MARIANA FRANGA **LIVIU FRANGA**

COMPENDIU DE LIMBA LATINĂ
I. MORFOLOGIA

Universitatea SPIRU HARET

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
FRANGA, MARIANA
Compendiu de limba latină / Mariana Franga, Liviu Franga.
Ediția a III-a, Bucureşti: Editura Fundației *România de Mâine*, 2005.
432 p., 23,5 cm.
Bibliogr.
vol. 1
ISBN 973-725-223-3 general
Vol. 1. - 2005 - ISBN 973-725-222-5

I. Franga, Liviu

811 124(075.8)

© Editura Fundației *România de Mâine,* 2005

Universitatea SPIRU HARET

UNIVERSITATEA *SPIRU HARET*

MARIANA FRANGA **LIVIU FRANGA**

COMPENDIU DE LIMBA LATINĂ

I. MORFOLOGIA

EDIȚIA A III-A REVIZUITĂ

EDITURA FUNDAȚIEI *ROMÂNIA DE MÂINE*
Bucureşti, 2005

LATINAE LINGVAE

GLORIAE MONVMENTVM

Universitatea SPIRU HARET

CUPRINS

PARTEA I

GRUPUL NOMINAL

PRELIMINARII ……. 9

Capitolul I
INTRODUCERE. ORIGINILE ŞI EVOLUȚIA LIMBII LATINE …… 15

Capitolul II
SCRIEREA ŞI PRONUNȚAREA. ALFABETUL LATIN.
NOȚIUNI DE FONETICĂ. ACCENTUL …….. 19

Capitolul III
GENERALITĂȚI DESPRE PĂRȚILE DE VORBIRE
MORFOLOGIA NUMELUI (I). SUBSTANTIVUL ……... 31

Capitolul IV
DECLINĂRILE (I-V) …….. 46

Capitolul V
MORFOLOGIA NUMELUI (II). ADJECTIVUL ……... 82

Capitolul VI
MORFOLOGIA NUMELUI (III). NUMERALUL ……. 98

Anexă (1) TEXTE APLICATIVE ……... 115

PARTEA A II-A

GRUPUL PRONOMINAL ŞI VERBAL
NEFLEXIBILELE

Capitolul VII
MORFOLOGIA PRONUMELUI. TIPOLOGIE ŞI PARTICULARITĂȚI … 121

Capitolul VIII
MORFOLOGIA VERBULUI (I). GENERALITĂȚI …….. 152

Universitatea SPIRU HARET

Capitolul IX
MORFOLOGIA VERBULUI (II). FLEXIUNEA NOMALĂ (ACTIVĂ ŞI MEDIO-PASIVĂ) 249

Capitolul X
MORFOLOGIA VERBULUI (III). FLEXIUNEA ANOMALĂ 261

Capitolul XI
MORFOLOGIA NEFLEXIBILELOR 291

CONCLUZII GENERALE 334

Anexă (2) TEXTE APLICATIVE 336

REPERE BIBLIOGRAFICE 343

INDICI (autor ANCA-CRISTINA DAN) 349

I. INDICE DE LIMBI 351

II. INDICE DE SURSE ANTICE 355

III. INDICE LATIN INVERS 361

IV. INDICE LEXICAL 416

V. INDICE ONOMASTIC 422

VI. INDICI GRAMATICALI 424

Universitatea SPIRU HARET

PRELIMINARII

O limbă naturală seamănă foarte bine cu personajul unei opere literare. Utilizatorii limbii sunt cititorii unui text care se desfăşoară înaintea lor, e drept, nevăzut. Luăm cunoştinţă de existenţa „personajului" limba naturală, dacă aceasta este idiomul matern, încă din anii în care luăm cunoştinţă de propria noastră existenţă şi de tot ceea ce se află în afara noastră. În orice caz, cu mult înainte de anii şcolii, în anii fermecaţi când ne sunt citite de alţii, adică rostite, basmele copilăriei, când auzim poezii sau le reproducem noi înşine, când participăm la jocuri, când povestim noi altora, când intrăm în feeria teatrului, când urmărim desenele unui mic ecran ş.a.m.d.

Limba există paralel cu noi şi în noi. Folosim limba cum foloseam jocurile copilăriei: să ne simţim bine (singuri sau între mai mulţi), să construim în felul nostru un univers paralel cu cel real. Clădit aproape instinctiv în primii ani ai vieţii, consolidat şi extins în mod sistematic în toţi anii de şcoală şi după aceea, universul limbii naturale în care te-ai născut este cea mai fidelă oglindă a ta, este al doilea tău eu, este personajul cel mai iubit al celei mai iubite cărţi pe care ai citit-o, pe care nu o poţi uita şi care nu te lasă să o uiţi.

Limba este personajul Cărţii numite viaţă. Utilizatorii limbii se nasc şi mor, generaţii se succedă. Limba este, în Carte, personajul care nu moare niciodată, chiar dacă îşi dă sfârşitul uneori. Utilizatorii limbii, ca indivizi şi colectivitate, fac limba nemuritoare.

O astfel de limbă a fost şi rămâne latina. O limbă nemuritoare, pentru că nu a murit niciodată şi pentru că nu poate să moară. Celor care susţin contrarul le-am pune întrebarea: ce dată (zi, lună, an) este trecută în certificatul de deces al limbii latine? O limbă care nu a murit niciodată este o limbă care, evident, nu poate să moară, nu este programată genetic să moară.

Româna şi celelalte limbi neolatine sunt argumentul suprem că latina nu a murit şi că nu poate să moară. Că latina este, dimpotrivă, o limbă vie, care se autogenerează. Nu vrem să spunem că ne apare singura din lume de felul acesta. Ca români, este însă singura limbă care, în afară de actuala formă pe care evoluţia latinei în spaţiul carpato-danubiano-pontic a cunoscut-o, ne poate interesa vital, esenţial. Româna este forma actuală a latinei în

Universitatea SPIRU HARET

acest spațiu. Cum şi franceza, spaniola, portugheza, italiana ş.a.m.d. în alte spații. Româna, ca şi celelalte din spațiul latinofon antic, **este latină**. Nu numai latină, dar în primul rând latină.

Am vrut să oferim celor care îşi iubesc originile, de neam şi de limbă, această carte de latină. Ca şi tuturor celor ce au nevoie de ea, într-un fel ori altul. O carte care să ne arate că latina nu a fost, cum nici nu este, o limbă „moartă", adică ori excesiv de cultă, ori uscată, de cancelarie şi formularistică (aşa cum va fi utilizată târziu, într-o parte a Evului Mediu, până în zorii celui modern), altfel spus, o latină de arhive şi depozite.

Am ajuns la concluzia, impusă de scrierea însăşi a acestei cărți, că descrierea optimă a unei limbi este cea istorică şi nu poate fi operată decât cu ochii ațintiți pe Istorie. Numai aşa putem surprinde esența vitală a unei limbi. Orice extrapolare a unei singure secvențe istorice ori a unui singur registru al expresiei lingvistice este obligatoriu, fatalmente am spune, unilaterală: scapă perspectiva totului, furată de frumusețea părții.

De aceea, am oferit cititorilor noştri – mai bine spus, am încercat să le punem în față – o cât mai largă perspectivă. Ne-am urcat privirile înspre originile latinei, de la prelatină (faza imediat premergătoare cristalizării latinei) înapoi spre indo-europeană, pentru că viitoarea latină s-a plămădit ea însăşi, o dată cu numeroase altele înrudite, dintr-un material comun, dintr-o magmă sau matrice lingvistică preistorică, iar înțelegerea latinei nu se poate întâmpla fără această adâncă privire întoarsă înapoi. Am urmărit apoi curgerea latinei printre şi peste secole, din cele mai îndepărtate până în cele mai apropiate de vremurile decisivei schimbări. Termeni ca *arhaică*, (*pre-*) *clasică, cultă, vorbită, populară, târzie, imperială, creştină* au încercat să surprindă specificul latinei, fie sub raport cronologic, deci istoric, fie din perspectivă social-culturală, fie din amândouă. Nu am conferit acestor termeni alte înțelesuri decât acelea pe care le posedă în mod curent şi, de altfel, tradițional.

Privirile noastre au fost atrase, magnetic am spune, de soarta latinei antice la sfârşitul evoluției ei istorice. Fiecare capitol conține (sau se încheie cu) referiri la autotransformarea latinei în idiomuri neolatine, altfel spus la multiplicarea romanică a latinei: este ceea ce am numit, cu un termen încă nu complet tocit semantic, **moştenirea** romanică. Aici, moştenirii în limba română – mai exact spus, formelor luate de latina orientală în spațiul carpato-danubiano-pontic după implantarea latinofonă care a început cu aproape un veac înainte de 106 p.Chr. – i-am acordat, cum era şi firesc, întreaga întâietate.

Primul volum al cărții noastre se opreşte la neflexibile, cuprinzând, prin urmare, morfologia. Expunerea este organizată pe capitole divizate în numeroase subcapitole indicate prin titluri marginale. În opinia noastră,

morfologia latină, coagulată, ca şi aceea a celorlalte idiomuri indo-europene, în jurul polului flexibilelor contrapus polului neflexibilelor, oferă gramaticianului 4 grupuri morfologice de bază: 1) grupul nominal; 2) grupul pronominal; 3) grupul verbal; 4) grupul neflexibilelor. Aceasta este şi ordinea în care am preferat să organizăm expunerea noastră. Rezervăm celui de-al doilea volum întreaga sintaxă, expusă în 3 secţiuni: a) sintaxa cazurilor; b) sintaxa propoziţiei; c) sintaxa frazei. Lor le vom alătura problemele legate de lexic, formarea cuvintelor, topică, registrele stilistice, metrică şi prosodie, diverse *realia*.

Prezentul volum conţine două părţi. Prima este consacrată exclusiv g r u p u l u i n o m i n a l, în care am inclus morfologia substantivului, a adjectivului şi a numeralului. Cea de-a doua parte reuneşte g r u p u l p r o n o m i n a l şi cel v e r b a l, primul având, de altfel, un rol (să-i spunem aşa) mediator între nume şi verb. Acestora le-am adăugat şi n e f l e x i b i l e l e, între care, la rândul lui, adverbul joacă rolul unui element morfologic de tranziţie, de data aceasta între flexibile şi neflexibile, între flexibilitate şi neflexibilitate în limbă.

Pentru uzul celor care au nevoie de exerciţiu practic în cunoaşterea şi învăţarea latinei am introdus, la sfârşitul fiecărei părţi, câte un set de **Exerciţii aplicative**. Ele prelucrează texte originale, de autori, şi au o finalitate exclusiv didactică, urmând ordinea expunerii înseşi.

Am evitat, din aceleaşi raţiuni didactice, încărcarea prezentării noastre cu note abundente. Ne-am sprijinit pe numeroase surse bibliografice, integral menţionate în finalul volumului sub titlul **Repere bibliografice**. În cazul în care asupra unei chestiuni exista sau există o pluralitate de opinii, am menţionat în mod expres acest lucru şi am încercat să oferim cititorului o sinteză personală, extrem de concentrată, a chestiunii în litigiu: revistele şi studiile de specialitate stau la dispoziţia tuturor celor avizi de detalii şi interminabile biblioteci bibliografice (oricând şi oriunde, vorba lui Horatius, *grammatici certant*). Autorii şi titlurile care se regăsesc constant în trimiterile efectuate de-a lungul expunerii din acest volum au constituit pentru noi cel mai util şi statornic reper, chiar dacă, în detaliu, nu puţine au fost punctele de vedere pe care nu le-am îmbrăţişat.

Căci, în fond, orice expunere ştiinţifică este un punct de vedere, mai mult sau mai puţin solid argumentat. Cartea de faţă este punctul **nostru** de vedere, punct care **ne** reprezintă în sensul că reprezintă, în ansamblu şi pe detalii, opţiunile ştiinţifice (în opinia noastră, cele mai argumentate: unde a fost cazul!) către care ne-am îndreptat. Fiind un punct de vedere **comun** celor doi autori ai lucrării şi, mai ales, fiind o muncă efectiv **comună**, de la o pagină la alta şi de la un capitol la altul, nu a avut nici un rost să indicăm

paternitatea respectivelor capitole sau subcapitole. Redactarea a fost consecința logică a unui punct de vedere unic, alternativ verificabil la lectură*.

Am intitulat cartea de față, ale cărei rânduri preliminare ne pregătim să le încheiem, **compendiu**, nu dintr-un exces de modestie (care s-ar dovedi a fi, de fapt, o falsă modestie), ci pentru că am dorit să fie, în conformitate cu sensul etimologic al termenului, o **cale directă**, şi dreaptă în acelaşi timp, care să îl ducă pe cititor spre lumea limbii latine: cât mai simplu, cât mai repede, cât mai limpede. Dar, cum se ştie, drumul drept nu este întotdeauna şi cel mai uşor, oricât ar fi de scurt.

Dacă am reuşit sau nu, doar cititorul avizat are dreptul să se pronunțe. El trebuie să ştie că autorii au făcut tot ce le stă în putință pentru a greşi cât mai puțin. Vom fi recunoscători tuturor celor care, aplecându-se cu răbdare de la primul până la ultimul rând, ne vor arăta toate lipsurile, spre a fi împlinite, şi toate greşelile, spre a fi îndreptate.

București, ianuarie 2005

Autorii

* Mulțumim pe această cale d-rei ANCA-CRISTINA DAN, autoarea capitolului de ***Indici*** ai lucrării noastre.

Universitatea SPIRU HARET

PARTEA I

GRUPUL NOMINAL

CAPITOLUL I

INTRODUCERE
ORIGINILE ŞI EVOLUȚIA LIMBII LATINE

LATINA – LIMBA ROMEI. 1. Pornind din cele mai vechi timpuri istorice, limba latină a fost, o perioadă îndelungată, doar limba oraşului Roma, întemeiat, conform întregii tradiții antice, pe la mijlocul secolului al VIII-lea a.Chr., după cronologia varroniană în 754/753. Primele mărturii scrise în această limbă datează de la sfârşitul secolului al VII-lea şi începutul celui următor, foarte probabil în jurul anului 600 a.Chr. Totuşi, romanii vor începe să posede o literatură artistică în deplinul sens al cuvântului, o literatură de ficțiune, o literatură prin excelență cultă, mult mai târziu, după anul 240 a.Chr., anul celei dintâi reprezentații dramatice de autor, de care avem știință, la Roma şi pentru publicul roman. La doar câteva zeci de kilometri de mitica Cetate (*Urbs*) a lui Romulus şi Remus – ziditorii ei după unanima tradiție – se vorbeau variate idiomuri (dialecte ale latinei ori chiar limbi diferite de ea), unele dintre ele însă asemănătoare sau identice structural cu latina (în primul rând din punct de vedere morfologic şi fonetic). Şi nu întâmplător. Iată de ce.

ORIGINILE INDO-EUROPENE. 2. Fie că era înconjurată de dialecte ale ei sau de alte limbi independente, latina prezenta asemănări cu idiomurile învecinate, ca şi cu altele (mult) mai îndepărtate, întrucât ea nu a fost o limbă izolată, ci a aparținut unei mari familii. Limbile ce alcătuiau această numeroasă familie erau vorbite, în epoca istorică, atât în Europa, cât şi în Asia (până în Orientul Mijlociu), şi proveneau toate dintr-o singură limbă mai veche („limba-mamă", în terminologia tradițională curentă), din care nici noi, astăzi, dar nici anticii, cu peste trei milenii în urmă, nu mai posedau vreo urmă. Specialiştii au numit-o **indo-europeana comună** (mai jos, sub sigla **IE**).

Latina a făcut parte, aşadar, din (probabil) cea mai mare familie lingvistică pe care o cunoaştem a Antichității, familie atestată din vechi timpuri, pre- şi proto-istorice, pe un areal geografic extrem de vast: din îndepărtatele insule britannice până în teritoriile actualei Indii şi ale Iranului de azi, spre a lua exemplul unei singure direcții. Această foarte bogată familie de limbi – prin textele păstrate şi, în general, prin complexitatea monumentelor cultural-literare transmise până astăzi – cuprindea mai bine de 15 idiomuri înrudite între ele, pe baza originii comune a tuturora. Datorită spațiului de expansiune a acestor limbi strâns înrudite, întreaga familie a căpătat denumirea de **indo-europeană** (**IE**). Cele mai importante limbi IE, vechi de 2, 3 sau chiar 4 mii de ani, au fost următoarele: sanscrita (sau vechea indiană), iraniana (sau vechea persă), greaca veche (sau elina), latina, limbile balto-slave antice (lituaniana, letona, vechea prusiană, pe de o parte, slava veche sau paleoslava sau slava comună, pe de alta), limbile celtice (descinzând dintr-o

Universitatea SPIRU HARET

neatestată celtică comună), limbile germanice antice (provenite de asemenea dintr-o nescrisă germanică comună), hitita, toharica, traca, ilira etc.

Vechile limbi IE provin, în concluzie, din trunchiul unei limbi „mame" comune, pe care o putem reconstitui numai pe baza comparației lingvistice dintre limbile „fiice" care au continuat-o în întreaga perioadă a Antichității. Aşadar, nici una dintre aceste limbi IE antice nu s-a păstrat (şi nici n-ar fi putut, de altfel, să se păstreze neschimbată) până azi. Unele au dispărut fără urme (toharica sau hitita, spre exemplu) altele s-au transformat în mod natural, prin ineluctabila trecere a timpului, „dând naştere", la rândul lor, unor limbi IE noi, care se vorbesc şi azi, şi care le continuă, de altfel, neîntrerupt pe cele din care provin.

LATINA ŞI GREACA VECHE ÎN EVOLUȚIE. 3. Este cazul – şi ne vom opri cu precădere la două limbi, care definesc o unică sferă culturală a Antichității – limbilor greacă veche şi latină, idiomuri cunoscute prin excelență sub denumirea de limbi „clasice".

Prima se numeşte „veche" pentru a fi deosebită de două faze ulterioare ale propriei sale evoluții: greaca medie sau bizantină, care reprezintă continuarea limbii vechi greceşti, a limbii comune (*koine*: în primul rând din punct de vedere literar) vechii Hellade; apoi neogreaca sau greaca modernă, la rândul ei continuatoarea limbii greceşti medii, cu transformări inerente în toate compartimentele limbii (lexic, morfologie şi sintaxă în primul rând).

Neogreaca este, în consecință – dacă putem spune aşa – „nepoata" directă (adică, nu prin „alianță") a limbii greceşti vorbite, cu remarcabile diferențieri dialectale, în Antichitate. Aceeaşi limbă, în fond, ca structură gramaticală, morfosintactică, şi totuşi o limbă diferită în raport cu originea ei.

Acelaşi paradox aparent – al identității şi al alterității – îl întâlnim şi în cazul care ne interesează cel mai direct: cel al limbii latine.

EXPANSIUNEA ROMEI ŞI A LIMBII LATINE. 4. Zona de baştină, „vatra" (dacă putem spune aşa) a viitoarei limbi latine, vorbite inițial, după cum am arătat, doar în perimetrul Cetății fondate de cei doi gemeni hrăniți de lupoaică, a fost un ținut situat în centrul Italiei vestice şi cunoscut sub numele de *Latium*, perpetuat, prin italiană, până azi (Lazio). *Latium* a fost spațiul de formare şi, totodată, de expansiune a limbii latine. Dacă *Latium* a conferit numele său idiomului vorbit de la origini pe acele meleaguri (*Latinus,-a,-um* < *Latium*), Roma, viitoarea *Urbs aeterna* („cetatea eternă", numită aşa spre finele Antichității) sau, pur şi simplu, *Urbs* („Cetatea", cu majusculă, spre a fi deosebită de toate celelalte), centrul politic, militar şi administrativ al Lațiului – ajuns ca atare în cursul secolului al V-lea a.Chr. – a dat numele său populației indigene, romanii, precum şi, ulterior, treptat, altor categorii de populații asimilate (prin conviețuire, adopțiune, căsătorie etc.) cu romanii.

Astfel, aşadar, pe calea asimilării treptate, a sintezei etnoculturale, s-a născut *populus Romanus*, „poporul" sau „neamul roman". Pe cale militară, dar şi paşnică de multe ori, puterea politică a Romei a căpătat, în decursul secolelor, noi valențe. Puterea politico-militară şi, în paralel, cea economică romană s-au extins neîncetat, şi, o dată cu ea, şi întrebuințarea limbii latine ca limbă oficială, a din ce în ce mai puternicului stat. În acest fel, latina a devenit limba oficială a unei republici, apoi a unui imperiu vast: cel mai mare imperiu pe care l-a cunoscut vreodată Antichitatea, imperiu-stat ce a înconjurat, pe o suprafață de sute şi mii de kilometri pătrați, întreg litoralul Mării Mediterane, devenite ca urmare, cum spuneau romanii înşişi cu

Universitatea SPIRU HARET

nedisimulată mândrie, „marea internă” (*Mare Internum*), „marea noastră” (*Mare Nostrum*). Imperiul roman s-a întins, din veacul al II-lea p.Chr., în Africa de Nord, în Asia vestică şi estică, ca şi pe ¾ din Europa. Practic, toate hotarele lumii civilizate (oΘkoΛμένη, „locuite”, în terminologie greacă) cunoscute în Antichitate au fost atinse de romani. Marea devenise un *lacus Romanus*, o întindere – uriaşă, este drept – de ape dinlăuntrul statului roman, „din mijlocul pământului”, „din interior”, „dinăuntru”: *Mediterraneum mare* (< *medius,-a,-um* + *terra,-ae*).

5. Statul roman „înghiţise” teritorii imense, printr-o politică pragmatică şi obstinată, ce n-a întârziat să îşi arate roadele în decursul secolelor vechi, dinainte de Hristos, dar, desigur, şi în cele mai recente, poate mai ales atunci, în primele veacuri ale aşa-zisei „ere noastre”. Teritoriilor de pe ţărmul sudic al Pontului Euxin, de pe coasta de nord a Africii (*Libya, Carthago, Numidia, Aegyptus*), apoi, la vest, din întreaga Peninsulă Iberică şi din întreaga Gallie, cu toate subdiviziunile ei etnoteritoriale, plus regiunile limitrofe (retă şi euganeană, corespunzând Elveţiei şi sudului Austriei de azi), în sfârşit regiunilor danubiano-balcanice (*Dalmatia, Moesia*), ca şi celor din străvechiul Orient palestiniano-fenician, ultimele secole ale Imperiului ofensiv (I-II p.Chr.) le adaugă provinciile pannonice (vestul de azi al Ungariei şi o parte din nordul Iugoslaviei), nord-vestul Africii, *Britannia (*Anglia de astăzi), *Thracia, Moesia Inferior* (nord-vestul Bulgariei şi Dobrogea actuale), precum şi unele regiuni din Asia Mică.

Ultimele cuceriri vor avea loc în primii ani ai secolului al II-lea p.Chr. În iunie 106, principele Traianus cucereşte, după un îndelungat război de uzură (dus nu neapărat numai pe câmpul de luptă, dar în final mai ales acolo), Dacia; ulterior, până în 117, şi alte câteva ţinuturi medio - şi extrem-orientale (din unghiul diplomaţiei romane), precum Arabia, Asiria, Mesopotamia şi Armenia. Ultimele trei, abia cucerite şi organizate prin instalarea legiunilor şi a administraţiei, vor fi, însă, curând abandonate de succesorul lui Traianus, principele Hadrianus.

DESCENDENŢA LATINEI. 6. Când, acum aproximativ 1500 de ani, puterea politică a Romei (şi aşa divizată în două imperii concurente, din ce în ce mai independente în deceniile posterioare separării din 395, decise de Theodosius în favoarea celor doi fii ai săi, Honorius şi Arcadius) s-a stins definitiv, limba latină nu a încetat nici o clipă să fie vorbită pe tot teritoriul fostului imperiu unitar. În cea mai mare parte a acestui teritoriu, limba latină a continuat să trăiască, dând naştere, asemenea limbii vechi greceşti, unor lăstare care au continuat-o: nu a fost o singură limbă, ca în cazul limbii greceşti medii în raport cu greaca veche, ci un grup de limbi, numite (de la poporul latinofon) **limbile romanice**: în Peninsula Iberică, în Gallia, în Italia, în Tracia şi Dacia; aşadar: spaniola, portugheza, franceza, italiana, româna (şi dialectele ei sud-dunărene) - principalele 5 limbi romanice. Acestora li se adaugă şi alte limbi romanice, dintre care una singură a dispărut definitiv (dalmata), iar celelalte nu au avut şansa, determinată de circumstanţe istorice şi politice particulare, de a deveni limbi oficiale, de stat sau „naţionale”, continuând a fi vorbite regional, local, pe teritoriile diverselor ţări romanice: catalana (în estul Spaniei), provensala (în sud-estul Franţei), reto-romana (la graniţa Austriei şi Elveţiei, în zona alpină), friulana (în ţinutul Friuli din zona central-nordică a Peninsulei Italice), sarda (în insula Sardinia, la nord de Sicilia şi în vecinătatea Corsicăi) sunt cele mai cunoscute.

În unele foste provincii ale Imperiului unitar, în spaţiul său de răsărit, acolo unde se vorbea greceşte de peste un mileniu, ca şi în Orientul egipteano-palestinian şi în nordul

Africii, limba latină, cu toate eforturile administrației, în ciuda populării (uneori) masive cu element etnic latinofon, ca şi în pofida prezenței permanente a legiunilor cantonate, pentru a nu mai aminti de rețeaua de şcoli dezvoltată mai ales în secolele al III-lea şi al IV-lea, când învățământul roman a atins efectiv apogeul pe cuprinsul întregului Imperiu, nu a reuşit să se impună definitiv şi ireversibil, să devină o limbă maternă pentru toate populațiile locuitoare ale Imperiului. Acest fapt s-a datorat fie prestigiului cultural al respectivelor populații autohtone, preromane – cazul Greciei, al Macedoniei şi al tuturor provinciilor romane anterior elenizate, inclusiv Orientul egiptean –, fie unei obstinate lipse de cooperare a acelor populații indigene cu administrația şi coloniştii romani (în nordul Africii, în Britannia şi, parțial, în zonele renano-pannonice).

TRANSFORMAREA LATINEI. 7. Limba latină a început să se transforme vizibil, îndepărtându-se, la nivelul vorbirii, de normele limbii culte, prin excelență scrise, în special după ce şcoala şi administrația centralizată, ca factori esențiali de menținere a unității lingvistice supravegheate, nu şi-au mai putut exercita sistematic şi eficient influența. Procesul a fost paralel şi, cel mai probabil, chiar provocat de însăşi destrămarea lentă a Imperiului (de-a lungul secolelor al III-lea, al IV-lea şi al V-lea), când preocupările grave provocate de – practic – permanentele războaie cu vecinii şi mai ales cu populațiile migratoare nu le-au mai permis romanilor răgazul de a se ocupa, în detaliu şi cu toate forțele intelectuale mobilizate, de învățătură şi educație. În aceste condiții, transformările interne inerente, la nivelul limbii vorbite, răspândite aleatoriu pe un spațiu etnogeografic imens, s-au adâncit şi s-au produs într-un ritm din ce în ce mai accelerat, iar unitatea limbii latine vorbite a început, astfel, să se destrame şi ea.

În decursul a numai 3-4 secole (aproximativ V-VIII p.Chr.), latina, odinioară unică şi unitară, a început, a continuat şi a sfârşit prin a se transforma în acele (mai sus arătate) limbi romanice sau neolatine, din ce în ce mai deosebite şi mai depărtate, cu trecerea timpului, între ele. Nu se poate vorbi, desigur, de o dată exactă când latina a sfârşit să mai fie latină şi a început să fie italiană, spaniolă, franceză, română etc. Transformările interne ale latinei au avut loc, cum am arătat, treptat, fără ca momentul desprinderii unei limbi romanice sau alta de latină să poată fi sesizat. Se poate spune doar că, la un moment dat, deosebirile constatate între faza ultimă a latinei atestate şi diversele ramuri „locale" ale fostei latine apar atât de mari, încât nu se mai poate vorbi de o unică limbă latină, ci de mai multe idiomuri succesoare, diferite de ea şi, cu atât mai mult, între ele, unele față de celelalte.

CONTACTUL CU LIMBA LATINĂ. 8. În concluzie, limbile romanice, născute pe teritoriile-provincii din cadrul vast al Imperiului roman (în care s-a vorbit latineşte din momentul cuceririi de către romani a acestor teritorii), sunt chiar limba latină, în sensul că au la temelia formării lor limba latină, fiecare evoluând, ulterior, după legi proprii de dezvoltare.

Cu limba latină vorbită în Antichitate nu putem lua altfel contact decât pe calea scrisului, şi anume prin intermediul operelor (propriu-zis literare, beletristice, sau de altă natură) care ni s-au transmis din Antichitate până azi. Acele opere s-au conservat şi au ajuns până la noi prin copiere şi multiplicare manuscrisă. În al doilea rând, luăm contact direct cu latina antică şi prin intermediul textelor epigrafice şi numismatice, gravate aşadar direct pe piatră sau pe metal (în proporție covârşitoare, monezi).

De aceea, înainte de a trece la studiul propriu-zis al limbii latine, este necesar să cunoaştem scrierea folosită de romani, legată totodată de câteva aspecte de bază ale pronunției literelor utilizate.

CAPITOLUL II

SCRIEREA ŞI PRONUNȚAREA. ALFABETUL LATIN. NOȚIUNI DE FONETICĂ. ACCENTUL

SCRIEREA. Am amintit în capitolul precedent că primul document latin scris, aşadar textul latin cel mai vechi pe care îl cunoaştem, este reprezentat de o inscripție gravată pe o agrafă (lat. *fibula*) de aur, descoperită de arheologi în secolul al XIX-lea la *Praeneste*, în ruinele unei foste cetăți antice continuate de oraşul medieval italian Palestrina, din apropierea Romei. Fibula de la *Praeneste* (aşa-numita *fibula Praenestina*), datând, cum am arătat deja, din jurul anului 600 a.Chr., a fost urmată, prin descoperiri arheologice succesive, de alte inscripții, pe obiecte sau pe blocuri de piatră, grație cărora putem reconstitui cele mai vechi forme ale scrierii latine, pronunția aferentă şi evoluția istorică a acestora în cadrele complexe ale civilizației romane.

Pe cele mai vechi inscripții în posesia cărora suntem, literele se înfățişează având o formă rectangulară, aproape pătrată, drept care au şi fost denumite ca atare (*litterae quadratae*). Ele erau majuscule şi aveau un contur relativ grosolan, neşlefuit şi neregularizat sau, în termeni de specialitate, un duct primitiv. Acest tip de scriere este numit **unciala** sau **capitala primitivă**. Cuvintele nu erau separate între ele. Totuşi, epigrafic, cuvintele se despărțeau în mod curent prin puncte. De aceea, citirea unui astfel de tip de scriere (*scriptio continua*, „scriere continuă"), în condițiile în care textul era necunoscut, adică nu mai fusese parcurs în prealabil, se dovedea dacă nu imposibilă, în orice caz foarte dificilă. În şcoală, orice lectură (*lectio*) în vederea înțelegerii mesajului scris era precedată obligatoriu de o „prelectură" (*praelectio*), care consta din separarea cuvintelor şi încărcarea textului cu semne diacritice prin care erau indicate pauzele şi punctuația, eventual cantitățile vocal-silabice.

Pe la mijlocul secolului al II-lea a.Chr. apar pentru prima oară liniuțele („hastele") orizontale care finisau formele („picioarele") literelor. Se definitivează astfel **capitala gravată**, scrierea oficială a romanilor.

La începutul secolului I p.Chr., tinde să se generalizeze, în cărțile multiplicate de scribi şi în inscripții, un tip de scriere mai neglijentă, oarecum apropiată de o (ignorată de către noi) scriere minusculă, individuală şi personală. Acest tip de scriere dezvoltată din cea capitală gravată este cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de **capitală rustică**.

Peste aproximativ două secole, în a doua jumătate a veacului al III-lea p.Chr., îşi face apariția o nouă scriere, de data aceasta opusă direct celei oficiale, cu majuscule, şi anume **minuscula primitivă**. Din ea au derivat, în ultimele secole ale Antichității, două alte tipuri, principale, care vor sta la baza grafiei medievale timpurii : a) **scrierea uncială**, „înflorită" şi chiar „pompoasă" față de cea capitală,

Universitatea SPIRU HARET

sobră, deşi elegantă; b) **scrierea semiuncială**, mai modestă. În tot imperiul târziu, **capitala rustică** va rămâne scrierea literaților, utilizată în recopierea textelor de mari dimensiuni, inclusiv poetice. În schimb, unciala şi semiunciala se vor folosi cu precădere în multiplicarea cărților tehnice, a tuturor celor în proză, precum şi a celor creştine. În ceea ce priveşte actele de tip notarial curent, în ultimele două-trei secole ale imperiului s-a introdus o scriere aparte, numită de specialiştii moderni **cursiva recentă**, care provenea din minuscula primitivă.

ALFABETUL. În istoria scrierii, alfabetul latin este al doilea sistem grafic care notează foneme, respectiv sunete ce diferențiază sensul într-un complex sonor dat. Primul alfabet care a notat sunete, nu silabe sau reprezentări ideatice (ca, de pildă, în cazul silabarului micenian B sau al ideogramelor chineze), a fost alfabetul grecesc. Din acesta, prin filieră etruscă, s-a dezvoltat alfabetul latin. Arhetipul grecesc care a stat la baza celui latin a fost cel din lumea hellenității occidentale, italice (campaniene) şi siciliene. Un rol extrem de important în această privință l-a jucat una dintre cele mai vechi cetăți greceşti occidentale, *Cumae*, o colonie chalcidiană din golful neapolitan (fundată în 750 a.Chr., „gazdă" a oracolului Sibyllei şi a aşa-numitelor „cărți sibylline", *Sibyllini libri*).

Până în secolul I a.Chr., alfabetul latin era constituit din numai **21 de litere**, aşezate într-o ordine rămasă, de altfel, neschimbată până astăzi :

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X

Se impun câteva **observații**:

a) Litera G nu a existat de la origini în alfabetul latin. Acest grafem are o dată de apariție mai recentă, după toate probabilitățile spre mijlocul secolului al III-lea a.Chr., când unul dintre generalii iluştri ai vremii, Spurius Carvilius Maximus Rugas (consul în 293 şi 272 a.Chr.), învingător asupra samniților şi etruscilor (T. Livius, X, 38, 43-46), a decis, cu sprijinul senatului, introducerea în alfabet a unui semn special pentru un sunet atât de răspândit în vorbirea romanilor. Absența grafică a lui G reprezenta perpetuarea până atunci a unei moşteniri etrusce, întrucât în această limbă nu funcționa, în cazul oclusivei velare (sau guturale), opoziția de sonoritate, orice fel de velară fiind redată prin C. Totuşi, în pofida inovației lui Spurius Carvilius, litera C a continuat să servească notării velarei sonore, dar numai în abrevieri : prin urmare, întregirea prescurtării C. era *Gaius*, nu „Caius", în mod similar CN. reprezenta abrevierea pentru *Gnaeus*, nu „Cnaeus".

b) Latina poseda, pentru notarea aceleiaşi velare surde, încă două grafeme: K şi Q. Toate grafemele corespunzătoare velarei surde se diferențiau între ele în funcție de vocala subsecventă, de aceea se puteau petrece numeroase confuzii în utilizare.

c) Din alfabetul latin, indiferent de epocă, au lipsit două grafeme uzuale în alfabetele neolatine succesoare: J şi U. Prin urmare, romanii nu foloseau un semn special pentru semivocala [i≈] (de exemplu, se scria IAM şi se pronunța ca atare, într-o singură silabă, cu primul sunet reprezentând un fel de suport consonantic, o „semiconsoană" pentru vocala propriu-zisă). Crearea grafemului J (j) datează dintr-o epocă mult mai târzie, postantică, fiind rezultatul inovației umaniştilor renascentini. În ceea ce priveşte grafemul V, acesta nota sunetul *u*, care, în funcție de contextul fonetic, se realiza fie ca vocală propriu-zisă (IMPERIVM, pronunțat [imperium], VRBS, pronunțat [urbs]), fie ca semivocală (VOCARE, pronunțat [uocare],

Universitatea SPIRU HARET

VENTVM, pronunţat [uentum] etc.). În secolele finale ale Imperiului, sunetul *u* semivocalic [u≈] a tins să se consonantizeze, în special în anumite poziţii (de pildă, la iniţială de cuvânt). Astfel s-a născut, încă din latina populară şi târzie, sunetul *v* – consoana propriu-zisă –, grafemul U (u) rămânând, însă, să mai aştepte, ca şi J (j), multe secole până la crearea şi introducerea lui oficială în alfabet.

d) Deşi apare atestată în unele inscripţii arhaice, litera Z reda doar un S (s) sonor intervocalic. Ca urmare a rotacizării lui S (s) intervocalic (*Valesius* > *Valerius*, de exemplu), grafemul Z dispare pentru o bună vreme din inscripţii. El îşi va face, însă, apariţia în cursul secolului I a.Chr., reinstalându-se definitiv în alfabetul latin.

Prin urmare, în **epoca lui Cicero**, acest alfabet capătă înfăţişarea care îi va rămâne neschimbată până la sfârşitul Antichităţii. **Numărul grafemelor** va urca la **23**, prin introducerea deja amintitului Z, precum şi a lui „i grecesc", adică Y. Acestea vor ocupa, în mod firesc, ultimele două poziţii în alfabet (ca „ultime venite"), în ordinea vocală-consoană, aceeaşi ca şi în finalul primei alcătuiri a alfabetului (VX, respectiv YZ). De altfel, Y şi Z au fost utilizate aproape exclusiv pentru notarea împrumuturilor lexicale din limba greacă.

În concluzie, putem afirma că alfabetul latin, după constituirea formei sale definitive, a avut o înfăţişare relativ simplă, ca şi ortografia căreia îi servea. Literele alfabetului latin notau aproape toate câte un sunet, iar un sunet era redat grafic prin câte un singur semn. În linii mari, vom conchide că romanii scriau cum pronunţau şi pronunţau cum scriau.

NOŢIUNI DE FONETICĂ. VOCALELE. Sunetele limbii latine s-au caracterizat, de-a lungul întregii evoluţii istorice a romanităţii, prin aceeaşi simplitate ca şi în cazul alfabetului care le-a redat în scris. Pronunţia lor nu a ridicat niciodată probleme deosebite vorbitorilor, iar evoluţia fonetică a condus spre tratamente particulare doar în ultimele secole ale imperiului, o dată cu adâncirea trăsăturilor zonale, respectiv regionale specifice, în circumstanţe istorice determinate.

Sistemul vocalic cuprindea **5 sunete**, deosebite ca timbru şi grad de apertură: *a, e, i, o , u*. Vocala notată în epoca clasică prin *y* şi preluată, cum am arătat, din greacă, pare a fi fost pronunţată în acea epocă asemenea lui *ü* din germana de azi (sunet intermediar între *i* şi *u*), cum de altfel se pronunţa υ (= *y*) în greaca clasică. În epoca târzie, pronunţia lui *y* a evoluat spre *i*.

CANTITATEA VOCALICĂ. Fiecare dintre aceste vocale putea fi pronunţată cu o durată mai mare sau mai mică. Deosebirea de durată este numită în mod curent (pornind chiar de la interpretările gramaticilor antici**) cantitate vocalică**. În principiu, cantitatea unei vocale determina cantitatea silabei din care vocala respectivă făcea parte. Metricienii romani au denumit prin *mora* cantitatea vocalică scurtă, minimă (*mora* înseamnă, în sens propriu, o „clipă" un „moment"), dar la fel de generalizat era, cu aceeaşi valoare, şi termenul *breuis* (subînţeles, *uocalis*). Vocalei scurte i se opunea vocala lungă (*longa*, scil. *uocalis*), rostită cu o durată dublă faţă de vocala simplă, scurtă. Această echivalenţă a constituit ecuaţia fundamentală a întregii prosodii clasice, atât greceşti, cât şi romane, după cum o atestă o celebră formulare aparţinând lui Quintilianus: *Longam esse duorum temporum, breuem unius, etiam pueri sciunt*, „şi copiii ştiu că vocala lungă are doi timpi, cea scurtă unul singur".

TRIUNGHIUL VOCALELOR. Latina clasică, prin urmare, cunoştea nu 5, ci 10 vocale, întrucât diferenţele între acestea ţineau nu numai de timbru, de locul de articulare şi gradul de apertură, ci şi de durata de pronunţare. Reprezentarea sistemului vocalic latin este triunghiulară:

		neutre ă ā		
	medii ĕ ē		medii ŏ ō	
anterioare ca loc de articulare	închise ĭ ī	închise ŭ ū		posterioare ca loc de articulare

Gradul de închidere a vocalelor creşte de la *a*, vocală neutră timbral, spre *i*, respectiv *u*. Totodată, vocalele sunt corelative, în sensul că posedă trăsături distinctive comune, şi anume *e* şi *i* elementul palatal, *o* şi *u* elementul labial.

Romanii nu au folosit niciodată, în scrisul obişnuit, semne speciale de cantitate (– pentru cantitatea lungă, pentru cea scurtă), acestea fiind produsul generalizat al unei inovaţii ulterioare, moderne. Se utilizează în mod curent semicercul cu deschidere superioară pentru notarea unei vocale scurte şi liniuţa orizontală plasată deasupra literei respective, pentru notarea unei vocale lungi sau a unui diftong (de exemplu æ#).

ROLUL FONOLOGIC AL CANTITĂŢII VOCALICE. Deosebirea de durată în rostirea vocalelor putea diferenţia sensul cuvintelor sau funcţia lor gramaticală. Prin urmare, cantitatea vocalică juca un rol fonologic deosebit de important. Iată câteva exemple:

a) diferenţa de durată distingea omonimele între ele:

mălum,-i, „rău”, „nenorocire”	*mālum,-i*, „măr”
măla (adj. fem. sg.), „rea”	*māla,-ae*, „falcă”, „gâtlej”
ăcer,-eris, „arţar”	*ācer* (adj.masc.sg.), „ascuţit”
pŏpulus,-i, „popor”	*pōpulus*,-i, „plop”

b) diferenţa de durată distingea formele cazuale omofone:

N sau Vsg *terră*	Abl sg *terrā*
Nsg *senatŭs*	G sg *senatūs*

c) diferenţa de durată distingea şi timpuri verbale omofone:

III sg. indic. prez. *lĕgit* III sg.indic.pf. *lēgit*
uĕnit *uēnit*

EVOLUŢIA SISTEMULUI VOCALIC. În latina târzie, opoziţia de cantitate este înlocuită treptat cu opoziţia de timbru, aceasta din urmă devenind trăsătura distinctivă în interiorul sistemului vocalic latin: vocalele lungi, fiind pronunţate cu un grad mai mare de închidere decât cele scurte, devin, în latina ultimelor 2-3 secole ale Imperiului, vocale închise, pe când cele scurte, în mod curent pronunţate

Universitatea SPIRU HARET

mai deschis, se specializează ca vocale deschise. Se produce, aşadar, în latina târzie şi populară, o semnificativă şi generală modificare a sistemului vocalic, la rândul lui diferenţiat şi zonal (romanica occidentală în raport cu romanica orientală).

DIFTONGII. După cum indică originea greacă a termenului latin împrumutat de către gramaticii romani (*diphtongos* sau *diphtongus,-i,* „diftong" < ὁ/ἡ δίφθογγος, „care are două sunete", „care constă dintr-un sunet dublu"; „sunet dublu"), diftongul reprezintă alăturarea a două vocale pronunţate într-o singură silabă. Elementul forte al diftongului latin – în ordinea rostirii, cel de-al doilea – era întotdeauna numai o semivocală, şi anume *i* (deschis ulterior şi la *e*), respectiv *u*. Cu acest din urmă element se formau în latină diftongii *au* şi *eu*, iar cu primul diftongii *ai* (lat. arh.) > *ae* (lat. clas.), *ei* şi *oi*, ultimii doi cunoscând, la rândul lor, evoluţii fonetice specifice în interiorul latinei, începând din epoca arhaică.

Exista, în sfârşit, cu elementul vocalic *u*, şi diftongul *ui*, restrâns însă doar la trei forme pronominale: *cui, huic* (lat. clas.) şi *illui* (lat.pop.); în forme de Dsg la declinarea a IV-a (m. şi fem.) ca *senatui*, *exercitui* etc., vocalele finale se aflau în hiat.

În IE comună, diftongii se deosebeau şi după cantitatea vocalică a primului element (*ā, ē, ō* etc.). Prin urmare, existau diftongi scurţi şi lungi. În latină, diferenţa de cantitate a dispărut în cazul diftongilor, atât cei lungi, cât şi cei scurţi, moşteniţi din IE, fiind trataţi la fel.

Prezentăm în continuare diftongii latini şi evoluţia lor istorică.

1° *ai*

S-a născut, probabil, din asocierea celor două vocale iniţial separate: în epoca arhaică şi chiar în pragul celei clasice (la un Lucretius, de pildă), în locul diftongului întâlnim încă forme de Gsg în hiat (*pa-tri-a-i*, *ter-ra-i* etc.), după cum rezultă din aplicarea regulilor scandării. Diftongul *ai* era generalizat în latina veche; inscripţiile Scipionilor, spre exemplu, atestă ca forme unice doar pe acelea conţinând semivocala *i* ([i̯], în transcriere fonetică): *aidilis, quairatis, Aimilius* etc. Sub influenţa timbrală a vocalei cu care se află în contiguitate, semivocala *-i* se deschide în latina clasică la *-e*, pierzându-şi în acelaşi timp, rapid, caracterul forte, de element semivocalic (sau, mai exact spus, semiconsonantic). Numai aşa se poate explica evoluţia ulterioară spre monoftongare a diftongului din epoca clasică *-ae*: *Aemilius, aedilis, quaeratis* etc. Astfel, *ae* se reduce încă din epoca clasică (probabil, pe la mijlocul secolului I a.Chr., dar continuând tendinţe anterioare) la *ē*, după cum o atestă diverse inscripţii de la sfârşitul epocii republicane.

O atare evoluţie este ilustrată şi de succesiunea pe care a cunoscut-o forma unor lexeme latine de-a lungul istoriei acestei limbi. Un caz foarte cunoscut este cel al verbului *prĕhendo*, „a apuca", „a lua", „a prinde", unde vocala scurtă a prefixului reprezintă rezultatul unei evoluţii fonetice interesante şi semnificative: *-ĕ-* provine din scurtarea vocalei lungi corespunzătoare (*-ē-*), vocală lungă care, la rândul ei, s-a născut din monoftongarea diftongului *-ae-*, provenit şi el din *-ai-*. Lanţul reconstituirilor şi al rezultatelor este, deci, următorul: **praihendo* > **praehendo* > **prēhendo* > *prĕhendo*; mai mult decât atât, prin contragere, de la ultima formă s-a ajuns la *prēndo*.

2° *ei*

S-a păstrat ca atare din IE până în secolul al III-lea a.Chr., când în inscripţii încep să apară şi, ulterior, treptat, să se generalizeze formele monoftongate la *ī*.

Universitatea SPIRU HARET

Trebuie, însă, presupusă o fază intermediară între diftongul *ei* şi *ī*, iar aceasta, în mod firesc şi necesar, nu poate să fi fost decât **ē* închis (*ē*).

Astfel, *CIL* I^2, 581 atestă încă forma *deicerent*, devenită în epoca clasică *dicerent*. *Diffeideins* din *CIL* I^2, 1531 presupunea o formă de indic.prez. I sg *diffeido*, care a evoluat în latina clasică la *diffīdo*.

3° *oi*

Acest diftong IE a suferit o evoluţie fonetică similară celei petrecute în cazul lui *ai*, semnalat mai sus. Prezenţa în contact a unei vocale mai deschise a influenţat în primul rând timbrul semivocalei următoare, iar în al doilea rând însăşi natura ei fonetică forte, de semivocală sau semiconsoană, contribuind astfel la transformarea lui *i* în vocala simplă *e*: **oi* [oi̯] > *oe*. În scriere, dacă era precedat de o oclusivă sau de o siflantă labială, *oe* s-a conservat în toată epoca republicană; este foarte probabil că s-a păstrat şi în pronunţie în aceeaşi perioadă. O atestă lexeme uzuale, precum *poena* „pedeapsă", *foedus*, „alianţă", „tratat" sau varianta latină a numelui grecesc dat fenicienilor (respectiv, cartaginezilor), *Poenus*.

Influenţa dominantă a lui *o* asupra vocalei aflate în contact cu ea a continuat să se exercite, astfel încât, ulterior, în cadrul diftongului, cel de-al doilea element tinde să dispară, nu înainte de a modifica la rândul lui, timbral, vocala dominantă, care se transformă în *ū*: de la *poena* s-a format iniţial **poenire*, devenit în epoca clasică *pūnire*, „a pedepsi"; etnonimul *Poenus* a contribuit la formarea adjectivului derivat **Poenicus*, atestat în epoca clasică exclusiv în forma *Pūnicus*.

Trebuie semnalată, în sfârşit, şi evoluţia spre *ī* a diftongului de care ne ocupăm, în cazul unor lexeme precum *uīcus* „cartier", „sat" (cf. gr. οἶκος „casă") sau *uinum*, „vin" (cf. gr. οἶνος, „id"). În limbile romanice, *oe* a cunoscut acelaşi tratament ca şi *ē*.

4° *au*

S-a păstrat nemodificat de-a lungul întregii latinităţi literare: *audio*, „aud", *auris*, „ureche" etc. În latina vorbită, dar şi dialectal, *au* tinde, totuşi, şi el să se supună evoluţiei generale spre monoftongare, fiind înlocuit de *ō*; unele forme lexicale monoftongate vor căpăta chiar autonomie în raport cu cele din care proveneau : cel mai cunoscut exemplu este numele de gintă *Claudius*, evoluat la *Clodius* şi atestat în cazul unui celebru personaj istoric, tribunul Publius Clodius, asasinat de Milo (la fel de celebra sa soră, Clodia, devenind protagonista, cu numele însă schimbat, a nu mai puţin faimoasei *histoire d'amour* revelate de poemele lui Catullus).

5° *eu*

Evoluţia fonetică a acestui diftong moştenit din IE a coincis cu aceea a unui alt diftong IE, **ou*, ambele sfârşind prin a se monoftonga, în latina devenită literară şi totodată stabilă, „clasică", la *ū*. Procesul monoftongării lui *ou* este atestat încă de la sfârşitul secolului al III-lea a.Chr.: în *CIL* I^2, 1 apare încă forma *iouxmenta* a substantivului care, în textele literare ale secolului al II-lea şi în continuare, va apărea exclusiv monoftongat: *iūmenta*, „vite de jug", „atelaje"; acelaşi este cazul substantivului *nūtrix*, „doică", atestat în *CIL* I^2, 45 încă diftongat (*noutrix*). În ceea ce priveşte diftongul *eu*, înlocuirea vocalei pe gradul de bază cu un grad vocalic intermediar (*e* > *o*), în cadrul mai larg al aşa-numitei alternanţe vocalice sau apofonii specifice IE comune, respectiv idiomurilor IE antice, se poate oferi exemplul

Universitatea SPIRU HARET

radicalului IE **deu-k-*, moştenit în latină pe gradul *o*, **dou-k-*, şi atestat ca atare, încă, în *CIL* I^2, 7: *douco*, „eu duc", formă din care provine lat. clas. *dūco*.

În concluzie, **latina clasică şi literară** va păstra şi uzita numai **3 diftongi** : *ae, au* şi *oe* (rar). Acolo unde, extrem de rar, apare *eu*, el se datorează nu moştenirii IE, după cum am arătat, ci exclusiv împrumuturilor din greacă (de tipul *Europa*) sau unor asocieri fonetice interne, specifice latinei, şi întâmplătoare (ca în cazul interjecţiei *eheu* sau *heu*, „vai", „oh" etc.).

Sistemul vocalic al latinei clasice şi literare era, deci, alcătuit din **13 foneme**: **10 vocale** + **3 diftongi**.

SISTEMUL CONSONANTIC ŞI PARTICULARITĂŢILE LUI. În raport cu sistemul consonantic din IE comună, cel latin apare simplificat, prin dispariţia seriei consoanelor aspirate (transformate în *f, d, b,* respectiv *h*), ca şi a celor numite îndeobşte laringale.

În acest fel, latina clasică prezenta un sistem consonantic alcătuit din două serii: o c l u s i v e şi c o n t i n u e, deosebite între ele după gradul de sonoritate şi după trăsături articulatorii specifice.

A. OCLUSIVE	SURDE	SONORE
labiale	*p*	*b*
dentale	*t*	*d*
velare	*k*	*g*
labiovelare	*qu*	*gu*
nazale/labiale	-	*m*
nazale/dentale	-	*n*
B. CONTINUE		
labiodentale	*f*	-
siflante	*s*	-
laringale	*h*	-
lichide/laterale	-	*l*
lichide/vibrante	-	*r*

Observaţii:

1° Consoanele latinei clasice se pronunţau, în general, ca în româna de azi, cu câteva excepţii, între care aceea referitoare la velarele *k* (scris *c*) şi *g* era una dintre cele mai importante. Velarele îşi menţineau, în epoca clasică, timbrul propriu, velar, indiferent de poziţia pe care o ocupau în interiorul, la finala sau la iniţiala cuvântului.

Astfel, înainte de vocalele palatale *e* sau *i*, ori înainte de diftongii *ae* şi *oe*, timbrul velarelor se palataliza uşor (în transcriere fonetică, [k'], [g']. Transformarea velarelor *k, g* pronunţate uşor palatal când erau urmate de vocalele şi diftongii amintiţi, în noile foneme africate *č* şi *ğ*, independente, a avut loc, după toate probabilităţile, începând din secolul I p.Chr., aşadar în latina postclasică, şi s-a generalizat în latina târzie (secolele IV-V p.Chr.), respectiv în epoca romanică primitivă.

2° Oclusiva dentală surdă *t*, urmată de vocala *i*, se rostea în latina clasică fără nici o alterare fonetică, aşadar [ti]. Asibilirea dentalei surde apare atestată încă din secolul al II-lea p.Chr., deşi nu este exclus ca rădăcinile fenomenului să fie mai

vechi. În urma asibilării lui *t* îşi face apariţia un nou sunet, africata [ts], notată grafic în inscripţii sau alte documente prin *ts*, *si* şi chiar *s*. Pronunţia africată a fostei oclusive dentale surde a fost consemnată şi de gramaticii sau eruditii romani târzii, precum Servius sau Cassiodorus*.

3º Labiovelarele *qu* şi *gu* (notate în alfabet latin prin QV şi GV în epoca clasică), urmate de o vocală, se pronunţau [c] şi [g], dar cu rotunjirea uşoară a buzelor. În nici o perioadă din evoluţia istorică a latinei antice nu s-a pronunţat [cv] sau [ngv]: o atare pronunţie este de dată exclusiv postantică. Labiovelarele *qu* şi *gu* (de exemplu: *a-qua*, *lin-gua*) erau monofonematice, în consecinţă nu formau două silabe, întrucât *u̯*, apendicele labial al labiovelarei, nu era o vocală propriu-zisă.

4º În inscripţiile din epoca arhaică, *-m* final apare, în majoritatea cazurilor, suprimat, fapt ce trădează slaba lui pronunţie în poziţie finală de cuvânt: *oino*, în loc de *oinom,* lat. cl. *unum*; *duonoro,* lat. cl. *bonorum*; *optumo*, lat.cl. *optimum*, *optumum*. Eliziunea lui *-m* final în poezie, de-a lungul întregii latinităţi literare (numai în condiţiile în care urma un cuvânt cu iniţială vocalică, inclusiv aspirată), confirmă caracterul slab, instabil din punct de vedere fonetic, al acestei nazale labiale, dispărute din pronunţie în latina târzie alături de alte consoane sau chiar grupuri consonantice finale (*-t*, *-nt*, parţial *–s,* în anumite condiţii etc.).

5º În latina clasică, nazalele şi lichidele nu puteau apărea decât în vecinătatea imediată a vocalelor, prin urmare aveau posibilităţi limitate de a se combina. Această trăsătură a caracterizat, de altfel, limba latină de-a lungul întregii ei evoluţii istorice.

6º Fonemele *f* şi *s* nu posedau, în epoca clasică, perechea sonoră. În timp, ea s-a creat, însă, pentru fiecare dintre ele, pe căi diferite.

Astfel, labiodentala continuă sonoră *v* s-a dezvoltat, potrivit ambianţei fonetice, din semivocala [u̯] care avea, cum am arătat, funcţia de consoană: *uultus*, de pildă, ajunge să se pronunţe, în latina postclasică (secolele I-II p.Chr.) şi târzie, *vultus, neruus-nervus* ş.a.m.d. În acest fel, *v* labiodental a devenit fricativa sonoră corespunzătoare lui *f*. În schimb, în poziţie intervocalică, în latina vorbită din epoca imperială semivocala *u̯* a tins să dispară: *riuus non rius, auus non aus,* notează *Appendix Probi***.

În ceea ce priveşte perechea sonoră a siflantei *s*, aceasta apare în cuvinte de origine greacă: *Zephyrus, zona, gaza* etc. Într-o epocă mai veche, *z* era redat prin *ss*. Ulterior, se va generaliza grafia de împrumut, greacă.

7º *h* reprezenta şi el o consoană continuă, care se opunea altor consoane (*hortus* faţă de *portus*, de exemplu), dar care nu putea apărea decât în poziţie iniţială sau în interiorul cuvântului, niciodată în poziţie finală. Din punct de vedere fonetic, *h* constituia o simplă aspiraţie, fapt observabil atunci când el se afla în poziţie iniţială, înaintea unei vocale, a cărei pronunţie se realiza cu o uşoară

---

* *Iustitia cum scribitur, tertia syllaba sic sonat, quasi constet ex tribus litteris: t, z et i, cum habeat duas, t et i*, „Se scrie iustitia, dar se pronunţă ca şi cum a treia silabă ar consta din trei sunete, t, z şi i, când ea are două, t şi i" Cf., pentru detalii, *ILR*, I, 25 (inclusiv despre soarta corespondentei oclusive dentale sonore).

** *ILR*, I, 24. A se vedea, *ibid*., detalii şi despre confuzia dintre *u̯* (devenit în vorbire *v*) şi *b*, în poziţie iniţială sau în interiorul cuvântului, cu importante consecinţe la nivelul moştenirii romanice.

Universitatea SPIRU HARET

aspirație, devenită imperceptibilă în pronunțarea rapidă, familiară: dovadă, pierderea oricăror urme de aspirație ale cuvintelor latine moștenite în limbile romanice pentru poziția în cauză a lui *h*: lat. *homo* > rom. *om*, fr. *on*, it. *uomo* etc.

În plus, cu excepția lui *p* aspirat (*ph*), de origine greacă în latină, celelalte consoane aspirate (*ch, th, rh*, şi ele de origine greacă: *charta, theatrum, rhetorica*) se pronunțau, practic, ca şi cum *h* nu ar fi existat: într-adevăr, existența lui reală în latină era doar grafică. Pronunția lui *p* aspirat era singura care se deosebea de grafia lui şi, în epoca clasică, ea coincidea cu a lui *f*.

8º După cum se cunoaşte, consoanele duble sau geminate au reprezentat o categorie fonematică proprie limbii latine. După ipoteza lui Antoine Meillet*, geminatele au apărut ca procedeu expresiv introdus în vocabularul latin, dovadă fiind, între altele, existența a numeroase dublete, cu şi fără geminare (*lacus-laccus, liggurio-ligurio, papus-pappus* etc.)**. În epoca clasică, geminatele apar numai în poziție intervocalică şi nu au efect asupra cantității vocalei precedente (*stīla* față de *stīlla*)***.

ACCENTUL ŞI EVOLUȚIA ACCENTUĂRII. Limba latină, ca şi celelalte idiomuri IE din Antichitate, a moştenit din limba comună sursă, IE primitivă, statutul tonal (muzical-melodic, tonal sau de înălțime) al accentuării. Astfel, în fiecare cuvânt latin (mai puțin encliticele de tipul *-que, -ue* sau *-ne*) exista o silabă – cel puțin –, prin rostirea căreia vocea locutorului se ridica (sau „se înălța"), altfel spus tonul vocii urca în raport cu restul silabelor sau cu pauza („tăcerea") dintre cuvinte. Altfel spus, dacă ne-am reprezenta fiecare silabă a unui cuvânt printr-o notă muzicală, silaba purtătoare de accent ar fi reprezentată de o notă **mai înaltă**.

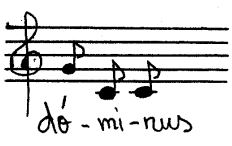

Am folosit pentru reprezentarea grafică a accentului tonic semnul modern (romanii nu-l cunoşteau) al aşa-numitului *ictus* (/).

Prin urmare, vocala silabei accentuate era pronunțată, în latina cultă şi clasică (şi până relativ târziu în latina populară) cu un ton mai ridicat, dar nu neapărat cu intensitate mai mare. În concluzie, accentul latin consta în punerea în relief a unei silabe în interiorul cuvântului fonetic, prin elevația glasului. Silaba accentuată era emisă cu un ton (pe o notă) mai înalt(ă) decât silaba neaccentuată. Ca şi cel IE comun, pe care îl moşteneşte, accentul latin era **tonal** sau **tonic, muzical**, şi nu avea nici o influență asupra naturii timbrale a vocalei asupra căreia se aplica (care îl „purta").

De aici a provenit, indiscutabil, ceea ce pe drept cuvânt s-a numit muzicalitatea sau melodicitatea frazării latine, bazate nu pe diferențele de intensitate sau dinamice dintre silabele accentuate şi, respectiv, cele neaccentuate, ci pe diferențele de ton sau tonalitate între silabele muzical-melodic accentuate şi celelalte, neaccentuate. Asupra naturii

---

* *Esquisse d'une histoire de la langue latine*. IVe édition, Paris, 1938, 35.

** Lucrarea de referință în domeniu rămâne cea a lui A. Graur, *Les consonnes géminées en latin*. Paris, 1929.

*** Al. Rosetti, *Istoria limbii române, I. De la origini până în secolul al XVII-lea*. Ediția a II-a, revăzută şi adăugită. Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978, 96.

Universitatea SPIRU HARET

muzical-melodice a accentului de-a lungul întregii latinități posedăm, între altele, două mărturii relevante: *Ipsa enim natura quasi modularetur hominum orationem, in omni uerbo posuit acutam uocem*, „Căci natura însăşi parcă ar ritma vorbirea oamenilor, [fiindcă] în fiecare cuvânt a plasat un ton mai înalt" (Cicero, *Orator*, XVIII, 58) (*acuta uox* = accent tonic); *Accentus quid est? Certa lex et regula ad leuandam syllabam uel premendam*, „Ce este accentul? O anumită lege şi normare a ridicării sau apăsării (coborârii) silabei" (Audax, în *Grammatici Latini*, ed. Keil, VII, 357).

În opinia specialiştilor, latina a cunoscut, încă de la origini, şi un al doilea tip de accent, totalmente opus celui melodico-tonal, deoarece consta din rostirea nu mai înaltă ca ton, ci mai puternică, mai intensă, „forte", a vocalei (implicit, prin ea, a silabei) respective. Gramaticii latini nu l-au semnalat, fiind, probabil, influenţaţi de cei greci în această privinţă[*]. Accentul de intensitate, dinamic (sau „de forţă", „expirator") va fi coexistat cu cel melodico-tonal de la începuturile cristalizării limbii latine, fiecare dintre ele jucând, la un moment dat (în funcţie de diversele etape ale evoluţiei limbii) rolul dominant. Astfel, se acceptă, în general, ipoteza[**] în conformitate cu care, de la origini până în primele două secole (aproximativ) ale perioadei imperiale, accentul dominant a fost cel melodico-tonal, cu poziţie fixă, aşa cum vom vedea mai jos, ulterior trecând pe primul plan – foarte probabil în cursul secolului al III-lea p. Chr. – accentul fost secundar, cel de intensitate, concomitent şi/sau paralel cu pierderea de către locutori a sentimentului cantităţii vocal-silabice şi, finalmente, dispariţia totală a acesteia. Schimbarea preponderenţei tipului de accent va fi avut loc progresiv. În secolul al V-lea p.Chr., după mărturia contemporană a gramaticilor, este cert că în latină nu mai existau diferenţieri cantitative, iar, în consecinţă, locul accentului dominant, cel de intensitate, devenise liber, nemaifiind condiţionat de „poziţii" silabice: *Illa syllaba plus sonat in toto uerbo, quae accentum habet. Ergo illa syllaba quae accentum habet plus sonat, quasi ipsa habet maiorem potestatem*. (Pomponius, în *Grammatici Latini*, ed. Keil, V, 126, 31). „Acea silabă sună mai tare în tot cuvântul, care are accent. Aşadar, acea silabă care are accent sună mai tare, ca şi cum ea însăşi are o putere mai mare".

Este foarte posibil, în sfârşit, ca pierderea sentimentului cantităţii să se fi petrecut şi datorită (sau, cel puţin, şi sub influenţa) noilor populaţii, respectiv grupuri etnice, ale căror teritorii încep să intre, de la sfârşitul secolului I a.Chr. în continuare, în componenţa statală a Imperiului. Extinderea masivă a latinei la populaţii alofone (atât indo-europene, cât şi – mai ales – ne-indo-europene) „a provocat mari perturbări în economia sunetelor, printre altele, pierderea ritmului cantitativ"[***], cu atât mai mult cu cât coexistenţa celor două tipuri de accentuare, melodico-tonală şi de intensitate, era dificil de păstrat în timp[****].

POZIŢIA ŞI „REGULA" ACCENTULUI. Spre deosebire de IE comună, unde locul accentului era liber, în latină – cel puţin în faza configurării ei clasice (după

[*] Al. Rosetti, *op.cit.*, 101.

[**] Formulată sistematic şi însoţită de demonstraţiile de rigoare, aparţinând lui G. Bernardo Perini, *L'accento latino*. Seconda edizione. Bologna, 1967. A se vedea şi excelenta contribuţie în domeniu a lui Matei G. Nicolau, *L'origine du „cursus" rythmique et les débuts de l'accent d'intensité en latin*. Paris, 1930. Pentru bibliografie suplimentară, sinteza cercetărilor din secolul al XX-lea în chestiunea accentuării latine se află la Al. Rosetti, *op.cit.*, 100-106.

[***] Al. Rosetti, *ibid.*, 103.

[****] A. Meillet, *op.cit.*, 242.

Universitatea SPIRU HARET

secolul al II-lea a.Chr.) – poziția accentului în cuvânt sau în unitatea accentuală depindea nemijlocit, practic automat, de cantitatea silabei, în speță de cea a penultimei, care conta ca un veritabil pivot accentual. Caracterul fix şi determinat poziţional al accentuării latine în secolele de maximă stabilitate politico-statală şi culturală (ultimele două veacuri ale Republicii, primele două ale Imperiului) au permis gramaticilor târzii să formuleze o serie de observații care au alcătuit o veritabilă „regulă" a accentului – de fapt, a accentuării – latin(e). Ea poate fi rezumată după cum urmează.

a) Într-un cuvânt bisilabic, ultima silabă nu poate purta niciodată accent, indiferent dacă penultima este lungă sau scurtă. Excepția o formează acele bisilabice provenite din foste trisilabice care, într-o perioadă mai veche, au pierdut, prin suprimare, silaba finală: este în special cazul trisilabicelor formate prin encliza unor particule de tipul *-ne* (**tantone* < *tantō* + *-ne*) sau **-***ce* (**adhuc*[*c*]*e* < **adhoc* + *-ce*), unde forma finală rezultată este *tanton* (cu accent pe finală), *adhuc* etc.; tot aici şi situații de tipul adjectivelor pronominale sau pronumelor posesive ca *nostras* (<* *nostratĭs*, cu sincoparea lui *-i-* şi asimilarea lui *-t-*), *uestras* etc. De asemenea, poartă întotdeauna accent pe finală imperativul verbelor derivate de la *dicere* şi *ducere* (*addic!*, „adaugă" , *adduc!*, „adu", *indic!*, „arată" etc.).

b) Într-un cuvânt trisilabic sau polisilabic, poziția accentului depinde de cantitatea penultimei silabe. Se accentuează pe **penultima silabă**, dacă aceasta este **lungă**. Dacă, în schimb, **penultima** este **scurtă**, accentul se retrage pe silaba dinaintea ei, deci pe antepenultima. Nici un cuvânt latin nu se accentua, în cazul cuvintelor cuprinzând mai mult de 3 silabe, pe aceea dinaintea antepenultimei.

c) Având în vedere situațiile restricționale de mai sus, rezultă că, în latina clasică, accentul nu putea diferenția cuvintele, ci avea doar rolul de a marca apropierea finalului de cuvânt[*].

MODIFICĂRI ÎN LATINA TÂRZIE. Accentul şi-a schimbat caracterul fix, pe care îl avea în latina clasică, redevenind liber, ca în stadiul prelatin, IE. Acest fapt s-a datorat dispariției totale a rolului distinctiv al cantității. Începând, foarte probabil, din secolul al V-lea p.Chr., dacă nu cumva chiar şi mai devreme, după mărturia gramaticilor contemporani, în latină vorbitorii nu au mai ținut seama de diferențierea cantitativă, ceea ce a condus la modificări profunde în evoluția ulterioară a limbii[**]. Deplasările de accent survenite în latina târzie, împreună cu efectele lor imediate în plan fonetic, pot fi reconstituite, comparativ, cu ajutorul cuvintelor de origine latină moştenite în limbile romanice. Exceptând o serie, redusă de altfel, de cazuri particulare, se poate spune că limbile romanice – mai puțin franceza – au moştenit, în general, cuvintele cu accentul pe care îl aveau în latina clasică, eliberând însă accentuarea de condiționările din epoca clasică şi conservând, aşadar, accentuarea liberă din latina târzie, cu fireşti extensiuni ulterioare.

Există câteva criterii prosodice, după care ne putem da seama ce cantitate avea vocala penultimei sau, respectiv, a antepenultimei silabe.

I. Sunt **lungi**:

1. silabele care conțin

[*] *ILR*, I 26.

[**] Detalii şi numeroase exemple apud Al. Rosetti, *op.cit*., 102-106. Cf. şi concentrat, *ILR*, I, 26-27.

Universitatea SPIRU HARET

– o vocală lungă prin natura ei (aşa cum era de la origine şi cum se pronunţa) sau un diftong: *Ro-mā-nus; Pa-la-tī-nus; nu-me-rā-re; ci-cā-trix; in-cau-tus*. Aceste silabe, care conţin o vocală lungă prin natura ei sau un diftong, erau, prin urmare, **lungi prin natura lor**, întrucât, evident, durata de pronunţare a unei silabe depindea exclusiv de durata de pronunţare a vocalei componente.

2. silabele „închise"

adică acele silabe terminate într-o consoană, dacă după silaba închisă urma o altă silabă care începea tot cu o consoană. Simplificând, se poate spune că vocala urmată de 2 consoane (inclusiv de o consoană geminată) este **lungă**, chiar dacă, prin originea ei, vocala respectivă era scurtă: ea se „lungea" (devenea lungă) **prin poziţie**. Exemple: *ma-gīs-ter; sem-pi-tēr-na; qua-dra-gīn-ta; res-pōn-dit; Da-ma-sīp-pus.*

Excepţie de la această situaţie formează grupurile consonantice al căror element secund îl reprezintă o consoană lichidă (*l* sau *r*). În acest caz, vocala aflată înaintea unei consoane oclusive urmate de una lichidă - grup care în gramatica şi prosodia latină se numeşte, tradiţional, *muta cum liquida*, „oclusivă cu lichidă" - este, utilizând aceeaşi terminologie prosodică latină, *anceps*, „cu dublă înfăţişare", adică ea poate fi, în funcţie de contextul metric dat, fie lungă, fie scurtă, de unde accentuarea când pe penultima (*pha-rē-tra*), când pe antepenultima (*phá-rĕ*-tra); alte exemple: *te-nē-brae, ca-thē-dra, ma-cēl-lum* etc.

II. Sunt **scurte**:

1. silabele „deschise"

adică silabele terminate într-o vocală, scurtă în cazul de faţă: *Rō-mŭ-lus; nō-mĭ-ne; cār-mĭ-nă; re-lĭ-quae*. Atari silabe se numesc **scurte prin natura lor**.

2. silabele deschise urmate de o altă silabă, care începe cu o vocală

Silabele conţinând o vocală urmată de o altă vocală în hiat (deci, în silabe diferite, fără să formeze împreună un diftong) sunt întotdeauna scurte. Această formulare a devenit, graţie gramaticilor latini târzii, celebră: *Vocalis autem sonus ante uocalem breuis est* sau, mai pe scurt, *Vocalis ante uocalem breuis est*, „O vocală înaintea unei alte vocale este scurtă".

OBSERVAŢIE. După cum am arătat, grupul de litere – **qu** – notează **o singură consoană**, labiovelara [k^u], [k^w], adică velara *c* (în transcriere fonetică, k) pronunţată cu o uşoară rotunjire a buzelor (a se vedea, de pildă, cuvintele româneşti *în-coa-ce, coa-se* etc.). Apendicele labial *-u-* (în transcriere fonetică u9 sau w) are natură semiconsonantică, prin urmare nu contează ca o vocală propriu-zisă în stabilirea cantităţii şi identificarea locului accentului.

Universitatea SPIRU HARET

CAPITOLUL III

GENERALITĂȚI DESPRE PĂRȚILE DE VORBIRE. MORFOLOGIA NUMELUI (I). SUBSTANTIVUL

GRAMATICII ROMANI ŞI MORFOLOGIA. Ca orice limbă IE antică, latina se înfăţişa vorbitorilor ei având o bogată flexiune, ilustrată de numeroasele forme (gr.μορφαί) pe care cuvintele – acoperind o arie vastă în cadrul general al lexicului – le căpătau în cursul vorbirii (gr. λόγος). Ştiinţa formelor flexibile, **morfologia**, ca sector distinct şi fundamental al ştiinţei generale a **gramaticii** (gr.γραμματικὴ τέχνη), a fost preluată din spaţiul cultural grecesc şi adaptată la Roma de către specialiştii în studiul în limbi – mulţi dintre ei, la început, chiar greci de origine (în special de-a lungul veacurilor III - I a.Chr.) –, astfel încât se poate afirma că întreaga ştiinţă a limbii, bazată pe descrierea elementelor ei componente, s-a născut în Antichitatea clasică şi s-a fundamentat pe achiziţiile teoretice ale acesteia.

Gramaticii latini ai epocii imperiale (sec.I - VI p.Chr.) au oferit o clasificare sistematică şi riguroasă a părţilor de vorbire (*partes orationis*, gr.μέρη λόγου), în funcţie de criteriul flexibilităţii, respectiv al „mlădierii" sau, dimpotrivă, al „rigidităţii" de care dădeau dovadă cuvintele în cursul vorbirii obişnuite. Astfel, ei au descoperit existenţa în limba latină a **5** părţi de vorbire **flexionabile** sau **flexibile** în cursul vorbirii, cărora li se opuneau altele **4 non-flexionabile** sau **neflexibile**, dar cu roluri precise mai ales din punctul de vedere al relaţiilor dintre cuvinte şi enunţuri.

CLASIFICAREA PĂRŢILOR DE VORBIRE. În cadrul părţilor de vorbire **flexibile**, gramaticii romani au distins pe de o parte g r u p u l n u m e l u i (lat. *nomen*, gr. ὄνομα), pe de alta cel al v e r b u l u i, cu menţiunea că în acesta din urmă era inclusă şi o parte de vorbire parţial neflexibilă (cea a adverbului). Din primul grup făceau parte:

1. **substantivul** (*nomen substantiuum*), ultimul cuvânt fiind un adjectiv derivat de la *substantia*, „materie", „realitate", „substanţă"; aşadar «numele substantiv» era, în concepţia gramaticală romană, acea categorie nominală care desemna realitatea în sine: «numele realităţii», cu tot ce cuprinde ea, de la lucruri, obiecte, fenomene natural-cosmice, fiinţe, până la idei şi noţiuni, concepte etc.).

2. **adjectivul** (*nomen adiectiuum*) desemna acea categorie de nume „care se adaugă unui alt nume", cuvântul *adiectiuum* reprezentând un derivat adjectival de la participiul perfect al verbului *adicere*, „a adăuga"; *adiectiuus, -a, -um* însemna, prin urmare, «care se adaugă [la ceva]», «care însoţeşte ceva», idee ce surprinde chintesenţa semantică şi comportamentul morfologic al adjectivului, ca element nominal care, „însoţind" în permanenţă un substantiv, exprimă însuşirea sau calitatea, respectiv trăsătura specifică realităţii desemnate prin acel substantiv.

3. **numeralul** (*nomen numerale*) era, în concepţia gramaticilor romani (un Priscianus, de exemplu), acea categorie nominală aparte, specializată în exprimarea cantitativă, numerabilă, a elementelor realităţii. Numeralul formula, prin urmare,

Universitatea SPIRU HARET

ideea esențială de număr (*numeralis*, -e, „privitor la număr”, derivat adjectival provenit de la substantivul *numerus*, *-i*, „număr”) şi se comporta morfologic atât ca un substantiv, căruia în felul acesta îi şi putea ține locul, asemenea pronumelui, substituentul tipic al substantivului sau al adjectivului substantivizat, cât şi ca un adjectiv, „însoțind”, ca determinare şi precizare numerică, respectivul substantiv.

4. **pronumele** (*pronomen, nomen pronominale*) aparținea, în conformitate cu interpretările gramaticale oferite de savanții romani din epoca imperială (dar şi de predecesorii lor, un Varro de pildă), categoriei generale a numelui tocmai în temeiul faptului că pronumele reprezenta cel mai important înlocuitor al numelui (în toate variantele lui, ca substantiv, adjectiv şi numeral). Etimologia latină indică exact rolul morfologic al pronumelui: *pro*, „în loc de”, „în locul”, şi *nomen*, „nume”; *pronominalis, -e* este un derivat utilizat în textele gramaticale tardive.

Poziția pronumelui în concepția gramaticilor romani se dovedea a fi, să spunem aşa, strategică. Datorită faptului că multora dintre tipurile de pronume – în special celui considerat fundamental şi definitoriu pentru întreaga categorie a pronumelor, numit, de aceea, în tradiția gramaticală, „personal” – le era caracteristică, am spune chiar proprie, categoria morfologică a **persoanei**, absentă la nume şi definitorie pentru verb, se poate afirma că, în viziunea antică, pronumele reprezenta o categorie morfologică intermediară, în sensul că făcea trecerea de la categoria sau grupul numelui la categoria sau grupul verbului, respectiv de la ideea de non-persoană, non-actant, la aceea de persoană, de actant.[*]

Din cel de-al doilea grup, în consecință, făceau parte:

1. **verbul** (lat. *uerbum*, cu sens gramatical, de „verb”, încă din epoca lui Varro şi Cicero), dădea expresie, în vorbire, ideii de mişcare, de acțiune în general, dar şi de stare, cu referire, desigur, la elementele realității („persoanele”, „actanții”) care puteau executa acțiunea sau cunoaşte starea respectivă.

2. **adverbul** (lat. *aduerbium*): prin etimologie, această parte de vorbire indica în primul rând rolul morfologic pe care îl îndeplinea în propoziție (enunț), şi anume de a fi, precum adjectivul pe lângă substantiv, o prezență însoțitoare şi lămuritoare a verbului, în ceea ce priveşte circumstanțele realizării acțiunii sau stării exprimate de verb. În al doilea rând, asocierea cu verbul putea sugera interpretarea acestei părți de vorbire ca fiind cel puțin parțial flexibilă, întrucât poseda grade de comparație formate, ca şi în cazul adjectivului, cu ajutorul unor sufixe, neurmate însă de desinențe. În fond, ca şi pronumele, adverbul reprezenta o categorie morfologică de tranziție, în cazul de față de la flexibile la neflexibile.

În cadrul părților de vorbire **neflexibile** (numite de ei *particulae*, „părțile mici de vorbire”, în opoziție cu *partes* [*orationis*], „părțile [mari] ale vorbirii”: a se vedea, de pildă, A.Gellius, II, 17, 19), gramaticii romani le distingeau pe de o parte pe acelea care deținеau în mod evident un rol morfosintactic determinat şi autonom la nivelul enunțului (pe cele două paliere sintactice: propoziție, respectiv frază), pe de alta pe aceea, singura de altfel, care nu avea nici un fel de rol ca atare, indicând, în schimb, atitudinea locutorului față de propriul enunț.

[*] Despre concepția antică privitoare la categoria participiului (lat. *participium ‹ pars, -tis şi capio, -ĕre*; gr.μετοχή, «participare») ca o parte de vorbire independentă, dar, simultan, participantă din punct de vedere morfologic la ambele clase, a numelui şi a verbului, a se vedea I.Fischer, *Morfologia istorică a limbii latine. I. Substantivul*. Bucureşti, TUB, 1985, 9.

Universitatea SPIRU HARET

1. **prepoziția** (lat. *praepositio*) era partea neflexibilă de vorbire „pusă” (*positio* ‹ *positus*, *-a, -um*, participiul perfect pasiv al lui *poněre*, „a pune”, „a plasa”) „înaintea”, „în fața” (*prae*) a unui substantiv sau înlocuitor al acestuia. Rolul prepoziției intervenea exclusiv la nivelul raporturilor dintre părțile de vorbire, deci la nivelul propoziției, era eminamente m o r f o l o g i c .

2. **conjuncția,** după cum îi indica şi denumirea, era partea de vorbire care exprima prin excelență ideea de legătură (‹ *cum-, con-* şi *iunctio, -onis*, „unire [a părților între ele]”): de bună seamă, mai întâi a părților de vorbire, rolul conjuncției fiind în acest caz unul m o r f o l o g i c , în al doilea rând (şi într-o măsură mult mai ridicată) între diversele propoziții, la nivelul frazei, rolul conjuncției fiind, în situația respectivă, unul fundamental s i n t a c t i c .

3. **interjecția** reprezenta, în concepția gramaticilor romani (de la un Remmius Palaemo şi contemporanul său, Quintilianus, I, 4, 19, până la Priscianus), o inserție sau o intercalare, etimologia termenului latin (*interiectio*) indicând cu exactitate acest lucru (*-iectio* provine, ca şi în cazul numelui adjectivului, de la radicalul verbului *iacio, -ĕre*, „a arunca [vorbe]”, „a emite”, „a scoate”, iar preverbul/prefixul *inter*, „între”, „printre”, exprimă chiar ideea de „introducere printre” sau „în timpul [vorbirii]” a unor noi/alte cuvinte). „Interjecțiile” se vădeau, aşadar, a fi acele cuvinte care, fără să exprime elemente ale realității, însuşiri ale acesteia, acțiuni executate sau stări suferite de actanți, în sfârşit, fără a lega între ele părțile enunțului, participau la acesta prin întreruperea şirului vorbirii, ca veritabile „izbucniri”, pentru a da glas unui sentiment oarecare (bucurie, mulțumire, satisfacție şi contrariile lor, surprindere, teamă etc.). Interjecțiile erau singura parte de vorbire capabilă să dezvăluie atitudinea locutorului față de propriul mesaj, ca şi față de situația referențială dată.

OBSERVAȚIE. Deşi exista ca atare, cuvântul *articulus* nu desemna cu prioritate în terminologia gramaticală latină partea de vorbire caracteristică limbilor romanice şi IE moderne şi numită „articol” (fr. *l'article* etc.), pentru că partea de vorbire respectivă lipsea în latină, practic nu a existat niciodată ca atare (ci doar tendințe, la nivelul limbii vorbite, spre constituirea lui): *noster sermo* [în opoziție cu greaca] *articulos non desiderat* (Quintilianus); *articulum Romani non habent* (Priscianus). Sensul de „articol” al lui *articulus* a fost utilizat de gramaticii romani numai prin comparație cu situația din limba greacă; altminteri, *articulus* denumea, ca termen retorico-gramatical, fie un cuvânt (izolat) oarecare, fie un element frazeologic al registrului stilistic (aşa-numita inciză), fie un moment punctual al unei expuneri. Traducerea unui substantiv latinesc se va face, în consecință, din punctul de vedere al articolului, strict în funcție de context, putându-se adopta şi forma nearticulată din limba în care se traduce (*lupus* = lup; un lup; lupul).

GRUPUL NUMELUI (I)

SUBSTANTIVUL ŞI CATEGORIILE LUI. Numele, reprezentat în limba latină, aşa cum am arătat, în primul rând de substantiv şi de adjectiv (incluzând şi formele nominale ale verbului, precum participiul, gerunziul şi supinul), dar şi de numeral (la tipurile flexibile ale acestuia), îşi modifică forma în cursul vorbirii, alcătuind anumite paradigme. În ansamblu, modificarea formelor numelui poartă denumirea de **declinare**. Aşadar, prima clasă a cuvintelor flexibile este aceea a **declinabilelor**: s u b s t a n t i v u l , a d j e c t i v u l , n u m e r a l u l – într-un cuvânt, **grupul numelui**.

Flexiunea nominală are loc, în latină ca şi în celelalte limbi IE antice, în funcţie de câţiva parametri, care reprezintă **categoriile fundamentale** ale numelui: **genul, numărul, cazul**. În funcţie de acestea, declinabilele îşi modifică forma în cursul vorbirii (faţă de starea lor latentă, în zestrea lexicală a limbii), distribuindu-se – mai ales primele două, substantivul şi adjectivul – pe clase de flexiune, tradiţional numite **declinări** (lat. *declinationes*, termen gramatical utilizat cu accepţiunea de azi, dar şi cu altele, încă din epoca lui Cicero şi a lui Quintilianus).

GENUL. Nici una dintre cele 3 categorii gramaticale ale numelui nu se poate afirma în mod absolut a fi o categorie pur formală, şi nu una semantică, adică izvorâtă din meandrele gândirii umane. În privinţa genului, s-a arătat că această categorie este una dintre cele mai vechi desprinse din lexic. Pentru limba latină şi celelalte limbi IE surori, genul rămâne categoria cea mai concretă şi dependentă în cel mai înalt grad de semnificaţia cuvintelor.[*]

GENUL NATURAL. În faza cea mai veche ce poate fi reconstituită cu ajutorul limbilor IE antice va fi existat o unică diferenţiere de gen între cuvintele – nume, respectiv între acelea care exprimau elemente însufleţite (animate) ale reali-tăţii şi altele ce exprimau elemente neînsufleţite (inanimate) ale aceleiaşi realităţi. Se vorbeşte, în acest stadiu primar al existenţei limbii IE comune, de manifestarea unui **gen natural**, diferenţiat pe subgenurile **animat** şi **inanimat**. Genul natural s-a născut în mentalitatea arhaică IE comună motivat exclusiv de concepţia animistă, mistico-magică, a vorbitorilor acelei extrem de îndepărtate epoci (în linii mari, mileniul al III-lea a.Chr.).

DIFERENŢIERI ULTERIOARE. Ulterior şi treptat, au început să se manifeste tendinţe spre o diferenţiere mai subtilă, în orice caz mai pertinentă în raport cu realitatea exterioară, ambientală şi vizibilă. Într-un stadiu mai recent al limbii IE comune a apărut o nouă opoziţie de gen, şi anume cea bazată pe criteriul sexual. În mod firesc, ea a început să acţioneze numai în cazul elementelor însufleţite ale realităţii (altfel spus, al „fiinţelor"), genul animat scindându-se – nu fără dificultăţi şi ezitări, totuşi – în **m a s c u l i n** şi **f e m i n i n** .

Această opoziţie s-a generalizat treptat în cadrul animatelor, tinzându-se, în ultima fază a evoluţiei limbii IE comune, spre încadrarea oricărui nume de animat în genul masculin **sau** feminin. Astfel, o opoziţie iniţial naturală, bazată pe şi întărită de aceea între sexe, a sfârşit prin a se gramaticaliza, cu ajutorul unor sufixe sau elemente sufixele specializate. Prin aceasta, forma (gramaticalizată) a genului a ajuns să se desprindă de conţinutul semantic şi să existe independent de el.

[*] *ILR*, I, 117, cu bibliografie în n. 4.

Universitatea SPIRU HARET

GENURILE ÎN LIMBA LATINĂ. După scindarea IE comune, gramaticalizarea idiomurilor desprinse din ea a consacrat tripla diferenţiere de gen: **masculinele şi femininele** pe de o parte, **neutrele** pe de alta, ultimele în calitate de succesoare directe al vechiului gen inanimat încă din faza comunităţii IE. Aceasta este situaţia pe care o moşteneşte şi ilustrează limba latină, alături de atâtea alte idiomuri IE antice.

Din punctul de vedere strict al flexiunii, paradigmele substantivelor masculine şi feminine sunt identice, ele opunându-se în bloc neutrelor, dar numai la anumite cazuri, în vreme ce altele participă la flexiunea comună (în general, diferite între masculin-feminine şi, respectiv, neutre sunt cazurile nominativ şi acuzativ, cazurile propriu-zis oblice: genitivul, dativul şi ablativul fiind, practic, comune tuturor genurilor).

SUBCATEGORII DE GEN. Limba latină atestă, prin 2 subcategorii ale genului, străvechea opoziţie naturală, manifestată într-un stadiu primar de existenţă al IE comune, între inanimate şi animate, în sensul că s-au păstrat în latină două tipuri de substantive indicând animate, la care diferenţierea ulterioară de gen, între masculine şi feminine, este inoperantă, practic nu există. Este vorba de aşa-numitele:

1. substantive **epicene** (*nomina epicoena*), care au aceeaşi formă pentru desemnarea animalelor, indiferent de sexul acestora: *feles*, „pisică" şi „motan", *uulpes*, „vulpe" şi „vulpoi", *pauo*, „păun" şi „păuniţă", *aquila*, „vultur" (în română nu există feminin!), *coruus*, „corb" (aceeaşi situaţie în română), *apis*, „albină", *anas*, „raţă" şi „răţoi" etc.[*]

2. substantive cu **gen comun** (*nomina communia*), referitoare de data aceasta numai la oameni (persoane), substantivele în cauză având, ca şi cele din subcategoria precedentă, o unică formă pentru ambele sexe: *coniux*, „soţ" şi „soţie", *ciuis*, „cetăţean" şi „cetăţeană", *sacerdos*, „preot" şi „preoteasă", *heres*, „moştenitor" şi „moştenitoare" etc. Genul gramatical se stabilea prin intermediul adjectivului în acord, care îl preciza[**], sau cu ajutorul unor determinative exclusive de gen (cf. *infra*).

ALTE DIFERENŢIERI DE GEN. Una dintre cele mai vechi diferenţieri de gen a fost cea de natură **lexicală**, întrucât ea avea deplină motivare semantică: lui *pater*, „tată" i se opunea în mod firesc *mater*, „mamă", lui *frater*, „frate", i se opunea *soror*, „soră", lui *ouis*, „oaie" - *ueruex*, „berbec", lui *taurus*, „taur" - *uacca*, „vacă" ş.a.m.d.

Tipul de opoziţie lexicală este numit şi **heteronimie**[***], prin care se desemnează opoziţia de gen prin intermediul unor radicale diferite, flexiunea putând fi aceeaşi (tipul *mater-pater* etc.) sau diferită (*ouis* - *ueruex* etc.).

Din punct de vedere istoric, se poate urmări şi constata accentuarea treptată a diferenţierii femininului de masculin, într-o a doua etapă, când cuvântului posedând un gen comun (cf., *supra*, 2) i se adăuga un **determinativ exclusiv**,

[*] După I. Fischer, *op. cit.*, 11, este vorba de „numele de animale al căror sex e neinteresant pentru om", ele fixându-se prin declinare sau prin acordul adjectivului la un singur gen formal.

[**] *ILR*, I, 119.

[***] „Graniţa între cele două [sub]categorii nu este totdeauna riguroasă". (I.Fischer, *ibid.*). Practic, adăugăm noi, ea depinde în ultimă instanţă de natura elementului animat (persoană-animal).

Universitatea SPIRU HARET

având rolul de a indica sexul: *lupus femina* (la Ennius), „lupoaică", *ciuis femina* (la Plautus), „cetățeană" etc.*

Cea de-a treia şi ultima etapă a diferenţierii de gen – între masculine şi feminine – a constituit-o apariţia şi funcţionarea, ulterior foarte productivă, a **moţiunii**. Prin acest procedeu, genul feminin (ca şi în cazul procedeului precedent) s-a diferenţiat de cel masculin cu ajutorul unui anumit număr (din ce în ce mai mare în latina târzie) de **sufixe**. Moţiunea a fost motivată şi ea de opoziţia de sex sau de analogii sexuale (de pildă, numele de arbori – fructiferi, în special –, pentru că „rodesc", „dau viaţă" fructelor, au fost asimilate numelor ce desemnează fiinţe feminine). Realizată derivaţional, moţiunea s-a răspândit, fiind un procedeu simplu şi eficace, pe scară foarte largă în ambele variante ale latinei, atât în cea vorbită, cât şi în cea cultă, modelul opoziţiei de gen la adjective (tipul *bonus-bona*, *altus-alta*) contribuind în cea mai mare măsură la consolidarea diferenţierii. Substantivele posedând acelaşi radical (lexical), dar deosebindu-şi formele masculine de cele feminine (în conformitate cu opoziţia de sex) prin intermediul unor sufixe productive, se numesc substantive **mobile**. Câteva exemple: *equus*, „cal"- *equa*, „iapă"; *gallus*, „cocoş" - *gallina*, „găină"; *filius*, „fiu" - *filia*, „fiică"; *deus*, „zeu" - *dea*, „zeiţă"; *puer*, „copil" - *puella* (‹ **puer-la*), „copilă", *lupus*, „lup" - *lupa*, „lupoaică", *caper*, „ţap" - *capra*, „capră" (aici, masculinul s-a format regresiv de la feminin, întrucât în latină exista dinainte lexemul *hircus* ca denumire a ţapului, opoziţia de gen fiind, deci, heteronimică), *magister*, „profesor" - *magistra*, „profesoară" etc.

EVOLUŢIA GENULUI DE LA LATINĂ SPRE LIMBILE ROMANICE. Genul substantivelor moştenite din latină, ca şi al celorlalte apărute în interiorul noilor limbi romanice, inclusiv pe calea împrumuturilor, a cunoscut repartizări distincte în funcţie de cele două arii geografico-teritoriale ale latinităţii: Romania de apus şi Romania orientală.

În latinitatea occidentală, genul substantivelor a ajuns arbitrar, exceptând substantivele ce denumesc fiinţe deosebite după sex. Occidentul romanic pierde în totalitate genul neutru, continuând prin aceasta tendinţa latinei de a-l elimina.** În mod compensatoriu, se întăreşte la adjective (şi la pronume) opoziţia masculin-feminin, şi aici continuându-se o tendinţă moştenită din latină.

În latinitatea orientală – reprezentată astăzi numai de română şi de dialectele ei sud-dunărene –, categoria neutrului s-a menţinut, însă într-o formă nouă şi diferită de organizare. Moştenite direct din latină au fost în română desinenţele specifice de neutru *-a* şi (prin falsă segmentare) *-ora*: lat. *scamna* › rom. *scaune*; lat. *pectora, tempora* › rom. *piepturi, timpuri* etc.*** Neutrul românesc a devenit o categorie motivată din punct de vedere semantic, întrucât „româna a «întărit» ideea de neînsufleţit pe care o avea categoria neutrului în latină".****

---

* Alte exemple apud *ILR, ibid*. Se folosea, de asemenea, determinativul *mas* sau *masculus: uulpes mas*, „vulpoiul", *uulpes femina*, „vulpea (vulpoaica)".

** Al.Rosetti, *op.cit.,* 139; *ILR*, I, 120-121: „În occidentul Romaniei, confuzia mascu-linelor cu neutrele a fost totală, cu excepţia pronumelui /.../" (p.121).

*** Detalii despre productivitatea terminaţiei *-ora* în română, cu referire la încrucişările dintre clasele de flexiune, apud Al.Rosetti, *op.cit.,* 137-138 şi *ILR*, I, 121.

**** Al. Rosetti, *op.cit*., 137. În legătură cu considerarea neutrului românesc ca „ambigen" (substantive care la singular sunt masculine, iar la plural feminine), a se vedea Ion Pătruţ, *Sur le genre „neutre" en roumain*, în vol. *Mélanges linguistiques*. Bucureşti, Editura Academiei, 1957, 291 sqq.

Universitatea SPIRU HARET

NUMĂRUL. Reprezintă o categorie concretă a flexiunii, caracterizând atât grupul numelui, cât şi pe cel al verbului.* Opoziţia de număr, devenind, în epoca istorică a limbilor IE antice, dependentă de categoria cazului, este foarte veche, datând din perioada comunităţii IE, perioadă din care datează şi gramaticalizarea opoziţiei de număr, poate chiar anterioară gramaticalizării opoziţiilor de gen.** Opoziţia de număr a avut din totdeauna, prin natura lucrurilor, un caracter motivat pe care, spre deosebire de opoziţiile de gen, nu l-a pierdut niciodată.

După cum se cunoaşte, IE comună poseda 3 numere: singularul, dualul şi pluralul. Fiecare dintre ele era marcat de desinenţe proprii.

Dualul a reprezentat, în IE comună şi în limbile continuatoare ale ei (cele care l-au păstrat funcţional), numărul gramatical specific obiectelor perechi. O parte din limbile italice, între care latina şi osco-umbriana, au pierdut dualul, din care – pentru latină – au supravieţuit forme arhaice, invariabile (aşadar, nişte „urme"), caracterizate prin 2 morfeme (la origine, desinenţe): *-ō*, în numeralele *duō*, „doi" (ulterior cu morfemul scurtat, *duo*, prin aşa-numita scurtare iambică), *ambō*, „amândoi", *octō*, „opt" (fără o justificare semantică manifestă; poate la bază a stat mecanismul asocierii a două grupuri de câte patru elemente sau, invers, a patru grupuri de câte două elemente); şi *-ī*, într-un alt numeral, *uigintī*, „douăzeci", legat şi el direct de ideea de „doi" (2×10). Interesant rămâne faptul că nu s-a moştenit în latină nici o formă de dual la substantivul propriu-zis. Regimul sintactic al dualului în latină, pentru aceste câteva forme care au supravieţuit, a fost identic cu al pluralului.

Se poate afirma cu certitudine că limba latină, încă de la începuturile ei, nu a cunoscut decât opoziţia binară de număr, între **singular** şi **plural**, atât la nume, cât şi la verb.

Singularul se referă şi denumeşte un singur element (sau obiect, în sens gramatical), în vreme ce **pluralul** introduce ideea de mulţime formată din mai multe elemente (*plures*, „mai mulţi": şi aici, terminologia este latină; cf. şi *singuli, -ae, -a*, „câte unul") decât unul singur.

SUBSTANTIVE DEFECTIVE. Există, în latină ca şi în alte limbi IE antice, substantive **defective de număr**, aşadar posedându-l doar pe unul dintre cele două: fie numai singularul, şi atunci gramaticii latini l-au denumit *singularia tantum*, „substantive care au numai singularul", fie numai pluralul, în această situaţie ele fiind denumite *pluralia tantum*, „substantive care au numai pluralul". Substantivele respective au cunoscut, la origine, ambele numere, dar uzul a făcut să se răspândească şi generalizeze numai unul dintre ele. Această categorie a defectivelor a fost atent studiată, după cum am arătat, chiar de către gramaticii latini, stimulaţi de faptul că fenomenul, deşi prezent şi în limba greacă, nu stătuse în atenţia gramaticilor greci.

Categoria substantivelor care uzitau numai pluralul (*pluralia tantum*) era mai bine reprezentată şi poate fi analizată în funcţie de conţinutul semantic: divinităţi *(Penates, Manes, Lemures* etc.), constelaţii (*Septentriones, Vergiliae*), părţi ale corpului, externe şi interne (deci, nu neapărat perechi: *nares, lumbi, exta, uiscera* etc.),

* După unii specialişti (de pildă, I.Fischer, *op.cit.*, 10), conţinutul categoriei numărului ar fi diferit de la nume la verb, el neexprimând „noţiuni identice". Nu sunt aduse, însă, nici un fel de argumente probante.

** *ILR*, I, 121.

Universitatea SPIRU HARET

realităţi militare (*arma, moenia* etc.), realităţi umane şi romane (*liberi, Quirites*), naturale (*tenebrae*) etc. Este vorba, după cum se observă, de obiecte (în sens gramatical), de elemente utilizate sau percepute în grup, dar şi de câteva abstracţiuni, la care motivarea apare mai dificil de sesizat.

SINGULARUL COLECTIV. O situaţie aparte a utilizării numărului în latină a constituit-o dimensiunea colectivă a singularului. Deşi ideea de grup, de mulţime sau de colectivitate impunea, prin evidenţa ei, folosirea pluralului, locutorii au perceput respectiva comunitate sau grupare ca formând o entitate. În consecinţă, i-au atribuit forma gramaticală a singularului. Semantic, însă, acesta din urmă se deosebeşte de singularul propriu-zis, întrucât conţine ideea de grup alcătuit dintr-o mulţime numărabilă de elemente, şi nu ideea de un singur element (sau de mulţime formată dintr-un singur element). Spre a fi deosebit şi terminologic de singularul propriu-zis, acest tip aparte de singular a fost denumit **singularul colectiv.**

El poate fi întâlnit pentru a exprima:

- nume de popoare (*Poenus, Gallus, Dacus* etc.)
- grupuri organizate de indivizi, sau percepute compact (*miles, eques, hostis* etc.)
- cantităţi de plante şi fructe (*faba, lenticula, legumen* etc.)
- materii prime şi materiale (*lapis, tegula, caespes* etc.)

După cum s-a arătat[*], prezenţa singularului colectiv în limba latină nu este rezultatul unei influenţe greceşti, ci, ca fenomen vechi în limbă, efectul unui mod popular de a percepe realitatea şi elementele ei.

ALTE CAZURI PARTICULARE. Semnalăm, între altele, încă două situaţii particulare, relevante pentru modurile diverse de gândire, percepţie şi analiză lingvistică.

Se pot întâlni substantive la singular, deţinând funcţia sintactică de subiect, predicatul propoziţiei respective fiind însă exprimat printr-un verb aflat la plural: într-un exemplu ca *faciunt pars hominum* (Plautus, *Trinum*.35), acordul s-a realizat nu gramatical (*pars* e la singular), ci logic, după înţeles (*ad intellectum*, în terminologia gramaticilor romani), deci cu elementele grupului, nu cu grupul în sine, ca entitate.

În al doilea rând, părăsind sfera semanticii sintactice şi revenind la aceea a semanticii lexicale, se mai poate observa, în anumite cazuri, îndeobşte restrânse şi accidentale, existenţa unei/unor diferenţe de sens între forma de singular şi cea de plural a respectivului substantiv, de exemplu:

SG. *aedes*, „templu” *littera*, „literă”	PL. „casă”, „locuinţă” „scrisoare”; „literatură”

CAZUL. Constituie cea mai complexă realitate categorială a flexiunii nominale (şi, desigur, pronominale), întrucât exprimă raporturi sintactice, respectiv între părţile de vorbire: un nume şi verbul propoziţiei, un nume şi un alt nume sau un înlocuitor al acestuia. În limbile IE antice se constată că numărul cazurilor era limitat (maximum 8 în grupul indo-iranian) şi, pe de altă parte, că nu orice formă cazuală exprimă un singur raport sintactic (dimpotrivă, cazuri precum acuzativul au o funcţie „principală”, alături de care există un fascicol de funcţii „secundare”), în sfârşit că raporturile sintactice se pot exprima şi prepoziţional, formei cazului

[*] *ILR*, I, 121-122.

Universitatea SPIRU HARET

respectiv adăugându-i-se o prepoziție foarte precis delimitată ca sens. De aici rezultă, după cum s-a arătat[*], dificultatea stabilirii unei definiții generale a cazurilor, fiind necesară analiza separată şi comparată în acelaşi timp a formelor specifice fiecărui idiom IE din Antichitate, cunoscut prin intermediul textelor.

SITUAȚIA ÎN IE COMUNĂ. Realitatea cazuală atestată de aceste idiomuri ne permite să postulăm câteva caracteristici de bază incontestabile ale flexiunii nominale la nivelul comunității IE:

1. IE comună poseda două serii de desinențe cazuale, în funcție de numărul gramatical (singular/plural); rezultă de aici că

2. Desinențele cazuale exprimau simultan numărul şi cazul.

3. Pentru acelaşi caz existau mai multe desinențe sau variante ale aceleiaşi desinențe, inclusiv datorită diferențierilor după gen (neutrele față de animate).

4. Flexiunea numelui (substantive şi adjective) folosea un inventar de desinențe diferit de cel al pronumelui.

5. Aceeaşi desinență putea servi la exprimarea unei pluralități de valori cazuale.

6. În ceea ce priveşte flexiunea nominală, cazurile se opuneau unele altora pe baza unui sistem alcătuit din două elemente fundamentale: a) variația vocalismului temei; b) deplasarea (mutația) accentului, aceasta având, totuşi, un rol secund în raport cu primul element.

7. Unele cazuri, la toate numerele, erau omonime.[**]

8. Tipologia cazurilor IE este strâns legată de cronologia apariției lor. Astfel, existența unor cazuri cu semnificație concretă (aşa-numitele „cazuri locale": locativul [LOC], ablativul [ABL] şi instrumentalul [I]) a condus la ipoteza apariției lor mai timpurii la nivelul IE comune; ulterior, cazurile cu semnificație „mixtă", simultan concretă şi abstractă, precum genitivul [G] şi dativul [D], s-ar fi format pe baza celor cu semnificație concretă; cazurile cu valori „abstracte" ar fi apărut cel mai târziu (nominativul [N] şi acuzativul [AC]). Dar limitele între aceste tipuri de cazuri nu sunt câtuşi de puțin tranşante, latina, de pildă, ilustrând faptul că aşazisele cazuri „abstracte" au o constelație de valori „concrete" şi invers. Existența unor desinențe cazuale diferite de la o limbă IE antică la alta în ceea ce priveşte aşa-numitele cazuri „locale" sau „concrete" indică mai curând originea lor recentă, contrazicând astfel ipoteza cronologiei „logice", tradiționale.

9. Dată fiind complexitatea problemei cazurilor în IE comună (ilustrată de aspecte precum: originea flexiunii cazuale nominale; numărul, tipologia şi cronologia cazurilor; terminologia şi funcția cazurilor), se poate admite, pentru facilizarea şi comoditatea descrierii, un **sistem cazual IE generic** bazat pe **8 cazuri**[***], sistem care, tranşând spinoase chestiuni de cronologie şi geografie lingvistică, are avantajul de a fixa „limita superioară a corespondențelor dintre o anumită formă şi un grup de valori",[****] precum şi de a permite explicarea unor fenomene specifice sintaxei cazurilor, cum este sincretismul (constând din preluarea valorilor şi/sau

[*] I. Fischer, *op.cit.*, 12; relevantă bibliografic în acest domeniu este monografia lui Guy Serbat, *Cas et fonction.* Paris, 1981.

[**] Foarte probabil la singular G şi ABL, la dual G şi Loc, la plural D şi ABL; cf. şi *ILR*, I, 123.

[***] Celor menționate la punctul precedent li se adaugă un caz particular, vocativul [V], considerat, datorită absenței funcției sintactice, un caz (şi singurul de altfel) extrasintactic.

[****] I.Fischer, *op.cit.*, 13.

Universitatea SPIRU HARET

funcțiilor unui caz de către un alt caz), deci de a oferi descrierii sincrone întotdeauna necesara perspectivă istorică.

CAZURILE ÎN LIMBA LATINĂ. Flexiunea nominală latină cuprinde **7 cazuri**, dintre care unul a devenit încă de timpuriu nefuncțional, conservându-se izolat, sub forma unor relicte lexicale la anumite clase de flexiune (şi anume, locativul). Trăsăturile caracteristice flexiunii nominale IE comune au rămas, în linii mari, valabile şi pentru latină, exceptând rolul morfologic al accentului, dispărut aici datorită limitării poziționării accentului în funcție de cantitatea penultimei silabe.

Față de sistemul generic IE comun, latina a pierdut, aşadar, un caz: **instrumentalul**, încorporat morfologic şi semantic de către ablativ şi dispărut, practic, fără urmă în sistemul substantivului latin.* În ceea ce priveşte **locativul**, la anumite clase de flexiune el a ajuns să se confunde cu genitivul la singular, iar la altele cu ablativul.

Sistemul **funcțional** al **cazurilor** în limba latină era alcătuit, aşadar, din **6 elemente**:

1) *nominatiuus casus*, „cazul care serveşte spre a numi" (‹ *nominare*, „a spune pe nume"), denumire creată de gramaticii latini după modelul grecesc (ὀνομαστικὴ πτῶσις, „cazul nominal", „al numelui"), *casus* (‹ *cadere*, „a cădea"), „căderea" fiind un calc după substantivul grec având sensul de „schimbare", „variație"; o altă denumire a sa este *casus rectus*, „cazul drept", în opoziție cu celelalte cazuri, *casus obliqui*, „cazuri aplecate", „oblice" în raport cu nominativul, cazul „vertical" (gr.ὀρθὴ πτῶσις).

2) *genitiuus casus*, „cazul din naştere", al „originii" (‹ *gignere,* supin *genitum*), indicând apartenența prin naştere sau prin origine şi, de aici, ideea de posesie; modelul terminologic l-a reprezentat sintagma gr. γενικὴ πτῶσις, „cazul naşterii", „al provenienței".

3) *datiuus casus*, „cazul acordării", „al atribuirii", „al dăruirii" (‹ *dare*, supin *datum*); sensul şi funcția fundamentală circumscrie ideea de atribuire către cineva sau ceva; cf. şi modelul grecesc, δοτικὴ πτῶσις, „cazul dăruirii".

4) *accusatiuus casus*, „cazul chemării în judecată", „cazul acuzării", al punerii aub acuzație" (‹ *accusare*, „a aduce învinuiri", „a acuza în fața unei instanțe"); denumirea, cu valențe expresiv-metaforice în limba latină, reprezintă un decalc al termenului grecesc corespunzător (αἰτιατικὴ πτῶσις, „cazul acuzator", „care priveşte acuzarea"), pornind de la semnificația generică a acestui caz, exprimând ideea de obiect (direct) al unei mişcări, stări, acțiuni etc.

5) *ablatiuus casus*, „cazul îndepărtării", „al luării", este *casus Latinus* prin excelență, atestat în poziția ultimă, a şasea, în ordinea cazurilor la gramaticii latini (pentru prima atestare a se vedea Quintilianus, I, 4, 26). În stabilirea denumirii acestui caz a prevalat la gramaticii latini una dintre valorile primare şi fundamentale ale ablativului, şi anume cea separativă (‹ *auferre*, „a lua cu sine", „a îndepărta", „a separa", supin *ablatum*). Încă din epoca miceniană, în greacă a avut loc sincretismul ablativului cu genitivul.

---

*. Există, totuşi, relicte vagi în sistemul adverbelor în *-e*, derivate de la adjectivele declinării tematice (de exemplu: *clare, recte, bene* etc.). Cf. I. Fischer, *ibid*. Se pare că instrumentalul şi ablativul au avut desinențe identice încă din perioada comunității italice: detalii în *ILR*, I, 124.

Universitatea SPIRU HARET

6) *uocatiuus casus*, „cazul chemării", „al strigării" (‹ *uocare*, „a chema [pe cineva ca să vină]", „a striga"), a fost, aşadar, în concepţia gramaticilor latini, cazul care servea spre a chema pe cineva sau a invoca o forţă divină, forţele latente în lucruri etc. Prima atestare a denumirii cazului apare la Aulus Gellius, XIV, 5, 1-2. Şi aici este foarte probabil că avem de-a face cu un calc al denumirii greceşti corespunzătoare (κλητικ← πτω)σις, „cazul invitării", „al invocării").

CLASELE DE FLEXIUNE (DECLINĂRILE) ŞI SISTEMUL DESINENŢELOR CAZUALE

OMONIMIA CAZURILOR. După cum am arătat, fiind cuvinte – mai exact, părţi de vorbire – flexibile, substantivele, ca şi adjectivele şi (parţial) numeralele, îşi modifică forma în cursul vorbirii, în funcţie de genul pe care îl posedă, de numărul gramatical pe care îl exprimă, şi – nu în ultimul rând, poate dimpotrivă – în funcţie de raporturile sintactice cu alte cuvinte din interiorul propoziţiei respective. Astfel, substantivele, ca şi celelalte două elemente componente ale grupului nominal, alcătuiesc anumite paradigme, pe care gramaticii latini şi, ulterior, cei moderni le-au grupat în **5 serii** sau **clase de flexiune** (în cazul particular al substantivului), cunoscute sub denumirea tradiţională de **declinări** (*declinationes*, „flexiuni", termen cu sens gramatical atestat chiar la Cicero).

Totuşi, deşi există şase cazuri funcţionale şi încă unul, ieşit din uzul curent, la nici o declinare substantivele ce aparţin respectivei clase de flexiune nu posedă şase (sau şapte) desinenţe cazuale. **Numărul maxim** de forme ale substantivului deosebite prin intermediul desinenţelor cazuale era, pentru aceeaşi paradigmă (serie, clasă de flexiune), de **5** la **singula**r (clasa de flexiune de tipul: *-us, -um, -i, -o, -e*) şi de **4** la **plural** (clasa de flexiune de tipul: *-i, -orum, -is, -os*). **Numărul minim** de forme diferenţiate desinenţial în interiorul aceleiaşi paradigme era de **3** (numai la neutre: la singular, de pildă tipul *-um, -i, -o*; la plural, de ex. *-a, -orum, -is*).

Acest fapt s-a datorat existenţei, încă de la originile limbii latine, a fenomenului omonimiei desinenţelor cazuale sau, mai pe scurt, a **omonimiei cazurilor**. În flexiunea nominală, ea a avut un caracter sistematic, în sensul că a afectat întregul sistem al cazurilor şi ambele numere gramaticale. Astfel, aceeaşi formă morfologică putea cumula sensurile a cel puţin două, dacă nu trei (întotdeauna neutrele) şi chiar patru cazuri aparţinând aceleiaşi paradigme: de pildă, cazul D nu se opune cazului ABL, ca formă, la plural, la nici o clasă de flexiune, fiind, deci, identic cu el, deosebirile survenind doar în plan sintactico-semantic; G este identic cu D la singular la prima clasă de flexiune (declinarea I); cumulurile majore se petrec dacă luăm în calcul atât singularul cât şi pluralul: GD sg = NV pl la substantivele primei clase de flexiune; NGV sg = NACV pl la clasa a IV-a de flexiune (acolo intervin, însă, şi deosebiri privind cantitatea vocalei *-u-*, predesinenţiale). După cum s-a arătat[*], dacă substantivele latine ar fi avut, la toate clasele de flexiune, ca şi la ambele numere, câte o desinenţă specifică pentru fiecare caz, ar fi fost necesar ca la fiecare clasă de flexiune să existe 14 (incluzând locativul) sau minimum 12 (fără el) desinenţe cazuale diferite. Omonimia morfologică[**] a simplificat considerabil

[*] *ILR*, I, 125.

[**] Cazurile identice formal sunt numite şi **sincretice**. Cf. Marius Lavency, *VSVS. Description du latin classique en vue de la lecture des auteurs. Grammaire latine*. Paris-Gembloux, Duculot, 1985, 45, § 70.

Universitatea SPIRU HARET

flexiunea nominală latină, împingând-o, însă, uneori chiar până în pragul obscurității generate de ambiguitate, de unde necesitatea precizării formei morfologice în cauză fie prin acord (al adjectivului, al verbului), fie – cu precădere şi în mod abundent în latina târzie (unde intervin, la nivelul oralității, în plus grave confuzii de ordin fonetic) – prin intermediul prepozițiilor, generalmente cu regim cazual fix.

Cu marea lor diversitate de nuanțe, prepozițiile au compensat numărul mic de cazuri cu valori semantice concrete (ABL şi L) şi, mai ales, au ajutat vorbitorii de latină să păstreze caracterul accesibil al comunicării, supuse presiunii constante a omonimiei gramaticale.

SUBSTANTIVE NEDECLINABILE. Latina cunoştea şi câteva forme nedeclinabile, de fapt foste cazuri „încremenite" ca atare în urma unui uz îndelungat: *frugi*, „simplu", „cumpătat", „cinstit" este, la origine, ablativul substantivului *frux*, „fel de viață cinstit", cu schimbarea clasei gramaticale (substantiv → adjectiv); *pondo*, „în greutate", „cântărind" este şi el ablativul unui substantiv, neutilizat însă (*pondus*, *-i*). Au ajuns nedeclinabile şi unele substantive de origine străină (orientale în general), precum *cummi* (cu variantele *commi*, *gummi*), „gumă" (intrat încă de timpuriu în latina literară, fiind atestat la Cato Maior), *sinapi*, „(grăunte de) muştar" etc.

SUBSTANTIVE DEFECTIVE. Alte substantive au pierdut din uz anumite cazuri şi/sau numere, această „deficiență" datorată utilizării frecvente a altor cazuri şi/sau numere nefiind, în fond, motivată. În această privință, exemplul cel mai cunoscut îl furnizează paradigma incompletă la singular a lui *uis*, „forță", „putere", dar completă la plural. Alte substantive, precum *fas*, „îngăduință divină", *nefas*, „sacrilegiu", *secus*, „sex", cunosc doar uzul cazurilor NAC singular. În latina clasică, *sponte*, „cu voia", „din voia", ajunsese unica formă, de ablativ, a unui substantiv ieşit din uz, *spons*, de la care latina târzie a refăcut formele de G *spontis* şi de Ac *spontem* (de unde, tot în latina târzie, adjectivul *spontaneus*, „de bună voie", „spontan").

Exemplele mai sus citate, cărora li se pot alătura şi altele, constituie cazuri izolate (fie simple accidente, fie lexeme împrumutate şi neadaptate) şi, prin urmare, nu pot fi considerate tipuri paradigmatice.

CAZURILE ÎN LATINA TÂRZIE ŞI ÎN LIMBILE ROMANICE. Latina târzie continuă şi amplifică tendințele latinei populare (stopate de latina clasică, prin excelență cultă) – tendințe manifestate încă de timpuriu – de a reduce numărul cazurilor. Fenomenul a avut baze fonetice („pierderea", „distrugerea" unor sunete sau chiar grupuri de sunete de la sfârşitul cuvântului) şi repercusiuni morfosintactice excepționale. Deosebirea dintre cazuri, datorată de regulă silabei finale, se va şterge rapid în latina populară târzie şi, de aici, în stadiul numit romanica primitivă sau comună, favorizând pe de o parte apariția articolului, pe de alta construcțiile prepoziționale (la cazurile oblice).[*]

STRUCTURA MORFOLOGICĂ NOMINALĂ. Cuvintele declinabile prezintă, în latină, o structură relativ mobilă, întrucât ea nu se regăseşte automat la orice nume. În plus, chiar în interiorul aceleiaşi categorii nominale se pot observa

[*] Pentru moştenirea cazurilor şi a flexiunii substantivului din latină în română, o descriere completă şi, totodată, esențială oferă Al. Rosetti, *op.cit.,* 139-143.

Universitatea SPIRU HARET

diferenţe notabile de structură morfologică de la o paradigmă (serie, clasă de flexiune) la alta. De aceea, o descriere a structurii morfologice nominale este posibilă strict teoretic, modificările sau variaţiile schemei generale trebuind a fi explicate concret de la o categorie la alta şi/sau clasă de flexiune la alta.

Tiparul IE al structurii nominale atestate de latină comportă două elemente fundamentale:

a) **tema nominală** (numită în tradiţia mai veche a şcolii româneşti şi **tulpină**)

b) **desinenţa**

Tema reprezenta acea secvenţă sau parte a numelui care, stând la baza formelor luate de numele respectiv prin flexiune (declinare), rămâne, în esenţa ei, invariabilă în cursul vorbirii. Acest lucru se datorează faptului că tema este purtătoarea sensului lexical şi elementul fundamental care indică apartenenţa la o anumită clasă de flexiune.[*]

Dacă tema este elementul stabil al structurii morfologice nominale (şi, în egală măsură, verbale), **desinenţa** (termen de data aceasta fără analogie greacă, provenind de la forma *desinentia* a verbului *desinĕre*, „a încheia", deci „cele care încheie", „unelte gramaticale de încheiere a cuvântului") reprezintă în mod evident secvenţa sau partea cuvântului (nume sau verb) cea mai dinamică, cea mai mobilă, situându-se la sfârşitul lui şi exprimându-i funcţia gramaticală (la nume, cazul şi numărul, în strânsă dependenţă şi de gen), altfel spus rolul pe care cuvântul îl joacă în propoziţie. Prin urmare, desinenţa este un veritabil indice morfologic.[**]

Fiind şi elementul stabil al structurii nominale, tema deţine cel mai înalt grad de complexitate morfologică, fiind, la rândul ei, analizabilă în numeroase alte elemente componente. În ordinea importanţei lor, **elementele constitutive ale temei** sunt următoarele:

a.1. **rădăcina (radicalul)** este grupul de sunete care exprimă sensul lexical al cuvântului şi se regăseşte la toate cuvintele ce aparţin aceleiaşi familii lexicale; este denumită, în lingvistica postbelică, şi **semantem**.

a.2. **sufix(e)**, elemente formative cu valoare dublă: a.2.1. morfologică (unele au rolul de a preciza tipul flexionar şi categoria gramaticală); a.2.2. lexicală (altele servesc numai la derivarea unui cuvânt dintr-altul).

a.3. **vocala tematică (vocala temei)**: element care, ca şi cel precedent, nu este prezent în mod obligatoriu în structura nominală a oricărei clase de flexiune sau paradigme; moştenite din IE comună, aceste vocale, cu care se încheie tema (dacă există, evident), sunt *e* şi *o* în alternanţă, vocale transformate în mod specific latinei, în contexte fonetice date, la *i* şi *u*.

a.4. **prefix(e)**: sunt elemente cu valoare pur lexicală, derivativă, având ca scop lărgirea temelor nominale prin alipirea la temă a unui fost cuvânt independent (de obicei, prepoziţii); sunt denumite şi **preverbe**.

a.5. **infix**: reprezintă şi el o unealtă gramaticală, de data aceasta cu valoare morfologică şi apărând întotdeauna reprezentat de un singur element (sunet), niciodată în asociere cu alte infixe. Foarte frecvent se întâlneşte, în latină, infixul nazal (*n*), introdus între vocala de bază sau centrală (a rădăcinii) şi cea de-a doua consoană a rădăcinii (în cazul în care rădăcina prezintă structura: consoană + vocală + consoană).

---

[*] I. Fischer, *op.cit.*, 5.

[**] Maria Pârlog, *Gramatica limbii latine*. Ediţie revăzută şi adăugită de Gabriela Creţia. Bucureşti, All, 1996, 13.

Universitatea SPIRU HARET

Aşa cum am notat deja, în afara rădăcinii, nici unul dintre elementele componente ale temei nominale nu apare în mod obligatoriu. În cazul în care lipseşte vocala tematică, formele nominale respective se numesc **atematice**, în opoziţie cu cele **tematice**, forme care, desigur, o conţin: de exemplu, *orator* este un substantiv cu formă atematică (*e* sau *o*, vocalele tematice, lipsind atât la N sg, cât şi în cursul flexiunii), pe când *amicus* are tema terminată în *-u-* (‹ IE*-*o-*, prin „închidere" fonetică). De asemenea, trebuie semnalat că, în interiorul unei forme nominale, graniţele dintre elementele componente ale temei şi desinenţă sau chiar numai în interiorul temei sunt dificil de observat, şi aceasta în primul rând datorită evoluţiei fonetice relativ complexe pe care a cunoscut-o latina*, de la origini până dincolo de faza ei clasică, apoi în etapa finală, târzie (sec. al III-lea – al V-lea).

La rândul ei, desinenţa este constituită dintr-un sunet sau din mai multe, care se adaugă ultimului element al temei, şi anume vocalei ei. Ca urmare a acestei întâlniri fonetice, au loc, însă, alte modificări de sunete, mai ales dacă desinenţa este reprezentată de o vocală sau începe cu o vocală. Desinenţa cazuală poate lipsi, şi în acest caz se vorbeşte de desinenţa „zero" (Ø), adică de absenţa unei desinenţe reprezentate de un sunet oarecare. Atunci când desinenţa cazuală nu este Ø şi e reprezentată de o vocală sau începe cu o vocală, contopirea desinenţei vocalice cu vocala temei are drept rezultat apariţia unui grup de sunete (sau numai a unui singur sunet) care nu mai este nici desinenţă, nici vocală a temei: se vorbeşte, în această situaţie, de aşa-numita **terminaţie***. Iată câteva exemple, referitoare la diversele analize şi segmentări avute în vedere mai sus:

	R	S	D
N sg	*pic-*	*-tŏr*	*Ø*
G sg	*pic-*	*-tōr-*	*-ĭs*
AC sg	*pic-*	*-tōr-*	*-ĕm*
N sg	*pic-*	*-tūră*	*Ø*

	T	D
	R VT	
N sg	*amic ŭ-*	*-s*

	T		R	TERM
	R VT			
G sg	*amic ŏ-*	*-ī*	⇒ *amic*	*- ī*

	T		
	R VT		
D sg	*amic ō*	*Ø*	⇒ *amicō*

LEGENDA
T = tema nominală
R = rădăcină (radical)
S = sufix morfologic / lexical
D = desinenţă cazuală
VT = vocala tematică (a temei)
TERM= terminaţie
PR = prefix
I = infix

* Este vorba în primul rând de contracţii, de asimilări, de confuzii între vocale (inclusiv scurtări de cantitate), de dispariţii de consoane etc., dar, la fel de importante, şi de analize empirice (false „analize", pseudo-decupaje) efectuate de vorbitori prin detaşarea unor elemente şi extinderea lor morfologică. Cf. I. Fischer, *op.cit.*, 6-7.

* Formele rezultate din contragerea vocalei finale a temei cu desinenţa vocalică (sau începând cu o vocală) se mai numesc şi opace. Cf. Marius Lavency, *op.cit.*, 45, § 70.

	T			
Ac sg	*amic ō-*	*-m*	⇒ *amicŭm*	
	R VT			
	T			
V sg	*amic ĕ*	Ø		
	R VT			
	T	D	R	TERM
D pl	*amic ŏ-*	*- īs*	⇒ *amic-*	*- īs*
	R VT			
	PR	R	S	D
N sg	*con-*	*-tus-*	*-io*	Ø
	(cu căderea nazalei sufixului în poziție finală)			
G sg	*con-*	*-tus-*	*-iōn-*	*- ĭs*
	T	D		
N sg	*iug u-*	*-m*	, unde S = Ø	
	R VT			
	I	S	D	
N sg	*iu**n**c-*	*-tio*	Ø	
G sg	*iu**n**c-*	*-tio-*	*-nĭs*	
	R			

unde R = T (așa-numitele forme „radicale”), radicalul fiind *iug-* (cf. *iug-um*), în interiorul căruia s-a introdus („infixat”) elementul morfologic nazal;
g > *c* sub influența consoanei subsecvente (asimilare în contact regresivă).

Sub raport terminologic, se impune generalizarea conceptului de **morfem**, ca unitate minimală creatoare de opoziții morfologice (după modelul fonemului, denumire utilizată de fonologie şi creată încă de la începutul sec. al XX-lea). Din acest punct de vedere, toate elementele morfologice menționate de noi mai sus pot fi considerate morfeme, exceptând rădăcina, care creează opoziții semantice, nu morfologice.

CAPITOLUL IV

DECLINĂRILE (I - V)

DECLINAREA I. Clasificarea sistemelor de flexiune nominală a substantivului în funcţie de formele acestuia la N şi G sg a fost opera gramaticilor latini. Descrierea oferită de aceştia a servit drept bază pentru analiza numelui latin efectuată începând cu epoca modernă. Criteriul de clasificare s-a schimbat, luându-se astăzi în calcul, drept reper fundamental, sunetul final al temei (vocală, respectiv consoană).

Vocala finală a temei substantivelor aparţinând primei clase de flexiune este *-a-*. De aceea, declinarea I este numită şi aceea a temelor în *-a-*. După VT *-a-* poate urma, în funcţie de cazul gramatical, fie desinenţa Ø, şi atunci cuvântul coincide cu tema lui, fie o desinenţă reprezentată de un sunet ori mai multe. Dacă după VT urmează o vocală (aparţinând desinenţei), VT *-a-* se contractă cu vocala desinenţei.

În privinţa genului, marea majoritate a substantivelor de declinarea I sunt **feminine**, fapt ce poate reflecta o realitate de sorginte IE, întrucât inexistenţa neutrelor la această clasă de flexiune lasă deschisă posibilitatea unui conflict între cele două genuri ale animatelor. Substantivele **masculine** ale acestei declinări circumscriu câteva realităţi lexicale precis determinate:

a) ocupaţii considerate specific bărbăteşti în orizontul mental al romanilor şi antic în general: *nauta*, „marinar", „corăbier", *agricola*, „cultivator al ogorului", „agricultor", *auriga*, „vizitiu", *scriba*, „scrib", şi alte ocupaţii asimilate cu primele (inclusiv împrumuturi din greacă: *poeta*, „poet", *athleta*, „atlet", *pirata*, „pirat" etc.);

b) râuri şi fluvii asociate (ca personificări) unor forţe supranaturale, divine masculine: *Sequana*, *Garumna* (numele gallo-latin al viitoarelor fluvii din spaţiul francez: Seine, Garonne), *Aluta* (din spaţiul carpatic) etc.

c) populaţii identificate cu componenta masculină: *Geta*, „getul", *Persa*, „persanul", *Numida*, „numidul" etc.

d) porecle sau supranume (*cognomina*) exclusiv masculine: *Catilina, Sulla, Cinna, Seneca* etc.

Flexiunea masculinelor declinării I este absolut identică aceleia a femininelor.

PARADIGMA. Formele nominale oferă următorul tablou (cu exemplificare pe substativul *natura*):

	SINGULAR	PLURAL
NV	natur**ă**	natur**ae**
G	natur**ae**	natur**ārum**
D	natur**ae**	natur**īs**
AC	natur**ăm**	natur**ās**
ABL	natur**ā**	natur**īs**

Universitatea SPIRU HARET

EXPLICAREA FORMELOR: VOCALA TEMEI, DESINENȚE, TERMINAȚII	SINGULAR	
	NV	au vocala temei scurtă, deşi, la origine, este foarte probabil că N a avut cantitatea lungă a VT. Desinența este Ø. Scurtarea cantității VT la N este posibil să se fi petrecut sub influența altor cazuri (AC sau V sg), deci în interiorul limbii latine.
	G	Desinența moştenită din IE a fost *-*s*, păstrată doar în forme arhaice şi izolate (restrânse în primul rând la lexicul juridico-religios), precum: *(pater) familias, (mater/filius) familias; terras, uias, escas, Monetas, Fortunas*. Desinența IE a fost înlocuită de timpuriu cu *-i* (preluată probabil de la decl. a II-a): în contact direct cu VT, desinența *-i* s-a asimilat timbral la *-a-*, rezultând terminația *-ae*; forme arhaice (şi arhaizante) în *-ai* (cu hiat) sunt atestate la Lucretius (favorizate şi de rațiuni metrice) şi la Sallustius.
	D	Desinența IE pentru acest caz, *-ai*, (conservată în greacă, dar cu unele modificări), s-a contopit în latină cu VT şi a rezultat, în epoca istorică, terminația *-āi* >*-ae* după modulul cazului G.
	AC	Desinența animatelor IE pentru acest caz al singularului a fost, indiferent de clasa de flexiune, *-m*. În pronunțare, acesta tinde să dispară de timpuriu (fapt ce se păstrează în scandarea versurilor, unde *-m* final de cuvânt se elidează înaintea unui alt cuvânt având o inițială vocalică), fiind însă restabilit grafic şi păstrat de-a lungul întregii latinități culte.
	ABL	A avut desinență specială (*-d*), în IE comună, numai la temele în *-o-*; în latină, extinderea la temele în *-a-* se pare că a avut loc pe cale analogică. Latina arhaică atestă încă forme nominale de ABL sg în *-d* (*-ād*), însă, începând aproximativ din secolul al II-lea a.Chr., *-d* dispare din pronunțare, ca şi din scriere, generalizându-se forma vocalică de ABL, deosebită numai cantitativ (prin lungire compensatorie) de V, respectiv N sg
	L	Prezenta, la origini, desinența *-i*. Ataşată temei în *-a*, ea formează terminația *-ai*, cu statut de diftong; aceasta va evolua, ca şi terminațiile de G şi D sg, R VȚ D R TERM la *-ae*: * *Rom/ă/ - i* > * *Rom/ai* > *Romae*, „la Roma" (= *in urbe*) . Locativul în *-ae* va avea, încă din epoca arhaică, o poziție precară în sistemul flexionar nominal, cu atât mai mult în epoca clasică, unde va fi concurat de formele neomonime ale ABL prepozițional. Pentru declinarea I, L a supraviețuit la câteva nume proprii (de tipul toponimelor *Romae, Florentiae* > it. Firenze etc.) şi, cu totul izolat, la unele substantive comune, în sintagme fixe, „încremenite", precum (*domi*) *militiaeque*, „acasă şi la serviciul militar" (=„la oaste"), respectiv „pe timp de pace şi pe timp de război".

EXPLICAREA FORMELOR: VOCALA TEMEI, DESINENȚE, TERMINAȚII	PLURAL	
	NV	Desinența IE de plural pentru animate, *-s*, ataşată VT *-ā*, a format terminația arhaică latină *-ās*, atestată, totuşi, în documente vechi de limbă, dar extrem de rar. Ea a fost înlocuită cu *-ai*, terminație mai recentă provenind din preluarea lui *-ī* de la N pl al substantivelor animate aparținând temelor în *-o-* (N pl **-oi* > lat. *-ī*) sau, după alții, pe cale analogică după flexiunea pronominală (N pl **-ai* > *-ae*). Indiferent de origine, terminația *-ai* a cunoscut aceeaşi evoluție fonetică (la *-ae*) ca şi G D sg
	G	Forma IE a desinenței, **-um*, este înlocuită, încă de la originile limbii latine, cu desinența de sorginte pronominală **-sōm*. Ataşată vocalei temei *-ā-*, această desinență va contribui la apariția celei mai lungi terminații de la declinarea I: **-ā-sōm*, care va suferi următoarele modificări fonetice în cursul evoluției latinei spre configurația sa clasică: rotacizarea lui *-s-* intervocalic; scurtarea cantității vocalei anterioare lui *-m* final şi, ulterior, închiderea ei timbrală: *-ā-rŭm*. Formele ulterioare de G pl în *-um* sunt fie calcuri din greacă, fie „poetice" (rezultate din reduceri metrice).
	DABL L	Desinența comună acestor cazuri (la care, pentru faza comunității IE, adăugăm şi instrumentalul) a fost, în IE, **-is*. Ataşată temelor în *-a-*, ea a produs, în latină, terminația* *-a-is*, care, prin contragere, a devenit, pentru toate aceste cazuri, *-īs*. La anumite cuvinte - şi anume, la acelea la care DABL se puteau confunda cu masculinele corespunzătoare de decl. a II-a -, în locul terminației *-is* se întâlneşte terminația *-ābus*, atât în latina arhaică, cât şi, sporadic, ulterior: *deābus, filiābus*, pentru a marca „femininul" în raport cu specializatele forme de masculin *deis* (*diis, dīs*) şi *filiis*. Ulterior, terminația s-a extins şi în afara cazurilor de omonimie.
	AC	Desinența IE de plural a acestui caz, **-ns*, combinată cu VT *-ā* -, a condus la formarea terminației **-āns*, dispărute fără urme înainte de formarea limbii latine prin căderea nazalei dentale înaintea siflantei (disimilare): - *ās*.

Declinarea I a fost în latină o clasă de flexiune importantă, bine reprezentată şi productivă, în ciuda absenței genului neutru. În plus, ea a fost susținută şi de forma feminină a celor mai numeroase adjective (cele de clasa I, cu trei terminații la N sg) şi pronume, deoarece adjectivele propriu-zise şi adjectivele - participii (perfecte) la feminin se declinau identic cu substantivele temelor în *-a*: *terra pulchra*, „pământ frumos", *puella amata*, „copilă iubită" etc.

MOŞTENIREA DECLINĂRII I ÎN LIMBILE ROMANICE. S-a realizat prin reducerea flexiunii nominale, ca urmare a sincretismului cazurilor, a tendinței limbii vorbite de a le suprapune.

Încă din secolul I a Chr., limba vorbită monoftonghează terminația de GD sg şi de N pl, reprezentată de diftongul *-ae*, astfel încât inscripțiile atestă în mod curent forme în *-e* în loc de *-ae* (dar şi invers, prin hipercorectitudine). Fosta terminație latină -ae, rostită şi chiar scrisă (în mediile inculte sau semidocte) ca *-e*, a fost moştenită în limba română la aceleaşi cazuri ca şi în latină (GD sg şi NV pl), cu anumite restricții suplimentare legate de prezența articolului nehotărât (*al unei cas**e**, unei cas**e**, nişte cas**e*** ‹lat. *ca*sae) ori a unui context lexico -morfologic (*frumoasei cas**e***).

Interesantă pentru moştenirea formelor latinei populare în română este păstrarea, numai aici, a unei inovații morfologice survenite în latina populară şi târzie: înlocuirea, la unele substantive de declinarea I, a terminației de D sg *-ae* cu alta creată analogic, după modelul declinării a III-a: Dsg *-ani* (Gsg *-anis*). Din forme precum *tatani(s), mammani(s)* s-au moştenit în română *tătâne (-su), (mă)mâne (-sa)*, aşadar la cuvintele din sfera relațiilor de rudenie.

În latina târzie a reapărut la Npl forma *-as*, însă fără nici o legătură cu desinența străveche IE* *-as*. Forma de NV pl în *-as* s-a datorat extinderii confuziei N cu AC la plural, de la ultimele 3 declinări (a III-a, a IV-a şi a V-a) la primele două. Astfel se explică formele în *-s* la NAc pl în limbile romanice din spațiul occidental (cu precădere în spaniolă).

În declinarea I din latină au intrat, în epoca târzie şi numai la nivelul limbii vorbite, substantive aparținând altor clase de flexiune, care, astfel, şi-au schimbat forma, preluând desinențele şi terminațiile declinării I. Acest fenomen este cunoscut sub denumirea de **metaplasmă** şi caracterizează spațiul carpato-danubian al latinei populare. Au trecut cu precădere la declinarea I foste substantive de declinarea a V-a şi a III-a, precum şi, izolat, de declinarea a IV-a:

III	*glans,-ndis*	>*	*glanda*	>	rom. *ghindă*
	frons, -ndis	>*	*frondia*	>	rom. *frunză*
	mentio, -onis	>*	*mentiona*	>	rom. *minciună*
	niuem (AC < *nix, niuis*)	>*	*niua*	>	rom. *nea*
	secāle, -is	>*	*secala*	>	rom. *secară*
IV	*manus,-us*	>*	*mana*	>	rom. *mână*
	nurus, -us	>	*nura,* * *nora*	>	rom. *noră*
	(norus)				
V	*facies,-ei*	>*	*facia*	>	rom. *față*
	acies, -ei	>	*acia*	>	rom. *ață*
	glacies, -ei	>*	*glacia*	>	rom. *gheață**

DECLINAREA A II-A. Constituie clasa de flexiune prin excelență tematică, întrucât vocala finală a temei, la toate cazurile – cu excepția G sg – este reprezentată de *o* în alternanță cu *e* (*o/e*). Şi la această declinare se întâlnesc formele aşa-numite **opace**, şi anume acelea a căror **terminație** este rezultatul contragerii vocalei tematice cu vocala desinenței. Din acest punct de vedere, al desinențelor cazuale, trebuie specificat şi faptul că declinarea a II-a este singura al cărei V nu este identic cu N la singular, diferența fiind dată de faptul că V sg are desinența Ø, substantivele în cauză încheindu-se în VT *-e*.

* Detalii despre sistemul cazurilor în latina dunăreană, considerată „varianta teritorială care stă la baza limbii române" (p. 56), precum şi despre evoluția declinării I din latină spre română oferă I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*. Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1985, 83-90, 96. Pentru alte aspecte referitoare la moştenirea declinării I în română, a se vedea, *ibid*., 96.

Universitatea SPIRU HARET

GENUL. Sunt foarte bine reprezentate masculinul şi neutrul, femininul deţinând o poziţie periferică, similară celei a masculinelor de la declinarea I. Ca şi acolo, flexiunea femininelor de a II-a nu se deosebeşte formal de cea a masculinelor. În cursul istoriei limbii latine, masculinul a sporit numeric în mod remarcabil, câştigând mereu teren asupra neutrului.* De altfel, s-a arătat (*ibid*.) că ezitarea între masculin şi neutru (cu victoria finală a primului gen) s-a datorat, între altele, şi continuării unei tendinţe extrem de vechi, premergătoare chiar constituirii limbii latine, aşadar de dată IE: astfel se explică dublul tratament de gen în cazuri ca *uterum-uterus, aeuum-aeuus, collum-collus*, unde forma mai recentă a fost neîndoielnic cea masculină. Latina târzie vorbită a întărit această tendinţă, căci, la nivelul oralităţii, datorită faptului că unele consoane nu se mai rosteau (*-m* şi *-s* în primul rând), neutrul nu se mai putea distinge formal de masculin şi invers nici măcar la cazurile care făceau diferenţa (NAC).

În sfârşit, trebuie menţionat şi faptul că până şi puţin numeroasele substantive feminine (pe care le vom prezenta imediat mai jos) aparţinând acestei clase de flexiune au tins să dispară: fie prin schimbarea genului, fie prin migraţia la o altă declinare (care prezenta şi ea VT *o*) şi unde existau, de asemenea în minoritate, substantive feminine, întărindu-le astfel poziţia; este vorba de declinarea a IV-a; astfel, substantive precum *colus*, „furcă" şi *pinus*, „pin" au în latina cea mai clasică, dacă putem spune aşa, şi anume la Cicero şi la Vergilius, simultan ambele flexiuni (de a II-a şi de a IV-a).

Feminine, terminate în *-us*, exprimă următoarele realităţi natural-umane:

a) arbori fructiferi (în special), dar şi alţii asimilaţi cu aceştia: *malus*, „măr", *pirus*, „păr", *prunus*, „prun", *cerasus*, „cireş", *pinus*, „pin", *fagus*, „fag", *ulmus*, „ulm" etc.

b) obiecte casnice şi realităţi cu un pronunţat caracter rustic: *colus*, „furcă (de tors)", *uannus*, „vânturătoare", „dârmon", *humus*, „pământ", *aluus*, „pântece", „burtă".

c) ţări sau regiuni, oraşe şi insule, toate de origine străină (grecească), motivaţia de gen fiind, deci, externă: *Aegyptus, Peloponnesus, Epirus, Chersonesus* (*Cherronesus*); *Corinthus; Cyprus, Rhodus* etc.

PARADIGMA. Formele nominale oferă următorul tablou:

SINGULAR

N	amic**ŭs**	magister	puer	uir	templ**ŭm**
G	amic**i**	magistr**ī**	puer**ī**	uir**ī**	templ**ī**
D	amic**ō**	magistr**ō**	puer**ō**	uir**ō**	templ**ō**
AC	amic**ŭm**	magistr**ŭm**	puer**ŭm**	uir**ŭm**	templ**ŭm** (= N)
V	amic**ĕ**	magister	puer	uir	templ**um** (= NAC)
ABL	amic**ō** (= D)	magistr**ō** (= D)	puer**ō** (= D)	uir**ō** (= D)	templ**ō** (= D)

PLURAL

NV	amic**ī**	magistr**ī**	puer**ī**	uir**ī**	templ**ă**
G	amic**orŭm**	magistr**ōrum**	puer**ōrŭm**	uir**ōrŭm**	templ**ōrŭm**
D	amic**īs**	magistr**īs**	puer**īs**	uir**īs**	templ**īs**
AC	amic**ōs**	magistr**ōs**	puer**ōs**	uir**ōs**	templ**ă** (= NV)
ABL	amic**īs** (=D)	magistr**īs** (=D)	puer**īs**(=D)	uir**īs**(=D)	templ**īs** (=D)

* *ILR*, I 132: fenomenul a caracterizat vorbirea populară. Aducem în sprijin şi mărturia depusă de unele personaje petroniene, „declasate" prin excelenţă şi semidocte dacă nu chiar inculte, în vorbirea cărora forma *caelus* (în loc de *caelum*), de exemplu, este frecventă, la fel şi *uinus* faţă de *uinum*.

Universitatea SPIRU HARET

		SINGULAR
EXPLICAREA FORMELOR: VOCALA TEMATICĂ, DESINENȚE, TERMINAȚII	N	Marea majoritate a substantivelor acestei declinări, masculine şi neutre, au finala în *-us*, respectiv *-um*, rezultată din ataşarea desinenţelor de animate *-s* (la masculine / feminine) şi de inanimate *-m* (la neutre) la VT *-ŏ- > ŭ*. De altfel, VT predominantă la această clasă de flexiune este *-ŏ-*, care se închide la *-ŭ-* prin ataşarea unei desinenţe. Latina celor mai vechi inscripţii atestă încă forme de Nsg în *-ŏs* şi, respectiv, de AC sg în *-ŏm*. Există 3 substantive de genul neutru care au NACV în *-us*: *uirus*, „otravă"; „venin"; *pelagus*, „mare"; *uolgus* (*uulgus*), „mulţime (de rând)", „popor": ele sunt defective de plural, iar ultimul apare uneori tratat ca fiind de genul masculin. Un număr restrâns de substantive se termină la acest caz în *-er*, toate fiind masculine, iar unul singur, de asemenea masculin, în *-ir*. Flexiunea lor este parţial deosebită de aceea a temelor propriu-zise în *-ŏ* (N sg *-us*/*-um*), impunându-se câteva precizări suplimentare. La origine, înainte de constituirea limbii latine chiar şi în formele sale arhaice, şi temele conţinând lichida *-r-* au posedat VT *-ŏ-*, astfel încât la N sg temele respective se terminau în **-rŏ-*: **magistro -s*, **puero-s*, **agro-s* etc. Precedat fiind de o consoană sau mai multe (*-s-t-*, *-g-*etc.), lichida absoarbe VT *-ŏ-*, desinenţa *-s* asimilându-se cu *-r-*, geminata reducându-se apoi la o singură lichidă şi, în final, respectiva lichidă vocalizându-se la *-er*. Reconstituirea procesului fonetic conduce spre următoarea evoluţie: **magistro-s*, **agro-s > *magistr-s*, **agr-s > *magistrr*, **agrr > *magistr*, **agr > magister*, *ager*. Dacă lichida era precedată de o vocală scurtă (**puero-s*, **socero-s* etc.), avea loc acelaşi proces, cu excepţia vocalizării lichidei, vocalizare ce nu mai avea sens dacă înaintea lichidei se afla chiar o vocală: **puero-s*, **socero-s > *puers*, **socers > *puerr*, **socerr > puer*, *socer*. Datorită acestui fapt, de-a lungul întregii flexiuni tipul *puer, socer, gener* etc. îşi păstrează permanent vocala *-e-* dinainte de lichidă, deoarece ea nu provine, ca în precedentul caz, dintr-o vocalizare (a lui *-r-*), ci este una dintre vocalele rădăcinii. În schimb, substantivele care atestă vocala *-e-* provenită din vocalizare o pierd în cursul flexiunii, la toate celelalte cazuri (cu excepţia nesemnificativă a V sg). Finala ***-ro-s** > *-ru-s* s-a putut, totuşi, menţine, fără ca VT să dispară, în câteva situaţii bine determinate: 1. când grupul ***-rŏ-*** era precedat de o vocală lungă sau un diftong (**clā-rŏ-s* > *clā-ru-s*; *tau-ro-s*>*tau-ru-s* etc); 2. când lichida reprezenta rezultatul rotacizării lui *-s-* intervocalic (**humes-os* > *humer-us* etc.); 3. în substantive bisilabice, chiar când penultima era scurtă; dispariţia VT ar fi redus la minimum corpul fonetic al substantivului (*[h]er-us*, de ex.).

EXPLICAREA FORMELOR: VOCALA TEMATICĂ, DESINENȚE, TERMINAȚII	G	Desinența utilizată, indiferent de genul substantivelor, este *ī*. Ea se atașează direct la rădăcină, prin eliminarea (pentru singura dată) a VT. Originea acestei inovații nu a fost încă identificată. O anumită evoluție fonetică au cunoscut substantivele (inclusiv nume proprii) a căror VT era precedată de *-i-*: temele în **-ĭŏ-* la G sg pierd VT, înlocuită de desinența *-i*, care, ulterior, se contrage: **-ii- > -ī*, ca în *imperium*, G sg *imperī*. În epoca clasică începe refacerea G sg în *-ĭ ī*, pornindu-se foarte probabil de la adjective, pentru ca în epoca imperială să se generalizeze forma necontrasă (*-ĭ ī*), inscripțiile atestând, însă, în continuare forma contrasă.
	D	Vechea desinență IE **- ĭ* de D sg s-a pierdut în epoca protoistorică a limbii latine, astfel încât unica formă clasică a acestui caz rămâne aceea terminată direct în VT *-ō* (lungită compensatoriu, ca și în greacă, prin dispariția desinenței). Inscripțiile arhaice atestă încă forme de Dsg în *-oi* la această clasă de flexiune.
	AC	La animate se produce aceeași închidere timbrală (*-ŏ- > -ŭ-*), ca și la N sg al neutrelor (inanimatelor), ca urmare a atașării desinenței *-m*.
	V	După cum am arătat, este singurul caz la care se produce alternanța VT, *-ŏ-* fiind înlocuită de *-ĕ* și de desinența Ø. Temele în **-ĭŏ-* ar fi trebuit să aibă vocativul în *-ĭĕ*, formă atestată în textele literare cele mai vechi (*fīlie* < *fīlius*, *Laertie* < *Laertius*, în *Odusia* lui Livius Andronicus). În latina clasică, astfel de forme dispar, ca urmare a contragerii (asimilării) lui *-ĕ* la *-ĭ*, având drept rezultat un *-ī*: N *Liuius*, *Mercurius*, *Pompeius* etc. – V *Liuī*, *Mercurī*, *Pompeī*; N *fīlius, genius* – V *fīlī*, *genī*. Latina literară creștină inovează, la acest caz, în ceea ce privește două substantive-cheie în limbajul teosofic sau religios propriu-zis curent: *Deus*, „Dumnezeu” și *agnus* (*Agnus*), „mielul (Mielul) [lui Dumnezeu]”, care nu se conformează regulii generale și au V=Nsg. Substantivele neutre, ca și adjectivele care se declină ca ele, au V identic cu N și cu AC sg.
	ABL	Este singura formă de ablativ care păstrează, bine atestată, desinența IE a acestui caz: **- ō-d* (unde *-ō-* = VT, *-d* = D). Căderea lui *-d* după o vocală lungă s-a petrecut spre sfârșitul sec. al III-lea a. Chr., generalizându-se ulterior (*Gnaeōd* > *Gnaeō*).
	L	Se consideră, în general, că și la acest caz, ca și la V, a avut loc alternanța VT (*-ŏ-/-ĕ-*); la VT *-ĕ-* s-a atașat desinența *-ĭ*, ajungându-se la terminația *-ei*, atestată cu totul izolat (*Delei*); ulterior, terminația *-ei* se contrage la *-ī* (probabil în decursul secolului al II-lea a Chr.), astfel

EXPLICAREA FORMELOR: VOCALA TEMATICĂ, DESINENȚE, TERMINAȚII	L	încât inuzitatul caz ajunge să se confunde cu G sg: *Tusculī*, „la Tusculum" = *Tusculī*, „al oraşului Tusculum". Opoziția L-G sg s-a putut menține numai la temele în *-*io-*: G sg avea forme în *-ī* (până la refacerea lui, în *-iī*), pe când L sg îşi menținea separat cei doi *-i* (*-ĭ-ī*); de ex., *Brundisiī*, *Pompeiī, Suniī* etc. L sg s-a păstrat în latina clasică, la substantive comune, numai în sintagme fixe de tipul *domi bellique* sau *domi militiaeque*, „acasă şi în război".
	I	S-a confundat, înainte de constituirea limbii latine, cu ABL.
	NV	PLURAL Cele două cazuri vor fi, începând de la pluralul celei de-a doua clase de flexiune, identice (inclusiv la neutre, unde se adaugă şi AC). Față de alte limbi IE italice, latina a inovat, înlocuind desinența IE aşteptată la aceste două cazuri *(-os*) cu o altă desinență, *-i*, preluată de la pronumele demonstrative. O atare substituție, survenită numai la animate, s-a petrecut şi în alte limbi IE antice (greaca, celtica, balto-slava). Latina arhaică atestă forme de tipul *poploe* (= lat. cl. *populi*, incluzând sincopa lui *ŭ*). Ulterior, *-oe* devine *-ei* (într-o formă ca *uirei*), iar diftongul pe grad normal se va monoftonga, începând cu secolul al III-lea a. Chr., la *-ī*, ajungându-se astfel la aceeaşi finală cazuală ca şi la G sg. La temele în *-*io-* putea avea loc, ca şi la G sg. contragerea desinenței *-i* cu vocala *-i-* din temă: formele contrase de NV pl masculine şi feminine se întâlnesc, totuşi, cu o frecvență mai scăzută în inscripții decât cele de G sg, reuşindu-se, astfel, fie şi parțial, dezambiguizarea morfologică provocată de omonimia cazurilor. Substantivele neutre, după cum am arătat, au 3 cazuri identice formal, atât la Sg (în *-um*), cât şi la Pl: N = AC = V. Desinența neutrelor la N AC V pl este întotdeauna *-ă*. Conform tradiționalei şi niciodată contestatei teorii a unui reputat indo-europenist de la sfârşitul secolului al XIX-lea, Johannes Schmidt*, neutrele plurale au reprezentat la origine un substantiv colectiv, independent semantico-gramatical de neutrele singulare: în sprijinul teoriei sale, Schmidt aducea ca exemple vestigii din latină, unde unui singular masculin *locus*, „loc", „regiune", i se opunea un plural neutru (şi nu masculin!) *loca*, „locuri", „regiuni", forma de masculin *loci* fiind şi recentă, şi un calc semantic după gr. τόποι, „*loci communes*", „pasaje cunoscute" (regăsite în mai multe opere literare etc.).

* Teorie dezvoltată în monografia intitulată *Die Pluralbindungen der indogermanischen Neutra*. Weimar, 1889.

EXPLICAREA FORMELOR: VOCALA TEMATICĂ, DESINENȚE, TERMINAȚII	G	În IE comună, desinența acestui caz la plural era, după toate probabilitățile, *-*ŏm*. Ea s-a moştenit în latină şi apare atestată în epoca republicană, sporadic chiar mai târziu. Astfel, vechi monezi republicane conțin forma ROMANOM, aşadar fără închiderea survenită ulterior a lui -*ŏ*- în silabă finală închisă. Forme de G pl în -*ŭm* la declinarea a II-a se întâlnesc curent la autorii din secolul scipionic: Ennius, Terentius, Lucilius, ca şi la Plautus, afirmat literar în ultimii ani ai secolului al III-lea. Desinența -*ŭm* supraviețuieşte, apoi, ca un arhaism căutat pentru savoarea lui, menținându-se mai ales în poezie (la un Vergilius şi chiar ulterior) datorită facilităților metrice pe care le oferea forma scurtă a G pl față de mai puțin comoda formă lungă. Curent folosite în epoca clasică şi post-clasică au fost genitivele plurale ale unor termeni din limbajul religios-juridic (precum: *deum, liberum = deorum, liberorum; famulum, fabrum, socium, -uirum* [în compuse] = *famulorum* etc.), ca şi ale unor adjective compuse (de tipul *magnanimum = magnanimorum*), la care se adaugă denumirile unor monede şi măsuri (*nummum*, *sestertium, denarium, modium = nummorum* etc.). Desinența curent folosită, atât în textele propriu-zise, cât şi la nivelul oralității, la G pl al tuturor genurilor la această clasă de flexiune a fost -*ōrŭm*, care reprezintă o inovație a limbii latine, şi anume o creație analogică după modelul oferit de forma -*ārŭm* de la prima clasă de flexiune. În sfârşit, se întâlnesc forme de G pl grecesc în -*ōn* (gr. -ων), preluate ca atare mai ales în titlurile operelor literare: *Bucolicon (libri)*, „cărțile Bucolicelor" (poeme cu păstori), *Georgicon (libri)*, „cărțile Georgicelor" (poemelor despre lucrarea pământului), *Cathemerinon (liber)*, „cartea poemelor zilnice" etc.
	DABL LI	Identitatea celor două cazuri funcționale se constată la întregul sistem al pluralului, indiferent de clasa de flexiune. Latina a generalizat la aceste două cazuri, ca şi la L, desinența IE de I, *-*ois*: în forma ei cea mai veche, desinența se înfățişează în latină ca -*oes* şi ca -*eis* şi -*es* (*ab oloes* = lat.cl. *ab ul[l]is*; *castreis* etc.), ulterior producându-se modificarea fonetico-timbrală la -*s*. Temele în *-*io*- au cunoscut treapta intermediară *-*i-eis* care a dat, prin asimilare, -*ĭ-īs*, singura formă a terminației de DABL (şi L) pe care o atestă operele literare culte, de la Plautus până la sfârşitul latinității, contragerea la -*īs* (atestată, totuşi, de inscripții şi pătrunsă cu totul sporadic, *ob necessitates metricas*, în unele texte literare, la Martialis de pildă) putând provoca grave confuzii de caz.

Ca şi prima clasă de flexiune, cea de-a doua a fost foarte productivă şi vie de-a lungul întregii latinităţi, rămânând productivă şi în limbile romanice. Caracterul extrem de funcţional al acestei paradigme s-a datorat – ca şi la declinarea I – sprijinului venit din partea adjectivului (inclusiv a participiului), mai exact din partea acelei clase a adjectivului care prezenta la N sg cele 3 terminaţii uzuale, de altfel şi cele mai răspândite, *-us, -a, -um* (*-er*, -[*r*]*a*, -[*r*]*um*).

SITUAŢII PARTICULARE se întâlnesc, în textele propriu-zis literare ca şi în inscripţii, anumite substantive cu forme de gen, caz şi de număr contrare uzului curent.

Se impun a fi semnalate următoarele:

a) particularităţi de gen (cu implicaţii asupra numărului)

După – probabil – modelul oferit de dubletul morfosemantic *loca, -orum* vs. *loci,-orum*, sau poate independent de acesta, au apărut în latină şi alte dublete de gen, precum:

iocus, „glumă”, cu pluralul dublu	*ioci* *ioca*	„glume”
frenum, „frâu”, cu dubletele	*freni* *frena*	„frâie”, „hăţuri”

Un substantiv masculin (de origine greacă), precum *Tartarus*,-i, are pluralul neutru*: Tartara,-orum*.

Latina a creat şi dublete de gen la singular sau între singular şi plural, în special la neutru şi feminin şi invers:

folium,-ii, „frunză”	*folia,-ae*,	„foaie” (singular refăcut pe baza pluralului)
deliciae,-arum, „plăceri”	*delicium,-ii*,	„desfătare”
epŭlae, -arum, „ospăţ”	*epŭlum,-i*,	„banchet”

b) particularităţi de caz

Se întâlnesc, în epoca târzie (probabil după modelul declinării I), preluări de desinenţe de la declinarea a III-a, la DABL: *filibus, amicibus* etc. *Iugerum*, *-i* are şi el forme după declinarea a III-a, paralele uneori cu formele aşteptate: NACV pl *iugera*; G pl *iugerum*, DABL *iugeribus / iugeris*.

Substantivul *deus* cunoaşte doar flexiune după declinarea a II-a, dar la plural sunt atestate dublete şi chiar triplete ale unor cazuri (inclusiv pentru a dezambiguiza formele omonime: G sg - Gpl):

Pl	NV	*de-i*	(forma aşteptată)
		di-i	(forma cu asimilare)
		dī	(forma contrasă)
	G	*de-um*	(forma arhaico-poetică)
		de-orum	(forma curentă)
	DABL	*de-is*	(forma aşteptată)
		di-is	(forma cu asimilare)
		dīs	(forma contrasă)
	AC	*deos*	

Substantivele greceşti îşi puteau păstra forma de origine a unor cazuri: N sg în *-os (Rhodos, Pharos* etc.) Vsg în *-eu* (*Promētheu* < *Promētheus*).

c) particularităţi de număr

Sunt defective de plural: 1) deja semnalatele neutre în *-us* (*uirus, pelagus, uolgus/uulgus*); 2) substantivul *humus*, „pământ".

Sunt defective de singular substantivele: *arma,-orum*, „arme (de apărare)", *liberi,-orum*, „copii", *posteri,-orum*, „urmaşi" (cucest sens nu există un singular), *fasti,-orum*, „faste", „calendar".

Îşi modifică sensul de la singular la plural substantivele: *auxilium,* „ajutor", *auxilia*, „trupe auxiliare"; *castrum*, „aşezare întărită", „fort", *castra*, „tabără militară"; *comitium*, „locul de ţinere a adunărilor populare", *comitia*, „adunările poporului"; *impedimentum*, „piedică", „obstacol", *impedimenta*, „bagaje (militare)"; *rostrum*, „cioc" (de pasăre sau de corabie), *rostra*, „rostre" (tribuna oratorilor din Forul Roman, împodobită cu ciocurile corăbiilor capturate ca pradă de război) etc.

EVOLUŢIA ÎN LATINA POPULARĂ ŞI TÂRZIE. MOŞTENIREA ÎN LIMBILE ROMANICE. La nivelul oralităţii şi într-o epocă mai târzie, cel mai probabil pe scară largă în ultimele 2-3 secole ale Imperiului, survine în latină o serie de modificări afectând fie paradigma declinării a II-a în ansamblul ei, fie anumite cazuri.

1. modificări de paradigmă

Majoritatea substantivelor declinării a IV-a a trecut, prin amintitul fenomen al metaplasmei, la declinarea a II-a, cu atât mai mult cu cât unele substantive de a IV-a (precum *domus*, de pildă) aveau deja o flexiune mixtă. Declinarea a II-a s-a îmbogăţit şi prin metaplasma câtorva substantive de declinarea a III-a: *bos* a devenit **bouus* (> rom. *bou*), cu forma de AC sg *bobum* atestată în *Mulomedicina Chironis*; *os* a devenit neutrul *ossum* (sporadic atestat în anumite texte), iar *uas - uasum* (pentru ultimul substantiv continuându-se de fapt o foarte veche tendinţă, cu punctul de pornire la Plautus şi la Cato, unde se întâlneşte forma de declinarea a II-a, şi cu o întărire a ei la Petronius, 57, 8 - *uasus,-i* -, ca urmare a confuziei generalizate la nivel popular între masculine şi neutre, pentru care cf. *supra*).

Dar cea mai consistentă îmbogăţire a declinării a II-a s-a realizat prin substituirea unor substantive aparţinând altor declinări (de regulă a III-a), bogate în mono- şi bisilabice, cu derivate diminutivale având un corp fonetic mai solid şi expresiv. Iată câteva exemple interesând moştenirea în limba română[*]: *renes*, „rinichi" - *renic(ŭ)li* > rom. *rinichi*; *caulis*, „varză" - *caulĭcŭlus* / *cōlĭcŭlus*, „(o) varză mică > rom. *curechi* (regional); *genu*, „genunchi" - **genunc(ŭ)lus* (cu propagarea nazalităţii şi sincopă; formă reconstituită) > rom. *genunchi(u).*

2. modificări ale cazurilor

Nsg Pe cale analogică, multe substantive (şi adjectivele corespunzătoare) terminate în *-er* (m.sg.), sub presiunea imensei cantităţi de substantive cu finala în *-us* au ataşat-o, spre întărire, finalei normale în *-er*, de unde forme (atestate încă din latina arhaică, tendinţa manifestându-se ulterior cu pregnanţă abia în secolele finale ale latinităţii) ca: *inferus* (la Livius Andronicus), *socerus* (la Plautus), *aprus* (Appendix Probi) etc.

Numeroase inscripţii atestă forme de Nsg în *-u* (< *-us* sau *-um*) sau chiar în *-o*, explicabile prin nerostirea în latina populară, vorbită, a consoanelor finale *-m* şi *-s* şi, de aici, prin tendinţa de unificare a cazurilor (aşa-numitul sincretism cazual).

Aşa cum se cunoaşte pe baza extrem de preţioaselor mărturii epigrafice, latina populară din epoca imperială s-a caracterizat printr-o deosebit de puternică tendinţă de eliminare

[*] A se vedea şi I. Fischer, *op.cit.,* 97.

Universitatea SPIRU HARET

a cazurilor oblice sintetice prin construcţii prepoziţionale. Conform unei teorii admise azi cu prioritate, aparţinând lui Wilhelm Meyer - Lübke, latina populară şi târzie ar fi redus cazurile, bogat reprezentate în latina cultă, clasică, la două serii cu morfeme distincte: N şi AC, cu deosebiri marcate atât la singular, cât şi la plural, ulterior şi acestea contopindu-se într-un singur caz, asemănător fie cu N, fie cu AC, în funcţie de diversele arii ale romanităţii, moştenirea latină având loc diferenţiat pe aceste arii.

Semnalăm în încheiere moştenirea romanică a unor cazuri gramaticale izolate.

Nsg:	*-s*	moştenit în franceză (*fils* < *filius*) şi spaniolă (*Dios* < *Deus*).
G:	*-i*	moştenit în română (*Mercuri* [*dies*] > rom. *miercuri*; cf. fr. *mercredi*, it. *mercoledi*)
V:	*-e*	moştenit exclusiv în română (*domine* > *Doamne*; *domine Deus* > *Dumnezeu; lupe* > *lup[ul]e*
Npl:	*-i* (m)	moştenit de o parte din limbile romanice (în speţă, italiana: *nemico* - *nemici* < *inimicus* - *inimici* şi româna: *domn* < *dominum* - *domni* < *domini*).
Gpl:	*-orum*	desinenţă pierdută în limbile romanice, moştenită cu totul accidental în unele - extrem de rare - substantive din franceză şi provensală (de ex.: topon. fr. *Francourville* < lat. *Francorum uilla*)
ABL L:		*-īs*, păstrat de asemenea izolat, nefuncţional, în toponime ca fr. *Reims* < lat. *Rēmīs*.

DECLINAREA A III-A. Constituie, indiscutabil, cea mai complexă clasă de flexiune nominală latină, întrucât este şi cea mai veche, reprezentând un „model arhaic”[*].

Din punct de vedere istoric, în această clasă de flexiune au fost integrate şi, astfel, au fuzionat două alte clase („declinări”) independente[**], deşi interferente ca desinenţe, şi anume declinarea în consoană şi declinarea în vocală (în speţă, *-i-, -e-, -u-*), devenite ulterior subclase[***]: aşa-numitele **teme consonantice** şi, respectiv, **teme vocalice**.

TIPURILE DE TEME. Prin urmare, criteriul de diferenţiere flexionară în subclase şi, de aici, în paradigme (tipuri, „modele”[****]) particulare rămâne acela al ultimului sunet al temei. De unde existenţa unei varietăţi tipologice remarcabile, fiindcă acest ultim sunet (sau sunete, în cazul diftongului) al(e) temei putea(u) fi:

A. o vocală, lungă sau scurtă

T	D	T	D		T	D
-ĭ-, în *hostĭ-*	*s*,	**marĭ*	Ø	> *marĕ*,	*cīuĭ*	*-s*
	D					
-ī-, în *uī-*	*s*					
	D	T	D	T	D	
-ū-, în *mū-*	*s*	*grū*	*-s*	*sū*	*-s*	

[*] *ILR*, I, 126.

[**] Marius Lavency, *op.cit.,* 45 (§71), 49 (§ 76): „fuziunea” celor două „declinări” într-o singură clasă de flexiune a avut drept consecinţă reciproca lor influenţare la nivelul morfemelor desinenţiale.

[***] *ILR, ibid.*

[****] Marius Lavency, *op.cit.,* 49 *et pass*.

Universitatea SPIRU HARET

B. un diftong

	T	D		T	D	T	T	D
-ou, în	*boų*	*-s*	› *bō-s*	*Iou*	*-is*	< IE *dieu* /	**diou*	*-es*

C. o consoană

C.1. oclusivă

	T	D		T	D	
- velară:	**reg*	*-s*	> *rex*;	*noc*	*-s*	> *nox*
	T	D		T	D	
- labială:	*dap*	*-s*	> *daps*;	*op*	*-s*	> *ops*
- dentală:	*milę*	*-s*	> *miles*;	*nepot*	*-s*	> *nepos*

C.2. sonantă

	T	D	T	D	
lichidă:	*sol*	Ø;	*honor*	Ø	
	T	D	T	D	
nazală:	*carmen*	Ø;	**natioņ*	Ø	> *natio*
	T	D			
bilabială:	*hiem*	*-s*			

Există discuţii* legate de includerea în clasificarea de mai sus şi a vocalei lungi

T D T D T D T D

e (ē) > Nsg - *ēs*: *uolpē-s; cladē-s; mōlē-s; strāgē-s* etc. În opinia noastră, răspunsul este afirmativ, întrucât prezenţa vocalei respective se constată într-o veritabilă serie nominală, unde joacă evident rolul vocalei-pivot a temei, deci ca VT.

În sfârşit, trebuie ataşată clasificării prezente şi tema în siflantă, productivă în latină mai ales în legătură cu genul neutru:

	T	D		T	D		T	D	
	**tempŏs*	Ø	> *tempus*;	**corpos*	Ø	> *corpus*;	*genos*	Ø	> *genus* etc.

Dacă temele şi, de aici, N sg apărea atât de variat ca înfăţişare, putând crea la o primă impresie convingerea unei totale lipse de legătură fie cu restul cazurilor aceluiaşi substantiv, fie cu alte paradigme aparţinând aceleiaşi clase de flexiune, elementul comun şi factorul de unitate al clasei (declinării) a III-a l-a reprezentat, de la originile constituirii ei, desinenţa cazului G sg *-ĭs* în epoca clasică şi până la sfârşitul latinităţii (cel puţin la nivelul limbii culte, literare). Recunoaşterea temei şi eventuala refacere, pe această bază, a cazului Nsg , se pot efectua numai dacă suntem în posesia formei de G sg. Această formă, împreună cu cea de N sg , este întotdeauna dată de dicţionare.

GENURILE. Un alt factor de varietate l-a constituit egala reprezentare a genurilor pe întreaga suprafaţă a declinării a III-a. Între genuri şi desinenţe / terminaţii s-au stabilit uneori, prin uzul (arbitrar!) al limbii, anumite corespondenţe, dintre care am indicat, deja: *-ŭs* (G *-ŏris*): neutru; *-ūs* (G *-ūt-is*,*-ūd-is*): feminin; *-ō (-iō)*:

* Detalii în *ILR*, I, *ibid*.

Universitatea SPIRU HARET

feminin ş.a.m.d. Desigur, intervin numeroase cazuri de „excepţie", care dovedesc faptul că avem de a face doar cu tendinţe de regularizare şi sistematizare, în nici un caz cu „legi" sau „reguli". Pentru temele în *-i-* se poate da ca cert genul animat (masculine sau feminine) al substantivelor având la N sg desinenţa *-s* (*igni-s, ciui-s, uolpe/uulpe-s* etc*).*

SILABICITATEA. Gramaticii latini şi, apoi, savanţii Renaşterii au utilizat un criteriu suplimentar de clasificare şi sistematizare a formelor nominale aparţinând acestei declinări: criteriul silabicităţii. De altfel, moştenirea latină în limbile romanice s-a făcut tocmai în virtutea acţiunii acestui criteriu, prin gruparea şi regruparea substantivelor după numărul de silabe al celor două tipuri cazuale de bază: nominativul în opoziţie cu cazurile oblice (restul cazurilor, exceptând vocativul).

Au fost numite **parisilabice** (< adj. lat. *par, paris*, „egal" şi substantivul de origine greacă *syllăba*, derivat *syllabĭcus*, *-a, -um*, „silabic") acele substantive care la N sg şi G sg (iar, de aici, la toate celelalte cazuri oblice, exceptând V sg, care e identic cu N sg) au acelaşi număr de silabe (sau un număr „egal de silabe"), de tipul *hostis* (N sg) - *hostis* (G sg) - *hosti* (D sg) etc. Se numesc **imparisilabice** (< adj. lat. *impar, imparis*, „inegal") subs-tantivele care nu au acelaşi număr de silabe la toate cazurile, ci, faţă de N/V sg, au la cazurile oblice o silabă în plus: *lex* (N/V sg) - *legis* (G sg) - *legi* (D sg) etc. (au, deci, un număr „inegal" de silabe între N/V sg şi restul cazurilor). Una dintre tendinţele de bază ale latinei în direcţia regularizării şi, prin aceasta, a simplificării morfologice a constat din asocierea constantă a parisilabismului cu temele vocalice şi a imparisilabismului cu cele consonantice.

SIMPLIFICAREA STRUCTURII PARADIGMATICE. De la prelatină la limbile romanice, idiomul vorbit de romani şi/sau de populaţiile integrate politico-statal s-a aflat într-o permanentă căutare a căilor celor mai eficace de simplificare a structurilor morfologice.

Astfel, în ceea ce priveşte cea de-a III-a clasă de flexiune nominală, latina moştenise din IE comună o serie dublă de opoziţii: cea cazuală, prin intermediul desinenţelor, diferite în principiu de la un caz la altul, şi cea fonetică, realizată – de asemenea între anumite cazuri – prin intermediul alternanţei vocalice (timbrale şi de cantitate). Încă de la începuturile sale, latina a tins să micşoreze şi, pe cât posibil, să elimine numărul acestor alternanţe şi să unifice desinenţele cazuale (atât la nivelul unui singur caz, între subclasele de flexiune: consonantică, respectiv vocalică, cât şi la nivelul mai multor cazuri, iniţial distincte: NV faţă de AC la plural).

Au reuşit să supravieţuiască, datând din epoca prelatină, doar următoarele alternanţe:

1. alternanţa timbrală *-ŏ-/-ĕ-,* păstrată în latina clasică sub formele:

-u-/-e-: *opus - operis*; *genus-generis* etc.
-ō-/-ĭ-: *homō - hominis* (după acest model şi *nomen - nominis*, *carmen - carminis* etc.).

2. alternanţa de cantitate (în vocala rădăcinii)

pēs - pĕdis; sāl-sălis etc.

3. alternanţa consonantică (finala temei) *-r-/-n-*: *femu***r** - *femi***n***is*; *iecu***r** - *ieci***n***is*; **ite***r** - **iti***n***is**; pe cale analogică, acest tip de alternanţă a fost eliminat, prin

Universitatea SPIRU HARET

crearea (refacerea) unor noi genitive cu o silabă suplimentară, preluată după modelele curente deja existente în limbă (*-er-* sau *-or-*): Gsg *femin-or-is*, *iecin-or-is*, *itin-er-is*.

Mai importantă şi, totodată, mai vizibilă a fost cealaltă tendinţă de simplificare paradigmatică, şi anume aceea de unificare cazual-desinenţială şi, pe această bază, de ştergere a diferenţelor între temele terminate în consoană şi cele terminate în vocală. Cele două tipuri flexionare s-au influenţat reciproc, ajungând, în latina târzie (inclusiv la nivelul cult, scris, al limbajului), să se confunde[*], astfel încât unii cercetători contemporani[**] consideră că, în locul unei subclase precis delimitate a temelor vocalice, este, de fapt, mai corect şi mai exact să se vorbească, inclusiv în epoca clasică (sec. I a. Chr.), de „urme" ale unei declinări (flexiuni) în *-i*.

Într-adevăr, putem schiţa următoarea comparaţie a evoluţiei formelor desinenţiale diferite între cele 2 subclase (tipuri de „declinare", pentru a prelua terminologia lui Marius Lavency) ale clasei a III-a de flexiune nominală:

a) de la începutul epocii istorice, până în epoca clasică:

	TC	TV	unde TC = teme consonantice
Nsg	*-ōs*	*-is*	TV = teme vocalice
Ac	*-ĕm*	*-ĭm*	
ABL	*-ĕ*	*-īd*	
N pl	*-ĕs*	*-ēs*	
AC	*-ēs*	*-īs*	
G	*-ŭm*	*-ĭum*	

b) din epoca clasică (sfârşitul Republicii) până la sfârşitul latinităţii:

Cu excepţia N sg şi a G pl, care îşi menţin diferenţele între cele două tipuri tematice, celelalte cazuri se unifică:

	TV	TC	
ACsg	*-ĭm*	> *-ĕm*	
ABL	*-īd*	> *-ī,*	înlocuit cu *-ĕ*
AC pl	*-īs*	> *-ēs*	
N pl	se generalizează cantitatea lungă a vocalei desinenţiale (*-ēs*), de la TV la TC		

PARADIGME (TIPURI FLEXIONARE). TEME CONSONANTICE

1. Teme în **OCLUSIVĂ**

1.1. **dentală**

	SG			PL		
	masculin	feminin	neutru	masculin	feminin	neutru
NV	miles	laus	caput	milĭt**es**	laud**es**	capĭt**a**
G	milĭt**is**	laud**is**	capĭt**is**	milĭt**um**	laud**um**	capĭt**um**
D	milĭt**i**	laud**i**	capĭt**i**	milit**ĭbus**	laud**ibus**	capit**ĭbus**
AC	milĭt**em**	laud**em**	= N	= NV	= NV	= NV
ABL	milĭt**e**	laud**e**	capĭt**e**	= D	= D	= D

[*] *ILR*, 127: iar limbile romanice nu le-au mai deosebit la substantivele moştenite, singurul criteriu de care vorbitorii de latină au mai ţinut cont fiind cel al silabicităţii.

[**] Precum, de pildă, Marius Lavency, *op.cit.,* 50 (§78).

Universitatea SPIRU HARET

1.2. **velară**

	SG		PL	
	masculin	feminin	masculin	feminin
NV	rex	nox	reg**es**	noct**es**
G	reg**is**	noct**is**	reg**um**	noct**i****um***
D	reg**i**	noct**i**	reg**ibus**	noct**ĭbus**
AC	reg**em**	noct**em**	= NV	= NV
ABL	reg**e**	noct**e**	= D	= D

1.3. **labială**

	SG		PL	
	masculin	feminin	masculin	feminin
NV	princeps	daps	princĭp**es**	dap**es**
G	princĭp**is**	dap**is**	princĭp**um**	dap**um**
D	princĭp**i**	dap**i**	princip**ĭbus**	dap**ĭbus**
AC	princĭp**em**	dap**em**	= NV	= NV
ABL	princĭp**e**	dap**e**	= D	= D

2. Teme în **SONANTĂ**

2.1. **lichidă**

	SG			PL		
	masculin	feminin	neutru	masculin	feminin	neutru
NV	sol honor	mater	papāuer	sol**es** honōr**es**	matr**es**	papāuĕr**a**
G	sol**is** honōr**is**	matr**is**	papāuĕr**is**	sol**um** honōr**um**	matr**um**	papāuĕr**um**
D	sol**i** honōr**i**	matr**i**	papāuĕr**i**	sol**ĭbus** honor**ĭbus**	matr**ĭbus**	papāuĕr**ĭbus**
AC	sol**em** honōr**em**	matr**em**	= NV	= NV	= NV	= NV
ABL	sol**e** honōr**e**	matr**e**	papāuĕr**e**	= D	= D	= D

2.2. **nazală**

	SG			PL		
	masculin	feminin	neutru	masculin	feminin	neutru
NV	leo	optio	carmen	leōn**es**	optiōn**es**	carmin**a**
G	leōn**is**	optiōn**is**	carmin**is**	leon**um**	optiōn**um**	carmin**um**
D	leōn**i**	optiōn**i**	carmin**i**	leon**ĭbus**	optiōn**ĭbus**	carmin**ĭbus**
AC	leōn**em**	optiōn**em**	= NV	= NV	= NV	= NV
ABL	leōn**e**	optiōn**e**	carmin**e**	= D	= D	= D

* Prezența lui *-i-* se explică, la G pl al unor teme în consoană, pe cale analogică, prin influența declinării (temelor) în *-i-* (vocalice).

2.3. **bilabială**

	SG	PL
NV	hiems (fem.)	hiem**es**
G	hiem**is**	hiem**um**
D	hiem**i**	hiem**ĭbus**
AC	hiem**em**	= NV pl
ABL	hiem**e**	= D pl

3. Teme în **SIFLANTĂ**

	SG			PL		
	masculin	feminin	neutru	masculin	feminin	neutru
NV	flos	cinis	os	flōr**es**	cinĕr**es**	oss**a**
G	flōr**is**	cinĕr**is**	oss**is**	flōr**um**	cinĕr**um**	oss**um**
D	flōr**i**	cinĕr**i**	oss**i**	flōr**ĭbus**	cinerĭ**bus**	ossĭ**bus**
AC	flōr**em**	cinĕr**em**	= NV	= NV	= NV	= NV
ABL	flōr**e**	cinĕr**e**	oss**e**	= D	= D	= D

desinențe cazuale

	SG	PL
NV	*-s*, Ø	N = AC = V -es
G	*-is*	G *-um* (*-ium*[*])
D	*-i*	D = ABL *-ĭbus*
AC	*-em*, Ø sau = N	
ABL	*-e*	

TEME VOCALICE

1. Teme în **VOCALĂ**

1.1. **scurtă**

	SG			PL		
	masculin	feminin	neutru	masculin	feminin	neutru
NV	hostĭ**s**	tussĭ**s**	marĕ	hostē**s**	tussē**s**	marĭ**a**
G	hostī**s**	tussī**s**	marī**s**	hostĭ**um**	tussĭ**um**	marĭ**um**
D	hostī	tussī	marī	hostĭ**bus**	tussĭ**bus**	marĭ**bus**
AC	hostĕ**m**	tussĭ**m**	= NV	= NV	= NV	= NV
ABL	hostĕ	tussī	marī	= D	= D	= D

1.2. **lungă**

	SG		PL	
	masculin	feminin	masculin	feminin
NV	sūs	uolpē**s**	sūē**s**	uolpē**s**
G	sūĭ**s**	uolpī**s**	sūĭ**um**	uolpĭ**um**
D	sūī	uolpī	sūī**bus**	uolpī**bus**
AC	sūĕ**m**	uolpĕ**m**	= NV	= NV
ABL	sūĕ	uolpĕ	= D	= D

[*] A se vedea observația din subsolul paginii precedente.

Universitatea SPIRU HARET

2. Teme în **DIFTONG**

	SG		PL
	masculin		masculin
NV	bōs (<* bōū-s)	NV	bōu**ēs**
G	bou**īs**	G	bō**ŭ**m (<* bouium)
D	bou**ī**	D	bō**bus**, bū**bus** (<* bouĭbus)
AC	bou**ĕm**	AC	= NV
ABL	bou**ĕ**	ABL	= D

EXPLICAREA FORMELOR CAZUALE

TEME CONSONANTICE

SG	N	Alăturarea desinenței *-s* la consoana temei provoacă o serie de modificări fonetice (*-c-, -g-* + *-s* >*-x-; -d-,-t-* + *-s* > **-ss* > *-s*, adică simplificarea geminatei în poziție finală. Alteori, desinența, chiar şi la animate, este Ø. Repartizarea desinenței se face în funcție de natura consoanei finale a temei: astfel, temele în oclusivă primesc desinența *-s*, cele în sonantă (cu excepția lui *-m*) şi siflantă nu o mai primesc, desinența fiind, deci, Ø.
	G	Latina moştenește din IE desinența acestui caz pe două grade (trepte) vocalice, **-es* şi **-os*, în alternanță (*-es*/*-os*), ambele folosite la temele consonantice: în latina arhaică mai sunt atestate forme de G sg în *-es* şi *-os* (chiar până la sfârşitul Republicii). Tendința de unificare lingvistică îl elimină pe *-os* şi îl păstrează pe *-ĕs* devenit *-ĭs* şi ulterior confundat cu *-īs* de la temele vocalice.
	D	Inscripțiile arhaice atestă încă forme în *-ei* (< IE* *-ei*, desinența de Dsg) care, ulterior, se monoftonghează la *-ī*. Apar, izolat, în formule juridico-religioase arhaice, şi forme de Dsg în *-ē* (*iurē, operē*), unde *-ē* poate fi explicat fie ca o formă tranzitorie între *-ei* şi *-ī*, fie ca o influență dialectală.
	AC	Desinența *-em* provine din vocalizarea desinenței IE **-m* (**-m*) aflate în poziție postconsonantică.
	ABL	Temele consonantice au moştenit din IE desinența *-ĕ* la acest caz. Ea se va extinde asupra desinenței *-ī*(*d*) de la temele vocalice, generalizându-se, cu mici excepții, la acel tip de flexiune.
	L	Desinența de origine IE **-ī*, atestată şi la flexiunea în *-o-*/*-e* (declinarea a II-a), se extinde şi la declinarea a III-a, la temele consonantice: astfel, sunt atestate forme arhaice de locativ, precum *rurī* (< *rus*), „la țară”, *lucī* (< *lux*), „pe lumină”, *temperī* (< *tempus*), „la timp”, „la momentul potrivit”. Astfel, la această declinare, L se distingea clar de ABL. Treptat, funcția L a fost preluată, „încorporată” de ABL, încât în epoca clasică formele arhaice de L în *-i* vor fi înlocuite de cele de ABL, în *-e*.
PL	NV	Temele consonantice au avut la origine desinența *-ĕs*. Începând cu (probabil) sec. al II-lea a. Chr., desinența *-ēs* de la temele vocalice se extinde şi la cele consonantice, astfel, încât în epoca clasică şi ulterior unica desinență de animate la aceste două cazuri a ajuns *-ēs*. Neutrele (fostele inanimate din IE comună) folosesc aceeaşi desinență *-ă* ca şi la clasa anterioară de flexiune (declinarea a II-a).
	G	Foloseşte vechea desinență IE **-ūm* (< **-ōm*), scurtată poziționalpe teren latin.
	DABL	Desinența *-ĭbus* provine de la temele vocalice, în *-i-*, prin extindere.

PL	AC	Temele consonantice au primit din IE comună desinența *-*ens*, care l-a pierdut pe *-n-* în poziția înainte de siflantă şi, ca urmare, şi-a lungit compensatoriu vocala *-e-*: *-ēs*. De la temele consonantice, *-ēs* se va extinde la cele vocalice. Pe de altă parte, ca efect al dispariției nazalei, la temele consonantice se va petrece omonimia între NV pl şi AC pl (*-ēs*). Neutrele respectă regula coincidenței celor 3 cazuri (NACV), la singular ca şi la plural, la orice clasă de flexiune.

TEME VOCALICE

SG	NV	Analogia tinde să elimine formele în *-ēs* (*uolpēs, famēs, cladēs* etc.), înlocuindu-le cu *-is*, fapt care a contribuit la întărirea şi autonomizarea temelor vocalice, de animate, în cadrul declinării a III-a .
	G	Temele vocalice moştenesc din IE comună gradul Ø al desinenței cazuale respectiv, şi anume *-s*. Aceasta se ataşează la tema terminată în vocală: *hostī-s, turrī-s, uolpī-s*. Este posibilă şi o altă interpretare: vocala lungă *-ī-* de la terminația (opacă) de Gsg *-īs* a temelor vocalice poate fi explicată şi prin contragerea vocalei temei (*-ē-, -ī-*) cu vocala *-ĭ-* din desinența IE de Gsg *-ĕs* > *-*ĭs*.
	AC	Desinența obişnuită de animate era *-*m*. Formele aşteptate erau, deci, fie în *-im* (*tussim, turrim, nauim* etc.; *Tiberim, Neapolim* etc.), fie în *-em* (*cladem, uolpem*). Prin analogie cu temele consonantice, cea de-a doua terminație se extinde *(ciuem, hostem* etc.), *-im* rămânând izolată (exemplelor citate mai sus, pe lângă altele, alăturându-li-se *uim*).
	ABL	La temele vocalice, desinența *-d* ataşată vocalei temei *-ī* a dus la crearea terminației *-īd*. Ea apare atestată în latina arhaică, dar relativ izolat, desinența temelor consonantice *-ĕ* înlăturând-o rapid şi ajungându-se astfel la o formă unică (exceptându-le pe cele izolate de tipul *tussi, turri, naui* etc. -ultimul, cu dublet în *-e*, *naue, ui*).
PL	NV	Desinența temelor vocalice a fost, de la origine ,*-ēs*, generalizată, cum am arătat, şi la cele consonantice.
	G DABL	Desinența *-ĭŭm* înglobează VT (< *-*i*-*ōm*). Cum s-a arătat, desinența *-ĭbus* a fost, inițial, proprie temelor vocalice.
	AC	Desinența originară *-īs* a temelor vocalice, distinctă de cea de NV pl, apare bine atestată în epoca arhaică, opoziția NVpl - ACpl menținându-se la temele vocalice până spre sfârşitul epocii republicane (a doua jumătate a sec. I a. Chr.). Sub influența temelor consonantice, care prezentau *-ēs* şi la Npl, şi la ACpl, temele vocalice îşi creează şi ele o omonimie analogă: NACpl *-īs*. În aproximativ aceeaşi epocă şi mai ales în cea imediat următoare, în epoca clasică, augustană, începe transferul desinenței *-ēs* de la temele consonantice şi substituirea lui *-īs* de la AC pl al temelor vocalice cu *-ēs*.

SITUAȚII PARTICULARE: TEMELE MIXTE. 1. O serie întreagă de substantive de declinarea a III-a şi-au modificat forma originară de N sg într-o epocă relativ îndepărtată, ceea ce a condus, în uzul vorbirii, ulterior, la reîncadrarea lor într-o altă categorie flexionar-tematică şi, de aici, la crearea unei paradigme noi.

Astfel, mai ales la acele substantive care, în latina preclasică şi clasică, au tema consonantică terminată într-o dentală, surdă sau sonoră, dar sporadic şi într-o labială, forma inițială de la N sg conținea vocala *-ĭ-* înainte de desinența *-s*, ceea ce ne conduce la presupunerea că, originar, substantivele respective aparțineau temelor vocalice: N sg *artĭs *dentĭs *fontĭs *gentĭs *montĭs *mortĭs *pontĭs etc. Pierzându-l, prin sincopare, pe *-ĭ-* interconsonantic (ca urmare, foarte probabil, a haplologiei), atari substantive au devenit monosilabice la N sg, vorbitorii resimțindu-le

ca imparisilabice (de ex. *ars* – G *ar-tis*) şi, în consecinţă, reorientându-le comportamentul morfologic după tipul imparisilabicelor, asociate constant temelor consonantice. Astfel, fostele teme vocalice (parisilabice) au primit desinenţe de consonantice (imparisilabice), drept care la ABL sg s-a generalizat desinenţa *-e* (*arte, dente, fonte, fronte, gente* etc.), ca şi la celelalte cazuri. Excepţie a făcut G pl, la care s-a conservat desinenţa originară a temelor vocalice, *-ium* (*artium, dentium, fontium, frontium* etc.). În aceeaşi situaţie se află şi *urbs*, iniţial având Nsg **urbĭs* > *urbs* prin sincopă, ABL sg *urbĕ*, dar G pl *urbium*.

Gramaticii moderni încadrează astfel de situaţii particulare într-o categorie aparte, numită a **temelor mixte**, care la singular prezintă comportament consonantic, iar la plural (graţie genitivului) unul vocalic.

Întâlnim, însă, şi situaţia inversă, când substantive cu formă vocalică a temei la singular, precum:

Nsg *canis*, *iuuenis*, **senes* (atestat ca *senex*, cu infix velar), *uates*, *mensis* se comportă la G pl aidoma celor consonantice (la unele există, însă, o ezitare, manifestată prin coexistenţa formei consonantice şi a celei vocalice, dublet atestat chiar şi în epoca clasică):

G pl *canum, iuuenum, senum, uatum*, dar *mensum/mensium*.

În sfârşit, nume de rudenie fundamentale, ca *pater, mater, frater*, deşi au înfăţişare parisilabică (G sg *patris, matris, fratris*, D sg *patri, matri, fratri* etc.), la G pl posedă desinenţa imparisilabicelor (*patrum, matrum, fratrum*).

Alte exemple de teme mixte:

N sg	*apis*	G sg	*apis*	G pl	*apum/apium*
	sedes		*sedis*		*sedum/sedium*
	ciuitas		*ciuitatis*		*ciuitatum/ciuitatium*
	Quiris		*Quirītis*		*Quirītium*
	optimas		*optimatis*		*optimatium*
N pl	*Penates*			G pl	*Penatium*

2. Spre deosebire de substantivul neutru *mare* de la temele vocalice, *animal* şi *calcar* au pierdut VT de la Nsg, *-ĕ*, căpătând, astfel, înfăţişarea unor substantive cu temă consonantică (Gsg *animālĭs, calcārĭs*). În realitate, exceptând N sg, cele două substantive şi-au păstrat desinenţele definitorii pentru temele vocalice: ABL sg *animālī, calcārī*; NACV pl *animālia, calcāria*; G pl *animalium, calcarium*. Avem de a face, prin urmare, cu o falsă temă mixtă.

TEME IZOLATE ŞI TEME DEFECTIVE. Substantivele *bos* (deja semnalat) şi *Iuppiter* au respectiva formă de N sg izolată tematic de restul cazurilor:

	SG	PL	
NV	*bos*	*boues*	*Iuppiter*
G	*bouis*	*boum*	*Iouis*
D	*boui*	*bobus/bubus*	*Ioui*
AC	*bouem*	*boues*	*Iouem*
ABL	*boue*	*bobus/bubus*	*Ioue*

Substantivul *uīs* prezintă la plural două particularităţi: a) are flexiune completă (la sg e defectiv); b) prezintă un supliment consonantic ataşat la tema vocalică originară: *uī-r-,* explicabil (probabil) prin falsă analiză (*-s* de la N sg a fost

Universitatea SPIRU HARET

considerat de vorbitori ca făcând parte din temă şi, de aceea, a fost, de timpuriu, supus rotacizării în poziție intervocalică).

	SG		PL
NV	*uīs*	NACV	**uīs-ēs* > *uīrēs*
AC	*uīm*	G	*uīs-ĭ-ŭm* > *uīrĭum*
ABL	*uī*	DABL	*uīs-ĭ-bus* > *uīrĭbus*

Au forme numai pentru anumite cazuri şi numere:

1. *aes, aeris,* „bronz”, „aramă”
   ius, iuris, „drept”
   os, oris, „gură”, „față”
   au la PL numai cazurile NACV (cel puțin în latina clasică).

2. Se întrebuințează **numai** la **singular**, şi **numai** la **cazurile**:

NACV sg (n.)	*fas*, „ceea ce e permis de legea divină”
	nefas, „ceea ce nu e permis de legea divină”
N sg (f.)	*fors*, „întâmplare fericită”, „noroc”
ABL	*forte*
ABL sg (f.)	*sponte*, „din inițiativa” (*mea, tua, sua* etc.)

Defectiv este şi

G sg	*uĭcĭs*	„schimbare”	NAC pl	*uĭcēs*
AC	*uĭcĕm*		DABL	*uĭcĭbus*
ABL	*uice*			

METAPLASMA. Un substantiv precum *uās, uāsis*, „vas” (n.) prezintă la plural forme având desinențe după declinarea a II-a:

NACV pl	*uāsă*
G	*uāsōrŭm*
DABL	*uāsīs*

EXCLUSIV PLURALUL (*PLURALE TANTVM*). A ieşit de timpuriu din uz singularul următoarelor substantive, şi ele defective, dar de număr:

Mānes, -nium, „zeii Mani”
Penātes, -ium, „zeii Penați”
maiōres, -rum, „înaintaşii”, „strămoşii” (adjectiv substantivizat)
moenia, -ium, „zidul (zidurile) de incintă (ale unei cetăți)”, „metereze”

OPOZIȚIE DE NUMĂR, OPOZIȚII DE SENS

SG	PL
aedes, -dis, „templu” (f.)	*aedes, -dium*, „locuințe”, „case” (sau cu sens de singular) (f.)
fīnis, -is, „sfârşit”, „hotar”, „limită” (m.)	*fīnes, -ium*, „teritoriu”, „ținut” (m.)
(ops) opis, „ajutor”, „sprijin”	*opes, opum*, „resurse”
pars, partis, „parte”	*partes, -ium*: a) „rolul unui actor” b) „partid politic”

Universitatea SPIRU HARET

MOŞTENIREA ÎN ROMÂNĂ ŞI ÎN LIMBILE ROMANICE. Opoziţia dintre cazuri şi numere, relativ slabă la nivelul oralităţii, a cedat treptat locul, în latina târzie, diferenţierii bazate pe silabicitate. Imparisilabismul a întărit diferenţierea cazurilor[*] şi, sporind rezistenţa substantivelor la uzură, a permis şi favorizat moştenirea în română şi în limbile romanice:

N sg	*soror*	> rom. sg	*sor(u-)*	fr. *soeur*
G	*sorōris*	sg / pl	*surori(lor)*	
N sg	*dolor*	> v. rom. sg	*duroare*	fr. *douleur* it. *dolore*
			rom. mod. *durere*	
G	*dolōris*	GD sg / pl	*dureri(lor)*	

Imparisilabismul a permis, în cuvintele latineşti moştenite în română, deosebirea singularului de plural, româna fiind, în raport cu celelalte limbi romanice, cea mai conservatoare în această privinţă. Primului exemplu citat mai sus îi alăturăm şi altele: lat. *homo* > rom. *om*; pl *homines* > rom. *oameni* (cf. şi it. *uomo-uomini*); lat. *hospes* > rom. *oaspe* (forma cu *-te* la NACV sg este refăcută după plural); pl *hospĭtes* > rom. *oaspeţi*; lat. *iudex* > rom. *jude*; pl *iudices* > v. rom. *judeci* (eliminat pe parcurs, deoarece a intrat în concurenţă cu v. rom. şi rom. mod. *judeţ* < lat. *iudicium*) etc. După cum s-a arătat[**], utilizarea de către vorbitori a imparisilabismului în vederea marcării deosebirii dintre singular şi plural a presupus în mod necesar existenţa prealabilă, în latina vorbită, a confuziei dintre N şi AC sg[***], confuzie favorizată în latină şi în celelalte idiomuri IE antice de categoria neutrelor. La acestea din urmă, moştenirea imparisilabismului (acolo unde a avut loc) este cea mai vizibilă: lat. *tempus* > rom. *timp*; pl *tempora* > rom. *timpuri*; lat. *caput* > lat. pop. *capus* > rom. *cap*; pl *capita* > rom. *capete*; lat. *frigus* > rom. *frig*; pl *frigora* > rom. *friguri*. Câteva neutre latine, deşi imparisilabice (*mel, fel, lāc*), prentru că la NACV erau monosilabice, au primit un „sprijin vocalic”[****] la aceste cazuri, lărgindu-şi şi stabilizându-şi, astfel, corpul fonetic: **mele,* **fele,* **lacte* (pentru ultimul, Varro, în *De lingua Latina*, ne informează că existau, în latina arhaică, şi se menţineau la nivelul limbii vorbite, forme de NAC sg *lacte* şi *lact*, iar Petronius şi Apuleius utilizează, în vorbirea anumitor personaje, acuzative refăcute după modelul animatelor: *lactem*); acele forme latineşti populare, cu corpul fonetic lărgit, au fost moştenite în română (> *miere, fiere*, *lapte*), dar cu pierderea imparisilabicităţii în mod cert încă din latina populară şi comportându-se, în consecinţă, ca flexiune, identic cu parisilabicele de tipul *mare* - *maris* > rom. (subst.) *mare*. Acelaşi lucru s-a petrecut şi în cazul unui alt monosilabic, *lat*. *sāl*, G *sālis*, a cărui formă moştenită în română (*sare*) presupune acelaşi proces de extindere a N sg (**sāle*) şi, deci, de pierdere a imparisilabicităţii, cu menţiunea că, în mod curios, pe lângă genul lui de bază (masculinul), acest substantiv putea avea şi comportament de neutru (este atestat, la Ennius şi la acelaşi Varro, dubletul *sale, salis*).

În sfârşit, şi-au pierdut fără urme caracterul imparisilabic următoarele substantive moştenite din latină şi continuând forma de N sg (ca *homo* > *om*): *imperator* > rom. *împărat*; *presbyter* (de origine greacă în latină) > rom. *preot*; *serpens* > rom. *ş(e)arpe* etc.; deşi era neutru (N = AC = V sg), *nomen* (> rom. *nume*, it *nome*, fr. *nom*) şi-a pierdut foarte uşor caracterul imparisilabic.

---

[*] I.Fischer, *op.cit.,* 93.

[**] *Id., ibid*., 93-94.

[***] În opinia autorizată a lui I. Fischer, „confuzia nominativului cu acuzativul este un fenomen dialectal a cărui realizare definitivă se situează după dizolvarea unităţii latine”. (*op.cit*., 94).

[****] *Id., ibid.*

Universitatea SPIRU HARET

În concluzie, româna a moştenit cu precădere din latina dunăreană:

a) imparisilabismul anumitor neutre (cu excepţia monosilabicelor, trecute la parisilabice);

b) forma de AC sg ca unic supravieţuitor al cazurilor NAC sg, confundate încă din epoca imperială timpurie la nivelul oralităţii (ceea ce nu a exclus, după cum am notat, şi moştenirea cazului N sg în română).

Temele în vocală au fost, la rândul lor, moştenite pe scară largă în română, unde a contat caracterul parisilabic. S-a menţinut confuzia NAC şi aici, sprijinită de plural: desinenţa *-ēs* > rom. *-i*, cu căderea siflantei finale şi închiderea timbrală a vocalei ajunse în poziţie finală. Exemple: *canes* > rom. *câ(i)ni*; *uulpes* > rom. *vulpi*; *hostes* > rom. *oşti*. Evoluţia lat. *-ēs* la rom. *-i* a putut fi influenţată de masculin-femininele declinării a II-a şi de adjectivele aceleiaşi declinări, acordate cu masculinele declinării a III-a: *boni hospĭtes* > rom. (cu inversare topică) *oaspeţi buni*[*].

A fost, de asemenea, moştenită din latină forma de D sg, extinsă în română şi la G sg: lat *canī, uulpī, hostī* > rom. (a, al, ale, ai unui/unei) *câine, vulpi, oşti* (la primul exemplu, terminaţia -e explicându-se prin reorientarea flexiunii după modelul declinării a II-a), cu condiţia ca substantivul să fie, în context, nearticulat, articulat cu articolul nehotărât sau precedat / urmat de un adjectiv. Şi imparisilabicele atestă, în aceleaşi condiţii, moştenirea D sg: *parti* > rom. (a, al, ale, ai) (unei) *părţi*.

Ca şi la imparisilabice, desinenţele *- ĭbus* (DABL pl) şi *-ium* (G pl) nu s-au moştenit nici în română, nici în alte limbi romanice.

O menţiune aparte se impune în cazul numelor zilelor săptămânii în limba română, şi anume *marţi, joi* şi *vineri*, care continuă vechile forme de G sg latin ale teonimelor *Martis (dies), Iouis (dies)* şi *Veneris (dies),* „(ziua lui) Marte", „(ziua lui) Iuppiter", „(ziua) Venerei" (cf. şi fr. *mardi, jeudi, vendredi*; it. *martedi, giovedi, venerdi* etc.).

DECLINAREA A IV-A. Reuneşte substantivele a căror VT este *-ū-*, fapt care le apropie mult de declinarea a II-a, dominată şi ea la anumite cazuri (mai cu seamă la cazul „standard", N sg) de VT *-u-*: deosebirea majoră care intervine în această privinţă se referă la originea VT, diferită la o declinare faţă de cealaltă. Astfel, la declinarea a II-a, după cum am notat, *-ŭ-* provine din VT IE [*]*-ŏ-*, în vreme ce, la declinarea a IV-a, *-ū-* (la majoritatea cazurilor cu cantitate lungă, scurtarea fiind de dată recentă şi petrecându-se pe teren latin, nu IE) provine din IE [*]*-eu-*. VT *-u-* se menţine distinctă în raport cu **desinenţele** adăugate ei, dar numai la anumite cazuri (spre exemplu, la N sg), în vreme ce la altele se reuneşte cu vocala iniţială a desinenţei, rezultând de aici diverse **terminaţii** şi, la nivelul întregului cuvânt, **forme opace**.

GENUL. Din punctul de vedere al genului, sunt reprezentate cel mai bine **masculinele**, alături de care, identice formal-flexionar, apar şi o sumă de **feminine**, multe dintre ele aparţinând fondului principal lexical al limbii, precum: *domus*, „casă", *manus*, „mână", *nurus*, „noră", *socrus*, „soacră", *tribus*, „trib", *idus*, „fiecare a 15-a (sau, uneori, a 13-a) zi a unei luni", „mijlocul lunii"; de asemenea, ca şi la declinarea a II-a, feminine sunt şi numele unor arbori (nu neapărat fructiferi) cum sunt *ficus*, „smochin", *quercus*, „stejar", *pinus*, „pin" etc. Neutrele apar cel mai slab reprezentate numeric, deşi unele substantive, ca *genu*, „genunchi", *gelu*,

[*] Pentru detalii şi alte ipoteze (aparţinând lui Densusianu şi Puşcariu, între alţii), a se vedea Al. Rosetti, *op. cit.,* 142.

Universitatea SPIRU HARET

„ger", *cornu*, „corn", denumeau realități importante pentru vorbitori, în mod curent, şi, de aceea, nu ocupau o poziție periferică în sistemul lexical.

METAPLASMA. Spre deosebire totală de declinarea a II-a, cea de-a IV-a a fost, încă de la originile cristalizării limbii latine şi până în epoca târzie (a ultimelor secole imperiale), o clasă de flexiune instabilă. Asemănările remarcabile pe care le avea cu declinarea a II-a, la care se adaugă, ca element de întărire a apropierii între cele două clase de flexiune, situația specială a substantivului *domus*, a cărui dublă flexiune a servit ca veritabil model pentru crearea de noi dublete, a făcut ca, încă de timpuriu, şi anume din epoca arhaică (a primelor atestări scrise: sec. VI-V-IV a. Chr. şi în continuare), să apară anumite forme cazuale de declinarea a II-a la substantive de a IV-a. Această clasă de flexiune a fost în cel mai înalt grad supusă procesului de sincretism flexionar (sau interflexionar, mai exact) numit **metaplasmă**.

Astfel, izolatele neutre, terminate, după cum am arătat prin exemplele citate mai sus, chiar în VT *-ū-*, au tins de-a lungul vorbirii şi scrierii latinei să capete forma atât de consacrată a neutrelor declinării a II-a, care aveau terminația *-um*: îşi fac astfel apariția dublete ca *gelu*/*gelum* (cu atestări la Lucretius şi Varro, inclusiv cu forme cazuale oblice de declinarea a II-a: *gelo* la Varro) sau chiar cu modificare de gen (*gelus*, la Cato), *cornu/cornum* (ultimul atestat la Vergilius şi Ovidius), *tonitru/tonitrum* (şi *tonitrus,* dar de a IV-a), *ueru/uerum*.

Se observă aceeaşi migrație şi la alte cazuri şi numere: G sg în *-ī*, ca la declinarea a II-a (*exerciti, quaesti, tumulti*: forme atestate în special în latina arhaică a primilor scriitori: Naevius, Plautus, Ennius) sau AC pl în *-ōs*, ca la masculin-femininele aceleiaşi declinări (*grados*, atestare epigrafică arhaică).

După modelul lui *domus*, şi alte substantive de a IV-a, ca *ficus* şi *pinus*, încep să îşi extindă desinențele de a II-a la diverse cazuri oblice: dacă *pinus* apare frecvent atestat numai la G sg şi NV pl *pini, ficus* are G, D sg, şi G, DABL pl după declinarea a II-a.

Metaplasma a cunoscut, însă, şi direcția inversă, contribuind la o oarecare consolidare, prin expansiune, a declinării a IV-a. Astfel, unele substantive de declinarea a II-a prezintă la anumite cazuri desinențe de declinarea a IV-a: *colus*, „furcă" (menționat, *supra*, la declinarea a II-a) şi nume de arbori/arbuşti: *cupressus,-i* (alternând cu G sg *cupressus*), „chiparos", *laurus,-i* (cu G sg şi *laurus*, ABL sg *lauro/lauru*), „laur" (în latina imperială avea deja flexiune dublă, ca *domus* sau *ficus*: NV pl *lauri/laurus*, DABL pl *lauris/lauribus*, AC pl *lauros/laurus*).

PARADIGMA. Formele nominale prezintă, pe genuri, următorul tablou:

		SG	
	masculin	feminin	neutru
NV	magistrā**tŭs**	querc**ŭs**	gen**ū**
G	magistrā**tūs**	querc**ūs**	gen**ūs**
D	magistrā**tŭī**	querc**ŭī**	gen**ŭī**/gen**ū**
AC	magistrā**tŭm**	querc**ŭm**	= N
ABL	magistrā**tū**	querc**ū**	gen**ū**
		PL	
NV	magistrā**tūs**	querc**ūs**	gen**ŭă**
G	magistrā**tŭŭm**	querc**ŭŭm**	gen**ŭŭm**
DABL	magistrā**tĭbus**	querc**ŭbus**/querc**ĭbus**	gen**ŭbus**/gen**ĭbus**
AC	magistrā**tūs** (= NV)	querc**ūs** (= NV)	= NV

EXPLICAREA FORMELOR CAZUALE	SG	NV	Desinența pentru animate, *-s*, se ataşează temei terminate în vocala *-u-*, pe care o scurtează. La inanimate, desinența este Ø, tema (vocalică) coincizând cu tot cuvântul.
		G	Desinența are cantitate lungă, spre deosebire de NV, deoarece provine dintr-un diftong IE: **-eu-s* > *-ou-s* > *-ū-s*. Epigrafic sunt atestate forme ca *senatous*, ceea ce confirmă ipoteza de mai sus, aparținând lui Alfred Ernout. O altă ipoteză, în conformitate cu care desinența ar fi fost IE **-os* ataşată temei în **-eu-* > *-ū-,* nu poate explica tocmai formele arhaice de tipul *senatous*.
		D	Are aceeaşi desinență *-ī* provenită din IE **-ei*, ca şi la declinarea a III-a. La origini, dar şi în epoca istorică, neutrele au avut desinența Ø, fapt care a fost interpretat ca suprapunerea peste D a unui vechi L sau I (instrumental): în sprijinul acestei ipoteze se aduc adverbe (la origine, foste locative) în *-u*, de tipul *noctu*, „pe timp de noapte", *diu*, „pe timp de zi" (a se vedea sintagma *diu noctuque* sau *noctu diuque*, „zi şi noapte") etc. Pe cale analogică s-au impus influențe reciproce: dativul neutrelor a primit desinența *-ī* de la animate şi, invers, animatele au pierdut la D sg desinența *-ī*.
		AC	A primit, ataşată la tema în **-eu-* > *-oū-* > *-ū-,* desinența specifică animatelor la singularul acestui caz, *-m*.
		ABL	Este probabil că, după modelul declinării tematice (a II-a, în *-o/-e-*), şi la declinarea a IV-a a fost utilizată desinența *-d*, de unde forme arhaice (atestate preponderent epigrafic) ca *magistratūd*, căderea desinenței având loc pe aceeaşi cale analogică, după vocală lungă.
	PL	NV	Desinența de AC pl de la animate s-a extins la NV cel mai probabil după modelul declinării a III-a. Neutrele îşi urmează drumul obişnuit, adăugând la VT *-ū-* (scurtată poziționa*l, -ŭ-*) desinența *-ă*. Sunt atestate, totuşi (deşi rămân atipice), forme de neutru plural cu desinența Ø: *cornu, genu*, explicabile ca vechi duale.
		G	Foloseşte desinența IE **-ōm*, ca şi la declinarea a III-a, scurtă poziționa*l* în interiorul limbii latine (*-m* scurtează, în latină, în poziție finală, vocala precedentă): **-eu-/-ou-ōm* > *-ū -ōm* > *-ŭ-ŭm*.
		DABLLI	Forma aşteptată este *-ŭ-bŭs* (< VT *-ū-* + desinența **-bhŏs*, cu scurtarea VT pe teren latin); *-ĭ-bus* i-a luat locul pe cale analogică (modelul fiind aceeaşi declinare a III-a), definitiv începând cu secolul I p. Chr. Gramaticii romani vor recomanda, totuşi, folosirea terminației mai vechi, *-ŭbŭs*, pentru evitarea unor omonimii supărătoare, în cazul substantivelor *acus*, „ac", *arcus*, „arc", *artus*, „încheietură", *lacus*, „lac", *pecu*, „turmă", *partus*, „naştere", *portus*, „port", *quercus*, „stejar", *specus*, „peşteră", *tribus*, „trib".

EXPLICARE A FORMELOR CAZUALE		AC	Terminaţia *-ūs* (extinsă, ulterior, la NV pl), reprezintă o formă opacă alcătuită din VT *-u-* urmată de desinenţa IE **-ns*; căderea nazalei înainte de siflantă (petrecută şi în greacă) a atras lungirea compensatorie a VT: **-ū-ns* > *-ū-s*. Neutrele îşi urmează flexiunea caracteristică.

SITUAŢII PARTICULARE. 1. După modelul oferit din nou de declinarea a III-a, care a exercitat, alături de a II-a, o foarte mare presiune analogică, terminaţia de G pl *-u-um* îşi contrage cele două vocale, rezultând o desinenţă identică celei pentru acelaşi caz de la declinarea a III-a: *-ŭm* (cu cantitate scurtă poziţional; contragerea ar fi trebuit să aibă drept rezultat o vocală lungă). Frecvent se întâlneşte această formă a terminaţiei la substantivul *passus,-us*, G pl *passum*, dar şi la alte substantive, precum *currus*, „car" (G pl *currum*), *manus*, „mână" (G pl *manum*). Omonimia semnificativă cu AC sg a împiedicat generalizarea reducerii G pl, reducere care s-a limitat în mod preponderent la textele poetice, unde oferea notabile facilităţi metrice.

2. Declinarea a IV-a cuprinde un număr sporit de nume verbale, provenite din tema de supin: *iūssus*, „ordin", *iniūssus*, „lipsă de ordin", *dēspicātus*, „dispreţ", *dērīsus*, „luare în râs", „bătaie de joc", *ductus*, „conducere", „comandă", *rogātus*, „rugăminte", „cerere".

3. Toate aceste substantive de origine verbală sunt **defective**, utilizându-se numai la anumite cazuri: fie la ABL sg, ca *iussu* (*alicuius*), „din ordinul (cuiva)", *iniussu* (*alicuius*), „fără ordinul (cuiva)", *ductu* (*imperatoris*), „sub conducerea (comandantului)", *rogatu* (*patris*), „la cererea (tatălui)"; fie la D sg, indicând scopul acţiunii exprimate de verb (*derisui esse*, „a fi [spre] batjocura [cuiva]"; [aliquem] *despicatui habere*, „a dispreţui [pe cineva]").

4. Tot **defectiv** este un şi alt substantiv de origine verbală, *nātus,-us* (< *nascor*, *nasci*, *nātus sum*, „a se naşte"), nefolosit la celelalte cazuri în afara ABL sg: *nātū*, „ca vârstă", „de vârstă", „în vârstă". Consacrată este utilizarea acestui ablativ în compania formelor de comparativ şi de superlativ ale adjectivului *magnus*, spre a exprima raporturile de vârstă între două sau mai multe persoane: *maior natu*, „mai mare după naştere" (= „ca vârstă"), „mai vârstnic"; *minor natu*, „mai mic după naştere" (= „ca vârstă"), „mai tânăr"; *maximus natu*, „cel mai mare după naştere" (= „ca vârstă"), „cel mai vârstnic".

FLEXIUNEA LUI *DOMVS.* Un caz cu totul particular îl reprezintă substantivul *domus*, „casă", foarte important prin uzul său atât de frecvent în vorbire, ca şi în textele scrise. El a moştenit din IE o dublă declinare, atât ca temă în *-u-,* cât şi ca temă în *-o-/-e-*. În plus, este singurul substantiv care prezintă cazul L funcţional în toate epocile limbii latine. Iată paradigma sa completă:

	SG		PL	
	DECL. a IV-a	DECL. a II-a	DECL. a IV-a	DECL. a II-a
NV	*domŭs*		*domūs*	
G	*domŭs*	*domī*	*domŭŭm*	*domōrŭm*
D	*domŭī*	*domō*	*domĭbŭs*	
AC	*domŭm*		*domūs*	*domōs*
ABL	*domū*	*domō*	*domĭbus*	
L	*domī*			

MOŞTENIREA ÎN LIMBILE ROMANICE. Constituind un sistem flexionar instabil, chiar şubred, declinarea a IV-a nu a rezistat decât sub formă de relicte în limbile romanice. Fenomenul **metaplasmei** a direcţionat o bună parte dintre cele mai uzitate substantive ale declinării a IV-a nu numai spre declinarea a II-a – cu care prezenta afinităţi organice, de dată IE comună, cea mai elocventă dovadă în acest sens fiind flexiunea lui *domus* –, ci şi spre declinarea I, cu care, în aparenţă cel puţin, nu avea nimic în comun. Vorbirea populară a trecut anumite substantive de a IV-a (în special numele de rudenie) la mult mai accesibila clasă de flexiune în *-a*. Ceea s-a petrecut, cum vom vedea mai jos, şi în cazul unora dintre substantivele declinării a V-a. Astfel, în primele secole ale erei imperiale, îndreptarul cunoscut prin tradiţie sub titlul *Appendix Probi* atrage atenţia că se spune *nurus non nura, socrus non socra* (169, 170). Româna, spre exemplu, a moştenit prin cuvântul *soacră* nu forma recomandată *socrus*, de a IV-a, aparent iraţională datorită presiunii analogice a sistemului cu masculine de a II-a şi de a IV-a (*amicus, medicus, hortus, exercitus* etc.), ci tocmai forma recomandată spre evitare, *socra*; fapt ce a arătat că nici atunci, cum nici astăzi, recomandările savante ale gramaticilor sau profesioniştilor limbii nu sunt serios luate în seamă atunci când marea masă a vorbitorilor, fără să stea prea mult pe gânduri şi fără să-şi facă probleme, pune în circulaţie formele comode şi, respectiv, le scoate din uzul curent pe cele incomode, deşi corecte.

În schimb, forma *nor(u)-,* utilizată în sintagmă cu adjectivul posesiv (*mea, ta*, *sa*), reprezintă continuarea în limba română nu a formei populare *nŭra* sau, mai exact, **nŏra* (de declinarea I), căci ar fi trebuit ca vocala *-ŏ-* (‹*-ŭ-*), aflată sub accent (*-ŏ-*), să se diftongheze[*], ci a formei clasice *nŭrus*, cu vocala penultimă deschisă (**nŏrus*).

Româna şi italiana prezintă urme ale supravieţuirii unui alt substantiv de declinarea a IV-a, extrem de uzual: *manus*. Arhaic şi regional se întâlneşte în română forma de plural *mân* (< *mănūs*), cu căderea globală a terminaţiei de NACV pl *-ūs*, forma articulată fiind *mânule*[**]. În italiană se cunoaşte forma veche de plural *le mano* (< *ille*[=*illae*] *mănūs*)[***].

În concluzie, limbile romanice atestă că fuziunea declinărilor a IV-a şi a II-a (cu emergenţe şi spre declinarea I) a fost, practic, completă, în română (şi nu numai) ea mergând până la capăt: dovadă, între multe altele, flexiunea comună, nediferenţiată la singular, a unor neutre moştenite, precum *corn* (originar dintr-un substantiv de a IV-a) sau *scaun* (moştenit din *scamnum*, de a II-a).

DECLINAREA A V-A. Constituie clasa de flexiune a substantivului cea mai precară în limba latină, şi totodată „cea mai vulnerabilă”[****]. Argumentăm această dublă afirmaţie prin următoarele constatări:

a) Declinarea aV-a (după denumirea tradiţională) cuprinde cel mai mic număr de substantive din întreg sistemul flexionar latin al acestei categorii nominale.

b) Specific substantivelor celei de-a V-a declinări este predominanţa caracterului incomplet al flexiunii lor. Doar 2 substantive, *diēs*, „zi” şi *rēs*, „obiect”, „lucru”, posedă flexiune completă la ambele numere. Celelalte fie sunt defective de plural, fie utilizează la plural numai anumite cazuri, celelalte rămânând, nefolosite, în fondul pasiv, latent, al limbii, fie au, chiar şi la singular, utilizate curent, „vii”, numai anumite cazuri (N, AC, ABL). Coroborând informaţiile furnizate de gramaticii şi erudiţii romani cu realităţile flexionare oferite de texte, de la cele

[*] Al. Rosetti, *op.cit.,* 143, cu bibliografia aferentă.

[**] I. Fischer, *op.cit*., 92.

[***] *Id., ibid.*

[****] I. Fischer, *op. cit*., 91.

Universitatea SPIRU HARET

arhaice până la cele de la sfârşitul Imperiului, specialiştii moderni au ajuns la concluzia că „în epoca clasică nici n-au existat genitivul, dativul şi ablativul plural”[*] al substantivelor acestei declinări, exceptându-le pe *diēs* şi pe *rēs*.

c) Aşa-numita declinare a V-a a reunit teme diferite, cu flexiune diferită la origine, concentrându-le în jurul unui nucleu restrâns de substantive cu tema terminată în -(*i*)*ē*-[**].

d) Încă de la originile cristalizării acestui fragil tip flexionar, şi încă de la începuturile tradiţiei literar-culturale latine, o serie de substantive terminate la N sg în -*iēs* (desemnând preponderent abstracţiuni, dar nu numai) au posedat şi dublete (pentru toate cazurile) în -*ia* la Nsg, de tipul *materies/materia*. S-a ajuns chiar să se susţină[***] că declinarea a V-a a fost de la origine şi a rămas o flexiune heteroclită, mixtă (NV sg *materies*, GD *materiae*, AC *materiem* etc.). Existenţa dubletelor a provocat, în latina populară, o migraţie masivă, generalizată, a substantivelor cu tema în -*(i)ē*- spre declinarea I, mult mai stabilă şi cu forme cazuale nesupuse nici unei discuţii, fapt ce a condus, practic, la dispariţia definitivă a declinării a V-a în calitate de clasă de flexiune.

ORIGINILE DECLINĂRII AV-A. Specificul acestei declinări – caracterizate prin flexiune nesistematică şi tendinţa de trecere, *ab origine* şi *in corpore*, la o clasă de flexiune mai bine organizată şi stabilă – se datorează, de fapt, originilor înseşi ale acestui tip flexionar. Faptul că originile respective sunt controversate, neclare, ambigue, s-a răsfrânt asupra comportamentului morfologic însuşi al tipului flexionar. În anul 1926, savantul danez Holger Pedersen a consacrat un întreg studiu declinării a V-a latine (*La cinquième déclinaison latine*. Copenhague, 1926), monografie reprezentând prima şi cea mai solidă sinteză consacrată nu doar declinării în cauză, ci întregii flexiuni a substantivului latin.

Rezumând concluziile lui Pedersen şi confruntându-le cu achiziţii ulterioare, se pot stabili următoarele repere:

a) generaţiile primilor comparatişti indo-europenişti (Fr. Bopp, A. Schleicher ş.a.) şi acea a ogramaticilor (K. Brugmann) au susţinut vechimea în latină a declinării a V-a, considerată o variantă mai veche a declinării I, care la un moment dat a inovat. Pedersen se raliază acestei opinii, pe care o nuanţează, afirmând că declinarea a V-a a reprezentat la origine paradigma temelor în -*ē,* independentă iniţial de cea a temelor în -*a* (*La cinquième déclinaison*, 82).

b) opinii autorizate aparţinând unor savanţi fie contemporani lui H. Pedersen, fie posteriori (F. Sommer, A. Meillet, A. Ernout, J. Vendryès ş.a.) au susţinut originea recentă, nouă, şi conţinutul eterogen al declinării a V-a, care prezintă „simptomele” unei categorii flexionare noi[****]. Această opinie întruneşte, astăzi, o majoritate confortabilă, întrucât argumentele aduse în sprijin demonstrează într-o manieră convingătoare, irefutabilă, că ultima clasă de flexiune, neclară în sine pentru gramaticii romani înşişi şi interferentă cu prima pentru vorbitorii obişnuiţi de latină, a fost şi ultima apărută, constituind o inovaţie latină, „o încercare de organizare care a eşuat”[*****].

---

[*] *ILR*, I, 136. Într-adevăr, sunt semnalate oscilaţii mari de forme cazuale de-a lungul întregii istorii a limbii latine. Elocvent este, bunăoară, cazul citat (în *ILR, ibid*.) al unui ilustru profesor, precum Quintilianus, care nu se sfieşte să mărturisească (I, 6, 26) că el nu cunoaşte forma de G pl a unui substantiv ca *progenies*, „obârşie”, „neam”; odraslă”.

[**] I. Fischer, *op. cit.,* 91-92. Se observă că unele substantive, ca *res, spes* ş.a., nu au VT precedată de -*ĭ*-.

[***] Pentru detalii, a se vedea *id., ibid.,* 92.

[****] Pentru detaliile argumentării, cf. *ILR* I, 136.

[*****] *ILR*, I, *ibid*.

Universitatea SPIRU HARET

GENUL. Substantivele cu tema în *-ē-* sunt preponderent **feminine**, ceea ce apropie în plus ultima clasă deflexiune de prima. Numai *dies* şi compusul său, *mĕrīdiēs* (format din reunirea adjectivului *medius* cu substantivul *dies*), „mijlocul zilei", „amiază", sunt masculine, şi anume - după datele statistice oferite de texte - în felul următor: *dies* este, la plural, exclusiv masculin (*dies fasti*, de ex., „zilele faste", în care era permis să se ţină judecăţi şi, în general, să se desfăşoare activităţi publice); la singular este ambigen, şi anume feminin când indică o zi anume fixată, destinată, consacrată (un „termen") sau când exprimă durata: *dies constituta*, *indicta*, „ziua hotărâtă", „stabilită", „impusă", *dies certa*, „o zi anume", *dies longa*, „o zi lungă" etc.; *meridies* este întotdeauna masculin, indiferent de gen.

PARADIGMA. Prezentăm în continuare singurele substantive cu flexiune integrală.

	SG		PL	
NV	dĭ**ēs**	r**ēs**	dĭ**ēs**	r**ēs**
G	dĭ**ēī**	r**ĕī**	dĭ**ērŭm**	r**ērŭm**
D	dĭ**ēī**	r**ĕī**	dĭ**ēbŭs**	r**ēbŭs**
AC	dĭ**ĕm**	r**ĕm**	dĭ**ēs**	r**ēs**
ABL	di**ē**	r**ē**	= D	= D

EXPLICAREA DESINENŢELOR ŞI A TERMINAŢIILOR	SG	N	La vocala lungă a temei (*-ē-*) s-a ataşat desinenţa specifică nominativului singular (dar şi pluralului) animatelor în IE.
		G	Forma „originară" şi „corectă" a acestui caz a constituit un obiect de aprige dispute între gramaticii latini ai epocii imperiale, intrigaţi de formele destul de deferite întâlnite în texte (chiar şi în cele clasice), de la un autor la altul. Astfel, în epoca situată la sfârşitul Republicii, sub influenţa unor fenomene fonetice similare petrecute la declinarea a II-a, sau poate şi din alte cauze, hiatul *-ē-ī*, la substantivele prezentând *-ĭ-* în temă (*di-ē-s*, *effigi-ē-s*, *speci-ē-s* etc.), tinde să se pronunţe într-o singură silabă, prin sinereză, aşadar se monoftonghează (**di-ei*, **effigi-ei*, **speci-ei*), iar ulterior se reduce (contrage) la *-ī*: astfel apar atestate, la scriitori ca Cicero, formele *dĭ-ī* , *facĭ-ī*, *acĭ-ī*, *progenĭ-ī*, *pernicĭ-ī* (în sintagma ciceroniană *pernicii causa*, „spre primedie". În schimb, la bisilabicele care nu îl conţineau pe *-ĭ-* în temă, înainte de *-ē-* (*-ē-s*, nu *-ĭ-ēs*: *fĭdēs*, *plēbēs* etc.), G sg nu atestă vocala lungă (*-ē-*) din temă, ci numai desinenţa *-ī*: *fĭdī*, *plēbī*, ca în sintagma arhaică *lege plebiue scito*, „prin lege sau prin hotărârea plebei." În sfârşit, gramaticii latini ne informează că Caesar prefera la substantivele terminate la N sg în *-ĭ-ēs* genitive la care vocala finală, desinenţa *-ī*, nu exista: *dĭē*, *specĭē*. Se poate admite că desinenţa utilizată în mod curent la G sg, *-ī*, are o origine comună cu aceea întâlnită la declinarea a II-a la acelaşi caz şi preluată ulterior şi de declinarea I, unde forme arhaice ca *aqua-ī*, *terra-ī* etc. o atestă încă în secolul I a. Chr.

EXPLICAREA DESINENȚELOR ȘI A TERMINAȚIILOR		D	Utilizează desinența *-ī*, foarte probabil identică aceleia de la declinările a III-a și a IV-a pentru același caz și număr (<IE *-*ei*, prin monoftongare), fapt ce a condus la suprapunerea G cu D. Gramaticii latini ne informează că scriitorii „puriști" preferau forme de D sg fără desinența *-ī*: *rē*, *dĭē*, *fidē*, *faciē* etc., care se pretau, însă, unei multiple omonimii (cu ABL sg, dar și cu formele – să le numim așa – necanonice de Gsg).
		AC	Este utilizată desinența specifică în IE, la animate, pentru singularul acestui caz: *-m*, atașată, ca și mai sus, vocalei temei.
		ABL	Nu este exclus ca, pe cale analogică (după modelul oferit de declinarea a II-a), desinența *-d* specifică acestui caz să fi fost funcțională și la declinarea a V-a (**-ēd*). Lipsesc, însă, atestări, chiar și pentru cea mai îndepărtată epocă de existență a latinei.
	PL	NV	Utilizează desinența *-s*, marcă a pluralului policazual în latină (NACV), atașată vocalei tematice *-ē-*. Dacă nu cumva este vorba, cum înclinăm să credem, de aceeași desinență IE *-*ĕs* de la NV pl întâlnită la declinarea a III-a, (la teme consonantice), desinență care, împreună cu VT *-ē-*, s-a contras ulterior într-un singur *-ē-* (*-*ē-ĕs* > *-ē-s*).
		G	Prin analogie cu declinarea I, care a exercitat o puternică influență asupra paradigmei nominale cu VT *-ē-*, s-a utilizat aici, după VT, desinența de origine pronominală **-sōm*, cu siflanta intervocalică rotacizată pe teren latin și, tot acolo, cu scurtarea pozițională a vocalei înainte de *-m* final: **-ē-sōm* > *-ē-rŭm*.
		DABL	Pe aceeași cale analogică, după modelul declinărilor precedente (a III-a și, mai ales, a IV-a), vocalei tematice *-ē-* i s-a atașat desinența IE a acestor cazuri, *-*bhŏs*: *-ē-bŭs*.
		AC	Desinența IE a acestui caz și număr, **-ns*, atașată temei în *-ē-*, a suferit, ca și la AC pl al celorlalte declinări, reducția nazalei înainte de siflantă: *-*ē-ns* > *-ēs*.

SITUAȚIA DUBLETELOR. Prezintă flexiune completă după declinarea I următoarele substantive, care alcătuiesc **dublete flexionare**:

V	I
cānitiēs, -ei, „căruntețe"	*cānitia,-ae*
effigiēs,-ei, „chip", „figură"	*effigia,-ae*
luxuriēs, -ei, „exces", „fast"	*luxuria, -ae*
māteriēs,-ei, „material"	*māteria,-ae*

În mod aparent surprinzător (de fapt, tocmai datorită existenței unei veritabile interferențe între declinarea a V-a și declinarea I, create pe baza funcționării

dubletelor), a avut loc în limbă şi fenomenul invers: câteva substantive de declinarea I şi-au creat dublete de a V-a:

I	V
barbaria,-ae (curent), „ţinut locuit de barbari”	*barbariēs,-ei* (rar)
dēliciae,- ārum, „plăceri”	*dēliciēs,-ei*, „desfătare”
mollitia,-ae, „moliciune”	*mollitiēs,-ei*, „viaţă în plăceri”

Există şi două dublete cu corespondent la declinarea a III-a:

V	III
plēbēs,-ei, „plebe”, „mulţime de rând” (sau Gsg *plēbī*)	*plēbs,-bĭs*, „id”
famēs,-ei, „foame”, „dorinţă ardentă” (cu forme de G sg *famī*, ABL sg *famē*)	*famēs,-is*

Existenţa dubletelor cu declinarea a III-a se impune a fi explicată prin interferenţele de flexiune între tipul de declinare a V-a fără *-ĭ-* înainte de VT şi tipul de declinare a III-a cu tema în vocală (*clādēs, strāgēs* etc)[*].

În mod similar declinării I, şi declinarea a III-a a suferit, în temeiul unor atari interferenţe, influenţa declinării a V-a: un derivat de la *quiēs*, „odihnă”, „repaus”, şi anume *requiēs* (cu acelaşi sens), în loc să aibă AC sg în dentală, precum substantivul-bază (*quiētem*), prezintă forme de declinarea a V-a: *requiem*; la fel şi la ABL sg, *requiē* (şi *requiei*), care coexistă cu cea de G sg *requiētis*. Formele în dentală au circulat în paralel cu cele fără, fiind sprijinite de flexiunea exclusiv în dentală a substantivului-bază.

MOŞTENIREA ÎN LIMBILE ROMANICE. Situaţia debilă a declinării a V-a chiar şi în registrul cult şi în formele scrise a condus, cum am arătat deja, la trecerea în latina populară, practic, a tuturor substantivelor acestei declinări la declinarea I[**]. Astfel încât, exceptând câteva substantive extrem de uzuale, putem spune că, în latina populară a ultimelor secole ale Imperiului, declinarea a V-a a dispărut.

Această situaţie este dovedită şi prin intermediul limbilor romanice, care reflectă cu fidelitate şi permit reconstituirea situaţiei existente la nivelul latinei populare şi târzii. În limbile romanice, fostele substantive de declinarea a V-a apar tratate ca şi cele de declinarea I: forme ca [*]*facia*, [*]*glacia, acia* (ultima atestată însă literar, la Petronius, LXXVI, 11) le-au înlocuit pe cele culte şi literare corespunzătoare (*faciēs, glaciēs, acies*): rom. *faţă*, it. *faccia*, fr. *face*; rom. *gheaţă*; rom. *aţă* etc.

Au supraveţuit, izolate, câteva „urme” ale ultimei clase de flexiune nominală din latină: *die(m)* >it. (poetic şi învechit) *dì*, rom. *zi* (singurul substantiv românesc de origine latină terminat în *-i*); *rem* > fr. *rien*; *facies* > span. *haz*; *glacies* > fr. *glace*; (*ver*)*glas*.

GRAECA IN LATINA LINGVA. Graţie prezenţei grecilor în special în sudul Italiei, chiar din primul secol al marii lor roiri (διασπορά) mediteraneene (secolul al

[*] Cf. şi Marius Lavency, *op.cit.,* 54, §83.2.

[**] Al. Rosetti, *op.cit.,* 143; I.Fischer, *op.cit.,* 92; *ILR*, I, 137.

Universitatea SPIRU HARET

VIII-lea)[*] şi, nu mai puţin, pe teritoriul Laţiului şi al Romei foarte probabil încă de la întemeierea acesteia, între idiomurile italice antice şi acela vorbit de către diverşii colonizatori iniţial, ulterior de către urmaşii lor, s-au stabilit de timpuriu remarcabile relaţii de influenţă, în cadrul procesului general de aculturaţie, respectiv de modelare, de asimilare culturală a civilizaţiilor italice locale sub presiunea unei culturi, spiritual-materiale şi lingvistice, manifest superioare.

În limba latină au intrat primele împrumuturi directe din greaca diverşilor colonizatori şi s-au efectuat cele dintâi calcuri începând din epoca regalităţii (sec. VII-VI a.Chr.), în condiţiile în care ultimii regi de la Roma au fost, după tradiţie, etrusci, buni cunoscători ai limbii greceşti şi mediatori ai penetraţiei civilizaţiei elenice în Occident.

Greu de reconstituit datorită precarităţii textelor literare de la începutul latinităţii culte, această perioadă a fost succedată de aceea a influenţelor sistematice multiple, realizate pe baze exclusiv culturale odată cu epoca Scipionilor, prima care şi-a propus iniţierea unei autentice reforme în cultura spiritual-literară romană prin modelarea acesteia din urmă după ilustrele opere şi curente de gândire greacă apărute de la originile cristalizării ei (Homer, Hesiod, primii filosofi, primii istorici, primii poeţi dramatici) şi manifestate succesiv până în plină contemporaneitate elenistică, pe un vast spaţiu elenofon întins din sudul mediteranean al Galliei şi ajungând la cataractele Nilului. Epoca Principatului timpuriu (începând cu anul 27 a. Chr. şi incluzând ultimele decenii ale veacului I p. Chr.) a desăvârşit elenizarea şi – în epoca lui Augustus – clasicizarea culturii literare latine.

Acelaşi secol I p. Chr. marchează debutul raporturilor dintre limba greacă unificată (prin estomparea vechilor dialecte) încă din a doua jumătate a sec. al IV-lea a. Chr., după moartea lui Alexandru cel Mare şi apariţia regatelor elenistice, – aşa-numita κοινή (*koinē*), prima „limbă literară standard care a circulat în tot bazinul mediteranean şi până departe în Asia”[**], pe de o parte, şi latina vorbită (*sermo familiaris* sau *sermo uulgaris*), dubletul viu şi maximal extins geopolitic al variantei scrise, prin excelenţă culte, a latinei. Limba κοινή a influenţat vorbirea maselor de latinofoni ai Imperiului de-a lungul întregului secol I p. Chr. şi în celelalte subsecvente, iar latina vorbită, la rândul ei, a intrat în frecvent şi constant contact cu latina cultă, „literară” (în sensul larg al termenului), cu care a interferat. Practic, se poate vorbi, până după divizarea Imperiului la moartea lui Theodosius I (395 p. Chr.) şi chiar şi după dispariţia Imperiului roman de Apus (476 p. Chr.) – undeva până la o limită superioară reprezentată, aproximativ, de domnia lui Iustinianus (sec. al VI-lea) – de existenţa unui triunghi lingvistic al influenţelor reciproce între:

[*] O foarte sistematică sinteză a unuia dintre cele mai importante capitole din istoria grecilor – plecarea şi stabilirea lor în afara spaţiului etnogenetic originar aparţinând uneia dintre cele mai complexe şi dinamice populaţii IE – se află la John Boardman, *The Greeks Overseas*. *Their early colonies and trade*. London, Thames and Hudson Ltd., 1980 (var. rom. de Maria Alexandrescu Vianu şi Petre Alexandrescu, Bucureşti, Meridiane, 1988).

[**] Mihai Nasta, GREACA IN LATINO. *Problematica limbilor în contact: raporturile dintre limba koine şi sermo uulgaris,* în *Manual de lingvistică romanică. Latinitate - romanitate.* Vol. II. *Latina „vulgară”*. Coordonat de Alexandru Niculescu. Bucureşti, T.U.B., 1979, 191-233, aici 191, cu o vastă bibliografie, 231-233.

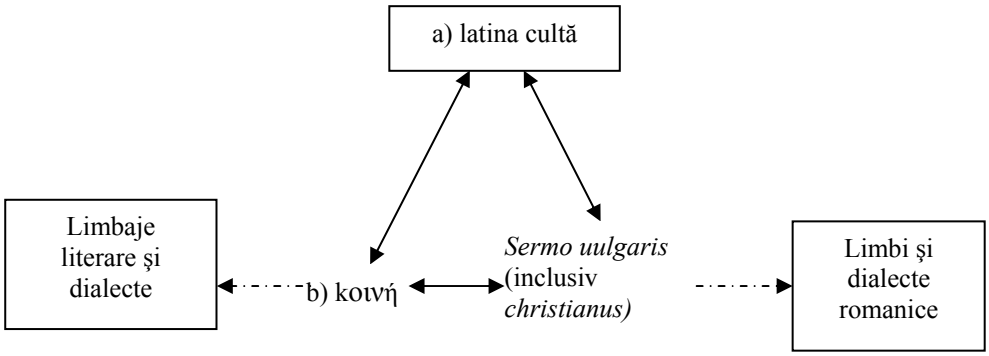

Vom întâlni, aşadar, numeroase cuvinte de origine greacă preluate de textele latine culte direct din textele greceşti culte, ca şi din vorbirea curentă a elenofonilor (fie stabiliţi la Roma şi în diverse cetăţi italice, fie în spaţiul lor etnic originar). Se poate stabili o cronologie relativă a împrumuturilor lexical-semantice greceşti în latină şi după forma pe care au cunoscut-o noile cuvinte în structura gramaticală a latinei.

Astfel, în majoritatea cazurilor, primele substantive greceşti preluate de latină au fost **adaptate** claselor de flexiune existente, în funcţie – desigur, subiectiv, nu de puţine ori aleatoriu – de „asemănările" cu flexiunea greacă specifică numelor în cauză. Procesul de adaptare a afectat atât substantivele comune, cât şi pe cele proprii: gr. μφοφεύς, -έως, „amforă", „vas mare cu două toarte", de declinarea a III-a, devine în latină *amphora,-ae*, simplificându-şi, astfel, în mod evident declinarea; în schimb, teonimul grecesc Άπόλλων,- ονος, şi el de a III-a în greacă, îşi păstrează, cu modificări nesemnificative (de ex., dispariţia lui -ν final grecesc la NV latin), tipul de flexiune: lat. *Apollo, -ĭnis*; gr. Τάρας,-ντος, preluat în latină, îşi schimbă şi clasa de flexiune (de la a III-a în greacă la a II-a în latină), şi genul (masculin → neutru): lat. *Tarentum,-i*.

Ulterior, pe măsura extinderii raporturilor cultural-lingvistice între greacă şi latină, atât pe palierul cult, cât şi la nivelul oralităţii, împrumuturile greceşti au cunoscut un tratament lingvistic mai nuanţat. În general, se poate afirma că, începând cu secolele II-I a. Chr şi mai ales ulterior, grecismele au fost păstrate în forma lor de origine, evitându-se adaptarea. Chiar şi când aceasta s-a produs, fie pe cale cultă, fie pe cale populară, forma de origine nu s-a pierdut, ci a continuat să fie folosită la anumite cazuri, constituindu-se astfel adevărate declinări **mixte**, existând paralel cu declinările **duble** (două variante de declinare pentru acelaşi substantiv):

Declinare mixtă

Reprezintă un foarte interesant caz de simbioză morfologică greco-latină, în care au fost implicate numai primele 3 declinări latine, deoarece în greacă acesta era numărul claselor de flexiune a substantivului (posedând, însă, un număr deosebit de bogat de subclase şi tipuri particulare).

În **declinarea I** au fost cooptate substantivele greceşti terminate la N sg în *-e, -as* şi *-es*. Se poate remarca:

– păstrarea terminaţiilor greceşti (în afara N sg) la Gsg (tipul în -e), AC sg (alternând uneori cu terminaţia latină) şi V sg (uneori cu alternanţă latină)

– folosirea terminaţiilor latine în exclusivitate la anumite cazuri (D şi ABL sg)

– neutilizarea pluralului la majoritatea substantivelor comune

Paradigme:

	SG		
	feminin	masculin	masculin
N	music**ĕ**	sophist**ēs**	Aenē**as**
G	music**ēs**	sophist**ae**	Aenē**ae**
D	music**ae**	sophist**ae**	Aenē**ae**
AC	music**ĕn**	sophist**ăm**/sophist**ĕn**	Aenē**ăn**/ Aenē**ăm**
V	music**ĕ**	sophist**ĕ**/sophist**ă**	Aenē**ă**
ABL	music**ē**	sophist**ē**/ sophist**ā**	Aenē**ā**

La **declinarea a II-a** au fost trecute substantive greceşti provenind de la declinarea a II-a (în -ος pentru masculine şi feminine, în -ον pentru neutre) şi, sporadic, de la declinarea a III-a (N sg în -εύς, G sg -έως, tipul Προμηθεύς, -έως). Se observă şi aici coexistenţa formelor cazuale specific greceşti şi a celor specific latine, uneori chiar la acelaşi caz.

Paradigme:

	SG		
feminin		neutru	
N	Rhŏd**ŏs**/ Rhŏd**ŭs**	NV	Īli**ŏn**/ Īli**ŭm**
G	Rhŏd**ī**		Īli**ī**
D	Rhŏd**ō**		Ili**ō**
AC	Rhŏd**ŏn**/ Rhŏd**ŭm**		= NV
V	Rhŏd**ĕ**	ABL	= D
ABL	Rhŏd**ō**		

N	Promēth**eus**
G	Promēth**ĕī**/ Promēth**ĕos**
D	Promēth**ĕō**/ Promēth**ĕī**
AC	Promēth**ĕum**/ Promēth**ĕă**
V	Promēth**eu**
ABL	Promēth**ĕō**
NB	Ocazional, în titlurile unor comedii sau tragedii latine, se întâlnesc substantive greceşti comune, de declinarea a II-a, a căror formă de N pl (*-oι*) a fost latinizată ca *-oe*: celebru în acest sens este titlul comediei *Adelphoe*, „Fraţii”, a lui Terentius; a se vedea şi *Canephoroe*, „Purtătorii de coşuri”.

Declinarea a III-a a reunit, atât la tema sa consonantică, cât şi la cea vocalică, substantive greceşti foarte variate ca tipologie flexionară. Coexistenţa terminaţiilor greceşti şi a celor latine indică, şi de această dată, intensitatea procesului de aculturaţie lingvistică.

Paradigme:

a) după **temele vocalice**:

	SG		PL	
NV	poēs**is**		NACV	poēs**ēs**
G	poēs**is**/ poēs**ĕŏs**		G	poēs**iŭm**/ poēs**ēon**
D	poēs**ī**			
AC	poēs**ĭm**/ poēs**ĭn**		DABL	poēs**ĭbŭs**
ABL	poēs**ī**			

N	Sōcrăt**ēs**
G	Sōcrăt**ĭs**
D	Sōcrăt**ī**
AC	Sōcrăt**ĕm**/Sōcrăt**ĕn**
V	Sōcrăt**ēs**/Sōcrăt**ē**
ABL	Sōcrăt**ĕ**

b) după **temele consonantice**

	SG				
	masculin		feminin		masculin
NV	hērō**s**		tyrann**is**		crātēr
G	hērō**ĭs**		tyrannĭd**is**		crātēr**ĭs**
D	hērō**ī**		tyrannĭd**ī**		crātēr**ī**
AC	hērō**ĕm**/hērō**ă**		tyrannĭd**ĕm**/tyrannĭd**ă**		crātēr**ĕm**/ crātēr**ă**
ABL	hērō**ĕ**		tyrannĭd**e**		crātēr**ĕ**

	PL				
NV	hērō**ēs**	NACV	tyrannĭd**ēs**	NV	crātēr**ēs**
G	hērō**ŭm**	G	tyrannĭd**ŭm**	G	crātēr**ŭm**
DABL	hērō**ĭbŭs**	DABL	tyrannĭd**ĭbŭs**	DABL	crātēr**ĭbŭs**
AC	hērō**ēs**/ hērō**ās**			AC	crātēr**ās**

	neutru		
	SG		PL
NACV	aenigma	NACV	aenigmăt**ă**
G	aenigmăt**ĭs**	G	aenigmăt**ŭm**
D	aenigmăt**ī**	DABL	aenigmăt**ĭbus**/aenigmat**is**
ABL	aenigmăt**ĕ**		

Observații	SG	G	Substantivele terminate în dentală (tipul *tyrannis*), dacă sunt nume proprii, de preferință păstrează forma greacă: *Thetis, -ĭdos; Pallas, -ădos*, care, însă, evident nu o exclude pe cea latină (*Thetidis, Pallădĭs*). Există şi genitive exclusiv greceşti (*Saphūs, Inūs* < gr. Σαπφου)ς Ίνου)ς).
		AC	Prezintă, fără posibilitatea unei delimitări, ambele forme desinențiale: *-ĕm*, respectiv *-ă*, cu observația că terminația greacă este preferată în cazul toponimelor de tipul *Helicona, Babylona, Salamina* etc., în rest – la numele de persoane şi la cele comune – ea coexistând nediferențiat cu terminația latină. Poezia, mai ales cea lirică, privilegiază rezonanțele greceşti.
	PL	G	Scriitorii, cu precădere poeții (dar, de aici, şi în proză), acordă preferință genitivului grecesc, în *-ōn* (-ω)ν), de unde numeroasele titluri cu această formă: *Būcolicōn (libri), Georgicōn (libri), Metamophōsĕōn (libri), Cathemerinōn (libri)* etc., „(cărțile) poemelor bucolice", „(cărțile) poemelor georgice", „(cărțile) metamorfozelor", „(cărțile) poemelor zilnice" etc. Desinența greacă se întâlneşte şi la unele etnonime: *Chalybōn*, „a(l), ai (ale) chalybilor" (populație tracă sud-pontică).
		D	Temele în dentală pot utiliza terminația greacă în locul celei latine: -σι< > lat. *-sĭn*, în special la numele mitologice (N pl *Dryades* - D pl *Dryasĭn*; N pl *Charites* - D pl *Charisĭn*; N pl *Trōades* -D pl *Trōasĭn* etc.).

CONCLUZII GENERALE

Ca orice idiom natural, latina a fost o limbă vie, cu o evoluție proprie şi un destin aparte, asemenea, de altfel, celui al vorbitorilor ei, nativi sau dobândiți prin circumstanțele istorice. Flexiunea substantivului este, şi ea, o mărturie elocventă a dinamismului şi complexității lingvistice a celui mai vorbit idiom din Antichitatea clasică.

Dacă la nivelul cult, prin excelență scris, al limbii latine se poate cu uşurință remarca stabilitatea structurilor gramaticale (inclusiv în domeniul numelui), variațiile flexionare fiind minime şi nesemnificative, la nivelul vorbirii se constată, că trăsătură fundamentală, **tendința de simplificare a flexiunii**. Ea se va realiza, în planul flexiunii substantivului, pe următoarele căi, dintre care cele mai importante sunt:

1. atenuarea până la eliminare a diferențelor dintre subclasele (paradigmele, tipurile etc.) ale unei declinări: de exemplu, între cele două tipuri de teme – în consoană şi în vocală – ale declinării a III-a.

2. estomparea şi, progresiv, anularea diferențelor dintre clasele de flexiune (declinări), prin eliminarea alternanțelor vocalice / consonantice, de cantitate, timbrale etc.

3. migrarea în grup, apoi în masă, a unor substantive de la o clasă de flexiune la alta, în temeiul preexistenței unor substantive cu flexiune mixtă sau dublă: este vorba de anterior discutatul fenomen de metaplasmă, grație căruia, în final, primele 3 declinări devenind productive, ultimele 2 vor sfârşi prin a dispărea.

4. tendința constantă de reducere a numărului cazurilor în latina vorbită a epocii imperiale (după secolul al III-lea p. Chr.). În latina vorbită târzie, formele pe care le iau cazurile oblice, atât la singular, cât şi la plural, evidențiază înclinația marcată a vorbitorilor de a crea, pentru fiecare număr, câte o unică formă (un caz unic general). Această tendință nu s-a realizat, însă, nici complet, nici uniform pe întregul teritoriu al latinofoniei.

5. eliminarea substantivelor cu flexiune anomală şi înlocuirea lor cu sinonime comode din punct de vedere morfologic.

CAPITOLUL V

MORFOLOGIA NUMELUI (II). ADJECTIVUL

GENERALITĂȚI Ca în toate limbile IE, şi în latină adjectivul, exprimând o calitate sau o însuşire a unui obiect, avea un comportament morfologic strict dependent de numele obiectului, respectiv de substantivul care exprima lingvistic obiectul în cauză (fiinţă sau lucru). Adjectivul era, în consecinţă, partea nominală de vorbire care, variabilă fiind în gen, număr şi caz, funcţiona din punct de vedere sintactic în primul rând ca atribut (în terminologie franceză, „complement al substantivului"). Prin urmare, în plan morfologic, el se acorda cu substantivul deter-minat. Morfemele cazuale ale adjectivului aveau, s-a arătat[*], o valoare complet diferită de aceea pe care o posedau morfemele corespunzătoare ale substantivului: este vorba de valoarea de a indica raportul de dependenţă, de „solidaritate" faţă de substantiv.

Mai mult decât atât, autonomia morfologică redusă a adjectivului era accentuată în limba latină şi de absenţa morfemelor proprii. Altfel spus, adjectivul latin nu avea forme specifice de declinare, flexiunea lui fiind absolut identică aceleia a substantivului, mai exact a primelor 3 clase de flexiune („declinări").

Totuşi, adjectivul nu era total dependent morfologic de substantiv. Adjectivul i se putea substitui substantivului (prin aşa-numita „substantivizare"), aşadar putea evolua morfologic aidoma unui substantiv (tipul: „un om viteaz – viteazul"), cu toate consecinţele decurgând de aici. Pe lângă aceasta, adjectivul se deosebea morfologic de substantiv prin categoria gradelor de comparaţie şi, de asemenea, prin capacitatea sa specifică de a forma adverbe.

CLASIFICAREA TIPOLOGICĂ. Se admite următoarea tripartiţie morfo-semantică a marii mase de adjective latine[**]:

deţin o imensă majoritate cantitativă în latină	**1**. adjective **calificative** sau **caracterizante**: sunt **adjectivele propriu-zise,** care, semantic, determină un substantiv, precizându-i trăsătura /-urile caracteristică /-e şi funcţionând, stilistic, ca epitete; posedă grade de comparaţie şi sunt coordonabile între ele când determină acelaşi substantiv.
mai slab reprezentate numeric, atestate mai ales în registrul cult, literar (în afara celor curente în limba vorbită)	**2**. adjective **referenţiale**: sunt adjectivele derivate din substantive (adjective **denominative**); nu au grade de comparaţie şi sunt necoordonabile între ele; nu pot funcţiona ca epitete tocmai pentru că sunt comutabile cu substantivul de la care provin, pus la G sg: *Campus Martius*, unde *Martius = Martis; populus Romanus*, unde *Romanus = Romae*; aceste adjective definesc un substantiv prin referinţă la un alt substantiv.

[*] Marius Lavency, *op.cit*., 54, § 86.

[**] Detalii apud Marius Lavency, *op.cit.*, 16-17 (§ 9), 54 (§ 85).

Universitatea SPIRU HARET

bogat reprezentate în latină, alcătuind puternice grupuri nominale

3. adjective **pronominale**: sunt adjective doar în planul comportamentului morfologic; originea lor este strict pronominală; în consecinţă, această categorie nu va fi abordată aici, ci în cadrul aceleia căreia, de fapt, îi aparţine (pronumele). Nu au grade de comparaţie, nu se pot coordona liber între ele, nu pot funcţiona ca epitete.

CLASIFICAREA MORFOLOGICĂ. Se realizează exclusiv după **forma gradului pozitiv** a adjectivelor, prin urmare numai prima categorie menţionată mai sus este compatibilă cu această clasificare.

Sub aspectul flexiunii, adjectivele latine calificative alcătuiesc două mari clase:

A. adjective aparţinând **primelor două declinări** (I, feminine, în *-a*, şi a II-a, masculine şi neutre, cu tema în *-o-*/*-e-*).

B. adjective aparţinând **declinării a III-a** (cu temă în *-i-* şi cu temă consonantică).

CLASA ADJECTIVELELOR DE DECLINAREA I ŞI A II-A. Toate aceste adjective posedă la Nsg 3 terminaţii pentru fiecare dintre cele 3 genuri:

-us (m), *-a* (f), *-um* (n) sau
-er (m), *-(r)a* (f), *-(r)um* (n)

Exemple:	*altus, -a, -um,* „înalt”: (în dicţionare şi sub forma *altus* [3])	flexiunea este identică celei a substantivelor *dominus* (II), *templum* (II) şi respectiv, *terra* (I)
	liber, -ĕra, ĕrum, (*liber* [3])	„liber”: flexiunea este identică cu a paradigmei *puer* (II) pentru masculin; pentru neutru, ca şi pentru feminin, vocala din interiorul temei (*-e-*) şi dinaintea lichidei se păstrează.
	pulcher, -chra, -chrum, (*pulcher* [3])	„frumos”: flexiunea formei de masculin, pierzând la cazurile oblice vocala dinaintea lichidei, este identică aceleia pe care o cunoaşte tipul *magister* (II). Neutrul şi femininul îşi urmează flexiunea, de asemenea cu pierderea cu vocalei dinaintea lichidei (fapt petrecut şi la N sg.).

Observaţii:

1. Adjectivele în *-ius* (*-ia*, *-ium*), de tipul *pius*, „fidel”, „credincios”, prezintă G sg preponderent necontras la masculine şi neutre: *pii*, iar V sg al masculinelor este de asemenea necontras: *pie*; la fel *patrius*, *medius* etc.

2. Majoritatea adjectivelor care conţin consoana lichidă în temă (*-r-*) pierd vocala dinaintea ei la N sg al formei de feminin şi de neutru şi la cazurile oblice.

3. Excepţie formează un grup restrâns care, în latina cultă, nu cunoaşte sincopa semnalată la punctul precedent:

asper, aspĕra, aspĕrum, „aspru”
dexter, dextĕra, dextĕrum, „drept”*
gibber, gibbĕra, gibbĕrum, „cocoşat”, „ghebos”

* Formele sincopate (*dextra, dextrum* etc.) sunt utilizate, sub presiunea limbii vorbite, şi de scriitori, chiar începând cu epoca clasică (Caesar, Titus Livius). Ele reprezintă, aşadar, o marcă a oralităţii.

Universitatea SPIRU HARET

lacer, lacĕra, lacĕrum, „sfâşiat”
miser, miserra, miserrum, „nenorocit”
prosper, prospĕra, prospĕrum, „favorabil”, „fericit”
tener, tenĕra, tenĕrum, „moale”, „fraged”

Acestui grup i se adaugă adjectivele compuse cu *-fer* şi *-ger*, de origine verbală (< *fĕrre*, „a purta*”, gerĕre*, „a duce”), ca: *armifer, -ĕra, -ĕrum*, „purtător de arme”, *somniger, -era, -erum*, „care aduce somn” etc.

4. Există, izolat, un singur adjectiv a cărui vocală dinaintea lichidei nu este - *ĕ-,* ci *-ŭ-: satur, satŭra, satŭrum*, „sătul”, „plin”: flexiunea lui este identică aceleia a adjectivelor care îl păstrează pe - *e* - înainte de lichidă.

Clasa adjectivelor cu 3 terminaţii la N sg şi având flexiunea primelor două declinări este, din punctul de vedere al formării temelor şi al modului de flexiune, cea mai nouă, fiind, totodată, cea mai regulată şi, după cum am arătat deja, şi cea mai productivă. Ea conţine, totuşi, un nucleu de adjective provenind din vechi rădăcini IE, ca *bonus*, *carus*, *liber* etc. Imensa lor majoritate aparţine unei date mult mai recente, fiind denominative şi deverbative create în interiorul latinităţii, de la primele până la ultimele ei secole de existenţă ca idiom vorbit.

CLASA ADJECTIVELOR DE DECLINAREA A III-A. Conţine 2 subclase principale, diferenţiate, ca şi la substantive, după natura sunetului cu care se încheie tema: fie vocala *-i-,* fie consoane. Spre deosebire de substantivele declinării a III-a, la adjective s-au impus cele cu tema vocalică („declinarea în *-i-*”[*]), nu atât din punct de vedere numeric-cantitativ, cât din acela al predominanţei morfemelor cazuale: astfel/, la, ABL sg se întâlneşte desinenţa *-ī*, la NACV pl neutru *-ĭă,* la G pl *- ĭŭm*, la AC pl masculine şi feminine *-īs/ēs*, chiar şi la o serie de adjective cu tema terminată în consoană. În schimb, declinarea consonantică a adjectivului s-a impus, fără excepţii (deci, fără intruziuni de la temele în vocală), la gradul comparativ.

SUBCLASA ADJECTIVELOR CU TEMA ÎN VOCALĂ (*-i-*). Aceste adjective prezintă o oarecare variaţie a formelor doar la N sg, în funcţie de genurile gramaticale. Astfel, cele mai numeroase sunt adjectivele care posedă una sau două forme la N sg şi anume: a) o singură formă (o formă comună) pentru toate genurile, de exemplu tipul *ingens, „*uriaş”; b) două forme, una pentru masculin şi feminin, cealaltă pentru neutre (deci, după străvechiul criteriu animat / inanimat), de exemplu tipul *suauis*, *suaue* (în dicţionare, de regulă sub forma *suauis, -e* sau *suauis*[2]), „plăcut”.

Mult mai rare, deci neproductive, au fost adjectivele cu flexiune vocalică având la N sg 3 terminaţii, pentru fiecare gen, şi anume: *-er* (m)*, -(r)is* (f)*, -(r)e* (n)*,* posedând, prin urmare, şi ele o consoană lichidă înaintea vocalei temei (absente la masculin singular), de exemplu: *ācer, ācris, ācre*, „ascuţit” (din aceeaşi familie cu *acus, -ūs* şi *acies,-ēī*). Aici, distincţia dintre forma de masculin şi cea de feminin, realizată doar la N sg, este de dată recentă, secundară, dovadă fiind identitatea flexiunii la celelalte cazuri cu flexiunea adjectivelor în *-is, -e* sau a adjectivelor cu o singură formă la N sg.

Revenind la acestea din urmă, se impune precizarea că ele prezintă o pluralitate de forme la N sg, spre deosebire de cele în *-is, -e*. Pe de o parte, sunt adjectivele de tipul *ingens* (< **ingentĭ-s*), care atrag după ele flexiunea participiilor

[*] Marius Lavency, *op.cit.,* 56, § 91.

Universitatea SPIRU HARET

prezente (*-āns* şi *-ēns*/*-ĭ-ens*). Pe de altă parte, se includ în aceeaşi categorie şi adjectivele în *-x* la Nsg., de tipul *audāx*, „îndrăzneţ", *fēlīx*, „fericit", *ferōx*, „sălbatic", *uēlōx*, „iute" etc., ale căror forme de N sg au pierdut VT *-ĭ-*: **audacĭ-s › *audac-s › audāx; *fēlicĭ-s › *fēlic-s › fēlīx* etc.

FORMELE CAZUALE

SG ABL:	se termină în VT -ī la toate genurile (*suāuī*, *ingentī*, *acrī*, *audācī* etc.).
PL NACV neutre:	terminaţia unică este *-ĭă* (*suāuĭă, ingentĭă, acrĭă, audācĭă* etc.).
G:	la toate genurile, terminaţia este *-ĭŭm* (*suāuĭŭm, ingentĭŭm, acrĭŭm, audācium* etc.).
AC:	ca şi la substantive, masculinele şi femininele prezintă, până în pragul epocii clasice, terminaţia *-īs*. Necesitatea evitării omonimiei, deci a ambiguităţii, a grăbit, în primele decenii ale Principatului, înlocuirea ei cu terminaţia *-ēs* de la temele consonantice, ceea ce s-a petrecut şi la substantivele corespunzătoare.

Cazuri particulare

1. Participiile prezente cu funcţie sintactică predicativă (în cadrul propoziţiilor participiale absolute) au ABL sg terminat în *-ĕ*: *milite pugnante*, „în vreme ce soldatul luptă", pe când cele care au funcţie atributivă folosesc, în general, finala în *-ĭ*, de altfel cea aşteptată: *prudenti consilio*, „cu o hotărâre înţeleaptă", *ardenti studio*, „cu o pasiune arzătoare" etc. Poeţii utilizează subiectiv, nemotivat, ambele forme, nu de puţine ori contextul metric impunând o atare opţiune.

2. Toate adjectivele topice (derivate cu sufixul *-ēns[is]* de la toponime), de tipul *Athēnae > Athēni-ēns-is*, *-e*, au ABL sg în *-i*, Gpl în *-ĭŭm*. La fel şi numele lunilor aprilie (*Aprīlis,-e*), iulie (*Quintīlis,-e*), august (iniţial, până la Augustus, *Sēxtīlis*, *-e*) şi cele în *-bĕr* (m), *-brĭs* (f), *brĕ* (n), ca *Septēmbĕr*, *Octōbĕr* etc.: toate numele propriu-zise ale lunilor sunt în latină adjective, deoarece se acordau cu substantivul masculin *mensis*,*- is*, „lună (a anului)", subînţeles.

3. Adjectivele cu tema vocalică oferă, nu în puţine rânduri, ezitări ale finalei la cazul ABL sg, după cum am semnalat deja la punctul 1. Acelaşi adjectiv poate oferi, la cazul respectiv, atât forma aşteptată, în *-ī*, cât şi pe cea adoptată de la temele consonantice (*-ĕ*): *supplex*, „rugător", poate avea la ABL sg şi *supplĭcĕ*, şi *supplĭcī*.

SUBCLASA ADJECTIVELOR CU TEMA ÎN CONSOANĂ. Mai slab reprezentate numeric, adjectivele acestei subclase au fost susţinute în sistem în primul rând datorită flexiunii la gradul comparativ. Altminteri, adjectivele cu tema consonantică alcătuiesc o grupare foarte heterogenă, cel puţin la forma de Nsg, dar şi la cazurile (să le numim aşa) sensibile (ABL sg, G pl), unde coexistă şi forme aparţinând temelor în vocală, aflate, în spaţiul adjectivului, în irezistibilă expansiune. Gramaticii latini înşişi recomandau cu vădită ezitare anumite forme (la cazurile sensibile în primul rând) în detrimentul altora. Iată câteva dintre cele mai utilizate adjective cu tema consonantică, la cazurile care ridicau dificultăţi:

Universitatea SPIRU HARET

N sg / G sg		ABL sg	NACV pl neutre	G pl
mĕmŏr, - ŏris,	„care îşi aduce aminte”	*mĕmŏrī*		*mĕmŏrŭm*
paupĕr,-ĕris,	„sărac”	*paupĕrĕ*		*paupĕrŭm*
plūrēs,	„mai mulţi” (formă cu sens de comparativ)		*plūră* *plūrĭă* (rar)	*plūrĭŭm*
prīnceps, -ĭpis	„cel dintâi”, „fruntaşul”	*prīncĭpĕ*	*prīncĭpĭă*	*prīncĭpŭm*
uetus, -ĕris,	„vechi”, „bătrân”	*uetĕrĕ*	*uetĕră*	*uetĕrŭm*

În principiu, la adjectivele acestei teme

ABL sg se termină în *-ĕ*
NACV pl neutru în *-ă*
AC pl masc / fem în *-ēs*
G pl în *-um*

ceea ce se poate verifica, practic fără excepţie, la comparativele obişnuite (flexiunea nomală) a(le) oricărui adjectiv.

În ansamblu, clasa adjectivelor cu flexiunea după declinarea a III-a este evident mai veche decât cealaltă. Între alte dovezi se numără şi stadiul embrionar, nedezvoltat, al distincţiei dintre masculine şi feminine la marea majoritate a adjectivelor acestei clase (cele terminate în *-is*, *-e* la N sg), în conformitate cu importanţa fundamentală a distincţiei dintre animat şi inanimat la nivelul IE comune.

EVOLUŢIA FLEXIUNII ADJECTIVALE ŞI MOŞTENIREA ÎN LIMBILE ROMANICE. De-a lungul întregii istorii a limbii latine culte se poate constata o permanentă oscilaţie în utilizarea celor două mari clase de adjective, fapt care atestă o subterană tendinţă de unificare tipologică a flexiunii adjectivale.

Încă de la Naevius, Plautus, Ennius, Caecilius Statius, Terentius – scriitori reprezentativi ai vârstei arhaice şi preclasice a literaturii latine - până la Apuleius şi, de aici, în literatura târzie, păgână şi creştină, o serie de adjective au fost utilizate simultan cu ambele flexiuni, respectiv de declinarea a III-a şi de declinările II / I, alcătuind adevărate dublete: *sublīmis / sublīmus, sterilis / sterilus, decōris / decōrus, imberbis / imberbus, exanimis / exanimus* etc[*].

Epoca imperială a cunoscut o amplificare a numărului de dublete adjectivale, preponderentă fiind, în limba vorbită, trecerea adjectivelor de declinarea a III-a la cealaltă clasă, mai simplă şi mai eficientă pentru vorbitorul comun. De unde şi reacţia, dublă, a specialiştilor (gramaticii) şi a oamenilor de cultură. Primii indică vorbitorului uzul clasic, recomandând evitarea şi eliminarea celor intrate incorect în uz: *acre non acrum, pauper mulier non paupera mulier, tristis non tristus, primipilaris non primipilarius*, întâlnim într-un fai-

[*] Detalii în *ILR*, I, 140.

Universitatea SPIRU HARET

mos „îndreptar" gramatical din epoca imperială, cunoscut în tradiție sub denumirea de *Appendix Probi*. La rândul lor, scriitori din epoca târzie, un Tertullianus, un Ambrosius, un Claudianus Mamertus, ca reacție la tendințele limbii vorbite, exagerează trecând la flexiunea în *-i-* adjective natural aflate la flexiunea în *-o-*/*-e-* și *-a*: *magnanĭmis* în loc de *magnanĭmus, sincēris* în loc de *sincērus* etc[*] – fenomen cunoscut ca procedeu „purist", ca hipercorectitudine sau hiperurbanism.

Limbile romanice atestă în mod evident tendința de simplificare a flexiunii adjectivale manifestată progresiv și generalizat la nivelul vorbirii. S-a arătat[**] că forme provensale precum *comuna, doussa,* catalane precum *comuna*, *dolca* presupun etimonuri latine populare [*]*communa* (în loc de *commūnis*,*-e*), [*]*dulca* (în loc de *dulcis*,*-e*); la fel și în cazul rom *lin*, it. *leno* < lat. pop.[*]*lenus* (în loc de *lēnis,-e*), rom. *ager* < lat. pop. [*]*agilus* (în loc de *agĭlis, -e*)[***]. La rândul ei, franceza, prin forme ca *mou* (*mol*), fem. *molle*; *fou* (*fol*), fem. *folle* presupune etimonuri latine populare [*]*mollus* (în loc de *mollis,-e*), [*]*follus* (în loc de *follis*, cu schimbarea clasei gramaticale: substantiv →adjectiv și a semantismului) etc.

În cadrul aceluiași proces de simplificare prin regularizare, destul de numeroasele adjective cu 3 terminații care la N sg masculin se termină în *-er* (având desinența Ø) primesc pe cale analogică terminația de masculin singular *-us*, completând astfel o paradigmă care părea vorbitorilor descompletată. Acest tip de regularizare s-a petrecut tot în latina târzie și vorbită, pătrunzând, însă, sub presiunea uzului oralității, și în texte: *asperus* (chiar *asprus*, cu sincopă), *miserus*, *sacrus*, *macerus* etc., în loc de formele clasice, culte, *asper, mĭser, săcer, măcer* etc.

Româna a moștenit simplificările și regularizările pe care le-a cunoscut latina vorbită în spațiul carpato-danubiano-pontic („latina dunăreană"). În privința adjectivului, pe baza sincretismului cazurilor, evoluția formală a cunoscut, în esență, **două etape**[****]:

1) reducerea adjectivelor cu 3 terminații la Nsg la 2 terminații, prin identificarea neutrului la SG în flexiune cu masculinul și la PL cu femininul, ceea ce a condus, practic, la dispariția totală a neutrului la adjective în română.

2) dispariția opoziției formale între masculine / feminine și neutre la adjectivele cu flexiunea după declinarea a III-a, ceea ce a avut drept urmare unificarea adjectivelor de declinarea a III-a într-o clasă unică, fără genuri, cu o singură terminație.

Ex.:	**lat.**	**bonu(s)**		**bona**	**bonu(m)**
	rom.	*bun(ŭ)*		*bună*	*bun(ŭ)*
	rom.	*bun*	-	*bună*	
	it.	*buono*	-	*buona*	
	fr.	*bon*	-	*bonne*	
	prov.	*bons*	-	*bona*	
	lat.	***uĭrĭdis***		(mf)	***uĭrĭde*** (n)
	lat. pop.			[*]*uĭrĭde(m)*	
	rom.			*verde*	
	it.			*verde*	

[*] *Ibid*.
[**] *Ibid*.
[***] Al. Rosetti, *op. cit.*, 145.
[****] I. Fischer, *op.cit.,* 98

Numărul adjectivelor româneşti de origine latină cu o singură terminaţie la NAC sg (tipul *dulce*) este în mod semnificativ redus în comparaţie cu acela al adjectivelor moştenite, cu forme distincte la masculin faţă de feminin (tipul *alb-albă*).

GRADELE DE COMPARAŢIE. ORIGINE. GENERALITĂŢI. Încă din IE comună existau trepte comparative, care, însă, nici nu alcătuiau sisteme regulate de forme, pe de o parte, iar pe de altă posedau o mult mai accentuată independenţă morfosemantică. Sisteme tripartite de forme comparative s-au elaborat în interiorul fiecărei limbi IE antice, după separarea de idiomul comun, prin consolidarea seriei gradelor cu 3 membri şi considerarea gradului normal al adjectivului calificativ – aşa-numitul pozitiv – drept forma fundamentală.

Şi în latină s-a elaborat un sistem gradual ternar, moştenit ulterior în toate limbile romanice. Denumirile tradiţionale ale gradelor de comparaţie sunt, şi pentru latină: **pozitivul**, prin care adjectivul exprimă calitatea sau însuşirea respectivă fără nici o idee de comparaţie, în sine, ca atare coincide cu aşa-numita „formă de dicţionar" a adjectivului; **comparativul,** care exprimă însuşirea a două obiecte sau grupuri de obiecte (ultimul termen în sens gramatical) comparate între ele; **superlativul**, exprimând calitatea, însuşirea, specificul obiectului respectiv în cel mai înalt grad posibil, fie în sine, fie prin raportare la alte obiecte.

Latina poseda forme speciale şi sistematizate morfologic numai pentru comparativul de superioritate şi pentru superlativ. Pentru exprimarea egalităţii, respectiv a inferiorităţii în comparaţie, latina utiliza formule analitice, perifrastice, negative şi pozitive, de tipul: *minus longus quam*, „mai puţin lung decât", *non tam longus quam*, „nu atât de lung ca", *tam longus quam*, „tot atât (la fel) de lung ca". În ceea ce priveşte superlativul, ideea de absolut şi de relativ nu a avut în latină o exprimare morfologică diferenţiatoare, practic doar contextul putând indica valoarea semantică a superlativului în cauză, mai exact prezenţa sau absenţa unui complement al superlativului. Acestei deosebiri de ordin sintactic i se adăuga, totuşi, şi una de natură morfologică, deoarece superlativul analitic, spre deosebire de cel sintetic, format cu ajutorul sufixelor, era întotdeauna absolut.

COMPARATIVUL. Lăsând la o parte formele analitice ale comparativului latin de egalitate şi de inferioritate, vom evidenţia în comparativul latin întotdeauna şi exclusiv valoarea sa de superioritate.

Comparativul se identifică, în latină, cu un adjectiv cu tema consonantică, aşadar flexiunea lui o urmează pe aceea a declinării a III-a. Comparativul cel mai larg răspândit în latina literară, de la cele mai vechi texte, utilizat de asemenea şi în latina populară, era acela care se forma cu ajutorul unui sufix de origine IE*, *-i9ōs*, care exprima o treaptă mai înaltă a calităţii: în latină, el a devenit *-ĭŏr* la masculine / feminine, prin rotacizarea lui *-s-* intervocalic la cazurile oblice şi extinderea lui la N sg, şi, cu *-s* final păstrat, la neutre: *-ĭŭs*.

Prin urmare, formarea curentă a comparativului latin se realizează, prin sufixare, adăugând morfemele *-ĭŏr* / *-ĭŭs* la tema consonantică a adjectivului, iar dacă tema e vocalică, se suprimă VT, ajungându-se astfel la rădăcina adjectivului respectiv.

Ex:	*altus, -a, -um*		
	R *alt-*		
	comparativ	alt-**ior**, (mf),	alt-**ius** (n)
	dulcis, -e		
	R *dulc-*		
	comparativ	dulc-**ior**,	dulc-**ius**

Universitatea SPIRU HARET

audax
R *audac-*
comparativ audac-**ior,** audac-**ius**

Comparativul se declină ca un adjectiv cu tema consonantică (G sg *-ĭōr-is*, D sg *-ĭōr-ī* etc).

Observaţii:

1. În epoca arhaică şi la scriitorii arhaizanţi, dar şi în perioada târzie (atunci, însă, cel mai probabil din motive diferite), sufixul *-ior* apare utilizat şi pentru neutru: *prior bellum*, *foedus prior* etc.

2. Procedeul cel mai vechi în formarea comparativului a fost supletivismul (cf. *infra*). De o mare vechime a fost şi acela al ataşării directe a sufixului la rădăcina adjectivului: **mag-ios* > *ma-ior*; **senec-s*: răd. **sen-* + *-ior* > *sen-ior*; *nequam*, răd. **nequ-* + *-ior* > *nequior*.

3. Latina a moştenit şi vechiul sufix IE ***-(t)er(o)-/*-tr(o)-** cu valoare diferenţială, prin intermediul căruia era marcată deosebirea, respectiv opoziţia dintre două obiecte comparate. Valoarea comparativă a sufixului IE a fost moştenită în greacă şi în grupul indo-iranian. Latina i-a păstrat valoarea semantică originară, dar l-a utilizat pe o arie foarte restrânsă, şi anume la acele adjective care indică timpul şi locul, ca *inf-er-u-s*, *sup-er-u-s*, *pos-ter-u-s*, *ex-ter-u-s*, *dex-ter*, *sinis-ter*, precum şi la câteva pronume şi adjective pronominale nedefinite, cu referinţă la un obiect dintr-un grup format din două obiecte (elemente etc.): *al-ter*, „celălalt", *u-ter*, „care (din doi)", „unul (din doi)".

SUPERLATIVUL. Se formează, ca şi gradul precedent, tot prin sufixare, şi anume adăugând la tema consonantică a adjectivului (prin eliminarea vocalei finale a temei, unde este cazul) sufixul cel mai curent folosit, în toate epocile, *-issim-*. Ca şi în cazul comparativului, şi în cel al superlativului se poate afirma că punctul de pornire în formarea adjectivelor obişnuite, cu flexiune şi trepte comparative normale, îl reprezintă rădăcina lor:

Ex.: *altus, -a, -um*
R *alt-*
superlativ alt-**issim-us** (m) alt-**issim-a** (f) alt-**issim-um** (n)
dulcis, -e
R *dulc-*
superlativ dulc-**issim-us** (m) dulc-**issim-a** (f) duc-**issim-um** (n)
audax
R *audac-*
superlativ audac-**issim-us** (m) audac-**issim-a** (f) audac-**issim-um** (n)

Se observă, prin însuşi modul său de formare, că superlativul se declină ca un adjectiv cu flexiunea după declinarea a II-a (masculinele şi neutrele, tema în *-o-/-e-*), respectiv declinarea I (femininele, tema în -a).

ALTE SUFIXE DE SUPERLATIV. ORIGINEA ŞI SPECIFICUL LOR. Sufixul *-issim-(u-/-a)* nu este vechi în limbă, ci reprezintă dezvoltarea şi combinarea altora mai vechi. În schimb, el a devenit cel mai productiv pentru exprimarea superlativului latin, fiind utilizat în mod egal în ambele registre, vorbit şi cult, ale limbii.

Sufixul de superlativ s-a format pe baza celui de comparativ, **-i9ĕs/-i9ŏs*, prin reducerea la Ø a gradului vocalic: **-is-*; la gradul redus al sufixului de comparativ s-a adăugat un alt sufix de superlativ, **-som-(-o-/-a):* **-is-* + **-sŏm-(-ŏ-/ă)* > **-issŏm-(-ŏ/-ă)* › *-issĭmŭ-/ă*.

Universitatea SPIRU HARET

Sufixul *-*sŏm-(-ŏ-/ă)* a evoluat şi independent în formarea superlativului, el fiind regăsit în aşa-numitele **superlative radicale**, care constituie tot atâtea forme aşa-zis „neregulate", anomale în raport cu sistemul generalizat de superlative în *-issim-ŭ/ă*: **mag-sŏm-ŏ-s* > *maxĭmus*; **mag-sŏm-ă* > *maxĭmă*; la fel şi în *pessĭmus*, *proxĭmus* etc.

Înrudit cu sufixul **-sŏm-(ŏ-/-a)* ca origine a fost un alt sufix de formare a superlativului, **-tom-(ŏ-/-a),* care în latină s-a specializat pe gradul *-ĭ-* al vocalei sufixale: *-tim (-u/-a)* şi pe formarea de superlative de la adverbe. Formate cu acest sufix sunt acele superlative care la comparativ utilizează sufixul *-ter-(-o/-a): citerior*, *citerius - citimus (-a-um*); *interior*, *interius - intimus (-a, -um), ulterior*, *ulterius - ultimus (-a, -um)*, *posterior*, *posterius - postumus* (*-a, -um*: labiala *-m-* a asimilat timbral vocala precedentă) etc. Tot aici intră şi superlativul aşa-numit „neregulat" *op-tim-us* (*-a, -um*), precum şi unele adjective, a căror valoare şi treaptă comparativă s-a pierdut ulterior: *finitimus*, *maritimus* etc., ele având, însă, în comun o valoare semantică locală.

Rezultă şi din prezentarea de mai sus că sufixul de superlativ cel mai vechi în latină a fost **-mŏ-* (*-mă-* pentru feminine), sufix care a cunoscut numeroase dezvoltări ulterioare. Cu acest sufix, precedat sau nu de vocală, se formează superlative foarte vechi în latină, pe care le întâlnim şi la numeralele ordinale:

prī -mŭ-s (*-a*, *-um*), „cel mai din faţă", „cel dintâi" (< *prae* - + sufix)

sum-mŭ-s (*-a, -um*), „cel mai de sus" (< **sup-mo-*)

ī-mŭ-s (*-a, -um*), „cel mai de jos"

Alte exemple: *infĭmus* (*-a, -um*), *minĭmus* (*-a, -um*), *postrēmus* (*-a, -um*), *suprēmus* (*-a, -um*), *extrēmus* (*-a, -um*) etc.

SITUAŢII PARTICULARE

1. **Supletivismul**

Am semnalat mai sus (*Observaţii*, 2) că supletivismul a constituit cel mai vechi procedeu de realizare a treptelor comparative. Acestea s-au format nu de la acelaşi radical (temă), ci de la radicale (teme) diferite, prin „completare" lexicală. Formele supletive au fost folosite la câteva adjective aparţinând nucleului fondului principal lexical, constituind sistemul aşa-numitelor **adjective cu comparaţie neregulată (anomală)**. Este vorba de următoarele 5 adjective, două perechi alcătuind cupluri antonimice:

pozitiv	comparativ	superlativ
bonus, -a, -um, „bun"	*melior,-ius*	*optimus,-a, -um*
malus, -a, -um, „rău"	*pēior,-ius*	*pessimus,-a, -um*
magnus, -a, -um „mare"	*māior,-ius*	*māximus, -a, um*
paruus, -a, -um, „mic"	*minor,-us*	*minimus,-a, -um*
multus,-a,um, „mult"	*plūrēs,-ă* (G pl *plūrĭum*)	*plūrĭmus, -a,-um* (folosit mai ales la plural)

După cum se observă, la unele dintre aceste adjective supletive comparativul şi superlativul pornesc de la aceeaşi rădăcină, diferită de cea de la pozitiv.

2. **Superlativul în lichidă**

2.1. Adjectivele care se încheie la Nsg masculin în *-er* îşi formează superlativul pornind chiar de la forma respectivă, la care se adaugă suflixul *-rim* (*-us,a, -um*):

pozitiv N sg *asper* → superlativ *asper-rim-us,-a,-um*
celer → *celer-rim-us, -a, -um*
niger → *niger-rim-us,-a,-um*

NOTĂ: La formarea superlativului acestor adjective s-a utilizat unul dintre sufixele vechi în limbă, *-*som*(-*o-/-*a), ca în *maximus*, de exemplu, vocala scurtă a temei adjectivului, -*ŏ*- sau -*ĭ*-, fiind absorbită de către sonanta lichidă, ulterior -*r*- vocalizându-se la -*er*-: **pulchro-som-o-* > **pulchr-som-o-* > **pulcher-som-o*, iar -*s*- din sufixul de superlativ asimilându-se la -*r*- în contact, progresiv. Astfel se explică apariția acestui tip de superlativ cu lichidă geminată.

2.2. Adjectivele care conțin în rădăcină cealaltă sonantă lichidă, -*l*-, de tipul *facil*(*is,-e*), *difficil*(*is,-e*), *simil*(*is,-e*), *dissimil*(*is,-e*), *humil*(*is,-e*), adaugă la rădăcina terminată în lichidă sufixul asemănător celui precedent, -*lim*(*us,-a,-um*).

pozitiv	*facilis,-e*	R *facil-* →	superlativ	*facil-lim-us,-a,-um*
	similis,-e	R *simil-* →		*simil-lim-us,-a,-um*
	humilis,-e	R *humil-* →		*humil-lim-us,-a,-um*

NOTĂ: Şi la adjectivele în -*il*(*is,-e*) s-a petrecut, în stadiul incipient al organizării limbii latine, acelaşi proces de asimilare a consoanei sufixului (**som*-[*o-, -a*]) de către consoana lichidă a radicalului adjectivului.

3. **Comparația adjectivelor compuse cu un element verbal**

Un statut aparte are o serie de adjective formate prin compunere cu un element de origine verbală, situat întotdeauna pe locul al doilea în cuvânt. Este vorba despre adjectivele compuse cu elementele -*dicus*, -*uolus* şi -*ficus*, forme nominalizate provenind de la verbele *dicere, uelle* şi *facere* („a zice", „a voi", „a face"). Aceste forme verbale nominalizate, utilizate la alcătuirea gradului pozitiv, sunt mai recente şi au înlocuit formele mai vechi, reprezentate de participiile -*dicens* şi -*uolens* (analogic, probabil, şi un **ficens* ‹ *faciens*): dovadă o constituie chiar formele de comparativ şi de superlativ, unde se porneşte de la tema participială (-*ent*-) şi nu de la cea a pozitivului.

Ex:

P	C
suāuĭdĭcus,-a,-um „armonios"	*suāuidic**ent**-ior,-ius*

S
*suāuidic**ent**issimus,-a,-um*

P	C
mūnificus,-a,-um „darnic"	*mūnific**ent**ior,-ius*

S
mūnificentissimus,-a,-um

P	C
maleuolus,-a,-um	*maleuol**ent**ior,-ius*

S
*maleuol**ent**issimus,-a,-um*

Declinarea acestor forme graduale se efectuează urmând întocmai flexiunea curentă a comparativelor, respectiv a superlativelor obişnuite.

4. **Comparaţia analitică**

Latina cultă a cunoscut şi ea forme de exprimare analitică a treptelor comparative, forme generate de existenţa unor dificultăţi de natură fonetică în cazul în care s-ar fi folosit, cum era de aşteptat, comparaţia prin sufixare.

Astfel, adjectivele a căror vocală finală a temei era precedată de o altă vocală (*-ĕ-*, *-ĭ-*, *-ŭ-*), rezultând de aici terminaţiile *-eus*, *-ius*, *-uus*, nu puteau utiliza sufixele curente (în special *-ior* şi *-ius*), datorită aglomerării cacofonice de vocale. Pentru evitarea unei astfel de situaţii, latina literară a creat primele forme analitice de comparativ şi de superlativ, cu ajutorul a două adverbe foarte productive: *magis*, „mai mult", pentru comparativ, şi *maxime*, „în cel mai înalt grad", „foarte", pentru superlativ, adverbe urmate de adjectivele în cauză la gradul pozitiv.

Comparaţia analitică sau perifrastică a venit în întâmpinarea tendinţelor spre analitism atât de puternic manifestate în permanenţă la nivelul vorbirii limbii latine.

Ex.	P	C	S
	idōneus,-a,-um „potrivit"	*magis idōneus,-a,-um*	*maxime idōneus,-a,-um*
	ēgregius,-a,-um „distins"	*magis ēgregius,-a-um*	*maxime ēgregius,-a,-um*
	conspicuus,-a,-um „remarcabil"	*magis conspicuus,-a,-um*	*maxime conspicuus, -a,-um*

NOTE

a) Nu toate adjectivele cu VT precedată de o altă vocală formează în mod obligatoriu perifrastic (analitic) treptele comparative propriu-zise. Astfel, fără să se poată identifica o cauză precisă, la adjective precum *pius*, „respectuos", *antīquus*, „vechi", *sōbrius*, „treaz", „cumpătat" există forme ale treptelor comparative alcătuite prin sufixare, cele perifrastice lipsind (sau ieşind din uz, ceea ce nu s-a întâmplat în cazul lui *pius*, la care sunt atestate formele perifrastice *magis* / *maxime pius*,*-a,-um*).

b) La superlativul analitic, scriitorii preferă uneori - în funcţie şi de contextul stilistic, dar şi din alte raţiuni - adverbele *bene* (*optime*) sau, mai des, *ualde*, „puternic", cu aceeaşi valoare semantică: *ualde doctus*, „întru totul savant", „foarte învăţat". Alte adverbe utilizate: *sānē*, „negreşit", *admŏdum*, „exact", *omnīnō*, „cu totul", *plānē*, „în mod clar", *apprīmē*, „cu deosebire" etc.

c) Pe cale analogică, adjective fără motivaţie fonetică utilizează şi ele comparaţia analitică: este cazul, de pildă, al lui *memorabilis,-e*, care în latina literară prezintă de preferinţă superlativul perifrastic (*maxime memorabilis*,*-e*).

5. **Superlativul intensiv cu valoare absolută**

Limba vorbită, iniţial, apoi, pe scară largă, scriitorii au utilizat şi alte modalităţi, mai variate şi mai expresive, pentru a marca apogeul sau intensitatea maximă, culminantă şi absolută, de manifestare a unei însuşiri, calităţi, trăsături desemnate printr-un adjectiv sau altul.

Vechi şi răspândit de-a lungul întregii latinităţi, din epoca arhaică până la sfârşitul erei creştine antice, a fost procedeul intensificării superlativului prin

compunerea cu prefixele *per-* şi *prae-* (la origine, prepoziţii). Procedeul pare să fi fost apanajul limbii vorbite: depun mărturie numeroase adjective cu valoare de superlativ, derivate mai ales cu *per-*, întâlnite în comediile lui Plautus şi în epistolele lui Cicero*, dar şi la Caesar şi la prozatorii epocii imperiale (Plinius cel Bătrân, Tacitus etc.): *permagnus*, „foarte mare", *perangustus*, „foarte strâmt", *pergratus*, „foarte plăcut", *perdifficilis*, „foarte greu"; *praealtus*, „foarte înalt", *praecaluus*, „foarte chel", *praecelsus*, „foarte înalt", *praeclarus*, „foarte strălucit(or)" etc.

6. **Comparativul intensiv**

Pentru a indica superioritatea cu totul deosebită, prin excelenţă, a unei calităţi (însuşiri, trăsături etc.), vorbitorii sau utilizatorii în scris ai latinei puteau apela din nou la virtuţile adverbelor de mod, care aveau rolul de a întări, de a scoate şi mai mult în evidenţă superioritatea enunţată prin comparativ. Se foloseau în acest scop următoarele adverbe modale, urmate de adjectivul respectiv la comparativ:

tantō (*rārius*)*,* „cu atât (mai rar)"
multō (*māior*), „cu mult (mai mare)"
nihilō (*dēbilior*), „cu nimic (mai neputincios)"
aliquantō (*melius*), „într-o oarecare măsură [un lucru] mai bun"

REMARCĂ. După modelul oferit de comparativul intensificat cu ajutorul adverbelor, şi superlativul a apelat la acelaşi procedeu, restrâns, totuşi, la spaţiul literar, întrucât nu era la fel de eficient, de productiv, ca superlativul intensificat şi absolutizat prin compunere. Adverbele utilizate pentru intensificarea superlativului au fost, după modelul comparativului intensiv, următoarele:

uel	(*summă*)	[*paupertas*]	„sărăcia chiar cea mai lucie"
multō	(*fortissimus*)	[*mīles*]	„un soldat cu totul şi cu totul viteaz"
longē	(*formōsissima*)	[*puella*]	„de departe cea mai frumoasă fată"
facile	(*audācissimus*)	[*iŭuĕnis*]	„un tânăr peste măsură de îndrăzneţ"
quam	(*plurĭmae*) (± *potest*)	[*cīuītātes*]	„cât mai multe neamuri (cu putinţă)"

7. **Serii defective**

7.1. Multe adjective nu pot avea grade de comparaţie, datorită semantismului pe care îl conţin: *aureus*, „de aur" (şi celelalte adjective derivate de la nume de metale preţioase: *argenteus*, „de argint", *a[h]ēneus*, „de bronz" etc.), *hesternus*, „de ieri", *ligneus*, „de lemn", *pedester*, „în picioare", *uīuus*, „viu"; acestora li se adaugă toate adjectivele derivate de la etnonime (*Graecus, Rōmānus, Dācicus* etc.).

7.2. Anumite adjective utilizează ca grade de comparaţie sau la anumite grade de comparaţie alte adjective, şi anume pe cele cu un sens echivalent sau foarte apropiat:

* Detalii şi exemplificări în *ILR*, I, 143.

Universitatea SPIRU HARET

nouus, „nou” → comp. *recentior,-ius* superlativ *recentissimus,-a,um* (există, totuşi, *nouissimus*)

uetus, „vechi” → comp. *uetustior,-ius*

7.3. Alte adjective posedă forme numai pentru comparativ sau numai pentru superlativ:

P	C	S
adulescens, „tânăr”	*adulescentior,-ius*	-
ălăcer, „iute”	*ălăcrior,-ius*	-
āter, „negru”	*ātrior,-ius*	-
iŭuĕnis, „tânăr”	*iūnior,-ius*	-
senex, „bătrân”	*senior,-ius*	-
sacer, „sacru”	-	*sacerrimus,-a,-um*
falsus, „fals”, „neadevărat”	-	*falsissimus,-a,-um*

7.4. Anumite forme de comparativ şi de superlativ nu au pozitiv sau acesta din urmă este rar utilizat; în cazul în care nu au forma de pozitiv, se consideră că adjectivele respective au derivat, prin sufixare, de la prepoziții sau adverbe:

P	C	S
(pozitivul este Ø; se porneşte de la prepoziția sau adverbul etimon)		
ante, „înainte”	*anterior,-ius* „de mai înainte”, „din față”	-
citrā, „dincoace”	*citerior,-ius* „mai de dincoace”	*citimus,-a,-um*
(pozitivul este Ø; se porneşte de la prepoziția sau adverbul etimon)		
dē, „de sus în jos”, de la”, „spre”	*dēterior,-ius* „de calitate inferioară”, „mai rău”	*dēterrimus,-a,-um* „foarte rău /rea”
prae, „în față” „înainte”	*prior, prius* „mai înainte”	*prīmus,-a,-um* „cel /cea mai din față” „cel /cea mai înainte” „primul”
prope, „aproape”	*propior, propius* „mai aproape”	*proxĭmus,-a,-um* „cel /cea mai /foarte aproape”
ultrā, „dincolo”	*ulterior,-ius* „mai de dincolo”	*ultĭmus,-a,-um* cel /cea mai de dincolo” „ultimul/-a”
(pozitiv rar utilizat, specializat în anumite numere)		

Universitatea SPIRU HARET

internus,-a,-um (< *intrā*) „cel /cea dinăuntru”	*interior,-ius* „mai înăuntru”	*intĭmus,-a,-um* „cel /cea mai dinăuntru”
P	C	S
externus,-a,-um *exter(us),-a,-um* „cel /cea din afară”, „străin” (< *extrā*)	*exterior,-ius* „care e mai în afară”	*extrēmus,-a,-um* *extĭmus,-a,-um* „cel /cea mai dinafară”, „extrem/ă, „cel /cea mai îndepărtat /ă”
inferus,-a,-um cel /cea de jos” (< *infrā*)	*inferior,-ius* „care se află mai jos”, „inferior”	*infĭmus,-a,-um* *īmus,-a,-um* „cel /cea mai de jos” „ultimul /a (de jos)”
posterus,-a, -um „cel /cea de după, de mai târziu” (< *post*)	*posterior,-ius* „care e mai în urmă”, „care e mai târziu”	*postrēmus,-a,-um* *postŭmus,-a,-um* „cel /cea mai din urmă”
superus,-a,-um „cel / cea de sus” „cel / cea de deasupra” (< *suprā*)	*superior,-ius* „care se află mai sus” „(mai) de sus”	*suprēmus,-a,-um* *summus,-a,-um* „cel /cea mai de sus” „cel /cea mai înalt(ă)”

EVOLUȚIA COMPARATIVULUI ŞI A SUPERLATIVULUI ÎN LATINĂ ŞI MOŞTENIREA LUI ÎN LIMBILE ROMANICE. Încă din cele mai vechi timpuri ale constituirii ei, limba vorbită a acordat preferință **formelor analitice** în exprimarea treptelor comparative, ca urmare vădită a tendinței generale a oralității (în latină ca şi în alte limbi IE antice) de a folosi forme gramaticale cât mai regularizate, de aici cât mai simple şi mai clare, în conformitate cu universal umana „lege” lingvistică a „minimului efort”. În plus, formele sintetice, prin fixitatea lor, apăreau vorbitorilor ca stereotipe şi lipsite de expresivitate. Norma literară recomanda numai gradele de comparație sintetice, exceptând situațiile în care interveneau, cum am semnalat deja, dificultăți de pronunțare, fiind atunci „permise” formulările analitice. Limba curentă a folosit, însă, construcțiile perifrastice fără restricție de-a lungul întregii latinități, în paralel cu cele sintetice şi pentru imensa majoritate a adjectivelor.

Sub presiunea limbii uzuale, cotidian folosite, pătrund în limba literară construcțiile perifrastice cu adverbe (dincolo de situațiile în care erau permise şi recomandate) încă din epoca arhaică şi, ulterior, pe o scară mai largă, chiar în cea clasică. Astfel, pentru exprimarea comparativului întâietate începe să capete adverbul *magis* (față de un altul, *plus*), atestări relativ numeroase ale acestuia întâlnindu-se la Plautus (*magis seuerus*, *magis sapiens* etc.), la Terentius (*magis uerum*), apoi la Sallustius (*illustra magis*) şi, de aici, abundent în diverse texte literare ale epocii imperiale[*]. La rândul lui, superlativul sintetic tinde a fi eliminat la nivelul oralității şi înlocuit şi în limba literară de cel analitic, prin formulări perifrastice conținând o varietate de adverbe cu valori echivalente: alături de preexistentul *maxime* se impun, pe rând, încă din epoca lui Plautus până în cea a lui Horatius şi, în continuare, în literatura imperială (mai ales în cea creştină, destinată unui

[*] Pentru alte atestări, ca şi pentru cele ale lui *plus*, cf. *ILR*, I, 144.

public socialmente larg şi cultural heterogen), adverbe precum: *multum, bene / optime - male, ualde, pulchre, oppido, summe, egregie, nimie, fortiter, impense, mirifice, uehementer*[**].

Uzura morfosemantică a celor două grade de comparaţie a condus la apariţia unor interesante fenomene cu repercusiuni gramaticale notabile la nivelul limbii vorbite. Pe de o parte, formele de comparativ şi de superlativ au început să fie resimţite şi tratate de vorbitori ca simple forme de pozitiv, fenomen atestat în diverse texte (mai ales cu un caracter tehnic) din epoca imperială, chiar de la un Vitruvius încolo[*]. Pe de altă parte, treptele propriu-zise, superioare, ale comparaţiei, comparativul şi superlativul, au început a fi, la rândul lor, confundate reciproc, mai ales comparativul luând locul superlativului, după cum atestă gramaticii latini tardivi[**]. După cum judicios s-a propus, originea formei romanice a superlativului relativ (alcătuit după schema articol + comparativ: rom. *cel mai bun, cel mai înţelept*, fr. *le plus sage*, it. *il più forte* etc.) trebuie să se afle aici, în acest tipar morfologic în care interferă valorile semantice ale treptelor comparative.

În limba vorbită, formele analitice s-au îmbogăţit şi întărit continuu, încă din perioada arhaică, datorită necesităţii resimţite permanent de vorbitori de a scoate cât mai mult în evidenţă natura treptei comparative, spre a elimina orice ambiguitate şi a accentua cât mai expresiv mesajul. Redundanţa a constituit din epoca arhaică până în finalul latinităţii echivalentul expresiv al clarităţii, nu o formă de stângăcie sau, cu atât mai puţin, de atentat la normele gramaticale, deci de eroare. Forme ca *magis maior*, *magis facilius*, *magis cautius* – atestate la Plautus şi la Terentius – corespund lui *magis locupletior* de la Valerius Maximus, *magis irritatior* de la Apuleius sau *magis sublimior* de la Avitus[***] şi merg toate în aceeaşi direcţie.

Formele analitice au fost, prin urmare, cele care au biruit. O dovedeşte, fără excepţie, sistemul gradelor de comparaţie moştenit de limbile romanice. Comparativul analitic este panromanic. În aria centrală s-a utilizat adverbul *plus* (urmat de forma de pozitiv a adjectivului), iar în ariile laterale adverbul *magis* (în acelaşi condiţii).

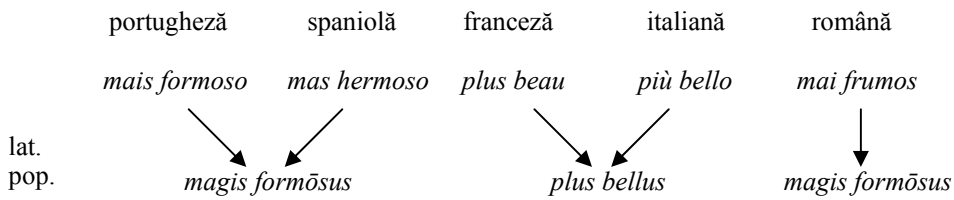

De altfel, chiar în textele latine care conţin comparativele analitice, *magis* este remarcabil mai des întâlnit decât *plus*, şi acest fapt este de pus în legătură cu preponderenţa descendenţilor romanici ai lui *magis* în sistemul comparativului[****].

[**] Pentru detaliile atestărilor, a se vedea *ibidem*. Se cunosc şi alte procedee de exprimare a superlativului cu valoare absolută, de pildă repetarea adjectivului sau îmbinarea lui cu un adverb provenit de la aceeaşi temă, cu atestări literare şi epigrafice: cf. *ibidem,* 144-145.

[*] Exemplificări *ibidem*, 145.

[**] *Nonnumquam etiam comparatiuus gradus superlatiui opus facit* /…/, apud *ILR*, I, 145.

[***] Exemple suplimentare, *ibidem*, 146.

[****] *Magis* s-a aflat în poziţie preeminentă şi datorită faptului – subliniat de I.Fischer, *op.cit.,* 99 – că era relativ izolat şi mai puţin expresiv, fiind de aceea mai apt pentru procesul de gramaticalizare decât *plus*, care făcea parte dintr-o familie lexicală

Formele supletive ale adjectivelor – foarte frecvent folosite şi în vorbirea cotidiană – s-au moştenit în toate limbile romanice, cu excepţia românei (aspect pentru care nu s-au emis până acum ipoteze explicative convingătoare):

LATINĂ	ITALIANĂ	FRANCEZĂ	SPANIOLĂ	PORTUGHEZĂ
melior(em)	*migliore*	*meilleur*	*mejor*	*melhor*
peior(em)	*peggiore*	*pire*	*peor*	*péor*
minor(em)	*minore*	*moindre*	*menor*	*ménor*[*]

Aşa cum am notat mai sus, superlativul relativ din limbile romanice s-a format, pe teren latin (sau pe baza unor tendinţe provenind din latina populară), pe baza comparativului. În orice caz, superlativul analitic nu şi-a fixat în latină o construcţie gramaticalizată[**].

În concluzie, concurenţa între sintetism şi analitism în domeniul comparatismului adjectival în limba latină a constituit, indiscutabil, una dintre multiplele forme de manifestare a progresului lingvistic, realizabil, aici, pe o cale pur şi exemplar dialectică, prin excelenţă dinamică.

suficient de numeroasă pentru a nu fi necesar să servească exclusiv ca instrument gramatical.

[*] Pentru alte exemple, *ILR*, I, 146.

[**] I. Fischer, *ibidem*.

CAPITOLUL VI

MORFOLOGIA NUMELUI (III). NUMERALUL

GENERALITĂȚI. Ultimul element morfologic al clasei sau grupului numelui constituie o categorie de tranziție, într-o dublă direcție. Pe de o parte, numeralul latin, prin morfemele cazuale ale unuia dintre reprezentanții săi, deschide drumul spre flexiunea pronominală, a cărei influență o suferă (fie şi periferic). Pe de altă parte, având în vedere faptul că, în afara primelor trei cifre – fundamentale, de altfel, în orice sistem de numărare –, restul lor are drept corespondent lingvistic numerale invariabile, respectiv indeclinabile, precum şi faptul că o întreagă subclasă de adverbe, numite multiplicative sau numerale, s-a format exclusiv pe baza numeralului (în speță, cardinal), putem afirma că această parte de vorbire alcătuieşte în latină un teritoriu de trecere dinspre câmpul morfologic al flexibilelor spre cel al neflexibilelor.

Trebuie semnalată, în sfârşit, legătura solidă care uneşte numeralul latin de celelalte reprezentante ale numelui: substantivul şi adjectivul. Astfel, cele mai multe subcategorii (subclase) ale numeralului latin au comportament flexionar identic cu acela al adjectivului, practic se declină ca el[*].

În acelaşi timp, în planul comportamentului sintactic, orice numeral latin poate funcționa şi în calitate de subiect sau de complement direct (de obiect direct), nu numai – ca adjectivele propriu-zise – în calitate de atribut, fapt care indică valențele substantivale ale acestei categorii morfologice.

TIPOLOGIA NUMERALULUI LATIN. Numeralul propriu-zis (în cadrul căruia nu avem nici un motiv întemeiat să includem adverbul multiplicativ, creat pe baza numeralului şi detaşat morfologic de el) cunoştea în latină 4 tipuri sau varietăți tipologice, în funcție de modul în care se efectua numărarea elementelor unui grup sau (în terminologie matematică) ale unei mulțimi.

Dacă se efectua o evaluare strict cantitativă, o numărare sau o socotire a elementelor în cauză, prin urmare dacă se căuta să se afle **câte** erau obiectele (în sens gramatical) ce alcătuiau mulțimea respectivă, numeralul utilizat corespundea unei cifre şi reprezenta numeralul de bază sau forma (tipul) de bază a(l) numeralului: numeralul **cardinal.** Precizăm că, şi în cazul de față, terminologia utilizată este latină, atât denumirea categoriei (*numĕrāle nōmen*, „numele prin care se exprimă/realizează numărătoarea”, la Priscianus), cât şi aceea a varietății sale

[*] Este motivul pentru care gramaticienii aparținând şcolii franceze denumesc numeralul printr-o sintagmă ce scoate în evidență valențele adjectivale ale numeralului: „(les) adjectifs numéraux”. A se vedea, în acest sens, descrierea categoriei apud Marius Lavency, *op. cit.*, 63, § 102.

Universitatea SPIRU HARET

tipologice: acelaşi Priscianus o denumeşte prin sintagma *numĕrī cardīnāles*, intenţionând să arate prin metafora implicată (*cardīnālis, -e* < *cardo,- ĭnis,* „ţâţână") că acest tip de numerale este baza pe care se sprijină şi se înalţă edificiul întregii categorii, aşa cum o uşă se sprijină pe ţâţâni şi poate servi scopului ei numai dacă acelea există.

Dacă se efectua un alt tip de evaluare numerică, urmărindu-se identificarea locului sau poziţiei în succesiune ocupat(e) de un element al mulţimii, prin urmare dacă se căuta să se afle **al câtelea** este obiectul în mulţimea văzută ca şir/serie, numeralul în cauză exprima ordinea numerică şi, de aceea , purta denumirea de **ordinal (***ordinārius numĕrus* < *ordo, - ĭnis*, „ordine", deci „numeralul care arată aşezarea în ordinea cuvenită").

Dacă o mulţime imprecisă numeric era evaluată pe grupe (sau grupuri) egale în privinţa numărului de elemente componente, numeralul respectiv indica distribuţia numerică, gruparea sau, altfel spus, **din câţi (câte)** elemente era percepută şi alcătuită o mulţime generală oarecare. Tot gramaticii romani (Priscianus cu precădere) au denumit această speţă a numeralului prin termenul **distributiv** (*distribūtīuus numerus,* „numeralul prin care se efectuează împărţirea în grupuri" < *distribuo, - ĕre, - uī, -ūtum*, „a repartiza", „a împărţi").

În sfârşit, foarte utile pentru necesităţile practice (de ordin financiar-bancar, dar şi în aplicaţiile tehnice ale matematicii: inginerie, agrimensură, arhitectură, mecanică etc.) s-au dovedit şi acele numerale care, răspunzând la întrebarea **de câte ori?**, arătau numeric sporirea unei acţiuni, repetarea ei periodică într-un interval dat de timp. Astfel de numerale au fost denumite tot cu un termen de origine latină: **multiplicative** (< *multiplicāre*, „a spori", „a înmulţi").

NUMERALUL CARDINAL. După cum am arătat, numeralele cardinale, răspunzând la întrebarea „câţi?", „câte?" (lat. *quot?*), constituiau echivalentul lingvistico-gramatical al cifrelor. Cardinalele – chiar într-o măsură mai mare decât ordinalele – au fost cele mai utilizate numerale în latină.

Din IE comună, latina a moştenit sistemul de numărare din zece în zece (decimal), precum şi numeralele cardinale fundamentale, de la 1 la10.

Vom prezenta în tabelul de mai jos cele mai importante numerale cardinale, sistemul de formare a numeralelor intermediare între unităţi, zeci, sute, mii, zeci de mii şi sute de mii, cu menţiunea că indicarea grafică a numerelor, prin celebrele cifre romane, a constituit, până la răspândirea celor arabe, sistemul cifric cel mai comod şi uzitat în Antichitatea clasică.

CIFRA ROMANĂ	NUMERALUL CARDINAL	CIFRA ARABĂ
I	*ūnus, -a, -um*	1
II	*duo, -ae, -o*	2
III	*trēs, tria*	3
IV	*quattuor*	4
V	*quīnque*	5
VI	*sex*	6
VII	*septem*	7
VIII	*octō*	8
IX (VIIII)	*nouem*	9
X	*decem*	10
XI	*undecim*	11

CIFRA ROMANĂ	NUMERALUL CARDINAL	CIFRA ARABĂ
XII	*duodecim*	12
XIII	*trēdecim*	13
XIV	*quattuordecim*	14
XV	*quīndecim*	15
XVI	*sēdecim*	16
XVII	*septemdecim*	17
XVIII	*duodēuīgintī (decem et octō)*	18
XIX (XVIIII)	*undēuīgintī*	19
XX	*uīgintī*	20
XXI	*uīgintī ūnus (ūnus et uīgintī)*	21
XXII	*uīgintī duo (duo et uīgintī)*	22
XXVIII	*duo dē trīgintā (duodētrīgintā)*	28
XXIX	*undētrīgintā*	29
XXX	*trīgintā*	30
XL	*quadrāgintā*	40
L*	*quinquāgintā*	50
LX	*sexāgintā*	60
LXX	*septuāgintā*	70
LXXX	*octōgintā*	80
XC	*nōnāgintā*	90
XCVIII	*octō et nōnāgintā (nōnāgintā octō)*	98
XCIX (IC)	*undēcentum (nouem et nōnāgintā* sau *nōnāgintā nouem)*	99
C	*centum*	100
CI	*centum ūnus (centum et ūnus)*	101
CC	*ducentī, -ae, - a*	200
CCC	*trēcentī, -ae, -a*	300
CCCC (CD)	*quadringentī, -ae, -a*	400
D* (I])	*quīngentī, -ae, -a*	500
DC	*sexcentī (sescentī),-ae, -a*	600
DCC	*septingentī, -ae, -a*	700
DCCC	*octingentī, -ae, -a*	800
DCCCC	*nōngentī, -ae, -a*	900
M (c Ī)*	*mīlle*	1 000
MM (Π)	*duo mīlia*	2 000
V□*	*quīnque mīlia*	5 000
X□*	*decem mīlia*	10 000
L□*	*quinquāgintā mīlia*	50 000
C□*⌈(Ⅰ)	*centum mīlia*	100 000
⌈X⌋*	*deciēs centēna mīlia*	1 000 000

NUMERALELE CARDINALE DECLINABILE sunt următoarele:
a) primele trei (*ūnus, -a, -um; duo, -ae, -o; trēs, tria*),
b) sutele de la 200 la 900 inclusiv,
c) numele miilor (*mīlia*, „mii"),
restul numeralelor cardinale este indeclinabil.

* Motivația alegerii simbolului grafic rămâne, pentru noi, obscură.

Universitatea SPIRU HARET

PRIMELE TREI NUMERALE CARDINALE. **1)** Primul numeral, *ūnus,-a, -um*, provine din IE* *oino-*, fapt dovedit atât pe cale comparativă (a se vedea corespondențele în alte limbi IE antice, de tipul gr. οἰνή, v.germ. *ains* etc.), cât şi prin cele mai vechi atestări latine, cele epigrafice (*oino*[*m*], într-o inscripție din anul 258 a. Chr., aparținând familiei Scipionilor, şi, chiar mai recent, *oina*, într-o altă inscripție, datând din 111 a. Chr.). Flexiunea este următoarea:

	SG			PL
	masculin	feminin	neutru	
N	*ūnus*	*ūna*	*ūnum*	Nu are forme
G		*ūnīus*		specifice
D		*ūnī*		
AC	*ūnum*	*ūnam*	*ūnum* (= N)	
ABL	*ūnō*	*ūnā*	*ūnō*	

Observații:

1. Flexiunea acestui numeral este defectivă de plural. El poate, însă, apărea pe lângă substantive cu formă exclusivă de plural (*plurale tantum*), de tipul *castra*: *una castra*, „o singură tabără", precum şi atunci când exprimă exclusivitatea: *uni pedites*, „numai pedestraşii", *uni Ubii*, „numai neamul ubiilor" etc.

2. Prezintă o flexiune pronominală la cazurile G şi D (forme comune pentru toate genurile), utilizând desinențele specific pronominale *-īus,* respectiv *-ī* .

3. Sub influența declinării nominale, căreia de altfel îi şi aparținea întregul sistem al numeralului, limba vorbită a creat forme regularizate pentru G şi D singular (*ūnī, ūnae, ūnī; ūnō, ūnae, ūnō)*, forme care pătrund în textele literare şi devin mai frecvente în perioada târzie.

2) Al doilea numeral cardinal, *duo, -ae, -o,* a avut la origine forme de dual, pe care le-a păstrat numai la N singular masculin şi neutru (*duo*), formă perfect comparabilă cu aceea din greacă (δύω, δύο). Restul formelor este, în chip firesc, de plural, cum se întâmplă şi în alte corespondente IE antice (gotică, unele limbi italice). Cantitatea lui *-o* este *anceps*, „dublă": preponderent scurtă în epoca arhaică şi în cea clasică, preponderent lungă în epoca imperială. Paradigma este următoarea:

	PL		
	masculin	feminin	neutru
N	*duō*	*duae*	*duō*
G	*duōrum*	*duārum*	*duōrum*
D	*duōbus*	*duābus*	*duōbus*
AC	*duōs*	*duās*	*duō* (=N)
ABL	= D	= D	= D

Observații:

1. Flexiunea acestui numeral, prin natura semantismului lui defectivă de singular, este mixtă în ceea ce priveşte clasele de flexiune, pe cazuri: la N, G şi AC, formele urmează declinarea a II-a şi perechea ei, declinarea I; la D ABL, declinarea urmată este a III-a.

2. Forma veche de dual la AC, unică pentru toate genurile, *duŏ*, apare încă la Varro, la Cicero şi chiar şi la poeții epocii clasice, fiind însă concurată de formele diferențiate pe genuri încă din epoca lui Terentius. Inscripțiile atestă predominant, în epoca republicană ca şi în cea imperială, formele diferențiate de AC, acestea, practic, generalizându-se atunci,

Universitatea SPIRU HARET

sub impulsul limbii vorbite, prin excelenţă analitice. Se creează chiar un NAC neutru *dua,* după modelul curent al tuturor neutrelor, dar poate şi sub influenţa lui *tria.*

3. Pentru G plural, încă din epoca arhaică apare, coexistând cu cele uzuale, şi forma *duum: duum milĭtum, duum uirum (=duōrum uirōrum), duum milium* etc.*,* forme atestate sporadic şi în epoca clasică (Cicero, Varro). După cum se observă, în cazurile respective, *duum* determină substantive, numerale sau pronume al căror G plural este tot în *-um,* şi aceasta poate fi o explicaţie a persistenţei sale.

4. În latină a existat şi un alt numeral cardinal cu semnificaţie numerică similară şi, în plus, chiar cu flexiune identică: *ambō*, „cei doi", „cele două", „amândoi", „amândouă". Ca şi *duo*, *ambō* reprezintă, în forma aceasta, una dintre rarele urme de dual păstrate de latină din IE (a se vedea, de pildă, gr.*αμφω*). *Ambō, -ae, -ō* se declină identic cu perechea sa, *duo*. Vocala finală a fost, în cazul lui *ambō*, originar şi multă vreme ulterior lungă, scurtarea survenind, sub presiunea lui *duŏ*, abia din primul secol imperial, exclusiv în poezie, din necesităţi metrice. Flexiunea lui *ambō* va cunoaşte regularizarea după primele două declinări - ca şi *duo*, de altfel - încă din epoca arhaică (la un Plautus şi Afranius), practic de-a lungul întregii latinităţi la nivelul limbii vorbite, cu mărturii epigrafice revelatoare în acest sens.

3) Cel de-al treilea numeral cardinal este şi el, în mod firesc, defectiv de singular şi moştenitor al unui etimon IE (a se vedea, de pildă, gr. τρει®λ, τρία). El se declină în latină după modelul temelor în *-i-*, de la declinarea a III-a, G şi DABL având forme comune tuturor genurilor:

	PL		
	masculin	feminin	neutru
NAC	*trēs*	*trēs*	*triă*
G		*trium*	
DABL		*tribus*	

Observaţie:

Forma de AC *trīs*, cea aşteptată la acest tip de flexiune, a fost utilizată pe larg din epoca arhaică (Plautus) până spre apogeul celei imperiale (Tacitus). Limba vorbită a acţionat, însă, şi în acest caz analogic, după modelul substantivelor, impunând în paralel forma *trēs*, care, în latina târzie, ajunge, datorită identităţii N-AC, să se impună ca unică formă, inclusiv la G, D, ABL, transformând astfel numeralul *trēs* într-un cuvânt indeclinabil, după modelul imensei majorităţi a numeralelor cardinale următoare (*quattuor*, *quinque, sex, septem* etc.).

SUTELE (DE LA 200 LA 900). Prezintă o formă adjectivală ca flexiune (după primele două declinări), indiferent dacă joacă sau nu rolul unui adjectiv. Au, evident, flexiune exclusivă de plural (*ducenti, -ae, -a; trecenti,-ae, -a* etc.); G are, însă, formă de declinarea a III-a, în *-um* (*ducentum*, *trecentum* etc.)

La origine, numele sutelor sunt – şi rămân în latina arhaică – substantive compuse de genul neutru, de tipul *ducentum, trecentum, sescentum* etc.; încă din epoca lui Plautus capătă forma unor adjective exclusiv la plural, şi aşa vor rămâne până la sfârşit.

Legătura între sute şi zeci/unităţi se face în două moduri:

Universitatea SPIRU HARET

a) prin juxtapunere: *centum quadrāgintā quīnque*, „o sută patruzeci şi cinci”; sutele stau pe primul loc, întrucât numeralele exprimând cifre superioare le precedă pe cele inferioare; ordinea inversă există, însă numai în cazul celuilalt tip de legătură.

b) cu o conjuncție (*et, atque, ac*): *sex et trēcentī*, „trei sute şase”; *quattuor et quīngentī*, „cinci sute patru”; *uīgintī trēcentīque*, „trei sute douăzeci”. A se vedea şi *infra*, Observații, a) - c), p104.

NUMELE MIILOR. La singular, numele cifrei 1000 este invariabil (indeclinabil): *mīlle*, şi reprezintă un substantiv neutru, de declinarea a III-a, cu tema în vocală (-i-). Deşi în latina clasică forme flexionare apar numai la plural, sunt atestate încă, sporadic, în secolul al II-lea a. Chr., şi urme ale unei flexiuni la singular, de pildă *mīllī*, un arhaic ablativ atribuit lui Lucilius, după mărturia lui Aulus Gellius. Remarcăm diferența de grafie (corespunzând cu siguranță uneia de pronunție) între singularul ajuns indeclinabil *mīlle*, cu lichida geminată, şi pluralul *mīlia*, unde contextul fonetic, cu muierea lichidei, exclude geminarea.

Paradigma este următoarea:

	PL
	neutru
NAC	*mīlia*
G	*mīlium*
DABL	*mīlibus*

Observații:

1. În general, *mīlle* are valoare adjectivală, determinând substantivul care precizează natura obiectelor/elementelor numărate: *mīlle homĭnes*, „o mie de oameni”. Numeralul poate avea şi valoare substantivală, şi atunci el este determinat de un substantiv la cazul G, cu valoare partitivă: *mīlle milĭtum mīsit*, „a trimis o mie de soldați”. La plural, numeralul are numai valoare substantivală, iar substantivul care precizează natura obiectelor / elementelor numărate se află în mod obligatoriu la G: *sex mīlia equĭtum*, „ şase mii de călăreți”; *mīlia cīuium,* „mii de cetățeni”, „o mulțime foarte mare (numeroasă)”.

2. O cantitate nedeterminată se exprimă de obicei prin *mīlle* (*mīlia*), dacă este foarte numeroasă, greu calculabilă, sau prin *sescentī* (propriu-zis, „şase sute”), sau chiar *centum*, dacă este mai redusă sau mai puțin numeroasă.

CELELALTE NUMERALE CARDINALE. Sunt, fără excepție, indeclinabile (au formă fixă, indiferent de număr, de gen sau de caz). Le prezentăm în continuare pe cele mai importante, pornind de la numeralele de bază.

quattuor:	spre deosebire de corespondentele lui din alte limbi IE antice, în latină este indeclinabil.
octō:	este, ca şi *duo* şi *ambō*, o veche formă de dual; va cunoaşte scurtarea (aşa-numită iambică) a vocalei *o* finale începând cu primele decenii ale secolului I imperial.
undĕcim – septemdĕcim:	sunt numerale compuse din elementul-bază *decem* (> - *decim* prin compunere) şi numeralele corespunzătoare de la *unus* (*un-* prin haplologie, ca efect al compunerii) la *septem*, cu modificările fonetice corespunzătoare ale numeralului adăugat, prin compunere, acolo unde este cazul.

Universitatea SPIRU HARET

duodēuīgintī: undēuīgintī — se presupune că aceste forme, alcătuite prin scădere din 20 (*uīgintī*), sunt vechi în limbă şi reprezintă urme ale unui sistem de numărare vicesimal (poate şi ca variantă a unuia

Universitatea SPIRU HARET

decimal); după alte ipoteze, ar proveni din perioada în care numele fiecărei zeci era un substantiv denumind un subansamblu dintr-un ansamblu numeric determinat*. Variantele *decem (et) octō* şi *decem (et) nouem* sunt ulterioare şi periferice în latina literară, deşi cunosc atestări prestigioase (Titus Livius, Caesar, Tacitus)**.

Zecile reprezintă forme compuse, în care al doilea element este un substantiv neutru cu formă de plural, dar cu *-ā* (vocală ulterior scurtată), respectivul element denumind decada:

uīgintī: la origine era un NAC dual, cu altă desinenţă decât cea atestată de *duŏ*, *ambō* şi *octō*.

septuāgintā: introducerea unei vocale cu timbru particular (*ŭ*) între rădăcina numeralului *septem* şi secvenţa repetată - *āgintā* (decupată prin falsă analiză pornind de la *quadr-āgintā*) sau, eventual, modificarea timbrală a ultimei vocale a lui *septem* prin pierderea lui *-m* şi ca efect al compunerii rămân, încă, două ipoteze nu îndeajuns de mulţumitoare pentru explicarea formei aparte a acestui numeral.

nōnāgintā: este o formă mai recentă, creată pornind de la tema numeralului ordinal (*nōnā-gēsimus*).

Numele sutei este şi el un substantiv cu formă neutră (în *-um*) şi invariabilă.

Observaţii:

a) După cum am arătat, la numeralele peste 100 numerele mari precedă de regulă pe cele mici (sutele faţă de zeci şi faţă de unităţi), şi atunci se foloseşte juxtapunerea.

b) În cazul miilor, niciodată sutele, zecile sau unităţile nu le pot preceda, procedeul utilizat fiind cel al juxtapunerii: 3277 se formula obligatoriu *tria mīlia ducenta septuāgintā septem.*

c) Numeralele între 21 şi 99 se formează începând fie cu zecile, fie cu unităţile (depinzând uneori şi de context: numeralul *ūnus* nu precedă niciodată un substantiv la plural: „douăzeci şi unu de cetăţeni" se spunea fie *ūnus et uīgintī cīuēs,* fie *cīuēs uīgintī ūnus*), prin juxtapunere dacă se începea cu zecile, prin conjuncţie copulativă (cf. *supra*) dacă se începea cu unităţile.

NUMERALUL ORDINAL. Răspunzând la întrebarea „a(l) câtelea ?" (lat. *quotus, -a, -um*) pentru a exprima ordinea obiectelor într-o serie, numeralul ordinal se formează, cu câteva excepţii, pe baza celui cardinal şi după modelul oferit de acesta.

Toate numeralele ordinale se declină după adjectivele cu tema în *-o-/-e-*, aşadar după declinarea a II-a pentru masculine şi neutre şi după declinarea I pentru feminine.

Oferim mai jos tabloul numeralelor ordinale de bază, însoţit, în locul traducerii, de cifra arabă corespunzătoare:

---

* *ILR*, I, 162.

** După modelul lui *duodēuīgintī* şi *undēuīgintī*, toate numeralele până la 99 inclusiv, care conţin cifrele 8 sau 9 la unităţi, se formează prin scădere din cifra zecilor („doi din treizeci" = 28; „unu din optzeci" = 79: *duodētrīgintā, undeoctōgintā* etc.). Acestea sunt formele care se supun normei literare.

Universitatea SPIRU HARET

NUMERALUL ORDINAL	CORESPONDENTUL CIFRIC (NUMERIC)
prīmus, - a, - um	1
secundus, -a, - um	2
tertius, -a, - um	3
quartus, -a, -um	4
quīntus, -a, -um	5
sextus, -a, - um	6
septimus, -a, -um	7
octāuus, -a, -um	8
nōnus, -a, -um	9
decĭmus, -a, - um	10
undecimus, -a, -um	11
duodecimus,- a, -um	12
tertius decimus, -a, -um	13
quartus decimus, -a, -um	14
quīntus decimus, - a, -um	15
sextus decimus, - a, - um	16
septimus decimus, -a, -um	17
duodēuīcēsimus, -a, - um	18
(octāuus decimus, -a,- um)	
undēuīcēsimus, -a, -um	19
(nōnus decimus, -a, -um)	
uīcēsimus (uīgēsimus), -a, -um	20
uīcēsimus prīmus, -a,-um	21
(ūnus et uīcēsimus,-a, -um)	
uīcēsimus alter	22
(alter et uīcēsimus, -a, -um)	
uīcēsimus tertius,-a, -um	23
(tertius et uīcēsimus, -a, -um)	
duodētrīcēsimus, -a, -um	28
undētrīcēsimus, -a, -um	29
trīcēsimus, -a, -um	30
(trīgēsimus, -a, -um)	
quadrāgēsimus, -a, -um	40
quīnquāgēsimus, -a, -um	50
sexāgēsimus, -a,-um	60
septuāgēsimus, -a,- um	70
octōgēsimus,-a,-um	80
nōnāgēsimus, -a, - um	90
centēsimus, -a, -um	100
centēsimus prīmus, -a, -um	101
centēsimus quadrāgēsimus quīntus	145
ducentēsimus, -a, -um	200

Universitatea SPIRU HARET

trēcentēsimus, -a, -um	300
quadringentēsimus,-a,- um	400
quīngentēsimus, -a, -um	500
sexcentēsimus, -a, -um	600
(sescentēsimus,-a,-um)	
septingentēsimus, -a, -um	700
octingentēsimus, -a, -um	800
nōngentēsimus, -a, -um	900
mīllēsimus, -a, -um	1 000
bis mīllēsimus, -a, -um	2 000
ter mīllēsimus, -a, -um	3 000
quīnquiēs mīllēsimus, - a, - um	5 000
deciēs mīllēsimus, -a, -um	10 000
quīnquāgiēs mīllēsimus, -a, -um	50 000
centiēs mīllēsimus, -a, -um	100 000
deciēs centiēs mīllēsimus, -a, -um	1.000 000

FORMAREA NUMERALULUI ORDINAL. Latina moşteneşte din IE comună tiparele formative ale numeralului ordinal, şi anume pornind de la numeralul cardinal cu ajutorul unor sufixe (**-mŏ-*, **-tŏ-*), care, ulterior, dobândesc şi sens de superlativ.

Vom prezenta în continuare succint formarea principalelor tipuri de numerale ordinale.

prīmus, -a, - um: format cu sufixul IE **- mŏ-* (etimon **pris-mo-s*), reprezintă chiar un superlativ.

secundus, -a, - um: are o origine verbală (etimon **sequo-nd-os*), rădăcina fiind comună cu aceea a verbului *sequor, sequi, secutus sum*, „a urma", *secundus* având, aşadar, sensul primar de „cel care urmează (vine după) primul", de aici „ al doilea". Uneori – mai ales la numeralele ordinale superioare, compuse (de la al XXI-lea în sus) – se utilizează, provenind din zona pronumelor nedefinite, *alter, -a, -um*,„celălalt (din doi)", de aici „al doilea".

tertius, -a, -um: porneşte de la radicalul pe grad Ø al numeralului cardinal corespunzător (*trēs*: **tr-*), la care se adaugă sufixul **-t-(i̯o-*): etimon reconstituit **tri-t-i̯o-s*.

quartus, -a, -um : se formează cu ajutorul sufixului **-tŏ-* de la o formă diferită a cardinalului.

quīntus, -a, -um: cu ajutorul aceluiaşi sufix ca şi precedentul, porneşte de la forma simplificată a cardinalului (*quīnque: *quīnc- tŏ-*s > **quīn- tŏ-s > quīn-tu-s*); forma dinaintea simplificării este atestată într-un nume de persoană precum *Quinctus* sau *Quinctius.*

sextus, -a, - um: se utilizează acelaşi sufix **-tŏ-*; este atestată, popular, în inscripţii, şi forma asimilată a numeralului cardinal de bază (*sestus*), pentru care a se vedea şi antroponimul *Sestius.*

septimus → *nōnus, -a, -um:* se formează, cu modificările fonetice de rigoare, prin intermediul sufixului **- (m)ŏ-*, aici **- ŏ -*: **septem-ŏ-s*; **octo- (u̯)- ŏ-s > *octā-uŏ-s > octāuus*; **nouem-u̯-ŏ-s >*

Universitatea SPIRU HARET

**nouen-ŏs >nōn-ŭs.*

Zecile (de la *duodēuīcēsimus*, care cunoaşte şi varianta formată prin compunere fără conjuncţie *octāuus decimus*), sutele şi miile se formează cu sufixul compus - *ēsimus,* care apare în epoca arhaică şi sub varianta (analogică) - *ensimus*.

După cum s-a observat din tabelul de mai sus, legătura zecilor cu unităţile se poate face fie prin alăturare (juxtapunere), fie prin conjuncţie, aceasta din urmă fiind preferată, de obicei, când unităţile precedă zecile (*ūnus et uīcēsimus*, *alter et uīcēsimus* etc.).

UTILIZAREA NUMERALULUI ORDINAL. Latina utiliza numeralul ordinal pentru a indica:

1) datele timpului în succesiune

a) indicarea anului: *annō bis mīllēsimō*, „în anul 2000"

b) indicarea zilei: *quadrāgēsima diē*, „în a patruzecea zi"

c) indicarea unui anumit interval al nopţii (în armată): *quartă uigiliă,* „a patra veghe (strajă)"

d) indicarea orei: *horă tertiă,* „a treia oră"

2) succesiunea dinastică: *Antiŏchus tertius*, „Antiochus al III-lea"

Diony#sius secundus, „ Dionysius al II-lea"

3) durata: *Annum iam tertium et uīcēsimum rēgnat*, „Domneşte deja de 22 de ani", „Se află în al 23-lea an de domnie".

4) vârsta: *Annum agens sextum decimum*, „în al 16-lea an de viaţă", „având [împliniţi] 15 ani".

5) ordinea (numerotarea) cărţilor şi a paginilor care compun un text (o operă): *librō quīntō*, „în cartea a cincea"; *paginā decimā*, „(la) pagina a zecea".

NUMERALUL DISTRIBUTIV. Având un rol morfologic foarte precis în cadrul categoriei numeralului, şi anume acela de a arăta repartizarea numerică a unei mulţimi oarecare în submulţimi/ grupe egale de obiecte, numeralul distributiv răspunde la întrebarea *quotēni, - ae, -a?,* „(în) câţi ?", „(în) câte?", şi se comportă morfologic identic cu numeralul ordinal, de care îl deosebeşte doar sufixul formativ.

Se porneşte, prin urmare - cu excepţia primelor două forme -, tot de la baza numeralului cardinal, modelul pe care îl urmează fiind, însă, evident mai aproape situat de cel ordinal. Declinarea numeralului distributiv este identică aceleia a ordinalului, fiind vorba tot de un adjectiv cu flexiunea masculinului şi a neutrului după declinarea a II-a, iar a femininului după declinarea I (în latina clasică, exclusiv la plural). Uneori, G pl poate avea forme după declinarea a III-a, teme în consoană (*-um*).

Oferim, în continuare, ca şi mai sus, tabloul formelor de bază ale numeralului distributiv:

NUMERALUL DISTRIBUTIV	TRADUCEREA	CORESPONDENTUL CIFRIC
singuli, -ae, -a	„câte unul"	1
bīnī, -ae, -a	„câte doi"	2
ternī, -ae, -a	„câte trei"	3
quaternī, -ae, -a	„câte patru"	4
quīnī, -ae, -a	„câte cinci"	5
sēnī, -ae, -a	„câte şase"	6

Universitatea SPIRU HARET

septēnī, -ae, -a	„câte şapte”	7
octōnī, -ae, -a	„câte opt”	8
nouēnī, -ae, -a	„câte nouă”	9
dēnī, -ae, -a	„câte zece”	10
undēnī, -ae, -a	„câte unsprezece”	11
duodēnī, -ae, -a	„câte doisprezece”	12
ternī dēnī, -ae, -a	„câte treisprezece”	13
quaternī dēnī, -ae, -a	„câte paisprezece”	14
quīnī dēnī, -ae, -a	„câte cincisprezece”	15
sēnī dēnī,- ae, -a	„câte şaisprezece”	16
septēnī dēnī,- ae, -a	„câte şaptesprezece”	17
duodēuīcēnī, -ae, -a	„câte optsprezece”	18
undēuīcēnī, -ae, -a	„câte nouăsprezece”	19
uīcēnī, -ae, -a	„câte douăzeci”	20
uīcēnī singulī, -ae, -a (singulī et uīcēnī, -ae,-a)	„câte douăzeci şi unu”	21
uīcēnī bīnī, -ae,-a (bīnī et uīcēnī,-ae,-a)	„câte douăzeci şi doi”	22
duodētrīcēnī, -ae, -a	„câte douăzeci şi opt”	28
undētrīcēnī, -ae, -a	„câte douăzeci şi nouă”	29
trīcēnī, -ae, -a	„câte treizeci”	30
quadrāgēnī, -ae, -a	„câte patruzeci”	40
quīnquāgēnī, -ae, -a	„câte cincizeci”	50
sexāgēnī, -ae, -a	„câte şaizeci”	60
septuāgēnī, -ae, -a	„câte şaptezeci”	70
octōgēnī, -ae, -a	„câte optzeci”	80
nōnāgēnī,-ae, -a	„câte nouăzeci”	90
centēnī, -ae, -a	„câte o sută”	100
centēnī singulī, - ae, -a	„câte o sută unu”	101
ducēnī, -ae, -a	„câte două sute”	200
trecēnī, -ae, -a	„câte trei sute”	300
quadringēnī, -ae, -a	„câte patru sute”	400
quīngēnī, -ae, -a	„câte cinci sute”	500
sexcēnī, -ae, -a (sescēnī)	„câte şase sute”	600
septingēnī, -ae, -a	„câte şapte sute”	700
octingēnī, -ae, -a	„câte opt sute”	800
nōngēnī, -ae, -a	„câte nouă sute”	900
singula mīlia	„câte o mie”	1 000
bīna mīlia	„câte două mii”	2 000
terna mīlia	„câte trei mii”	3 000
dēna mīlia	„câte zece mii”	10 000
trīcēna mīlia	„câte treizeci de mii”	30 000
centēna mīlia	„câte o sută de mii”	100 000
quīngēna mīlia	„câte cinci sute de mii”	500 000
deciēs centēna mīlia	„câte un milion”	1 000 000

FORMAREA ŞI UTILIZAREA NUMERALULUI DISTRIBUTIV. Toate numeralele distributive au forme exclusiv de plural (deşi, în perioada preclasică şi postclasică, a fost utilizată şi forma de singular a lui *singuli,-ae, -a*) şi însoţesc

Universitatea SPIRU HARET

substantive la plural (*plurale tantum*). În anumite contexte, numeralul distributiv poate apărea în locul celui cardinal. Alteori, poate căpăta un sens multiplicativ secundar.

Sufixul caracteristic numeralului distributiv este *-*no*-, amplificat pe teren latin cu vocala -*ē*-, după modelul oferit de *sēnī (-ae, -a), dēnī (-ae, -a)* etc. Cu sufixul -*ēn*(-*i, -ae, -a*) s-au format zecile şi sutele (pentru ultimele existând, în paralel, dar mai rar, şi variantele lungi *ducentēnī,-ae,-a; trecentēnī, -ae, -a* etc.). Prin regularizare, în latina literară târzie (sec. al III-lea şi al IV-lea p. Chr.), ca şi în cea epigrafică, se creează forma *millēnī, -ae, -a*.

În limba vorbită, numeralul distributiv a cunoscut o utilizare restrânsă progresiv spre sfârşitul Antichităţii, fiind concurat de diverse construcţii analitice, perifrastice sau de utilizarea substitutivă a cardinalului, sfârşind prin a dispărea ca atare.

Observaţii:

1) Primele două numerale distributive au o origine aparte şi comună. Ambele provin cel mai probabil de la formele corespunzătoare ale adverbului multiplicativ: *bis*, „de două ori", respectiv *semel,* „o singură dată". Această ipoteză poate fi extinsă şi la celelalte două numerale distributive următoare (*ternī, -ae, -a; quaternī, -ae, -a*), care par să se fi format de la adverbele multiplicative corespunzătoare (*ter, quater*) prin intermediul sufixului -*no*- . În cazul lui *singulī, -ae, -a*, este probabil că radicalul *sem (modificat fonetic prin derivare) a fost dublu sufixat (*-*g*-, *-*l*-), ultimul sufix având iniţial o valoare diminutivală.

2) La câteva dintre distributivele din seria unităţilor există următoarele variante:

în loc de	se poate întrebuinţa*
singulī, -ae, -a	*uni, -ae,-a*
ternī, -ae, -a	*trīnī, -ae, -a*
quaternī, -ae, -a	*quadrīnī, -ae, -a*

NUMERALUL MULTIPLICATIV. Reprezintă o formă relativ puţin uzitată a numeralului, în primul rând datorită faptului că nu are corespondent, precum celelalte tipuri de numeral, pentru toate cifrele/numerele existente, ci doar pentru cele fundamentale (dintre primele zece) şi cu semnificaţie majoră, uneori cu deschidere simbolică.

Morfologic vorbind, multiplicativul este un adjectiv care, răspunzând întrebării „în câte feluri?", „de câte ori?" (*quotiēs?* , *quotiens*?) şi indicând repetarea numerică a unei acţiuni, calităţi, obiect etc., se formează cu ajutorul sufixului - *plex* (G sg -*plĭc-is*) de la următoarele baze numerale:

sim-plex, „simplu, o singură dată"	de la	radicalul *sem- (cf. *semel, singulī*)
du-plex, „dublu", „de două ori", „îndoit"		numeralul *du-o* (-*ae, -o*)
tri-plex, „triplu", „de trei ori", „întreit"		radicalul *ter- / *tr-(cf. *trēs/tria*, *tertius, ternī* etc.)
quadruplex, „de patru ori", „ împătrit", „cvadruplu"		radicalul numeralului *quattuor* modificat fonetic

* În latina clasică, întotdeauna numai însoţind substantive *plurale tantum: castra, litterae, liberi* etc., ulterior şi cu substantive obişnuite, având atunci un sens clar multiplicativ: *trīnum forum*, „un triplu for" (la Statius).

Universitatea SPIRU HARET

prin derivare

quīntuplex, „de cinci ori", „încincit", *(quīncuplex)* „cvintuplu"	tema numeralului ordinal *quīntus, -a, -um,* respectiv cardinal *quīnque*
septemplex, „de şapte ori", „înşeptit"	numeralul cardinal *septem*
decemplex, „de zece ori", „înzecit"	numeralul cardinal *decem*
centŭplex, „de o sută de ori", „însutit"	tema numeralului cardinal *centum*

Observaţie:

Cu ajutorul unui sufix înrudit cu cel utilizat la formarea numeralelor distributive, şi anume **-pl-(-o-, -a),* poate fi alcătuită o serie de adjective cu valoare numerică, pe care unele gramatici* le includ între varietăţile tipologice ale numeralului, considerând că ar fi vorba de o nouă clasă sau subcategorie, aceea a numeralului proporţional: *sīmplus, duplus, triplus, quadruplus, octuplus,* „simplu", „de două/trei/patru/ opt ori mai mare" etc. În realitate, avem de a face cu adjective propriu-zise, formate de la numeralele multiplicative corespunzătoare prin intermediul aceluiaşi sufix, cu un corp fonetic mai redus. Prin forma de neutru, aceste adjective pot funcţiona şi ca substantive cu valoare concretă sau abstractă, pierzând orice legătură cu numeralul.

Flexiunea numeralului multiplicativ o urmează pe aceea a substantivelor de declinarea a III-a, cu tema în consoană (tipul *ingens, sapiens* etc.).

ENUNŢAREA FRACŢIILOR. Fracţiile se formulau luându-se ca bază numitorul, exprimat prin numeralul ordinal corespunzător acordat, la feminin, cu substantivul *pars,-rtis*, „parte", exprimat sau subînţeles. Iată câteva modele:

fracţia cu 1 la numărător

1/2 *dīmidia (pars*), „o jumătate"
(dīmidium, -ii)
1/3 *tertia (pars),* „o treime"
1/4 *quarta (pars*), „o pătrime"
1/10 *decima (pars),* „o zecime"

fracţia cu 2 la numărător

2/3 *duae tertiae (partēs)* sau *duae partēs*, „două părţi din trei", „două treimi"

2/5 *duae quintae (partēs*), „două părţi din cinci" sau „două cincimi"

fracţia cu 3 la numărător

3/4 *tres partēs*, „trei părţi din patru", „trei pătrimi"

fracţia cu 4 la numărător

4/5 *quattuor partēs,* „patru părţi din cinci", „patru cincimi"

---

* A se vedea, de pildă: I.I.Bujor, Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine.* Ediţia a II-a cu întregiri substanţiale. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, 61; *ILR*, I, 165; Maria Pârlog, *op.cit.*, 65.

Universitatea SPIRU HARET

Observaţie:

După cum rezultă din ultimele trei tipuri de exemple de fracţii, dacă numărătorul era mai mic cu 1 decât numitorul, se exprima numai cifra numărătorului prin numeralul cardinal, urmat de substantivul *partēs,* care putea şi lipsi. Alte exemple: *sex partēs* = 6/7; *nouem partēs* = 9/10 etc.

MOŞTENIREA NUMERALULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ ŞI ÎN LIMBILE ROMANICE. De-a lungul întregii latinităţi, şi numeralul a cunoscut, alături de celelalte categorii morfologice de bază, o remarcabilă evoluţie la nivelul limbii vorbite, ecourile acesteia răsfrângându-se şi în textele culte, propriu-zis literare, ca şi în cele redactate de autori fără personalitate şi pregătire culturală.

Evoluţia numeralului latin s-a caracterizat în primul rând prin pierderea treptată a trăsăturilor morfologice specifice, fapt care a condus, în consecinţă, la apropierea de şi identificarea cu flexiunea nominală şi, simultan, la simplificarea flexiunii[*].

În al doilea rând, clasele înseşi, altfel spus varietăţile tipologice ale numeralului s-au simplificat. Astfel, ultimele două tipuri, de altfel mai rar utilizate pe ambele paliere, scris şi vorbit, ale limbajului – şi anume, numeralul distributiv şi cel multiplicativ – au tins să fie înlocuite de numeralul cardinal sau, mai rar, de cel ordinal, care cunoşteau o frecvenţă foarte ridicată. În epoca imperială, mai ales în perioada târzie, a ultimelor 2-3 secole, capătă preponderenţă modalităţile perifrastice, analitice, de exprimare, inclusiv în cazul distributivelor şi multiplicativelor.

Aceste două tendinţe fundamentale care au caracterizat evoluţia numeralului latin s-au continuat în limbile romanice. Aici, cel mai bine au fost moştenite numeralele-bază, cardinalele, fapt de altfel firesc. Sfera cardinalelor a fost cel mai puţin afectată de profundele restructurări pe care le-a cunoscut numeralul după dizolvarea unităţii latine[**]. Numeralele ordinale s-au moştenit numai dialectal, în sudul Italiei[***], celelalte limbi creându-l (de fapt, recreându-l) pe baze proprii, interne, inclusiv pe cale cultă.

Vom urmări în continuare moştenirea numeralului latin în funcţie de varietăţile sale morfologice.

Numeralul cardinal

Prima decadă şi numeralele corespunzând cifrelor 20 şi 1000 au fost moştenite pe întregul teritoriu romanic, sunt, cum se spune în lingvistica de specialitate, panromanice. Să urmărim pe scurt evoluţia acestora.

ūnus,-a,-um: sub influenţa copleşitoare a declinării substantivului şi a adjectivului, formele de GD sg, anomale întrucât ieşeau din cadrele flexionare nominale, utilizând morfeme pronominale, au fost refăcute în latina vorbită şi târzie, când *ūnī, ūnae* şi *ūnō* devin foarte răspândite; mai mult decât atât, îşi extind utilizarea morfologică, ieşind din grupul numelui şi devenind pronume nedefinit şi, de aici, în limbile romanice, articol de asemenea nedefinit (fr. *un - une*, rom. *un - o*, it. *uno - una*, span. *un - una*, port. *um - uma* etc.).

duo, -ae, -o: a tins, ca şi precedentul, să capete de timpuriu forme flexionare nominale la DABL, pentru o regularizare completă; acest fapt s-a petrecut în latina vorbită (cu ecouri sporadice şi în cea scrisă, de epocă imperială) şi la N, astfel apărând, după modelul

[*] *ILR*, I, 166.
[**] I.Fischer, *op.cit.,* 104.
[***] *ILR*, I, *ibid*.

Universitatea SPIRU HARET

duŏ, -ae, -ŏ:	substantivelor de declinarea a II-a, formele: N masc *dui* (frecventă începând cu sec. al III-lea p. Chr., atestată chiar în texte culte) > rom. *doi*, it. *dui*, v.fr. *dui*[*]. Şi forma de N fem s-a păstrat în română şi italiană: lat. *duae (*pronunţat monoftongat, [due]) > it. *due*, rom. *două* (pentru forma actuală din română, filiera moştenirii latine este mai complicată, presupunându-se ca etimon direct forma **doue* (printr-un fel de diftongare sub accent a lui *-u-*) şi, de aici, printr-o nouă diftongare sub accent (a lui *o*), *doauă*, formă atestată încă din sec al XVI-lea şi cunoscută, regional, şi astăzi; e posibil să fi intervenit şi modelul lui *nouă.*
ambō, -ae, - ō:	a cunoscut o evoluţie asemănătoare cu a numeralului *duo*, cu care a făcut pereche semantică şi morfologică; a trecut, pentru masculin, de timpuriu, la nivelul limbii vorbite, la *ambi* şi *ambos*, respectiv *ambis*, ceea ce a condus la refacerea completă a flexiunii în latina populară şi, apoi, târzie, unde formele aflate în circulaţie au fost *ambi, ambae, amba.* Numai pe baza acestora din urmă se explică forma pe care a cunoscut-o reunirea, prin compunere, a celor două numerale având, în mare, aceeaşi semnificaţie: lat. **ambidui, *ambedue, *ambadua* (cu dispariţia ulterioară a neutrului şi cu modificările fonetice de rigoare de la o limbă romanică la alta) > it. *ambidue, ambedue,* „amândoi", „amândouă", v.span. *amosdos, amasduas,* it. dial. *amenduoi,* rom. *amândoi*, *amândouă*, etimonurile latine fiind uşor diferite de la un teritoriu romanic la altul.
trēs, tria:	devine, în latina târzie, indeclinabil, cu pierderea neutrului, după cum o demonstrează numeroase inscripţii; forma din limba română, *trei*, este singura care prezintă desinenţa *-i* ca marcă a pluralului, sub influenţa pluralului masculin de declinarea a II-a, N, şi, totodată, pe cale internă, analogic după *doi*[**].
quattuor:	diverse texte târzii, pline de forme ale oralităţii, precum şi – mai ales – numeroase inscripţii atestă evoluţia fonetică variată a formei culte: *quattor, quattro, quattur,* variante populare care explică moştenirea romanică: it. *quattro,* fr. *quatre*, rom. *patru* etc.
quīnque:	cea mai des întâlnită formă populară, *cinque*, explică direct formele romanice moştenite: it. *cinque*, fr. *cinq,* span., port. *cinco*, rom. *cinci.*
sēx:	este şi el panromanic; forma moştenită de română presupune un etimon latin refăcut după modelul lui *septem*: **sexem* > v.rom. *şease* > rom. mod. *şase*.
septem:	forme populare atestate epigrafic în latină (*septe, sette* etc.) explică moştenirea romanică: it. *sette,* fr. *sept*, rom. *ş(e)apte*, sard. *septe* etc.
octō:	din formele latine populare precum *hocto* sau *otto*, epigrafic atestate, s-au moştenit cele romanice, cu modificări fonetice specifice şi inerente, inclusiv pierderea vocalei finale în rom. *opt*, fr. *huit* (dar it. *otto*).
nouem: *decem*	sunt atestate în limba vorbită, populară, forme care au pierdut în chip firesc consoana *-m* (cea mai debilă în latină): *noue, dece*, de unde moştenirea directă în it. *nove*, *dieci*, rom. *nouă, zece* etc.

[*] AL. Rosetti, *op.cit.*, 145 ; *ILR*, I, 161.

[**] *ILR*, I, 161; Al. Rosetti, *ibid.*

Universitatea SPIRU HARET

undecim-undēuīgintī:	latina populară a reorganizat sistemul celei de-a doua decade; în funcție de cele două areale, orientul, respectiv occidentul latino-romanic, se constată moştenirea a două tipuri formative: a) în Occident prevalează moştenirea latină de factură cultă (fr. *onze*, *douze, treize, quatorze* etc.; it. *undici, dodici, tredici, quattordici* etc.), cu excepția ultimului şi a penultimului numeral înainte de 20, unde sunt continuate nu formele culte, alcătuite prin scădere din 20, ci cele refăcute popular prin adițiune (cu conjuncție sau prin juxtapunere): *decem* octo >fr. *dix-huit*; *decem nouem* > fr. *dix-neuf.*[*] b) în Orient, latina dunăreană a reorganizat total sistemul numărării în cadrul celei de-a doua decade, folosindu-se, după ipoteza cea mai autorizată şi, totodată, cea mai convingătoare, procedeul adițiunii cu ajutorul prepoziției *super,* „peste", „deasupra" > rom. *spre*[**]: [*]*unus super decem* > rom. *unsprezece;* [*]*duo/doi super decem* > rom. *doisprezece* etc. Este aşa-numitul procedeu al „crestării pe răboj", practicat în cadrul unei civilizații prin excelență pastoral-rurale, cum a fost cea carpato-danubinano-pontică încă de la originile ei daco-romane[***].
uīgintī:	formele populare atestate, ca în marea majoritate a cazurilor, pe cale epigrafică, precum *uinti* sau *uenti*, explică evoluția din limbile romanice: it. *venti,* fr. *vingt*; aromâna este singurul dialect al fostei române comune care a moştenit etimonul latin[****]. Româna, respectiv dacoromâna (româna nord-dunăreană), a pierdut moştenirea latină a tuturor numeralelor cardinale exprimând zecile: acestea au fost create pe teren românesc, din elemente preexistente (numeralele cardinale la feminin – acolo unde este cazul –, în acord cu substantivul cu care se sudează + substantivul „zeci", sudat cu numeralul antepus). Româna nu a păstrat nici numele latin pentru cifra 100 (lat. *centum*), înlocuit cu o formă, *sută,* cel mai probabil de origine slavă[*****].
mīlia:	este ultimul numeral cardinal moştenit de română ([o] *mie, mia*), care a transformat pluralul (neutru) latin în singular (feminin), recreând apoi un nou plural corespunzător; şi acest numeral este panromanic.

Numeralul ordinal

După cum am notat mai sus, începând cu secolul al V-lea p.Chr., ordinalele sunt folosite din ce în ce mai rar, în special în latina din Orient. Şi în cea din Occident, uzul popular înlocuieşte numeralele ordinale – cu excepția primelor cinci – fie cu cele distributive (mai exact, prin folosirea sufixului de distributiv), fie cu alte mijloace, prin excelență analitice.

---

[*] Demonstrația completă se află la I.Fischer, *op. cit.*, 105, care menționează şi posibilitatea inducerii a încă două ipoteze: originea de substrat, pe de o parte, şi cea slavă, pe de alta.

[**] Pentru detalii, cf. *ILR*, I, 162. Formele refăcute popular au pătruns, însă , chiar în epoca clasică şi ulterior, în textele literare, de exemplu la Caesar, la Titus Livius sau la Tacitus.

[***] Contra ipotezei latine, *ILR*, I, 166 (fără argumente în sprijin); Al. Rosetti, *ibid.*; autorul nu oferă, aici, o opinie etimologică clară.

[****] *ILR*, I, 162.

[*****] I. Fischer, *op. cit*., 105-106 (există şi ipoteza substratului); Al. Rosetti, *op. cit.,* 145 (originea slavă).

Universitatea SPIRU HARET

Sistemul numeralului ordinal în limba română este total diferit de cel din latină şi, respectiv, din limbile romanice. Exceptând 3 situaţii, prezentate mai jos, în română a avut loc o restructurare a sistemului ordinal, efectuată, însă, cu material latin (desigur, cu excepţia lui *sută* şi a derivatelor lui). O atare restructurare* a fost unică (şi, prin urmare, izolată) în teritoriul romanic (sau, în termeni de specialitate, în Romania) şi a avut loc, de bună seamă, după desprinderea spaţiului daco-moesian de unitatea etno-politică a Imperiului.

Singurele moşteniri directe ale ordinalului latin – căci *primul,-a* este un neologism, iar *întâiul,-a* nu continuă un numeral latin – sunt următoarele:

a) *tertius,-a, -um,* moştenit în forma compusă (la origine) *anţărţ*, „acum doi ani", „cu doi ani în urmă", care provine din sintagma *annō tertiō*, „după trecerea a doi ani", „în al treilea an", conform sistemului latin de numărare a elementelor unei serii temporale prin includerea ambelor extreme ale seriei.

b) *quadragēsimī* (masc. pl.), moştenit în forma numelui propriu de sărbătoare creştină *Păresimi*, „a patruzecea zi înainte de Paşte", cu o notabilă reducere fonetică a grupului consonantic interior, paralelă cu un la fel de notabil conservatorism semantic.

c) *prīmus, -a, -um* S-a moştenit de asemenea (ca şi în situaţia prezentată sub punctul a) numai într-o formă compusă, şi anume în substantivul *primăvară* (alcătuit fiind etimonul latin al acestuia din *prīma* şi substantivul **uara,-ae*, recreat în latina dunăreană pe baza lui *uēr, -ris*, „primăvară", din latina clasică).

Numeralul distributiv

În forma sa clasică, literară şi cultă, acest numeral nu s-a păstrat în nici una dintre limbile romanice. Faptul s-a petrecut datorită utilizării pe scară largă, în latina vorbită mai cu seamă spre sfârşitul epocii imperiale, a unor perifraze cu valoare distributivă, mult mai clare ca înţeles tocmai din cauza caracterului lor analitic, foarte explicit. Au existat mai multe procedee de substituire a numeralului distributiv**.

Dintre ele ne interesează, pentru istoria limbii române, acela care a constat din repetarea numeralului ordinal cu intercalarea prepoziţiei *cata* (< gr. κατά, „în jos"; „prin") sau din utilizarea numeralului distributiv propriu-zis precedat de aceeaşi prepoziţie preluată direct din greacă: *unum cata unum*, „unul câte unul" (*Compositiones Lucenses*, XXIII); *cata singulos hymnos*, „ câte un singur imn (psalm, rugăciune)" (*Peregr. Aeth.* XXIV, 1)***.

---

* Termenul aparţine lui I.Fischer, *op.cit.,* 106.

** A se vedea, cu exemplificările corespunzătoare, *ILR* I, 165.

*** Exemple preluate din *ILR, ibid.* Modelul este, de altfel, pur grecesc: κατὰ δύο, „doi câte doi", *κατὰ τρεῖς* „ trei câte trei", *καθ'ἕνα* „câte unul", *κατὰ μίαν*, „câte una" etc.

Universitatea SPIRU HARET

TEXTE APLICATIVE

Texte alese ca exerciții de traducere pentru:

A. RECAPITULAREA DECLINĂRILOR SUBSTANTIVELOR:

1. DECLINAREA I

MINERVA ET DIANA

Minerua dea intelligentiae et dea pugnarum erat. Diana dea lunae et siluarum erat. Statua Dianae pharetram habet. In pharetra Diana sagittas portat. Sagittae Dianae noxiae bestiis siluarum erant. Siluae carae Dianae erant. Multae arae in Italia deabus sacrae erant. In siluis quoque sunt arae Dianae. Incolae Italiae multas hostias in aris dearum immolabant. Poetis Minerua cara erat.

SILVA

Silua densa est. Umbra siluae amoena est. In silua multae ferae sunt. Ferae umbram siluarum amant. Silua, pulchra es! Patria nostra multas siluas habet. Siluae patriae nostrae magnae sunt. In paruis siluis ferae non habitant. Incolis patriae nostrae siluae carae sunt. Siluae, pulchrae estis!

2. DECLINAREA a II-a

VITA SERVORUM

Hortus domini magnus est. In horto rosae pulchrae sunt. Rosae hortum ornant et oculos delectant. Non longe ab horto campus patet, ubi serui laborant. Vita seruorum molesta erat, nam dominis nihil satis erat. Domine, superbus et saeuus es!

MAGISTER ET PVERI

Magister et pueri in schola sunt. Noster magister impiger uir est et pueros grammaticam Latinam docet. Pueri magistrum attente audiunt. Pueros pigros magistri non amant. Puer impiger semper attente magistrum audit. Puer bonus magistro oboedit. Laurus sacra pueris sedulis cara est. Magister diligentiam puerorum impigrorum laudat, et pueros pigros uituperat.

BACCHVS

Bacchus deus Romanorum est. Bacchus est deus uini et uuarum. Vinum est donum Bacchi. Vinum incitamentum uitiorum est. Vino multa animi arcana aperimus. Multis oppidis uitia incolarum noxia fuerunt. Sacrificia grata Baccho erant. Ante sacrificium pueri et puellae aram Bacchi coronis ornabant.

3. DECLINAREA a III-a

a) SUBSTANTIVE IMPARISILABICE (CONSONANTICE)

SCRIPTORES ANTIQVI

Nomina scriptorum antiquorum in patria nostra honorata sunt. Carmina poetarum multis hominibus patriae nostrae magnam delectationem parant: ideo in ore et in pectore hominum sunt. Poetae clari non modo patriam suam honorant, sed generi humano orna-

mento sunt. Tempore Augusti multos scriptores claros numeramus, sed Publius Vergilius Maro et Quintus Horatius Flaccus principem locum obtinent.

IVPPITER ET IVNO

Iuppiter deus lucis ac caeli est; Iuno est dea matrimonii. Iouem Romani patrem deorum et hominum appellant, nam Iuppiter deos et homines regit. Iuno soror et uxor Iouis est. Ioui et Iunoni Saturnus pater et Rhea mater sunt. Ioui post uictorias imperatores spolia dedicant. Sanguis hostiarum gratus Ioui est. Iuno quoque sanguinem hostiarum amat. Caro boum praesertim grata deis est.

b) **SUBSTANTIVE PARISILABICE (VOCALICE)**

AVES

Aues alis ornatae sunt. Aliae aues nidos sibi in terra ponunt, aliae in arboribus, aliae in tectis. Insidiae uulpium et felium auibus perniciosae sunt. Multae aues dulcedine uocum aures nostros delectant.

MARE

Mare tranquillum est. Campus infinitus aquarum nullo uento concitatus est. Nonnumquam autem aequora maris feruent. Venti ruunt furentes, mare fatigant, montes aquarum uoluunt; tempestas toto mari saeuit. Tum nautae, qui maria pererrant, audaciam et scientiam probant.

4. **DECLINAREA a IV-a**

CIMBRI ET TEVTONI

Cimbri et Teutoni populi Germaniae erant. Aduentus Germanorum in Galliam non modo incolis Galliae, sed etiam senatui magistratibusque Romanis magnum terrorem iniecit. Metus senatus populique Romani ingens erat. Tum Marius populum ad arma concitauit. In omnibus regionibus Italiae dilectum habuit et magnos exercitus comparauit. Teutonos apud Aquas Sextias, Cimbros apud Vercellas uicit. Ita Marius Romanos magno metu liberauit.

DOMVUS ROMANA

Antiquis temporibus domus Romana unum conclaue habebat. Romani atrium appellabant conclaue antiquae domus. Postea, praeter atrium, domui Romanae triclinium, tablinum, cubicula erant. Romani pulchris ornamentis domos ornabant. Hodie etiam splendorem domuum Romanorum laudamus. Cornua ceruorum saepe ornamenta domorum sunt, nam cornu cerui pulchrum est.

5. **DECLINAREA a V-a**

DIES FASTI ROMANORVM

Annus longa series dierum et noctium est. Dies aestatis longi sunt, hiemis breues. Romani horas diei noctisque aliter ac nos computabant. Dies fasti de Capitolio pronuntiabantur. Diebus fastis Romani res iudicabant. Et Romani et ceteri populi antiqui dies natales celebrabant.

RESPVBLICA ROMANA

Fortuna reipublicae Romanae satis prospera fuit, nam respublica fere semper uictorias in bellis habuit. Nonnumquam autem res aduersae reipublicae Romanae fuerunt. In rebus aduersis omnes ciues summis uiribus pro patria pugnabant et rempublicam seruabant.

Universitatea SPIRU HARET

B. **RECAPITULAREA ADJECTIVELOR**

1. Cu 3 terminații, cu flexiune după declinarea I și a II-a { *-us* (m),*-a*(f), *-um* (n) / *-er* (m),*-a*(f), *-um* (n)

CAMPANIA

Ager Campanus fecundos campos, laeta uineta, umbrosas oleas habet. In ora Campaniae oppidum magnificum uides: Neapolis est. Non longe ab oppido Vesuuius est. Noster magister narrat de Pompeiis et de Herculano, claris quondam oppidis Campaniae. Noster liber uestigia antiquorum oppidorum ostendit.

NILUS

Rarae in Aegypto pluuiae sunt. Terra nuda est. Sed Nilus tumet et uastos campos limo operit. Post diluuium Nilus limum in siccis locis relinquit. Agricolae semina spargunt et laeta frumenta campos uestiunt.

2. Cu 3 terminații, cu flexiune după declinarea a III-a parisilabică {*-er* (m), *-is* (f), *-e* (n).

PROSERPINA

Omnibus hominibus nota est celebris fabula Proserpinae. Ceres, tristis mater, multum errauit et a multis sortem insignis filiae quaesiuit. Mercurius, celer nuntius deorum, item ignorabat. Sol uiam indicauit. Triste fuit fatum Proserpinae: nam dimidium anni cum matre apud superos, dimidium cum coniuge suo apud inferos est.

3. Cu 2 terminații, cu flexiune după declinarea a III-a parisilabică { *-is* (m,f) / *-e* (n)

MAVSOLEVM AVGVSTI

Mausoleum Augusti, illustris imperatoris Romani, admirabile monumentum erat. In summo sepulcro posita erat statua imperatoris mirabili arte perfecta. Hic condita erant etiam ossa fidelium comitum imperatoris. Tabulae aeneae insignia facta Augusti memorabant.

4. Cu 1 terminație, cu flexiune după declinarea a III-a parisilabică și imparisilabică

CAMILLVS GALLOS SVPERAT

Galli homines feroces erant et ingentia arma habebant. Ab ultimis oris terrarum uenientes, inter Alpes et Padum sedes suos ponunt. Deinde omnem Italiam uastantes, Romam quoque obsident. Ciues Romani, atroci fame coacti, uitam auro redimere parant. Corporibus diuitum et pauperum hominum pari modo bella noxia sunt. At Camillus, audaces hostes superans, nouam gloriam Romae parat.

5. **COMPARATIVUL ADJECTIVELOR**

ZIMBER MOLDAVIAE

In occidentalibus montibus Moldaviae est animal proprium nostrae regionis: zimbrum Moldaui uocant. Magnitudine bouem domesticum aequat; caput tamen oblongius quam bouis, collum et uentrem graciliorem, pedes altiores, cornua tenuiora et erectiora habet. Animal est ferox et uelox ac caprarum instar per montium praecipitia scandere potest.

6. **SUPERLATIVUL ADJECTIVELOR**

DE AMICITIA

Nihil est in uita dulcius quam amicitia firmissima. Vita sine amicis grauissimum onus est. Sed rarissimae sunt uerae amicitiae. Antiquissimis temporibus apud Graecos claris-

sima fuit Achillis cum Patroclo et Pelopidae cum Epaminonda; apud Romanos clarissima fuit amicitia Laelii cum Scipione.

DE LIBERORVM EDVCATIONE

Antiquissimis temporibus parentes curam educationis habebant. Romani magnam curam pueris dabant, prudentissimum adulescentem laudabant. Pueri simili condicione simillimam educationem habebant. Diuites praeceptorem, nonnumquam etiam magistros domi habebant. Ludus autem magis idoneus educationi erat: ibi didicerunt multi pueri, humillimo loco nati, qui postea praeclari uiri ac patriae perutiles fuerunt.

7. **COMPARAȚIA NEREGULATĂ A ADJECTIVELOR**

VITA CIVIS ROMANI

Bonus ciuis Romanus mane ex suo lecto surgebat, tunicam atque togam induebat et in forum pergebat. Ibi in pessimos corruptos diuites maxima audacia pugnabat atque plurimis plebeiis hominibus auxilio ueniebat. Tiberius Gracchus atque Gaius Gracchus optimas leges agrarias apud populum promulgauerunt, sed homines peiores, nobiles, eos necauerunt. Plurimi ciues plebeii eos memoria tenuerunt.

C. **RECAPITULAREA NUMERALELOR**

1. **NUMERALUL CARDINAL**

ACHILLES ROMANUS

Sicinius Dentatus, tribunus plebis, fuit strenuus bellator, nomenque ei factum est ob ingentem fortitudinem appellatusque est Achilles Romanus. Is pugnauit in hostem centum et uiginti proeliis, cicatricem auersam nullam, aduersos quinque et quadraginta tulit, coronis aureis octo fuit donatus, obsidionali una, muralibus tribus, ciuicis quattuordecim, torquibus tribus et octoginta, armillis plus centum sexaginta, hastis duodeuiginti. Spolia militaria ex hoste sex et triginta retulit, quorum in numero octo fuerunt cum quibus ex prouocatione dimicauit.

BELLA PVNICA (I)

Tria fuerunt bella Romanorum cum Carthaginiensibus. His tribus bellis unus dux imperium apud Carthaginienses habebat, nam ei imperio unius ducis parebant. Duo consules autem exercitui Romano praeerant. Exercitus duorum consulum usque ad Carthaginem processerunt. Una pugna consul Manlius Carthaginienses superauit et postea Romam secum uiginti septem milia captiuorum reduxit.

Atilius Regulus, unus ex duobus consulibus, in Africa mansit; contra tres Carthaginiensium exercitus dimicauit et omnes milites horum trium exercituum uicit. Regulus duodeuiginti milia hostium cecidit et quinque milia captiuorum cepit. Septuaginta quattuor ciuitates in fidem accepit.

2. **NUMERALUL ORDINAL, DISTRIBUTIV ŞI MULTIPLICATIV**

BELLA PVNICA (II)

Ter Romani cum Poenis pugnauerunt. Omnibus bellis bini consules imperium exercitus Romani habebant. Primum bellum Punicum fuit ab anno ducentesimo sexagesimo quarto ante Christum natum usque ad annum ducentesimum quadragesimum primum. Hoc bello Carthaginienses Romanos semel superauerunt, sed Romani bis Carthaginienses uicerunt.

Secundum bellum Punicum fuit ab anno ducentesimo duodeuicesimo usque ad annum ducentesimum primum. Tertium bellum fuit ab anno centesimo undequinquagesimo usque ad annum centesimum quadragesimum sextum. Hannibal, celeberrimus dux Poenorum, anno aetatis suae sexagesimo quinto e uita excessit.

Universitatea SPIRU HARET

PARTEA A-II-A

GRUPUL PRONOMINAL ŞI VERBAL NEFLEXIBILELE

CAPITOLUL VII

MORFOLOGIA PRONUMELUI. TIPOLOGIE ŞI PARTICULARITĂŢI

GRUPUL PRONOMINAL. Conform tradiţionalei concepţii gramaticale antice, reflectate în terminologia latină, pronumele este înlocuitorul de bază al numelui, respectiv al substantivului. Prin urmare, fiind şi el o parte de vorbire flexibilă, variabilă în gen, număr şi caz, pronumele poate funcţiona în primul rând ca subiect al unei propoziţii. În orice limbă IE, antică sau modernă, pronumele îndeplineşte mai multe roluri în cadrul unui enunţ: el se poate referi la un substantiv sau la un echivalent al acestuia anterior amintit în contextul frazeologic, poate să indice în sau din realitatea extralingvistică un obiect (în sens gramatical) oarecare, poate, de asemenea, servi la punerea unei întrebări directe ori indirecte, în sfârşit (dar fără să fi epuizat rolurile posibil a fi îndeplinite de un pronume), el poate face, în plan strict sintactic, legătura între propoziţii, contribuind astfel, asemenea unor autentice conjuncţii, la structurarea coerentă a enunţului frazeologic complex.

Putem vorbi, în opinia noastră, cu îndreptăţire de un veritabil **grup pronominal** datorită, pe de o parte, complexităţii morfologice a acestei clase sau categorii de cuvinte, pe de altă parte valenţelor sale sintactice globale, extrem de diversificate în limba latină.

COMPLEXITATEA MORFOLOGICĂ A GRUPULUI PRONOMINAL. Încă din IE comună, pronumele a constituit o clasă de cuvinte relativ neomogenă, cu o flexiune aparte, dar şi asemănătoare, în raport cu aceea atât a numelui (substantive, adjective, numerale), cât şi a verbului.

Strict morfologic vorbind, ca şi numele, toate pronumele participă la categoriile „număr" şi „caz"; numai câteva tipuri de pronume participă şi la categoria „gen" diferenţiindu-le complet (masculinul faţă de feminin, respectiv de neutru), altele diferenţiind doar animatele de inanimate sau, în sfârşit, neparticipând deloc la categoria genului (pronumele personale şi reflexive). Pe de altă parte, unele pronume, spre deosebire de restul, majoritar numeric, al celorlalte tipuri pronominale, se comportă flexionar asemenea verbului, deoarece participă şi la categoria „persoană".

Vom trage concluzia că grupul morfologic al pronumelui a cristalizat, pornind de la IE comună spre limbile IE antice, o flexiune deosebită, particulară în raport cu celelalte două tipuri de flexiune fundamentale (nominală şi verbală), între care s-a situat ca un câmp morfologic de tranziţie, interferent în ariile sale laterale[*].

[*] Despre situaţia categoriei pronumelui în IE, ca şi despre dificultăţile reconstrucţiei acesteia la nivelul comunităţii IE, din cauza (în primul rând) a diversităţii deconcertante de formaţii şi tipuri pronominale în limbile IE antice, a se vedea *ILR*, I, 147-148.

Universitatea SPIRU HARET

VALENȚELE SINTACTICE ALE GRUPULUI PRONOMINAL. Complexitatea, dar şi, cum am subliniat, lipsa de omogenitate a grupului pronominal rezultă şi din polivalența sa sintactică. Latina dovedeşte în mod peremptoriu că pronumele funcționa – cel mai probabil încă din faza comunității IE – atât ca substitut al numelui, în rolul care de altfel l-a şi consacrat (deci, asemenea unui substantiv), cât şi ca determinativ /determinant al numelui (deci, cu rol de adjectiv, când determină un substantiv). Cele două valențe sintactice ale pronumelui în general se tolerează reciproc (cele mai multe pronume pot funcționa şi funcționează efectiv ca adjective pronominale), dar se şi exclud în anumite cazuri (de pildă, în cele ale pronumelui personal şi reflexiv, pronume care nu pot determina niciodată un substantiv).

S-a observat cu deplin temei* că rolul de substitut al numelui poate fi, în anumite situații enunționale din latină sau greacă, cu totul estompat în favoarea expresivității, altfel spus a unei funcții de ordin stilistico-expresiv: în formulări de tipul *ego censeo*, *tu non (censes),* rolul fundamental al pronumelui personal (*ego*, *tu*) nu mai este acela de a ține locul unui nume, ci doar de a întări exprimarea persoanei, incluse în şi manifestate (însă nu suficient de puternic) prin desinența verbală; aici, pronumele personal serveşte sublinierii unei opoziții nete, pe când într-un exemplu ca *uis tu*?, lipsind opoziția de persoană, pronumele are o evidentă valoare emfatică, rolul lui fiind doar acela de a scoate şi mai mult în relief persoana-protagonistă a enunțului.

VARIETĂȚILE TIPOLOGICE ALE PRONUMELUI. De-a lungul evoluției sale istorice, latina şi-a cristalizat, în interiorul grupului pronominal, două serii a căror distincție se poate stabili pe baza diferențelor, respectiv a comunității trăsăturilor de flexiune. Pe de o parte distingem:

a) seria pronumelor centrate pe **ideea de persoană**, reprezentate de pronumele **personal, reflexiv, posesiv** şi **demonstrativ** (chiar dacă între flexiunea primelor două şi cea a penultimului există diferențe fundamentale, dar şi – ceea ce trebuie subliniat – interesante puncte de contact; flexiunea demonstrativului posedă particularități specifice);

b) seria pronumelor **fără legătură cu ideea de persoană**, centrate pe ideea de **relație** şi **definire**, şi reprezentate de pronumele **relativ, interogativ şi nedefinit**

(comunitate de origine şi flexionare remarcabilă).

PRONUMELE DEPENDENTE DE IDEEA DE PERSOANĂ

1. Pronumele personal

Reprezintă una dintre varietățile tipologice cele mai vechi ale pronumelui latin, deoarece păstrează caracteristici ale flexiunii pronominale din IE comună. Rolul pronumelui personal este acela de a întări ideea de persoană, exprimată şi deja inclusă în desinența verbală. Este probabil că numai în frazele nominale pronumele personal constituia unica marcă a persoanei.

Prin urmare, acest tip de pronume servea în latină desemnării protagoniştilor enunțului/comunicării: autorul, respectiv interlocutorul unui discurs. Trăsăturile fundamentale ale personalului latin sunt următoarele:

a° diferențiază categoria morfologică a persoanei, dar numai pentru primele două; pentru persoana a III-a există numai pronumele reflexiv; ca înlocuitor al

* Bibliografie şi comentarii *ibid*., 148.

Universitatea SPIRU HARET

persoanei a III-a nereflexive, latina va folosi în primul rând pronumele demonstrativ, prin diversele sale specii;

b^{o} nu diferenţiază genurile;

c^{o} desinenţele cazuale ale pronumelui personal sunt diferite de cele utilizate în flexiunea nominală;

d^{o} îşi derivă formele (altfel spus, le construieşte) pornind de la mai multe rădăcini (sau teme: distincţia nu poate fi efectuată cu claritate);

e^{o} rădăcina nominativului se opune celei de la celelalte cazuri, atât la singular, cât şi la plural;

f^{o} formele originare, IE, de genitiv s-au pierdut; latina a preluat pentru acest caz formele corespunzătoare ale pronumelui posesiv, la singular şi la plural.

PARADIGMA PRONUMELULUI PERSONAL

	PERSOANA I		PERSOANA a II-a	
	SG	PL	SG	PL
N	*ego*	*nōs*	*tū*	*uōs*
G	*meī*	*nostrī/nostrum*	*tuī*	*uestrī/uestrum*
D	*mihī*	*nōbīs*	*tibī*	*uōbīs*
AC	*mē*	*nōs*	*tē*	*uōs*
V	-	-	*tū*	*uōs*
ABL	*mē*	*nōbīs*	*tē*	*uōbīs*

EXPLICAREA FORMELOR. OBSERVAŢII PRIVITOARE LA UTILIZAREA LOR

Singular

G Tema arhaică a fost **mī*, respectiv **tī*, la origine forme atone; iniţial s-a adăugat desinenţa *-s*, ajungându-se la formele arhaice atestate *mis* şi *tis*. În procesul structurării latinei literare, ele au fost înlocuite cu formele corespunzătoare ale genitivului pronumelui posesiv.

D La temele de bază pentru cazurile oblice **mi-*, **ti-* s-au adăugat desinenţele **-gh-ei*, respectiv **-bh-ei*, care s-au păstrat, cu pierderea aspiraţiei consoanei, în latina arhaică, epigrafic: *mihei, tibei*; ulterior, diftongul s-a redus la *-ī (mihī, tibī*), iar vocala finală a devenit *anceps* („dublă", „cu două feţe" [în ceea ce priveşte durata]), ca urmare a scurtării aşa-numite iambice (iambul ∪ – *mĭhī, tĭbī* devine un *pyrrhicus* ∪∪ *mĭhĭ, tĭbĭ).* La persoana I s-a creat şi o formă redusă, prin contragere, după dispariţia lui *-h-* intervocalic: *mĭhĭ* > * *mīĭ*> *mī*, ceea ce nu s-a întâmplat la persoana a II-a.

AC şi ABL aveau, în latina arhaică, aceeaşi formă, datorită prezenţei aceluiaşi sunet: *d*, o desinenţă, la ABL, o particulă de întărire, la AC; ABL îşi pierde desinenţa din motive fonetice (*mēd* > *mē*, prin dispariţia lui *-d* după o vocală lungă), iar AC îşi pierde particula (*mēd* > *mē*) în aceleaşi circumstanţe fonetice; aceeaşi a fost situaţia şi la persoana a II-a.

Plural

G Cele două serii de forme provin, după cum am arătat, de la pronumele posesiv. *Nostrum* şi *uestrum* provin de la forma de G plural, *nostri* şi *uestri* de la G sg neutru; prin urmare, a existat o dublă folosire a genitivului posesivelor: a pluralului, format cu desinenţa **-om* (concurată în latina arhaică de *-ōrum*/ *-ārum* de la flexiunea demonstrativelor, respectiv a substantivelor primelor două declinări), şi a singularului, format cu desinenţa *-ī*. La

o dată ce nu poate fi precizată, forma în *-um* a început să se specializeze pe un sens partitiv (*pars nostrum / uestrum*, „o parte dintre noi/voi”, *nemo nostrum/uestrum*, „nimeni dintre noi/voi”), în vreme ce forma în *-i* ca şi la singular, a început să funcţioneze cu rol de complement indirect dependent de verbe şi adjective sau de genitiv obiectiv, cu funcţie de atribut, raportat la substantive de origine verbală: *meminī nostrī/uestrī/tuī*, „îmi amintesc de noi/voi/tine”; *cura nostrī/uestrī/tuī*, „grija de noi/voi/tine”.

D şi ABL se formează de la temele *nō-*, respectiv *uō-* cu ajutorul desinenţei [*] *-bheis* > lat. arh. *-beis* > lat. cl. *-bīs*.

Observaţii

1. Cazul vocativ este utilizat numai la persoana a II-a, prin excelenţă ad- sau interlocutivă.

2. Când sunt însoţite de prepoziţia sociativă *cum*, „cu”, „împreună/laolaltă cu”, formele de ABL sg/pl ale pronumelui personal precedă prepoziţia, care devine astfel o postpoziţie: *mēcum, tēcum, nobīscum, uobīscum.*

3. Pronumele personal apare adesea întărit fie prin cuvinte enclitice (cum devine şi propoziţia *cum*, pe cale probabil analogică), de tipul *quīdem*, „într-adevăr” (rezultând adverbul *equĭdem* < *ego* + *quĭdem*), fie prin particule (la origine tot cuvinte enclitice), ca: *-met (egomet, tibimet*): mai ales când pronumele personal apare dublat de adjectivul pronominal de întărire (*egomet ipse*, „eu însumi”, „eu în persoană”); *-pte (mihipte); -te* (numai la persoana a II-a singular, la formele monosilabice ale cazurilor: *tute, tete*).

4. Ideea de reciprocitate se exprima cu ajutorul prepoziţiei *inter* urmate de AC pl: *inter nōs/uōs*, „între noi/voi”, „unii pe alţii”.

EVOLUŢIA ÎN LATINA TÂRZIE ŞI MOŞTENIREA ROMANICĂ. Spre sfârşitul latinităţii se produc o serie de modificări de natură formală, dar şi gramaticală (morfologică). Între acestea, cele mai semnificative sunt următoarele, întrucât anunţă perspectiva romanică:

a. *Folosirea pronumelor personale devine din ce în ce mai intensă faţă de epoca clasică şi postclasică*, ajungând, în sec. al IV-lea p. Chr., aproape obligatorie pentru pronumele cu funcţia de subiect. Acest fapt s-a petrecut fie sub impulsul deteriorării fonetice a finalului verbelor (*-m, -s, -t* tind să dispară în poziţie finală), de unde confuzia gravă de ordin morfologic (*legi-s, legi-t* etc.), diminuată prin utilizarea pronumelui, fie în condiţiile atenuării valorii emfatice a pronumelor personale înseşi. În limbile romanice se observă, pe anumite arii, separat, consecinţele ambelor acţiuni: franceza utilizează pronumele personale în mod obligatoriu pentru a diferenţia formele verbale omofone (la singular), în vreme ce italiana, spaniola şi româna folosesc pronumele primelor două persoane nu din raţiuni morfologice, pentru evitarea confuziei generate de uniformitatea fonetică, ci pentru întărirea valorii desinenţelor verbale prin prezenţa pronumelor, ele însele „cu o valoare emfatică destul de slabă”[*].

b. Atât la singular, cât şi la plural, *formele cazurilor oblice tind să fie folosite una în locul celeilalte*, probabil sub influenţa declinării substantivelor în aceeaşi epocă: în *Appendix Probi*, 220 se atrage atenţia asupra formei corecte *nobiscum*, concurate de forma răspândită *noscum*. Totuşi, la pronumele personal nu s-a ajuns, ca la substantive sau adjective, la un caz oblic general.

[*] Detalii în *ILR*, I, 154-155.

Universitatea SPIRU HARET

c. *Formele de NAC (V) plural tind să fie preponderent folosite*, începând cu sec. al III-lea p. Chr., *în locul celor corespunzătoare de singular* (*ego, mē* → *nōs*; *tu, tē* → *uōs*). Această utilizare a aşa-numitului plural al maiestăţii are un sens evident emfatic şi a condus, în timp, la formarea, pe teren latin, a embrionului viitoarelor pronume de reverenţă din limbile romanice, ca specie nouă a pronumelui personal.

d. *Apariţia pronumelui personal pentru persoana a III-a* este, cu certitudine, cea mai importantă modificare de utilizare a altor forme pronominale în beneficiul celui personal. După cum s-a arătat*, deplasarea demonstrativului *ille* (sau , în alte regiuni, a pronumelui de întărire *ipse*) în spaţiul personalului a reprezentat un proces lent şi de durată, aflat în plină desfăşurare în sec. al V-lea p. Chr., după mărturia gramaticului Cledonius (*GL*, ed. Keil, V, 49, 32), astfel încât *ille*, respectiv *ipse*** ajung pe acelaşi plan cu pronumele de persoana I/II şi umplu unul dintre cele mai importante „goluri" ale morfologiei pronominale la o formă de bază, cum este aceea a personalului, aducând în plus şi distincţia suplimentară pe genuri. *Ille/ipse* au dobândit, zonal, statut de pronume personal încă din latina populară, şi nu după dizolvarea unităţii latine***, deoarece latina vorbită târzie a cunoscut diferenţieri regional-teritoriale multiple şi variate pe un spaţiu latinofon atât de vast, din extremitatea atlantic-iberică până în orientul carpato-danubiano-pontic. *Ille* şi *ipse* au fost pronumele „selectate" pentru a repara deficienţele sistemului pronominal personal latin şi în împrejurările în care demonstrativul *hic* şi anaforicul *is* au început a fi, progresiv, eliminate din limba vorbită, alături de *iste* (care avea şi o suplimentară nuanţă peiorativă) şi de *idem* (şi el, cu valoare expresiv-emfatică în anumite împrejurări). *Ille/ipse* dobândesc, aşadar, un rol amplificat tocmai prin diminuarea celui jucat de restul demonstrativelor, ca şi prin restrângerea numărului lor.

Să urmărim în continuare evoluţia formelor latine ale pronumelui personal în limba română, cu reflexe şi în alte limbi romanice.

Persoana I

Singular

N *ego* > lat. pop. *eo* (atestări: *CIL* VIII, 13134 etc.) > **yo* > rom. *eu*, oral, reg. *io*; it. *io*, v.fr. *jo*, fr. *je* etc.

D *mihĭ mī* > *mi* (formă atonă), *mie* (formă tonică, cu *-e* analogic după persoana a II-a (*ţie*)****

AC *mē* > rom. *mă*, *m-* (formă atonă).

mē + particula enclitică**-nĕ* > lat. pop.**mĕnĕ* > rom. *mine*; fenomenul enclizei pronumelui personal (şi reflexiv) la AC sg s-a petrecut şi în sudul Italiei şi în Dalmaţia*****.

---

* *ILR*, I, 155.

** În sardă, în catalană şi în anumite dialecte italiene – aşadar, pe un spaţiu romanic dispersat – s-a moştenit deplasarea lui *ipse* din latina populară.

*** Cum crede I.Fischer, *op. cit.*, 102.

**** Al. Rosetti, *op. cit.*, 146; I.Fischer, *op. cit.*, 103: *mie, ţie* ar fi „creaţii mult mai recente, româneşti".

***** *ILR*, I, 155: *-ne* este, la origine, o particulă interogativă şi, simultan, exclamativă, atestată în limba clasică şi literară pe larg. După Al. Rosetti, *ibid.*, encliza lui *-ne* la AC pronumelui personal (**mene, tene*) şi reflexiv (**sene*) s-a produs, în special în spaţiul *danubian*, pe cale analogică, după interogativul **quene* > rom. *cine* (sau **quem-ne* > **que[n]-ne*).

Universitatea SPIRU HARET

Plural

NAC *nōs*> rom. *noi*, it. *noi*, unde *-i*, ca marcă a pluralului, într-o anumită parte a teritoriului romanic, este preluat, în latina populară-zonal-de la pluralul declinării nominale (a II-a, masculine); formă atonă la AC: *n(e),* prescurtată, analogică după singular.

D *nōbīs* > **nōbĭs* > **nōbĕs,* cu *-ĕ-* > **-ö-* > **-ă-* în latina dunăreană devenită română (prin influenţa vocalei labiale precedente)*:-rom. *nouă* (forma tonică), *ne-*, *ni*(-): forme atone, prescurtate create analogic după singular.

> sard. *nois*, „id"

Persoana a II-a

Singular

NV *tū* > rom., it., fr. etc. *tu*

D *tibī* >* *tībī*, cu *-ī-* analogic după *mī*** > *tibĕ* (atestări în *CIL* I, 10; 5 etc.: Rosetti, *ibid.*) > rom. *ţie* (forma tonică, după care s-a creat, analogic, *mie*), *-ţi* (*ţi-*), formă atonă. Aceste forme atone ale pronumelui personal, la I/II sg/pl, există, în paralel, şi în italiană, originea comună a fenomenului creării unei duble serii – tonice şi atone – fiind, indiscutabil, latină şi populară***, la D şi Ac.

AC *tĕ* + particula enclitică *-nĕ* >* *tene* > rom. *tine* (cf., *supra*, *mine*); forma atonă o continuă pe cea latină fără encliză.

Plural

NAC *uōs* > rom., it. *voi*, cu diferenţă de silabaţie, ca şi la *noi*; *-i* provine, de asemenea, de la flexiunea nominală, acţionând simultan cu persoana I pl.

D *uōbīs* >* *uōbĭs*, procesul continuând analogic şi paralel cu *nōbīs* (cf. *supra*).

Formele atone *v(ă)* şi *vi* par a fi fost create, ca şi cele de persoana I pl, analogic după singular, în interiorul limbii române****.

> sard *vois.*

S-a remarcat***** tendinţa spre monosilabism a seriei atone (neaccentuate), incomplet realizată, şi spre bisilabism a seriei tonice (accentuate) – indiferent de originile lor, latină sau internă, pe teren propriu – în limbile romanice.

2. **Pronumele reflexiv**

TRĂSĂTURI PARTICULARE. Se caracterizează printr-un accentuat defectivism, întrucât, în limba latină, el **nu poate**:

a^{o} exprima opoziţia de persoană, spre deosebire de limba greacă veche; formele existente aparţin exclusiv persoanei a III-a; pentru celelalte două, latina utiliza pronumele personal la cazurile oblice, situaţie moştenită ulterior de limba română;

b^{o} diferenţia genurile: inexistenţa deosebirii de gen apropie în mare măsură reflexivul de personal, „completându-l" întrucâtva la cazurile oblice;

c^{o} deosebi singularul de plural, confundându-le;

---

* Al. Rosetti, *ibid*.

** Al. Rosetti, *ibid*.

*** Contra, I.Fischer, *op. cit.,* 102. În opinia noastră, se pot aduce în discuţie şi situaţii similare din franceză.

**** I.Fischer, *op. cit.*, 103. După Al. Rosetti, *op. cit.*, 147, formele atone *nă*, *ne* (refăcut analogic), *v(ă)* provin direct din lat. *nōs, uōs*.

***** I.Fischer, *ibid*.

Universitatea SPIRU HARET

d° să aibă formă de N (sg/pl), prin natura lucrurilor; în locul ei, se foloseau diverse demonstrative.

În raport cu IE comună, latina a inovat, preluând pentru cazul G forma corespunzătoare a pronumelui/adjectivului posesiv *suus,-a,-um* pentru, desigur, unica persoană existentă, a III-a.

PARADIGMA

	SG/PL
N	-
G	*suī*
D	*sibī*
AC	*sē*
ABL	*sē*

ORIGINEA FORMELOR ŞI UTILIZAREA LOR. 1°. Tema originară a fost *sĕ̆*, păstrată la anumite cazuri oblice şi modificată la altele. La G, forma neatestată *sīs* (< * *sē* + desinenţa de G sg *-s* : cf. * *mī-s*, * *tī-s*) a fost de timpuriu înlocuită cu aceea provenind de la G pronumelui posesiv. La D, inscripţiile arhaice prezintă încă forme cu diftong (*sibei* < IE *sĭ̆-bhei*), reduse ulterior prin monoftongare (*sibī*) şi intrând sub incidenţa aşa-numitei scurtări iambice (*sibĭ*). AC şi ABL au avut, ca şi singularul corespunzător al pronumelui personal, o formă comună, iniţial cu *-d* (*sēd*), atestată epigrafic, unde *-d* era o particulă la AC şi o desinenţă la ABL, ulterior ambele cazuri pierzând (probabil analogic cu personalul) consoana finală (*sē*).

2° AC prezintă şi o formă reduplicată, *sēsē*, cu o sporită valoare expresivă.

3° Şi reflexivul poate fi întărit, ca şi pronumele personal, prin particule sau sufixe: *- met* (*sēmet*) *- pte* (*sēpte*).

4° Ideea de reciprocitate se exprimă, ca şi în cazul pronumelui personal, cu ajutorul prepoziţiei *inter*: *inter se*, „între ei", „unii pe alţii". Alte sintagme prepoziţionale: *per se*, „prin sine (± însuşi)", *propter se*, „pentru sine", „datorită lui/ei/sieşi".

5° Pentru exprimarea ideii de sociativitate se utilizează aceeaşi postpoziţie *cum*, ca şi la pronumele personal: *sēcum*, „cu sine".

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Natura simplă din punct de vedere morfologic şi fonetic a pronumelui reflexiv a favorizat moştenirea lui panromanică. Pentru spaţiul carpato-danubiano-pontic, datorită flexiunii reflexivului asemănătoare cu aceea a pronumelui personal la singular, remarcăm constituirea a două serii flexionare, în funcţie de prezenţa, respectiv absenţa accentului:

D *sibĭ̆* > *sibĭ* > *sibĕ* (cu atestări în *CIL*[*]) > v.rom. *şie* (după modelul *tibĭ* > *ţie*), rom. mod. *sie*(*şi*), forma tonică.

sibĭ̆ > *sibĭ̆* > **si* (cu pierderea silabei finale, prin haplologie, sau, ca mai sus, prin căderea intervocalică a oclusivei labiale sonore) > rom. (*î*) *şi* (forma atonă).

AC *sē*, prin encliza particulei *-nĕ* >* *sēnĕ* > * *sĕnĕ* (cf., *supra*, Ac pron. pers. *mine*, *tine*) > *sine* (forma tonică).

sē > rom. *se*, *s-* (forma atonă).

3. **Pronumele posesiv**

GENERALITĂŢI.

Este una dintre cele două varietăţi tipologice de pronume centrate pe ideea de persoană care funcţionează în latină (şi, de aici, în limbile romanice) ambivalent

[*] Al. Rosetti, *op. cit.*, 146.

Universitatea SPIRU HARET

morfologic: predominant (niciodată exclusiv) ca adjectiv determinativ al substantivului pe care îl însoţeşte, rareori ca pronume propriu-zis, în accepţia tradiţională a denumirii.

Posesivul s-a format prin derivare de la pronumele personal (este numit şi posesivul personal), pentru primele două persoane, având, ca şi acela, forme diferite pentru singular şi plural şi pentru toate genurile. La persoana a III-a, posesivul s-a creat pornind de la pronumele reflexiv, de aceea posesivul pentru persoana a III-a are valoare reflexivă (este denumit şi posesivul reflexiv), deoarece se referă la subiect, şi nu diferenţiază pers. a III-a singular de a III-a plural.

Posesivul cu rol de adjectiv – tradiţional denumit adjectivul pronominal posesiv – funcţionează ca un substantiv la G, fiind substituibil cu acesta: *gladius suus*, „sabia sa" = *milĭtis gladius*, „sabia soldatului". Adjectivul pronominal posesiv înlocuieşte numai numele posesorului. Pronumele posesiv înlocuieşte în acelaşi timp numele posesorului şi pe cel al obiectului posedat: *Nostrī uēnērunt*, „Ai noştri [=soldaţi, prieteni, colegi etc.] au sosit".

POSESORUL ŞI/SAU OBIECTUL POSEDAT
DETERMINĂ PARADIGMA ŞI FLEXIUNEA

NUMĂR	PERS. I	PERS. a II-a	PERS. a III-a
Singular	*meus,-a,-um*	*tuus,-a,-um*	*suus,-a,-um*
Plural	*noster,-ra,-rum*	*uester,-ra,-rum*	

Pronumele / adjectivul pronominal posesiv se declină întocmai ca un adjectiv care are la N sg 3 terminaţii, după declinările a II-a (masculinul şi neutrul) şi I (femininul): *-us* (m), *-a* (f), *-um* (n), pentru primele 3 persoane, când este un singur posesor, şi *-er* (m), *-(r)a* (f), *-(r)um* (n), pentru primele 2 persoane, când sunt mai mulţi posesori.

Observaţii

1° Vsg al lui *meus* este, de obicei, *mī* (la masculin singular), atunci când însoţeşte substantive de declinarea a II-a, cu Vsg distinct de Nsg: *filī mī*, „fiule al meu!", „fiul meu!", dacă însoţeşte un substantiv al cărui Vsg este identic cu Nsg, posesivul îşi păstrează şi el forma de Nsg masculin: *sanguis meus*, „sânge al meu!", „sângele meu!"

2° În perioada arhaică şi la scriitorii arhaizanţi, persoana a II-a plural *uester* cunoaşte vocalismul *-o-*. Acelaşi vocalism se reîntâlneşte în latina târzie şi populară, reprezentând fie continuarea pe cale orală a formei vechi, fie – mai curând – o refacere analogică, după modelul lui *noster*.

3° La G pl, tot în epoca arhaică apare utilizată desinenţa *-um* (după declinarea a III-a), *-ōrum*/*- ārum* fiind, desigur, mai recentă: *meum = meōrum*/*meārum*, *tuom* sau *tuum = tuōrum/tuārum*, *nostrum = nostrorum/nostrārum*, *uostrum = ue/ostrōrum*, *ue/ostrārum*. Confuzia cu AC singular masculin/neutru şi nediferenţierea pe genuri (masculine-feminine) au fost cauzele care au condus la dispariţia formelor arhaice de G pl.

4° Când putea fi uşor subînţeles sau presupus, adică atunci când nu putea exista ambiguitate în legătură cu identitatea posesorului, adjectivul pronominal posesiv putea fi omis: *Amāte parentes* (subînţeles *uestrōs*), „Iubiţi-vă părinţii!"

5° Unele forme ale posesivului puteau fi întărite, revalorificate expresiv cu ajutorul unor particule, ca *-met* şi *-pte*: *suămet uerba*, „chiar vorbele sale", „vorbele

Universitatea SPIRU HARET

sale proprii"; a doua particulă întăreşte sensul formelor posesive numai la ABL singular: *suōpte anĭmō*, „cu intenţia sa proprie"; *meāpte manū*, „cu mâna mea (proprie); *tuāpte uoluntāte*, „din chiar voinţa ta (proprie)".

6° În limba literară, posesivul poate exprima şi nuanţe semantice depărtate de valoarea proprie, cum este aceea de oportunitate, de „moment favorabil", „prielnic": *suo tempore*, „la timpul «său»" (=„potrivit", „prielnic").

Situaţia particulară a posesivului reflexiv

Provenind de la pronumele reflexiv – după cum s-a notat deja –, posesivul pentru persoana a III-a se raportează/referă la subiectul propoziţiei, este deci un reflexiv direct:

Filia matrem suam (= filiae) amat.

„Fiica îşi iubeşte mama".

Nu rare sunt situaţiile în care *suus* se referea nu la subiectul propoziţiei, ci la un alt cuvânt (un complement), fiind aşadar folosit ca reflexiv indirect:

Hanc domum pretiō suō uendam.

„Casa aceasta o voi vinde la preţul ei" (=„bun", „favorabil", „avantajos").

La origine, *suus* se putea utiliza, aşadar, şi ca reflexiv indirect, după cum o atestă relativ numeroase exemple din textele epocii arhaice. Latina vorbită nu pare să fi operat distincţia direct-indirect în cazul lui *suus*. Epoca clasică a accentuat, prin textele literare, uzul lui *suus* aproape exclusiv pentru raportarea la subiectul propoziţiei, utilizând pentru raportarea la un complement nu posesivul *suus*, ci demonstrativul *eius*:

în loc de *Hannibălis uīta secūra non fuit.*

„Viaţa lui Hannibal nu a fost liniştită"

se utiliza construcţia cu *eius*, nu cu *sua*	*Eius uīta secūra non fuit*. (nu *sua uīta*)

Totuşi, chiar şi în registrul înalt, al epocii clasice (şi, cu atât mai mult, post-clasice), se puteau întâlni situaţii în care *suus* era utilizat ca reflexiv indirect, nera-portându-se la subiectul propoziţiei. Este citat următorul exemplu foarte cunoscut:

Hannibălem suī ciuēs ē ciuitāte eiecērunt. (Cicero, *Pro Sest*. 142)

„Pe Hannibal concetăţenii săi l-au alungat din cetate",

unde *sui* se raportează la *Hannibal(em),* folosirea lui *eius* fiind aici, după recomandările gramaticilor antici, de preferat; uzul lui *suī* e şi popular, şi vechi.

S-a semnalat, de asemenea, faptul că, tot la autorii clasici, apare, în diverse cazuri, reciproca fenomenului observat mai sus: în locul aşteptatului posesiv *suus* se întâlneşte *eius* ca reflexiv direct.

EVOLUŢIA ÎN LATINA TÂRZIE ŞI ÎN LIMBILE ROMANICE. În afara formei, deja semnalate, de persoana a II-a plural *uester/uoster*, singura care a ridicat probleme, în latina vorbită ca şi în aceea scrisă a epocii târzii, a fost *suus*. Frecvent apar utilizări inversate ale lui *suus* faţă de *eius* şi reciproc, uneori, însă, şi pentru a se evita monotonia repetiţiilor[*]. *Suus* apare concurat acum nu numai de *eius*, ci şi de un adjectiv propriu-zis,

[*] Exemple şi detalii apud *ILR*, I, 157.

Universitatea SPIRU HARET

precum *proprius,-a,-um*, „propriu", „specific" (=„al său", „a sa"), care are avantajul de a risipi confuzia singular-plural generată de utilizarea lui *suus*: se întâlnesc fie forme aparent pleonastice, ca *propriam suam* [*calamitatem*], chiar în epoca clasică (Caesar, *BC*, III, 20, 3), fie cu eliminarea posesivului, înlocuit de *proprius*. În sfârşit, latina populară evită folosirea lui *suus* raportat la un substantiv la plural, fapt dovedit şi de absenţa formelor continuatoare în unele limbi romanice (rom. *lor*, fr. *leur[s],* it. *loro* etc.).

De asemenea, trebuie semnalat faptul că posesivul, mai ales când îndeplineşte rolul unui adjectiv, poate fi întâlnit în inscripţiile din epoca imperială cu valoare de pronume personal*: astfel, în locul ablativului absolut cu subiectul reprezentat în mod curent de un pronume personal (*mē uīuō*, „pe când eu trăiam/eram în viaţă", „în viaţă fiind eu", *sē uīuō*, „el fiind în viaţă" etc.), epigrafele indică utilizarea adjectivului pronominal posesiv: *uīuō meō, uīuō suō*, cu acelaşi înţeles.

Formele latine care stau la baza posesivului românesc sunt următoarele:

I sg. lat.	*meus, mea* (la un caz oblic general)	> rom.	*m(i)eu*, mea*
pl	*meī*	>	*m(i)ei***
II sg	*tuus* > **teus* (analogic după persoana I)	>	*tău*
sg	*tua*	>	*ta*
pl	*tuī* > **tei* (analogic după *mei*)	>	*tăi****
III sg	*suus* > **seus* (analogic după persoanele precedente)	>	*său*
sg	*sua*	>	*sa*
pl	*suī* > **sei* (analogic după persoanele precedente)	>	*săi*****
I sg	*noster* (ca şi toate persoanele precedente, la un caz oblic general)	>	*nostru*
sg	*nostra*	>	*noastră*
pl	*nostrī*	>	*noştri* (cu trecerea lui - *s* - la - *ş*-)
pl	*nostrae*	>	*noastre*
II sg	*uoster*	>	*vostru*
sg	*uostra*	>	*voastră*
pl	*uostrī*	>	*voştri* (cf., *supra*, *noştri*)
pl	*uostrae*	>	*voastre*

4. **Pronumele demonstrativ**

GENERALITĂŢI. Este cunoscut sub diverse denumiri, între care amintim: pronume „determinative" (Marius Lavency) sau (epi)deictice (diverşi autori), denumiri prin care este individualizată acea categorie/varietate tipologică a pronumelui

* *Ibidem.*

** Al. Rosetti, *op. cit.*, 147. Forma de feminin plural *mele* este refăcută, în opinia autorului, analogic după modelul *stea-stele*.

*** Şi femininul plural *tale* s-a creat, după autorul citat, analogic după forma corespunzătoare a persoanei I.

**** *Sale* este tot o formaţie analogică, după modelul persoanei precedente (Al. Rosetti, *ibid.*)

Universitatea SPIRU HARET

cu ajutorul căreia sunt „arătate", „indicate" (lat. *demonstrare*, „a indica") obiectele – în sens gramatical – despre care vorbim. Gestul (epi)deictic, al arătării obiectului în cauză, este însoțit de o aproximare a distanței dintre locutor și obiect sau dintre acesta din urmă și alte persoane implicate în actul comunicării. O atare distanță, relativ exprimată desigur, este aproximată ca fiind mai mică (și atunci pronumele în cauză indică **apropierea** de actanții comunicării) sau dimpotrivă, mai mare (în această situație, demonstrativul respectiv indică **depărtarea** față de aceleași repere), ori egală cu zero (situație în care avem de a face cu **identitatea** persoanei gramaticale cu sine însăși, deci cu pronumele demonstrativ de **identitate**). O varietate a pronumelui de identitate este așa-numitul pronume de **întărire** (nejustificat denumit de M.Lavency[*] de „opoziție"), care indică, în egală măsură, o distanță egală cu zero între obiect și actantul comunicării, punând însă accentul semantic nu pe ideea de identitate (căci de alteritate nu poate fi vorba), ci pe rolul jucat de actant (protagoniștii enunțului).

ORGANIZAREA PRONUMELUI DEMONSTRATIV. Rezultă, așadar, cu claritate că pronumele demonstrativ este organizat după categoria persoanei (gramaticale), respectiv a actanților comunicării. În consecință, demonstrativele de bază sau propriu-zise sunt următoarele:

1. *hic* (m) *haec* (f) *hoc* (n), „acesta (de lângă mine, de aici)"; trimite la persoana I, altfel spus indică obiectele situate în imediata apropiere sau care aparțin persoanei locutoare.

2. *iste* (m) *ista* (f) *istud* (n), „acesta (de lângă tine, din apropierea ta)"; trimite la persoana a II-a, prin urmare indică obiectele situate în apropierea sau care aparțin persoanei ad/interlocutoare.

3. *ille* (m) *illa* (f) *illud* (n), „acela (de lângă el/ea, de acolo)"; trimite la persoana a III-a, indicând situarea depărtată a obiectelor gramaticale, referentul obiectiv.

Aceste 3 pronume demonstrative alcătuiesc un sistem coerent, întrucât diferențiază cele 3 persoane gramaticale. Distingerea lor prin intermediul demonstrativului constituie, în raport cu originile IE, o inovație latină[**], pe care limbile romanice nu au moștenit-o, întrucât a devenit obscură chiar în latina târzie.

Latina a cunoscut încă alte 3 pronume cu valoare demonstrativă, dar nelegate predominant de categoria persoanei. Acestea au fost următoarele:

4. *is* (m) *ea* (f) *id* (n), „acesta / cel" (... care)

Reprezintă antecedentul pronumelui relativ (*qui, quae, quod*), cu care în general formează un cuplu (*is* /.../ *qui*, „cel /.../ care"). Funcția sa este una prin excelență indictivă ([epi]deictică), și anume una de trimitere: spre anterioritate (funcție numită anaforică), spre un element al discursului despre care s-a mai vorbit înainte („în amonte"[***]), fie spre mai departe, spre ceea ce va urma (funcție numită cataforică), anunțând și anticipând o propoziție relativă subordonată. Aceste două funcții sunt numite și diaforice[****]. În sfârșit, demonstrativul diaforic *is* poate

[*] *Op. cit.,* 72, § 119.

[**] *ILR*, I., 148.

[***] Marius Lavency, *op. cit.,* 70, § 116.

[****] *Id.*, *ibid*.

Universitatea SPIRU HARET

funcționa, mai ales în latina cultă şi clasică, cu valoare emfatică, în calitate de echivalent al lui *tālis*, „astfel de /.../", „aşa /.../".

5. *īdem* (m) *eadem* (f) *ĭdem* (n), „tot el / ea", „acelaşi"

Exprimă ideea de repetare întru totul, aidoma, a obiectului gramatical, deci ideea de identitate a obiectului cu sine însuşi. Unii autori de gramatici[*] îl consideră un demonstrativ intensiv (l-am numi, mai curând, de dublare) sau – mai puțin justificat – „expresiv" (valențele stilistice ale demonstrativului de identitate nu sunt, însă, relevante).

6. *ipse* (m) *ipsa* (f) *ipsum* (n), „însuşi", „însăşi"

Este strâns legat de ideea de persoană gramaticală, dar într-un mod deosebit față de demonstrativele de bază, întrucât el are rolul tocmai de a întări ideea de persoană; de aceea, comportându-se morfologic ca un adjectiv – deoarece apare aproape întotdeauna pe lângă alte pronume, de regulă personale, pe care le „întăreşte", le scoate mai clar în evidență –, a şi fost considerat un „adjectiv intensiv."[**] Ulterior, va fi folosit şi ca pronume propriu-zis.

TRĂSĂTURI SPECIFICE ŞI COMUNE ALE DEMONSTRATIVELOR. Din punct de vedere sintactic, toate aceste pronume pot determina, atributival, câte un alt nume – substantiv sau înlocuitor al său –, deci pot funcționa şi ca adjective pronominale demonstrative.

Din punct de vedere morfologic, demonstrativele posedă un fascicol de trăsături specifice, dintre care menționăm:

- flexiunea („declinarea") de tip pronominal: G sg are desinența *-īus*, iar D sg desinența *-ī*;
- aceleaşi cazuri (GD sg) nu diferențiază genurile;
- tendința spre uniformizare a N sg masculin (desinența *-e* la *iste*, *ille* şi *ipse*);
- tendința spre uniformizare a NACV sg neutru (desinența *-d* la *istud*, *illud* şi *id*).

ORIGINEA DEMONSTRATIVELOR. Analiza etimologică a acestei varietăți pronominale dovedeşte că latina a construit, din material IE, formații morfologice complexe, rezultate din aglutinări şi reordonări succesive, într-un proces de transformare a structurilor care nu s-a încheiat, practic, niciodată. Acest lucru s-a datorat faptului că forța epideictică / indictivă a demonstrativelor s-a tocit şi a scăzut treptat prin uzul lingvistic permanent, prin extrem de frecventa lor utilizare. Ceea ce a impus vorbitorilor o permanentă re-creare de structuri morfologice, dictate de nevoile unei comunicări cât mai clare şi mai expresive. Procedeul de bază în recrearea structurilor morfologice a fost **compunerea**.

Aşa cum s-a subliniat[***], procesul recreării de forme pronominale demonstrative s-a repetat de câteva ori pe traseul de la IE comună la latina târzie şi populară.

PARADIGME

[*] A se vedea, de exemplu, în *ILR*, I, 151.

[**] *ILR*, I, 152, cu bibliografie; mai este numit şi adjectivul de întărire.

[***] *ILR*, I, 148.

Universitatea SPIRU HARET

a°. demonstrativele de bază

1. apropierea de persoana I

SG			PL		
m	f	n	m	f	n
N *h ĭ c*	*haec*	*hoc*	*hī*	*hae*	*haec*
G	*hūius*		*hōrum*	*hārum*	*hōrum*
D	*huic*			*hīs*	
AC *hunc*	*hanc*	= N	*hōs*	*hās*	= N
ABL *hōc*	*hāc*	*hōc*		= D	

PARTICULARITĂȚI. Declinarea demonstrativului de persoana I este cea mai complexă şi complicată în acelaşi timp, datorită faptului că ea se bazează pe o rădăcină cu vocalism diferit, la care se ataşează particula (epi)deictică / demonstrativă *-ce* postpusă, care în cursul flexiunii îşi reduce corpul fonetic prin pierderea vocalei. Prin encliza particulei se produc diverse modificări fonetice.

Pronumele posedă 2 rădăcini: **ho-* (m, n) şi *ha* - (f), la care s-au adăugat, în procesul cristalizării formei, succesiv, 2 particule (epi)deictice: *-i-*, cu ajutorul căreia s-a format tema* *hoi-*, utilizată la N mf, GD mfn la singular; şi *-ce*, a cărei vocală, finală, a căzut prin apocopă, uneori antrenând şi dispariția consoanei, deci a particulei în întregime. În faza prelatină, desinența tipică de neutru pronominal la NAC (V) *-d* a dispărut înaintea particulei enclitice finale: **hod-ce* > **hŏ -c(e)* > *hŏc*. În mod curios, morfemul (epi)deictic *-ce* s-a menținut după formele terminate (la AC pl m şi f şi DABL pl toate genurile) în *-s*: *hosce*, *hasce*, *hīsce**. La G pl, desinența utilizată a fost * *-som*, întâlnită şi la flexiunea nominală (> lat. *-rŭm*).

Din punctul de vedere al cantității vocalice, NAC sg neutru *hŏc* are întotdeauna valoarea unei silabe închise şi, prin urmare, scurte. În schimb, N sg m *hīc* este *anceps*, contând uneori (de exemplu, în poezia arhaică) drept scurtă, în cea clasică (şi nu întotdeauna) drept lungă. Din acelaşi punct de vedere, G sg este, în epoca clasică, un bisilabic (*hū-ius*, cu *-i-* semivocală), pe când D sg, pentru aceeaşi epocă, un monosilabic (*huic*, deci *-ui-* tratat ca diftong); desigur, în poezie, pot interveni, *ob necessitates metricas*, nu de puține ori modificări prosodice antrenând tratamente diferite, cum este cazul dierezei (*hu-i-us*, *hu-ic etc*.).

Din punct de vedere sintactic, demonstrativul de persoana I (ca şi cel de persoana a III-a), dacă apare plasat în cap de frază, poate funcționa cu o dublă funcție: a) demonstrativă (conform rolului său morfologic de bază); b) sintactică, şi anume în calitate de conjuncție de coordonare. Este vorba de ceea ce gramaticienii numesc „legătura demonstrativă," concurată de pronumele relativ *qui* (cf. *infra*).

2. apropierea de persoana a II-a

SG			PL		
m	f	n	m	f	n
N *iste*	*ista*	*istud*	*istī*	*istae*	*ista*
G	*istīus*		*istōrum*	*istārum*	*istōrum*

* Aşadar, are loc o reîntărire a demonstrativului de persoana I acolo unde *-c(e)* dispăruse din faza prelatină, la anumite cazuri, mai ales oblice (precum cele semnalate mai sus): *hosce*, de exemplu, poate fi tradus prin „chiar pe aceştia de aici" (= de lângă mine, din apropierea mea). Morfemul (epi)deictic *-ce* este utilizat spre întărire şi la celelalte demonstrative de bază, *iste* şi *ille*, combinat sau nu cu particula interogativă *-ne*.

D	*istī*			*istīs*	
AC *istum*	*istam*	= N	*istōs*	*istās*	= N
ABL *istō*	*istā*	*istō*		= D	

PARTICULARITĂȚI. Latina a cunoscut – cu frecvență sporită mai ales în perioada arhaică – şi o serie a demonstrativelor de persoana a II-a îmbogățită cu morfemul (epi)deictic *-c(e)*: *istic*, *istaec*, *istuc* (la N sg), *istōrunc* (m, n), *istārunc* (f) la G pl etc. Flexiunea celei de-a doua serii (abstracție făcând de morfemul [epi]deictic) este identică seriei de bază.

Pe de altă parte, în latina vorbită a circulat, în toate epocile, şi o paradigmă paralelă la GD sg, creată analogic după adjectivul cu 3 terminații (de declinarea a II-a şi I) la N sg: G *istī* (m şi n) *istae* (f); D *istō* (m şi n), *istae* (f).

Atât în registrul cult (de pildă, în discursul judiciar, unde serveşte la desemnarea adversarului), cât şi în cel vorbit şi familiar, demonstrativul de persoana a II-a a cunoscut şi o suplimentară valoare semantică peiorativă: „de felul / soiul ăsta", de altfel păstrată în demonstrativul de apropiere din română.

Tema acestui pronume a fost *isto*/*e*-, respectiv *ista*-, originea ei fiind controversată (se poate admite, cu dificultate, pentru masculin, tema **is-* < **i-s-*de la N sg m al diaforicului *is*, dar femininul şi neutrul rămân neexplicate, ca şi toate celelalte cazuri, inclusiv de la plural, unde *is*-+ sufixul[?] *-t-* formează un bloc nemodificabil morfologic şi fonetic).

3. depărtarea (raportarea la persoana a III-a)

SG			PL		
m	*f*	n	m	f	n
N *ille*	*illa*	*illud*	*illī*	*illae*	*illa*
G	*illīus*		*illōrum*	*illārum*	*illōrum*
D	*illī*			*illīs*	
AC *illum*	*illam*	= N	*illōs*	*illās*	= N
ABL *illō*	*illā*	*illō*		= D	

PARTICULARITĂȚI. Nu prezintă, din punctul de vedere al declinării, flexiunea sa urmând-o pe aceea a demonstrativului de persoana a II-a. Este posibil să fi posedat o variantă arhaică în privința fonetismului inițial, căci Varro citează (şi chiar utilizează) un N sg masculin *ollus*. În mod inexplicabil, această formă presupus arhaică nu se întâlneşte la Plautus şi Terentius, iar în poezia clasică şi ulterior apar, sporadic şi izolat, anumite forme cazuale (D sg, pl etc.)[*].

După cum am notat deja, *ille* poate primi şi el morfemul (epi)deictic *-c(e)*, cu valoare accentuat demonstrativă.

În legătură cu prezența lui *ille* în cap de frază, ca element de „legătură demonstrativă", a se vedea cele observate, *supra*, despre demonstrativul de persoana I (p. 133).

Ca şi demonstrativul de persoana a II-a, cel de depărtare poate căpăta, mai ales în registrul literar, un sens conotativ emfatic, cu nuanță admirativă: *Homērus ille poēta*, „vestitul poet Homer".

b°. celelalte demonstrative

4. demonstrativul diaforic

SG			PL		
m	f	n	m	f	n
N *is*	*ea*	*id*	*eī/iī*	*eae*	*ea*

[*] *ILR*, I, 149; la N sg se întâlnesc formele *olle* şi *ollus* la diverşi autori.

Universitatea SPIRU HARET

G	*eius*		*eōrum*	*eārum*	*eōrum*
D	*eī*			*eīs/iīs*	
AC *eum*	*eam*	= N	*eōs*	*eās*	= N
ABL *eō*	*eā*	*eō*		= D	

PARTICULARITĂŢI. Formele diaforicului pornesc, după cum se observă şi din flexiune, de la două teme, care fac diferenţa pe de o parte între N m/n şi f la singular, pe de altă parte între N m/n sg şi majoritatea formelor de la plural. Este vorba de tema *i-*, de la care se formează N m/n sg, urmat de desinenţele specifice (*-s* pentru animate, *-d* pentru inanimate), temă care nu se mai regăseşte nici la N f sg, nici la celelalte cazuri oblice ale singularului; formele în *i-* de la plural (N m pl *iī*, DABL pl toate genurile *iīs*) sunt mai curând de interpretat ca rezultatul asimilării fonetice a lui *e* la *i*, deşi nici ipoteza pornirii de la tema *i-* nu poate fi din capul locului exclusă. Cea de-a doua temă este *eo-*/*ea-*, utilizată la cazurile oblice ale singularului şi la plural.

În limbajul juridic, mai ales în cel de epocă arhaică, dar şi ulterior, se păstrează forme particulare, vechi, precum AC sg m *im*, *em*, G pl *eum*, ultima dispărută destul de devreme datorită omonimiei cu AC sg m.

În poezie există atestate cantităţi vocalice particulare la G sg *ēius* şi D sg *ei*.

Limba vorbită, mai ales în mediile populare, a creat, pe baza flexiunii analogice cu adjectivele având flexiunea primelor două declinări, o formă de GD sg feminin *eae*, destinată unei existenţe durabile, din latina arhaică până în cea târzie.

Observaţii privind utilizarea morfosintactică

Funcţia anaforică a lui *is* îi permite utilizarea ca pronume personal pentru persoana absentă în latină, a III-a[*]:

Apud Heluētiōs longe nobilissimus fuit Orgētorīx. **Is** *coniūrātiōnem nōbilitātis fēcit*. (Caesar, *BG* I, 2), „La helveţi, cea mai cunoscută persoană a fost indiscutabil Orgetorix. El a pus la cale conspiraţia nobilimii”.

Funcţia cataforică a lui *is* constă în anticiparea unei subordonate relative, fapt care, într-o atare situaţie, îl face intraductibil:

Caesar **ei** *mūnitiōni* **quam** *fecerat T. Labienum legatum praefecerat* (*id., ibid.,* 10), „Caesar îl numise pe locţiitorul (său) T. Labienus în fruntea cetăţuii întărite pe care o construise”.

În alte situaţii, *is* capătă o valoare intens expresivă, care permite anticiparea unei consecutive, substituibil fiind cu *tālis*:

Cūius [=mātris] **ea** *uīs est* **ut** *eam nēmō fēminam appellāre possīt.* (Cicero, *Pro Cluentiō*, 199), „Atitudinea acesteia [= a ei, a mamei] este atât de violentă, încât nimeni nu ar putea spune că e o femeie”.

5. demonstrativul de identitate

SG			PL		
m	f	n	m	f	n
N *īdem*	*eadem*	*ĭdem*	*eīdem/iīdem*	*eaedem*	*eadem*
G	*eiūsdem*		*eōrūndem*	*eārundem*	*eōrūndem*
D	*eīdem*			*iīsdem*	

[*] Exemplele din subcapitolul de mai sus au fost preluate din gramatica lui Marius Lavency, *op. cit.*, 71, §117.

Universitatea SPIRU HARET

AC *eūndem*	*eāndem*	= N	*eōsdem*	*eāsdem*	= N
ABL *eōdem*	*eādem*	*eōdem*		= D	

PARTICULARITĂȚI. Demonstrativul de identitate s-a format pe baza diaforicului *is* prin adăugarea morfemului (sufixului de identitate) - *dem*, indeclinabil[*]. În cuprinsul flexiunii, prezența morfemului a provocat o serie de modificări fonetice, între care menționăm: căderea siflantei *-s-* înaintea dentalei - *d-*, dar numai la N sg m (**īs-dem* > *ī-dem*); **id-dem* > *ī-dem*, prin disimilarea oclusivei dentale; transformarea nazalei labiale în nazală dentală înaintea oclusivei dentale: **eum-dem* >*eun-dem*; **eam-dem* > *ean-dem*; **eorum-dem* > *eōrun-dem*; **earum-dem* > *eārun-dem*.

DABL pl (toate genurile) cunoaşte şi forma contrasă *īsdem*; alte forme contrase sunt rare sau neîntrebuințate.

În latina târzie, demonstrativul de identitate îşi pierde treptat valoarea de bază intensiv-expresivă, ajungând un sinonim concurent al lui *is*, „chiar acesta", în consecință se va simți nevoia reîntăririi semantismului de bază fie prin amplificarea cu conjuncția *-que* (*idemque*, „tot el"), fie prin amplificare şi repetiție (*idem idemque*, „acelaşi şi acelaşi")[**].

6. demonstrativul de întărire (intensiv)

SG			PL		
m	f	n	m	f	n
N *ipse*	*ipsa*	*ipsum*	*ipsī*	*ipsae*	*ipsa*
G	*ipsīus*		*ipsōrum*	*ipsārum*	*ipsōrum*
D		*ipsī*		*ipsīs*	
AC *ipsum*	*ipsam*	= N	*ipsōs*	*ipsās*	= N
ABL *ipsō*	*ipsā*	*ipsō*		= D	

PARTICULARITĂȚI. Ca şi demonstrativul de identitate, cel intensiv s-a format tot pe baza diaforicului *is* prin intermediul morfemului (sufixului? particulei?) *-pse*, inițial şi în epoca arhaică invariabil, de unde forme atestate ca *eumpse*, *eapse*, *eopse* ş.a. Ulterior, ca şi în cazul lui *iste*, vorbitorii au reorganizat flexiunea, pornind de la o falsă temă *ips-*, a cărei compunere inițială (*i[s]* + *-pse*) a fost în timp ignorată şi uitată. În epoca clasică, flexiunea demonstrativului intensiv apare atașată exclusiv celorlalte demonstrative şi urmând-o pe aceea a lui *ille* (cu excepția NAC sg n: în *um* în loc de *-ud*, întrucât *-d* nu mai funcționa ca o desinență productivă, vie).

Limba populară a tins de timpuriu să creeze un N sg m *ipsus*, ca urmare a tendinței vorbitorilor de a regulariza cât mai mult posibil flexiunea demonstrativelor în general.

În latina târzie, *ipse* îşi pierde treptat sensul intensiv sau de întărire, pentru a deveni sinonim cu demonstrativele propriu-zise *hic* şi *iste*, „acesta" sau chiar cu diaforicul *is*.

EVOLUȚIA DEMONSTRATIVELOR DE BAZĂ ŞI MOŞTENIREA ROMANICĂ. 1. Demonstrativul de persoana I *hic* a apărut frecvent în texte, încă din perioada arhaică, în corelație cu *ego/nōs* sau *meus/nostrī*, după cum cel de persoana a II-a ajunge să formeze în latina clasică sintagma *iste tuus*. În timp, opoziția *hic-iste* (I-II) începe să se atenueze în favoarea fie a lui *hic-ille* (I – non I, non II), pe baza opoziției „apropiere" – „depărtare",

[*] Originea morfemului rămâne obscură: *ILR*, I, 151.

[**] *Ibidem*.

Universitatea SPIRU HARET

mai târziu – în epoca postclasică –, „unul ... altul”[***], fie a lui *iste-ille* (II – non I, non II). Această ultimă opoziție a fost mai puternică şi s-a coroborat cu lărgirea sensului lui *iste* în dauna lui *hic*[****], primul sfârşind prin a-l elimina pe cel de-al doilea, păstrat în limbile romanice cu totul sporadic şi întâmplător, în sintagme împietrite (citãm exemplele din *ILR*, *ibid*.: *apud hoc* > fr. *avec*; *ecce hoc* > it. *ciò*). În limba română, *hic* a dispărut fără urmă.

2. În schimb, demonstrativul de persoana a II-a *iste* a fost moştenit de toate limbile romanice: v.it. *esto*, v.fr. *ist*, (v.) rom. (pop.) *ast*, *ăst* etc.[*], devenind demonstrativ de apropiere. Filiera românească a fost reconstituită de Al. Rosetti[**] după cum urmează: lat. *istu(m)* > [*] *est(u)* > (v.) rom. *ăst*, utilizat (după modelul *acest/a* etc.) şi sub forma *ast* şi cu trecerea lui [*]*e*- la *ă*- în poziție inițială neaccentuată; lat. *ista(m)* > rom. pop. *iastă*, *eastă*, *astă*; lat. *istī* > v. rom. şi pop. *eşti, işti* (ultima formă, prin asimilarea vocalei inițiale de către cea finală); lat. *istae* > rom. pop. *este* (cu forme refăcute ulterior: *aste, aeste* etc.).

După cum s-a arătat[***], o tendință generală în istoria demonstrativului latin a fost continua sa întărire, re-marcare, prin intermediul unor morfeme („particule”, „sufixe”) ante - sau post puse în raport cu demonstrativul respectiv. Am arătat, de altfel, mai sus că în componența unor demonstrative, inclusiv de bază (*hic, iste, ille, ipse*) intră atari morfeme, ulterior complet sudate, indisolubile din corpul fonetic general al demonstrativului în cauză.

Unul dintre morfemele („particulele”, în terminologia lui I.Fischer, *ibid*.) cel mai des folosite în registrul oralității a fost interjecția *ecce*, „iată”, „uite”[****], care, împreună cu demonstrativul de a II-a (şi a III-a, în egală măsură), a format diverşi compuşi, ce stau la baza pronumelor romanice corespunzătoare: *ecce/eccum* + *istu*(*m*), *ista*(*m*) > rom. *acest*(*a*), *această* [cu variante popular-regionale de tipul: *a(i)est(a), aiasta, ai(a)sta, ist(a)* etc.], fr. *ce, cet(t)e*, it. *questo, questa* etc.[*****]

3. Demonstrativul de depărtare sau de raportare la persoana a III-a a cunoscut cea mai spectaculoasă evoluție în latină şi transformare în perimetru romanic. Căci din *ille* s-au născut atât pronumele de persoana a III-a, cât şi articolul în limbile romanice.

Demonstrativul depărtării, raportându-se la obiectele ce aparțin unei terțe persoane (unui „referent”) absent(e) în raport cu „eu” şi „tu”, deci aşa-numitei persoane a III-a, ajunge în latina vorbită (respectiv, populară) din epoca imperială să-şi extindă mult utilizrea, căpătând acea valoare care lipsea sistemului pronominal personal cult şi clasic, şi anume de persoana a III-a. Aşadar, din formele (de N sg mf sau, mai exact, de caz oblic general) având la bază tema *ill- (ille, illu[m], illa[m])* au luat naştere, cu flexiuni corespunzătoare, pronumele personale romanice, precum rom. *el, ea* etc.; it. *egli*, *lui, lei* etc.; fr. *lui, il, elle* etc. Să urmărim, pe scurt, geneza pronumelui personal de a III-a în română[******]:

masculin	feminin

[***] După modelul grecesc cult ® :Ξ< /.../ ® *Ξ, „unul /.../ celălalt” (*ILR*, I, 150).

[****] *Ibidem*.

[*] I. Fischer, *op. cit*., 100.

[**] *Op. cit.*, 148.

[***] I. Fischer*, ibid.* Cf. şi *supra*, paginile precedente.

[****] După Al. Rosetti, *op. cit.,* 148, morfemul a fost *eccum*, cu acelaşi sens.

[*****] Modelul compunerii de acest tip este, în latină, vechi şi popular, aducându-se în discuție exemple absolut paralele din Plautus (*eccistam*, „uite-o”, „iat-o”) şi, la celălalt capăt al latinității, din *Peregrinatio Aetheriae* (*ecce ista*). Îndoielile lui I.Fischer, *(op. cit.*, 100-101) privitoare la continuitatea organică a fenomenului de-a lungul întregii latinități sunt nefondate, deoarece „uzual” în vorbire nu poate exista în afara continuității şi nu poate însemna altceva decât continuitate.

[******] Detalii şi întreaga demonstrație apud Al. Rosetti, *op. cit.,* 146; COG = caz oblic general.

Universitatea SPIRU HARET

AC (COG) sg lat. *illu(m)* > rom. *el*	AC (COG) sg lat. *illa(m)* > rom. *ea*
D sg lat. pop. *illui* > *lui*[******]	D sg lat. pop. *illaei* > *ei*[******]
N pl lat. *illi* > rom. *ei*	N pl lat. *illae* > *ele*
G pl lat. *illōrum* > rom. *lor*	G pl. lat. *illōrum* (prin uniformizare cu masculinul) > *lor*

Textele latine târzii dovedesc, prin destul de numeroase exemple, că *ille* îşi pierde (sau, în orice caz, îşi diminuează considerabil) valoarea şi funcţia sa tipică, demonstrativă, cu atât mai mult cu cât, încă din latina literară şi clasică, el deţinea şi sensul conotativ emfatic de „(a)cel cunoscut", „(a)cea cunoscută" (*ille rex Philippus,* Plautus, *Aulul*. 704, „acel cunoscut rege Philippus"). În textele târzii, *ille* ajunge în unele situaţii echivalentul articolului demonstrativ adjectival *cel* din română, fapt care a constituit primul pas spre transformarea pronumelui demonstrativ într-o parte de vorbire nouă, necunoscută ca atare latinei, şi anume articolul (hotărât) din viitoarele limbi romanice: proclitic în Romania occidentală, enclitic în cea orientală, carpato-danubiano-pontică. În textele propriu-zise (aşadar, **scrise**) nu se poate vorbi nicidecum de crearea sau de apariţia unei noi părţi de vorbire, isomorfe articolului hotărât romanic. Latina **vorbită** târzie – s-a arătat cu deplină îndreptăţire[*] - nu se poate, totuşi, identifica în mod absolut cu latina textelor, astfel încât, neexistând nici o mărturie contrară, ipoteza creării articolului sau cel puţin a funcţionării la nivelul oralităţii a demonstrativului cu rol de articol în latina vorbită târzie nu trebuie în nici un caz respinsă categoric şi aprioric[**]. În sfârşit, faptul că sarda, catalana şi câteva dialecte italiene şi-au format articolul hotărât pe baza lui *ipse*, şi nu a lui *ille*, nu constituie nicidecum un argument împotriva datării latine a originii şi a apariţiei articolului hotărât din pronumele demonstrativ, deci la nivelul latinofoniei antice. Noi credem, dimpotrivă, că avem de a face chiar cu un argument în favoarea datării latine (desigur, târzii şi foarte târzii), fenomenul fiind localizabil sau detectabil zonal şi nu compact, în anumite teritorii pre-romanice (latine târzii) elementul generant, formativ fiind – şi majoritar! – demonstrativul de bază al depărtării, *ille*, în vreme ce în alte teritorii – izolat şi sporadic – el a fost un demonstrativ secundar (dar tot un demonstrativ!), intensiv – expresiv, *ipse*.

Pentru întreaga paradigmă a articolului hotărât din română, inclusiv în ceea ce priveşte formele procliticului posesiv-genitival, cea mai completă expunere se află la Al. Rosetti, *op. cit*., 144.

EVOLUŢIA ŞI MOŞTENIREA ALTOR DEMONSTRATIVE

Am lăsat mai sus de o parte moştenirea, de asemenea latină, a demonstrativului de depărtare din limba română (*acel, acea* etc.). Ea trebuie legată de acelaşi procedeu al compunerii (după alţii, al îmbogăţirii prin derivare) cu ajutorul lui *ecce/eccum* asociat sau ataşat de data aceasta demonstrativului de depărtare *ille*. Tot la Plautus se întâlneşte compusul (sudat în aceeaşi manieră ca şi *eccistam*, anterior citat) *eccillum*, „uite-l", „iată-l", format din *ecce* + *illum*; forme similare, care stau la baza celor romanice, sunt atestate şi la

[******] Cele două forme populare, de masculin şi de feminin, la Dsg, au generat în limba română, prin postpunerea adjectivului pronominal demonstrativ al depărtării, şi articolul hotărât, prin excelenţă enclitic în română (*bărbatu**lui***; *cas[a]+ -ei >cas-**ei*** etc.).

[*] *ILR*, I, 151. Discuţia problemei se află la p.150.

[**] Cum apreciază I.Fischer, *op. cit.,* 104, cu toate că domnia sa consideră că „în texte, /.../ interpretarea prin articol e posibilă" (*ibid*.), aserţiune care vine în contradicţie cu ideea că apariţia articolului, mai întâi hotărât, apoi nehotărât, este de dată romanică, şi nu latină. Textele la care autorul alude la p.104 şi pe care le reproduce, însoţite de traducere, la p. 56, sunt excerptate din *Peregrinatio Aetheriae* (cca 400 p. Chr.).

Apuleius (*ecille*, *eccilli*[***]) şi în texte mai târzii. De aici provin, aşadar, pronumele şi adjectivele pronominale romanice: rom. *acel(a), acea/aceea*; fr. *celle*; it. *quello/quella* etc[****].

Dar şi alte demonstrative au avut o evoluţie interesantă în latina târzie şi reflexe romanice.

După cum indică statisticile[*****], *is* a fost utilizat pe larg în proză, mai ales în corelaţia cu *qui*, deci cu funcţie cataforică, până în latina târzie, când i-a fost preferat *idem* (care, cu funcţie cataforică, îşi pierde valoarea de identitate). S-a arătat (*ibid.*) că, în latina cultă, ca şi în cea vorbită şi/sau populară, *is* a fost cel mai frecvent utilizat dintre demonstrative. Totuşi, folosirea lui ca adjectiv pronominal a scăzut considerabil în latina târzie, el ajungând să fie utilizat numai într-o serie de sintagme-expresii relativ fixe. În limbile romanice el a fost moştenit izolat în it. *desso* < lat. (*i*)*d ipsum* şi, probabil, rom. *dânsul,-a* < lat. *(i)d ipsu(s) ille* (dacă nu cumva *d-* din rom. *dânsul* provine din prepoziţia *de*, în sintagma [*]*d(e) ipsō illō*)[*].

Ipse a fost moştenit pe două arii romanice: ca *esso* în italiană (cu variaţii semantice faţă de latină), ca *îns* în română (articulat, *însul* < lat. *ipsu[s/m] ille/illum*), formă de la care s-au creat pe de o parte pronumele personal *dâns(ul/a)*, pe de alta pronumele şi adjectivul pronominal de întărire *însu(şi)/însă(şi)*[**].

PRONUMELE INDEPENDENTE DE IDEEA DE PERSOANĂ

1. **Pronumele relativ**

Dintre toate varietăţile pronominale, cel relativ joacă, fără îndoială, rolul sintactic cel mai dezvoltat din perspectiva raporturilor dintre propoziţii în cadrul frazei. Însăşi denumirea sa evidenţiază acel rol, esenţialmente de legătură, de strânsă **relaţie**, determinativă sau circumstanţială, între subordonată şi regenta ei.

PARADIGMA

SG			PL		
m	f	n	m	f	n
N *quī*	*quae*	*quod*	*quī*	*quae*	*quae*
G	*cūius*		*quōrum*	*quārum*	*quōrum*
D	*cui*			*quibus*	
AC *quem*	*quam*	= N	*quōs*	*quās*	= N
ABL *quō*	*quā*	*quō*		= D	

ORIGINEA FORMELOR

[***] Pasajele, cu trimiterile cuvenite, se află citate la Al. Rosetti, *op. cit*., 148.

[****] Cf. şi I.Fischer, *op. cit.,* 101.

[*****] Citate în *ILR*, I, 151.

[*] În opinia autorului capitolului *Pronumele* din *ILR*, I (Sorin Stati), descendenţii româneşti ai demonstrativului *is* ar fi, în afară de *dânsul*, şi *însul* şi *nusul*; totuşi, pentru ultimele două (ieşite din uz în româna literară contemporană) pare posibilă numai etimologia prin *ipse* (cf. *supra*).

[**] După Al. Rosetti, *op. cit*., 146, rom. *dâns(ul)* s-a format în interiorul limbii române, din *de +ins.*

Universitatea SPIRU HARET

Relativul continuă o veche temă IE în *-o-/-e-*, $^{*}k^{u}o$-, distinctă în faza prelatină de tema IE a pronumelui interogativ ($^{*}k^{u}i$-), ulterior ele confundându-se parţial şi preluând reciproc anumite trăsături, iniţial specifice, ale flexiunii.

SG N m	**quo* - +	desinenţa -*i* >	**quoi* > * *quei* >	*quī* (prin monoftongare)
f	*qua* - +	- *i* >	**quai* > *quae*	
n	*quo* - +	- *d* >	*quod*	
PL NAC n	*qua* - +	- *i* (desinenţă nespecifică pentru neutre) > *quae*		

G pl utilizează desinenţa tipic pronominală, preluată parţial şi de nume,[*] -*sōm*, rotacizarea lui -*s*- intervocalic fiind un fenomen specific latin.

PARTICULARITĂŢI. Flexiunea relativului este, după cum se observă, una mixtă, întrucât urmează simultan declinările a II-a şi a III-a ale substantivului, la care se adaugă propriile particularităţi.

Urme ale unui vechi ABL sg (după declinarea a III-a, teme vocalice) păstrează forma *quī*, „cu ce”: *Habeō quī ūtar*, „Am cu ce să mă servesc/de ce să mă folosesc”. Ulterior, ablativul s-a gramaticalizat, transformându-se într-un adverb şi devenind, prin urmare, neflexibil, producându-se totodată şi mutaţia de sens: „cum”, „în ce fel”, „pe ce cale” etc. Este cunoscută, în această privinţă, sintagma *quī fīt*?, „cum se face [că]?”, foarte frecvent folosită. Vechea formă de ABL sg (indiferentă la gen) se recunoaşte şi în encliza *quīcum*, „cu/împreună cu care”. În latina curentă, encliza prepoziţiei sociative este un fapt obişnuit (*quōcum, quācum, quibuscum*)[*].

Urme ale vechii teme, IE, a relativului se recunosc şi în formele – devenite ulterior arhaice – de G sg (toate genurile) *quoius* şi de D sg (toate genurile) *quoi*.

Prin regularizare cu formele – predominante – ale declinării a II-a, s-a creat şi utilizat, mai ales în poezie, un DABL pl *quīs*.

UTILIZARE ŞI VALORI. Relativul îşi joacă rolul fundamental de substituent al unui nume, deci rolul său pur pronominal atunci când, cum este şi firesc, nu se află în aceeaşi propoziţie cu substantivul al cărui loc îl ţine. Atunci când substantivul respectiv, ca antecedent aparţinând regentei, este „atras” şi inserat chiar în propoziţia deschisă de pronumele – relativ – care îi ţine locul, se petrece fenomenul sintactic denumit în gramaticile latine **atracţia relativului** şi constând din inserţia substantivului antecedent, cu valoare de apoziţie, în propoziţia relativă; atunci, valoarea relativului este una adjectivală, ca în următorul exemplu celebru din Caesar: *In fīnībus Carnūtum, quae regiō Galliae media habētur, Druidēs /.../ consīdunt* (*BG* VI, 13), „În hotarele carnuţilor, ţinut ce este considerat mijlocul Galliei, se stabilesc druizii /.../”.

Relativul poate juca şi rolul unui demonstrativ de legătură, după cum s-a notat deja, în acest caz topica obligatorie în latina cultă fiind cu relativul în cap de frază. Relativul „de legătură”[**] se impune a fi tradus prin demonstrativ sau personal.

În sfârşit, reamintim şi rolul de element al cuplului pe care îl formează împreună cu diaforicul *is*, care reprezintă antecedentul sintactic al cuplului (cf. *supra*, p. 135).

[*] Totuşi, formele enclitice sunt utilizate, inclusiv în latina clasică, în paralel cu cele pur prepoziţionale (*cum quō, cum quā, cum quibus*).

[**] Marius Lavency, *op. cit.,* 73, §121.

Universitatea SPIRU HARET

În concluzie, pronumele relativ amalgamează valorile unei conjuncții multi-funcționale (de subordonare, dar şi de coordonare) şi ale unui pronume anaforic[***].

MOŞTENIREA ÎN LIMBILE ROMANICE. Latina târzie a dat valoare de relativ şi unui pronume/adjectiv pronominal interogativ-nedefinit *quālis,-e*, „în felul în care", „ce fel de", care preciza calitatea determinatului. Astfel încât în limbile romanice s-au moştenit ambele pronume, şi relativul propriu-zis *quī*, şi relativ-interogativul *quālis* cu ambele valori şi cu flexiune uneori mixtă: fr. *qui*, (*le*) *quel*, it. *qui, chi*, (*il*) *quale*. Rom. *care* continuă o formă oblică (*quālem*) a lui *quālis*; o urmă a relativului (şi interogativului) latin *quem* se află în rom. *cine* < lat. **quemne* > **que(n)ne*, cu *-e* analogic după forme pronominale personal-reflexive similare (**mene, tene, sene*)[****].

2. **Pronumele interogativ**

GENERALITĂȚI. Servind la punerea unei întrebări directe sau indirecte, interogativul funcționează, ca şi relativul - cu care, de altfel, se înrudeşte prin originea comună -, atât ca pronume, cât şi ca adjectiv pronominal, cu mențiunea că, în această ultimă ipostază, el îşi schimbă complet forma, identificându-se cu aceea a pronumelui relativ. Iată, aşadar, pentru ambele funcții morfologice, cele două

PARADIGME

PRONUME INTEROGATIV			ADJECTIV PRONOMINAL INTEROGATIV		
	m/f	n	m	f	n
N	*quis*	*quid*	*quī*	*quae*	*quod*
G	*cūius*	*cūius (reī)*	Cf. *supra*, pronumele relativ		
D	*cui*	*cui (reī)*			
AC	*quem*	= N			
ABL	*quō/quā*	*quā (rē)*			

PARTICULARITĂȚI

1. Flexiunea pronumelui interogativ nu cunoaşte, cum este firesc, decât singularul, pentru exprimarea pluralului utilizându-se adjectivul pronominal interogativ ca determinativ al unui substantiv (prin care se precizează natura obiectului gramatical) sau alte modalități interogative (prin pronumele indeclinabil *quot* „cât? ", „câți ?", „câte? " etc.).

2. Flexiunea adjectivului pronominal interogativ este identică aceleia a pronumelui relativ.

3. Pronumele interogative sunt utilizate în interogația directă şi în cea indirectă, la fel ca şi adjectivele pronominale interogative. Există, însă, o deosebire importantă şi între sensurile celor două varietăți ale interogativului: pronumele serveşte la identificarea obiectului gramatical (răspunzând întrebării „cine? " „ce?"), pe când adjectivul identifică obiectul prin precizarea unei calități anume a obiectului („ce fel de?"):

Quis uēnit? „Cine a venit?"

Quī uir uēnit? „Ce fel de bărbat a venit?"

4. Începând chiar din epoca arhaică, sub influența adjectivului pronominal interogativ, vorbitorii tind să distingă femininul de masculinul pronumelui interogativ, prin utilizarea formei adjectivale a interogativului, *quae*, fenomen ce se va reflecta şi în textele

[***] *Id*., *ibid*.

[****] Al. Rosetti, *op. cit.,* 148; I.Fischer, *op. cit*., 101.

literare, mai ales în cele bazate pe mecanismele oralității, cum sunt textele ce aparțin poeziei dramatice comice. ⁄

5. Sintagme interogative frecvent întâlnite în ambele registre ale limbajului (popular-familiar şi cult): *quis est quī* ? (+ conjunctivul), „există/ ar putea fi cineva care/în stare să? ...”; *quid*? sau *quid uērō*? „ei bine?!”, „poftim?”; *quid sī*, „ce-ar fi dacă?/.../”; *quid quod*, „ce să mai spun de faptul că?/.../”; *quid ergō*, „cum oare?” *quid tum*? *quid postea*?, „şi ce urmează de aici?”, „şi după aceea?”, „şi apoi?”; *quid plura*?, „ce[să zic] mai mult?”, „într-un cuvânt”, „pe scurt”.

ORIGINEA FORMELOR. Şi interogativul porneşte de la o rădăcină/temă în labiovelară, ca şi relativul, vocala fiind însă diferită: *-i-* (**kᵘi-*), şi anume urmând flexiunea de tip nominal în *-i-* (aşa-numita temă vocalică a declinării a III-a). La N sg mf s-a adăugat desinența *-s* de animate şi, la neutre, cea de inanimate, *-d*.

Justificarea seriei duble *quis/quī, quae - quid/quod* s-a încercat şi pe alte căi decât cea pur morfologică (utilizare adjectivală-utilizare substantivală): prin analogie cu pronumele relativ, în temeiul originii şi formelor comune (ipoteză îmbrățişată şi de noi mai sus, sub punctul 4, subcapitolul precedent); prin fonetica sintactică, atunci când cuvântul următor lui *quis* începea cu o siflantă (*-s s-*) sau o semivocală (ca *u9*), permițând disimilarea sintactică şi, deci, dispariția siflantei finale a pronumelui interogativ; pe cale pur sintactică (*quis* specific interogației directe, *quī* celei indirecte)*. O soluție unică şi definitivă nu pare posibilă în acest caz. Evoluția istorică demonstrează că forma *quis* a fost preferată în stilul înalt, iar *quī* evitată, tocmai datorită caracterului şi uzului ei mai familiar-popular, dovadă moştenirea romanică în dauna formei culte**, cu care a coexistat de-a lungul întregii latinități.

În latina arhaică, interogativul cunoaşte forme (de altfel, aşteptate pentru o temă în *-i-*) la N pl m *queī* şi la NAC pl mf *quēs*.

La neutru plural, alături de forma *quae* (<**qua* - + *-i*) se întâlneşte şi interogativul nedefinit *quă*. A existat, în perioada cristalizării limbii latine, şi forma aşteptată de neutru plural la tema în *-i-* (**qui-ă*), formă care, împietrită în timp, a devenit conjuncție cauzal-explicativă (*quia*).

ALTE PRONUME INTEROGATIVE A.

Compuşi ai interogativului:

1. a. *quisnam* (m) *quaenam* (f) *quidnam* (n): funcționează ca pronume, „cine/ce oare?”

b. *quīnam*, *quaenam*, *quodnam*: funcționează ca adjectiv pronominal, „care?”, „ce?” (± „oare”)

S-a format cu ajutorul particulei interogative enclitice indeclinabile *-nam*, „oare”.

2.a. *ecquis, ecquae/ecqua, ecquid*: pronume, „oare cine?” „oare ce?” „care” „dacă cumva”

b. *ecquī, ecquae/ecqua, ecquod*: adjectiv „care?” „ce (fel)”, „dacă vreun/vreo”

S-a format cu ajutorul particulei proclitice *ec-*, indeclinabile, provenite probabil din reducerea corpului fonetic al adverbului *ecce/eccum* (favorizată de eliziune).

Se constată că prin intermediul primului interogativ compus se formulează întrebări care aşteaptă un răspuns imediat, pe când cu al doilea întrebările dobândesc un accent patetic, pasional suplimentar.

3. *numquis, numqua, numquid*: pronume, „oare cine/ce?”

numquod: adjectiv „ce oare?”

---

* *ILR*, I, 158, cu bibliografie şi detalii suplimentare.

** *Ibidem*.

Universitatea SPIRU HARET

S-a format cu ajutorul adverbului interogativ *num*, „oare?” „poate că”, la care răspunsul aşteptat este negativ.

4. Subderivaţi ai lui *quisnam* (*supra*, pct. 1):

a. *ecquisnam*, *ecquaenam*, *ecquidnam* (pronume) / *ecquodnam* (adjectiv), „oare cine?” „oare ce?” „oare care?”

b. *numquisnam*, *numquaenam*, *numquidnam* (pronume) / *numquodnam* (adjectiv), „oare chiar cine/ce?”

Declinabilă este numai secvenţa pronominală.

B. Pronume şi adjective interogative diverse:

1. *uter, utra, utrum*, „care din doi?”: declinare pronominală, G sg în *-īus*, D sg în *-ī*.

2. *quālis* (mf), *quāle* (n), „ce fel de?”: declinare exclusiv nominală (ca adjectivele cu terminaţiile *-is*, *-e* la N sg pozitiv).

3. *quantus, quanta, quantum*, „cât de mare?”: declinare exclusiv nominală

4. *quantulus, quantula, quantulum*, „cât de mic?”: declinare exclusiv nominală

5. *quotus, quota, quotum*, „în ce număr?” „al câtelea?”: declinare exclusiv nominală

6. *quotusquisque, quotaquaeque, quotumquidque* (pronume) / *quotumquodque* (adjectiv), „cât de puţini/e?”, „la câţi unul?”: declinare mixtă, pronominală (pentru *quis*, *quae*, *quid/quod*) şi nominală (pentru *quotus*,*-a*,*-um*).

7. *quot*, „cât?”, „câţi?”, „câte?” este indeclinabil.

8. *cūius, cūia, cūium*, „al cui [este]?”, „cui îi aparţine?” Are o utilizare arhaică şi populară (sesizată de comentatorii lui Vergilius, de pildă), dar, în virtutea vechimii formulelor, şi una juridică. Funcţionează numai la cazurile şi genurile următoare: SG N *cūius, cūia, cūium* (arhaic *quoius, quoia, quoium*); AC *cūium*, *cūiam, cūium*; ABL f *cūiā*; PL N f *cūiae* AC f *cuiās*. Indică ideea de posesie şi este, de aceea, numit şi interogativ relativ sau posesiv. De la el s-au format

9. *cūiās*, G *cūiātis*, „din ce ţară?” şi

10. *cūiātis* (arhaic *quoiātis*), *-is*, „din ce ţară?”, „din ce loc?”

Nu are forme pentru neutru şi se declină după modelul adjectivelor cu o singură terminaţie la Nsg pozitiv.

NB. O bună parte dintre pronumele şi adjectivele pronominale interogative de mai sus poate fi utilizată şi cu valoare **exclamativă**, întrucât interogaţia se poate formula şi „retoric”, altfel spus cu răspunsul deja cunoscut sau sugerat: *quae uerba! quī uoltūs! quanta facta!,* „ce vorbe” „ce priviri” „ce fapte mari”!

MOŞTENIREA ROMANICĂ. După cum am arătat în subcapitolul dedicat pronumelui relativ, latina târzie a încercat să diferenţieze pronumele relativ de cel interogativ, conferind valoare de relativ unui interogativ (*qualis,-e*), moştenit ca relativ în limba română (*care*) şi utilizat, în chip firesc, şi ca interogativ, cum stăteau lucrurile şi în latină.

Formele moştenite ale interogativului latin în română sunt:

rom. *care* < lat. *quale(m)*, COG

rom. *cine* < lat. **quenne* < **quemne*, unde *quem* poate fi şi relativul sau, mai exact spus, este interogativ-relativul latin, cu enclizia lui *-ne* interogativ (cf. *supra*).

rom. *ce* < lat. *quid*, cu apocopa consoanei finale

rom. *cât* < lat. *quant(um)*, cu dispariția nazalității, ca și în cazul următor[*]
rom. *atât*, cuvânt compus la origine din *eccum tant(um)*[**]
Pentru moștenirea romanică a lat. *quālis*, cf., *supra*, p. 140.

4. **Pronumele nedefinit**

Denumite tradițional și **nehotărâte**, aceste pronume își limitează funcționalitatea la relația de definire în mod nedeterminat, imprecis. La origine, nedefinitul și interogativul formau o unică varietate tipologică a pronumelui, din care ulterior, prin utilizări nuanțate și specializate, s-au desprins cele două categorii care au devenit autonome ca sens. Dovada hotărâtoare în sprijinul afirmației noastre o constituie faptul că una dintre cele trei subcategorii ale pronumelui nedefinit este reprezentată de *quis* și de compușii săi.

Vom prezenta în continuare

REPERTORIUL PRONUMELUI NEDEFINIT. Este cel mai bogat din întreg inventarul pronominal. Ca natură și mod de formare, se admite următoarea clasificare ternară:

a. *quis* și compușii săi
b. nedefinitele cu formă și funcție adjectivală
c. nedefinitele negative

Trebuie precizat că și compușii lui *quis*, asemenea nedefinitelor din a doua subcategorie și asemenea interogativelor, pot funcționa ca pronume propriu-zise și ca adjective pronominale.

QVIS ȘI COMPUȘII SĂI

1. Pronumele de bază al primei varietăți tipologice a nedefinitului nu este altul decât însuși interogativul *quis*, care își păstrează flexiunea și ca nedefinit, exceptând forma de N sg f, unde apare individualizată o formă nouă dublă, *quae* sau *qua*, pentru prima existând corespondent și la interogativ. Există, de asemenea, seria propriu-zis pronominală

quis (m) *quae/qua* (f) *quid* (n) „cineva" „ceva" „un oarecare"
alături de seria adjectivală
quī quae/qua quod
cu mențiunea că neutrul are, la NAC pl, forma *qua/quae*.

În privința sensului și a comportamentului morfologic, *quis* este echivalentul lui *aliquis* (practic, un sinonim al lui) și funcționează ca un pronume enclitic după conjuncțiile și particulele *sī, nisi, nē, an, num* și pronumele relative. Același lucru și în cazul lui *quī*, echivalent al lui *aliquī* în aceleași situații menționate mai sus pentru *quis*.

2. Compușii lui *quis*, în ordine alfabetică, sunt următorii (incluzându-i și pe cei ce pornesc de la forma adjectivală *qui*):

2.1. *aliquis, aliqua, aliquid*: pronume, „vreunul", „cineva", „ceva"
aliquī, *aliqua aliquod*: adjectiv pronominal, „vreun", „oarecare".

[*] Explicații și detalii de natură comparativă apud Al. Rosetti, *op. cit.,* 148.

[**] *Id., ibid*.; autorul aduce în sprijin forme corespunzătoare din aromână, *atântu*, cu păstrarea nazalității; cf. și *infra,* p. 149.

Universitatea SPIRU HARET

Neutrul plural (NAC): *aliqua*; în rest, declinarea lui *quis*.

2.2. *quīcumque, quaecumque, quodcumque*: pronume, „oricine", „oricare".
Este flexionabilă numai secvența pronominală. Nu funcționează ca adjectiv, având, ca pronume, o dublă valoare: de pronume nedefinit şi de pronume relativ nedefinit; începând cu Titus Livius, se utilizează în latina literară în mod predominant conjunctivul după pronumele relative nedefinite (cf. *infra*, şi *quisquis*).

2.3. *quīdam, quaedam, quiddam*: pronume, „un oarecare", „unul"
quīdam, *quaedam, quoddam*: adjectiv, „un anumit", „un fel/soi de"
Se declină, desigur, numai secvența pronominală (după modelul *quī/quis*); la G pl oclusiva bilabială *-m* devine nazală prin asimilare (*quōrundam*); la AC sg coexistă formele cu *-m* şi cu *-n* în mod frecvent şi nediferențiat.

2.4. *quīlibet, quaelibet, quidlibet*: pronume, „oricine/oricare/orice (îți place)"
quīlibet, quaelibet, quodlibet: adjectiv „orice (îți place)"
Este compus din secvența pronominală, declinabilă, şi o secvență verbală invariabilă ca şi particulele; *libet* este indicativul prezent III sg al verbului impersonal *libet*, „îmi place", „îmi face plăcere".

2.5. *quispiam, quaepiam, quidpiam/quippiam*: pronume, „cineva", „un oarecare"
quispiam, quaepiam, quodpiam: adjectiv „vreun".
Particula *-piam*, a cărei origine rămâne obscură, este invariabilă. În ansamblu, nu este o formă des întâlnită în texte şi reprezintă o variantă sinonimică a lui *aliquis*.

2.6. *quisquam* (mf), *quidquam/quicquam*: pronume, „cineva", „o persoană oarecare", „unul".
Nu are formă specială de feminin şi este defectiv de plural. Nu funcționează, în textele epocii clasice, ca adjectiv pronominal. Particula *-quam* este nedeclinabilă. În locul formelor defective ale lui *quisquam* (deci, la feminin şi la plural) este utilizat *ūllus* (cf. *infra*).

2.7. *quisque, quaeque, quidque*: pronume, „fiecare",
quisque, quaeque, *quodque*: adjectiv „fiecare", „oricare", „orice".
Particula *-que* este indeclinabilă. *Quisque* cunoaşte anumite particularități de utilizare, inclusiv ca enclitic, în anumite contexte: după pronumele reflexiv, interogativ şi relativ; după adjective la superlativ, indicând calitatea în cel mai înalt grad; după substantive defective de singular; după numerale ordinale. Pluralul este rar utilizat. Ex.: *suo cuique iudicio*, „după judecata fiecăruia"; *optimus quisque*, „cei mai buni", „toți cei mai buni"; *tertiō quōque annō*, „la fiecare al treilea an"; *castra quaeque*, „fiecare tabără". Sintagme uzuale: *cūiusque modī*, „de orice fel"; *cūiusque generis*, „id".

2.8. *quisquis* (mf) *quidquid/quicquid*: pronume şi adjectiv, „oricine", „orice".
Nu există formă specială de feminin, iar cea de masculin se utilizează atât pronominal, cât şi adjectival. Neutrul cunoaşte o utilizare exclusiv pronominală. Este cel de-al doilea pronume nedefinit cu valoare relativă, construit cu verbul propoziției la

Universitatea SPIRU HARET

conjunctiv începând cu epoca lui Titus Livius (cf., *supra*, *quīcumque*). S-a format prin reduplicarea lui *quis* şi, prin urmare, este declinabil în ambele secvenţe. În latina literară, cazurile folosite cu predilecţie sunt N şi ABL sg şi N pl.

2.9. *quīuīs, quaeuīs, quiduīs*: pronume, „oricine/orice (vrei)”,
quīuīs, quaeuīs, *quoduīs*: adjectiv, „oricare/orice (vrei)”.
Ca şi pronumele de la 2.4., este compus din secvenţa pronominală iniţială, declinabilă, şi secvenţa verbală invariabilă *uīs*, care reprezintă pers. a II-a indicativ prezent a verbului *uolō*.

2.10. *quīuīscumque, quaeuīscumque, quid/quoduīscumque*:
pronume şi adjectiv pronominal, „oricare”, „oricine/orice (vrei)” compus din pronumele /adjectivul pronominal de sub punctul 2.9. şi particula compusă *-cumque/-cunque* (cf. *supra*, 2.2.).

2.11. *ūnusquisque, ūnaquaeque, ūnumquidque*: pronume „fiecare”,
ūnusquisque, ūnaquaeque, ūnumquodqūe: adjectiv, „fiecare”, „orice”.
Apare utilizat în locul lui *quisque* (de la care s-a şi format, prin compunere cu pronumele şi numeralul *ūnus*, fiind declinabile primele două secvenţe, particula *-que* rămânând invariabilă), al cărui sens îl întăreşte graţie elementului numeral, în acelaşi timp întreaga formă nemaifiind supusă restricţiilor morfologice pe care le cunoaşte pronumele de bază; spre deosebire de acesta, nu are utilizare la plural.

NEDEFINITELE CU FORMĂ ŞI FUNCŢIE ADJECTIVALĂ. Rolul lor este acela de a scoate în evidenţă individualitatea nedefinită sau mulţimea minimă: fie cu ø elemente/obiecte, fie formată dintr-un singur element/obiect, fie grupul minim, de 2 elemente/obiecte. Într-un singur caz (*tōtus*), pronumele substituie numele unei mulţimi maximal conceptualizabile de elemente-obiecte, ansamblul în efectivul său maxim. Morfologic, aceste nedefinite au comportament adjectival, în sensul că flexiunea lor o urmează pe aceea a adjectivelor cu 3 terminaţii la N sg (după declinările I şi a II-a); prin urmare, sunt denumite şi **pronume nehotărâte adjectivale** sau, pe scurt, **pronumele adjectivale**. Singurele excepţii le formează cazurile cu terminaţie tipic pronominală: G sg în *-īus* şi D sg în *-ī*.

Prezentăm mai jos inventarul acestei subcategorii, de asemenea în ordine alfabetică.

1. *alius, alia, aliud*, „altul, -a”; „alt,-ă”.

Funcţionează ca pronume şi adjectiv pronominal. Repetarea în sintagme la acelaşi caz sau la cazuri diferite este frecventă în latina literară: *alius /.../ alius*, „unul /.../ altul”; *alii in aliam* (*partem*); *alii aliā* etc., „unii într-o parte, alţii în alta” etc.

2. *alter, altera, alterum*, „celălalt,-ă” (dintr-un grup minim, format din 2 persoane, fiinţe etc.). Şi el se foloseşte în repetiţie corelativă: *alter/alteri* /.../ *alter/alteri*, „unul /unii /.../ celălalt/ceilalţi”; *alter alterum*, „unul pe celălalt” etc. Serveşte, uneori, pentru a exprima ordinea într-un şir, substituindu-se numeralului ordinal *secundus*.

3. *neuter, neutra, neutrum*, „nici unul,-a” (dintr-un grup minim, de 2 obiecte gramaticale), „nici unul, nici altul”. Funcţionează, ca şi precedentele, atât ca pronume, cât şi ca adjectiv pronominal. Este format pe baza lui *uter* (cf., *infra*, sub pct. 9), prin intermediul adverbului de negaţie (arhaic) *ne* (=*non*), „nici”, „nu”, regăsit şi în următorul.

Universitatea SPIRU HARET

4. *nūllus, nūlla, nūllum*, „nici unul,-a” (dintr-un grup oarecare, cu mai mult de 2 obiecte gramaticale). S-a format pe baza lui *ullus* (cf., *infra*, sub punct 7), prin acelaşi adverb arhaic de negaţie *ne* (= *non*), ca şi precedentul. De la el s-a creat, prin negarea negaţiei, *nōnnūllus*, *-a*, *-um*, „unul,-a”, „vreunul,-a”, „oarecare”. Ambele varietăţi au utilizare pronominală şi adjectivală.

5. *sōlus, sōla, sōlum*, „singur”, „numai el/ea”; utilizare pronominală şi adjectivală, preponderent în ultima ipostază.

6. *tōtus, tōta, tōtum*, „tot, „întreg”, „în întregime”, „complet”, „integral”. Se utilizează mai ales ca adjectiv pronominal, acoperind sinonimic sensurile lui *omnis*,*-e* (inclusiv cel individualizator: „fiecare”, sens moştenit în română: *tot omul* = „fiecare om în parte”): *peruigilat tōtās noctēs* (Plautus), „veghează în fiecare noapte”, în toate nopţile”.

7. *ullus, ulla, ullum*, „vreun(ul),-a, „vreo”, cu dublă utilizare, pronominal-adjectivală ca şi precedentele, în special în propoziţiile negative, interogative şi condiţional-ipotetice.

8. *ūnus, ūna, ūnum*, „unul singur”, „o singură”, „unul”, „una”, „un/o oarecare”, cu acelaşi tip de utilizare. Este identic ca formă cu numeralul cardinal *ūnus* şi, evident, ca semantism, fiind vorba, practic, de o singură rădăcină cu o unică evoluţie formală, dar cu o dublă specializare morfologică. Se foloseşte la plural în asociere cu substantive defective de singular (*plurale tantum*) sau cu substantive utilizate la plural: *unae litterae* (Cicero), „o singură scrisoare”, *una castra* (Caesar), „un singur lagăr” etc. Apare în asociere cu *sōlus* şi întărit semantic de el, putându-i de altfel prelua sensul: *Ubiī, quīūnī mīsĕrant lēgātōs* (Caesar), „ubii, singurii care trimiseseră soli”; *res ūna sōlaque* (Horatius), „singurul şi unicul lucru”. De la sensul propriu-zis nedefinit („un/o oarecare”) s-a dezvoltat conotaţia peiorativă „de rând”, „comun”, „obişnuit”: *sīcut ūnus paterfamilias* (Cicero), „ca un cap de familie obişnuit”; *non fuit ōrātor ūnus ē multis* (id.), „nu a fost un orator de rând”. Despre originile articolului nehotărât romanic, cf. *infra*, p. 150.

9. *uter, utra, utrum*, „unul” (dintr-un grup minimal de 2 elemente-obiecte), „unul sau celălalt”. Avem de a face din nou, ca şi în cazul precedent al lui *ūnus*, cu un singur cuvânt cu dublă specializare morfologică în câmpul pronumelui: ca interogativ (cf., *supra*, p.142) şi ca nedefinit. În latina clasică şi literară în general, uzul pronominal al nedefinitului, faţă de uzul său adjectival, rămâne predominant. Poate dobândi şi un sens concesiv: „oricare (din doi), „sau/fie unul /.../ sau/fie celălalt”, ca în contextul livian următor: *bellum et pācem portāmus; utrum placet, sūmĭte*, „război şi pace aducem: oricare din ele vă place, alegeţi”.

Compuşii pronumelui nedefinit *uter* sunt numeroşi şi variaţi ca mod de formare.

9.1. *alteruter, alterutra, alterutrum*, „sau unul sau altul”, „sau unul sau celălalt”, „ori/fie unul /.../ ori/fie celălalt”. Cele două secvenţe pronominale se declină separat.

9.2. *alteruterque, alterutraque, alterutrumque*, „şi unul şi celălalt”, „fiecare” (din doi), pronume şi adjectiv pronominal multiplu, compus din secvenţa pronominală *alter*, aici nedeclinabilă, şi secvenţa pronominală compusă *uterque* (cf. *infra*), declinabilă.

Universitatea SPIRU HARET

9.3. *utercumque, utracumque, utrumcumque*, „oricare”(din doi), „unul sau altul” (din doi), compus din secvența pronominală propriu-zisă, declinabilă, şi secvența compusă indeclinabilă - *cumque*.

9.4. *uterlĭbet, utralĭbet, utrumlĭbet*, „oricare (îți place)” (din doi), „nu contează care” (din doi), secvența pronominală, desigur declinabilă, fiind urmată aici de cea verbală, invariabilă ca şi în alte situații de compunere pronominală, mai sus menționate; cf., *infra*, şi *uteruīs*.

9.5. *uterque, utrăque, utrumque*, „şi unul, şi celălalt”, „fiecare” (din doi), „amândoi”; compus cu particula indeclinabilă -*que*, poate substitui, în diverse situații, numeralul *ambō*, față de care posedă nuanțe individualizatoare suplimentare. Cunoaşte ambele utilizări morfologice, preponderentă fiind cea adjectivală.

9.6. *uteruīs, utrăuīs, utrumuīs*, „orice (vrei)” (din doi), „amândoi”, „ambii”. Substituent, ca şi precedentul, al lui *ambō*, este alcătuit, asemenea lui *uterlĭbet* şi altor nedefinite, prin juxtapunerea secvenței pronominale declinabile şi a celei verbale, invariabile; cunoaşte aceeaşi dublă utilizare pronominală şi adjectivală simultan.

NEDEFINITELE NEGATIVE. Sunt reprezentate în limba latină de 2 pronume, ambele având un sens absolut negativ, prin faptul că indică mulțimea de elemente - obiecte egală cu ø: *nēmō*, „nimeni” şi *nihil*, „nimic”. Dacă primul este declinabil (mai exact, parțial declinabil), cel de-al doilea este indeclinabil, în ambele situații limba încercând să găsească soluții de completare sau de remediere a deficiențelor.

1. *Nēmō* are o origine nominală, mai exact substantivală, provenind din negarea lui *homō*, „om”, cu ajutorul adverbului arhaic de negație *nĕ*-, pe care l-am întâlnit şi mai sus, la alte nedefinite compuse (*neuter, nūllus*): *nĕ + (hŏ)mō > nēmō*, prin eliziunea vocalei inițiale a substantivului, aspirația necontând. Posedă doar D *nēminī* şi AC *nēminem* (după flexiunea lui *homō*), pierzând însă G şi ABL: în locul formelor dispărute sau neuzitate, vorbitorii au folosit cazurile corespunzătoare ale nedefinitului foarte apropiat ca sens *nūllus*: *nūllīus*, respectiv *nūllō*. Nu are, deci, forme proprii decât pentru masculin/neutru, evident la singular. Se poate întâlni şi ca adjectiv pronominal: *nēmō Thēbānus* (Cornelius Nepos), „nici un teban”, aşadar cu acelaşi rol ca şi *nūllus*.

Sintagme nedefinite negative: *nēmō ūnus*, „nici un singur” (Titus Livius); *nēmō alius* (Horatius), „nici un altul”; *non nēmō* (Cicero), *nēmō non* (Cicero ş.a.), „câte unul”, „unii”, „fiecare (om)”; *nēmō, nec* /.../ *nec* (Terentius), „nimeni, nici /.../ nici”.

2. *Nihil* este utilizat, ca atare, numai la NAC sg neutru, contând, practic, ca un substantiv nedeclinabil. Vorbitorii au încercat să-i construiască o paradigmă, utilizând pentru cazurile oblice sintagma *nūlla res*, aşa cum au procedat şi în situația lui *nēmō*, făcând apel la acelaşi nedefinit (aici, în postură de adjectiv, pe lângă genericul *res*). Prin urmare, în textele literare, în locul formelor inexistente de la cazurile oblice ale lui *nihil* se întâlnesc: G *nūllīus reī*; *D nūllī reī* ABL *nūllā rē*. În mod asemănător, întreaga paradigmă a pluralului poate fi refăcută prin intermediul sintagmei amintite.

Formele *nihilī* şi *nihilō* nu reprezintă G şi, respectiv, D sg ale lui *nihil* (care, subliniem încă o dată, este indeclinabil), ci ale substantivului format de la

Universitatea SPIRU HARET

pronumele negativ şi cu aceeaşi valoare semantică *nihilum,-ī*, „(un) nimic”, utilizat mai ales în poezia şi proza secolelor I a şi p. Chr.

Popular s-a creat – şi apoi a pătruns şi în limbajul literar – forma contrasă *nīl*, rezultată din contopirea într-o singură silabă a celor 2 *-ĭ-*, ca urmare a dispariţiei totale a aspiraţiei, oricum aproape imperceptibile (*nĭhĭl* >* *nĭĭl* > *nīl*).

Sintagme nedefinite negative: *nihil nec* /.../ *nec*, „nimic nici /.../ nici” (diverşi autori); *nihil non* (Cicero), „totul, fără excepţie”; *non nihil*, *haud nihil* (diverşi autori), „ceva”; *nihil aliud nisi* /.../, *nihil aliud quam* (diverşi autori), „nimic altceva decât”; *sī nihil aliud* (diverşi autori), „dacă nimic altceva”, „în lipsă de altceva”; *nihil minus* (diverşi autori), „nimic mai puţin”, „absolut deloc”.

Alte sintagme: *nihil est cur/quod/quamobrem* (diverşi autori), „nu e nici un motiv să/ca...să”; *nihil ad* /.../ (diverşi autori), „nu înseamnă/nu valorează nimic în comparaţie cu/faţă de”; *nihil ad* + pronume personal (diverşi autori), „aceasta/asta nu [mă, te, îl /.../ priveşte]” (în sintagma latină se subînţelege, dar uneori poate fi şi exprimat, verbul *attĭnet* cu valoare impersonală: „e nevoie”, „priveşte”, „se referă”); *nihil est*, „este inutil/degeaba”.

EVOLUŢIA ÎN LIMBA LATINĂ. Din punctul de vedere al flexiunii, limba vorbită a tins să înlocuiască formele tipic pronominale de G sg în *-īus* şi D sg în *-ī* cu altele create analogic pe baza modelului oferit de adjectivele cu 3 terminaţii la N sg la pozitiv (flexiunea în *-ŏ-/-ĕ-* şi *-ă*): astfel, inscripţiile sau textele lipsite de pretenţii literare oferă numeroase exemple ca *ūllae, aliō, altĕrae, tōtō* în locul formelor corespunzătoare în *-īus* şi/sau *-ī*.

Spre finele Antichităţii, dar pornind de la premisele oferite de latina literară, limba vorbită a preferat să îmbine, uneori pleonastic, pronumele nedefinite (de tipul: *ulla alĭqua*, *nūllum ullum* etc.)*, ajungând să creeze noi şi variate combinaţii, dintre care unele se vor moşteni în anumite limbi romanice**.

Concurenţa sinonimică între diversele nedefinite sau între anumite nedefinite şi unele adjective propriu-zise corespunzătoare ca sens a condus la câteva substituiri şi eliminări din perspectiva limbii vorbite. Astfel, în latina târzie:

a. *alter* tinde a-l înlocui şi elimina în vorbire pe *alius*, care îi preia sensul („altul”);

b. *certus* se substituie lui *quīdam*, care dispare fără urme din vorbire (tendinţa porneşte din epoca clasică, o atare substituire fiind atestată chiar la Cicero)***;

c. *omnis* este concurat de *tōtus*, căpătând valenţe pronominale (fără să dispară definitiv din vorbirea populară).

MOŞTENIREA ÎN LIMBA ROMÂNĂ. Fie direct, fie prin intermediul unor sintagme sau construcţii cu componenţă nedefinită, româna a moştenit o serie de pronume din bogata zestre a nedefinitelor latine. Le vom trece, pe scurt, în revistă, indicând posibilele etimonuri****:

lat. *alter(um)* > rom. *alt(ul)*; **alt(e)ra(m)* > *alta*

eccum tale(m) > *atare* (cu paralele în aromână şi meglenoromână)

---

* Pentru trimiterile exacte şi pentru alte exemple, cf. *ILR*, I, 159.

** *Id., ibid*.: *alicūnus* (de fapt, un COG **alicunu*[*m*]) > it. *alcuno*; **quisque ūnus/m* > it. *ciascuno* etc.

*** *ILR*, I, 159 (cu citarea exemplului).

**** Şi sprijinindu-ne pe demonstraţia efectuată de Al Rosetti, *op. cit.,* 149. Unele dintre etimonurile propuse includ alte pronume decât cele nedefinite, valoarea pe ansamblu a sintagmelor rămânând, însă, nedefinită şi moştenită ca atare în română (dacoromână) şi/sau dialectele ei.

Universitatea SPIRU HARET

eccum tant(um) > *atât* (cu dispariția nazalității în dacoromână, ca şi la pronumele interogativ *cât*, dar cu păstrarea ei în aromână şi meglenoromână); cf. şi *supra*, p. 143.

eccum tale(m) > *cutare*

nescio quantum > (arh.) *neşchit* (azi dispărut din limbă, păstrat în cele două dialecte menționate), „ceva"

nescio quem > (arh.) *neştine*, „cineva" (de asemenea dispărut treptat din uz după sec. al XVI-lea, când apare atestat).

nēmĭne(m) > *nimeni* (panromânesc)

ne(c) mīca(m), „nici o firimitură" > *nemica, nimic* (panromânesc)

nec/neque ūn(um), nec/neque ūna(m) > *nici un(ul), nici una*

tōt(um), tōta(m) > *tot, toată*

ūn(um), ūna(m) > *un(ul), una*

uērē ūn(um), uērē ūna(m) > *vreun(ul)*, *vreuna* (cu paralele în aromână şi meglenoromână).

Sintagme verbale la originea nedefinitelor româneşti:

careva < **quale(m) uolet*, elementul verbal având, după Alf Lombard citat de Al. Rosetti (*ibid*.), următorul traseu: *uole(t)* > **voare* > *vare* > *-va*; după Al. Graur (apud Rosetti, *ibid*.), *-va* < *vra* < *vrea*, prin disimilări succesive, pe teren românesc.

ceva < * *quid uolet*

cineva < **quemne/quenne uolet*

câțiva < **quantī uolet*

oare - < *uolet*, în următoarele forme compuse:

oarecare < **uolet quāle*(*m*)

oarece < **uolet quid*

oarecine < **uolet quenne*

Formele compuse cu *ori* - (*oricare, orice, oricine*) s-au creat cel mai probabil pe teren românesc, prin trecerea lui *oa*-neaccentuat la *o*- (Rosetti, *ibid*.). Tot pe teren românesc s-au format şi pronumele *fiecare* (*fie* + *care*) şi *fiecine* (*fie* + *cine*).

ORIGINILE ARTICOLULUI NEHOTĂRÂT. Ca în toate limbile romanice, şi în limba română articolul nehotărât este proclitic şi provine din acelaşi etimon latin: adjectivul pronominal nedefinit (cu valențe resimțite încă în română de numeral cardinal) *unu(m) / una(m)*. Slăbirea valorii adjectiv-pronominale a lui *unu(m) / una(m)* nu numai că este de dată latină, dar este dovedită chiar de texte aparținând epocii arhaice (Plautus, de exemplu), în care nedefinitul joacă rolul unui veritabil articol nehotărât şi poate fi tradus ca atare[*]: *est huic ūnus seruus uiolentissimus*, „are un sclav aprig din cale-afară"; exemplele se înmulțesc covârşitor în latina textelor imperiale. Atunci credem că s-a decis, dacă putem spune aşa, soarta pronumelui nedefinit *unus* pe întreg teritoriul latinității, el gramaticalizându-se în procesul transformării latinei în descendentele sale romanice şi în paralel cu gramaticalizarea ca articol hotărât a lui *ille*, respectiv *ipse*.

CONCLUZII. Pronumele a constituit un grup morfologic complex şi foarte dinamic de-a lungul întregii istorii a limbii latine.

Majoritatea pronumelor latine sunt inovații create pe baza unui material indo-european (prin rădăcină, afixe/sufixe, desinențe) sau în interiorul limbii latine, cu material propriu.

[*] I.Fischer, *op. cit.,* 104 (de unde am preluat şi exemplul plautin citat mai sus).

Universitatea SPIRU HARET

Complexitatea grupului pronominal a fost generată şi de o relativă lipsă de omogenitate, atât din punct de vedere morfologic – prin existența unei flexiuni neunitare şi oscilante, prin fenomene de supletivism etc. –, cât şi din punct de vedere sintactic, diversele spețe şi tipuri pronominale funcționând atât ca subiect/complement, cât şi ca atribut. Sub raport morfologic, latina a tins să apropie cât mai mult grupul pronominal de cel nominal, în speță de adjectiv, fapt pe deplin justificat de existența a numeroase serii duble (pronume + adjectiv pronominal) în cazul aceluiaşi tip (excepție făcând doar personalul şi reflexivul).

Caracterul dinamic al grupului pronominal rezultă din manifestarea a două tendințe complementare care au acționat în interiorul grupului:

1. tendința spre reorganizare şi sistematizare

– pronumele personal îşi completează, prin refuncționalizare, paradigma absentă;

– pronumele posesiv îşi creează opoziția completă de persoană (*meus-tuus-suus*, ultimul pierzându-şi valoarea de reflexiv);

– pronumele relativ tinde în latina populară şi târzie să fuzioneze aproape total cu cel interogativ;

– pronumele demonstrativ se reorganizează, modificându-şi criteriul de diferențiere de la cel al persoanei la cel al distanței obiectului gramatical față de locutor.

2. tendința spre crearea de noi forme şi chiar categorii pronominale, de permanentă reînnoire, tendință favorizată de existența, de-a lungul întregii istorii a limbii latine, a unei concurențe continue între speciile formal-categoriale de pronume, între formele moştenite şi cele create în interiorul latinei; apariția de noi pronume (prin combinații, uneori sudate, alteori nu, prin aglomerări pronominale de la 2 până la 4 elemente) se poate constata până în momentul individualizării limbilor romanice, trăsătură caracteristică de altfel moştenită din latină de toate aceste limbi, care şi-au creat, ele însele, forme şi variante proprii. De altfel, evoluția sensului şi utilizarea particulară – în contexte determinate – a unor pronume şi adjective pronominale a deschis drumul, chiar din epoca latinei antice, apariției şi funcționării *in nuce*, embrionar, pregramaticalizat, a unor noi categorii morfologice: articolul şi pronumele de reverență.

Grupul pronominal a jucat, alături de cel verbal, un rol fundamental în dinamica şi progresul sistemului latinei, asigurându-i capacitatea de autotransformare şi de autoreglare, altfel spus perenitatea.

Universitatea SPIRU HARET

CAPITOLUL VIII

MORFOLOGIA VERBULUI (I). GENERALITĂȚI. GRUPUL VERBAL. DEFINIȚIE. TRĂSĂTURI GENERALE

În sine, verbul constituie, indiscutabil, cea mai complexă parte de vorbire latină. Flexiunea sa este deosebit de amplă, implicând o sumă de categorii şi tipare gramatical-formale reciproc dependente, a căror coeziune şi coerenţă ne permit să vorbim de organizarea într-un veritabil sistem, caracterizat prin trăsături specifice şi variate (despre cele generale a se vedea mai jos).

Din punct de vedere istoric, verbul latin s-a configurat ca sistem unic şi coerent în cadrul unui proces despre care putem spune că a luat sfârşit, prin integrarea tuturor formelor în categoriile şi paradigmele sistemului, abia la sfârşitul epocii clasice, mai exact în deceniile iniţiale ale primului secol imperial. În linii mari, gramaticii secolului I p.Chr. vor constata că verbul latin posedă forme şi categorii proprii, specific verbale, dar şi forme pur nominale, substantive şi adjective create de la rădăcini lexicale verbale, însă având o flexiune non-verbală. Gramaticii latini de atunci, ca şi cei din secolele care au urmat, un Charisius sau un Diomedes (ambii din secolul al IV-lea p.Chr.), şi-au dat seama că diversele origini ale diferitelor forme/categorii verbale s-au contopit într-o singură, chiar dacă aparent neunitară, flexiune, pe care au numit-o *coniugātiō*, „amestec", ulterior, ca termen specializat, „conjugare", în opoziţie (sau, cel puţin, delimitare) faţă de modul de flexiune nominal, pe care l-au denumit în mod sugestiv prin termenul *dēclīnātio*, „înclinare", „deviere", termen ce sublinia nu modul de formare a sistemului flexionar, ca în cazul verbului, ci numai felul de realizare, în sine, a flexiunii.

Grupul verbal s-a format, aşadar, prin reunirea, „amestecul", „punerea laolaltă" a categoriilor care nu se întâlnesc nicidecum la grupul nominal sau pronominal (aspect, diateză, mod, timp) cu acelea prezente şi la nume şi la înlocuitorul său (gen, număr, caz şi persoană). Astfel încât ceea ce numim cu un termen sincronic-descriptiv verbul latin se dovedeşte a fi, din perspectivă istorică, un conglomerat morfologic sau, după cum preferăm să îi spunem, un autentic grup verbal, cel de-al treilea grup morfologic, de altfel ultimul, din clasa flexibilelor. Din raţiuni ce ţin atât de puterea tradiţiei, cât şi de comoditate, vom utiliza de preferinţă primul termen, uşor de mânuit într-o expunere cu prioritare valenţe descriptive.

Verbul latin, ca şi cel IE sau cel întâlnit în alte limbi IE antice, este cuvântul sau grupul de cuvinte variabil după anumite repere categoriale specifice şi/sau nespecifice (aspect, clasă de flexiune / „conjugare", diateză, mod, timp, persoană, număr, gen), capabil să funcţioneze, din punct de vedere sintactic, ca predicat al unei propoziţii, iar din punct de vedere strict morfologic să exprime o acţiune / activitate (inclusiv psiho-mentală) sau o stare / situare / existenţă. Rolul sintactic al verbului poate fi concurat în latină de locuţiuni sau sintagme verbale, dar şi de interjecţii sau onomatopei cu funcţie predicativă, fapt moştenit de altfel în toate

Universitatea SPIRU HARET

limbile romanice. În sfârşit, din acelaşi punct de vedere sintactic, verbul latin este concurat de propria sa absenţă (verb Ø = predicat Ø), situaţie sintactică denumită îndeobşte propoziţie nominală.

Din punct de vedere strict formal, verbul latin cunoştea înfăţişări simple, monolexicale (tradiţional numitele „forme simple") şi, pe de altă parte, înfăţişări mai dezvoltate, plurilexicale, chiar ample (aşa-numitele „forme compuse", „analitice" sau „perifrastice"). În această a doua situaţie, forma verbală avea un dublu comportament morfologic: o parte a ei se conjuga sau putea rămâne invariabilă (tipul: *laudatus sum* faţă de *laudatum esse*), iar cealaltă parte se declina, în gen, număr şi caz, sau rămânea invariabilă (tipul *laudatus sum* faţă de *laudatum iri*).

Principalele trăsături caracteristice grupului verbal latin paradigmatic organizat în epoca clasică şi în cea imediat următoare la capătul unei evoluţii seculare considerăm că pot fi admise următoarele:[*]

1. Caracterul ***sistematic*** al flexiunii latine: el provine din tendinţa de organizare a categoriilor verbale într-un sistem de opoziţii fie binare (activ-pasiv, *infectum-perfectum*, simplu-compus, singular-plural, prezent-viitor [la imperativ], realitate-non-realitate, non-realitate în două trepte: potenţialitate-irealitate, ş.a.m.d.), fie ternare (tripleta temelor: *infectum-perfectum-supīnum*; tripleta modurilor propriuzis verbale, „personale": indicativ-conjunctiv-imperativ; tripleta timpurilor fundamentale: preterit [„trecut"]-prezent-viitor; tripleta persoanelor: I, a II-a, a III-a etc.), fie cuaternare (clasele de flexiune sau „conjugările"; timpurile conjunctivului; cvadrupleta preteritului gramaticalizat: imperfect, perfect, m.m.c.m., viitor II).

2. Caracterul ***dinamic*** al sistemului flexionar verbal: se datorează tendinţei organice a limbii latine spre evoluţie şi transformare, de la faza desprinderii din comunitatea IE şi a cristalizării sale idiomatice până în momentul dizolvării unităţii latine antice. Dinamismul sistemului verbal latin a avut drept consecinţă autotransformarea sa, permanenta lui mobilitate în direcţia ameliorării imperfecţiunilor (datorate fie moştenirii IE, fie uzului) şi a eficientizării în utilizare, vorbită şi/sau scrisă. De la IE la faza latină clasică se poate vorbi, indiscutabil, de un proces de simplificare morfologică[**], în vederea optimizării randamentului lingvistic. De la faza (post)clasică la cea târzie şi de la registrul cult, normat (inclusiv pe baza modelului grecesc) la cel familiar-colocvial, popular-vulgar sau chiar incult, este preferabil să vorbim despre un proces nu atât de simplificare-reducere, cât de regularizare morfologică, de analogizare în vederea eliminării anomaliilor („dezanomalizare"), ceea ce a presupus, desigur, şi o implicită simplificare de ordin logico-formal.

3. Caracterul ***logic*** al funcţionării grupului verbal ca sistem de-a lungul întregii latinităţi, în calitate de rezultantă şi, totodată, ca reflectarea cea mai fidelă a spiritului latin[***], organizat, cum fericit s-a spus, *mōre geōmetricō*.

ELEMENTELE CONSTITUTIVE ALE FORMEI VERBALE SIMPLE. Cele 3 mari grupuri morfologice – nominal, pronominal şi verbal – sunt de dată IE comună. Opoziţia fundamentală se realiza între grupul cuvintelor care denumeau

[*] Pentru detalii şi consideraţii suplimentare, a se vedea amplul studiu monografic consacrat originii şi evoluţiei verbului latin, de la IE la limbile romanice, de către Gabriela Creţia, *Morfologia istorică a verbului latin*. Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 1999, în special, aici, capitolul *Introducere*, 5-9.

[**] Gabriela Creţia, *op.cit*., 6.

[***] *Id., ibid*., 8.

Universitatea SPIRU HARET

obiecte în sens gramatical (fiinţe, lucruri, fenomene şi procese naturale etc.) şi alcătuiau o clasă „statică”, şi, respectiv, grupul cuvintelor care denumeau procese (acţiuni, stări, situaţii etc.), alcătuind o clasă în principiu „dinamică” (în sensul că starea sau situaţia erau sau puteau fi percepute ca rezultatul ori efectul unei acţiuni premergătoare). Deşi contrapuse încă din IE, numele şi verbele s-au aflat, mai ales odată cu dizolvarea comunităţii şi apariţia idiomurilor IE antice, în permanent contact şi interferenţă morfologică. Faptul s-a reflectat mai ales în finalizarea paradigmei verbale, care a înglobat, prin tema creată pornind de la supin (aşa-numita temă a supinului, TS), şi o subclasă paradigmatică nominală (tradiţional numitele forme nominale ale verbului sau, după criteriul, negativ, al absenţei categoriei persoanei, formele „nepersonale”). Dar contactul dintre nume şi verb s-a făcut resimţit în latină, pornind de la tipare IE comune, şi în ceea ce priveşte structura morfematică.

Astfel, cuvântul în IE, realizat fie ca nume (substantiv, adjectiv, numeral), fie ca verb (cu referire la formele simple ale verbului sau la fiecare element în parte al unei forme compuse), reprezenta o **unitate operaţională** simultan **fonetică, morfologică** şi **semantică** (sau **lexicală**). Cuvântul IE era construit pe baza a 3 elemente formative:

1^0 **radicalul** (**rădăcina**): elementul purtător de sens lexical şi bază pentru formarea altor cuvinte (simbol R)

2^0 **sufixul**: elementul polifuncţional cu rol gramatical (pe diverse trepte/ranguri: primar, secundar, terţiar etc.) şi/sau derivativ-lexical (simbol S)

3^0 **desinenţa**: elementul posedând rol exclusiv gramatical, indicând categoriile morfologice (simbol D)

După cum se observă, R şi D sunt monofuncţionale (exclusivitate lexicală, respectiv morfologică), S polifuncţional.

Structura morfematică a verbului reflectă tiparul generic IE al cuvântului, analiza surprinzând încă două morfeme – mai exact, un morfem şi un ansamblu morfematic – specifice verbului. Iată, aşadar, structura formei verbale:

I. ***Radicalul (R)*** avea acelaşi rol, de a purta semantismul fundamental al verbului, pe de o parte, şi de a servi ca bază derivativ-lexicală, pe de alta. În IE era supus unei deosebit de complexe şi de importante modificări a timbrului şi/sau cantităţii vocalei pe care R o conţinea fie în interior, fie în final (aşa-numita finală deschisă); această modificare – consoanele radicalului rămânând în cursul flexiunii stabile, în majoritatea cazurilor, mai ales cele iniţiale – se numeşte alternanţă vocalică: pentru latină, ea se poate observa în cazul unui R ca *uĕn-* la tema de *infectum*, dar *uēn-* la tema de *perfectum* (alternanţă vocalică de cantitate în interiorul radicalului); sau *făc-* la tema de *infectum*, dar *fēc-* la cea de *perfectum* (dublă alternanţă vocalică, de cantitate şi de timbru, în interiorul radicalului); sau *stā-* pentru o serie de timpuri formate de la tema de *infectum* faţă de *stĕ-* pentru tema de *perfectum* (alternanţă vocalică dublă în poziţie finală).

R putea cunoaşte, în cursul flexiunii verbale, unele modificări formale destinate scoaterii mai bine în evidenţă a autonomiei morfologice a celor două teme de bază (cf., *infra*, expunerea rezervată conceptului de ***temă***).

Astfel, cele mai importante modificări ale radicalului distinctive de temă erau următoarele:

a) infixarea (INF): prin intermediul unei consoane (practic, exclusiv o nazală dentală: *-n-*) denumite **infix**, în interiorul unui R trisonant/ternar (alcătuit dintr-o consoană urmată de o vocală şi de o altă/aceeaşi consoană, după schema C-V-C)

Universitatea SPIRU HARET

se insera acel element distinctiv al unei teme, aici, de *infectum*, care avea simultan un rol semantic (de a indica orientarea procesului, tendința lui spre o realizare deplină şi exactă) şi un rol gramatical (de a distinge tema de *infectum*, infixată, de cea de *perfectum* sau de *supīnum*): pentru latină, de pildă R infixat *ui-n-c-* pentru *infectum*, dar *uīc-* pentru *perfectum* şi *supīnum*;

R infixat INF pentru *infectum*, dar *tăg* (devenit, ca urmare a

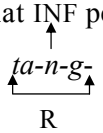

reduplicării [cf. punctul b)], *tĭg-*) pentru *perfectum* (şi, modificat prin asimilare, *tăc-* la tema de *supīnum*);

b) reduplicarea (RED): spre deosebire de primul procedeu de distingere a temelor, acesta afectează preponderent forma temei de *perfectum*. Reduplicarea, ca procedeu repetitiv, consta din repetarea sau reluarea consoanei inițiale a radicalului, urmate de o vocală cu timbrul normal (*-e-*) sau modificat (prin închidere la *-i-* sau în alternanță cu *-o-*); iată câteva exemple din latină: INF

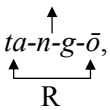

„eu ating”, dar *te – tĭg-ī*, „eu am atins”; R

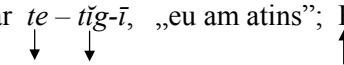

tond-ĕ-ō, „eu tund”, dar *to – tond-ī*, „eu

am tuns”; *fall-ō*, „eu înşel”, dar *fe- fell-ī*, „eu am înşelat”.

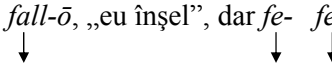

Silaba de reduplicare se numeşte şi **afix**.

În faza premergătoare dizolvării unității lingvistice IE se ajunsese, foarte probabil, la o organizare relativ sistematică a flexiunii verbale. Acest lucru s-a putut realiza datorită faptului că anumite teme verbale, inițial independente lexical (fiecare cu radicalul ei), au început să utilizeze același morfem lexical (radicalul), la care s-au adăugat diverse elemente cu rol pur morfologic – sufixele şi, respectiv, desinențele. Prin urmare, cel de-al doilea element tipologic formativ fundamental al verbului în alcătuirea sa simplă a fost reprezentat de morfemul numit generic

II. ***Sufixul (S)*** După cum s-a arătat deja, rolul său esențial (dar nu şi exclusiv) era unul morfologic, respectiv flexionar, în sensul contribuției sale primordiale la constituirea şi realizarea flexiunii verbale. Din punct de vedere istoric, primele care – să spunem aşa – au intrat în acțiune au fost sufixele ce s-au ataşat radicalului în mod direct, formând aşa-numitele teme (sufixe „formante de temă”[*]): *-ā-*, *-ē-*, *-ū-*, *-ī-*, *-ĭ-*; aceste sufixe se păstrează la toate timpurile ce țin de tema respectivă, chiar dacă, accidental, „local”, la anumite persoane şi/sau numere ale anumitor timpuri, S poate dispărea efectiv (de ex., la conjunctiv prezent, pentru verbele primei clase de flexiune, formate cu S *-ā-*). Atari sufixe pot fi numite, din perspectiva latinei, sufixe de rang/grad primar (S_1). În schimb, sufixe ca *-bā-*, *-b- -īsse-*, formate în interiorul latinei pe baza unui material sufixal IE, se ataşează unei teme deja formate (cu S_1), funcționând, în consecință, ca mărci ale unui mod şi timp specific (sufixe formante de mod/timp). Ele pot fi numite, din aceeaşi perspectivă, sufixe de rang/grad secundar (S_2).

[*] Pentru terminologie, a se vedea Gabriela Creția, *op.cit*., 18.

Universitatea SPIRU HARET

Reunirea lui S (indiferent de rang/grad) cu R dă naştere aşa-numitei teme, diferite constitutiv în funcţie de tipul de S utilizat: temele formate cu S_1 sau teme primare au condus la configurarea principalelor clase de flexiune (bine cunoscutele „conjugări" în latină), care moştenesc tipare IE*; temele formate cu S_2 sau teme secundare s-au alcătuit, în interiorul latinei, pe baza temelor primare deja existente (R + S_1) prin adăugarea de S_2, şi au condus la formarea, în interiorul aceleiaşi clase de flexiune ca şi pe ansamblul paradigmei, a diverselor moduri şi timpuri. În concluzie, atât S_1, cât şi S_2 sunt creatoare de opoziţii morfologice fundamentale, fie între clasele de flexiune, fie între moduri şi timpuri. Se impune, aşadar, să analizăm acum rezultatul acţiunii sufixelor asupra elementului formativ preexistent (R) sau asupra ansamblului morfematic (R + S_1), prin urmare să prezentăm în linii esenţiale ceea ce se numeşte

III. ***Tema verbală (T).*** Reprezintă ansamblul morfematic alcătuit din elementele R + S, unde S poate fi, cum am arătat mai sus, S_1 sau S_2. O temă primară este alcătuită din R + S_1, o temă secundară din R + S_1 + S_2. Ansamblul morfematic numit temă reprezintă partea stabilă a formei verbale în interiorul unei paradigme, întrucât, la acelaşi mod şi timp, desinenţele provoacă flexiunea. De la un mod la altul şi de la un timp la altul, S_2 constituie elementul variabil, iar secvenţa R + S_1, adică tema primară, elementul în principiu constant.

Temele primare, create prin intermediul sufixelor primare sau de grad/rang primar (S_1), au permis repartizarea verbului latin în 4 mari clase de flexiune, în funcţie de timbrul şi cantitatea vocalei care reprezenta sufixul primar. Astfel, în ordinea indicată chiar de către gramaticii latini,

1^0 **conjugarea I** cuprindea verbele al căror R era urmat de S_1 -*ā*-:

R + S_1
↑ ↑
laud - *ā*- ⇒ T_1 *laudā*- , unde T_1 = tema primară. Această vocală, la origine un sufix, a fost resimţită de către vorbitorii latinei ca fiind caracteristica fundamentală a primei clase de flexiune, fiind foarte probabil influenţaţi în această privinţă de analogia cu declinarea în - *a* - a numelui. Se poate numi, aşadar, această vocală prin sintagma vocala caracteristică a conjugării I sau, dacă ţinem cont nu de originea, ci de rolul ei de a forma o temă, pe care, fonetic, o încheie, ea poate fi (şi este, prin extensie) numită vocala finală a temei sau chiar, prin generalizare şi pentru simplificare, vocala tematică (VT)**.

2^0 **conjugarea a II-a** conţinea verbele al căror R era urmat de S_1 - *ē* -:

R + S_1
↑ ↑
hab- *ē* ⇒ T_1 *habē* -

3^0 **conjugarea a III-a** cuprindea verbe al căror R era urmat nu de un S, ci de o vocală tematică (*ĕ* > *i*; *ŏ* > *u*; sau *e* înainte de *r*). Această conjugare era, prin urmare, singura tematică, iar VT era proprie şi exclusivă acestei clase de flexiune verbală:

R + VT
↑ ↑
dīc - *ĕ* - ⇒ T_1 *dīcĕ* -. Gramaticii latini au introdus în această clasă de flexiune

---

* Despre existenţa sau, după alţi specialişti, inexistenţa claselor de flexiune paradigmatică de tipul conjugărilor în epoca comunităţii IE, a se vedea, pe scurt, *ILR*, I, 172-173.

** Contra acestei ultime denumiri, cu argumente de natură istorică, G.Creţia, *op.cit*., 19.

Universitatea SPIRU HARET

şi acele verbe care, la timpul prezent al indicativului, atestă ca vocală caracteristică vocala - *ĭ* -: R + VT R + VT

cap – *ĭ* -; *fac* – *ĭ*-, deşi, din punct de vedere istoric, atari verbe aparţineau, ca mod de formare, ultimei clase de flexiune.

4^0 **conjugarea a IV-a** conţinea verbe al căror R era urmat de S_1 - *ī* -: R + S_1

uĕn - *ī* ⇒ T_1 *uĕnī* -. Originar, acestei clase de flexiune îi aparţineau şi verbele având T_1 formată cu - *ĭ* - (**capĭ-rĕ*, **facĭ-rĕ*, - *ĭ* - devenind - *ĕ* - în interiorul limbii latine).

Repartizarea imensei majorităţi a verbelor latine în clase de flexiune („conjugări") s-a efectuat, aşadar (încă din Antichitate), pe baza temelor primare (T_1), finalizate întotdeauna prin vocala caracteristică.

Temele secundare sunt specifice numai unui mod/timp dat şi includ sufixele secundare caracteristice respectivului mod/timp:

(I): $\underbrace{\underbrace{laud\bar{a}}_{S_1} - \underbrace{b\bar{a}}_{S_2} -}_{T_1}$: indicativ imperfect ⇒ T_2 = tema indicativului imperfect
T_2

(II): $\underbrace{\underbrace{hab\bar{e}}_{S_1} - \underbrace{b}_{S_2} -}_{T_1}$: indicativ viitor ⇒ T_2 = tema indicativului viitor
T_2

(III) : $\underbrace{\underbrace{d\bar{\imath}c}_{R} - \underbrace{\bar{a}}_{S_2} -}_{T_2}$: conjunctiv prezent ⇒ T_2 = tema conjunctivului prezent, unde T_1 s-a redus la R prin dispariţia vocalei tematice (VT = Ø, deci T_1 = R).

(IV): $\underbrace{\underbrace{aud - \bar{\imath}}_{R + S_1} - \underbrace{r\bar{e}}_{S_2} -}_{T_2}$: conjunctiv imperfect ⇒ T_2 = tema conjunctivului imperfect
T_1

Departajarea temelor poate avea la bază în latină şi un alt criteriu în afară de cel propriu-zis istoric („primare" *vs*. „secundare"): este vorba de criteriul aspectual.

Categorie verbală cu un caracter prin excelenţă IE şi, deci, arhaic, aspectul constituia un reper al perceperii desfăşurării acţiunii/stării situate în afara timpului vorbitorului (prezent, preterit, viitor). Limba IE comună putea percepe o acţiune sau o stare ca fiind momentană, de durată sau deja încheiată. Acestea reprezentau cele 3 aspecte procesuale fundamentale, reductibile la opoziţia

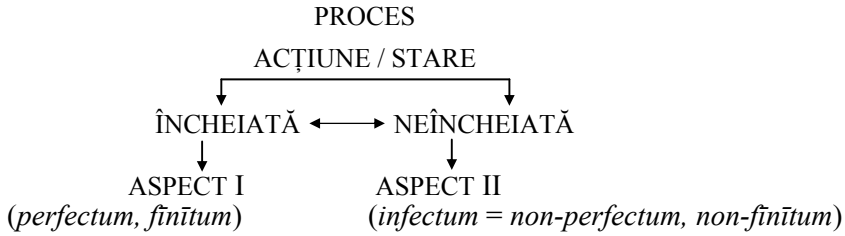

aspectul II, „neîncheiat”, fiind perceptibil, la rândul lui, în 2 trepte:

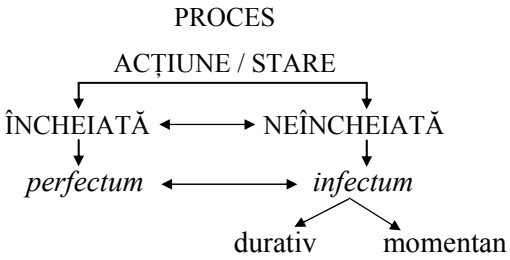

Celor 3 aspecte fundamentale din IE comună le corespundeau, în planul expresiei verbale, 3 teme: tema aspectuală finită sau tema perfectului; tema aspectuală durativă, tema aspectuală momentană[*]. Latina a moştenit în planul expresiei verbale opoziția originară dintre „încheiat” şi „neîncheiat”, astfel încât principala opoziție tematică din latină se manifestă, cu reflectare morfologică adecvată şi evidentă, între tema de *perfectum* şi cea de *infectum* (impropriu numită şi „tema prezentului”, dintr-o perspectivă strict gramaticală, sincronică).

De la fiecare dintre cele 2 teme latine fundamentale s-au format şi grupat diverse moduri/timpuri. Temele aspectuale fundamentale în IE, reduse în latină la opoziția de bază ÎNCHEIAT – NEÎNCHEIAT, s-au gramaticalizat ulterior, transformându-se din teme la origine pur aspectuale, fără nici o legătură cu timpul vorbitorului, în teme aspectual – temporale:

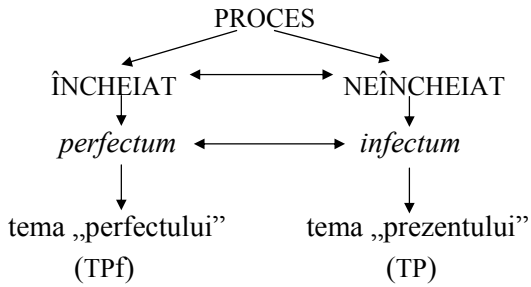

[*] „ /.../ tema durativă descria acțiunea în desfăşurarea ei, cea momentană, într-un punct al ei, iar cea finită marca acțiunea încheiată, cu eventualul ei rezultat prezent”. (G.Creția, *op.cit*., 45). Opozițiile aspectuale IE sunt mai mult sau mai puțin fidel reflectate în anumite limbi IE antice, precum greaca, sanscrita, limbile slave, limbile germanice, în proporții diferite.

de la care s-au format:		de la care s-au format:	
indicativul	perfect m.m.c.p. viitor II	indicativul	prezent imperfect viitor I
conjunctivul	perfect + m.m.c.p.	conjunctivul	prezent imperfect
infinitivul	perfect activ	imperativul	prezent viitor
		infinitivul	prezent

Este de precizat, în sfârşit, faptul că repartizarea verbelor latine pe clase de flexiune („conjugări") s-a efectuat numai pe baza temei de *infectum* („tema prezentului"), cea de *perfectum* fiind independentă, în principiu, de cealaltă şi marcată suficient morfematic spre a-şi exercita această independenţă[*].

IV. ***Vocala Tematică (VT)***

Rezultă din expunerea de mai sus că se poate vorbi, în sens indo-european, de o vocală tematică propriu-zisă numai la verbele conjugării a III-a, care, neposedând un sufix primar propriu (S_1), şi-au redus tema primară (T_1) la radical (R), în consecinţă astfel de verbe putând fi numite şi verbe radicale[**], unde R se încheie într-o consoană:

R	S_1	VT		R	S_1	VT
pōn	– Ø	– *ĕ* –		*dūc*	– Ø	– *ĕ* –
T_1				T_1		

Conjugarea cu tema primară (a „prezentului") consonantică este, deci, clasa de flexiune tematică[***], în vreme ce celelalte clase de flexiune sunt, din punct de vedere istoric, atematice, în sensul că le lipseşte VT propriu-zisă. Prin urmare, verbele conjugării a III-a (în care au fost incluse şi cele conţinând S_1, - *ĭ* -, cf., *supra*, p. 157 sub punctul 4^0) este mai exact a fi denumite radicale tematice.

În concluzie, VT a deţinut rolul de formant tematic primar şi de a evidenţia, astfel, o anumită clasă verbală de flexiune. VT s-a putut apoi extinde, gramaticalizându-se prin contribuţia ei la formarea anumitor timpuri aparţinând anumitor moduri, şi la alte clase de flexiune (- *ĭ* - din *laudā* - *bĭ* - *t* este VT).

Diferenţa de origine – vocală tematică *vs*. sufix (element sufixal) –, deşi evidenţiată şi prin cantitate (VT întotdeauna scurtă, sufixele primare creatoare de teme primare şi de *infectum*, respectiv de clase flexionare – preponderent lungi: - *ā* -, - *ē* -, - *ī* -), a tins să se estompeze din punctul de vedere al utilizatorului formelor verbale. Astfel încât, ca efect al sistematizării pe baza analogiei, vocala tematică şi sufixele au sfârşit, în uzul limbii şi prin analiza specializată, dar unificatoare a gramaticilor latini, a fi resimţite uniform ca un singur indiciu morfologic sau ca element al codului de apartenenţă[****] pentru imensul număr de

[*] *ILR*, I, 175; I.Fischer, *op.cit*., 122; G.Creţia, *op.cit*., 70.
[**] G.Creţia, *op.cit*., 17.
[***] I.Fischer, *op.cit.*, 121; G.Creţia, *op.cit*.,70.
[****] Ambele definiţii aparţin Gabrielei Creţia, *op.cit*., 70.

Universitatea SPIRU HARET

verbe latine, servind apoi chiar în derivare, prin crearea de denominative şi de deverbative. Deosebirea dintre conjugarea tematică şi cele atematice a devenit, astfel, irelevantă, pierzându-şi semnificaţia istorică.

V. ***Desinenţele personale (DP)***

Reprezintă elementul simultan mobil, variabil şi constant al formei verbale (simple): mobilitatea sa se referă la variaţia desinenţelor în funcţie de persoana gramaticală (de unde şi denumirea lor), constanţa la necesitatea prezenţei desinenţelor la modurile propriu-zis verbale (compatibile cu categoria persoanei). Ca ultim element formativ (din punctul de vedere al poziţiei în cadrul formei verbale), desinenţa joacă, aşadar, în primul rând rolul de „indicator morfologic al persoanei”[*], căruia îi mai adaugă încă două informaţii: acelea de număr şi de diateză. DP constituie, în consecinţă, un semnalizator morfologic complex, plurivalent (lipsind doar indicaţia de gen), făcând, ca urmare, inutilă sau redundantă, în orice caz nenecesară în mod obligatoriu prezenţa însoţitoare a pronumelui personal (cu funcţie sintactică de subiect)[**].

DP indicau şi marcau, în latină, specificitatea funcţională a verbului, semnalizând: a) *diateza*; b) *modul* (prin opoziţia dintre desinenţele indicativului şi conjunctivului, pe de o parte, şi cele ale imperativului, pe de alta); c) *timpul* (prin existenţa opoziţiei dintre desinenţele timpului prezent, ale altor timpuri formate de la tema prezentului – de fapt, de *infectum* –, şi ale timpurilor formate de la tema de *perfectum*, cu excepţia perfectului indicativ, pe de o parte, şi desinenţele timpului perfect al modului indicativ, pe de alta); opoziţia de timp se realiza, în IE (cu reflectare în alte idiomuri antice, precum greaca sau sanscrita), şi prin opoziţia dintre desinenţele primare, aplicabile prezentului şi perfectului, şi desinenţele secundare, aplicabile aoristului (dispărut ca timp în latină) şi timpurilor preterite în afară de perfect; d) *persoana* şi e) *numărul*.

DP marchează, întotdeauna, din punct de vedere sintactic, funcţia predicativă a verbului[***].

Oferim în continuare tabloul tuturor DP, repartizate pe cele două serii de diateze:

---

[*] Gabriela Creţia, *op.cit*., 58.

[**] Sunt exceptate, desigur, cazurile particulare de prezenţă emfatică a pronumelui personal, de regulă pentru a sublinia o opoziţie între 2 sau chiar 3 persoane (gramaticale), precum şi alte cazuri particulare, generate de intenţia locutorului de dezambiguizare a mesajului, de precizare a subiectului sintactic.

[***] Marius Lavency, *op.cit*., 80, §129. Nu suntem de acord cu opinia, singulară faţă de aceea a majorităţii gramaticienilor moderni, în conformitate cu care în latină ar fi existat şi desinenţe „impersonale” (*ibid*.), iar acestea ar fi fost proprii numai infinitivului, căruia îi evidenţiau modul, timpul şi diateza (*-rĕ, -rī, -ī* şi *-isse*): în realitate, aceste elemente formative sunt, din perspectivă IE, sufixe. În ceea ce priveşte existenţa unei aşa-zise desinenţe - *tŭr* de „pasiv impersonal” (*ibid*., 81, § 129), alta decât omofona - *tŭr* de medio-pasiv, distincţia ne apare complet nefondată şi inutilă: dacă am împărtăşi punctul de vedere al lui Lavency, ar trebui să distingem, de exemplu, şi între desinenţa *-t* de la persoana a III-a activ şi *-t* de la un imaginar „activ impersonal” (la verbele uni– şi impersonale de tipul *pluit, tonat* etc.). Or, este vorba de aceeaşi desinenţă (pentru activ, respectiv medio-pasiv), delimitarea fiind nerelevantă.

Universitatea SPIRU HARET

MOD/TIMP		INDICATIV ŞI CONJUNCTIV		INDICATIV PERFECT
NUMĂR	DIATEZĂ/ PERSOANĂ	activ	medio-pasiv	activ
SG.	1. 2. 3.	*– ŏ /–m* *– s* *– t*	*– r* *– rĭs /–rĕ* *– tŭr*	*– ī* *– istī* *– ĭt*
PL.	1. 2. 3.	*– mŭs* *– tĭs* *– nt*	*– mŭr* *– mĭnī* *– ntŭr*	*– ĭmus* *– istĭs* *–ĕ̆runt /– ērĕ*

	MOD	IMPERATIV			
	DIATEZĂ	activ		medio-pasiv	
NUMĂR	TIMP/ PERSOANĂ	prezent	viitor	prezent	viitor
SG.	2. 3.	Ø –	*– tō* *– tō*	*– rĕ* –	*– tŏr* *– tŏr*
PL.	2. 3.	*–te* –	*– tōtĕ* *– ntō*	*– mĭnī* –	– *– ntŏr*

În concluzie, latina a moştenit din IE sistemul de opoziţii prin desinenţe, pierzând, însă, alte aspecte morfologice care îl însoţeau (de exemplu, gradele de alternanţă ale desinenţelor, opoziţia dintre desinenţele primare şi cele secundare* etc.). Sistemul desinenţial cuaternar presupus a fi existat în epoca IE comune (active, primare şi secundare; medii, primare şi secundare) a fost redus în latină la unul binar (desinenţe active şi medio-pasive).

După cum se cunoaşte, toate elementele constitutive ale unui cuvânt – în cazul de faţă, ale unui verb –, după unele opinii chiar şi radicalul, alcătuiesc ceea ce se numeşte **structura morfematică** a cuvântului respectiv, decompozabil într-o sumă de **morfeme**. Fiecare element constitutiv al cuvântului reprezintă câte un morfem, deoarece, în calitate de unitate minimală, creează diverse opoziţii gramaticale sau gramatical-semantice (ultimele, în cazul radicalului).

În ceea ce priveşte verbul, ordinea înşiruirii morfemelor reliefează o specificitate progresivă: de la informaţia semantică, cea mai generală, oferită de radical, se ajunge, treptat, prin succesiunea morfemelor, la cea mai specifică şi particulară informaţie gramaticală, cea mai bogată şi, totodată, cea mai amănunţită, şi anume informaţia morfologică oferită de desinenţele personale. În felul acesta, după cum s-a arătat, morfemele îşi realizează funcţia lor ultimă, cea mai înaltă din perspectivă lingvistică, şi anume **funcţia actualizantă**, transformând conceptele gândirii, noţiunile şi reperele mentale în act de vorbire.

Se evidenţiază şi pe această cale, la nivel sintagmatic, după cum, în egală măsură, se evidenţiază şi la nivel paradigmatic, al structurilor flexionare, caracterul prin excelenţă **organizat**, **sistematic**, al expresiei verbale latine, în raport atât cu originile sale IE, cât şi cu regrupările regularizatoare pe care le trădează moştenirea romanică a fondului latin comun.

---

* Singura urmă păstrată a acestei opoziţii se regăseşte la persoana I singular (*-ŏ̆*, desinenţă primară, *-m*, desinenţă secundară).

Universitatea SPIRU HARET

CATEGORIILE GRAMATICALE ALE VERBULUI LATIN.

1. *DIATEZA*

După cum se cunoaşte, diateza reprezintă o categorie verbală fundamentală încă din epoca IE comună. Ea exprima raportul logico-gramatical dintre acţiunea/starea formulată prin intermediul verbului şi agentul ei, altfel spus cel ce o realiza sau o percepea. Exprimarea gramaticală a acestui raport se efectua prin intermediul desinenţelor personale.

Opoziţia fundamentală pe care o cunoştea verbul IE în planul diatezei era aceea dintre ACTIV şi MEDIU (ultimul termen a fost utilizat de gramaticii greci şi a fost preluat de gramaticienii moderni în toate descrierile consacrate verbului IE, comun sau antic). Fiecare dintre cele două diateze era caracterizată prin câte o serie de desinenţe proprii, distincte. Diateza ACTIVĂ servea exprimării unei acţiuni/stări pe care o executa/percepea agentul, în vreme ce diateza MEDIE servea exprimării ideii de implicare, de participare plenară, intensă, a agentului în acţiunea/starea exprimată de verb, pe de o parte, iar pe de alta reuşea să exprime cel mai adecvat ideea de interes deosebit al agentului în realizarea, executarea sau trăirea respectivei acţiuni/stări: în felul acesta, implicându-se participativ atât de mult[*], agentul devenea, parţial, chiar obiectul acţiunii/stării exprimate prin verb. În cazul diatezei ACTIVE, acţiunea se putea răsfrânge în exteriorul ei, aplicându-se unui obiect gramatical (fiinţă, lucru, fenomen etc.) cu totul diferit de agent (care, din această perspectivă, prin excelenţă sintactică, devenea subiect) şi numit, de aceea, obiect direct: astfel de verbe se întâlneau, în imensa majoritate a cazurilor, la diateza ACTIVĂ şi sunt numite, cu un termen de origine latină, *tranzitive*, în opoziţie cu celelalte care nu tolerează nicidecum un obiect, şi sunt numite *intranzitive*.

Prin urmare, în IE comună nu exista diateza PASIVĂ, nici din punct de vedere formal, nici ca o necesitate logico-semantică. Diateza MEDIE s-a format în IE comună pe baza diatezei „primordiale", cea ACTIVĂ. Existenţa pasivului nu era, logico-semantic, necesară, pentru că acţiunea/starea era privită exclusiv din perspectiva agentului, iar această perspectivă era considerată suficientă. Atunci când atenţia vorbitorului s-a mutat asupra pacientului acţiunii/stării, a început să se cristalizeze o diateză nouă, cea tradiţional denumită PASIVĂ, care exprima absolut acelaşi mesaj, văzut însă, de această dată, din perspectiva exclusivă a pacientului. Identitatea mesajului a făcut să se vorbească, pe drept cuvânt, despre diateza PASIVĂ, creată în limbile IE antice în mod independent, cu material propriu şi în epoci diferite, ca de un „lux al limbii"[**].

Care este, deci, situaţia în limba latină?

Se constată faptul că, încă din cele mai vechi texte până la sfârşitul latinităţii, nu există o deosebire formală între diateza medie şi cea pasivă. Practic, există doar (faţă de alte limbi IE antice, ca greaca sau sanscrita) 2 diateze, reprezentate de cele 2 serii de desinenţe: diateza ACTIVĂ, utilizând seria desinenţelor active, şi o diateză mixtă, pe care o numim în mod curent MEDIO-PASIVĂ, pentru că ea cumulează atât vechile valori semantice medii, moştenite din IE, cât şi valori semantice mai noi, cele pasive; această diateză mixtă din punct de vedere semantic este

[*] Nu întâmplător, unii lingvişti contemporani, precum Oswald Szemerényi, în *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft.* Darmstadt, 1970, *pass*., numesc o atare diateză prin termenul „subiectivă". Despre originile termenului de „mediu" şi situaţia din alte limbi IE antice, cf. Gabriela Creţia, *op.cit*., 22-23.

[**] Detalii apud Gabriela Creţia, *op.cit*., 24, cu bibliografie.

Universitatea SPIRU HARET

marcată prin cea de-a doua serie de desinenţe, numite de regulă de pasiv, mai corect de medio-pasiv.

În consecinţă, opoziţia cea mai reliefată în latină, din unghiul de vedere al diatezei, este aceea dintre ACTIV şi MEDIO-PASIV, pentru că valoarea medie (sau „medială", după cum i se mai poate spune) nu a dispărut deloc în sistemul verbal latin, ea suprapunându-se din punct de vedere formal peste expresia pasivă şi coexistând semantic în aşa-numitele forme medio-pasive şi în cadrul verbelor tradiţional denumite deponente.

Vom trece în continuare în revistă trăsăturile de bază ale celor două diateze din limba latină.

1.1. **DIATEZA ACTIVĂ**

A constituit prima dintre cele două diateze pe care le-a cunoscut, la originile sale, latina, cea de-a doua fiind, iniţial, diateza medie, moştenire a stadiului prelatin, IE comun. Desinenţele proprii diatezei active afectau ambele teme, de *infectum* şi de *perfectum*.

În mod excepţional, deşi posedă desinenţe active şi se flexionează la ACTIV, câteva verbe latine au semnificaţie pasivă, indicând că subiectul gramatical al acţiunii exprimate de verb de fapt o suportă: *uenīre*, „a fi pus în vânzare", „a fi vândut"; *uāpulāre*, „a fi lovit cu putere", „a fi snopit în bătaie" etc. Este cunoscut, de asemenea, cazul perechii semantico-morfologice *facere* (ACTIV), „a face" – *fiĕrī* (PASIV), „a fi făcut" (la care se adaugă compuşii lor, ca *arefacĕre*, „a seca" – *arefiĕrī*, „a fi uscat", „a se usca"; *cal(e)facere*, „a încălzi", „a face să fiarbă" – *calefiĕrī*, „a fi încălzit", „a se încălzi/înfierbânta") – situaţii ce apar izolat, sporadic, în sistemul verbal latin.

Verbele la diateza ACTIVĂ cu utilizare *tranzitivă* pot primi desinenţe medio-pasive şi sunt compatibile cu semantismul pasiv: *amo, lego* faţă de *amor, legor* („iubesc", „culeg" faţă de „sunt iubit", „sunt cules"). Verbele la diateza ACTIVĂ cu utilizare *intranzitivă* nu pot exprima în nici un fel ideea (medio-)pasivă: *uĕniō*, „eu vin", dar niciodată[*] *ueniŏr*.

1.2. **DIATEZA MEDIO-PASIVĂ**

1.2.1. Fosta diateză medie din IE comună este reprezentată în limba latină, sub forma unor relicte, rămase funcţionale în interiorul sistemului verbal până la sfârşitul latinităţii, de acea categorie de verbe care nu pot primi decât desinenţe medio-pasive (la origine, doar medii), dar care au sens: a) fie mediu („reflexiv", „participativ"); b) fie de-a dreptul activ, pierzându-l (sau „punându-l alături": lat. *deponere*) pe cel pasiv. Este vorba de faimoasele verbe „deponente", pe care le putem denumi şi „medii" sau „mediale", al căror sens reflexiv continuă sau reprezintă sensul mediu moştenit din IE. Exemple pentru a): *nascī* „a se naşte"; *sequī*, „a se ţine după cineva"; *īrāscī*, „a se înfuria"; *reminiscī*, „a-şi aminti din nou"; *cōnārī*, „a se strădui" etc.; pentru b): *hortārī*, „a îndemna"; *fārī*, „a vorbi", „a spune"; *patī*, „a suporta", „a suferi etc.[*].

Deponentele sau mediile au flexiune integral medio-pasivă, aşadar sub raport formal; la aceasta se adaugă, totuşi, şi câteva relicte (sau influenţe ale paradigmei)

[*] O clasificare a deponentelor după criteriul semantismului lor oferă Gabriela Creţia, *op.cit*., 27; cf. şi *ILR*, I, 168.

Universitatea SPIRU HARET

active, şi anume formele nominale (participiul prezent, gerunziul, participiul viitor şi infinitivul viitor).

Un caz particular este reprezentat de acele verbe care oferă o flexiune activă la tema de *infectum* (aşa-numita temă a prezentului, TP), în schimb o flexiune (medio-)pasivă analitică, formată prin intermediul auxiliarului *esse*, „a fi", la tema de *perfectum*. Este vorba de la fel de cunoscutele verbe semideponente sau semimedii, al căror sens este de asemenea participativ-subiectiv, la unele, şi preponderent activ, la celelalte: *audeō, - ēre, ausus sum*, „a îndrăzni"; *gaudeō, -ērē, gāuīsus sum*, „a se bucura"; *soleō, - ēre, solĭtus sum*, „a avea obiceiul", „a obişnui"; *fīdo, - ĕre, fīsus sum*, „a se încrede", cu derivatele sale *confīdĕre* şi *diffīdĕre*, de asemenea semideponente şi cu sensuri antonimice: „a avea încredere" şi „a nu avea încredere". Dat fiind semantismul predominant al acestor verbe, este de presupus că forma lor originară generală, paradigma inițială, a fost una medie, influența şi acțiunea diatezei active fiind ulterioară şi survenind pe cale analogică (deponentele propriu-zise atestând relicte şi în acelaşi timp influențe ale diatezei active la anumite moduri nepersonale, după cum am notat deja). Se pare că este vorba de o inovație produsă într-o fază preistorică a limbii, când participiul perfect (un adjectiv verbal creat cu sufixul **-to*) avea nu numai sens pasiv, ci şi activ sau mediu, putând forma împreună cu *esse* o paradigmă cu sens activ[*].

Încă din epoca primelor texte latine, desinențele medio-pasive s-au folosit exclusiv pentru formarea modurilor şi timpurilor de la tema de *infectum*. Pentru semantismul de *perfectum*, altfel spus pentru exprimarea ideii de acțiune încheiată, latina a folosit, inovând, numai forme verbale analitice, perifrastice (cu auxiliarul *esse*).

Desinențele medio-pasive exprimă, totuşi, în mod predominant sensul pasiv şi impersonal, pentru că, aşa cum am arătat, chiar şi deponentele şi semideponentele atestă sensuri active, alături de cele medii („reflexive", „participative").

Sensul mediu putea fi exprimat, de asemenea, pe încă două căi:

a) prin utilizarea desinențelor medio-pasive la verbe cu flexiune activă tranzitivă: *lauāre manūs, corpus*, „a spăla mâinile, „corpul", dar *lauārī*, „a se spăla"; *ung(u)ĕre pedēs*, „a unge picioarele", dar *unguī*, „a se unge"; se puneau, astfel, bazele unei diateze formal medio-pasive, dar cu valoare semantică pur reflexivă. Ea nu s-a putut, totuşi, constitui ca atare, datorită omonimiei supărătoare a formelor cu semantism mediu/reflexiv şi a celor cu semantism pasiv (*lauāri* putea însemna în unele contexte „a se spăla", în altele „a fi spălat [de cineva])".

b) prin ataşarea pronumelui reflexiv la flexiunea activă verbului; se mergea, astfel, mai departe pe drumul individualizării unei diateze propriu-zis reflexive, în sensul dobândirii şi a unei autonomii formale, prin asocierea constantă dintre verbul activ şi pronumele reflexiv (diateza pronominală): *lauāre sē* (sau în topică inversă), *ung(u)ĕre sĕ* (sau invers) etc.

O diateză pronominală/reflexivă nu a existat, propriu-zis, în latină, unde pronumele reflexiv în acuzativ avea o funcție sintactică precisă, aceea de complement de obiect direct. La scriitorii arhaici (Plautus, Ennius, Terentius), verbe active însoțite de pronume reflexive, cu sens general mediu/reflexiv, nu se întâlnesc decât cu totul sporadic, la anumite verbe exprimând afecte. În latina clasică şi ulterior, situația se schimbă radical, în contextul reculului accentuat al semantismului medial al desinențelor medio-pasive, aflate în plin regres cu această

[*] *ILR*, I, 167.

Universitatea SPIRU HARET

valoare încă din latina preclasică[*], dar şi datorită ambiguităţii generate de ambivalenţa semantică mediu/reflexiv-pasiv a formei unice de medio-pasiv (a se vedea exemplul dat mai sus, sub punctul a).

1.2.2. Aşa cum am subliniat mai sus în câteva rânduri, în toate limbile IE antice pasivul a reprezentat o inovaţie, realizată, pentru fiecare limbă, în faze diferite. În limba latină, el s-a dezvoltat din diateza medie, fapt dovedit de identitatea de flexiune.

La timpurile derivate din tema de *infectum*, pasivul latin este sintetic, pe când la cele centrate pe ideea de *perfectum* pasivul este analitic, utilizându-se, după cum deja am remarcat, auxiliarul *esse* relaţionat cu participiul perfect pasiv (adjectivul verbal în -**to-*) acordat în gen, număr şi caz cu subiectul gramatical.

Dezvoltarea sensului pasiv a afectat mai ales verbele tranzitive şi a antrenat gramaticalizarea complementului circumstanţial de agent, aflat în cazul ABL, precedat în general de prepoziţia *a/ab* (dacă era vorba de substantive desemnând animate sau asimilate cu ele), sau neprecedat de prepoziţie (dacă substantivul desemna un lucru sau un fenomen, un non-animat, în această situaţie funcţia de agent putând interfera cu aceea de instrument). S-a arătat[**] că dezvoltarea agentului prepoziţional trebuie plasată în epoca finală (practic, ultimul secol) al Republicii romane, aşadar în epoca clasică a făuririi limbii latine, în vreme ce în epigrafele arhaice sau în *De agricultura*, tratatul lui Cato Maior, nu sunt de găsit exemple.

În ansamblu, se poate spune că diateza pasivă a avut, datorită dublei sale înfăţişări – flexiune sintetică la *infectum*, analitică la *perfectum* – un manifest caracter heterogen, „hibrid”[***] şi asimetric, generator de confuzii semantice incomode la formele analitice, polisemantice; o sintagmă de tipul *castigātus sum* putea fi (şi a fost) înţeleasă de-a lungul întregii latinităţi în două moduri: a) fie ca exprimând rezultatul în prezent al unei acţiuni încheiate: „eu am fost mustrat” (de părinţi, de prieteni, de profesor etc.); b) fie ca exprimând o stare, participiul păstrându-şi valoarea adjectivală: „mă aflu (= sunt) mustrat”, „mă aflu în starea de mustrare” (ca în cazul participiului „închis” din predicatul nominal românesc „el este închis” = el se află în situaţia/starea de a fi închis).

Atare ambiguitate a fost moştenită din latină de toate limbile romanice. La sfârşitul epocii republicane şi la începutul celei imperiale a început procesul de dezambiguizare a pasivului analitic, dar în primele secole ale erei noastre numai în limba vorbită, care a înlocuit treptat flexiunea sintetică a pasivului cu una analitică, formată din aceleaşi elemente (*esse* + participiul perfect pasiv), dar la alte timpuri ale auxiliarului (a se vedea subcapitolul următor).

Alături de valoarea sa fundamentală şi specifică, pasivul latin poate exprima şi una conexă, de fapt complementară, dar numai la persoana a III-a singular; este vorba de valoarea impersonală, asociată formelor sintetice în - *tŭr*, respectiv celor analitice în *-t-/sum est*: *dicĭtur*, „se zice”, *cognĭtur*, „se cunoaşte”, *uidētur*, „(se) pare”, *scitur*, „se ştie”; *pugnatum est*, „s-a dat lupta”, *clāmatum est*, „s-a scos un strigăt” etc. După cum rezultă şi din exemplele date, apar folosite preponderent cu valoare impersonală verbele care denumesc acte de vorbire (*uerba dīcendī*) şi de

[*] *ILR*, I, 169, 171; Gabriela Creţia, *op.cit*., 29-30, cu exemple din diverşi autori clasici.

[**] Detalii şi bibliografie în *ILR*, I, 170. După Gabriela Creţia, pasivul cu complement de agent reprezintă o „turnúră” care a conservat în permanenţă „un caracter oarecum livresc” (*op.cit*., 32).

[***] Termenul aparţine autorului capitolului *Verbul* din *ILR*, I (aici, p.172), Sorin Stati.

Universitatea SPIRU HARET

percepție senzorial – psihică (*uerba sentiendī*), precum şi verbele de deplasare-mişcare, de acțiune propriu-zisă.

În concluzie, formele de exprimare a diatezelor au evoluat mereu în latină şi, prin aceasta, s-au reînnoit.

Slăbirea treptată a diatezei medii a condus la apariția şi dezvoltarea diatezei pasive şi la întărirea opoziției binare ACTIV–PASIV, ultima diateză preluând şi valorile, mai vechi, medii.

Formal, mediul s-a exprimat inițial prin intermediul desinențelor conținând predominant elementul *-r-* (excepție, persoana a II-a plural) – aşa-numitele forme sintetice; de asemenea, pe larg, prin conjugarea „deponentelor", şi ea una hibridă; a sfârşit prin a apela la pronumele reflexiv (la început numai cu AC, apoi şi cu D), punându-se bazele viitoarei diateze, reflexive/pronominale, din limbile romanice.

Pasivul s-a dezvoltat din formele medii, care au început să capete sens pasiv, şi s-a menținut ca o flexiune mixtă, simultan analitică şi sintetică, în latina cultă, scrisă, până la sfârşitul epocii imperiale. În limba vorbită au tins să se impună, de la începutul epocii imperiale, numai forme analitice ale pasivului, care ajung să pătrundă şi în latina scrisă în textele puternic influențate de oralitate, în ultimul secol imperial (al V-lea) cu precădere. Dar pasivul a cunoscut în latină şi un alt mod de expresie, pe care îl vom dezvolta mai jos, în scurta trecere în revistă consacrată

EVOLUȚIEI DIATEZELOR ÎN LATINĂ ŞI MOŞTENIREA ROMANICĂ

1) DIATEZA MEDIE, continuată în latină prin flexiunea/conjugarea numită deponentă, a cunoscut un progresiv proces de degradare, prin tocirea sensului mediu, ca şi datorită neconcordanței dintre conținutul semantic preponderent activ şi forma medio-pasivă. Astfel, vorbitorii încep, încă dintr-o perioadă timpurie – coincizând foarte probabil cu secolele III-II a.Chr. – să creeze dublete cu formă activă ale verbelor deponente, de tipul *hortāre* față de *hortārī*[*]. Fenomenul capătă amploare în epoca târzie şi este reflectat cu fidelitate de texte: unele, cu un caracter pregnant satiric, îl utilizează cu finalități evident ironice[**].

Existența formelor nominale active la verbele deponente a sprijinit procesul de aliniere a acestor verbe la cele propriu-zis active („activizarea" verbelor medii) prin crearea de dublete. În latina vorbită, deponentele nu au dispărut niciodată complet. Prezența şi funcționarea lor în limbă au arătat, însă, că diateza medie nu mai era, încă din epoca primelor texte, una vie, şi că textele literare au perpetuat până la sfârşitul latinității antice o realitate ce reprezenta, de fapt, un străvechi relict IE.

Faptul că verbele deponente nu au dispărut niciodată integral din latină (la ambele niveluri, cult şi popular-familiar) este dovedit de coexistența dubletelor activ – medio/pasiv la unele verbe până în latina târzie: *merērī* şi *merēre*, *amplectī* şi *amplectĕre*, *lūdificārī* şi *lūdificāre* etc., ca şi de apariția unei flexiuni medii (medio-pasive) la verbe cu formă activă, pe cale probabil analogică în raport cu sinonimele deponente ale acelor verbe cu formă activă: *contemplārī* față de *contemplāre* este un exemplu dintre cele cunoscute[***]. Acest fenomen, invers față de precedentul („medio-pasivizarea" verbelor active), este la fel de

[*] O listă bogată de exemple pe autori, de-a lungul întregii latinități, apud G.Creția, *op.cit*., 27-28; cf. şi *ILR*, I, 167; I.Fischer, *op.cit*., 120; Alexandru Rosetti, *op.cit*., 150 (exemple din *CIL* şi texte târzii).

[**] A se vedea exemplul petronian (*Satyr*., 46,1) oferit de Gabriela Creția, *ibid*, 28.

[***] Şi este dat de *ILR*, I, 168: apariția dubletelor medio-pasive ale unor verbe active este interesant că apare la fel de timpuriu atestată în latină (la un Terentius sau Pacuvius) ca şi fenomenul invers.

Universitatea SPIRU HARET

vechi şi durează, de-a lungul istoriei limbii latine, la fel de mult – practic, tot până la sfârşitul latinităţii[*], chiar dacă pare a fi avut o origine cultă şi s-a manifestat preponderent în spaţiul textelor cu veleităţi literare (un „cultism" îl numeşte Gabriela Creţia – *ibid*., 29 –, arătând că s-a perpetuat până în latina medievală).

În sfârşit, în latina imperială cultă, la autori ca Aulus Gellius şi Tertullianus, se întâlnesc deponente cu sens pasiv, ceea ce a constituit o altă modalitate de regularizare gramaticală prin analogie[**].

Ambiguitatea şi – să spunem aşa – fluiditatea acestei categorii de verbe, cu un statut incert, provocând compensări şi regularizări din partea vorbitorilor, au condus la dispariţia lor în limbile romanice, întrucât din flexiunea deponentelor nu a supravieţuit nici o urmă romanică.

2) APARIŢIA ŞI CONSOLIDAREA FLEXIUNII REFLEXIVE s-au petrecut, ca fenomene gramaticale distincte, încă din latina arhaică şi preclasică[***], deşi nu putem vorbi – nici chiar pentru epoca târzie, cu atât mai puţin pentru cea arhaică – de existenţa unei diateze reflexive propriu-zise. Pronumele reflexiv cu funcţie de complement de obiect (direct iniţial, ulterior şi indirect) a constituit o alternativă pentru flexiunea medie (a deponentelor), pe care a sfârşit prin a o înlocui, fie şi parţial. Dezvoltarea flexiunii reflexive s-a produs, firește, mai întâi în latina vorbită şi populară, după cum o dovedeşte caracterul ei analitic. Flexiunea reflexivă s-a perpetuat şi amplificat în limbile romanice, inclusiv şi mai ales în limba română, care continuă reflexivele latine atât de D, cât şi de AC (*sibī, sē*). Flexiunea reflexivă este bine, chiar „spectaculos"[****] atestată în textele târzii (*Peregrinatio, Vitae Patrum* etc.): *facĕre sē, seruāre sē, sē dūcĕre, sē recĭpere, sē uādere* etc.

3) DIATEZA PASIVĂ moştenită de limbile romanice din latină este pe de-a-ntregul perifrastică şi continuă formele pasivului analitic latin, însă cu o remarcabilă modificare privind timpurile verbului auxiliar.

Astfel, flexiunea sintetică a pasivului latin s-a menţinut la timpurile şi modurile formate de la tema de *infectum* („tema prezentului"), în limba literară, până spre sfârşitul epocii imperiale. Totuşi, în paralel, mult mai puţin în textele postclasice şi în mod curent în latina vorbită a epocii imperiale, îşi face loc pasivul analitic, cu adjectivul (participiul) în -*to*- şi auxiliar, substituindu-se formelor sintetice de la *infectum*: *laudor*, „eu sunt lăudat(ă)" tinde a fi înlocuit, în limba vorbită, de *laudātus sum* sau *laudāta sum*, cu acelaşi înţeles, dar mult mai clare, nesusceptibile de nici un fel de confuzie. În consecinţă, formele analitice de pasiv, existente în mod curent de la începutul latinităţii, vor suferi, începând cu aceeaşi perioadă postclasică, o mutaţie semnificativă a timpurilor auxiliarului: pentru exprimarea ideii de *perfectum*, prezentul lui *esse*, acaparat de pasivul analitic, este înlocuit de perfect (*fuī* etc.), realizându-se, prin analiza separată a elementelor, o rearanjare logică a lor: *laudātus sum*, „eu am fost lăudat" este înlocuit cu *laudātus fuī, laudātus eram*, „eu

---

[*] Numeroase exemple şi comentariul aferent apud Gabriela Creţia, *op.cit*., 28-29 şi în *ILR*, I, 168-169.

[**] Pentru exemple, a se vedea *ILR*, I, 169.

[***] *ILR*, I, 171: autorul vorbeşte, totuşi, de dezvoltarea în latină – evident, în cea târzie – a unei „diateze pronominale" sau „reflexive". Considerăm că este, mai curând, o exagerare terminologică a autorului capitolului din *ILR* (Sorin Stati), decât o realitate lingvistic verificabilă: argumentele aduse (dispariţia funcţiei de complement a pronumelui reflexiv, în primul rând) sunt şi insuficiente numeric, şi neconvingătoare în cel puţin 2 cazuri dintre exemplele date. Alte câteva exemple, la fel de insuficiente şi de neconvingătoare, fiind vorba de cazuri izolate şi nu de paradigme care să ne permită să vorbim de o autentică diateză, aduce şi I.Fischer, *op.cit*., 120, care opinează, total nejustificat, că „se poate vorbi chiar de o nouă diateză".

[****] Termenul aparţine Gabrielei Creţia, *ibid*., 30.

Universitatea SPIRU HARET

fusesem lăudat" cu *laudātus fuĕram* ş.a.m.d. Pe măsura extinderii acestei mutaţii, formele sintetice de pasiv, de la *infectum* (*laudor, laudāris, laudātur* etc.; *laudābar* etc.; *laudābor* etc.), vor cădea treptat în desuetudine şi vor dispărea din limba vorbită înaintea dizolvării unităţii latinei, înainte, deci, de faza romanică.

Latina a realizat, astfel, după cum s-a arătat[*], un evident progres, întrucât a ajuns să creeze un pasiv unitar din punct de vedere formal, şi anume un pasiv în întregime analitic. Acesta este motivul pentru care numai pasivul analitic a fost moştenit în limbile romanice, pasivul sintetic, ca şi deponentele de altfel, fiind „impopular"[**].

În sfârşit, se impune a fi menţionat şi faptul că pasivul a cunoscut o concurenţă mai recentă (deşi cu urme având rădăcini chiar vechi, în textele unui Plautus), venită din partea flexiunii reflexive (verbul la activ însoţit de pronumele reflexiv): în epoca imperială, în secolul I p.Chr., la un autor ca Plinius cel Bătrân (de ex., NH, V, 121) se întâlneşte reflexivul cu valoare pasivă (aşa-numitul reflexiv pasiv) în locul pasivului propriu-zis. Citatul tipic (reprodus după *ILR*, I, 171) este următorul: /.../ *māla rotunda* /.../ *tōtō annō seruāre sē possunt*, „merele rotunde se pot păstra (lit. „pot să se păstreze") de-a lungul unui an întreg" (Palladius, III, 25, 18), unde *seruāre sē* a înlocuit pasivul *seruāri*, „a fi păstrate".

Reflexivul cu sens pasiv a fost moştenit de limbile romanice, în care sensul pasiv apare redat de preferinţă prin reflexiv (ca în rom. *e construit un bloc* faţă de *se construieşte un bloc*).

2. *ASPECTUL*

Constituie o categorie gramaticală arhaică, de sorginte IE în latină, se pare anterioară (deci, „mai veche") în raport cu categoria timpului şi detaşată de ea.

După cum am arătat mai sus, latina, moştenind categoria IE a aspectului, reduce seria ternară a opoziţiilor aspectuale (tema aspectuală durativă – tema aspectuală momentană şi tema aspectuală finită) la o opoziţie binară între acţiunea/starea durativă, reprezentată de tema de *infectum*, „non-încheiat", „neîncheiat", şi acţiunea/starea finită, încheiată, reprezentată de tema de *perfectum*, „încheiat", „realizat", „săvârşit". Aspectul durativ este numit şi imperfectiv, iar cel finit sau încheiat şi perfectiv.

Opoziţiei aspectuale fundamentale în latină între durativ/imperfectiv şi finit/perfectiv i s-au integrat anumite forme cu valoare pur temporală, la fiecare dintre cele două teme aspectuale. Ceea ce a făcut ca, încă din epoca preclasică, dacă nu cumva mai dinainte, în flexiunea verbală latină aspectul să nu mai fie – ca în alte limbi IE antice, de exemplu în cele slave – o categorie gramaticală obligatorie. La capătul unui lung proces de organizare, imposibil de reconstituit în detaliile etapelor, flexiunea verbală latină atestă o remarcabilă sistematizare temporal-aspectuală: câte 3 timpuri, la modul cel mai complex, indicativul, devin dependente de sfera durativului, a non-finitului sau a imperfectivului (tema de *infectum*), iar alte 3 timpuri se organizează având în centru ideea de acţiune/stare încheiată, creând astfel sfera perfectivului, a finitului (tema de *perfectum*). Schema este următoarea:

---

[*] *ILR*, I, 170.

[**] *Ibidem*. Despre pasivul perifrastic, despre apariţia şi evoluţia lui în latina vorbită şi scrisă, a se vedea şi I.Fischer, *op.cit*., 120-121, care însă îşi manifestă îndoiala că pasivul latin analitic/perifrastic ar fi continuat de pasivul romanic, unde s-ar întâlni şi alte auxiliare în afară de continuatorii lui *esse*, de unde presupunerea că pasivul analitic romanic ar fi ori „o construcţie livrescă", ori produsul unor „creaţii apărute independent" (p. 121). Convingerea noastră este că se poate vorbi clar de continuitate şi în acest caz, întrucât, dacă variaţia e romanică, materialul şi mai ales tiparul sunt latine.

Universitatea SPIRU HARET

ASPECTE / TIMPURI	*INFECTUM* vs. *PERFECTUM*	
PREZENT	PREZENT: *laudō*	PERFECT: *laudāuī*
PRETERIT („TRECUT")	IMPERFECT: *laudābam*	M.M.C.P.: *laudāuĕram*
VIITOR	VIITOR (I): *laudābō*	VIITOR (II): *laudāuĕrō*

Acestei scheme i s-au adus anumite corectări de detaliu, considerându-se că este relativ rigidă în raport cu realitatea istorică a verbului latin, cu mult mai complexe atestări şi nuanțe[*]. Ea rămâne, totuşi, în esența ei, incontestabil valabilă.

Terminologic, aspectul durativ, non-finit, este cunoscut şi sub denumirea de aspect nedeterminat, datorită faptului că nu determină, nu fixează o limită oarecare desfăşurării acțiunii/stării. Corelativ, aspectul finit, perfectiv este denumit şi determinat, deoarece viziunea locutorului asupra acțiunii/stării apare surprinsă mai exact, cu precizarea unei limite a desfăşurării ei.

Există, în latină, 3 tipuri de **mărci formale** capabile să marcheze opoziția aspectuală fundamentală între nedeterminat/durativ/non-finit/imperfectiv, pe de o parte, şi determinat/momentan/finit/perfectiv, pe de alta:

a) mărci morfologice
b) mărci lexicale
c) mărci sintactice

Din prima categorie, a mărcilor aspectuale morfologice, fac parte următoarele:

a.1. alternanța vocalei radicale (de timbru şi/sau de cantitate)

infectum:	*lĕgō*	perfectum:	*lēgī*
	făciō		*fēcī*

a.2. reduplicarea

infectum:	*fallō*	perfectum:	*fefellī*
	canō		*cecinī*

a.3. infixarea nazală (combinată sau nu cu a.1. şi/sau a.2.)

infectum:	*uincō*	perfectum:	*uīcī*
	frangō		*fregī*
	tangō		*tetigī*
	pangō		*pepigī*

a.4. sigmatizarea (întotdeauna a temei de perfect):

infectum:	*uīuō*	perfectum:	*uixī*
	pingō		*pinxī*
	dīcō		*dīxī*

a.5. sufixarea prin semivocala [*]- *u̯*-/vocala *-u-*:

infectum:	*amō*	perfectum:	*amāuī*
	fīniō		*fīnīuī*
	teneō		*tenuī*
	habeō		*habuī*

[*] Pentru detalii, ca şi pentru diversele obiecții şi rectificări aduse schemei (aparținând lui Antoine Meillet), a se vedea, succint, *ILR*, I, 179, cu bibliografia indicată.

Universitatea SPIRU HARET

a.6. supletivism (diferențierea temelor):

infectum:	*sum*	perfectum:	*fuī*
	ferō		*tulī*

Din cea de-a doua categorie, a mărcilor aspectuale lexicale, se impun a fi menționate sufixele şi prefixele cu valoare aspectuală, cum sunt:

b.1. sufixul *-sc-*, prin care se indică începutul acțiunii (sufix incoativ):

infectum	*flōreō*, „a fi în floare" (I sg)
incoativ	*flōrescō*, „a da în floare", „a înflori", „a începe să înflorească" (I sg)

Aspectul verbului derivat cu sufixul de incoativ este determinat, deoarece sufixul indică momentul de debut sau limita superioară, a începutului acțiunii exprimate.

b.2. sufixul (mai exact, infixul) nazal introdus în radicalul verbal:

infectum	*cubō*, „a şedea întins", „a fi întins" (I sg)
ingresiv	**cumbō* (cf. *in–cumbō*), „a se întinde" (I sg)

Infixul indică, precum în exemplul de mai sus, intrarea în acțiune – de unde termenul de aspect ingresiv (< lat. *ingressus*, *–us*, „intrare", „pătrundere") –, ceea ce nu coincide neapărat cu începutul propriu-zis al acțiunii exprimate de verb, acțiunea putând fi începută înainte de intrarea subiectului în acțiune.

b.3. prefixe ingresive:

	aspect durativ/nedeterminat	aspect ingresiv/determinat
a(b)-	*horrēre*, „a fi speriat", „a tremura de frică"	*abhorrēre*, „a fugi de ceva," „a avea oroare de"
	aspect incoativ/determinat	
	horrescĕre, „a se zbârli", „a se înfiora"	

	aspect durativ/nedeterminat	aspect ingresiv/determinat
ad-	*monēre,* „a recomanda", „a sfătui", „a îndemna"	*admonēre*, „a face să-şi amintească", „a atrage atenția"

cum-(> *con-, col-, co-*)	*īre*, „a merge", „a se duce"	*coīre*, „a se grupa", „a se aduna", „a se însoți", „a se uni"
in-	*īre*, cf. *supra*	*inīre*, „a intra în", „a pătrunde", „a porni la"

b.4. prefixe egresive: indică şi ele un aspect determinat, diametral opus celui ingresiv, şi anume ieşirea din acțiune/stare sau sfârşitul ei (< lat. *ēgressus,-us*, „ieşire", „plecare")

cum- (> *con-, col-, co-*), cu dublă valoare aspectuală (cf. *supra*)

sequī, „a se ține pe urmele cuiva", „a veni din urmă"	*consequī*, „a ajunge din urmă", „a dobândi", „a obține"

dē-	*fodĕre*, „a săpa"	*dēfodĕre*, „a îngropa"
	fluĕre, „a curge"	*dēfluĕre*, „a se scurge", „a dispărea"
e(x)-	*arāre*, „a ara", „a trage brazde"	*exarāre*, „a termina de săpat", „a obține" (ceva din arat)
	armāre, „a înarma"	*exarmāre*, „a dezarma"

Universitatea SPIRU HARET

ob- (sau cu asimilări: *oc-, of-* etc.)	*stāre*, „a sta (în picioare)”	*obstāre*, „a sta înaintea cuiva”, „a opri”, „a împiedica”

b.5. prefixe momentane (aoriste): indică aspectul momentan al desfăşurării acţiunii/stării, un moment oarecare al acesteia, fără legătură cu începutul sau sfârşitul ei.

ad- (prefix multifuncţional, indicând şi intrarea în acţiune, cf. *supra*)

loquī, „a vorbi”	*ad-/alloquī*, „a (se) adresa” (cuiva)

cum- (cu variante fonetice): posedă multiple valori aspectuale (cf., *supra*, b.4 şi b.3).

lābī, „a aluneca”	*collābī*, „a se prăbuşi”
lacrimāre, „a vărsa lacrimi”, „a plânge”	*collacrimāre*, „a izbucni în lacrimi”

N.B. Combinarea sufixării de tip incoativ cu prefixarea este atestată mai ales în latina arhaică şi preclasică, în derivate complexe precum *adolescĕre*, „a creşte”, „a se mări”, „a se dezvolta”, *adsuescere*, „a se deprinde” etc. Ele sunt evitate sub raportul creării altor formaţii analogice (combinarea s-a dovedit a fi neproductivă) în latina clasică, apariţiile ulterioare datorându-se fie afectării arhaicităţii, fie procesului general, deosebit de activ în latina târzie, de multiplicare morfematico-lexicală.

Mărcile sintactice de exprimare a opoziţiilor aspectuale au constat din utilizarea sintagmatică a unor verbe cu semantism tipic aspectual. Privilegiat a fost în special aspectul incoativ, pentru care latina dispunea deja de mărci lexicale, variaţia sporind în acest fel paleta de nuanţe. În paralel, s-au creat posibilităţi sintactice şi pentru exprimarea aspectului egresiv. În ambele situaţii, au putut funcţiona ca stimulent modelator şi paralelele greceşti corespunzătoare.

c.1. aspectul incoativ

incipĕre + INFINITIVUL VERBULUI PROPRIU-ZIS

„a începe să...”; uzul este clasic; exemplul tipic este următorul, unde se observă dublarea (aparent tautologică) a aspectului incoativ prin folosirea infinitivului la incoativ: *cum maturescere frumenta inciperent* (Caesar, *BG*, VI, 29), „pe când grânele prindeau a se coace”.

coepisse + INFINITIVUL VERBULUI PROPRIU-ZIS

„a da drumul la”, „a începe să”, „a porni să”; uzul este postclasic, predominant creştin[*]

3. ***MODUL***

În IE comună, ca şi în limbile antice care au continuat-o, categoria modului exprima, din perspectiva locutorului, atitudinea faţă de realitatea extra-verbală denumită prin intermediul verbului. Acţiunea sau starea puteau fi percepute ca efective ori reale sau, dimpotrivă, non-reale, inexistente ca atare în realitate. *Opoziţia modală fundamentală a fost cea dintre realitate şi non-realitate*. Ei i s-a adăugat o situaţie modală aparte, aceea în care locutorul nu se mai arăta interesat

[*] Pentru exemple suplimentare şi modelul grecesc, a se vedea Gabriela Creţia, *op.cit*., 55; tot acolo şi despre mijloacele de exprimare a aspectului în unele limbi moderne, nu numai romanice.

Universitatea SPIRU HARET

de realitatea/non-realitatea acțiunii/stării exprimate de verbul respectiv, ci urmărea să transmită prin verb o adresare directă de tip iusiv (o poruncă, un ordin, o indicație fermă etc.). Era, de fapt, o altă modalitate de a privi realitatea.

Astfel, s-au cristalizat în IE comună 2 tipuri modale fundamentale: 1^0 modurile enunțiativ-interogative, centrate pe ideea de realitate/non-realitate a acțiunii/stării exprimate prin verb; 2^0 modul iusiv. În vreme ce al doilea tip modal a cunoscut realizarea morfologică printr-un singur mod – imperativul –, primul tip a evoluat gramatical sub forma unei serii duble de opoziții, ilustrate de schema următoare:

REALITATE: CONSTATARE OBIECTIVĂ ȘI CERTĂ	↔ NON-REALITATE:	CONSTATARE SUBIECTIVĂ, INCERTĂ	↗	POSIBILITATE, POTENȚIALITATE **conjunctiv**
			↘	IREALITATE, DESIDERATIV **optativ**
indicativ				

Imperativul se află, după cum s-a afirmat cu îndreptățire[*], pe o poziție la fel de izolată („stingheră") în interiorul sistemului modal de tip IE ca și vocativul în interiorul sistemului cazurilor, ambelor categorii fiindu-le comună, în plus, funcția de interpelare.

Modul de bază al flexiunii IE a fost **indicativul**, care nu poseda un sufix propriu. **Conjunctivul** şi **optativul** (căruia este posibil să li se fi alăturat un al treilea mod al non-realității, desideративul, care şi în latină, şi în greacă şi-a pierdut statutul modal, moştenindu-se, ca şi în vechea irlandeză, doar sub forma unor relicte izolate, neîncadrate în sistem) posedau, în schimb, **sufixe proprii**. Semantic, diferența dintre conjunctiv şi optativ era esențială: primul prezenta acțiunea / starea din unghiul posibilului, ca şi din acela al aşteptării locutorului; cel de-al doilea nu era deschis viitorului, orientat spre el, ci, dimpotrivă, uneori privea spre trecut (potențialitatea în trecut) sau, pur şi simplu, spre ireal, spre non-actual.

Opoziția dintre moduri era susținută şi de aceea dintre **tipurile de desinențe personale** ataşate diverselor timpuri sau trepte temporale din perspectiva cărora era percepută realitatea / non-realitatea acțiunii / stării exprimate de verb. Astfel, indicativul şi conjunctivul utilizau în formarea timpurilor desinențe primare / principale, pe când optativul opera cu desinențe secundare.

Față de IE comună, latina – ca şi alte idiomuri IE antice – a inovat considerabil, datorită faptului că modurile non-realității aveau un semantism dacă nu interferent, în orice caz apropiat şi, de aceea, au intrat rapid în concurență. Spre deosebire de greaca veche şi de grupul indo-iranian, care au păstrat distinct optativul în raport cu conjunctivul, latina a contopit optativul cu conjunctivul, astfel încât, hiperdimensionat semantic şi formal, conjunctivul latin a preluat funcțiile şi o parte din mărcile morfologice ale optativului IE.

Toate modurile prezentate până acum, inclusiv cele a căror realitate IE rămâne în continuare greu de dovedit (desideративul), apar unite printr-o trăsătură morfologică fundamental comună: flexiunea prin intermediul categoriei gramaticale a **persoanei** (şi, implicit, a **numărului**). De aceea, tradițional aceste moduri sunt cunoscute sub numele de personale, pentru că forma verbală este înzestrată cu

[*] Gabriela Creția, *op. cit*., 34.

Universitatea SPIRU HARET

DP. Modurile personale în latină sunt : indicativul, conjunctivul şi imperativul (mod defectiv de persoana I), iar modurile a căror formă nu este compatibilă cu ideea de persoană şi nu prezintă DP se numesc nepersonale[*].

Din capul locului se impune precizarea că şi modurile aşa-numite nepersonale, cunoscute de asemenea şi sub denumirea de moduri/forme nominale, corespund conceptului de mod verbal[**], chiar dacă termenul „nepersonal" constituie o definire negativă. Esența morfologică a modului nu este dată de conjugare, de flexiunea prin intermediul lui DP, ci, aşa cum am subliniat mai sus (pp. 171-172), de felul în care percepe locutorul acțiunea/starea exprimată prin verb. Or, şi modurile aşa-numite nepersonale se supun criteriului („probei", i-am mai putea spune) a realității vs. non-realitate.

Pentru latină, este vorba de 4 moduri nepersonale flexionate nominal: infinitivul, gerunziul, supinul şi participiul. Am inclus infinitivul în lista modurilor flexionabile având în vedere faptul că el participă, ca predicat, nu numai în propozițiile subordonate – cele infinitivale –, ci şi în cele principale, sub forma aşa-numitului infinitiv narativ sau „istoric". El se comportă, aşadar, ca un mod personal, aidoma indicativului (în speță, imperfect), ceea ce pare a da dreptate punctului de vedere expus de Marius Lavency (cf. *supra*) despre desinențele „impersonale" (= nepersonale) ale infinitivului.

Infinitivul era, deci, numele unei acțiuni / stări reale sau virtuale, fiind mai apropiat totuşi ca valoare de indicativ. Valori relativ apropiate de cele ale infinitivului exprima şi supinul (de altfel, sufixul IE **teu-* / **tū-* de formare a supinului în latină se utilizează la formarea infinitivului în limbile celtice şi în sanscrită): la ambele cazuri (doar două fiind păstrate, supinul comportându-se flexionar ca un substantiv defectiv), supinul exprima o acțiune preponderent potențială, analogă celei a conjunctivului. Gerunziul, în schimb, poseda mai multe cazuri decât supinul (în afară de N), dar nu avea plural. Exprima, ca şi infinitivul, atitudinea vorbitorului față de realitatea / non-realitatea acțiunii / stării formulate prin verb. În sfârşit, participiul, asociat, asemenea infinitivului, unor trepte temporale şi diateze, poseda morfologic calitățile şi comportamentul unui nume (ca adjectiv în primul rând, dar şi ca substantiv în anumite contexte sintactice): semantic, valoarea sa globală era echivalentă celei a indicativului (cu unele nuanțe potențial-desiderative).

În opinia noastră, indiferent de rearanjările tardive efectuate de gramaticii latini sub influența modelului grecesc sau independent de el, *toate modurile verbale flexionabile nominal au făcut parte*, de la originile lor IE sau prin reordonări ulterioare survenite în limbă, *din sistemul verbal*, adică *din* flexiunea tipică acestuia numită *conjugare*[***]: comportamentul morfologic nu a impietat asupra perspectivei verbale, pur modale, aşa cum am încercat să demonstrăm mai sus.

---

[*] Marius Lavency le numeşte „impersonale", pentru că, în concepția domniei sale, modurile respective sunt prevăzute, totuşi, cu desinențe (mai exact, infinitivul, care ar poseda desinențe „impersonale" indicând diateza şi modul: cf. *op. cit*., 80-81, § 129; 83, § 133).

[**] Contra, Gabriela Creția, *op. cit*., 163. De altfel, autoarea recunoaşte şi afirmă dimensiunea verbală a „formelor nominale", care „țin de sfera verbului prin faptul că se formează de la o temă verbală /…/ şi, sintactic, prin rolul de predicat pe care îl asumă în propozițiile nominale" (*ibid*.).

[***] Contra, I. Fischer, *op. cit*., 116, care consideră eronat că numai infinitivul prezent activ şi pasiv şi perfect activ, precum şi participiul prezent au făcut parte inițial şi efectiv din conjugare, restul fiind substantive şi adjective „indiferente, în general, la timpuri şi diateze" (*ibid*.): nici una dintre „celelalte forme" (*ibid*.) nu sunt, de fapt, *complet* „indiferente" la timpuri şi diateze, ci doar *parțial*, fapt care nu ne permite nicidecum să tragem concluzia generalizatoare de mai sus.

Universitatea SPIRU HARET

Continuăm cu o necesară trecere în revistă a modurilor verbale atestate de latină.

A. MODURILE PERSONALE

1) **Indicativul**

Continuă, şi în latină, indicativul IE.

Am arătat mai sus (când am vorbit despre categoria aspectului, pp. 168-169) că indicativul a fost în latină modul cel mai complex: într-adevăr, el beneficia de seria completă a celor 3 trepte temporale pentru fiecare aspect. Tocmai de aceea, frec-venţa lui în texte, atât la nivelul propoziţiilor principale, cât şi la acela al subordo-natelor, este extrem de ridicată, în toate propoziţiile non-iusive.

În plus, indicativul era capabil să exprime şi unele nuanţe nespecifice lui ca mod al realităţii certe, respectiv nuanţe ale non-realităţii:

a) posibilitatea şi eventualitatea

– prin timpul viitor

– prin conţinutul semantic al unor verbe modale ca *posse* sau *decēre*, „a (se) putea", „a se cuveni"

b) necesitatea

– prin conţinutul semantic al altor verbe modale, ca *debēre, oportēre, licēre, libēre* etc., „a trebui", „a fi necesar", „a se cădea", „a fi îngăduit", „a face plăcere" etc.

c) irealitatea

(prin prezent şi / sau perfect), când verbul este însoţit de anumite adverbe de precizare a sensului ireal (*paene*, „aproape", „cât pe ce", în latina preclasică şi clasică; *prope*, „id.", în latina postclasică).

EVOLUŢIA ÎN LATINA TÂRZIE ŞI MOŞTENIREA ÎN LIMBILE ROMANICE. Utilizarea indicativului în epoca târzie cunoaşte o semnificativă expansiune, pe care o vor prelua limbile romanice în dauna conjunctivului (în propoziţiile subordonate cu regim conjunctival, în primul rând interogativa indirectă), dar şi a infinitivului (obligatoriu, în latina clasică, în contexte sintactice determinate, în cazul propoziţiilor infinitivale). În cazul interogativei indirecte, în toate limbile romanice modul utilizat, moştenit din latina vorbită (şi pătruns adeseori şi în texte culte), a fost indicativul[*]. În cazul completivei infinitivale, aceasta a fost concurată de subordonate cu conjuncţie (*quod, quia*) şi cu modul indicativ încă din latina clasică (completiva cu *quod*); *quod* şi *quia* puteau deţine, în latina clasică şi ulterior, şi alte valori: cauzală (şi relativă) pentru prima, cauzală pentru a doua[**].

2) **Conjunctivul**

Originea valorilor şi formelor acestui mod este şi ea IE.

Spre deosebire de indicativ, conjunctivul poate fi considerat un mod al reprezentării subiective sau un mod „subiectiv" pur şi simplu, deoarece, în cazul

[*] I. Fischer, *op. cit*., 113, semnalează extinderea, în epoca târzie, a conjuncţiei *sī* cu funcţie interogativă indirectă (bogat atestată încă din epoca clasică şi având precedenţe chiar în cea arhaică, la un Terentius de pildă), conjuncţie moştenită şi în româna veche (sub forma *se*) şi transformată ulterior în conjuncţia coordonatoare copulativă tipic românească *şi*.

[**] Despre motivele „succesului" latin târziu şi romanic al lui *quod* şi *quia*, cf. I. Fischer, *ibid*., 113-114.

Universitatea SPIRU HARET

său, caracterul pur modal şi nuanţele sale predomină asupra caracterului temporal (cu toate că posedă un număr ridicat – 4 – de trepte temporale)[*].

Încă din perioada arhaică, ocurenţa conjunctivului în textele scrise a fost remarcabil de ridicată. Conjunctivul a apărut şi a cunoscut o frecvenţă înaltă în propoziţiile principale, unde câmpul lui semantic a servit exprimării câtorva valori precis determinate , pe care le vom trece în revistă pe scurt puţin mai jos. La nivelul relaţiilor dintre propoziţii, textele scrise au început să acorde o marcată preferinţă exprimării complexe, arborescente, prin subordonare sau hipotaxă (desigur, nu în mod absolut), în vreme ce oralitatea a continuat să privilegieze punerea alături a propoziţiilor, juxtapunerea sau parataxa. Conjunctivul, la origine utilizat, cu o paletă largă de valori şi nuanţe modale în propoziţii independente, a tins în latina cultă şi literară să fie resimţit ca mod al subordonării şi, astfel, să devină o marcă, cvasiobligatorie, a acesteia. Conjunctivul a sfârşit, în epoca clasică, prin a se gramaticaliza în registrul cult, literar prin excelenţă, deci prin a deţine locul cel mai important în subordonare, păstrându-şi valorile modale originare numai pentru propoziţiile principale.

Pentru a da cel mai simplu exemplu, s-a trecut de la un tipar cu două propoziţii independente:

Quid faciam? Nesciō.

„Ce să fac? N-am habar."

la o unitate frazeologică binomă, cu păstrarea ca atare a topicii sau cu modificarea ei prin inversare după „sudarea" celor două propoziţii independente într-o singură frază:

Quid faciam nesciō.

„Ce să fac n-am habar".

sau

Nesciō quid faciam.

„Nu ştiu (= „n-am habar") ce să fac".

Valorile semantice proprii modului conjunctiv au fost următoarele:

a) valoarea potenţială, prin care se exprima non-realitatea în treapta ei posibilă

Quis crēdat?, „Cine ar putea crede?", „Poate crede cineva?".

Crēderes, „Puteai crede".

b) valoarea eventuală

Quid hoc sīt homĭnis?, „Cam ce fel de om e ăsta?".

c) valoarea volitivă (pozitivă: îndemn → conjunctiv „hortativ"; ordin / poruncă atenuată → conjunctiv „iusiv"; negativă: interzicere → conjunctiv „prohibitiv").

Patriam, deōs, parentēs amas., „Patria, zeii, părinţii să-i iubeşti".

Ad mē uenias., „Să vii la mine".

Ne hoc facias / fēcĕris., „Asta să nu faci".

d) valoarea desiderativă (pozitivă: „dorinţa"; negativă: „regretul"), din care a apărut, ca o dezvoltare secundară, irealitatea.

Valeās, „Să fii sănătos".

Utinam hodiē mīlitēs nostrī uincant! „O, dacă astăzi soldaţii noştri ar birui!"

Utinam non coegisset mē sibi īrascī!

„Ce bine-ar fi fost / era dacă nu m-ar fi silit să mă mânii pe el!…"

[*] Uneori, treptele temporale ale conjunctivului îşi pierd orice determinare temporală. Cf. Gabriela Creţia, *op. cit*., 158-159.

Universitatea SPIRU HARET

N.B. 1. În mod eronat, valoarea desiderativă a conjunctivului este denumită prin sintagma „conjunctiv optativ": ea are marele neajuns de a permite confuzia celor două moduri, când, de fapt, nu despre aceasta este vorba, ci despre preluarea valorii tipice a optativului IE de către conjunctivul latin. Este de preferat, aşadar, o terminologie clară, nepretabilă la echivoc: conjunctivul dorinţei, al urării, sau conjunctivul desiderativ.

2. După cum se observă şi din exemplele date, valoarea desiderativă a conjunctivului este marcată aproape întotdeauna de conjuncţii (cu valoare adverbială), adverbe sau interjecţii (*ut, utinam, quī, ō* [± *sī*] etc.).

3. Există o anumită repartiţie temporală a valorii desiderative în latina clasică: valoarea pozitivă, dorinţa propriu-zisă era exprimată de preferinţă cu prezentul conjunctivului, pe când valoarea negativă, regretul (care dezvoltă un sens ireal prin excelenţă) prin intermediul imperfectului şi / sau al m.m.c.p. conjunctivului.

e) valoarea deliberativ-dubitativă, însoţită uneori de nuanţa de protest:
Quid agam?, „Ce să fac?", „(Mă întreb / frământ) ce să fac?"
Quid ēgerim?, „Ce era să fac?!", „Ce să fi făcut?!"

f) valoarea concesivă:
Pereat mundus, fīat iustitia.
„Să piară chiar lumea (= chiar de-ar pieri), să se facă dreptate".

Notăm, în încheiere, repartiţia pe timpuri a valorilor semantice modale ale conjunctivului, cu precizarea că textele dovedesc o serie întreagă de interferenţe între aceste valori şi timpurile utilizate, pe de o parte, iar, pe de alta, că, în ansamblul lui (dar cu aplicare morfologică mai ales la timpurile imperfect şi m.m.c.p.), conjunctivul a preluat şi valorile ireale, condiţionale şi desiderative, ale optativului IE[*], sensul ireal fiind dezvoltat din cel de potenţial trecut:

2.1. conjunctivul prezent: ordin, dorinţă, voinţă, posibilitate, îndoială, protest, concesie

2.2 conjunctivul imperfect: posibilitate, poruncă, deliberare (cu transpunere în trecut), irealitate (cu transpunere, uneori, în prezent)

2.3. conjunctivul perfect: dorinţă sau interdicţie, anterioritate (acţiune / stare posibilă, încheiată în momentul vorbirii)

2.4. conjunctivul m.m.c.p.: regretul, irealitatea (cu transpunere, uneori, în trecut)

MOŞTENIREA ÎN LIMBILE ROMANICE. După cum am arătat, textele literare ale epocii târzii ilustrează creşterea prezenţei conjunctivului în subordonate. Se consideră, totuşi, puţin semnificativă această prezenţă, dată fiind posibilitatea ca ea să se datoreze intenţiei anumitor autori, mai puţin cultivaţi, de a-şi conferi prestanţă, „distincţie" exprimării[**].

Limbile romanice au moştenit aproape toate valorile semantice ale conjunctivului din latină, operând, însă, modificări la nivel formal, prin înlocuirea timpurilor conjunctivului – exceptându-l pe cel mai uzual, prezentul – cu formaţii noi, compuse; destul de bine conservat a fost m.m.c.p., care a căpătat valoare de imperfect. Limbile romanice occidentale au moştenit şi, apoi, au recreat o paradigmă mai bogată a conjunctivului decât româna. Totuşi, româna a conferit extindere conjunctivului în dauna pe de o parte a

[*] Despre relictele optativului şi desiderativului (ultimul, o simplă ipoteză modală) din IE comună în latină, a se vedea subcapitolele corespunzătoare apud Gabriela Creţia, *op. cit.*, 42-44.

[**] Ipoteza se regăseşte la I. Fischer, *op. cit.*, 113-114 (redusă, însă, doar la punerea ei).

Universitatea SPIRU HARET

indicativului m.m.c.p. (cel din latina clasică dispărând în latina dunăreană prin înlocuirea lui cu conjunctivul m.m.c.p.), pe de altă parte în dauna infinitivului.

În concluzie, conjunctivul latin, atât la nivel cult şi literar, cât şi în registrul familiar-popular, a rămas, în toate epocile, un mod eficient, bine plasat în sistemul verbal. Paradigma temporală a conjunctivului a fost reorganizată în interiorul limbilor romanice pornind de la fondul latin comun. Semantic, conjunctivul s-a dovedit foarte rezistent, suferind, în general, pierderi nesemnificative, nu atât de valori, cât de nuanţe modale în trecerea de la latină la conglomeratul romanic. Inovaţia cea mai remarcabilă a constat, aici, în crearea unui nou mod, condiţionalul (care a preluat şi valoarea desiderativ-optativă a conjunctivului), pentru exprimarea potenţialităţii / eventualităţii[*].

3) **Imperativul**

Cel de-al treilea mod personal format de asemenea de la tema de *infectum* (în exclusivitate de la aceasta, spre deosebire de modurile precedente) are în egală măsură o origine IE. Este foarte probabil că, în epoca îndepărtată a comunităţii IE, imperativul nu poseda o temă proprie, morfemele sale specifice adăugându-se la tema prezentului indicativ (sau tema de *infectum*). Aceasta este situaţia moştenită de latină, al cărei imperativ se construieşte pornind de la „tema pură", respectiv de *infectum*.

Ca mod al adresării directe, actuale sau de prospectivă (imperativul, să spunem aşa, cu bătaie lungă sau „viitor"), modul ordinului direct a intrat într-o concurenţă parţială cu celelalte două moduri personale. În primul rând, valorile semantice ale conjunctivului au interferat, pe o anumită rază, cu cele specifice imperativului: este vorba de conjunctivul iusiv, hortativ şi prohibitiv, tot atâtea variante actualizate ale semantismului volitiv al conjunctivului, dar, într-o anumită măsură, şi de valoarea desiderativă a aceluiaşi conjunctiv; în funcţie de context, toate aceste valori particulare ale conjunctivului erau comutabile cu valoarea fundamentală (practic, unică) a imperativului, aceea de a exprima o poruncă sau o rugăminte fermă.

În al doilea rând, chiar şi indicativul, prin cele două trepte temporale ale sale, prezentul şi viitorul, a constituit o alternativă pentru utilizarea imperativului, în special în latina populară, foarte colocvială[**]. Situaţia din limbile romanice, care atestă înlocuirea, la plural, a imperativul (prezent) latin cu indicativul prezent, confirmă mutaţia survenită încă din latina vorbită a unei epoci (cel mai probabil) timpurii.

Mod defectiv de persoane şi timpuri, imperativul atestă o interesantă evoluţie spre neflexibile, mai exact spre atât de expresivele instrumente gramaticalizate ale afectelor, care sunt interjecţiile. Încă din epoca arhaică, unele forme de imperativ devin interjecţii, de pildă ca *em*, „iată", „uite", „na"(‹ *eme*, „cumpără", „ia"), *mane*, „stai" (‹ *manēre*, „a rămâne pe loc", întărit cu particula *-dum*: *manedum*, „stai puţin) sau *age*, „hai" (întărit uneori cu particula *-dum*: *agedum*, „ei bine!": verbul

[*] Cf. şi Gabriela Creţia, *op. cit*., 161.

[**] Este celebră inscripţia pompeiană, publicată în *CIL* IV, 3494 (citată şi de I. Fischer, *op. cit*., 115, şi de Gabriela Creţia, *op. cit*., 124), în care bătăuşii sunt invitaţi să părăsească localul unde se află inscripţia avertizatoare, spre a se lua în voie la harţă, pentru a nu produce pagube materiale ca urmare a încăierării bacchice, modul verbal utilizat în somaţia respectivă fiind, aparent surprinzător, indicativul (prezent): *itis, foras rixsatis*, „ieşiţi, vă bateţi afară". Gabriela Creţia (*ibid*.) oferă şi un alt exemplu de concurenţă a imperativului, de data aceasta prin viitor (Catullus, XIII, 1).

Universitatea SPIRU HARET

de bază este *agĕre*). Legătura dintre imperativ şi interjecţii datează, probabil, din epoca comunităţii IE[*]. În plus, şi în latină imperativul apare întărit adesea de interjecţii care marchează suplimentar valoarea, „culoarea" afectivă a acestui mod: *a(h)*, „vai!", „ah!"; *ehem*, „ei!", „ei, uite!" (format din *eh*, interjecţie neatestată decât în compunerea de faţă, şi fostul imperativ *eme* › *em*; cf. *supra*); *ēheu*, „vai!", „oh!", redus şi la *heu*, prin apocopă, cu acelaşi semantism; *(h)ei*, „vai!"; *(h)ēia*, „ei!", „hai!", „haide!" (*heia age*, „haide, curaj", sintagmă interjecţional-imperativă atestată la Vergilius); *iubē*, „te / vă rog" (în latina târzie, de la *iubēre*, „a porunci", după modelul lui *age* sau *em(e)* etc.

MOŞTENIREA ÎN LIMBILE ROMANICE. La singular, imperativul latin, în varianta sa temporală de prezent, a fost moştenit în toate limbile romanice. Înlocuirea cu indicativul (prezent) la plural s-a petrecut în anumite teritorii ale Romaniei (gallo-roman: franceză şi provensală; şi daco-roman: română).

S-au moştenit, de asemenea, în spaţiul romanic două dintre modalităţile latine de exprimare a interdicţiei / prohibiţiei (aşa-numitul imperativ negativ)[**]. Despre ele, ca şi despre moştenirea celorlalte forme de imperativ, vom aduce precizări în subcapitolul următor (4. ***Timpul***, *infra*, pp. 184 sqq.).

B. MODURILE FLEXIONABILE NOMINAL

1) **Infinitivul**

După cum s-a demonstrat pe baza comparaţiei, în toate limbile IE antice infinitivul non-perifrastic, „simplu" sau „sintetic", constituie, la origine (ca şi gerunziul şi supinul), forme cazuale (de L, D, AC, sau, mai rar, de ABL ori de G) rămase izolate ale unor substantive verbale având semantism abstract. Ulterior, în trecerea de la perioada comunităţii spre aceea a cristalizării latinei ca idiom italic, sensul circumstanţial al substantivelor verbale s-a estompat, ele ajungând să exprime acţiunea verbală pură şi simplă: iniţial fără nici un reper temporal, ulterior integrarea în sistemul verbal producându-se în mod decisiv, prin introducerea diferenţelor de diateză şi de timp (diferenţieri aflate, probabil, într-un stadiu embrionar în perioada comunităţii italice, premergătoare desprinderii latinei)[***]. Astfel, au apărut treptat şi s-au organizat într-un sistem bi-diatezic şi tri-temporal[****] formele, simple şi perifrastice, care vor alcătui paradigma infinitivului, definitivată cel mai probabil pe la sfârşitul epocii clasice pe baza celor mai vechi forme (evident, cele simple: prezent activ şi pasiv, perfect activ).

Semnalăm, în sfârşit, încă două aspecte remarcabile.

a) recţiunea infinitivului (a celui sintetic cu precădere), identică oricărui mod aşa-numit personal: de exemplu, construirea infinitivului cu complemente de obiect direct sau indirect, în AC (la aşa-numitele verbe tranzitive) sau în D (la intranzitive) ori în alte cazuri (G, ABL).

---

[*] *ILR*, I, 185. Totuşi, *ī* şi *uidē* nu sunt confirmate ca interjecţii în texte.

[**] *Nolī, nolīte, nolīto* (II sg / pl ‹ *nolle*, „a nu voi") şi *cauē, cauēte, cauēto* (II sg / pl ‹ *cauēre*, „a se feri de", „a avea grijă (să nu)…" devin, din forme curente de imperativ prezent, instrumente gramaticale de exprimare a interdicţiei, a poruncii negative, altfel spus se gramaticalizează, fiind urmate de infinitivul prezent activ al verbului propriu-zis. Gramaticalizarea imperativului în exprimarea interdicţiei întăreşte tendinţa, veche în limbă, de a transforma imperativul într-un instrument gramatical, trecând chiar în sfera neflexibilelor.

[***] *ILR*, I, 187.

[****] Gabriela Creţia, *op. cit*., 172.

Universitatea SPIRU HARET

b) utilizarea infinitivului (preponderent a celui prezent activ, extrem de rar a celui perfect activ) în locul unor forme verbale finite; este vorba de 3 cazuri particulare, pe care le vom detalia în subcapitolul dedicat timpurilor, când infinitivul ia locul indicativului (în treptele sale temporale de prezent şi / sau de imperfect), respectiv al imperativului: ne referim la aşa-numitele forme de infinitiv exclamativ (al indignării / admirației), iusiv (al ordinului / interdicției) şi descriptiv (narativ / istoric).

Ambele aspecte evidențiate dovedesc indubitabil că fostul substantiv verbal şi-a pierdut de timpuriu caracterul nominal, încadrându-se definitiv şi eficient din punct de vedere funcțional în sistemul flexionar verbal, în conjugare.

MOŞTENIREA ROMANICĂ. A fost continuată forma cea mai veche (şi cea mai simplă, de altfel) a acestui mod: prezentul activ al infinitivului. Astfel, complexa paradigmă de infinitiv a cunoscut la sfârşitul Antichității şi la nivelul oralității o reducție severă. De altfel, dintre toate formele de infinitiv, unele, târziu create şi integrate în sistem, nu s-au bucurat niciodată de o circulație largă, nici la nivel cult, nici – cu atât mai puțin – în registrul vorbirii popular-familiare.

Pornit din spațiul abstract al conceperii nominale a acțiunii / stării verbale, infinitivul latin a cunoscut o evoluție progresiv amplă la nivelul limbajului literar, al codului cultural. Destinul său romanic s-a redus, aparent surprinzător, la păstrarea esențialului.

2) **Gerunziul**

Este, ca şi infinitivul, un substantiv verbal care exprimă numele acțiunii / stării, mai puțin pentru cazul nominativ, care rămâne rezervat infinitivului. Se afirmă chiar că gerunziul serveşte drept declinare infinitivului la cazurile oblice (G → ABL, exceptând, desigur, V), cu absența pluralului. Cele două moduri sunt, aşadar, complementare*.

Flexiunea gerunziului, defectivă după cum am notat, urmează temele nominale în *-o-/-e-* (declinarea a II-a). Vom da numai un singur exemplu: conjugarea I *ornāre*: infinitiv prezent activ, „a împodobi” → N în locul formei proprii de gerunziu

G *ornandī*, „de a împodobi”
D *ornandō*, „spre a împodobi”
AC *ad ornandum*, „pentru a împodobi”
ABL *ornandō*, „prin a împodobi”, „împodobind”.

Observații

1. G este singurul caz al gerunziului care posedă o funcție atributivă, determinând un substantiv, în general cu semantism abstract: *ars ornandī*, „priceperea / tehnica / arta de a împodobi”.

2. Celelalte cazuri îndeplinesc, fără excepție, funcția sintactică de complement circumstanțial.

* În sensul că gerunziul „completează” imobilitatea sintactică a infinitivului (este vorba numai de infinitivul prezent, activ sau medio-pasiv: a se vedea, pentru ultima situație, cazul deponentelor, chiar dacă sensul este activ sau reflexiv), îl transformă din imobil în mobil. La această situație s-a ajuns deoarece, lipsind complet articolul în latină, spre deosebire de greacă, infinitivul nu se putea declina.

3. AC este singurul caz al gerunziului însoţit în mod obligatoriu şi univoc de prepoziţia *ad*, începând cu latina secolului I a. Chr.

4. ABL poate fi tradus şi altfel decât prin infinitivul respectiv precedat de prepoziţie, şi anume prin gerunziul românesc.

ORIGINEA ŞI EVOLUŢIA GERUNZIULUI. Gerunziul s-a format cu sufixul *-nd-*, a cărui origine rămâne încă neclară, deşi este identic cu acela cu care se formează adjectivul verbal numit gerundiv, încadrat de gramaticii latini în sistemul modal-temporal al participiului (aşa-numitul participiu viitor pasiv, PVP). Nu se poate afirma cu certitudine anterioritatea unei forme faţă de cealaltă (substantivul verbal în *-nd-* sau adjectivul verbal în *-nd-*), emiţându-se ipoteze în ambele direcţii. Opinii actuale autorizate susţin paralelismul lor cronologic, altfel spus simultaneitatea celor două forme (moduri) verbale[*]. Este foarte semnificativ faptul că, deşi ataşat din primele momente ale cristalizării latinei la paradigma semantică activă, gerunziul păstrează încă, în epoca clasică, valori pasive[**], ceea ce conduce spre concluzia că, iniţial – probabil în stadiul prelatin –, substantivul şi adjectivul verbal în *-nd-*, ca şi participiul prezent, nu depindeau de categoria diatezei, erau adiatezice.

Deschiderea sintactică a gerunziului către formele de complement, direct sau circumstanţial, ale verbului cu semantism şi uz corespunzător s-a datorat încadrării gerunziului în sistemul conjugării şi parţialei sale sinonimii cu infinitivul. Exemple:

studium puerōs docendī, „preocuparea de a-i învăţa pe copii”
C.O.D.

ad librō utendum, „pentru a se folosi de carte”
C.C.I.

unde C.O.D. = complement de obiect direct,
C.C.I. = complement circumstanţial instrumental.

Frecvenţa întâlnirii – în termeni de specialitate, ocurenţa – cazurilor gerunziului este inegală de-a lungul evoluţiei istorice a limbii latine.

Cel mai frecvent atestat, indiferent de perioadă, a fost ABL, în special cu sens instrumental, dar şi – de multe ori – cu valoare temporală / cauzală.

AC cu *ad* se întâlneşte foarte rar la scriitorii arhaici (deci, anteriori sec. I a. Chr.), de exemplu la Plautus nu apare[***]. D este însă cel mai puţin folosit, cunoscând atestări postclasice şi aparţinând unui stil emfatic. Curent utilizate, în orice epocă, rămân G şi ABL[****].

MOŞTENIREA ROMANICĂ. În latina imperială, mai ales în epoca târzie (ultimele 2-3 secole), gerunziul apare într-o serioasă concurenţă mai ales cu participiul prezent, dar şi cu infinitivul. Prima situaţie cunoaşte antecedente în epoca clasică (la un Titus Livius sau Vitruvius, de pildă), când gerunziul în ABL şi participiul prezent în N apar utilizaţi paralel şi cu aceeaşi valoare. Gerunziul va elimina treptat participiul prezent, pierdut de toate limbile romanice, chiar dacă sunt atestate forme lexicale izolate (de tipul rom. *părinte*

[*] Despre raporturile dintre PVP (adjectivul verbal în *-nd-*) şi participiul prezent (format cu sufixul *-nt-*), în sensul originii comune atât a nazalei, cât şi a dentalei, în plan IE, cu paralelismele fonetico-semantice care se impun, a se vedea Gabriela Creţia, *op. cit.*, 182-184. Pentru analogii cu forme corespunzătoare din limbile IE italice (oscă şi umbriană), cf. *ibid.*, 179.

[**] Exemplificări apud Gabriela Creţia, *ibid.*, 183.

[***] *ILR*, I, 189.

[****] Pentru alte detalii legate de aceste două cazuri, cf. *ibidem*.

Universitatea SPIRU HARET

‹ part. prez. *parente(m)*, substantivizat, sau *fierbinte* ‹ part. prez. *feruente(m)*, forme ieşite din sfera conjugării).

Asocierea gerunziului în ABL – formă de altfel panromanică – cu anumite verbe, ca *stāre, īre, uenīre*, pentru a exprima aspectul durativ al acţiunii / stării, se află la baza unor sintagme cu valoare aspectuală din italiană şi spaniolă[*]: a se compara formule de tipul *stat spargendō*, (lit.) „stă răspândind" = „răspândeşte" cu it. *sta pensando*, „se gândeşte", span. *estoy cantando*, „cânt" etc.[**].

3) **Supinul**

A fost în mod evident la origine şi el un substantiv verbal – al treilea, după cum se observă, din seria modurilor flexionabile nominal, indiferente la categoria persoanei –, resimţit, în egală măsură ca şi gerunziul, ca fiind foarte apropiat de infinitiv, în primul rând datorită faptului că vorbitorii şi, ulterior, gramaticii l-au resimţit ca *nōmen actiōnis*, „nume al acţiunii" (respectiv, al stării) exprimate de verb. Pentru apropierea de infinitiv pledează, în al doilea rând, originea comună a ambelor forme, aşa cum am notat deja (cf., *supra*, pp. 172-173), întrucât în IE comună sufixul -**teu*- / *-*tū*- servea la alcătuirea unor formaţii verbale cu flexiune nominală care au dat naştere infinitivului în anumite limbi IE antice şi supinului în altele.

Spre deosebire, însă, de infinitiv, rămas în latină invariabil la formele sale cele mai vechi şi specifice, supinul şi-a păstrat mobilitatea flexionară de-a lungul întregii latinităţi. Practic, el se dovedeşte a fi – aşa cum îl considerau, de altfel, gramaticii latini înşişi – un substantiv posesor a trei cazuri exclusiv la singular (deci, un substantiv defectiv), numit în gramatica actuală substantivul verbal în -*tū*-. Iată flexiunea sa, limitată la exemplul dat şi în subcapitolul precedent (baza de pornire este, în general, tema de *infectum*):

conjugarea I: D *ornātŭi*, „spre împodobit"
AC *ornātum*, „pentru a împodobi"
ABL *ornātū*, „de împodobit".

1. *Dativul*

Este cel mai rar folosit caz al supinului şi scoate în evidenţă ideea de scop, de finalitate imediată sau de perspectivă: este, de altfel, semantismul fundamental al cazului D. Apare dependent, dar nu în mod obligatoriu, de adjectivele care induc ideea de scop şi exprimă, în genere, o opinie: *facĭlis / difficĭlis, lepĭdus, iūcundus* etc., ca în *res lepĭda memorātui*, „lucru plăcut spre amintire". Primele forme apar atestate la Plautus, circulaţia lor fiind asigurată până în latina imperială (Tacitus), trecând prin perioada clasică (Titus Livius). Ulterior va dispărea, concurat de alte forme.

2. *Acuzativul*

Este, în schimb, cel mai frecvent întâlnit caz al supinului, numit în unele gramatici şi supinul I sau activ. Este considerat (aducându-se ca argument şi exemple din alte idiomuri IE antice, ca limbile balto-slave sau ca alte limbi italice) un acuzativ de direcţie, deoarece apare utilizat după verbele care indică mişcarea într-o anumită direcţie: *īre, uenīre* etc; acest acuzativ neprepoziţional este identic

[*] Gabriela Creţia, *op. cit*., 187, cu suport bibliografic.

[**] Despre moştenirea gerunziului latin în română şi funcţionarea lui, a se vedea Al. Rosetti, *op. cit*., 155-156, cu bibliografie.

Universitatea SPIRU HARET

oricărui acuzativ nominal (*īre spectātum = ire domum*[*]). Valoarea activă a supinului este, în acest caz, consecința sensului direcțional[**].

Semnalăm, din punct de vedere fonetic, modificările ce pot surveni ca urmare a ataşării consoanei inițiale a sufixului de supin (*-t-* din *-tū-*); la acele verbe care îşi termină tema în VT, supinul se formează prin pierderea VT; de exemplu, la conju-garea a III-a, *cad-* din TP *cadĕ-*, în contact cu sufixul -*tū-, îşi modifică, prin disimilare, dentala finală, acelaşi fenomen petrecându-se şi în cazul sufixului: **cad-tū-m* › **cad-sū-m* › **cas-su-m* › *casum* (prin reducere consonantică); şi la conjugarea a II-a s-a petrecut acelaşi fenomen (**uid-tu-m* › **uis-so-m* › *uīsum*). Acest fenomen fonetic complex şi destul de răspândit (mai puțin la conjugările I, a IV-a şi, parțial, a II-a, unde sufixul de supin **-tū-* s-a ataşat la teme de *infectum* încheiate într-o vocală: *-ā-, -ē-, -ī-*) a putut crea impresia existenței unui dublet al sufixului de supin, **-sŏ-* › *-su-*, care, ulterior, interpretat ca atare, s-a asociat cu perfecte sigmatice (de tipul *suāsī, iussī* ‹ *suādēre, iubēre*, „a îndemna", „a porunci") şi s-a extins analogic.

Dată fiind varietatea formelor de supin în AC, în funcție de clasa de flexiune şi chiar de specificul anumitor verbe, acest supin în AC (sau supinul I) este întotdeauna inclus de dicționare între cele 4 forme fundamentale ale verbului (de regulă, în ultima poziție şi, desigur, numai acolo unde există: un verb ca auxiliarul *esse* nu cunoaşte un supin propriu-zis).

3. *Ablativul*

Este aproape la fel de frecvent întâlnit ca şi cazul precedent. La origine, el avea cel mai probabil o valoare separativă, ca în *opsōnātū redeō* (Plautus, *Menaech*. 228), „mă întorc de la făcutul pieței" (= de la piață). Ulterior s-a specializat într-o valoare relativ abstractă, aceea de relație, devenind, ca şi dativul, dependent de anumite lexeme cu semantism special, cu precădere, aici, adjective, aşa-numitele de opinie (*mīrābĭle*, „minunat", *horrĭbĭle*, „îngrozitor", *facĭle*, „uşor", *diffĭcĭle*, „greu" etc.): *diffĭcĭle dictū, uīsū*, „greu de zis", „greu de văzut". Semantismul ablativului supinului (numit şi supinul II) este mult mai apropiat de pasiv decât semantismul celorlalte două cazuri, ABL supinului intrând, de altfel, în opoziție diatezică cu AC lui.

În ansamblul lui, supinul, dependent în general de verbe (de mişcare) sau de adjective de opinie şi calificare (grupate de regulă pe serii sinonimice) îşi vădeşte, în latină, valoarea intrinsecă, pe care Émile Benveniste[***] şi gramaticienii ulteriori au numit-o în termenii de caracter virtual, potențial, subiectiv colorat al procesului/stării exprimate. Fapt care, adăugăm noi, îl opune pe de o parte participiului (mai ales, celui prezent), pe de alta, dintre modurile personale, indicativului, ca mod al realizării efective şi certe, apropiindu-l, în schimb, de conjunctiv, ca mod al non-realității virtual-potențiale.

EVOLUȚIA ÎN LATINĂ ŞI MOŞTENIREA ROMANICĂ. O dată încadrat în sistemul flexionar al verbului, supinul a căpătat, în mod firesc, recțiune verbală, şi anume COD în AC (la verbele numite tranzitive) – fapt constatat încă din perioada arhaică şi, pe de altă parte, şi în alte limbi italice.

---

[*] *ILR*, I, 190.

[**] Pentru paralele IE antice, cf. Gabriela Creția, *op. cit*., 197.

[***] *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris, 1975, cap. *Les formations latines en - tus et - tio*, p. 96 sqq.

Universitatea SPIRU HARET

Fixat bine în sistemul conjugării, deşi insensibil la categoria timpului, supinul a circulat cu precădere în limba cultă, dar, nu în mod neglijabil, şi în vorbirea populară, întrucât pe baza lui s-au constituit destul de vechi derivate verbale cu valoare desiderativă (terminate la infinitiv în *-tūrīre* sau *-sūrīre*: *partūrīre*, „a fi gata să nască", „a se chinui să nască" şi *ēsūrire*, „a pofti să mănânce" sunt printre cele mai cunoscute.[*]

Supinul I pare a fi fost serios concurat, în limba vorbită, pe la începutul erei imperiale, de alte moduri de expresie a finalității (infinitivul prezent cu valoare finală sau propozițiile finale, precum şi, în mai mică măsură, PVA).

Supinul II a fost concurat şi el, fie de infinitivul prezent pasiv, fie de gerunziul în AC. Latina vorbită, apoi, treptat, proza şi poezia postclasică (sec. I p. Chr. şi urm.) au înlocuit supinul II mai ales cu infinitivul prezent pasiv, eliminându-l în cele din urmă[**].

Dintre toate limbile romanice, numai româna a moştenit acest mod (în forma de AC/ABL, confundabilă şi confundată efectiv în pronunția târzie), interferent formal cu participiul perfect pasiv (PPP), dar conotat suplimentar din punct de vedere semantic şi lărgit ca sferă de utilizare.[***]

4) **Participiul**

În ordinea prezentării noastre, ultimul mod flexionabil nominal are, din punct de vedere morfologic, un caracter mixt, în sensul că el se comportă în anumite situații ca un substantiv verbal, în vreme ce în majoritatea celorlalte reprezintă echivalentul unui adjectiv verbal (desigur, la rândul lui substantivabil).

Situațiile la care facem aluzie alcătuiesc, de fapt, categoria reunită a diatezei şi a timpului, pertinentă în cel mai înalt grad participiului (ca şi infinitivul, în opoziție cu gerunziul şi supinul, ultimele două insensibile temporal). Cum au procedat şi în cazul infinitivului, gramaticii latini au coagulat un sistem modal în jurul inițial singurei forme de participiu înglobate în conjugare: aşa-numitul participiu prezent activ (PPA). Au făcut să depindă ulterior de el şi să intre într-un sistem de relații configurate temporal-diatezic adjective derivate, prin intermediul anumitor sufixe, ca **-to-*, **-nd-* sau (mai complex) **-tū-r-*, de la temele verbale fundamentale, de *infectum* şi, respectiv, de supin.

Participiul şi-a configurat astfel şi şi-a autonomizat propria paradigmă, orientată foarte probabil după modelul infinitivului, dar incompletă față de acela. A rezultat următoarea configurație temporal-diatezică:

DIATEZĂ / TIMP	ACTIVĂ	MEDIO-PASIVĂ
PERFECT	Ø	*ornātus, -a, -um*
PREZENT	*ornans*	Ø
VIITOR	*ornatūrus, -a, -um*	*ornandus, -a, -um*

Se observă, aşadar, cum, având în centru forma originar integrată în sistemul conjugării, participiul latin reuneşte un vechi adjectiv verbal (având acelaşi formant sufixal ca şi gerunziul, [*]*-nd-*) şi formații mult mai recente, analitice, veritabile perifraze verbale.

[*] Gabriela Creția, *op. cit.*, 199: autoarea arată că astfel de formații au fost sprijinite de existența PVA (participiul viitor activ) în *-ūrus, -a, -um*.

[**] *ILR*, I, 190.

[***] *Ibidem*. Contra ideii de moştenire a supinului în română, cf. I. Fischer, *op. cit.*, 119; Gabriela Creția, *op. cit.*, 199.

Universitatea SPIRU HARET

Spre deosebire de alte prezentări gramaticale, preferăm să nu izolăm şi, cu atât mai puțin, să nu autonomizăm un timp particular al participiului sub numele de g e r u n d i v. Acesta se dovedeşte a nu fi altceva decât viitorul la diateza mediopasivă a participiului (cf. schema de mai sus), timp care, la respectiva diateză, a primit din partea gramaticilor latini şi a celor ulteriori, ca şi gerunziul (lat. *gerundium*, atestat la Diomedes, sec. al IV-lea p. Chr., şi la Priscianus, sec. al VI-lea p. Chr.), un nume propriu: *gerundiuus* (*modus*), după modelul *gĕrundī modus*, şi un loc precis în schema modului.

N.B. Descrierea fiecăreia dintre cele 4 forme temporal-diatezice ale participiului va fi efectuată în subcapitolul următor, consacrat *Timpului*, unde vom urmări şi evoluția lor în latină, urmată de moştenirea romanică.

4. ***TIMPUL***

Categoria gramaticală a timpului s-a configurat în limba latină în raport cu cele două mari serii aspectuale: FINIT/determinat/perfectiv (lat. *perfectum*) *vs*. NON-FINIT/nedeterminat/durativ/imperfectiv (lat. *infectum*), pentru care cf., *supra*, pp. 168-169. De la aceste teme aspectuale s-au format ulterior, aşa cum am arătat deja, teme temporale specifice (mai exact, modal-temporale), reprezentând în latină inovații posterioare funcționării opozițiilor de aspect.

Față de alte limbi IE antice, latina a renunțat complet la mărcile specific temporale (a se vedea, de pildă, greaca veche şi sanscrita) reprezentate de augment şi de desinențele variabile după categoria: timpuri primare *vs*. timpuri secundare. Mărcile morfologice specifice diferențierii timpurilor (repartizate pe moduri) au devenit în latină sufixele, considerate, pozițional vorbind, „periferice", iar din punct de vedere cronologic evident mai recente decât radicalele verbale şi temele aspectuale[*].

În sine, categoria timpului are o funcționalitate (şi, implicit, o valoare) pur relațională, deoarece exprimă relația între acțiunea/starea denumită prin verb şi momentul relatării acțiunii/stării de către vorbitor/locutor: altfel spus, relația între timpul efectuării şi timpul relatării, între efectuare şi relatare, între obiectiv şi subiectiv, între „proces" şi „eu".

Relația temporală va cunoaşte trei trepte, reperul (sau termenul marcat) al relației fiind relatarea, momentul de realizare a actului locuționar:

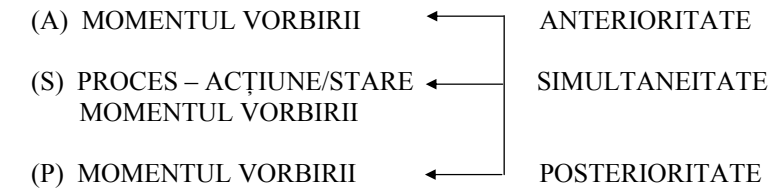

Remarcăm suprapunerea, identificarea „procesului" şi a „momentului vorbirii" în cazul treptei de simultaneitate (S) şi neta lor distingere în cazul celorlalte două (A şi P).

Raportate la cadrele aspectuale fundamentale în latină, cele 3 trepte temporale se repartizează în următoarea structurare, subordonate fiind distincției de aspect (a se vedea şi *supra*, pp. 168-169):

[*] Gabriela Creția, *op. cit.*, 56.

Universitatea SPIRU HARET

ASPECT / TREAPTĂ TEMPORALĂ	INFECTUM	PERFECTUM
A	imperfect	mai mult ca perfect
S	prezent	perfect
P	viitor I	viitor II (anterior)

Schema se verifică integral pe modul cel mai complet din latină, indicativul.

Vom prezenta, în continuare, repartiția pe moduri a timpurilor, elementele sufixale corespunzătoare şi modalitățile de formare a diverselor timpuri, precum şi, de fiecare dată, ca întotdeauna, moştenirea modal-temporală în limbile romanice.

1. **TIMPUL PREZENT**

1.1. *modul INDICATIV*

Prezentul modului indicativ se înfățişează ca un timp prin excelență primar, deoarece nu posedă nici un fel de sufix morfologic, modal-temporal (S = Ø).

Din punct de vedere aspectual, se porneşte de la tema de *infectum*, numită din acest motiv, nu întâmplător şi pentru simplificare (după cum vom proceda şi noi mai jos), *tema prezentului* (TP).

Din punctul de vedere al formării în timp, prezentul indicativului s-a creat pornind de la *tema primară* (T1) în cazul conjugărilor I, a II-a şi a IV-a, şi de la R + VT (având drept rezultat tot o temă primară, T1) în cazul singurei conjugări tematice, a III-a.

Prin urmare, schema formativă este următoarea: **T_1 + DP**

Alipirea desinențelor personale, de activ şi/sau de medio-pasiv, direct la tema primară provoacă o serie restrânsă de modificări fonetice locale, survenite în interiorul limbii latine, şi anume:

a) la persoana I singular A şi M/P dispar înaintea desinenței *-o*

- S1: *-ā-* la conjugarea I: **laudā-ō > laudō*; **laudā-or > laudor*
- VT: *-ĕ-* la conjugarea a III-a: **pōnĕ-ō > pōnō*; **pōnĕ-or > pōnor*

b) la persoanele a II-a şi a III-a singular, I şi a II-a plural A şi M/P

- VT: *-ĕ-* la conjugarea a III-a se închide la *-ĭ-*:

		A	M/P
SG	2.	**pōn-ĕ-s > pōn-ĭ-s*	**pōn-ĕ-ris* (*pōn-ĕ-re*)
	3.	**pōn-ĕ-t > pōn-ĭ-t*	**pōn-ĕ-tur > pōn-ĭ-tur*
PL	1.	**pōn-ĕ-mus > pōn-ĭ-mus*	**pōn-ĕ-mur > pōn-ĭ-mur*
	2.	**pōn-ĕ-tis > pōn-ĭ-tis*	**pōn-ĕ-mini > pōn-ĭ-mini*

N.B. După cum se observă, singura persoană gramaticală la care s-a păstrat timbrul vocalic originar *-ĕ-* a fost a II-a M/P, datorită contactului direct cu lichida inițială a desinenței, lichidă care a împiedicat închiderea timbrală.

c) la persoana a III-a plural, A şi M/P

– VT utilizată la conjugarea a III-a nu mai este *-ĕ-*, ci cealaltă, *-ŏ-*, cu care alternează, iar timbrul vocalei *ŏ* se închide la *-ŭ-* în contact direct cu desinența (*-nt*, *-ntur*):

Universitatea SPIRU HARET

[*] *pōn-ŏ-nt > pōn-ŭ-nt* (cu vocala *-ŭ-*, scurtă în sine, dar cu silaba *-nūnt* lungă)

– la conjugarea a IV-a, cu S1 *-ī-*, şi la conjugarea a III-a (la origine, a IV-a, cu S1 *-ĭ-*), unde au trecut verbe de tipul *capĕre, facĕre, cupĕre* etc., între T1 şi D se intercalează, după modelul conjugării a III-a propriu-zise (tipul *pōnĕre*), deci pe cale analogică, VT *-ŭ-*:

[*] *audī- + nt > audī - ŭ - nt*, prin extensie analogică
T1 D T1 VT D
faci- + nt > faci - ŭ - nt, prin extensie analogică

Ca urmare a aceluiaşi contact direct între tema (primară) şi desinenţele personale se petrec şi câteva modificări privitoare la cantitatea vocalei predesinenţiale, caracteristice temei. Astfel, la

1) persoana I singular

A: *-ō* (aici, desinenţa însăşi) se scurtează la verbele bisilabice cu structură iambică: *lĕgō › lĕgŏ* (aşa-numita scurtare iambică); la majoritatea celorlalte verbe, respectiv la polisilabice, cantitatea lungă originară, IE, a desinenţei active de persoana I singular se păstrează, cel puţin până în epoca târzie.

M/P: *-ŏr*: lichida scurtează în mod obligatoriu orice vocală situată înaintea ei.

2) persoana a III-a singular

A: *-ăt*, *-ĕt*, *-ĭt*: orice vocală predesinenţială lungă la origine (sufixele primare *-ā-*, *-ē-*, *-ī-*) se scurtează în silabă finală înaintea desinenţei *-t*. Nu acelaşi lucru se petrece, însă, înaintea desinenţei *-s*, unde vocala predesinenţială lungă nu se supune scurtării.

3) persoana a III-a plural

A: vocala anterioară desinenţei *-nt* se scurtează datorită ataşării desinenţei (*-ă-nt, -ĕ-nt, -ŭ-nt*), nu însă şi întreaga silabă, care rămâne lungă.

Valori particulare ale prezentului la indicativ

În afara valorii sale fundamentale, aceea de a exprima acţiunea / starea simultană cu actul locuţionar, prezentul modului indicativ poate dobândi anumite valori particulare, inclusiv unele care transgresează limitele temporalităţii:

a) prezentul cu sens de viitor

Este caracteristic limbii vorbite şi apare atestat încă din latina arhaică, desemnând o acţiune / stare din viitorul imediat: *Iam ego recurrō hūc* (= *recurram*), „Acum mă duc eu (= mă voi duce) într-acolo” (Plautus, *Asin*., 379)[*].

b) prezentul istoric

Reprezintă o înlocuire cu valoare expresivă şi actualizantă a unui timp din sfera preteritului (de regulă, un perfect), altfel spus este vorba de un prezent al trecutului, adică de o aducere în prezent, în actualitatea vorbirii, a unei realităţi verbale încheiate. Apare atestat încă din epoca preclasică, chiar arhaică, a latinei, şi se dezvoltă cu predilecţie în două direcţii: cea cultă, literară, în textele istoriografice analistice, apoi în textele narative în general; cea popular-vorbită, unde devine o modalitate de expresie curentă şi specifică, utilizându-se nu numai la persoana I singular, ca în textele arhaice, ci la toate persoanele.

c) prezentul gnomic (sau sentenţios)

În proverbe (gnome sau apoftegme, în terminologie de origine greacă), în maxime, sentenţe, cugetări, reflecţii etc., practic în orice formă de exprimare şi expunere concisă a gândirii filosofice, timpul prezent al indicativului capătă de cele

[*] Exemplul a fost preluat din *ILR*, I, 179; cf. şi Gabriela Creţia, *op. cit*., 100-101.

Universitatea SPIRU HARET

mai multe ori o valoare transtemporală sau atemporală, exprimând adevărul peren, universal valabil, al unei realităţi date, ca în următoarea expresie frazeologică: *Malum quidem nullum est sine aliquō bonō*, „Nu există nici un rău în care să nu fie şi ceva bun” (Plinus, *NH* XXVII, 3, 8).

Prezentul indicativului atestă şi alte două valori, de data aceasta depăşind graniţele modalităţii, nu ale temporalităţii (de aceea, ele se numesc valori hetero-modale):

1^0 prezentul deliberativ

Valoarea acestui tip de prezent transgresează limitele indicativului, devenind echivalenta uneia dintre valorile de bază ale conjunctivului, în exemple de tipul *quid agŏ?*, „ce (să) fac?”, *quid faciō?*, „id.”. Valoarea în cauză a prezentului a fost, de asemenea, specifică limbii vorbite şi s-a manifestat de-a lungul întregii latinităţi, de la textele arhaice (atestări numeroase la Plautus) până în epoca târzie.

2^0 prezentul iusiv (sau imperativ)

S-a constituit şi el de timpuriu, ca valoare hetero-modală a indicativului, în limba vorbită, devenind acolo un concurent al imperativului, căruia de altfel i s-a şi substituit în procesul transformării latinei în limbile romanice. Acest fapt s-a datorat existenţei unui plus de fermitate, de categoric în exprimarea unei porunci prin intermediul indicativului faţă de aceeaşi exprimare prin imperativ, întrucât indicativul (prezent) exprimă şi prezintă acţiunea / starea ca reală, ca şi cum ar fi realizată în momentul vorbirii: *is nunc*, „pleci acum” = *i nunc*, „pleacă acum (odată)!”.

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Prezentul modului indicativ s-a moştenit, fiind un timp extrem de uzual, în toate limbile romanice, în primul rând datorită utilizării lui continue în vorbire. Semnalăm câteva aspecte esenţiale ale modificărilor survenite în latina populară şi repercutate în limbile continuatoare:

a) crearea de forme analogice şi / sau simplificatoare, inclusiv prin expansiunea de la o conjugare la alta (exemplificarea pe material românesc): **facŏ* (după modelul lui *dīcŏ* › rom. *zic*[*u*]) › rom. (eu) *fac*; **taco* (după acelaşi model) › rom. (eu) *tac*; **facunt* (ca *dīcunt* › rom. *zic*[*u*]) › rom. (ei, ele) *fac*; **habunt* (tot după modelul conjugării a III-a) › rom. (ei, ele) *au*; **cantis*, **uidis*, **laudis*, **(h)abis* (după acelaşi model) › rom. *cânţi, vezi, lauzi, ai* (cu căderea, încă din perioada târzie a latinei, a desinenţei personale în vorbire).

b) asocierea tot mai frecventă a pronumelor personale cu formele verbale propriuzise, tocmai datorită tocirii fonetice şi, în final, dispariţiei desinenţei (mai ales a celor simple: *-s*, *-t*, *-m*); pronumele personal şi-a pierdut, astfel, valoarea emfatic-expresivă pe care o poseda în latina clasică, devenind o veritabilă unealtă gramaticală (de indicare a persoanei gramaticale), mai ales în acele limbi romanice, ca franceza, unde s-a produs o unificare a corpului fonetic al primelor 3 persoane gramaticale. Acolo, dar şi în alte limbi romanice (inclusiv româna), a apărut şi o marcă nouă, suplimentară: alternanţa vocalică în radical (de tipul rom. [eu] *joc*, [el, ea, ei, ele] *joacă*, [noi] *jucăm* etc.).

c) proliferarea formelor verbale dezvoltate prin sufixele *-(i)sc-* şi *-iz-* (ultimul, de origine greacă), morfeme care, în timp, pe teren romanic, îşi pierd caracterul propriu (de sufix), devenind părţi componente ale desinenţelor personale: **in-flōresc-ō* › rom. *înfloresc* etc.[*]

1.2. *modul* CONJUNCTIV

Latina a preluat, pentru formarea timpului prezent al conjunctivului, fie şi în parte, elemente sufixale specifice modului optativ, dispărut în procesul complex al autonomizării şi constituirii latinei ca idiom italic din marea masă lingvistică a

[*] Pentru moştenirea, în detaliu, a fiecărei persoane la indicativul prezent, pe conjugări, din latină în română, a se consulta Al. Rosetti, *op. cit*., 152-153; cf. şi Gabriela Creţia, *op. cit*., 100 (pentru moştenirea în Romania occidentală a sufixelor -[*i*]*sc-* şi *-iz*).

Universitatea SPIRU HARET

comunității IE. Din punctul de vedere al semantismului modal, prezentul conjunctivului acumulează, de asemenea, după cum am arătat deja, valorile optativului IE, alăturate celor proprii conjunctivului, de aceeaşi origine.

Deosebirea esențială față de prezentul indicativului constă, deci, în faptul că formarea prezentului la conjunctiv se bazează pe utilizarea a două serii de sufixe. Din punct de vedere morfematic, al formării în timp, aceste sufixe s-au ataşat fie direct la radical, în cazul conjugării I şi a III-a (paradigmele fără infix *-ĭ-*), fie la tema primară, T_1, respectiv la aşa-numita temă a prezentului (TP), la celelalte două conjugări. Schema formativă este, deci, dublă, în funcție de natura elementelor morfematice componente repartizate pe clase de flexiune:

CONJUGAREA

I, III → **R + S_2 + DP**

II, IV → **T_1 + S_2 + DP**

, unde S_2 = sufix modal temporal

Verbele, încadrate tradițional la conjugarea a III-a, dar care adaugă la R vocala tematică *-ĭ-*, considerată un „infix" (tipul *capĭō, facĭō* etc.), ataşează sufixul modal temporal la forma infixată (care se descompune şi ea în R + VT, reprezentând, în fond, tot o temă primară, T_1).

Din punctul de vedere al aspectului, apare evident că şi în cazul de față semantismul fundamental este cel de *infectum*.

Sufixele îşi schimbă distribuția față de aceea pe care o remarcăm luând în considerare modul de formare a prezentului la conjunctiv.

Astfel, sufixul predominant, care acoperă cea mai largă arie flexionară, este *-ā-*, utilizat la toate conjugările, în afară de prima. Sufixul a contribuit la clădirea unor paradigme bine caracterizate, rezistente în timp şi uzuale. Este de origine IE, totuşi încă neclarificată, cel mai probabil părând a proveni, ca şi cel de-al doilea menționat mai jos, tot din sfera optativului, şi aflându-se în relație complementară cu acela[*]. Latina a păstrat şi câteva relicte de aşa-numit conjunctiv radical, adică de forme verbale de conjunctiv, de tipul *ad-/peruena(n)t, attigās, duam, fuam, tulam, crēduam*, în care S_2 (*-ā-*) se ataşează direct radicalului; aceste forme arhaice au fost înlocuite, în latina clasică, de cele având la bază tema primară, de *infectum*, a „prezentului", sau pur şi simplu eliminate (*ad-/peruenia*[*n*]*t*, *attingās, dēs, sīm, feram, crēdam*).

Cel de-al doilea sufix, *-ē-*, a fost şi el, foarte probabil, specific optativului, dacă acceptăm că provine din vechiul şi tipicul sufix IE de optativ [*]*-iē-* ([*]*-yē-*), redus la *-ē-* în limbile italice (o atestă grupul osco-umbrian, independent de latină), păstrat ca atare în latină la verbele de conjugarea I şi redus la *ī*, tot în latină, în forme izolate de conjunctiv (în fond, de optativ, din perspectivă IE).

La verbele de conjugarea I, ataşarea sufixului modal-temporal *-ē-* (nu s-ar fi putut utiliza celălalt sufix, *-ā-*, deoarece ar fi condus la apariția unor forme identice cu cele ale prezentului indicativ) a avut loc prin eliminarea lui S_1 (*-ā-*), ca urmare a contragerii: [*]*orn-ā-(i)ē-m* › *orn-ē-m*. Se realizează, astfel, opoziția clară între formele,

[*] Gabriela Creția, *op. cit*., 38 (şi n. 19, cu bibliografie); tot aici şi reperele IE necesare.

Universitatea SPIRU HARET

marcate sufixal, de conjunctiv prezent, şi cele, nemarcate, de indicativ prezent. Se observă, din exemplul dat, că DP utilizată la persoana I singular nu poate fi alta decât cea secundară *-m*, contextul fonetic excluzând-o pe cea vocalică (*-ō*): utilizarea desinenţei secundare confirmă ipoteza originii optativale a sufixelor[*].

Forma originară a sufixului IE de optativ [*]*-iē-* s-a păstrat în paradigma devenită de conjunctiv prezent a lui *esse*: *siēm, siēs, siēt* (‹ *sied*), forme arhaice atestate şi epigrafic. Varianta scurtă a sufixului, *-ī-*, s-a folosit la plural (*sīmus, sītis, sīnt*). La sfârşitul epocii arhaice (cu prelungiri izolate ulterior, în secolul I a. Chr.), paradigma lui *esse* se unifică pe forma redusă a sufixului: *sīm, sīs, sīt* etc. Aceasta devine unica formă pentru conjunctiv prezent la derivatele lui *esse* în latina clasică.

S-au păstrat, de asemenea, forme verbale izolate de foste optative, precum:

- la alte verbe atematice şi, prin aceasta, anomale: *uel-ī-m, nol-ī-m, mal-īm* (‹ *uelle*, „a voi", *nolle*, „a nu voi", *malle*, „a prefera"); *ed-ī-m* (‹ *es-se* ‹ [*]*ed-se*, „a mânca");

- la verbe tematice (de conjugarea a III-a), ca relicte arhaice, substituite ulterior, încă din epoca preclasică, prin forme regularizante aliniate temei de *infectum*: [*]*dou-ī-m* › *dū-ī-m* (înlocuit ulterior cu *d-ē-m* ‹ *dāre*, „a da"); compuşii acestuia prezintă, în aceeaşi epocă arhaică, forme identice: *crēduīm* (înlocuit de forma clasică *crēd-ā-m* ‹ *crēděre*, „a crede") şi *perduīm* (înlocuit de forma clasică *perd-ā-m* ‹ *perděre*, „a pierde");

- la verbe cu tema primară sigmatică (R + S_1, unde S_1 = *-s-*), alcătuind vechi teme de desiderativ, resufixate prin S_2 *-ī-* de optativ propriu-zis: [*]*dīc- s- ī- m* › *dīxīm*;
R S_1 S_2 DP

similar: *faxīm* (‹ [*]*fac-s-ī-m*), *ausīm* (‹ [*]*aud-s-ī-m*, cu disimilarea dentalei oclusive), *empsīm* (‹ [*]*emp-s-ī-m*), de la verbele *dīcĕre*, „a zice", *facĕre*, „a face", *audēre*, „a îndrăzni", *emĕre*, „a cumpăra". Atari forme, datorită caracterului arhaic al elementului formant sufixal, vor cunoaşte o răspândire limitată la nivelul stilurilor limbii (în texte juridico-religioase şi în comedia latină arhaică) şi oprită în pragul epocii clasice, resimţite fiind atunci ca anomale în raport cu sistemul analogic regularizant al flexiunii verbale latine.

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Dintre toate timpurile conjunctivului, după cum era şi firesc, cel mai bine s-a conservat prezentul, cu aproape toate funcţiile modale specifice, şi aceasta datorită faptului că el a fost, după cum am notat mai sus, puternic marcat, atât formal cât şi semantic, ceea ce i-a asigurat o carieră durabilă. Spaniola, portugheza, provensala şi româna au moştenit repartizarea latină a sufixelor *-ē-* şi *-ā-*, la toate persoanele pentru primele trei limbi. În italiană s-a produs o extensie a sufixului *-ā-* şi la anumite persoane ale conjugării I, celelalte două următoare moştenindu-l în mod normal la toate persoanele. În română a avut loc (dacă nu cumva chiar în latina dunăreană, sau imediat ulterior)[**] o ştergere a opoziţiei dintre prezentul celor două moduri înrudite, conjunctivul şi indicativul, cu excepţia remarcabilă (şi inexplicabilă!) a persoanei a III-a, singular / plural, singura care moşteneşte sufixele latine: *laud-ē-(n)t* › (să) *laude* (el, ea / ei, ele); *duc-ā-(n)t* › (să) *ducă* (el, ea / ei, ele), faţă de *laudā-(n)t* › *laudă* (el, ea / ei, ele); *duc-ī-t* › *duce* (el, ea); *duc-u-nt* › *duc* (ei, ele)[***].

---

[*] Gabriela Creţia, *op. cit*., 144 (cu paralele italice).

[**] „/…/ la o dată indeterminabilă /…/" (I. Fischer, *op. cit*., 114).

[***] Pentru alte detalii, cf. şi Al. Rosetti, *op. cit*., 155.

Universitatea SPIRU HARET

1.3. *modul IMPERATIV*

Latina a moştenit din IE comună două trăsături specifice acestui mod prin excelenţă defectiv (din punct de vedere gramatical) şi izolat (ca poziţie, în raport cu celelalte moduri):

a. ca şi în IE, imperativul latin nu posedă o temă proprie: el se formează, cu o singură excepţie absolut izolată,[*] de la tema de *infectum*, deci de la tema indicativului prezent, la care se adaugă direct (unde era cazul) DP;

b. adăugarea directă la temă a DP presupune, în chip firesc, absenţa morfemelor modale, aşadar a sufixelor modal-temporale (S2).

Prezentul imperativului este – între cele două timpuri, singurele de altfel, pe care le posedă acest mod în latină – acela care, având formele minimal scurte din punct de vedere fonetic (ordinul sau porunca trebuind a fi rapid date şi, mai ales, executate după rapida lor emitere), nu este utilizat decât la o singură persoană (a II-a, singular/plural). Numai la plural apare DP. Schema formativă a imperativului prezent este, aşadar, următoarea (indiferent de clasa de flexiune):

$$\mathbf{T_1 \pm DP}$$

unde, la persoana a II-a singular, DP = Ø, iar
la persoana a II-a plural, DP = *-te*.

Exemplificăm printr-un verb aparţinând primei clase de flexiune:

ACTIV

SG. II *ornā* !, „împodobeşte!”
PL. II *ornāte* !, „împodobiţi!”

MEDIO-PASIV

SG. II *ornāre* !, „fii împodobit!”
PL. II *ornāmĭni* !, „fiţi împodobiţi!”

NB 1. Ca şi la prezentul indicativului, alipirea DP (la plural) direct la tema pură, nesufixată (T1), provoacă la conjugarea a III-a, la verbele tematice, în *-ĕ-*, modificarea vocalei respective (închiderea ei timbrală) înaintea desinenţei: [*] *pōn-ĕ-te* > *pōn-ĭ-te*; [*]*pōn-ĕ-mĭni* > *pōn-ĭ-mĭni*.

2. La persoana a II-a singular M/P, desinenţa *-re* provine din desinenţa personală IE* *-sĕ*, desinenţă secundară medio-pasivă, alternând cu [*]*-sŏ* (aceasta din urmă moştenită în greaca veche).

3. La persoana a II-a plural M/P, desinenţa *-mĭni* este identică aceleia corespunzătoare de la indicativ prezent.

4. La persoana a II-a singular A, latina moşteneşte din IE formaţia de imperativ cu DP = ø, iar la plural A tot o DP IE, [*]*-te*.

5. Verbele aşa-numite atematice, prin excelenţă anomale (cf. capitolul X. MORFOLOGIA VERBULUI (III). FLEXIUNEA ANOMALĂ) îşi construiesc şi ele imperativul prezent activ de la tema pură (T_1): *es, este* (< *esse*, „a mânca”), *fer, ferte* (< *ferre*, „a purta”), *i, ite* (< *ire*, „a merge”), *da, date* (< *dāre*, „a da” etc.).

6. Probabil după modelul acestora din urmă, dacă nu cumva din alte motive (de exemplu, datorită haplologiei), începând din latina arhaică (unde se mai întâlnesc, totuşi,

[*] Este vorba de verbul *meminī*, cu imperativul *mementō*, format de la tema de *perfectum* (TPf), ca de altfel întreaga paradigmă păstrată a verbului, care şi-a pierdut în utilizare tema de *infectum*.

Universitatea SPIRU HARET

forme întregi, în special în poezie), dar mai ales ulterior, 3 verbe foarte uzuale, aparținând conjugării a III-a (tematice), își pierd VT la persoana a II-a singular, altfel spus se apocopează: formele apocopate *dic* (< *dicere*), *duc* (< *ducere*), şi *fac* (< *facere*) au reprezentat, aşadar, inovații latine, pătrunse (dar nu complet) şi la nivelul compuşilor sau derivatelor verbelor respective. La nivelul limbii vorbite, eroziunea fonetică a finalului consonantic (neobişnuit la această persoană şi, de altfel, în general la verbul latin) a continuat, fiind atestate epigrafic forme ca *fa* (în loc de *fac*: *CIL*, XV, 6754) sau *ua* (analogic, în loc de *uad*[*e*]: *CIL*, XV, 628). Moştenirea romanică – a se vedea, de pildă, formele româneşti: *fă! zi! du!* – confirmă cu exactitate această evoluție.

Porunca negativă, exprimând ideea de prohibiție sau de interdicție, aşadar imperativul negativ la timpul prezent, s-a formulat, cum am arătat în parte mai sus (p. 178 în notă), perifrastic, prin intermediul unor imperative gramaticalizate ca verbe auxiliare: *nolī/cauē/fugĕ/mittĕ/parcĕ* + verbul respectiv la infinitiv (desigur, auxi-liarele de imperativ puteau fi utilizate şi la plural: *nolītĕ, cauēte, fugĭte* etc.; după *cauēre* se folosea de regulă conjunctivul prezent); sensul general era: „fereşte-te să nu ...", „caută să nu ...", „ai grijă să nu ...", „atenție să nu ..." etc. (traducerea poate fi efectuată, evident, şi prin „nu" ... urmat de imperativul corespunzător al verbului din latină).

O altă modalitate de exprimare a poruncii negative uzita imperativul prezent al verbului conjugat precedat de conjuncția *nē* sau doar de adverbul *non*: *nē ornā(te), nē habē(te), nē pōne /ponĭte* etc., „nu împodobi(ți)", „nu avea/aveți", „nu pune/puneți" etc.

Deşi nu interesează imperativul decât în calitate de variante concurențiale ale acestuia în exprimarea poruncii negative, se impune să precizăm şi alte două modalități: a) prin conjunctiv (prezent sau perfect, ultimul fără valoare temporală, exprimând doar ideea optativ-desiderativă), precedat de *nē*, „să nu"; b) în latina târzie a epocii imperiale, prin infinitivul (prezent activ) precedat de *nē/non*, cu ecouri romanice (italiană, vechea franceză, vechea română).

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Imperativul prezent, în pofida destul de numeroaselor variante modal-temporale concurențiale, atât pentru aspectul afirmativ, cât şi pentru cel negativ, s-a conservat, mai ales la singular, în toate limbile romanice. După cum am semnalat mai sus, cu ocazia prezentării generale a modului, la plural unele limbi romanice au înlocuit forma de imperativ prezent cu aceea de indicativ prezent (cazul românei, al francezei şi al provensalei).

În cazul particular al românei, s-a arătat[*] că în sec. al XVI-lea se utilizau încă, pentru exprimarea ordinului afirmativ la plural, conjunctivul sau indicativul prezent; pentru imperativul negativ, româna aceluiaşi secol, spre deosebire de cea modernă, folosea o formă analogică creată după modelul singularului, unde se presupune că era întrebuințat infinitivul precedat de adverbul *nu*:

II sg[*] *nu zicere* > *nu zice*; II pl *nu zicereți*.

1.4. *modul* INFINITIV

La ambele diateze, infinitivul prezent apare integrat temei de *infectum*, la care se adaugă, pentru fiecare diateză, sufixul (de fapt, sufixele) specific(e). Schema formativă a prezentului la infinitiv se înfățişează, în consecință, astfel:

$$\mathbf{T_1 + S_2}, \text{ unde DP} = \mathbf{Ø}$$

[*] Detalii, exemplul de mai jos, ca şi altele, se află la Alexandru Rosetti, *op. cit.*, 156.

Universitatea SPIRU HARET

O discuție aparte impune doar natura şi originea lui S_2.

a) diateza activă

S_2 = *-rĕ* (la verbele nomale, alcătuind imensa majoritate a verbului latin): *ornā-rĕ*, unde *ornā* - = T_1 şi *-rĕ* = S_2

= *-sĕ* (care reprezintă forma originară, IE, a sufixului, atestată, direct sau indirect, datorită vechimii pe de o parte, contextului fonetic specific, pe de alta, la verbele aşa-numite anomale sau neregulate): *es-sĕ*, „a fi", **ed-sĕ* > *es-sĕ*, „a mânca", **fer-sĕ* > *fer-rĕ*, „a purta", **uel-sĕ* > *uellĕ*, „a voi" (în ultimele 3 situații a avut loc o asimilare cosonantică în contact progresivă); în cazul lui *possĕ* (< **potessĕ* < *pot-* + *essĕ*) a avut loc recrearea analogică (după formele de indicativ prezent) a infinitivului.

Forma infinitivului prezent activ întâlnită la verbele nomale este evident mai recentă, reprezentând rezultatul rotacizării intervocalice a lui *-s-*: **ornā-s-ĕ* > *ornā-rĕ*; la fel: **habē-s-ĕ* > *habē-rĕ*; **pōnĕ-s-ĕ* > *pōnĕ-rĕ*; **facĭ-s-ĕ* > *facĕ-r-ĕ* (aici intervine, în plus, obişnuita deschidere timbrală a vocalei înaintea lui *-r-*, evident posterioară rotacizării); **audī-s-ĕ* > *audī-r-ĕ*.

Originea prezentului infinitivului (la activ, ca şi la medio-pasiv) este, după cum am precizat mai sus, p. 178, una pur nominală: ca substantiv verbal abstract, infinitivul prezent originar se flexiona (posedând semantism activ), el având tema (nominală) în siflanta *-s-* urmată de desinențele cazuale; *-s-ĕ* pare a fi reprezentat terminația infinitivului la un caz oblic, cel mai probabil L sau D, forma inițială a viitorului sufix de infinitiv prezent activ fiind, după toate probabilitățile, *-s-ĭ* (cu deschidere timbrală ulterioară în silabă finală deschisă, fapt normal în latină).

Semnalăm existența, în latina arhaică, dar şi, oricând, în vorbirea populară (atestată epigrafic de-a lungul latinității), a formelor de infinitiv prezent apocopate, aşadar a celor care nu atestă („l-au pierdut pe") *–ĕ* final: *haber* (*CIL*, VIII, 8369 etc.), *biber* (Cato, *Orig*., 121), *tanger* (*CIL*, I^2, 501), *liber* (Charisius, *GL* I, 124 KEIL) etc. Este posibil ca formele apocopate să fi fost cele originare de locativ, fără *-ĭ* > *-ĕ* (fapt confirmat de o serie de infinitive din greaca veche).[*] Astfel de forme (ce au căpătat ulterior o alură „vulgară")[**], s-au menținut, după cum se observă, de-a lungul întregii latinități, şi ele trebuie puse în legătură, după cum s-a arătat, cu acele forme de infinitiv romanic lipsite de vocala finală, într-o anumită arie a romanității occidentale (de exemplu, în franceză şi spaniolă: fr. *finir, avoir, chanter* etc.; span. *haber, estar, bibir* etc.).

b) diateza medio-pasivă

Sunt utilizate, aici, în funcție de clasa de flexiune, două sufixe caracteristice:

b.1. sufixul *-ī*, la conjugarea tematică (a III-a), inclusiv la cele cu tema în *-ĭ-*; sufixul se adaugă direct la R: **pōn-ī* > *pōnī*, „a fi pus", „faptul de a fi pus"; **dīc-ī* > *dīcī*, „(faptul de) a fi spus"; *dūc-ī* etc., „(faptul de) a fi dus" etc.; **cupĭ-ī* > **cupii* > *cupī*, „(faptul de) a fi dorit"; sufixul *-ī* se pare că provine dintr-o desinență cazuală de D sg (*-ei*) a unui nume verbal abstract, ca şi la diateza activă, dar cu semantism medio-pasiv.

b.2. sufixul *-rī*, la celelalte conjugări, ataşat temei de *infectum*: *ornā-rī*, „(faptul de) a fi împodobit", *habē-rī*, „(faptul de) a fi avut", *audī-rī*, „(faptul de) a fi auzit" etc.; după cea mai probabilă ipoteză, acest sufix trebuie analizat şi descompus, din perspectivă IE, în desinența de D sg *-ī* (< IE **-ei*) de mai sus, care

[*] *ILR*, I, 188.

[**] Gabriela Creția, *op. cit*., 174.

Universitatea SPIRU HARET

s-a ataşat unor teme în siflantă (*-s-*), aceasta rotacizându-se ulterior; nu este exclusă nici ipoteza unei contaminări între sufixul *-ī* de medio-pasiv (cf. *supra*, b.1.) şi sufixul *-rĕ* de activ.[*]

Latina arhaică atestă într-o măsură redusă, totuşi demnă de reţinut, încă 2 sufixe pentru prezentul medio-pasiv al infinitivului: *-ier* şi *-rier*, întâlnite în texte cu caracter arhaic (literare, epigrafice: Plautus şi Terentius, *Senātus consultum dē Bacchānālibus*, fragmentele istoriografilor analişti, diverse inscripţii) sau arhaizant (Lucretius, Sallustius, unii poeţi augustani, inclusiv din necesităţi metrice în poziţie finală de vers): *percontārier* (în loc de *percontāri*), *uidērier* (în loc de *uidērī*), *gnoscier* (în loc de [*g*]*noscī*) ş.a. Originea celor două sufixe, de altfel mult discutată, rămâne, în fond, necunoscută, cea nominală având şanse să fie probabilă.[**]

Utilizări particulare ale infinitivului prezent

1) infinitivul istoric (descriptiv) se substituie indicativului imperfect în propoziţiile principale, datorită faptului că posedă virtuţile pregnante necesare unei evocări narative semnificative; la origine se pare că a fost o frază nominală[***]; se află în plină expansiune în proza clasică, la Sallustius şi Titus Livius, fiind exploatat şi ulterior, de către „Homerul" istoriografiei latine, Tacitus (sec. I-II p. Chr.). Sallustius (contemporanul mai tânăr al lui Caesar) este primul prozator care îl utilizează în propoziţiile subordonate.

2) infinitivul cu valoare imperativ-prohibitivă a fost şi el, la origine, o frază nominală (rostită non-enunţiativ, ca ordin afirmativ/negativ); se pare că a cunoscut o răspândire remarcabilă la nivel colocvial-familiar (deci, la nivelul oralităţii), de unde moştenirea sa romanică, fiind un comod concurent al imperativului.

3) infinitivul exclamativ (al „admiraţiei" şi/sau al „indignării") a constituit şi el o trăsătură a conversaţiei familiare, având o valoare afectivă şi, totodată, retorică accentuată, de unde prezenţa sa emfatică în textele literare ale epocii clasice şi ulterior.

EVOLUŢIA INFINITIVULUI PREZENT ÎN LATINĂ ŞI MOŞTENIREA ROMANICĂ 1. În latina târzie, pe baza diverselor texte păstrate, aparţinând unor registre variate, se poate observa o veritabilă expansiune a infinitivului prezent activ, care tinde să se substituie altor moduri nominale cu valoare finală, precum gerunziul (în AC), supinul I şi participiul viitor activ (cu finala *-t-ur-us* /*-a* /*-um*): o formă ca *sēdit mandūcāre*, „s-a aşezat pentru a mânca", a înlocui comod forma cultă cu gerunziul (*ad mandūcandum*), ajungându-se la confuzii grave (precedarea infinitivului de prepoziţia *ad*, în locul formei de gerunziu: *ad mandūcāre*).[****]

2. Unele limbi romanice – după cum am arătat deja – au moştenit forme verbale apocopate la infinitiv prezent activ, continuând poate o tendinţă foarte veche în latină (de exemplu, franceza şi spaniola); în schimb altele, ca italiana şi româna, au moştenit integral forma respectivă, conservând vocala finală a sufixului de infinitiv activ prezent; ulterior, fostele infinitive în întregime păstrate au devenit substantive (ceea ce s-a petrecut şi în cazul altor limbi romanice, în afară de italiană şi română): de exemplu, lat. *uidēre* > rom. (infin.) *vedere* (forma „lungă") > (subst.) *vedere*.

3. Infinitivul prezent pasiv nu s-a moştenit în nici o limbă romanică, dispărând o dată cu întreaga paradigmă de medio-pasiv sintetică.

4. Limbile romanice au moştenit şi alte tendinţe specifice fazei tardive a evoluţiei limbii latine vorbite, şi anume:

---

[*] Discuţia la Gabriela Creţia, *op. cit*., 177.

[**] Detalii şi bibliografie apud Gabriela Creţia, *op. cit*., 178; cf. şi *ILR*, I, 188.

[***] *ILR*, I, 189.

[****] Pentru trimiteri exacte, cf. Gabriela Creţia, *op. cit*., 176-177.

Universitatea SPIRU HARET

4.1. schimbarea clasei de flexiune, ca urmare a tendinţei generale spre regularizare: *respondēre* devine *respondĕre* (II →III), *cadĕre* devine *cadēre* (III →II), *fugĕre* devine *fugīre* (III →IV): cf. rom. *(a) răspunde* (III), fr. *répondre* (clasa a III-a); rom. *(a) cădea, cădere*; *(a) fugi*, fr. *fuir* etc.[*]

4.2. regularizarea infinitivelor anomale: *esse* → [*]*essere*, *offerre* → [*]*offerrere*, *sufferre* → [*]*sufferrere* (cu metaplasmă [*]*sufferrīre* > rom. [*a*] *suferi*, fr. *souffrir*, it. *soffrire* etc.); *uelle* → [*]*uolēre* (cu expansiunea temei de prezent pe gradul *o*); *posse* → [*]*potēre* (cu acelaşi tip de expansiune), cf. rom. *vrere, putere* (v., *supra*, punctul 2).

În concluzie, limbile romanice au păstrat foarte bine infinitivul prezent activ, eliminând-l pe cel medio-pasiv o dată cu întreaga paradigmă medio-pasivă sintetică.

5. Infinitivul românesc apare întotdeauna, la prezent activ, precedat de prepoziţia *a* (< lat. *ad*, „la", „pentru", „spre"): utilizarea din română trebuie pusă în legătură cu aceea din latina târzie (*ad* + infinitivul), rămânând încă nesatisfăcător explicată reducerea în română a infinitivului latin (dispariţia sufixului - *re* conduce la formarea în română a infinitivului numit „scurt": *a vedea, a pune, a veni* etc.).

În sfârşit, româna restrânge utilizarea infinitivului din punct de vedere sintactic la uzul adverbal, aşadar cu funcţie de obiect direct, uz întâlnit frecvent în româna veche şi în aceea a secolului al XIX-lea, concurat şi înlocuit în româna modernă şi contemporană cu conjunctivul prezent.

1.5. *modul PARTICIPIU*

Prezentul participiului, în pofida comportamentului său nominal (ca adjectiv şi/sau substantiv), a aparţinut, de la originile cristalizării limbii latine, sistemului verbal, fapt dovedit în primul rând de semantismul său, care nu a coincis niciodată cu acela al unui adjectiv sau substantiv obişnuit, decât după nominalizarea prin uzul vorbirii a participiului respectiv.

Astfel, format de la tema de *infectum* (T1), prezentul participiului s-a plasat de la început în sfera durativului, exprimând în mod constant, de-a lungul latinităţii, nu un timp propriu-zis, determinat, ci desfăşurarea simultană, concomitentă, a unei acţiuni/stări secundare în raport cu o acţiune/stare principală, aceasta din urmă fiind exprimată printr-un verb la mod personal şi la diverse timpuri:

a) *cantantēs proficiscuntur*, „pleacă în timp ce cântă", „cântând pleacă"

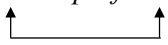

S

acţiunea exprimată de participiul prezent activ (PPA) *cantantes* este simultană în prezent cu aceea exprimată de verbul deponent *proficiscuntur*;

b) *cantantēs profectī sunt*: „au plecat în timp ce cântau", „au plecat cântând"

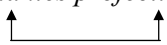

S

acţiunea exprimată de PPA este simultană în trecut cu aceea exprimată de verbul principal *profecti sunt*:

c) *cantantēs proficiscentur*, „vor pleca în timp ce vor cânta", „cântând vor pleca"

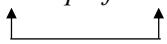

S

acţiunea exprimată de PPA este simultană în viitor cu aceea exprimată de verbul principal *proficiscentur*.

---

[*] Detalii, clasificări şi numeroase exemple de metaplasmă verbală, de trecere a unui verb de la o clasă de flexiune la alta, oferă Gabriela Creţia, *ibid*., 85-89, motivaţia fenomenului fiind complexă (fonetică, morfologică, dar şi semantică).

Universitatea SPIRU HARET

Semantismul temporal al participiului prezent activ este, în concluzie, nu cel de actualizare, de simultaneitate cu prezentul vorbirii (prezentul locuționar), ci de *simultaneitate în durată cu acțiunea* exprimată de un alt verb, aflat la un mod personal, aşa-numitul *verb principal*, după cum rezultă cu claritate din exemplele de mai sus. De aceea, dacă PPA nu se traduce prin gerunziul românesc (variantă, desigur, posibilă, dar utilizabilă numai în funcție de posibilitățile contextului), atunci redarea PPA într-o limbă modernă (inclusiv în română) trebuie să reproducă atent relația cu treptele temporale exprimate prin verbul principal.

Din punctul de vedere al originii şi formării sale, PPA din latină constituie o continuare a unei formații verbale IE care utiliza un sufix specific (îl putem numi „participial"), funcționând în perioada comunității IE şi fiind moştenit ulterior pe 3 grade apofonice: **-ent-* (gradul numit „normal")/ **-ont* (gradul *o*)/ **-nt-* (aşa-numitul grad ø, avocalic). Acest sufix se aplica, încă din IE, temelor durative, fapt moştenit în toate limbile IE antice, desigur în proporție diferită a productivității: spre a oferi un singur exemplu, vom arăta că greaca veche a utilizat sufixul pentru a forma participii atât la diateza activă, cât şi la cea pasivă, în vreme ce latina şi alte limbi italice au format prin intermediul lui participii în primul rând active, dar şi medii (la verbele numite deponente).

Latina a moştenit formația participială IE pe gradul vocalic generalizat *-e-* al sufixului, deşi, aşa cum vom arăta mai jos, există câteva relicte ale gradului apofonic *- o-*.

Schema formativă a participiului prezent latin considerăm că este următoarea:

$$\mathbf{T_1 + S_2 + DC}$$

unde:

T_1 este tema de *infectum* (aşa-numita temă a prezentului, TP)

S_2 este sufixul participial, **-ent-*

DC sunt reprezentate de desinențele specifice declinării a III-a cu temă consonantică, respectiv vocalică (desinențele cazuale).

Modul de formare a PPA este foarte probabil că a presupus:

a) generalizarea sufixului participial pe gradul normal (*-e-*) la toate clasele de flexiune;

b) contragerea (contracția) între vocala finală a temei, la primele 3 clase de flexiune (respectiv: S_1 la conjugările I şi a II-a şi VT la conjugarea a III-a propriu-zisă), şi vocala sufixului participial (vocala sufixală).

Ilustrăm modul de formare prin următoarele exemple:

conjugarea I	: $T_1 + S_2$:	**amā- + *ent-*	$> T_2$:	*amant-*, unde T_2 = tema modală (de participiu prezent)
conjugarea a II-a	: $T_1 + S_2$:	** habē- + *ent*	$> T_2$:	*habent-*
conjugarea a III-a	: $T_1 + S_2$:	** pōnĕ- + *ent*	$> T_2$:	*pōnent-*
		*capĭ- + *ent*	>	*capient-*
conjugarea a IV-a	: $T_1 + S_2$:	** audī- + *-ent-*	$> T_2$:	*audient-*

Observații privind flexiunea

1. N sg Ca urmare a adăugării desinenței cazuale *-s*, grupul consonantic rezultat se modifică prin simplificare (dispare oclusiva dentală):

** amant-s > amans*; ** habent-s > habens*; ** pōnent-s > pōnens*;

** capient-s > capiens*; ** audient-s > audiens*.

Universitatea SPIRU HARET

2. ABL sg Sunt admise ambele morfeme cazuale, (de teme consonantice *-ĕ* şi vocalice *-ī*), cu o diferenţiere de utilizare în funcţie de contextul sintactic: dacă PPA are valoare substantivală sau funcţie predicativă, morfemul cazual utilizat cu predilecţie în latina cultă, literară, este *-e*: *amante, habente* etc; dacă PPA are valoare adjectivală sau funcţie atributivă, morfemul preferat este *-ī* (*amantī, habentī, uenientī* etc.). Posibilitatea confuziei acestei din urmă forme cu aceea de D sg a restrâns mult aria de utilizare a participiului cu morfemul cazual *-ī*.

3. NACV pl La neutre (despre genuri şi folosirea adjectivală a participiului, cf. *infra*) se utilizează morfemele declinării a III-a cu tema vocalică, *-ĭ-ă* (*amantia, habentia* etc.).

4. G pl A generalizat finala temelor vocalice, *-ĭ-ŭm* (*amantium, habentium* etc.). Varianta în *-um* se întâlneşte relativ sporadic şi în texte specializate ca limbaj (poezie, cu precădere clasică şi postclasică).

Latina păstrează câteva relicte ale gradului apofonic *-o-* al sufixului participial, şi anume: adjectivul *sons* (G *sontis*), „vrednic de pedeapsă, „vinovat", la origine un vechi participiu pe gradul Ø al rădăcinii auxiliarului *esse* (*[*e*]*s-ont-s* > **s-ont-s* > *sons*); cazurile oblice ale participiului prezent al verbului *īre*, „a merge", „a se duce" (* *e-ont-is* > *e-unt-is*, Gsg; *e-unt-i*, Dsg etc.), închiderea la *-u-* a timbrului vocalei sufixale fiind un fenomen fonetic intern al latinei[*].

Din epoca celor mai vechi texte, participiul prezent a funcţionat în latină ca adjectiv, atât sub raport morfologic, cât şi din punct de vedere sintactic.

Astfel, în privinţa comportamentului morfologic, participiul prezent posedă, ca orice adjectiv, 3 genuri, a căror prezenţă se manifestă prin acordul cu substantivul determinat; distincţia de gen intervenea, la singular şi la plural, între cazurile NACV ale animatelor şi, respectiv, cele corespunzătoare ale inanimatelor: *ornans* faţă de *ornantem, ornantes* faţă de *ornantia*.

În al doilea rând, de asemenea ca orice adjectiv, participiul prezent poseda grade de comparaţie: comparativ *ornantĭor, ornantĭus*, superlativ *ornantissĭmus,-a,-um.*

În al treilea rând, participiul prezent se putea substantiviza, fapt posibil numai în cazul în care lexemul respectiv funcţiona morfologic ca un adjectiv. Nu puţine participii îşi pierd parţial sau complet valoarea adjectivală, devenind (şi) substantive uzuale: *sapiens* (< *sapio, - ĕre, sapiī*, „a se pricepe", „a înţelege"), „înţeleptul"; *parens* (<* *pariens* < *pariō*, *- ĕre, peperī, partum*, „a naşte", „a da naştere"), „părinte" (iniţial, „care dă naştere"); *adulescens* (< *adulescō/adolescō, -ĕre, - ēuī, adultum*, „a creşte", „a se dezvolta", „a se mări"), „tânăr" (iniţial, „crescut mare", „dezvoltat") etc.; este posibil ca şi substantivul *dens*, „dinte", să reprezinte un fost participiu prezent, de la radicalul pe grad Ø al verbului *edĕre* sau *esse*, „a mânca": [**ed*]*-ent-s* > **d-ent-s* > *dens*.

În sfârşit, funcţionarea ca adjectiv a participiului prezent este dovedită în latină şi de existenţa relaţiei de sinonimie între o serie de participii şi adjectivele propriu-zise corespunzătoare: *insciens – inscius*, „neştiutor", *congruens – congruus*, „potrivit", „în acord cu", „corespunzător", *beneuolens – beneuolus*, „binevoitor", „devotat" etc.

---

[*] Este posibil ca şi substantivul *uoluntās*, „voinţă" să aibă o provenienţă participială, el putând descinde, după cum s-a presupus, dintr-un originar participiu prezent pe gradul normal *-e-* al vocalei radicale (*uel-* < *uelle*, „a voi"): **uel-ont-/at-s*, vocalism înlocuit cu *-o-* ulterior de la tema de *infectum* (prezent, persoana I singular): **uol-ont-/at-s* > *uoluntās*, cu două disimilări consonantice simultane şi închiderea timbrului vocalei sufixale în interiorul silabei. Cf. şi Gabriela Creţia, *op.cit*., 166 (pentru o ipoteză similară).

Universitatea SPIRU HARET

Din punct de vedere sintactic, comportarea ca atribut a participiului prezent este consecința manifestării sale morfologice ca adjectiv.

Totuși, participiul (prezent, în speță) – repetăm – nu s-a identificat cu adjectivul propriu-zis, nu s-a confundat cu el. În opinia specialiștilor[*], uzul adjectival al participiului prezent a fost puternic în latina vorbită şi populară, unde se pare că şi-a slăbit considerabil (poate chiar pierdut)[**] caracterul de verb, încă din epoca arhaică. În schimb, în limba literară, cultă în general, specificul şi valoarea verbală au rămas puternice, indiferent de epocă. Vom prezenta în continuare câteva dintre argumentele morfo-sintactice care pledează în favoarea rămânerii şi a manifestării participiului prezent în sfera verbală, deplina lui integrare în sistemul conjugării, la nivelul cult al limbii:

a) valorile diatezice:

a.1. activă: covârşitoare sub raport cantitativ şi ca frecvență, ca şi diacronic

a.2. medie (medială): la verbe cu semantism reflexiv (*uoluĕre*, „a se rostogoli" „a se răsuci", *uertĕre*, „a se întoarce", *mouēre*, „a se mişca", „a se deplasa" etc.).

a.3. pasivă: în contexte determinate, în mod excepțional[***]

a.4. dublă: activă şi pasivă simultan[****]

b) recțiunea complementului

Dacă provine de la un verb tranzitiv, participiul prezent îşi manifestă caracterul verbal prin faptul că permite folosirea unui complement de obiect direct:

pācem petens, „cerând/care cere pace".
C.O.D.

c) valori circumstanțiale asumate în calitate de participiu coniunct (relativ) sau absolut (cu funcție predicativă): modală, temporală, cauzală, concesivă, condițională, finală.

EVOLUȚIA ÎN LIMBA LATINĂ ŞI MOŞTENIREA ROMANICĂ. Prezentul participiului a cunoscut – în mod invers proporțional față de realitatea moştenirii romanice – o veritabilă înflorire, în uzul scrierii ca şi în cel al vorbirii, în latina târzie, atât în textele ecleziastice, cât şi în cele situate în alte sfere (administrație, istoriografie, drept etc.).

Mai ales textele creştine, biblice sau de influență biblică, înmulțesc apariția participiilor prezente până la saţietate şi pleonasm, devenind aproape un tic verbal (forjat probabil după model grecesc, de epocă *koine*) şi tinzând să se substituie gerunziului în ABL. Recurența crescută a participiului prezent va conduce, în epocă, la supralicitarea aşa-numitului nominativ absolut, format din PPA juxtapus unui substantiv în N, cu funcție de subiect; exemplul clasic este: *benedīcens nōs episcŏpus, egressi sumus forās* (*Peregr*. XX, 3), „binecuvântându-ne episcopul, am ieşit noi afară" (în locul unui ABLATIV ABSOLUT).

Se înmulțeşte, de asemenea, uzul participiilor prezente la superlativ, resimțite probabil mai expresive decât superlativele adjectivelor corespunzătoare ca sens (*pientissimus* față de *piissimus*, „cel mai/foarte pios", *amantissimus* față de *cārissimus*, „cel mai/foarte iubit" etc.).

---

[*] Vezi discuția în *ILR*, I, 191, cu bibliografia corespunzătoare; cf. şi Gabriela Creția, *op.cit*., 169.

[**] F.Stolz, J.H.Schmalz, *Lateinische Grammatik*. In 5. Aufl. völlig neubearbeitet von M.Leumann und J.B.Hofmann. München, 1928, 602.

[***] Exemple şi detalii apud Gabriela Creția, *op.cit*., 168.

[****] *Id*., *ibid*.

Universitatea SPIRU HARET

Au loc, în sfârşit, unele metaplasme participiale remarcabile în favoarea conjugării I, care se extinde, astfel, aleatoriu: apare sufixul *-ant-*, creat artificial după modelul lui *-ent-* şi extins în afara conjugării I (de exemplu, *uādante* în loc de *uādente*)[*].

În pofida unei notabile extensiuni în latina târzie, chiar în dauna altor moduri, cu care a intrat în concurenţă încă din epoca clasică, PPA nu s-a moştenit, ca formă integrată paradigmei verbale, în nici o limbă romanică. În cel mai bun caz, el s-a păstrat izolat, după transformarea lui în substantiv sau, mai rar, adjectiv: fr. *parent*, it. *parente*, rom. *părinte* (< lat. *parens* – COG *parente*[*m*]); fr. *serpent*, it. *serpente*, rom. *şarpe* (< arh. *şearpe*) (< lat. *serpens* – COG *serpente*[*m*]); rom. *rece* (< lat. *recens*, „nou" – COG *recente*[*m*]); *fierbinte* (< lat. *feruens*, „fierbând", „care fierbe" – COG *feruente*[*m*]) etc. Unele limbi romanice, ca franceza, l-au refăcut şi reintegrat sistemului verbal pe cale cultă (de exemplu: *suivant, fleurissant* etc.)[**].

2. **TIMPUL IMPERFECT**

În afară de viitorul II, cantonat exclusiv în sfera modală a indicativului, imperfectul este cel mai slab reprezentat timp în sistemul paradigmatic verbal din latină. Lui îi corespunde, simetric şi ca reprezentare modală, în sfera formativă de *perfectum*, timpul mai mult ca perfect. Pe amândouă le uneşte, în plus, absenţa din aria de utilizare a modurilor nominale, nepersonale.

2.1. *modul INDICATIV*

Imperfectul modului indicativ serveşte la exprimarea unei acţiuni/stări durative, aflate, deci, în curs de desfăşurare, dar aparţinând temporal întotdeauna sferei preteritului. Opoziţia cea mai puternică din punct de vedere semantic se realizează faţă de perfect, deoarece acţiunea/starea aflată în desfăşurare, în evoluţie, este încă neîncheiată, „im-perfectă" în raport cu momentul vorbirii, în vreme ce perfectul indică în mod clar încheierea oricărei acţiuni/stări înainte de momentul vorbirii. Terminologia acestor două timpuri, aleasă de înşişi gramaticii latini, ilustrează tocmai opoziţia aspectuală, convertită în trepte temporale.

Imperfectul este, după cum s-a arătat, un timp relativ, întotdeauna situat în raport cu un alt timp exprimând o altă acţiune/stare[***]. Relaţia dintre treapta temporală exprimată de imperfectul indicativului şi cea exprimată printr-un alt verb (verbul-reper), la un timp şi mod anume (inclusiv la acelaşi timp şi mod) este de simultaneitate:

Când tu scriai, eu citeam.

S_1

unde relaţia (S_1) este de simultaneitate perfectă.

A_1 A_2

Când (pe când) tu scriai, eu m-am îmbrăcat şi am plecat.

S_2

[*] Apud Gabriela Creţia, *op.cit*., 170.

[**] I.Fischer, *op.cit*., 118 greşeşte când afirmă că „supravieţuirea participiului prezent ca adjectiv e îndoielnică", el nefiind, cum crede autorul, fără să argumenteze, câtuşi de puţin „absent din românește". Exemplele de mai sus ne scutesc de orice alt comentariu.

[***] *ILR*, I, 180; Gabriela Creţia, *op.cit*., 104.

Universitatea SPIRU HARET

unde relația (S_2) este tot de simultaneitate (cei doi actanți efectuau simultan acțiunile respective), cu deosebirea că acțiunea exprimată de cel de-a doilea actant (A_2) – o acțiune dublă –, este încheiată în raport cu momentul vorbirii, pe când aceea exprimată de primul actant (A_1) se află în continuare în desfăşurare, neavând nici o informație sau neexistând nici un indiciu în legătură cu vreo încheiere a ei.

Revenind la imperfectul indicativului latin, vom spune că el a abandonat două dintre trăsăturile esențiale prin care se exprima în IE comună preteritul durativ: desinențele personale secundare şi antepunerea unei mărci morfologice a preteritului, în speță augmentul (ambele trăsături fiind bine conservate, între limbile IE antice, mai ales de greaca veche şi de sanscrită). Singura urmă a DP secundare este aceea de persoana I sg, *-m*, obligatorie la toate verbele, nomale sau anomale, indiferent de clasa de flexiune. În rest, DP principale le-au înlocuit în latină pe cele secundare.

Şi imperfectul indicativ, datorită cel mai probabil semantismului său specific, a fost resimțit ca aparținând temei de *infectum*, cu toate că exprima o treaptă temporală a preteritului. De aceea, în schema sa formativă, ca şi în cazul prezentului tuturor sferelor modale expuse până acum, se porneşte tot de la tema de *infectum* (sau „de prezent", „a prezentului"), T_1, căreia i se adaugă un sufix specific şi exclusiv, *-bā*, devenit marca imperfectului, şi, în mod firesc pentru un mod personal, DP de activ/medio-pasiv:

$$\overbrace{\textit{ornā-}}^{\mathbf{T_1}} + \overbrace{\textit{-bā-}}^{\mathbf{S_2}} + \overbrace{\textit{-m}, \textit{-s}, \textit{-t} \text{ etc.}\quad \textit{-r}, \textit{-ris}, \textit{-tur} \text{ etc.}}^{\mathbf{DP}}$$

Observații:

1. La conjugarea a III-a, la verbele cu T_1 terminată în *-ĭ-*, şi la conjugarea a IV-a (cu T_1 terminată în *- ī*), înaintea sufixului temporal-modal *-bā-* se intercalează vocala *-ē-* (*capiēbam/-r, audiēbam/-r* etc.), care, după cea mai simplă explicație, reprezintă extensia analogică a VT *-ĕ-*, specifică conjugării a III-a propriu-zise, tematice.

2. În mod surprinzător, la ambele conjugări amintite cantitatea elementului presufixal este lungă (*-ē-*): *ducēbām/-r* ca *faciēbām/-r, veniēbām* etc. Despre absența lui *-ē-* la conjugarea a IV-a, cf. *infra*.

Originea sufixului

Sufixul *-bā-* reprezintă, de fapt, un complex sufixal decelabil, din perspectivă IE, în 2 elemente sufixale bine definite.

Primul este reprezentat de sufixul *-ā-*, care s-a gramaticalizat în latină pe o „funcție preteritală"[*], ca – de altfel – şi în alte limbi IE antice (limbile slave, lituaniana şi unele limbi celtice); în latină el şi-a păstrat şi o funcție non-gramaticală, cum este cea derivativă. Cu funcție preteritală, se regăseşte şi ca element sufixal formativ al timpului m.m.c.pf. (*ornā-uĕr-a-m* etc.). Revenind la treapta temporală a imperfectului, sufixul *-ā-* singur, neasociat cu celălalt element sufixal (*-b-*), formează imperfectul auxiliarului, unica formă a acestui timp care nu îl posedă pe *-b-*: **es-ā-m > er- ā-m* etc.

Cel de-al doilea element sufixal are o origine obscură, încă nu îndeajuns de satisfăcător explicată până în prezent. Este posibil ca el să provină din radicalul verbului IE **bheu-/* bhū*, „a fi", „a exista", asociat celuilalt sufix pentru a forma o temă de preterit.

Aşadar, segmentul *-b-ā-* s-a ataşat, prin juxtapunere, la tema verbală conjugabilă, rezultând, de aici, o formă inițial perifrastică, ulterior, din momentul cristalizării limbii latine, desigur sudată[**].

---

[*] Gabriela Creția, *op.cit.,* 102.

[**] Pentru detaliile ipotezei, cf. *id*., *ibid*., 102-103, cu paralele argumentative şi în latină, la alte timpuri, şi în limbile romanice.

Universitatea SPIRU HARET

La conjugarea a IV-a (cu T_1 încheiată în *-ī*) se poate remarca, încă din latina arhaică şi cu prelungiri până dincolo de epoca clasică, fenomenul absenţei vocalei analogice *-ē-*: *audī-bā-t, scī-bā-t, uenī-bā-s* etc. sunt forme curent întâlnite în textele plautine şi terenţiene (unde coexistă cu cele analogice), dar şi, tot în poezie, însă non-dramatică, la un Vergilius ş.a. Ele se explică fie *ob necessitātēs metricās* (în anumite cazuri), fie ca ecouri ale uzului familiar-oral, vorbirea liberă tinzând, după cum se ştie, să unifice analogic paradigmele (un astfel de model fără vocală presufixală îl constituia, de pildă, imperfectul indicativ al lui *īre*: *ībām, ibās* etc., pentru a nu mai vorbi de imperfectul verbelor nomale, a căror T_1 se încheia într-o vocală lungă: *ornā-bā-m, tenē-bā-s* etc.). În perioada târzie a evoluţiei latinei, formele cu vocala presufixală absentă proliferează, contribuind la aceasta şi tendinţa latinei vorbite în ultimele secole de a elimina vocala *-i-* aflată în hiat (*audī-ē-bā-m*).

Alte valori semantice ale imperfectului la indicativ

În afara valorii de bază, aceea de a indica durata în sfera preteritului, în simultaneitate cu acţiunea/starea exprimată de verbul principal (reper), imperfectul cunoştea la indicativ în latină şi alte sensuri, evoluate din cel de bază. Cel mai frecvent întâlnit este sensul conativ (< lat. *conor, -ārī, conātus sum*, „a încerca", „a se strădui"), prin intermediul căruia se exprimă efortul (încă neîncheiat, în curs de desfăşurare) depus de actant în vederea realizării acţiunii/stării exprimate de verb (efort nu neapărat încununat de succes prin realizarea acţiunii/stării); ca în exemplul următor: *Resistēbāt, sed eum hostēs circumgrediēbantur*, „Încearca să ţină piept, dar duşmanii îl înconjurau".

Ideea de încercare o presupune şi pe aceea de repetare a încercării, prin urmare o altă valoare specifică imperfectului indicativ latin era cea iterativă, ca într-un binecunoscut pasaj plautin: *Quid quaeritas? – Demaetum uolēbām* (*Asin*.392), „Ce tot cauţi? – Încercam să dau de Demaetus". Din acest pasaj rezultă şi o nuanţă suplimentară („terţiară") faţă de cea conativ-iterativă, şi anume aceea denumită de obicei de atenuare sau de modestie („în ceea ce mă priveşte...").

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Fiind o formă „încărcată" fonetic, deci marcată din plin din punct de vedere morfematic, imperfectul indicativului s-a perpetuat în limbile romanice, mai ales paradigmele în *-ā-bā-* şi *-ē-bā-*, dar uneori şi aceea în *-ī-bā-*. Se deosebesc limbi romanice care au păstrat elementul sufixal cel mai reprezentativ al imperfectului, *-b-*, eventual cu o uşoară modificare consonantică (spaniola, italiana, ultima înlocuindu-l cu fricativa *-v-*), şi limbi romanice care l-au pierdut (cazul francezei, al românei şi, din nou, al spaniolei).

Pentru română, imperfecte de tipul *cânta, tăcea, auzea* etc. presupun etimonuri latine care l-au pierdut pe *-b-* intervocalic: *cantā-~~bā-t~~* > **cantà-a* > *cântà* (prin asimilarea vocalică finală, cu păstrarea locului accentului originar); *tacē-~~bā-t~~* > **tacé-a* > *tăceà* (cu diftongarea vocalelor finale, ajunse în contact, dar aflate în hiat; se conservă, de asemenea, foarte bine poziţia accentului latin); *audī-ē-~~bā-t~~* > **audī-e-a* > *auzea* (cu aceeaşi diftongare a vocalelor finale ajunse în contact, dar aflate iniţial în silabe diferite, simultan cu degradarea naturii oclusive a dentalei sonore, sub acţiunea erodantă a vocalei *-i-* aflate în hiat şi tinzând să dispară, dar nu fără urme).

Desinenţele de persoana I sg, a II-a sg şi a III-a pl. sunt create în limba română (şi nu moştenite: *-m* latin în poziţie finală era, în vorbirea populară, practic nepronunţat) pe cale analogică, după cum s-a demonstrat*.

---

* Al. Rosetti, *op.cit.*, 153 (cu bibliografie).

Universitatea SPIRU HARET

2.2. *modul* CONJUNCTIV

Din punct de vedere morfologic, ca şi din punct de vedere semantic, cel de-al doilea tip modal de imperfect a deținut în sistemul verbal al latinei culte (dar, parțial, şi al celei vorbite) o poziție bine definită, nicidecum „debilă”[*], ci forte şi chiar „fortificată în timp”[**] (prin relația secundară, de tip paronimic, cu infinitivul prezent activ), contribuind la completarea şi regularizarea sistemului paradigmatic verbal latin, la nuanțarea valorilor semantice (depăşindu-se, astfel, „handicapul” pierderii condițional-optativului IE) şi la îmbogățirea paletei de expresie sintactică (prin bogata recurență în cadrul subordonării). Latina cultă l-a utilizat în toate epocile şi i-a îmbogățit utilizările, transformându-l într-o adevărată emblemă a caracterului îngrijit, elegant, cultivat al expresiei.

Din punctul de vedere al originii şi formării, imperfectul latin este, la conjunctiv, după toate probabilitățile, o creație survenită în spațiul şi timpul latin, dar cu material morfematic de origine IE. Specialiştii au arătat că formația morfologică reprezentată de imperfectul conjunctivului este de dată recentă, mai exact italică, întrucât, în afara idiomurilor italice, nu există paralelisme cu formațiile latine de conjunctiv imperfect[***].

Forme arhaice, asimilate ulterior paradigmei de conjunctiv imperfect, de tipul *fo-rĕ-m, fo-rĕ-s, fo-rĕ-t, fo-rĕ-nt*, „aş fi” etc. arată că, inițial, imperfectul conjunctivului pornea de la o temă autonomă, independentă de cea de *infectum* (nu aveau nici o legătură cu tema **es-/*s-* de *infectum* a lui *esse*, ci proveneau, ca şi formele *fu-ā-m, fu-ā-s* etc., asimilate conjunctivului prezent, de la radicalul IE* *bheu-/*bhū-*, „a fi”).

Ulterior, imperfectul conjunctivului, ca şi prezentul lui, s-a aliniat temei de *infectum*, intrând astfel în sistem. Modul de formare ne indică următoarea schemă:

$$\mathbf{T_1 + S_2 + DP},$$

unde S_2 = *-rē-* (< IE **-sē-*), ulterior scurtat (*-rĕ-*) în silabă finală închisă (cu excepția situației când urma *-s*: *-rĕ-m*, *-rĕ-t*, dar *-rē-s*).

DP sunt binecunoscutele desinențe personale active/medio-pasive, absolut aceleaşi ca la imperfectul indicativului.

Exemplu: *ornā-rĕ-m, ornā-rē-s, ornā-rĕ-t* etc.
ornā-rĕ-r, ornā-rē-rĭs, ornā-rē-tŭr etc.

Observații

1. Originea sufixului (IE**-sē-* > lat. *-sē-* > *-rē-*, prin rotacizarea intervocalică a oclusivei siflante, fenomen intern şi pur latin) a fost mult discutată şi rămâne încă nesoluționată definitiv[****].

2. Forma originară a sufixului, nerotacizată, s-a conservat izolat, la două verbe anomale şi omonime: *es-se*, „a fi” şi *ed-se* > *es-se*, „a mânca” (există şi infinitivul mai recent, regularizat, *edĕre*). Sufixul originar s-a asimilat la consoana finală a radicalului verbelor atematice, de tipul *fer-rem* (<* *fer-se-m*), *uel-lem* (<* *uel-se-m*) etc.

3. Sufixul *-sē-* este întâlnit şi în componența complexului sufixal - *is-sē-*, prin intermediul căruia se formează m.m.c.p. conjunctivului.

---

[*] Cum consideră unilateral I.Fischer, *op.cit*.,114.
[**] Gabriela Creția, *op.cit*., 118.
[***] *ILR*, I, 184; Gabriela Creția, *op.cit*., 118 (cu câteva exemple italice).
[****] O prezentare succintă apud Gabriela Creția, *op.cit*., 117.

Universitatea SPIRU HARET

4. Relaţia secundară cu infinitivul s-a datorat coincidenţei rezultatului evoluţiei fonetice a sufixului omofon *-se-*: în ambele situaţii, şi la imperfectul conjunctivului, şi la infinitivul prezent activ, siflanta, cum am notat deja, se rotacizează. Iniţial, deosebirea între cele două sufixe era clar marcată prin cantitate: *-sĕ-* (> *-rĕ*) la infinitiv, *- sē-* (> *- rē-*) la imperfectul conjunctivului, dar şi prin faptul (care, desigur, s-a păstrat în continuare) că sufixul conjunctivului era urmat de DP, pe când cel al infinitivului, în chip firesc, nu era urmat de nici o desinenţă; ulterior, şi sufixul conjunctivului va cunoaşte scurtarea vocalei, în condiţiile arătate mai sus.

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Asemănarea formală cu perfectul conjunctivului şi, prin acesta, cu viitorul II, ca urmare a alterării fonetice (la nivelul silabelor finale) survenite în vorbirea popular-vulgară a latinei, a contribuit, în cele din urmă, la „şubrezirea" – însă, repetăm, numai în vorbire – a imperfectului conjunctiv. Dubla concurenţă paronimică a restrâns, la nivelul oralităţii, uzul acestei forme modal-temporale, care, însă, nu a dispărut complet, dovadă fiind moştenirea ei în sardă, cu conservarea valorilor originare[*].

Restul limbilor romanice nu a mai păstrat imperfectul conjunctivului, locul lui fiind luat de mai mult ca perfectul aceluiaşi mod.

3. **TIMPUL VIITOR (I)**

3.1. *modul INDICATIV*

Deşi exprimă, în esenţă, un fapt al realităţii, o acţiune sau o stare aparţinând în mod efectiv realului, şi nu non-realului, viitorul modului indicativ (ca, de altfel, al tuturor celorlalte moduri care îl cunosc şi folosesc), datorită, în primul rând, valorii sale temporale – exprimând ideea de posterioritate faţă de momentul vorbirii, precum şi faţă de întreaga sferă a preteritului –, a fost resimţit încă de la originile utilizării lui în latină ca un timp prin excelenţă subiectiv-afectiv[**], încărcat de nuanţe modale subtile, uneori greu de delimitat: dorinţa sau temerea în legătură cu împlinirea acţiunii/stării date, voinţa, necesitatea, obligaţia sau nesiguranţa în îndeplinirea ei[***].

Valoarea fundamentală a viitorului – ilustrată în primul rând de indicativ – rămâne aceea prospectivă. Ei i se adaugă, cum aminteam, o paletă destul de largă de valori şi nuanţe modale, care apropie viitorul cel mai mult de conjunctiv, întrucât predominantă între valorile modale ale viitorului se distinge cea de posibilitate, specifică şi ea (chiar dacă nu este unica) modului conjunctiv.

Faptul nu constituie, de bună seamă, o întâmplare. Viitorul latin se formează cu sufixe care au aparţinut, originar, conjunctivului (prezent) – desigur, nu numai cu ele –, astfel încât se poate afirma că, pentru o mare parte dintre verbele latine, viitorul s-a născut din conjunctiv. Vom urmări, aşadar, în continuare proveniența şi formarea viitorului modului indicativ în latină.

A. Astfel, formele de viitor ale verbelor tematice (de conjugarea a III-a), precum şi ale verbelor a căror temă primară se termină în vocalele caracteristice *-ĭ-* şi *-ī-* (de conjugarea a III-a în *-ĭ-*, tipul *facio*, şi de conjugarea a IV-a), în sfârşit

[*] I. Fischer, *op.cit*., 114; *ILR*, 184; Gabriela Creţia, *op.cit*., 118-119.

[**] I. Fischer, *op.cit*., 107; Gabriela Creţia, *op.cit*., 105.

[***] Autoarea menţionată în nota precedentă semnalează judicios (*ibid*., n.73) că în diverse limbi IE moderne, romanice, germanice (şi, adăugăm noi, şi în altele aparţinând aceleiaşi familii), viitorul se formează în mod perifrastic, utilizându-se verbe modalizante care traduc exact ideea de voinţă sau de necesitate, semantism originar pierdut, totuşi, în faza modernă a evoluţiei limbii respective, prin gramaticalizare.

Universitatea SPIRU HARET

viitorul verbului *esse* reprezintă, la origine, conjunctive propriu-zise, întrucât formele în cauză fie sunt alcătuite cu ajutorul celor 2 sufixe cu care se forma conjunctivul prezent în IE (devenite în latină *-ā-* şi *-ē-*), fie continuă pur şi simplu formele de conjunctiv prezent din IE (în cazul lui *esse*). Schema formativă în cazul ultimelor două conjugări latine este, deci, următoarea:

a. conjugarea a III-a
   1. **R + S_2 + DP** : tipul tematic propriu-zis
   2. **T_1 + S_2 + DP** : tipul cu tema în *-ĭ-*

b. conjugarea a IV-a
   T_1 + S_2 + DP

Exemple:

A

a. 1. *pōn-ā-m* (cu scurtarea ulterioară a vocalei predesinențiale)
pōn-ē-s
pōn-ē-t (şi aici, cu scurtarea predesinențialei)
etc.

M/P

pōn-ā-r (apoi, cu scurtare, *pōn-ă-r*)
pōn-ē-ris
pōn-ē-tur
etc.

A

a. 2. *faci-ā-m* (cu scurtarea ulterioară a predesinențialei)
faci-ē-s
faci-ē-t (cu scurtarea ulterioară a predesinențialei)
etc.

capi-ā-r (> *capi-ă-r*)
capi- ē-ris
capi- ē-tur
etc.

b. A *audi-ā-m* (> *audi-ă-m*), *audi-ē-s, audi-ē-t* (> *audi-ĕ-t*) etc.
M/P *audi-ā-r* (> *audi-ă-r*), *audi-ē-ris, audi-ē-tur* etc.

După cum se observă din exemplele de mai sus, S_2 diferă în funcție de persoanele (şi numerele) gramaticale, mai exact spus S_2 pentru persoana I sg se opune lui S_2 utilizat pentru toate celelalte persoane. Asimetria sufixală *-ā-/-ē-* arată că viitorul, la aceste clase de flexiune, este singurul timp din latină la care nu există o unitate, o coerență sufixală la toate persoanele. Ea a fost realmente incomodă pentru vorbitori şi s-a încercat alinierea persoanei I la celelalte (prin crearea unei terminații *-em*, atestate sporadic la Plautus)[*]: încercarea a fost, însă, din motive neelucidabile, sortită eşecului, latina cultă preferând, pentru persoana I singular, confuzia omonimică cu conjunctivul prezent în locul unei diferențieri clarificatoare.

B. Formele de viitor ale primelor două clase de flexiune verbală au apelat, în schimb, la un mod diferit de formare a viitorului, rezultând de aici un cu totul alt S_2 la conjugările I şi a II-a față de S_2 la a III-a şi a IV-a. Formele de viitor aparținând

[*] Prin forme de tipul *sinem, faciem* (în loc de *sinam, faciam*) etc. Cf. Gabriela Creția, *op.cit*., 107 (cu trimitere bibliografică în n.74).

Universitatea SPIRU HARET

primelor două clase flexionare au rezultat, ca şi imperfectul indicativului, din fuziunea a două elemente iniţial juxtapuse: tema de *infectum* (la origine, în IE comună, un substantiv verbal) şi aoristul conjunctivului verbului IE **bheu-/*bhū*, „a fi”. Rezultatul s-a gramaticalizat, în privinţa celui de-al doilea element formativ, sub înfăţişarea lui S_2 ca *-b(i)-*, în cadrul schemei următoare:

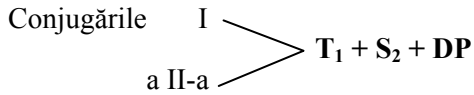

		A	M/P
Exemple:	I	*ornā-b-o*	*ornā-b-ŏr*
		ornā-bĭ -s	*ornā-bĕ-rĭs*
		ornā-bĭ-t	*ornā-bĭ-tur*
		etc.	etc.
	II	*tenē-b-o*	*tenē-b-or*
		tenē-bĭ -s	*tenē-bĕ-ris*
		tenē-bĭ-t	*tenē-bĭ-tur*
		etc.	etc.

Diferenţa de S_2 între primele două şi ultimele două clase de flexiune verbală s-a impus cu necesitate în condiţiile în care ataşarea sufixului vocalic *-ā-/-ē-* la teme terminate în *-ā-*, *-ē-* nu ar fi putut conduce decât la o confuzie cu prezentul indicativului.

Observaţii

1. La accentuarea diferenţierii între cele două tipuri de S_2 a contribuit, foarte probabil, şi existenţa formelor de imperfect indicativ.

2. Pe de altă parte, sub acţiunea unificatoare a analogiei (aşa-numita „presiune analogică”), la conjugarea a IV-a sunt atestate, chiar din epoca arhaică (aceea a textelor plautine), forme paralele de viitor cu sufix consonantic: *audībō, seruībō, dormībō, aperībō* etc.[*] Nici ele nu s-au impus în limba normată.

3. Acţiunea analogică s-a extins şi asupra conjugării a III-a, după modelul oferit de imperfectul în *-ē-ba-m/-s/-t* etc. şi de viitorul analogic cu sufix consonantic creat la conjugarea a IV-a: *dicē-b-ō, uiuē-b-ō, exsugebō* etc.[**]

4. Pentru paradigma verbului *esse*, cf., *infra*, capitolul X. *Morfologia verbului (III). Flexiunea anomală*, pp. 262-263.

5. Există câteva forme arhaice şi izolate de viitor format cu un alt sufix decât cele menţionate până acum: *-s-*, sufixul tipic, în greaca veche, de formare a viitorului I (el se reîntâlneşte şi în alte limbi IE antice, precum în sanscrită, în vechea persă, în limbile baltice); exemplele, reduse de altfel, din latină, de tipul *faxō, dīxō, capsō*, „voi face”, „voi zice”, „voi lua” etc., sunt limitate, cum am arătat, în timp; lor li se adaugă forme cu sufixul dublat (*amassō*, „doresc să iubesc”, *capessō*, „vreau să apuc”, „să înşfac”, *lacessō*, „caut să provoc”, „stârnesc” etc.), cu sens evident desiderativ. În opinia specialiştilor, sufixul *-s-* exprima în IE comună valori tipic desiderative, de unde contribuţia lui decisivă în formarea

[*] Trimiterile exacte se află la Gabriela Creţia, *op.cit*., 107. În opinia autoarei, la care subscriem, formele de viitor consonantic la conjugarea a IV-a au putut fi sprijinite şi de prezenţa unui model analogic, şi anume acela al imperfectului verbului atematic şi anomal *īre*, „a merge” (*ī-ba-m, ī-ba-s, ī-ba-t* etc.).

[**] Pentru trimiteri şi alte exemple, cf. *ibid*., 108.

Universitatea SPIRU HARET

viitorului, în anumite idiomuri IE antice (inclusiv în alte limbi italice, în afară de latină, precum în osco-umbriană).

EVOLUȚIA ÎN LIMBA LATINĂ. Pe de o parte datorită „punctelor slabe”[*] existente în organizarea morfologică (lipsa de unitate în formarea viitorului pe clase de flexiune şi chiar în funcție de persoane/numere) şi ca urmare a evoluției fonetice (pronunția neglijentă tinzând să creeze omonimia viitorului I cu perfectul indicativ la anumite conjugări şi cu prezentul indicativ la conjugarea a III-a, pentru a nu mai aminti de coincidența între viitorul I şi conjunctivul prezent la persoana I sg., la aceeaşi conjugare a III-a şi la conjugarea a IV-a), pe de altă parte datorită aurei sale pronunțat subiectiv-afective, viitorul I a stat în latină sub semnul unei constante tendințe spre înnoirea şi, deci, multiplicarea expresiei. Încă din epoca arhaică şi continuând în plină epocă clasică, sub impulsul fecund al vorbirii familiar-populare, viitorul I normat de limba literară se vede concurat în texte de o gamă destul de largă de modalități perifrastice, care nu au înlocuit, propriu-zis, viitorul, ci i-au diversificat paleta semantică, scoțându-i în evidență valențele modal-aspectuale (valoarea de posibilitate, de voință, de inițiere a unei acțiuni etc.). Le trecem, pe scurt, în revistă:

a) aşa-numita conjugare perifrastică activă, formată pe baza participiului viitor activ (PVA) şi a auxiliarului *esse*; perifrază curentă în epoca clasică, evidențiind de cele mai multe ori intenția subiectului de a realiza o acțiune/stare sau iminența realizării acesteia: *futūrus est*, „urmează să fie”, *ornātūrus sum*, „am de gând să împodobesc”, *ītūrī sunt*, „ei sunt pe punctul de a pleca” etc. (se utilizează şi viitorul indicativ al auxiliarului).

b) aşa-numita conjugare perifrastică pasivă, alcătuită din participiul viitor pasiv (PVP) şi auxiliar; perifrază curentă în epoca clasică (şi anterior) pentru a exprima ideea de obligație absolut necesară, ea deviază ulterior spre ideea generică de viitor, diminuându-şi sau chiar pierzându-şi valoarea semantică de bază, aceea a necesității: *ōrandum est*, „trebuie să facem o rugăciune”, „e momentul să ne rugăm”, „ne vom ruga”; *orandum erit*, „vom începe rugăciunea”.

c) verbe modalizante, la indicativ, urmate de infinitivul verbului propriu-zis:

c.1.	*posse*, „a putea”	*possum dicĕre*, „pot a zice”, „am puterea de a zice” (= voi zice); se întâlneşte destul de rar cu sensul de viitor, numai în textele târzii.
c.2.	*dēbēre*, „a trebui”	*dēbeō cantāre*, „e nevoie să cânt”, „trebuie să cânt” (= voi cânta); atestat în latina târzie şi în medio-latină.
c.3.	*uelle*, „a voi"	*uolō scrībĕre*, „vreau a scrie”, „voi a scrie” (= voi scrie); apare atestat încă din latina preclasică, dar sporadic; în traducerea Evangheliilor (*Vulgata*), corespunde aproape întotdeauna construcției perifrastice greceşti cu verbul μέλλειν urmat tot de infinitiv.
c.4.	*incĭpĕre*, „a începe”	este un calc după perifraza greacă menționată mai sus, verbul latin fiind un corespondent exact al celui grecesc; uzul este, desigur, tot târziu, preponderent în textele creştine.
c.5.	*habēre*, „a avea”	uzul verbului cu funcție modalizatoare şi tinzând să se transforme într-un al doilea auxiliar (ceea ce nu s-a întâmplat, totuşi, în latina antică) este atestat destul de devreme, chiar în epoca clasică, după cum o dovedeşte un faimos pasaj ciceronian, din *Epistulae*: *nihil habeo ad tē scrībĕre* (*Ad Att*. II, 22, 6), „nu am nimic a-ți scrie”, unde ideea de posesie este încă destul de puternică, lăsând însă liberă manifestarea şi a altor nuanțe; în epoca târzie, valoarea prospectivă, de viitor, devine predominantă şi,

[*] I.Fischer, *op.cit*., 107-108.

Universitatea SPIRU HARET

practic, o elimină, în diverse contexte, pe cea de posesie: începutul transformării lui *habēre* dintr-un verb obişnuit, cu valenţe modalizatoare, într-un veritabil auxiliar, se află aici; citãm şi noi un cunoscut exemplu dintr-un text augustinian: *tempestas illa tollere habet tōtam paleam dē āreā* (*In Euang. Ioh*. IV, 1, 2), „furtuna aceea are să ridice (= va ridica) toate paiele de pe arie".

c.6. *uādĕre* (sau un sinonim), „a merge", „a porni": uz exclusiv oral.

Rezultă din prezentarea de mai sus că viitorul I a tins în vorbirea populară, pe măsura apropierii de epoca târzie, să fie mai întâi restrâns, apoi, în cele din urmă, eliminat, formaţiile analitice substituindu-i-se treptat, până la definitiva înlocuire. Formele de viitor analitice şi sintetice au coexistat secole de-a rândul. Gramaticalizarea perifrazelor echivalente, parţial sau total, viitorului I, sintetic, s-a realizat *în vorbirea populară, înainte* de dizolvarea unităţii latinei antice şi de apariţia limbilor romanice[*], cea mai puternică fiind gramaticalizarea în latina vorbită târzie a perifrazelor infinitivale cu *habēre* (preponderent în spaţiul occidental al latinităţii antice) şi cu *uelle* (devenit, prin analogie, [*]*uolēre*, pe baza lui *uolō*), în spaţiul oriental al latinităţii antice, respectiv în latina dunăreană.

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Viitorul I, sintetic, „cult" (*id est*, „literar", „normat"), a dispărut total în limbile romanice[**]. Acestea au continuat perifrazele echivalente viitorului sintetic, cu o repartiţie relativ uniformă: franceza, italiana şi spaniola au generalizat utilizarea lui *habēre* (conjugat la prezentul indicativului) postpus infinitivului verbului de bază (tipul (*cantāre habeō* > fr. *chanterai* etc.); totuşi, sporadic, unele dialecte italiene l-au folosit, ca în spaţiul oriental al latinităţii, pe *uolō* în locul lui *habeō*, dar antepus infinitivului, exact ca în română (de exemplu, în dialectul din Abruzzi); în schimb, româna şi dalmata (izolat şi provensala şi alte dialecte romanice occidentale) au utilizat perifraza cu *uelle* ca modalitate moştenită şi de bază pentru exprimarea viitorului (tipul *uolō dare* > rom. *voi*[*u*] *da*)[***].

ALTE VALORI AL TIMPULUI VIITOR. Valoarea temporală propriu-zisă, cea prospectivă, rămâne, indiscutabil, cea fundamentală în cazul viitorului la indicativ (cf., *supra*, p. 202). Alături de ea coexistă, datorită originii acestui timp, şi valori specific modale, dintre care sunt de semnalat:

---

[*] „/.../ în limba populară, alături de viitorul I au existat totdeauna perifraze, dintre care unele au învins forma simplă la sfârşitul latinităţii" (*ILR*, I, 183); cf. şi Gabriela Creţia, *op.cit*., 109; contra, I.Fischer, *op.cit*., 109, care crede eronat – şi altfel decât majoritatea cercetătorilor în domeniu – că perifrazele echivalente ale viitorului erau „substitute ocazionale" ale acestuia (mulţimea atestărilor îl contrazice evident pe autor), gramaticalizarea „construcţiilor" analitice petrecându-se, în opinia autorului, „după destrămarea unităţii" latinei. Dezvoltările ulterioare ale viitorului, aduse ca argument în favoarea tezei sale de către I.Fischer, sunt nerelevante, discuţia trebuind să rămână circumscrisă spaţiului Antichităţii.

[**] O prezentare amplă, atent elaborată, a cauzelor acestei dispariţii, coroborate cu progresia în limba vorbită a formelor analitice, se află în *ILR*, I, 182-183; cf. şi Gabriela Creţia, *op.cit*., 110.

[***] Despre moştenirea formelor lui [*]*uolēre* şi transformarea lui în auxiliar în română şi în dialectele ei, succint apud Al.Rosetti, *op.cit*., 159; semnalăm existenţa în română şi a perifrazei cu *a avea*, construite iniţial cu infinitivul, ca în sardă, modelul comun fiind latin: *habeō ad cantāre* > rom. *am a cânta,* sard. *app'a a cantar*. Cf. Gabriela Creţia, *op.cit*., 110. Substituirea infinitivului cu conjunctivul şi crearea, de aici, a unui nou viitor perifrastic este internă în română.

Universitatea SPIRU HARET

1) valoarea injonctivă, corespunzătoare celei hortative a modului conjunctiv; este ilustrată, de pildă, de formula, tipică în comedie, *ibo* (*intro*), „ia hai să merg (înăuntru)", „ia să intru", echivalenta conjunctivului *eam*, „să merg", „să mă duc".

2) valoarea potențială, accentuând pe ideea de probabilitate/posibilitate, ca într-o altă formulă, curentă în discursuri, în tratate etico-filosofice ori în epistole, în proză ca şi în versuri: *dīcet* (*ali*)*quis*, „va zice, poate, cineva", „va putea zice cineva".

3) valoarea deliberativ-dubitativă, reprezentând o variantă şi, totodată, o nuanță semantică desprinsă din cea potențială; preluăm un cunoscut exemplu[*]: *quid loquar? quid fābulābor? quid negābō aut quid fatēbor?*. „ce-am să zic? ce-am să vorbesc? ce-o să neg sau ce-o să recunosc?" (Plautus, *Captīuī* 553).

3.2. *modul IMPERATIV*

Deține, încă din latina arhaică, o pregnantă valoare temporală, dar numai în contrast cu prezentul imperativului, pe baza căruia, de altfel, s-a şi format. Deosebirea dintre cele două timpuri ale imperativului s-a păstrat până în epoca ciceroniană, după care uzul viitorului începe să intre în regres. Cel mai des, viitorul imperativului se întâlnește în textele juridice (cu precădere în cele de legi), în adagiile şi sentențele jurisprudenților.

Schema formativă este următoarea:

$$\mathbf{T_1 + DP} \text{ , deci } S_2 = \emptyset$$

Ca şi în cazul timpului prezent, remarcăm absența sufixului modal-temporal (S_2). În schimb, viitorul imperativului este mai bogat cu o persoană, şi anume a III-a (sg/pl), care corespunde cel mai bine semantismului temporal, deoarece reprezintă un destinatar indirect, valabil în general sau pentru oricare moment ulterior actului locuționar.

DP sunt următoarele:

A

	SG	PL
II	- *tō*	- *tōte*
III	- *tō*	- *ntō*

Observații

1. Atașarea DP la tema de *infectum* fără intermediul unui sufix provoacă şi la viitorul imperativului anumite modificări fonetice la conjugarea a III-a propriu-zisă (tematică), prin închiderea timbrală a VT *-ĕ-*: **pōn-ĕ-tō* > *pōn-ĭ-tō*; **pōn-ĕ-tōte* > *pōn-ĭ-tōte*; același fenomen fonetic are loc şi la medio-pasiv.

2. La persoana a III-a plural, înaintea DP *-ntō* se utilizează, ca şi la aceeaşi persoană a indicativului prezent, VT *-ŏ-* > *-ŭ-*: **pōn-ŏ-ntō* > *pōn-ŭ-ntō*; are loc aceeaşi alternanță şi la medio-pasiv.

3. Viitoarea DP *-tō* din latină reprezintă continuarea unei DP indo-europene (inițial, o particulă enclitică) **-tod*, utilizate pentru persoanele a II-a şi a III-a sg/pl; în latină ea s-a limitat numai la singular. Epigrafic, forma originară a desinenței IE s-a conservat izolat, în câteva vechi inscripții italice (de exemplu, pe așa-numitul Vas al lui Duenos: *statod*, sau în *CIL* I^2, 366: *suntod, datod, licetod, uiolatod* etc.); desinența s-a păstrat şi în oscă.

4. Desinențele de plural, la a II-a, respectiv a III-a persoană, sunt creații noi, recente în latină, mai exact formații analogice: *-tōte* este decompozabilă în *-tō* de la singular (resimțită deja şi funcționând ca o desinență) + *-te*, desinența propriu-zisă, analogică cu *-te* de la aceeaşi persoană a imperativului prezent; *-ntō* a suferit, la rândul ei, influența indicativului prezent, la aceeaşi persoană.

[*] Citat de Gabriela Creția, *op.cit*., 111.

Universitatea SPIRU HARET

Exemplificăm printr-un verb aparţinând primei clase de flexiune:

A

SG		PL	
II *ornātō*	„să împodobeşti!”	II *ornātōte*!	„să împodobiţi!”
III *ornātō*	„să împodobească!”	III *ornantō*!	„ei/ele să împodobească!”

La M/P, DP sunt următoarele:

SG	PL
II - *tor*	
III - *tor*	III -*ntor*
II *ornātor*, „să fii împodobit!”	
III *ornātor*, „(el/ea) să fie împodobit(ă)!”	III *ornantor*, „(ei/ele) să fie împodobiţi/-te!”

Observaţii

1. Ca şi la diateza activă, imperativul viitor M/P, neavând echivalent în română, se traduce prin prezentul conjunctivului, de care se află situat atât de aproape ca semantism.

2. Spre deosebire de viitorul A, imperativul viitor M/P este defectiv de persoana a II-a pl., faptul constituind una dintre dovezile legăturii acestei forme modal-temporale, posedând un semantism specific, cu persoana a III-a, între cele două categorii (timp/mod – persoană) manifestându-se o evidentă solidaritate semnificativă.

3. În ansamblul lui, medio-pasivul imperativului viitor s-a construit relativ recent şi analogic, prin adăugarea desinenţei *-r* la cele active.

Utilizarea timpului viitor al imperativului

A cunoscut, cum am arătat deja, o răspândire destul de largă în epoca arhaică şi preclasică, atât la nivelul vorbirii populare, cât şi în registrul cult. În latina clasică, aria lui de utilizare se restrânge în mod semnificativ, astfel încât în epoca următoare, postclasică, şi mai ales în latina târzie se estompează, respectiv dispar orice deosebiri de ordin semantic între prezentul şi viitorul imperativului: dacă mai apare în texte, de exemplu în cele poetice, ultimul alternează cu primul şi ambele cu conjunctivul prezent, dovadă a supravieţuirii viitorului imperativului doar ca un cultism, ca o reminiscenţă cultă. Astfel se explică şi faptul că, ignorat de vorbirea curentă, imperativul viitor nu s-a moştenit în limbile romanice, ieşind total din uz înainte de dizolvarea unităţii latinei.

Pentru epoca arhaică şi preclasică notăm următoarele situaţii de utilizare:

1. în prescripţiile de legi (mai ales, în *Lex XII Tabularum*) cu orientare spre un viitor „permanent”, universal valabil;

2. în corelaţie cu un imperativ prezent (în special în comedia plautină), pentru a se face distincţia între un ordin cu executare imediată, exprimată prin „prezent”, şi unul de atenţionare generală, permanent valabil, exprimată prin „viitor”;

3. în corelaţie cu un viitor (I sau II) într-o propoziţie secundară, subordonată.

Regresul şi, apoi, dispariţia din vorbirea obişnuită a viitorului imperativ rămân a fi explicate, în ultimă instanţă, prin ştergerea diferenţierii semantice dintre acesta din urmă şi prezentul imperativ, ambele timpuri ajungând să exprime aceeaşi idee de ulterioritate temporală în raport cu momentul locuţionar.

Universitatea SPIRU HARET

3.3. *modul INFINITIV*

La treapta temporală de viitor, infinitivul se înfăţişează cu două forme distincte, în funcţie de diateze. Ambele forme sunt, însă, analitice, compuse din câte două alte elemente, în general fiecare obligatorii. Caracterul analitic, perifrastic, al infinitivului viitor A şi M/P trădează formaţia lor mai recentă, cel puţin în cazul viitorului M/P. În sfârşit, semnalăm şi faptul că ambele forme de infinitiv viitor nu au autonomie sintactică, în sensul că nu pot apărea niciodată în propoziţii principale, ci numai în subordonate dependente de un anumit verb regent, cu semantism bine definit (din sfera actului locuţionar, al percepţiei senzorial-afective, al actului volitiv), sau după verbe şi sintagme verbale impersonale. De aceea, traducerea infinitivului viitor în limbile moderne (în speţă, în română) nu se poate face decât perifrastic şi prin utilizarea unei conjuncţii tipic subordonatoare („că ..."), urmate de indicativul viitor activ sau pasiv al verbului respectiv („că va ..." sau „că va fi ...").

Infinitivul viitor A

Nu poate fi disociat – după cum procedează, de altfel, în mod curent şi gramatica practică – de adjectivul verbal format cu sufixul complex *-tūrus*, *-tūra*, *-tūrum* (pentru cele 3 genuri, desigur), adjectiv încadrat de gramatici în categoria participiului viitor activ (PVA, despre care cf. subcapitolul următor). Ambele formaţii sunt înrudite în planul originii şi, de asemenea, ambele constituie creaţii pur latine, fără corespondent nu doar în limbile IE antice, dar nici chiar în cele italice. Raportul dintre PVA şi infinitivul viitor activ poate fi văzut – aşa cum de altfel s-a şi semnalat[*] – ca unul dintre un mod de expresie personală sau personalizată şi un mod de expresie impersonală. Din perspectivă cronologică, acest raport rămâne, însă, neelucidat încă, neajungându-se, deocamdată, la un acord general privitor la prioritatea uneia sau a celeilalte categorii verbale, ca urmare a neclarităţii originii lor.[**]

Schema formativă a infinitivului viitor activ este următoarea:

PVA ± *esse*

unde PVA se află întotdeauna la cazul AC (sg/pl), deoarece, în ansamblul lui, infinitivul viitor activ intră în componenţa unei subordonate de tip completiv – completiva infinitivală –, al cărei subiect se află întotdeauna la AC (excepţiile alcătuiesc o subcategorie aparte a infinitivalei), iar predicatul la infinitiv.

În latina clasică, la autorii a căror preocupare pentru eleganţa expresiei este maximă, cel de-al doilea element al infinitivului viitor activ, şi anume chiar infinitivul auxiliarului, *esse*, este întotdeauna prezent. Prezenţa lui nu este, însă, nici chiar în latina clasică, obligatorie: arborescenţa unei fraze, prin multiplicarea subordonatelor, sau caracterul deductibil din context al lui *esse* pot să nu îi mai facă absolut necesară şi, deci, obligatorie prezenţa.

În ceea ce priveşte PVA, modul lui de formare va fi indicat în subcapitolul următor. Ne mulţumim acum doar să arătăm că, înglobat în structura infinitivului viitor activ, PVA devine o formă verbal-nominală pe jumătate imobilă, cu flexiune doar la AC sg/pl: *-ūrum, -ūram, -ūrum* şi, respectiv, *-ūrōs, -ūrās, -ūra*.

---

[*] Gabriela Creţia, *op. cit*., 200.

[**] Pentru întreaga discuţie şi argumentare, a se vedea expunerea, concentrată şi clară, a Gabrielei Creţia, *ibid*., 200-202.

Universitatea SPIRU HARET

Exemplificăm schema formativă cu verbul deja folosit în acest scop:
conjugarea I: *ornātūrum, -tūram, -tūrum esse*
„că el/ea va împodobi”
ornātūrōs, -tūrās, -tūra esse
„că ei/ele vor împodobi”

Infinitivul viitor M/P

Este posibil să reprezinte o formă mai recentă decât cea de activ, dată fiind imobilitatea elementelor ei componente, alăturate la un moment dat şi reunite într-o perifrază care mai păstrează, uneori (în funcţie de contextul sintactic), semantismul individual originar al componentelor. Schema formativă reuneşte şi aici o formă pronunţat nominală (supinul în AC) tot cu un infinitiv prezent, de data aceasta al verbului *īre*, „a merge”, „a se duce” (devenit în situaţia de faţă un auxiliar cu aceeaşi funcţie ca *esse*), dar la diateza pasivă şi cu sens impersonal.

S + *īrī*

în exemplul *ornātum īrī*, „că va fi împodobit/ă”, „că vor fi împodobiţi/te”.

Formaţia în discuţie îşi va fi avut punctul de pornire în asocierea supinului la AC cu verbe posedând semantismul mişcării, specializarea lui *īre* producându-se în timp (sunt atestate şi alte forme, de data aceasta personale, ale aceluiaşi verb, în alăturare cu supinul).*

EVOLUŢIE ŞI DISPARIŢIE. Infinitivul viitor, spre deosebire de PVA, a cunoscut o extensie relativ restrânsă, mai ales cel M/P, a cărui ocurenţă este foarte scăzută chiar şi în textele clasice, lipsind aproape total din poezie. Concurenţii infinitivului M/P au fost, în latina postclasică şi târzie, gerundivul (participiul viitor pasiv, PVP) şi infinitivul conjugării perifrastice pasive (de tipul *ornandum esse*).

În schimb, infinitivul viitor activ s-a bucurat de o circulaţie mai largă în proza epocii clasice şi ulterior (fiind rar utilizat, în schimb, în poezie). Propoziţiile subordonate cu moduri personale şi introduse conjuncţional au constituit concurenţii cei mai redutabili care au condus la regresia, chiar şi în textele literare, a infinitivului viitor activ, în latina târzie.

Formaţie cantonată în uzul literar-livresc, infinitivul viitor (A şi M/P) a rămas, în esenţă, străin de modalităţile curente de expresie popular-familiară şi, de aceea, nu s-a moştenit în limbile romanice.

3.4. *modul PARTICIPIU*

Gramaticalizarea viitorului la acest mod s-a petrecut relativ târziu, o dată cu integrarea celor două adjective verbale, asociate fiecare câte unei diateze, în sistemul conjugării. Din această perspectivă istorică se impune cu atât mai mult discutarea separată a formelor corespunzătoare celor două diateze.

Participiul viitor activ (PVA)

Ca şi viitorul activ al infinitivului, de care se află legat ca origine şi formaţie, PVA nu moşteneşte o realitate nominal-verbală IE, ci constituie o creaţie pe teren latin. Iniţial, este foarte probabil că acest adjectiv verbal nu a avut sens de viitor, nu

* Se citează un *hapax*, atribuit de Aulus Gellius lui Cato Maior (*NA*, X, 14), care atestă, pe cât se pare, punctul de pornire al constituirii, în paradigma generală a verbului latin, a infinitivului viitor pasiv pe baza asocierii lui *ire* cu supinul verbului conjugabil: *factum itur*, „se merge spre a face”, *id est* „se va face”. Cf. *ILR*, I, 188; Gabriela Creţia, *op. cit*., 200.

Universitatea SPIRU HARET

indica propriu-zis o treaptă temporală, ci avea un semantism cu nuanţă durativă, denumind persoana care se îndeletniceşte cu o anumită acţiune sau stare, respectiv obiectul gramatical căruia îi este proprie o acţiune/stare: *uentūrus*, „cel care este pe cale de a veni/sosi”, *factūrus*, „cel care se ocupă cu acţiunea de a face”, *pōsĭtūrus*, „cel ce se îndeletniceşte cu pusul/plasarea” etc. Sensul de viitor s-a dezvoltat, prin urmare, din cel durativ,[*] specializându-se cu referire la persoane sau fiinţe în general (extrem de rar lucruri sau fenomene naturale), pentru că a servit la exprimarea plenară a intenţionalităţii: *uentūrus* a ajuns să însemne „cel care intenţionează/are de gând să vină”, *factūrus*, „cel care intenţionează să / e pe punctul de a face <ceva>”, *pōsĭtūrus*, „cel ce urmează să pună” etc.

Valoarea semantică a intenţionalităţii, devenind fundamentală şi definitorie pentru adjectivul verbal în *-tūrus, -tūra, -tūrum*, a decis integrarea în mod definitiv a adjectivului în paradigma generală a verbului latin. Adjectivul verbal a devenit participiu, intenţionalitatea fiind resimţită ca treaptă temporală de posterioritate în raport cu momentul locuţionar. S-a creat, astfel, cel de-al treilea timp al participiului, viitorul, care s-a integrat perfect în sistemul ternar al temporalităţii (prezent – perfect [= preterit] – viitor), ataşându-se în chip firesc, datorită semantismului său, diatezei active.

Schema formativă a PVA porneşte de la tema supinului (TS), care include sufixul *-tū-*[**], acesteia adăugându-i-se sufixul [*]*-rō-* (de origine probabil IE, întrucât se întâlneşte şi în greacă) > lat.*-rŭ-* şi, în final, desinenţele cazuale specifice declinărilor a II-a (pentru formele de masculin/neutru) şi I (pentru feminin):

TS + S_2 + DC,

unde S_2 = *- rŭ-*,
iar TS, incluzând S_1 [*]*-teu-*/ [*]*-tū-*, se obţine, practic, înlăturând desinenţele de D şi de AC de la supin sau identificând forma de ABL a supinului, cu care TS coincide.

Exemplu:
conjugarea I *ornāre* TP *ornā-* TS *ornā-tū-* (= supin ABL)

PVA *ornā-tū* *-ru* *-s,* *ornā-tū* *-r* *-a* ,
TS S_2 DC TS S_2 DC

ornā-tū *-ru* *-m*
TS S_2 DC

EVOLUŢIE ŞI DISPARIŢIE. 1. Iniţial, în latina arhaică, PVA nu a avut o existenţă autonomă, el apărând în asociere paradigmatică împreună cu diverse timpuri şi moduri ale auxiliarului *esse* (*ornātūrus, -a, -um sum; ornātūrus, -a, -um eram; ornātūrus, -a, -um sīm* etc.), cu care a alcătuit ceea ce în latina clasică s-a definitivat a fi un mod de exprimare regularizată a intenţionalităţii şi este cunoscut sub denumirea de conjugare perifrastică activă.

[*] Independenţa iniţială a adjectivului verbal în *-tūrus* (3) de ideea temporală şi de intenţionalitate este dovedită prin existenţa unor substantive de origine verbală formate cu acelaşi sufix, dar gramaticalizate pe forma lui de feminin şi desprinzându-se astfel de orice semantism verbal, prin pierderea legăturii cu sistemul conjugării: *natūra* < *nātus* (3), participiul perfect pasiv al verbului *nasci*, „a se naşte”; la fel, *quaestūra* < *quaerĕre, tonsūra* < *tondēre, pictūra* < *pingĕre* etc. Cf. *ILR*, I, 195.

[**] Cf., *supra*, pp. 181-183.

Universitatea SPIRU HARET

Acest tip de sistematizare a intenționalității a colorat modal-aspectual semantismul inițial și de bază al adjectivului verbal în *-ūrus*, și anume acela al intenționalității.

2. Utilizarea adjectivului verbal în *-ūrus* ca participiu viitor activ, așadar independent de *esse*, a început să se manifeste abia în cuprinsul ultimului secol republican, apărând cu o anumită frecvență, totuși scăzută, la Cicero. Frecvența începe să crească la debutul Principatului, atât în proză (Titus Livius), cât și în poezie (Ovidius): în această epocă se poate afirma că adjectivul verbal în *-ūrus* a intrat și s-a fixat definitiv în sistemul participiului, respectiv al verbului.

3. În latina târzie, perifraza cu PVA și *esse* devine una dintre modalitățile principale de substituire a viitorului I, deja concurat de o sumă de alte forme de expresie (cf., *supra*, pp. 205-206). Este bogat atestată în textele creștine.

4. Uzul PVA a fost, în esență, unul cult, livresc prin excelență. De aceea, limbile romanice nu l-au moștenit, întrucât limba populară nu l-a folosit niciodată în mod curent.

Participiul viitor pasiv (PVP) sau gerundivul

Câteva trăsături morfologice esențiale, în ceea ce privește originea, funcția morfologică, semantismul și evoluția unesc (medio-)pasivul viitor al participiului de forma corespunzătoare activă.

1. Ca și PVA, PVP este, de la origini, un adjectiv verbal cu flexiune completă, posedând aceleași desinențe cazuale care permit flexionarea lui după declinarea a II-a la masculine și neutre și după declinarea I la feminine.

2. La origine și în decursul epocii arhaice, PVP – cunoscut în terminologie modernă și prin denumirea simplificatoare de gerundiv – nu a avut sens de viitor și nici nu era integrat sistemului conjugării ca mod al necesității. Adjectivul verbal în *-nd*(*-us, -a,-um*), care va deveni târziu viitorul medio-pasiv al participiului, califica, la începutul cristalizării latinei și de-a lungul epocii arhaice, până în pragul celei clasice, un substantiv indicat, în termenii lui Émile Benveniste[*], drept „obiectul sau sediul unui proces".

3. Ca și PVA, PVP a intrat ca atare în sistemul conjugării latine după ce adjectivul verbal în *-nd* -a cunoscut o evoluție semantică precisă. În cazul de față, el a tins să exprime ideea de necesitate și de obligativitate, ceea ce a impus treptat un semantism diatezic pasiv și temporal de posterioritate. Pe această cale, adjectivul verbal în *-nd-*, care a funcționat ca atare timp de secole, s-a transformat, mai târziu decât PVA, într-un participiu, completând și încheind seria formelor temporale ale acestuia: după toate probabilitățile, latina literară a operat integrarea adjectivului verbal în *-nd-* în epoca imperială târzie, cu certitudine după secolul al II-lea p. Chr.

4. Până atunci, PVP a funcționat, din latina primelor texte până în cea postclasică, fie – izolat – ca adjectiv cu funcție sintactică atributivă (totuși, el nu a avut niciodată flexiunea pe grade de comparație a unui adjectiv propriu-zis), fie, mult mai curent (ca și PVA, cu care a format un sistem perifrastic dual, antitetic, diatezic), în asociere cu *esse* și alcătuind ceea ce în mod curent se numește conjugarea perifrastică pasivă.

Schema formativă a PVP este următoarea:

[*] *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Paris, 1935, 136. Autorul demonstrează legătura dintre gerunziu și PVP pe baza originii lor comune (inclusiv la nivelul morfemelor sufixale), statuând apariția lor paralelă, simultană în latină, dar cu valoare semantică diametral opusă (actualizantă la gerunziu și participiul prezent activ, virtuală la PVP).

Universitatea SPIRU HARET

$T_1 + S_2 + DC$

unde: S_2 = *-nd-* (cf., *supra*, gerunziul, pp. 179-181).

Ex.: I *ornā -nd -us* (m.) } „bun de împodobit”,
ornā -nd -a (f.) } „care trebuie împodobit(ă)”
ornā -nd -um (n.) }

Observații

1. T_1 este, după cum am remarcat de la începutul capitolului, tema de *infectum*; este aceasta o nouă trăsătură care unește PPA (participiul prezent activ), gerunziul și PVP.

2. La conjugarea a III-a s-a generalizat VT *-ĕ-*[*], care s-a extins și la conjugarea a IV-a, pe cale analogică: *pōne-nd-us, dīce-nd-us, facie-nd-us; audi-e-nd-us, ueni-e-nd-us, fini-e-nd-us* etc. Există, însă, supraviețuind în latina clasică și chiar ulterior (la scriitorii arhaizanți cu precădere), vechi urme ale vocalismului *-ŏ-* la conjugarea a III-a și a IV: *scribundo, scribundis, faciundum, dicundo* etc. (conservate în formule juridice străvechi sau în altele care le imită pe acestea). Timbrul *-ŏ-* (devenit în interiorul latinei *-ŭ-* exclusiv din motive fonetice contextuale) s-a conservat și la verbul *īre* (*eundus, -a,-um*, paralel cu aceeași conservare petrecută la PPA: cazurile oblice – *euntis, euntī* etc. – și la gerunziu: *eundī, eundō*, [*ad*] *eundum*), precum și la formațiile adjectivale în *-bundus* (*-a, -um*) și *-cundus* (*-a,-um*) bazate pe același sufix *-nd-*, dar rezultate, probabil, dintr-o falsă analiză (*moribundus, furibundus, iūcundus, īrācundus* etc.).[**]

3. Urme ale stadiului inițial al adjectivului verbal în *-nd-* neintegrat încă sistemului participal al conjugării latine constituie formațiile adjectivale vechi precum: *oriundus*, „care se naște”, „care apare (răsare)”, *uoluendus*, „care se răsucește”, „care se învârte”, *secundus* (< *sequī*, „a urma”), „care urmează” (devenit numeral ordinal) etc., cu semantism activ sau mediu (nu pasiv) și fără coloratură modală.

4. Paralel cu formațiile gerunziale conținând, prin semantismul tranzitiv al verbului, un complement de obiect direct (COD), s-au dezvoltat încă din latina preclasică formații nominale care au înlocuit gerunziul cu PVP (gerundivul). Astfel, mai ales la G și D, gerunziul a fost înlocuit cu gerundivul, așa-numita sintagmă gerunzială fiind concurată de mult mai preferata – în registrul exclusiv înalt, cult – sintagmă gerundivală (la AC m și n, cele două sintagme coincideau), cu acordul adjectival corespunzător:

	sintagma gerunzială	sintagma gerundivală
G	COD *auxilium petendī causa* „motiv/scop de a cere ajutor” „pentru a cere ajutor”	*auxiliī petendi causā* ATR „cu scopul de a cere ajutor”
D	COD *ferox bellum ferendō* „neînfricat în a purta război”	*ferox bellō ferendō* ATR „neînfricat în purtarea războiului”
AC	*ad librō utendum* CCI „pentru a se folosi de carte”	*ad librum utendum* ATR „pentru folosirea cărții”
ABL	COD *uirtutem colendō* „cultivând virtutea”	ATR *uirtute colendā* „prin cultivarea virtuții”

[*] Asupra cauzelor acestei generalizări, cf. Gabriela Creția, *op. cit*., 181; *ILR*, I, 196.
[**] *ILR*, I, 196; Gabriela Creția, *op. cit*., 181-182.

Universitatea SPIRU HARET

unde: COD = complement de obiect direct
CCI = complement circumstanțial de instrument
ATR = atribut (adjectival)

ORIGINE, EVOLUȚIE, DISPARIȚIE. PVP, ca şi gerunziul, nu are încă o origine satisfăcător explicată. După unii cercetători, PVP şi gerunziul au apărut simultan, ca dezvoltări ale unui substantiv verbal în *-en* (a se vedea infinitivul grec în -εν) prin intermediul sufixului *-d(o)-*. Aceasta este teoria lui Émile Benveniste[*], care, însă, nu a întrunit consensul absolut, dimpotrivă, majoritatea cercetătorilor înclinând să susțină anterioritatea PVP în raport cu gerunziul, considerat mai recent, întrucât, în vreme ce gerunziul nu mai apare atestat în vreo altă limbă italică afară de latină, PVP cunoaşte paralele italice.

Rămâne incert şi semantismul originar, activ sau (medio-) pasiv, al PVP, nefiind exclus – poate este chiar cel mai probabil – caracterul lui adiatezic şi durativ (sens de prezent şi/sau viitor). După o serie de cercetători avizați[**], adjectivul verbal în *-nd-* s-a integrat ca participiu viitor pasiv în sistemul verbal pentru că a avut inițial valoarea unui participiu prezent mediu (după unii cercetători), imperfectiv prezent mediu (după alții), sens păstrat şi în latina epocii imperiale, unde PVP se întâlneşte coordonat cu participiul prezent.

PVP a fost utilizat, în latina clasică şi anterior, aproape exclusiv în asociere cu *esse*, în cadrul conjugării perifrastice pasive, fie în construcții aşa-numite personale: *hortus colendus est mihi*, (lit.) „grădina trebuie să-mi fie cultivată", „eu trebuie să-mi cultiv grădina", fie în cele denumite impersonale, cu neutrul gerundivului (*nunc est bibendum*, „acum este vremea de băut", „acum se cade să bem", Horatius, *Carm*. I, 37, 1). Perifrastica pasivă exprimă prin excelență ideea de necesitate, în cazul construcției personale; în cazul celei impersonale, ideii de bază a necesității i se adaugă conotația de conveniență, de reverențiozitate (de unde traducerea prin expresii verbale impersonale româneşti de tipul „este bine", „este drept", „se cade", „se cuvine" etc.). Prin urmare, sensul perifrasticii pasive este unul fundamental modal.

Încadrat târziu, aşa cum am arătat, în sistemul conjugării, şi utilizat exclusiv în limbajul literar, în registrul cult, „înalt", al latinei, PVP nu a ieşit din acest perimetru şi, drept urmare, nu a avut cum să supraviețuiască în limbile romanice.

4. **TIMPUL PERFECT**

4.1. *modul INDICATIV*

4.1.1. diateza ***ACTIVĂ***

Sfera perfectului, *perfectum*, se opunea, în limba latină, după cum am arătat mai sus (pp. 157-159, 168-171), sferei aspectuale a durativului, *infectum*. Latina a redus opoziția aspectuală ternară care funcționa în IE comună: finit-durativ-momentan la una binară: finit (*perfectum*) – durativ (*infectum*), prin înglobarea aspectului momentan, gramaticalizat în diverse limbi IE antice prin aorist, în sfera finitului. Faptul se va fi petrecut în epoca imediat premergătoare constituirii latinei ca idiom italic autonom, aşadar în ceea ce se numeşte faza preistorică a limbii latine.

Perfectul latin, ca timp gramatical care preia valorile semantice ale aspectului finit din IE comună, oglindeşte, inclusiv în plan formal, dubla sa ascendență, simultan din perfectul şi aoristul IE. Despre valorile sale fundamentale (acelea de a exprima o acțiune/stare încheiată şi, în paralel, de a plasa acțiunea/starea într-un preterit, într-un „trecut" vag şi general), ca şi despre valorile sale secundare vom vorbi spre finalul prezentării de față. Ne interesează pentru început şi în continuare

[*] *Origines*, 136-142. Cf. şi *ILR*, I, 196.
[**] A se vedea, pe scurt, discuția în *ILR*, I, 196-197.

Universitatea SPIRU HARET

aspectele material-formale ale perfectului latin din varianta sa modală cea mai răspândită, cea a indicativului.

Perfectul şi-a creat încă de la originile limbii latine o temă morfologică proprie, net deosebită de aceea a timpurilor centrate pe ideea de acţiune/stare neîncheiată, aflată în derulare: o vom numi cu sintagma, tradiţională şi în uz, de tema perfectului (TPf). Acesteia i s-a adăugat, în plus faţă de tema prezentului (de *infectum*, T_1 sau TP), ca marcă suplimentară prezentă la toate tipurile de teme ale perfectului şi la toate timpurile derivate din ele, sufixul *-ĭs-* (modificat fonetic la *-ĕr-* în interiorul limbii latine şi sub presiunea contextului sonor, respectiv numai în poziţia intervocalică a lui *-s-*, survenind aşa-numita rotacizare a siflantei intervocalice): absenţa sufixului-marcă de perfect este excepţională (la perfectul indicativului, persoanele I sg/pl şi a III-a sg).[*] În sfârşit, perfectul latin s-a opus timpurilor centrate pe ideea de durativ şi prin desinenţe personale specifice, dar acestea din urmă au căpătat individualitate numai la modul indicativ.

Schema formativă a perfectului indicativ cuprinde – ca şi în cazul prezentului aceluiaşi mod, asemănarea nefiind deloc întâmplătoare, întrucât prezentul şi perfectul indicativului reprezintă cele două timpuri fundamentale ale celor două teme fundamentale pe care se ridică opoziţia de aspect în latină – numai două elemente morfematice:

TPf + DP

În ordinea formării, vom porni de la primul element, de altfel şi cel mai complex şi cel mai variat ca modalităţi de creare, respectiv de organizare în interiorul claselor de flexiune verbală.

A. Temele de *perfectum*

Pot fi sistematizate printr-o clasificare ternară, care ia în calcul elementele formative ale temei verbale şi modul de constituire. Se admite, astfel, că există 3 tipuri majore de TPf:

A.1. temele **radicale**

Acest grup aparţine fondului tematic celui mai vechi existent în latină şi, din acest motiv, nu s-a extins în epoca istorică, dimpotrivă, a rămas neproductiv, „sărac" (deci, slab reprezentat), alcătuit din relicte („sechele"[**]) IE izolate de tendinţele de sistematizare care au ordonat evoluţia verbului latin în epoca istorică. În plus, grupul amalgamează teme provenind din perfecte IE propriu-zise şi din aoriste de aceeaşi sorginte.

Temele perfectului de acest tip poartă denumirea de „radicale" deoarece, deşi aparţin din punct de vedere flexionar în mod preponderent conjugării tematice (a III-a, cu ambele subclase: atestările temelor aparţinând conjugării a II-a sunt extrem de rare şi se pot explica individual, pe cale analogică), ele şi-au pierdut elementul tematic propriu-zis, „marca" temei, şi anume VT *-ĕ-* (analogic, şi S_1 - *ĭ-*), tema de perfect ajungând să se confunde, astfel, cu radicalul verbal: TPf = R.

La rândul lui, tipul tematic radical cunoaşte o posibilă diviziune în 3 subtipuri de bază:

[*] Despre atestarea aceluiaşi sufix în alte limbi IE antice, a se vedea Gabriela Creţia, *op. cit*., 126.

[**] Gabriela Creţia, *op. cit*., 127.

Universitatea SPIRU HARET

A.1.1. Subtipul radical alternant

1.1.1. TPf se opune lui T_1 (TP, de *infectum*) prin natura cantitativă diferită a vocalei din radical (lungă la TPf – scurtă la T_1).

Ex.:	III	*lĕgĕ-*	: T_1, cu *-ĕ-*, vocala radicală scurtă
		lēg-	: TPf, cu *-ē-*, vocala radicală lungă şi VT = ø
		ĕmĕ-	: T_1 (cf. *supra*)
		ēm-	: TPf (cf. *supra*)
		ĕdĕ-	: T_1 (cf. *supra*)
		ēd-	: TPf (cf. *supra*)
		fŭgĕ-	: T_1 (cf. *supra*)
		fūg-	: TPf (cf. *supra*)
	II	*sĕd-ē-*	: T_1 (cf. *supra*)
		sēd-	: TPf (cf. *supra*)

Observaţie

Diferenţei de cantitate dintre cele două teme fundamentale i se adaugă, uneori, şi o alta de natură morfematică, ambele mărci ale opoziţiei tematice funcţionând în acelaşi timp: *uĭ-n-c-ĕ-* la T_1, cu infix nazal, dar *uīc-* la TPf; *rŭ-m-p-ĕ-* la T_1, dar *rūp-* la TPf; *lĭ-n-qu-ĕ-* la T_1, dar *līqu-* la TPf etc.

1.1.2. Alternanţa de cantitate era, uneori, însoţită de una timbrală, apofonică şi, ca în cazul precedent, supramarcată de opoziţia de nazalitate:

Ex.:	III	*ăgĕ-*	: T_1, cu *-ă-*, vocala radicală scurtă, cu timbru neutru
		ēg-	: TPf, cu *-ē-*, vocala radicală lungă, pe timbru normal
		căpĭ-	: T_1 (cf. *supra*)
		cēp-	: TPf (cf. *supra*)
		făcĭ-	: T_1 (cf. *supra*)
		fēc-	: TPf (cf. *supra*)
		iăcĭ-	: T_1 (cf. *supra*)
		iēc-	: TPf (cf. *supra*)
		fră-n-g-ĕ-	: T_1 (cu *-ă-*, vocala radicală, scurtă, cu timbru neutru, urmată de infixul nazal)
		frēg-	: TPf (cu *-ē-*, vocala radicală, lungă, pe timbru normal, şi cu infix nazal ø)

A.1.2.Subtipul radical reduplicat

Procedeul repetării consoanei sau a grupului consonatic iniţial al radicalului verbal, între acesta din urmă şi elementul reduplicat intercalându-se o vocală cu timbrul normal (*-ĕ-*), marca în IE comună aproape în exclusivitate temele de perfect în raport cu cea de prezent (*infectum*). Greaca şi sanscrita atestă pe larg acest procedeu, extins şi la temele de aorist. Anumite idiomuri italice îl cunosc la rândul lor.

În latină, reduplicarea a cunoscut o utilizare limitată. Există, astfel, un grup de forme verbale de perfect reduplicat aparţinând compact conjugării tematice (a III-a), căruia i s-au alăturat, izolat, şi unele făcând parte din clasa de flexiune alăturată timbral, cea cu T_1 terminată în vocala caracteristică *-ē-*. Ex.: T_1: *canĕ-*, TPf: *cec-ĭn-*; T_1: *cadĕ-*, TPf: *cec-ĭd-*; T_1: *fallĕ-*, TPf: *fef-ell-*; T_1: *parcĕ-*, TPf: *pep-erc-*;

Universitatea SPIRU HARET

T_1: *tondē-*, TPf: *tot-ond-*; T_1: *mordē-*, TPf: *mom-ord-*[*]. După cum se observă din ultimele două exemple, vocala reduplicativă intercalată putea avea şi un alt timbru afară de cel normal, şi anume *-o-* (cf. *supra*) sau *-u-* (T_1: *currĕ-*, TPf: *cuc-urr-* etc.), timbre rezultate prin asimilare cu vocala radicală, aşadar pe cale internă, formele cu timbrul *-ĕ-* fiind evident mai vechi[**].

Ultima clasă de flexiune, a IV-a, de altfel constituită din formaţii verbale relativ recente, nu atestă nici un exemplu de perfect reduplicat. În sfârşit, se impun a fi menţionate formele *ded-* şi *stet-* reprezentând TPf aparţinând unor verbe T_1 *d-(a)-* şi, respectiv, *st-(ā-),* integrate de uzul vorbirii în clasa I de flexiune.

În cazul radicalelor ce debutează cu un grup consonantic – elementul iniţial fiind întotdeauna o siflantă, *s-* −, în urma reduplicării grupul consonantic se simplifică (îl pierde pe *s-*) în radical: T_1: *sta-*, TPf: [*]*st-e-st-*(*a-*) › *st-e-t-*; T_1: *spondē-*, TPf: [*]*sp-o-spond-* › *spopond-*.

Resimţind procedeul ca fiind arhaic şi neproductiv, vorbitorii au renunţat la el, de cele mai multe ori, atunci când verbul cu radical reduplicat la TPf a cunoscut procedeul îmbogăţirii lexicale prin derivare cu prefixe. Acele derivate prefixate au pierdut la TPf elementul reduplicativ, ca urmare, cel mai probabil, a haplologiei: TPf: *tutud-* (T_1: *tu*[*n*]*d-ĕ-*), prefixată TPf devine *contud-*; TPf: *cucurr-* (T_1: *curr-ĕ-*), prefixată TPf devine *concurr-* (deşi, arhaic, se păstrează şi elementul reduplicativ, atestat izolat: *concucurr-*) etc. Singura excepţie remarcabilă a constituit-o păstrarea elementului reduplicativ în cazul derivatelor verbului *dare*: TPf: *ded-*; derivate: *condĭd-* (cu aşteptata închidere mediană a timbrului vocalic radical), *crēdĭd-, uendid-, abscondid-* (deşi, analogic şi regularizant, este atestată şi forma fără element reduplicativ a TPf: *abscond-*) etc. Textele de epocă târzie ilustrează chiar expansiunea tipului cu reduplicare la TPf şi acolo unde reduplicarea *-dĭd-* nu era necesară, deoarece verbul în cauză nu era derivat al lui dare: *spopond-id-* (în loc de *spopond-*), *descend-id-* (în loc de *descend-*) etc.

A.1.3. Subtipul radical nemarcat

Este cel mai slab reprezentat, deoarece – exceptând VT – realiza o perfectă omonimie cu tema de *infectum* („de prezent") şi, prin aceasta, putea genera grave confuzii la anumite persoane (a III-a sg. şi I pl.), opoziţia perfect-prezent fiind lăsată doar în seama desinenţelor, acolo unde ele se deosebeau:

TPf: *bĭb-*	T_1: *bibĕ-*	infinitiv	*bibĕre*, „a bea"
accend-	*accendĕ-*		*accendĕre*, „a aprinde"
incend-	*incendĕ-*		*incendĕre*, „id."
accid-	*accidĕ-*		*accidĕre*, „a cădea"
accīd-	*accīdĕ-*		*accīdĕre*, „a tăia"
cūd-	*cūdĕ-*		*cūdĕre*, „a bate"
dēfend-	*dēfendĕ-*		*dēfendĕre*, „a apăra"
mand-	*mandĕ-*		*mandĕre*, „a mesteca"
pand-	*pandĕ-*		*pandĕre*, „a desface"

[*] Închiderea timbrală a vocalei radicale scurte (*-ă-* › *-ĭ-*, în *cecĭd-* faţă de *căd-, tetĭg-* faţă de *ta*[*n*]*g-*, *cecĭn-* faţă de *căn-* etc.; *-ă-* › *-ĕ-*, în *pepĕr-* faţă de *păr-*, *fefell-* faţă de *fall-* etc.) se datorează exclusiv contextului fonetic, în condiţiile în care vocala radicală scurtă ajunge în silabă mediană.

[**] Sunt atestate şi variante arhaice ale TPf, de tipul *peposc-* (în loc de *poposc-*), *memord-, cecurr-* etc.

Universitatea SPIRU HARET

scand-	*scandĕ-*	*scandĕre*, „a se urca”
uell-[*]	*uellĕ-*	*uellĕre*, „a smulge”
uert-	*uertĕ-*	*uertĕre*, „a (se) întoarce”

În cazul unui verb (cu aspect arhaic la cele două teme), precum *īcĕre*, „a lovi”, „a izbi”, vorbitorii au încercat să înlăture omonimia temelor (deşi forma de indicativ prezent *īcō*, „eu lovesc”, a continuat să fie utilizată) prin introducerea la persoana / numărul respectiv a unui infix semivocalic (*-i̯-*): *īciō*; la celelalte persoane / numere, identitatea prezent-perfect indicativ este anulată doar prin intermediul desinenţelor.

Coincidenţa, prin nemarcare, a celor două teme se datorează, în parte, cantităţii originar lungi a unora dintre vocalele radicale, fapt ce a condus la imposibilitatea diferenţierii temelor de *infectum* şi de perfect prin alternanţă de cantitate (vezi, *supra*, A.1.1.). Totuşi, există câteva verbe (ca *bibĕre* sau *accidĕre*, spre exemplu), la care nu are loc alternanţa vocalică de cantitate din radical, deşi vocala respectivă este scurtă şi ar fi trebuit să devină, la TPf, lungă. În parte, cum s-a arătat,[**] coincidenţa temelor se poate datora şi unui accident fonetic, respectiv haplologiei: TPf *incĭd-* este rezultatul haplologiei formei cu reduplicare [*]*incecid-* (infinitiv: *incĭdĕre*, derivat ‹ *in* + *cadĕre*, „a cădea pe”).

A.2. temele **sigmatice**

Continuă, în latină, foste teme IE de aorist, a căror caracteristică a reprezentat-o sufixul *-s-* (în denumire greacă, „sigma”, de unde terminologia modernă). Dintre limbile IE antice, mai ales greaca şi sanscrita, dar şi limbile celtice şi slava veche, au cunoscut şi au utilizat pe scară largă acest sufix, creând o veritabilă paradigmă a aoristului.

Latina a inovat ataşând la tema de aorist, aşadar la o temă caracterizată prin prezenţa obligatorie a sufixului *-s-*, desinenţele de perfect. S-a născut, astfel, unul dintre tipurile majore şi productive de perfect – cu randament foarte scăzut, însă, în alte limbi italice, ca osca şi umbriana –, tip care a cunoscut o surprinzătoare revigorare în faza târzie de evoluţie a latinei. Au intrat în această categorie mai ales verbele din clasa de flexiune tematică (aşa-numita conjugare a III-a), care au ataşat sufixul direct la radical (R), precum şi, pe cale analogică, o serie de verbe, destul de numeroase şi relativ uzuale, din clasa de flexiune cea mai apropiată (aşa-numita conjugare a II-a). Celelalte clase de flexiune nu cunosc procedeul. Evident, el nu s-a aplicat în cazul verbelor care şi-au format TPf prin alte modalităţi (alternanţa vocalică, reduplicarea).

În contact direct cu consoana finală a radicalului, după formula:

$$\mathbf{TPf = R + S_1},$$

unde S_1 = sufixul *-s-*,
acesta din urmă a provocat, în epoca preliterară, a stabilizării fonetice a latinei, o serie de modificări (numite tocmai de aceea de contact), dintre care amintim:

a) transformarea în surda corespunzătoare a oclusivelor guturale şi labiale sonore:

---

[*] Analogic cu cel de-al doilea tip de TPf, cel sigmatic (cf. *infra*), vorbitorii au creat şi o temă derivată cu sufixul *-s-*: *uol-s-* / *uul-s-* (vezi formele *uolsī* / *uulsī* de perfect, de exemplu).

[**] Gabriela Creţia, *op. cit*., 131.

Universitatea SPIRU HARET

III	T_1: *scrĭbĕ-*	R: *scrĭb-*	TPf: **scrĭb-s-* › *scrĭp-s-*
	nūbĕ-	*nūb-*	* *nūb-s-* › *nūp-s-*
	regĕ-	*reg-*	* *reg-s-* › *rex-*
II	T_1: *frīgē-*	R: *frīg-*	TPf: **frīg-s-* › *frīx-*

b) asimilarea dentalei (surde sau sonore) de către siflanta surdă:

III	T_1: *cēdĕ-*	R: *cēd-*	TPf: **cēd-s-* › *cēs-s-*
	mittĕ-	*mitt-*	**mit(t)-s-* › *mĭ-s-*
II		**yeudh-*	**yeudh-s-* › *iūs-s-*
	ardē-	*ard-*	**ard-s-* › *ar-s-*
	rīdē-	*rīd-*	* *rīd-s-* › *rī-s-*

c) transformarea labio-velarei sonore într-o oclusivă surdă sau asimilarea labio-velarei surde de către siflantă:

III	T_1: *unguĕ-*	R: *ung^u-*	TPf: *ung-s- › **unk-s-* › *unx-*
II	*torquĕ-*	*torq^u-*	**torq^u- s-* › *tor-s-*

d) simplificarea grupurilor consonantice:

II	T_1: *mulgē-*	R: *mulg-*	TPf: * *mulg-s-* › *mul-s-*
	fulgē-	*fulg-*	* *fulg-s-* › *ful-s-*

e) amplificarea grupurilor consonantice:

III	T_1: *sūmĕ-*	R: *sūm-*	TPf: **sūm-s-*, amplificată *sūm-p-s-*
	cōmĕ-	*cōm-*	**cōm-s-*, amplificată *cōm-p-s-*

Observații

1. Tipul de perfect sigmatic a preluat, uneori, de la tema de *infectum* (T_1) şi infixul nazal care o caracteriza, deşi ar fi trebuit să-l abandoneze, întrucât infixul respectiv era marca temei opuse celei a perfectului; este cazul, de pildă, al unui verb uzual ca *iungĕre*, a cărui T_1 era amplificată nazal (*iū-n-g-ĕ-*), TPf preluând nazalitatea: *iu-n-x-* (‹ **iū-n-g-s-*); la fel şi în cazul T_1: *pingĕ-* (R: *pi-g*), TPf: **pi-n-g-s-* › *pinx-* etc.

2. Perfectul sigmatic s-a aflat în relații mai strânse decât alte tipuri de TPf cu participiul pasiv (PPP), pentru care a constituit, nu de puține ori, un veritabil model, de unde apariția unor PPP sigmatice, în locul sau adăugate celor aşteptate, formate cu sufixul **-t(o)-*:

Perfect indicativ pers. I sg.	PPP	Infinitiv prezent activ
fīx-ī	*fīx-us* (3)	*fīgĕre*
haus-ī	*haus-t-us-* (3)	*haurīre*
mans-ī-	*mans-us* (3)	*manēre*
mers-ī	*mers-us* (3)	*mergĕre*
press-ī	*press-us* (3)	*premĕre*

EVOLUȚIE ŞI MOŞTENIRE. Tipul de perfect sigmatic a cunoscut o destul de largă răspândire în raport cu tipul de perfect radical, deoarece sufixul *-s-* oferea posibilitatea unei distingeri clare a TPf față de T_1 (sau TP). Perfectul sigmatic, mult mai productiv decât cel radical, s-a extins în dauna acestuia, preponderent format prin reduplicare: *morsī* în loc de *momordī* (‹ *mordēre*, „a muşca") – într-un exemplu celebru, oferit chiar de gramaticii latini, care critică uzul sigmatic: *momordit melius dicimus quam morsit* * –, *panxi* față de *pĕgī* / *pĕpĭgĭ, parsī* față de *pepercī*; perfectul sigmatic se extinde mai ales la verbele derivate cu

* Exemplul şi trimiterea exactă apud Gabriela Creția, *op. cit*., 133, n. 91.

Universitatea SPIRU HARET

prefix: verbul-bază îşi formează perfectul prin reduplicare, derivatul sau derivatele cu ajutorul lui *-s-*: *pupugī* (perfect indicativ ‹ *pungĕre*, „a înţepa”), dar *appunxī, compunxī* (‹ *appungĕre, compungĕre*) etc.; *lēgī* (perfect indicativ ‹ *legĕre*, „a alege”, „a culege”), dar *intellexī, neglexī* (‹ *intellegĕre, neglegĕre*) etc., limba vorbită ajungând să creeze chiar şi o formă sigmatică de perfect pentru verbul-bază (*lexī*, cum se deduce din diverse mărturii epigrafice)[*].

Pe de altă parte, şi PPP a exercitat asupra perfectului sigmatic o influenţă notabilă, „regresivă” am spune: după modelul participiilor sigmatice (în *-sus* [3]), de tipul *iussus, morsus, responsus* etc., vorbitorii au recreat câte un perfect sigmatic şi acolo unde existau alte tipuri de TPf; am semnalat mai sus forma *morsī*, condamnată de gramatici, mai notăm [*]*prensī, absconsī, accensī, defensī,* [*]*responsī, sorpsī* (în locul formelor clasice: *prēndī, abscondī, accendī, defendī, respondī, sorbuī*) etc.

Tocmai aceste forme sigmatice, populare şi tardive, au fost relativ bine moştenite în limbile romanice, pentru că realizau regularizarea paradigmatică pe baze analogice: pentru română, semnalăm perfecte sigmatice (devenite „perfecte simple”) ca *zise* (‹ lat. *dixit*), *puse* (‹ *pos*[*u*]*it*), *merse* (‹ *mersit*), *prinse* (‹ [*]*prensit*), *răspunse* (‹ [*]*responsit*), *ascunse* (‹ *absconsit*)[**]; desigur, s-a moştenit din latină nu numai persoana a III-a singular, ci şi altele (în primul rând, a III-a plural, după cum vom arăta mai jos, în paragraful consacrat desinenţelor personale).

Comparând moştenirea perfectului sigmatic în raport cu cvasi-inexistenţa unei moşteniri în română şi în limbile romanice a perfectului radical (doar cel cu reduplicare prezintă succesori romanici, dar numai în cazul lui *dare* şi *stare*: cf., de ex., v. rom. *dediu* ‹ *dēdī*, rom. mod. *dădui, stătui* etc.)[***], vom sublinia încă o dată permanenţa, respectiv viabilitatea de-a lungul întregii latinităţi antice a acestui tip de perfect, pe baza căruia s-a construit o arie destul de largă a perfectului romanic.

A.3. temele cu **sufix (semi)vocalic bilabial (-*u*-, -*u̯*-)**

Au constituit, cantitativ vorbind, majoritatea absolută a formelor de perfect latin, deoarece sufixul bilabial a fost extrem de productiv din epoca arhaică până la sfârşitul latinităţii şi a fost utilizat preponderent de către cele mai bine reprezentate numeric clase de flexiune, conjugările I şi a IV[****]. Se poate afirma că sufixul bilabial a jucat, în sistemul paradigmatic verbal, rolul unui extrem de important regularizator şi sistematizator al flexiunii, uşurând deprinderea şi familiarizarea verbului – iar, prin el, a limbii latine înseşi, al cărei edificiu morfologic se înalţă pe substructura verbului – de către mereu înnoitele generaţii de latinofoni, inclusiv alogeni, de-a lungul unei istorii milenare.

Subliniem, de asemenea, faptul că generalizarea şi utilizarea sistematică a sufixului bilabial a reprezentat o inovaţie pur latină, şi nu italică, deoarece, după cum se cunoaşte, idiomurile italice antice, exceptând câteva situaţii restrânse şi cu totul discutabile, nu îl atestă sub nici o formă.

De-a lungul întregii sale evoluţii istorice, latina s-a sprijinit în formarea TPf la prima şi ultima clasă de flexiune, ca şi la o serie mai restrânsă a celei de-a II-a

---

[*] Citate *ibid*.

[**] Pentru alte exemple, a se vedea Al. Rosetti, *op. cit*., 154. Alte exemple apud I. Fischer, *op. cit*., 125-126: *atinse* (‹ *attinxit*) etc. Adăugăm: *spuse* (‹ [*e*]*xpōs*[*u*]*it*), *fripse* (‹ *frixit*, cu disimilarea *-c-s-* › *-p-s-*, după modelul lat. *-c-t-* › rom. *-p-t-*), *unse* (‹ *unxit*), *arse* (‹ *arsit*) etc.

[***] Al. Rosetti, *op. cit*., 153.

[****] Asupra reprezentării cantitative a conjugărilor latine, a se vedea, *infra*, subcapitolul corespunzător, pp. 242-248.

Universitatea SPIRU HARET

conjugări, pe două variante ale sufixului bilabial: varianta bilabială semivocalică (*-*u̯*-) şi varianta bilabială vocalică (*-*ŭ*-).

A.3.1. sufixul bilabial semivocalic (*-*u̯*-)

Se ataşează temei primare (T_1), aşadar temelor terminate într-o vocală lungă, reprezentând sufixul primar (S_1): este vorba de S_1: -*ā*- (conjugarea I) şi -*ī*- (conjugarea a IV-a), în primul rând, dar şi de S_1: -*ē*- (conjugarea a II-a), dar aici pe o arie restrânsă.

Ex.: **$T_1 + S_2 \rightarrow$ TPf**

		Infinitiv prezent activ
I	*ornā-* + *-*u̯*- › TPf: *ornau-*	*ornāre*
IV	*fīnī-* + *-*u̯*- › TPf: *fīnīu-*	*fīnīre*
II	*dēlē-* + *-*u̯*- › TPf: *dēlēu-*	*dēlēre*

Ca urmare a productivităţii extrem de ridicate a acestui sufix la clasele de flexiune cu tema primară în -*ā*- şi -*ī*-, unde au existat de la început şi s-au creat ulterior în permanenţă noi denominative, sufixul bilabial -*u̯*- s-a extins şi la alte clase de flexiune, respectiv la conjugarea tematică (a III-a propriu-zisă) şi la aceea cu tema primară în S_1: -*ĭ*- (integrată tot conjugării a III-a):

III T_1: *petĕ-* + S_2: *-*u̯*- › TPf *petī-u-*
T_1: *cupĭ-* + S_2: *-*u̯*- › TPf *cupī-u-*

A.3.2. sufixul bilabial vocalic (*-*ŭ*-)

Iniţial, acest sufix s-a asociat, ca şi cel semivocalic, în mod preponderent unei teme primare terminate într-o vocală lungă, în cazul de faţă *-*ē*- (conjugarea a II-a), la care a devenit extrem de productiv (deşi, după cum am arătat, nu exclusiv, întrucât tot acolo s-au utilizat şi alte modalităţi de formare a TPf: prin sigmatizare, reduplicare, sufix bilabial semivocalic etc.); şi aici se poate nota o schemă formativă, care porneşte, însă, de la rădăcina verbală:

R + $S_2 \rightarrow$ TPf

		Infinitiv prezent activ
II	*hab-* *-*ŭ*- › TPf *habŭ-*	*habēre*
	mon- *-*ŭ*- › TPf *monŭ-*	*monēre*
	ten- *-*ŭ*- › TPf *tenŭ-*	*tenēre*

Dovedindu-se productiv, şi sufixul bilabial vocalic s-a extins analogic la alte clase de flexiune, inclusiv la aceea care părea intangibilă datorită frecvenţei extrem de ridicate a perechii semivocalice a sufixului bilabial: conjugarea I*. Astfel, se întâlnesc forme de TPf precum:

I **R + $S_2 \rightarrow$ TPf**

	Infinitiv prezent activ
cub- *-*ŭ*- › TPf *cubŭ-*	*cubāre*
dom- *-*ŭ*- › TPf *domŭ-*	*domāre*
sec- *-*ŭ*- › TPf *secŭ-*	*secāre*

* Din punct de vedere istoric, prezenţa sufixului bilabial vocalic la prima clasă de flexiune este mai veche, şi nu recentă, după cum s-a demonstrat: argumentaţia apud Gabriela Creţia, *op. cit.*, 135.

Universitatea SPIRU HARET

Concomitent şi / sau succesiv, sufixul bilabial vocalic s-a extins pe cale analogică şi la celelalte clase de flexiune: în mod notabil la conjugarea a III-a (propriu-zisă şi cu tema primară în *-ĭ-*) şi sporadic la ultima clasă de flexiune[*].

Ex.: **R + S_2 → TPf**

		Infinitiv prezent activ
III	*al-* [*]*-ŭ-* › TPf *alŭ-*	*alĕre*
	consul- [*]*-ŭ-* › TPf *consulŭ-*	*consulĕre*
	ser- [*]*-ŭ-* › TPf *serŭ-*	*serĕre*
	rap- [*]*-ŭ-* › TPf *rapŭ-*	*rapĕre*
IV	*aper-* [*]*-ŭ-* › TPf *aperŭ-*	*aperīre*
	oper- ŭ- › TPf *operŭ-*	*operīre*

În sfârşit, şi unele dintre verbale foarte vechi în limbă, a căror flexiune se înfăţişează tocmai din acest motiv ca anomală, îşi formează TPf cu sufixul bilabial vocalic:

R	S	TPf	Infinitiv prezent activ
uol-	[*]*-ŭ-*	*uolŭ-*	*uelle*
māl-	[*]*-ŭ-*	*mālŭ-*	*malle*
nol-	[*]*-ŭ-*	*nolŭ-*	*nolle*
pot-	[*]*-ŭ-*	*potŭ-*	*posse*

EVOLUŢIE ŞI MOŞTENIRE ROMANICĂ. Dacă asupra originii sufixului bilabial s-au emis numeroase ipoteze[**], evoluţia sa şi, odată cu el, a TPf formate ca atare a putut fi urmărită cu suficientă claritate de-a lungul istoriei limbii latine.

Astfel, în cazul variantei semivocalice a sufixului bilabial s-a putut constata, încă din epoca primelor texte, dispariţia sufixului însuşi atunci când s-a aflat în poziţie intervocalică având acelaşi timbru sau unul asemănător; dispariţia lui [*]*-u̯-* a fost urmată obligatoriu de contragerea celor două vocale ajunse în contact direct. Fenomenul s-a observat şi apare atestat cu precădere la persoanele a II-a sg. / pl. şi a III-a pl.: *dēlē-(u̯)-(i)sti(s) › dēlēsti(s)*; *dēlē-(u̯)-ērunt › dēlērunt; audī-(u̯)-isti(s) › audīsti(s)* etc. Formele cu sufix au continuat să se folosească, la aceleaşi verbe, în paralel cu cele fără sufix bilabial şi contrase.

Pe cale analogică, înlăturarea sufixului bilabial semivocalic s-a extins şi la clasa majoritară de flexiune verbală, conjugarea I, cunoscând o rapidă difuzare la nivelul oralităţii, dar cu intruziuni şi în textele literare culte, unde forme de tipul *amasti(s), cenasti(s)* etc. se dovedesc uzuale. Vorbirea populară a lărgit procedeul eliminării sufixului semivocalic şi la alte persoane în afara persoanelor / numerelor unde apăruse încă din epoca arhaică, de exemplu la pers. a III-a sg., unde vocala *-ĭ-* predesinenţială, supusă sincopării, dispare, obligând astfel semivocala bilabială *-u̯-* să se vocalizeze şi să intre în contact direct cu desinenţa personală *-t*: [*]*dōnā-u̯-it* › [*]*dōnāu̯t* › *dōnāut*; atari forme, sincopate şi cu vocali-zarea sufixului bilabial semivocalic, apar bine atestate epigrafic, fapt ce dovedeşte uzul lor popular, larg răspândit.

Formele sincopate şi fără sufix erau, după mărturia lui Cicero, foarte agreate în vorbirea liberă, familiară, până în straturile cele mai de jos din punct de vedere social ale utili-

[*] Expansiunea a avut loc şi asupra unor verbe deja marcate la TPf, de exemplu prin sufixul *-s-*, ca *pōnĕre*, TPf *pōs-ŭ-* (‹[*]*pōn-s-ŭ-*). O atare expansiune va fi fost sprijinită de modelul oferit de cele mai uzuale verbe latineşti, *esse* şi *habēre*, a căror TPf se formează cu sufixul bilabial vocalic (*f-u-, hab-u-*). Cf. şi *id*., *op. cit*., 136.

[**] Succint şi util prezentate de Gabriela Creţia, *op. cit*., 134-135.

Universitatea SPIRU HARET

zatorilor: erau curente în epoca sa, tinzând, cum am arătat mai sus (prin uzul lor în poezie)[*], să ocupe o suprafață importantă și în limbajul literar. Într-un semnificativ pasaj din *Orator* (XLVII, 157), Cicero arată că forma plină este cea „corectă" (*plenum uerbum recte dici*), pe când cea redusă era doar „folosită" (*imminutum usitate*). Peste mai bine de un secol, Quintilianus (I, 6, 17) va nota că verbele cu perfectul fără sufix sunt atât de curente, încât cele cu sufix (formele „pline") apar ca prețioase și derizorii. Totuși, gramaticii vor continua să le recomande, ca în celebrul pasaj al lui Probus: *probaui non probai, calcaui et non calcai* (*GL*, ed. Keil, IV, 160, 14; 182, 2).

Perfectul desufixat a cunoscut o largă moștenire romanică, el generând bine cunoscutul perfect „simplu" din acest spațiu. Latina dunăreană a dezvoltat și transmis românei tipul de perfect desufixat, care a constituit o autentică paradigmă: *laudā□-u-ī* › *laudā́-ī* › rom. (eu) *lăudai*; *laudā-u-ístī* › *laudā́-stī* › rom. (tu) *lăudași*; *laudā́-u-it* › *laudā́-t* › rom. (el / ea) *lăudă*. Sufixul semivocalic bilabial a dispărut și la persoanele I și a III-a sg. (nu numai la a II-a sg. / pl. și a III-a pl., unde dispariția este de dată veche, din epoca primelor texte scrise), pentru că el nu mai era resimțit ca marcă indispensabilă a perfectului, locul acesteia fiind preluat – deși nu cu aceeași capacitate – de poziția accentului în cuvânt, de unde deosebirea între formele omofone (*cántat, láudat* etc.: indicativ prezent activ, III sg.; *cantát, laudát* etc.: indicativ perfect activ, III sg.). Acest rol morfologic al accentului a fost moștenit în mod fidel de română: *cắntă, láudă* față de *cântắ, lăudắ*[**].

În ceea ce privește varianta vocalică a sufixului bilabial, și ea a cunoscut, la nivelul limbii vorbite, o notabilă extensie în dauna tipurilor de TPf neproductive sau slab productive, cum erau TPf radicale sau cu reduplicație.

Astfel, TPf cu radicalul alternant apar, în inscripții, înlocuite de teme cu sufix vocalic: *fēcuī* în loc de *fēcī*, *capui* în loc de *cēpī, stētuī* (cu păstrarea alternanței vocalice și a reduplicării!) în loc de *stētī, lēguī* în loc de *lēgī* etc.[***]. Tot epigrafic sunt atestate TPf cu sufix vocalic care înlocuiesc perfecte cu reduplicație: *caduī* în loc de *cecidī, crēdui* în loc de *crēdidī, deduī* (cu păstrarea reduplicației, ca și la *stetuī*) în loc de *dedī*[****]. După modelul oferit de aceste substituții s-au creat, în latina dunăreană, și perfecte cu sufix vocalic de tipul [*]*ueduī* (în loc de *uīdī*) › rom. *văzui*. Notăm ceilalți moștenitori în română ai perfectului latin format cu sufix vocalic: *făcui, stătui, căzui, crezui, dădui* (cu forme mai vechi, din sec. al XVI-lea, *feciu, dediu*)[*****].

Au fost concurate, de asemenea, temele sigmatice, cărora li s-a supraadăugat marca suplimentară reprezentată de sufixul bilabial vocalic: [*]*po-(n)s-ŭ-ī* › *posŭī* (› v. rom. *puș*[*ŭ*], rom. mod. *pusei*; *pos*[*ŭ*]*it* › *puse*; *pos*[*ŭ*]*ērunt* › *puseră*)[******]; *texī* (‹ *tegĕre*), amplificat cu *-u-*, devine [*]*texuī* (› rom. *țesui*, care continuă și forma de perfect *texuī* de la *texĕre*, „a țese", cele două forme de perfect devenind în latină omonime) etc.

---

[*] La Lucretius, de pildă, în plină epocă ciceroniană, se întâlnește perfectul sincopat *inrītāt* (I, 70), provenit din forma așteptată *inrītā(ui)t*; epigrafic, un *audīt* (*CIL*, III, 37), accentuat cu certitudine pe silaba finală, ca urmare a sincopării, reprezintă perfectul, și nu prezentul indicativ al verbului *audīre*.

[**] Pentru moștenirea, în general și pentru fiecare în parte, a desinențelor personale de perfect în română și în alte limbi romanice, a se vedea, *infra*, paragrafele special consacrate acestor DP.

[***] Trimiterile exacte ale atestărilor se află la Alexandru Rosetti, *op. cit*., 154 și Gabriela Creția, *op. cit*., 136-137.

[****] Gabriela Creția, *op. cit*., 136-137, cu atestările corespunzătoare. Cf. și Al. Rosetti, *op. cit*., 154.

[*****] Al. Rosetti, *ibid*, 153-154.

[******] Detalii și bibliografie apud Al Rosetti, *ibid*, 154.

Universitatea SPIRU HARET

APARIŢIA PERFECTULUI „COMPUS”. După cum am notat mai sus, limbile romanice au moştenit unicul tip de perfect existent în latină, pe care l-au transformat în aşa-numitul perfect simplu (respectiv, cu o unică formă, fără auxiliar, o formă „sintetică”). Cumularea celor două valori semantice fundamentale ale perfectului latin – valoarea aspectuală, de acţiune / stare încheiată, şi aceea, temporală, de acţiune / stare trecută, preterită – într-o unică formă i-a determinat, în decursul timpului, pe vorbitori să încerce să disjungă valorile prin crearea unei forme noi, separate, şi atribuirea către aceasta a uneia dintre cele două valori semantice de bază. Astfel a apărut, în textele literare, încă de la finele epocii preclasice (sec. al II-lea – sec. I a. Chr.), o formă nouă, deja în curs de structurare şi, mai târziu, spre epoca finală a Imperiului, în curs de gramaticalizare, o formă perifrastică, analitică, având destinaţia să exprime cât mai clar, fără nici un dubiu, şi în mod exclusiv, încheierea acţiunii / stării, aşadar valoarea pur aspectuală.

Perfectul latin compus, o formaţie perifrastică creată iniţial numai la verbele tranzitive, din formele de indicativ prezent activ ale lui *habēre* şi PPP (la AC, în acord cu obiectul direct al verbului tranzitiv respectiv), este bine atestat în textele epocii clasice, la Caesar şi Cicero. Ulterior, utilizarea perfectului latin compus va scădea în frecvenţă, pentru a spori din nou în latina imperială târzie (din sec. al IV-lea în continuare), când PPP îşi pierde calitatea adjectivală, nemaiacordându-se cu obiectul direct al verbului tranzitiv şi rămânând invariabil la un AC sg neutru. Citām mai jos câteva dintre exemplele cele mai ilustrative[*]:

COD ATR

/…/ *stationes dispositas habeo* /…/ (Caesar, *BG*, V, 16, 4)

„am gărzi dispuse”

COD ATR

/…/ *castellum Caesar habuit constitutum* (Caesar, *BH*, VIII, 6)

„Caesar a avut plasată o întăritură”

COD ATR

/…/ *episcopum inuitatum habes* (Gregorius Turonensis, *VP*, III, 1)

„îl ai [ca] invitat pe episcop (= l-ai invitat pe /…/)

COD

/…/ *promissum enim habemus* (id., *HF*, IX-X)

„căci avem promis [faptul că] /…/” (= am promis că)

În opinia noastră gramaticalizarea perfectului perifrastic („compus”) a început înainte de dizolvarea unităţii latinei antice, a fost, aşadar, un fenomen preromanic,[**] nu mai devreme, însă, de epoca târzie (sec. IV-V p. Chr.). Argumentele aduse de I. Fischer împotriva

[*] Preluate din *ILR*, I, 181 şi I. Fischer, *op. cit*., 110. Pentru alte exemple, cf. Gabriela Creţia, *op. cit*., 144-145, care reaminteşte faptul că în latina clasică circulau deja sintagme alcătuite dintr-un PPP la AC sg. neutru şi indicativul prezent al lui *habēre*, asociat verbelor cu semnificaţie perceptiv-cognitivă: *habeō* (*-s, -t* etc.) *compertum, cognĭtum, perspectum* etc. („am / ai / are descoperit, cunoscut, observat” etc.). Astfel, încă din latina clasică semantismul specific lui *habēre* tinde să se estompeze, iar verbul să se transforme într-un simplu auxiliar.

[**] Contra, I. Fischer, *op. cit*., 110-111; Gabriela Creţia, *op. cit*., 145.

Universitatea SPIRU HARET

aserțiunii de mai sus nu rezistă unei critici atente. Ordinea elementelor perifrazei este diferită de la o limbă romanică la alta (auxiliar + participiu sau, mai rar, participiu + auxiliar) și este firesc să fie așa, câtă vreme topica în latină era liberă: limbile romanice, în consecință, fie au „ales" topica preferată, transformând-o într-un uz curent, fie n-au „ales" nimic, continuând un uz latin local, specific regiunii latinofone. Nici cel de-al doilea argument invocat de I. Fischer în favoarea independenței gramaticalizărilor romanice ale perifrazei de perfect nu este relevant: limitarea la verbele tranzitive a perfectului perifrastic nu era impusă de nimeni (un astfel de perfect – consideră autorul citat – „trebuia" să existe numai la tranzitive, deoarece numai acestea aveau un obiect direct cu care să se acorde PPP), dimpotrivă. În unele regiuni latinofone din Antichitatea târzie au putut apărea, pe lângă *habere*, şi alte verbe cu rol vădit de auxiliar (*stāre, tenēre*), pe de o parte, iar pe de alta, după modelul verbelor tranzitive, şi cele care nu aveau COD şi-au putut crea, în aceleaşi sau în alte regiuni latinofone occidentale (orientul latinofon nu a participat la această inovație survenită în latina târzie), un tip de perfect perifrastic, utilizând în acest scop verbul prin excelență auxiliar şi intranzitiv *esse* şi asociindu-l predilect, dintre intranzitive, cu verbe de deplasare: ca model au servit verbele deponente (mai ales unul ca *proficiscī*, „a pleca"), ale căror perfecte erau perifrastice şi construite obligatoriu cu *esse* (de ex., *profectus sum*, „am plecat")[*].

În concluzie, dacă în română, catalană şi spaniolă perfectul perifrastic sau „compus" continuă o formulă latină cu *habēre* generalizat indiferent de tipul de verb în cauză, pe când celelalte limbi romanice (ca franceza, italiana, spaniola, sarda, provensala etc.) fac distincția între verbele tranzitive, respectiv non-tranzitive şi de deplasare pentru a alege, ca auxiliar, între descendentul lui *habēre* şi cel al lui *esse* din fiecare idiom, o atare situație nu ne obligă nicidecum să postulăm gramaticalizarea ei în perioada post-antică, romanică, deoarece ambele tipuri de perifrază, cu *habēre* şi cu *esse*, au **coexistat** în latina târzie, regional după cum am arătat, generalizarea lui *habēre* reprezentând faza mai veche, continuată şi perpetuată în ariile laterale ale latinității preromanice (apoi în română, spaniolă şi catalană), inovația survenită prin introducerea lui *esse* în perfectul perifrastic afectând, cum se întâmplă întotdeauna în cazul oricăror inovații (şi nu doar lingvistice…), centrul latinofoniei.

B. Desinențele *personale*

Perfectul indicativului este singurul timp din sfera preteritului care posedă DP proprii, deşi unele dintre ele provin din sfera temporală de prezent (respectiv, aspectuală de *infectum*). Iată tabloul lor:

Sg. I -*ī* (provine dintr-o desinență IE medie de perfect [*]*-ai* › lat. arh. *-ei* › lat. cl. *-ī*)

II -*istī* (desinență compusă dintr-un sufix, cel mai probabil de aorist, *-is-*, şi DP *-tī*, şi ea de sorginte IE, cu *-ī* lungit analogic în poziție finală, după modelul persoanei I sg.)

III -*ĭt* (provenind din formele arhaico-dialectale, atestate epigrafic, *-ĭd*, respectiv *-ĕd*, care continuă vechea desinență secundară IE [*]*-tĭ*, pentru care cf., *supra -tī* din *-istī*.

Pl. I -*ĭmŭs* (descompusă în DP *-mŭs* de prezent, generalizată şi dincolo de granițele ei temporal-aspectuale, şi *-ĭ-*, vocală reprezentând, probabil, continuarea unui sufix aorist tematic)

[*] De asemenea, şi perfectele impersonale, de tipul *(per)uentum est*, „s-a ajuns", al verbelor de deplasare sau cu sens similar: cf. I.Fischer, *op. cit*., 111; Gabriela Creția, *op. cit*., 145.

Universitatea SPIRU HARET

II *-istĭs* (DP compusă din sufixul originar de aorist *-ĭs-* şi, din nou, desinenţa corespunzătoare, generalizată, a prezentului)

III *-ēre/-ērunt* (prima DP este mai veche, cel mai probabil originară, a doua fiind posibil creată analogic prin apelul la marca desinenţială specifică persoanei a III-a pl., *-nt*; pentru prima DP se întâlnesc corespondente în unele limbi IE antice, în grupul oriental, indo-iraniană, hitită, toharică; în latina arhaică va cunoaşte un uz restrâns, pe care îl vor extinde, în epoca clasică, prozatorii şi poeţii amatori de o exprimare cu tentă arhaică şi de registru înalt; în latina imperială, uzul lui *-ēre* în proză va deveni marca unui stil poetizant; după o altă ipoteză, forma originară a celei de-a doua DP a fost **-ĭs-ont*, deci tot de origine IE, cu sufixul de aorist *-ĭs-*, în latină petrecându-se ulterior fenomenele fonetice curente: rotacizarea lui *-s-* intervocalic, deschiderea timbrală subsecventă a lui *-ĭ-* la *-ĕ-* şi închiderea timbrală a lui *-o-* la *-u-*; după modelul celeilalte DP, *-ĕ-*, iniţial scurt, a devenit *-ē-*, care s-a generalizat, deşi la nivelul oralităţii *-e-* a continuat să rămână scurt, dovadă fiind forma sincopată, care presupune în mod obligatoriu un *-ĕ-*: *laudá-(u-ĕ)runt* › *laudā́runt*).

MOŞTENIREA ROMANICĂ. După cum am remarcat mai sus, perfectul latin, prin excelenţă sintetic, s-a moştenit în limbile neolatine sub forma perfectului simplu, care, la singular, a conservat foarte bine DP din latină[*]: I sg. lat. *cantā(u)ī / cantāī* › fr. (je) *chantai*, it. *cantai*, span. *canté*, rom. *cântai*; II sg. lat. *cantā(ui)stī / cantāstī* › fr. (tu) *chantas*, it. *cantasti*, span. *cantaste*, rom. *cântaşi*; III sg. lat. *cantā(ui)t / cantát* › fr. (il / ele) *chanta*, it. *cantò*, catal. *cantá*, rom. *cântắ*; III pl. lat. *cantā(uĕ)runt / cantārunt* › fr. (ils / elles) *chantèrent*, it. *cantarono*, rom. *cântară*[**].

Pentru celelalte desinenţe şi conjugări, moştenirea latină a românei este la fel de bine reprezentată (de altfel, şi în alte limbi romanice); totuşi, există discuţii în legătură cu originea unora dintre forme, raportabilă nu întotdeauna la perfect şi nu întotdeauna la indicativ[***].

4.1.2. diateza ***MEDIO-PASIVĂ***

Perfectul indicativului este, la această diateză, o formă compusă din PPP (aflat în acord gramatical cu subiectul propoziţiei) şi auxiliarul *esse*, conjugat la prezentul indicativului.

Ex.: I *ornātus sum*, „eu am fost împodobit”
ornāta sum, „ eu am fost împodobită”

Înlocuirea prezentului cu perfectul indicativ al auxiliarului s-a produs în limba vorbită foarte probabil de timpuriu (poate chiar din epoca preclasică), dar a pătruns foarte târziu în latina literară, generalizându-se (desigur, cu fireşti excepţii) în ultimele două secole ale Imperiului (paradigma *ornātus fuī*, prin punerea în acord a timpului auxiliarului cu timpul general al perifrazei pasive). Substituţia temporală

---

[*] Preluăm aici exemplele oferite de Gabriela Creţia, *op. cit*., 144.

[**] Cu menţinerea neschimbată a locului accentului din latină, pe silaba penultimă. Nu avem nici un motiv să credem, împreună cu Al. Rosetti, *op. cit*., 154, I. Fischer, *op. cit*., 126-127, Gabriela Creţia, *op. cit*., 144, că desinenţele lat. *-ērunt, -ārunt, -īrunt* (singurele din latina oral-populară) nu s-ar fi moştenit în română sub formele *-eră, -ară* şi *-iră*, ci că acestea ar proveni din cele de mai mult ca perfect indicativ activ ca urmare a unei obscure substituţii survenite în latina dunăreană: cu atât mai mult, cu cât în româna veche desinenţa corespunzătoare era *-aru* pentru conjugarea I.

[***] Exemple şi detalii apud Al. Rosetti, *ibid*., cu bibliografia chestiunii.

Universitatea SPIRU HARET

s-a produs în toată sfera perfectului şi explică moştenirea romanică a perfectului pasiv latin.

VALORILE PERFECTULUI LATIN. La modul cel mai reprezentativ al său, indicativul, perfectul atestă în limba latină câteva valori semantice de bază, dintre care primele două menţionate mai jos sunt şi cele mai vechi, descinzând din orizontul IE comun:

a) valoarea **finită**

Ca perfect propriu-zis, el exprimă o acţiune / stare deja încheiată în raport cu momentul locuţionar. Este, repetăm, o valoare pur aspectuală: *cantāuī*, „am încheiat de cântat", „am cântat"; *uixit*, „a terminat de trăit", „a trăit". Nu de puţine ori, perfectul indicativului poate exprima rezultatul sau efectul repercutat în prezent al unei acţiuni / stări încheiate; o atare valoare complementară este cunoscută în gramatici (cu semnalare încă din Antichitate) sub denumirea de *perfectum praesens*, „perfect cu valoare de prezent" sau, într-o denumire mai nouă, perfect rezultativ: *uīcī*, „am învins", deci „(în prezent) sunt învingător". Există în latină o serie de verbe aşa-numite rezultative (cf., *infra*, cap. X), care şi-au pierdut seria modal-temporală derivată de la tema de *infectum* (T_1), funcţionând, aşadar, numai cu TPf, dar păstrând la cele trei timpuri (perfect, m.m.c.p. şi viitor II) derivate de la aceasta sensul timpurilor corespunzătoare de *infectum* (prezent, imperfect, viitor I): *nōuī*, „am cunoscut [cândva]", deci „ştiu"; *memĭnī*, „m-am gândit la /… /", deci „îmi aduc aminte", „îmi amintesc"; *odī*, „mi-a provocat un sentiment de ură", deci „urăsc".

b) valoarea **preterită**

Exprimă, fără nici o nuanţă aspectuală, ideea de trecut, de întâmplat cândva, într-un timp anume (*illō tempŏre*) plasat obligatoriu cu mult înainte (dar nedeterminat de mult, vag, general) în raport cu momentul locuţionar: o anterioritate certă, o distanţare temporală netă, dar neprecizată şi neprecizabilă, ca în exemplul următor: *Caesar Pompeium uīcit*, „Caesar l-a învins [cândva, la un moment dat] pe Pompeius".

c) valoarea de **generalizare**

Cu o atare valoare, perfectul – numit şi de constatare – exprimă, sentenţios sau gnomic (de altfel şi poartă în gramatici denumierea curentă de perfect gnomic), un adevăr general, plasat într-un trecut durativ, care şi-a pierdut, cel puţin în aparenţă, valoarea finită: *multi illum pueri, multae optauēre puellae*, „pe el mulţi băieţi, multe fete l-au dorit [şi îl doresc]"; *uidi et alios uentos*, „am văzut [şi voi vedea eu] şi alte furtuni" (= am înfruntat [şi voi înfrunta] şi alte necazuri). În opinia specialiştilor, s-ar resimţi aici şi influenţa aoristului gnomic grec.

d) valoarea **ireală**

Deja semnalată, se remarcă a fi pe larg utilizată de-a lungul întregii latinităţi literare, din epoca arhaică până în cea târzie: verbul la perfect indicativ este însoţit, pentru a exprima valoarea ireală, de un adverb (*paene*, „cât pe ce", „mai să" în latina preclasică şi clasică, *prope*, „aproape să", în cea postclasică): *paene in foueam decidi, ni hic adesses*[*], „era cât pe ce / mai să cad în groapă, dacă nu erai tu de faţă aici" (Plautus).

e) valoare **ingresivă**

Exprimă intrarea în acţiunea / starea respectivă, începutul ei, astfel încât, prin echivalenţa care se poate stabili cu prezentul incoativ, valoarea ingresivă este una de esenţă aspectuală, cu deosebirea că, în cazul perfectului, ea marchează semantic

[*] Exemplu preluat din *ILR*, I, 180.

Universitatea SPIRU HARET

începutul încheierii („începutul sfârşitului") unei acţiuni / stări: *eam sedem capit ibique deinde habitauit*, „se înstăpâneşte peste locuinţa respectivă şi de atunci a început să sălăşuiască acolo" (Titus Livius I, 30, 1; cf. nota precedentă).

Desigur, se pot identifica şi alte valori sau, mai curând, „valorizări contextuale"* ale perfectului indicativ, ale căror nuanţe reprezintă, în esenţă, particularizări şi / sau actualizări ale valorilor de bază, frecvent şi constant atestate.

4.2. *modul CONJUNCTIV*

Ca şi la indicativ, perfectul conjunctivului cunoaşte o dublă formă în funcţie de diateză:

4.2.1. ***ACTIVĂ***

Forma este sintetică şi porneşte de la TPf, prin adăugarea unui sufix specific (S_2) şi a DP: acestea, după cum am remarcat deja, nu sunt cele de perfect indicativ (unice şi exclusive în sistemul verbal latin), ci desinenţele utilizate în formarea timpurilor / modurilor derivate de la tema de *infectum* (T_1). Schema formativă este, deci, următoarea:

TPf + S_2 + DP,

unde S_2 = *-ĕrĭ-*

Ex.: I *ornāu-ĕrĭ-m*, „eu să fi împodobit" etc.
ornāu-ĕrī-s
ornāu-ĕrĭ-t etc.

Observaţii

1^0 S_2 este, la origine, un sufix compus, de proveniență IE, alcătuit din: sufixul (marcă a preteritului) *-ĭs-* (› *-ĕr-* prin rotacizarea intervocalică a siflantei şi deschiderea timbrală a vocalei sufixului, ambele fenomene fonetice survenind în interiorul latinei), şi sufixul de optativ IE *-*ī-*. Se confirmă, încă o dată, originea de optativ a unora dintre formele devenite de conjunctiv în latină.

2^0 De la origine, sufixul *-i-* era lung şi s-a păstrat ca atare în textele de epocă arhaică, la anumite persoane (II sg. / pl., I pl.); la celelalte, încă din epoca arhaică, a cunoscut o scurtare datorată contextelor fonetice specifice (înainte de consoanele *-m* şi *-t* şi de grupul consonantic *-nt*). De aici a pornit generalizarea, chiar din epoca veche (la un Plautus, de pildă), a cantităţii scurte, şi la acele persoane / numere la care de la origine vocala era lungă. În epoca clasică, paradigma conjunctivului perfect activ atestă generalizarea cantităţii scurte a vocalei (în cazul ultimei persoane, a III-a pl., silaba devine lungă prin poziţia vocalei ei, situate înaintea a două consoane), formele cu *-ī-* fiind atestate sporadic şi generate de necesităţi metrice.

3^0 Ca urmare a generalizării formei scurte a sufixului *-i-*, întregul sufix de perfect *-ĕrĭ-* ajunge omofon cu cel de formare a viitorului II, astfel încât, exceptând persoana I sg., cele două timpuri ajung şi să se confunde formal, şi chiar să se substituie**.

4^0 Ca şi la perfectul indicativului, şi la cel al conjunctivului au circulat, datorită existenţei aceleiaşi teme, de perfect, forme desufixate (sau „sincopate", lipsite de sufixul semivocalic bilabial *-*u̯-*, care a antrenat şi căderea vocalei *-ĕ-* subsecvente): *cantā-(u-ĕ)rĭ-m* › *cantā-rĭ-m*; *cantā-(u-ĕ)rī-s* › *cantā-rī-s* etc.

---

* Gabriela Creţia, *op. cit*., 147.

** Exemple apud Gabriela Creţia, *op. cit*., 155.

Universitatea SPIRU HARET

4.2.2. ***MEDIO-PASIVĂ***

Forma este analitică, perifrastică, similară ca structură celei pe care o atestă perfectul medio-pasiv al indicativului: PPP + auxiliarul *esse*, de data aceasta la conjunctiv prezent; desigur, între PPP, numărul şi persoana auxiliarului şi subiectul gramatical se realizează un acord total.

Ex.: I *ornātus, -a, -um sim* etc., „eu să fi fost împodobit" etc.
ornātī, -ae, -a sīmus etc., „noi să fi fost împodobiți/-te" etc.

Observație

În epoca târzie, ca urmare a rearanjării logice a paradigmei de preterit la medio-pasiv, locul timpului prezent al conjunctivului auxiliarului este luat de timpul perfect (*fuĕrim, fuĕris, fuĕrit* etc.) al aceluiaşi mod, în paralel cu înlocuirea tot la diateza medio-pasivă a prezentului indicativ al lui *esse* cu perfectul lui indicativ (*fuī* etc. în loc de *sum* etc.), în cadrul noului perfect indicativ medio-pasiv. Se remarcă, aşadar, paralelismul:

latina clasică latina populară şi târzie
ornātus sum → ornātus fuī
ornātus sim → ornātus fuĕrim

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Perfectul conjunctivului activ s-a păstrat, cu o surprinzătoare vitalitate, în limbile romanice, unde a generat un nou mod: condițional-optativul prezent. Explicația se poate căuta în faptul că, în latina târzie, în cea vorbită ca şi în cea scrisă, perfectul conjunctivului şi-a pierdut valoarea temporală (de preterit şi de perfect totodată, de altfel nu întotdeauna puternică nici în latina clasică), întărind-o în schimb pe cea modală, una prin excelență potențială, optativă cu precădere, uşor colorată temporal (spre viitor).

Şi româna (cu dialectele ei, aromâna în special) atestă, în faza primelor texte literare, din secolul al XVI-lea, urme ale conjunctivului perfect latin cu valoare optativă sau, mai exact, condițional-optativă (la timpul prezent)[*]: v. rom. *întrare* (var. *întraru*) ‹ lat. *intrārim* ‹ *intrāuĕrim*; *întrari* ‹ *intrāris* ‹ *intrāuĕris*; *întrare* ‹ *intrārit* ‹ *intrāuĕrit* etc., „aş intra", „ai intra", „ar intra" etc.

4.3. *modul INFINITIV*

Ca şi timpul viitor, A şi M/P, al aceluiaşi mod, perfectul infinitivului nu are autonomie sintactică, întrucât, exceptând situația particulară a vorbirii indirecte (*ōrātiō oblīqua*), el nu apare şi nu poate apărea într-o propoziție principală, ci funcționează numai în subordonate dependente de un anumit tip de verb.

Din punctul de vedere al structurii morfologice, există o deosebire fundamentală între formele celor două diateze: cea activă este simplă, sintetică, cea medio-pasivă este compusă, analitică, perifrastică.

4.3.1. infinitivul perfect ***ACTIV***

Aparține temei de perfect (TPf), de la care de altfel porneşte, schema formativă fiind următoarea:

TPf + S_2,

unde S_2 este un sufix complex, *-isse*, alcătuit, la rândul lui, din două componente: 1) sufixul *-ĭs-*, cunoscuta marcă a perfectului, fost sufix probabil de aorist şi ataşată

[*] Exemple preluate din Al. Rosetti, *op. cit*., 155, pentru care facem cuvenita trimitere la o listă mai bogată şi la precizări suplimentare. Cf. şi I. Fischer, *op. cit*., 114-115; Gabriela Creția, *op. cit*., 155-156.

Universitatea SPIRU HARET

numai acestei teme (cf., *supra*, p. 215); 2) sufixul caracteristic infinitivului prezent activ, *-sĕ*, nerotacizat deoarece nu se afla în poziție intervocalică (despre originea lui, a se vedea, *supra*, p. 192).

Ex.: *ornāu-isse*, „că a împodobit".

Perfectul activ al infinitivului apare relativ frecvent în textele literare, mai ales în proză, făcând carieră – dacă putem spune aşa – în literatura istoriografică şi, în egală măsură, în cea oratorică. Apariția lui în poezie este mai puțin masivă, una dintre explicații constând în tiparul metric aparte oferit de finalul obligatoriu al infinitivului perfect activ, care este un troheu (/ ∪), de unde necesitatea adaptării lui particulare la un tipar de versificație sau altul*.

Se semnalează o singură valoare mai deosebită, de natură modală, fără legătură cu treapta temporală a preteritului, şi anume aceea prohibitivă, după verbe regente care exprimă ideea unui act de voință (*uelle, nolle, malle* etc.): într-un atare context, infinitivul perfect îşi pierde complet semantismul temporal, ca în exemplul *consul uetat militem timuisse*, „consulul interzice ca soldatul să se teamă", indicativul prezent activ al verbului regent putând fi înlocuit de un conjunctiv hortativ-prohibitiv sau un imperativ**.

Ca şi corespondentul său medio-pasiv, infinitivul perfect activ nu a fost moştenit de limbile romanice.

4.3.2. infinitivul perfect ***MEDIO-PASIV***

Completează şi încheie seria treptelor temporale, pe diateze, ale infinitivului latin. Utilizat numai în subordonatele de tip completiv – numite din această cauză „infinitivale" –, perfectul medio-pasiv al infinitivului a fost inclus de gramaticii latini ai epocii imperiale în paradigma infinitivului ca urmare a relativ unitarei coeziuni dintre

PPP şi ***esse***,

cu mențiunea că, în chip firesc, datorită prezenței sale exclusive în structura frazeologică amintită (regentă + completivă infinitivă), PPP se află întotdeauna în cazul AC, sg. / pl.

Ex.: *ornātum, -am, -um esse*, „că a fost împodobit, -ă"
ornātōs, -ās, -a esse, „că au fost împodobiți, -e"

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Latina a transmis limbilor succesoare tiparul structural al infinitivului perfect medio-pasiv, prin reunirea elementelor lui componente: fr. *être orné(e)*, it. *essere ornato*, rom. *a fi fost împodobit* (verbul în sine este creat pe teren românesc) etc.

4.4. *modul PARTICIPIU*

În epoca istorică, timpul perfect al participiului a fost ataşat şi fixat în cadrul diatezei medio-pasive, căpătând valori semantice prin excelență pasive, astfel încât s-a putut constata, de către gramaticii latini din epoca imperială, că latina nu posedă decât o singură formă de participiu perfect, cea pasivă, de altfel acest

* Tocmai din acest motiv, *metrī causā*, infinitivul perfect activ se substituie corespondentului său prezent, în cazul în care acesta din urmă este ametric. Şi aici, perfectul infinitivului activ îşi anulează semantismul temporal.

** Gabriela Creția citează, alături de un alt exemplu, şi pe acela foarte cunoscut dintr-o comedie plautină (*Poenulus*, 872): *nolitŏ deuellisse*, „să nu vrei / vrea să smulgă / -i" (*op. cit*., 178).

Universitatea SPIRU HARET

semantism fiind foarte vechi, primar. În realitate, forma care avea să devină în epoca istorică participiul perfect pasiv (PPP) nu a aparţinut, la originile cristalizării limbii latine şi până în epoca primelor texte scrise, sistemului conjugării.

ORIGINILE ŞI VALORILE INIŢIALE. Viitorul PPP a fost, originar, o formaţie IE adjectival-verbală, neîncadrată în sistemul verbal. Sufixul IE *-*tŏ*- (*-*tă*- pentru feminin) servea în epoca străvechii comunităţi IE la formarea unor adjective ce porneau de la teme fie nominale, fie verbale. Practic, acest sufix este atestat ca formant adjectival în toate limbile IE antice.

1. În ceea ce priveşte latina, sufixul IE *-*tŏ*-/*-*tă*- s-a ataşat următoarelor teme nominale:

a) tema nominal-numerică ordinală: a contribuit la formarea unor numerale ordinale, în paralel cu sufixul *-*m-(-o-, -a)*. Ex.: *quar-tu-s* (3), *quin-tu-s* (3), *sex-tu-s* (3), faţă de *prī-mu-s, septĭ-mu-s, decĭ-mu-s* etc.

b) tema calităţii sau a însuşirii particulare: a contribuit la formarea unor adjective indicând o caracteristică, moştenită sau dobândită, a unei persoane, a unui obiect, fenomen, situaţie etc.: *barbātus* (3) (‹ *barba*), „cel care are / poartă barbă", „cu barbă", „bărbos"; *aurītus* (3) (‹ *auris*), „cel care are urechi lungi", „urecheat"; *cornūtus* (3) (‹ *cornu*), „care are coarne", „cu coarne"; *hastātus* (3) (‹ *hasta*), „care are suliţă", „înarmat cu suliţă"; *turrītus* (3) (‹ *turris*), „care are turnuri", „prevăzut cu turnuri" etc.

Această capacitate formativă a sufixului, pornind de la teme nominale de substantiv, a fost esenţială pentru valoarea definitorie şi, totodată, cea mai generală a sufixului *-*tŏ*-/*-*tă*, şi anume a ceea de a califica, de a indica înzestrarea unui obiect gramatical cu o calitate*. Aceeaşi capacitate a dovedit-o sufixul şi atunci când, ataşat unor teme verbale, a contribuit la formarea unor adjective de altă natură morfologică, şi anume adjectivele verbale în *-*tŏ*-/*-*tă*.

2. Pornind de la teme / radicale verbale, adjectivele sufixate cu *-*tŏ*-/*-*tă* au denumit acţiuni / stări care reprezentau calitatea ori caracteristica inerentă unui obiect gramatical.

Un atare adjectiv verbal, la originile formării limbii latine, după cum am remarcat mai sus, nu aparţinea propriu-zis sistemului verbal, deoarece, ca şi în IE comună, el nu participa la categoriile morfologice ale diatezei, aspectului şi timpului şi nu avea regim de verb. Încă din latina arhaică, adjective verbale în *-*tŏ*-/*-*tă* (şi cu variante fonetice în siflantă, *-*sŏ*-/*-*să*), precum *iurātus, complexus, certus, pōtus*, având simultan valori active şi pasive, se situau de fapt în afara conjugării, posedând doar valoarea de adjectiv verbal lipsit de semantism temporal**, ca şi de regim verbal. S-a presupus, aşadar, cu legitimitate că adjectivul verbal în *-*tŏ*-/*-*tă* a fost, originar, adiatezic (de vreme ce poseda un dublu semantism), şi că numai în timp, treptat dar intens, adjectivul verbal sufixat s-a integrat în paradigma verbală, căpătând valori clar şi univoc pasive, sfârşind prin a se transforma într-un timp (perfectul) al modului participiu la diateza (medio-)pasivă. Au supravieţuit, din

* Este ceea ce Émile Benveniste, *Noms d'agent*, 167, numea funcţia de „împlinire a noţiunii în obiect" („l'accomplissement de la notion dans l'objet").

** Depun mărturie în acest sens vechi adjective verbale sufixate, precum *cautus* (‹ *cauēre*, „a se feri"), *tacĭtus* (‹ *tacēre*, „a tăcea") sau *mortuus* (‹ *mori*, „a muri"), cărora le este nespecific orice semantism temporal, formele respective exprimând calităţi / stări permanente, independente de ideea de preterit. Cf. şi Gabriela Creţia, *op. cit*., 189, unde este dat suplimentar şi exemplul lui *maestus*, „abătut" (la Plautus, *Bacch*., 611).

Universitatea SPIRU HARET

epoca primară, câteva participii ale unor verbe non-deponente, cu semantism activ: *pōtus*, „care a băut” (care a dezvoltat, sub influența adjectivului sinonim *ēbrius*, „beat”, şi un semantism pasiv: „băut”), *pransus*, „care a luat prânzul”, *cenātus*, „care a luat masa” (de asemenea cu o dezvoltare pasivă ulterioară, mai rar utilizată: „petrecut la masă”) etc.

Circumscrierea adjectivului sufixat în sfera pasivului şi a preteritului este foarte probabil că a reprezentat un fenomen italic, şi nu latin, deoarece se regăseşte în anumite idiomuri italice antice[*].

EVOLUȚIA ŞI UTILIZAREA. Devenite participii, adjectivele verbale în **-tŏ-/*-tă* nu şi-au trădat complet originea adjectivală: în principiu, ele pot avea grade de comparație şi, de asemenea, pot fi substantivizate, asemenea adjectivelor propriu-zise. De-a lungul întregii evoluții istorice a latinei, participiul în **-tŏ-/*-tă*, devenit participiul perfect pasiv (PPP), a funcționat ca o categorie verbală fermă şi foarte productivă, în continuă dezvoltare.

În ceea ce priveşte forma PPP, aspectul fonetic al acestuia îl apropie atât de T_1 (tema de *infectum*, tema „prezentului”, TP), cât şi, în alte cazuri, de TPf. Se pot identifica mai multe situații morfo-fonetice, ca rezultate ale modului diferit de formare a PPP.

1. R + **-tŏ-/*-tă* fără modificări fonetice:

	Infinitiv prezent activ
dīc-tu-s, dīc-ta, dīc-tu-m, „zis, -ă”	*dīcĕre*
dŭc-tu-s, dŭc-ta, dŭc-tu-m, „dus, -ă”	*dŭcĕre*

2. R + **-tŏ-/*-tă* cu modificarea fonetică a consoanei finale a radicalului sau / şi a sufixului:

2.1. asimilarea şi simplificarea grupului consonantic rezultat din contact

**mig-sc-to-s* › **mic-sc-to-s* › **mic-s-to-s* › *mix-tu-s* (3)
(inf. prez. act. *miscēre*)

**tors-to-s* › **toss-to-s* › *tos-tu-s* (3)
(inf. prez. act. *torrēre*)

2.2. delabializarea labiovelarelor (± asurzirea consoanei sonore finale a radicalului)

**ungu-to-s* › **ung-to-s* › *unc-tu-s* (3)
(inf. prez. act. *ungĕre*)

**liqu-to-s* › **lic-to-s* › *lic-tu-s* (3)
(inf. prez. act. *liquĕre*)

2.3 asurzirea oclusivelor velare şi labiale sonore (în cazul velarelor, cu lungirea compensatorie a vocalei radicale: aşa-numita „lege” a lui Lachmann)

	Infinitiv prezent activ
**aug-to-s* › **auc-to-s* › *auctu-s* (3)	*augēre*
**lĕg-to-s* › **lĕc-to-s* › *lēc-tu-s* (3)	*legĕre*
**frăg-to-s* › **frăc-to-s* › *frāc-tu-s* (3)	*frangĕre*
**scrīb-to-s* › **scrīp-to-s* › *scrīp-tu-s* (3)	*scrībĕre*

2.4. asimilarea şi transformarea în siflantă / siflante a grupului de oclusive dentale

**uid-to-s* › **uis-so-s* › *uī-su-s*	*uidēre*
**cad-to-s* › **cas-so-s* › *cā-su-s*	*cadere*

[*] *Id*., *ibid*., 190.

Universitatea SPIRU HARET

**pat-to-s* › **pas-so-s* › *pas-su-s*	*patī*
**sed-to-s* › **ses-so-s* › *ses-su-s*	*sedēre*

Observație

Forme participiale precum cele notate sub 2.4. au putut crea şi lăsa impresia existenței în limba latină a unui sufix participial **-sŏ-*(›*-su-*) /**-sa*, ca alternativă la **-tŏ-*/**-ta*; în realitate, este vorba de un pseudo-sufix, produs al modificărilor fonetice impuse de context, şi de aceea generalizat prin uzul vorbirii, fără o analiză gramaticală adecvată, prin simplă analogie. Apariția „sufixului" **-so-*/**sa* a fost sprijinită de existența, la verbele respective, a perfectului sigmatic, care a „impus" suplimentar un PPP similar: (*iubeō, iubēre*,) *iussī* → PPP *iussus* (3); (*flectō*, *flectĕre*,) *flexī* → *flexus* (3); (*premō*, *premĕre*,) *pressī* → *pressus* (3); (*tergō*, *tergĕre*,) *tersī* → *tersus* (3) etc.

2.5. epenteza

**em-to-s* › **em-p-to-s* › *emp-tu-s* (3)	*emĕre*
**sūm-to-s* › **sūm-p-to-s* › *sūmp-tu-s* (3)	*sumĕre*

Prin urmare, din punct de vedere formal se distinge un grup considerabil de PPP care, pornind de la R, primesc sufixul participial direct, nu prin intermediul vreunei vocale (indiferent de originea ei). În tradiția gramaticală modernă, atari PPP sunt cunoscute sub denumirea de „participii tari". Ele se întâlnesc, în majoritate absolută, la conjugarea a III-a.

3. T_1 + **-tŏ-*/**-ta*

Reprezintă cea de-a doua modalitate de formare a PPP, şi anume în relație directă cu tema de *infectum* (TP) şi, implicit, indirect, cu aceea a perfectului (TPf), în seria bine cunoscutelor verbe nomale („regulate") de conjugarea I, a IV-a şi, parțial, a II-a:

				T_1	PPP
I	*ornō*	*ornāre*	*ornā-u-ī*	*ornā-*	*ornā-tu-s* (3)
	cantō	*cantāre*	*cantā-u-ī*	*cantā-*	*cantā-tu-s* (3)
II	*dēleō*	*dēlēre*	*dēlē-u-ī*	*dēlē-*	*dēlē-tu-s* (3)
IV	*audiō*	*audīre*	*audī-u-ī*	*audī-*	*audī-tu-s* (3)
	fīniō	*fīnīre*	*fīnī-u-ī*	*fīnī-*	*fīnī-tu-s* (3)

După cum se observă, la PPP, verbele din această categorie au vocala presufixală obligatoriu lungă. PPP se asociază unui perfect format cu sufixul bilabial semivocalic. Dacă perfectul indicativului este format cu sufixul bilabial vocalic (*-u-*), atunci PPP (de conjugarea a II-a sau a III-a) pot prezenta fie vocala presufixală *-ĭ-*, fie vocală Ø:

II	*habeō*	*habēre*	*hab-u-ī*	*hab-ĭ-tu-s* (3)
	doceō	*docēre*	*doc-u-ī*	*doc-tu-s* (3)
	teneō	*tenēre*	*ten-u-ī*	*ten-tu-s* (3)
III	*alō*	*alĕre*	*al-u-ī*	*al-tu-s* (3), dar şi *al-ĭ-tu-s* (3)
	colō	*colĕre*	*col-u-ī*	*cul-tu-s* (3)

Participiile al căror sufix era precedat de o vocală, întotdeauna lungă, au fost considerate în tradiția gramaticală modernă drept participii „slabe": forme finale de PPP (în *-ā-tus, -ē-tus, -ī-tus*) au provocat, în latina vorbită, „regularizarea" unor PPP

Universitatea SPIRU HARET

„tari", dar incomode prin abaterea de la paradigma-standard. Astfel, latina populară, vorbirea curentă au creat PPP analogice la verbe frecvent folosite: *habūtus* (‹ *habēre*), *tenūtus* (‹ *tenēre*), *facūtus* (‹ *facēre*) etc., de unde participiile româneşti *avut, -ă; ţinut, -ă; făcut, -ă* etc.

Este de la sine înţeles faptul că flexionarea oricărui PPP se realizează după modelul extrem de răspândit al adjectivelor de declinarea a II-a (pentru masculine şi neutre) şi declinarea I (pentru feminine).

DINAMISMUL CATEGORIEI ŞI MOŞTENIREA ROMANICĂ. După cum am menţionat deja, utilizarea PPP a cunoscut, începând cu epoca primelor texte scrise (sec. al IV-lea a.Chr.), de natură literară, religioasă, juridică etc., o extensie absolut remarcabilă. Astfel, a servit la formarea unui timp al infinitivului (perfect pasiv), de asemenea, în asociere cu *esse* – care şi-a precizat, astfel, rolul de verb auxiliar –, a format diateza pasivă la timpurile centrate pe ideea de perfect, continuând în felul acesta o tendinţă străveche, datând din perioada comunităţii italice şi, de aici, din aceea IE târzie. În sfârşit, ca PPP, adjectivul verbal în *-tŏ-/*-tă* a servit verbelor dependente să îşi completeze paradigma de perfect, cu menţiunea că, aici, PP nu a mai avut sens pasiv, ci l-a actualizat pe cel activ sau mediu: *ausus sum*, „am îndrăznit" (‹ *audēre*, verb numit „semidependent"), *hortatus eram*, „îndemnasem" (‹ *hortārī*) etc. Izolat sau în combinaţie cu *esse*, PP al verbelor medii („dependente" şi „semidependente") are, întotdeauna, sens activ, şi anume: a) sens propriu din punct de vedere temporal, adică sens de perfect (activ): *conātus*, „care a încercat" (‹ *conārī*, „a încerca"); b) sens derivat din punct de vedere temporal, adică sens de prezent activ: *arbitrātus*, „socotind", *locūtus*, „vorbind", *gauīsus*, „bucurându-se" (‹ *arbitrārī, loquī, gaudēre* etc.; de aceea, în uzul tradiţiei şcolare se recomandă traducerea PPP al verbelor medii prin gerunziul din română, modalitate comodă, dar nu întotdeauna corectă şi exactă ştiinţific).

De asemenea, datorită încadrării participiului în *-tŏ-/*-tă* în sistemul conjugării, PPP al verbelor medii a putut primi un complement de obiect direct, ca şi cum ar fi fost un mod personal: *haec locūtus*, „după ce a spus acestea", „acestea spunând"; *eum secūtus*, „urmărindu-l", „pe când îl urmărea" etc. S-a arătat că latina a fost singura limbă IE care a putut construi PPP cu COD.

De-a lungul întregul latinităţi, PPP a fost o categorie morfologică solidă. A generat şi alte forme morfologice: substantive (*tectum, -ī*, „acoperiş" ‹ *tegĕre*, „a acoperi"; *fātum, -ī*, „prezicere" ‹ *fārī*, „a zice", „a vorbi" etc.); prepoziţii (*uersus*, „către", „spre" ‹ *uertĕre*, „a întoarce"; *aduersus*, „în / din faţă" ‹ *aduertĕre*, „a îndrepta spre", „a se întoarce") etc. Este cunoscută, de asemenea, capacitatea sintactică a PPP care, cu funcţie predicativă şi multiple valori circumstanţiale, intră ca element component fundamental al propoziţiei numite, tocmai din această cauză, participială (absolută şi relativă).

Vitalitatea PPP latin s-a manifestat şi prin absolut remarcabilul său dinamism. Circulând intens la nivelul oralităţii, ca şi la acela al scripturalităţii, PPP a fost pe larg utilizat în latina populară şi târzie, dovadă, între altele, fiind deja semnalatele creaţii analogice, regularizatoare, de PPP, atestate şi epigrafic: cea mai bogată expansiune au cunoscut-o participiile de tipul *-ū-tus* (după modele ca *solūtus, constitūtus* etc.), precum *uenūtus, incendūtus, pendūtus, perdūtus* etc[*].

Este de la sine înţeles că moştenirea romanică a PPP a fost excepţională. În toate limbile romanice, majoritatea covârşitoare a participiilor perfecte sau trecute au sens pasiv şi valoare aspectual-temporală perfectivă / preterită, inclusiv dacă provin de la verbe

[*] Pentru atestările epigrafice corespunzătoare, a se vedea Gabriela Creţia, *op. cit.*, 193-194. A se vedea, de asemenea, şi paralelele romanice ale participiilor latine în *-ū-tus*, *ibid*., 194; Al Rosetti, *op. cit*., 156.

Universitatea SPIRU HARET

intranzitive. Participiul latin în *-*tŏ*-/*-*ta* a devenit în limbile romanice fie un adjectiv verbal, cu sens pasiv preponderent (foarte rar activ) şi cu nuanţă perfectivă, moştenindu-se, astfel, trăsăturile de bază ale PPP latin, fie, pe de altă parte, elementul de formare a unor timpuri / moduri active şi pasive, un instrument gramatical care şi-a pierdut valoarea diatezică şi temporală*.

Româna atestă o bogată moştenire, formală şi semantică, a PPP latin, atât în privinţa participiilor „slabe", nomale, cât şi în aceea a participiilor „tari", radicale. Aproape tuturor participiilor din română le este caracteristică finala (sufixul, de fapt) *-t*, precedat, în general, de vocala specifică fiecărei conjugări: *mâncat, auzit, hotărât* etc. La conjugarea a II-a s-a generalizat vocala presufixală *-u-*, ca urmare a modificării formei sufixului participial încă din latina populară a epocii imperiale (*-ū-tus* în loc de *-ĭ-tus*): **uid-ū-tus* › **ued-ū-tus* (în loc de clasic *uīsus*) › rom. *văzut*; **habūtus* (în loc de clasic *habĭtus*) › rom. *avut*; **plac-ū-tus* (în loc de *placĭtus*) › rom. *plăcut*; **ten-ū-tus* (în loc de *tentus*) › rom. *ţinut* etc. La conjugarea a III-a coexistă, în română, participii cu sufixul specific, *-t*, continuatoare ale participiilor „tari" din latină: *copt* (‹ *coctus*, infinitiv prezent activ *coquĕre*, „a găti"), *fript* (‹ *frictus*, infinitiv *frīgĕre*, „a frige", „a prăji"), *rupt* (‹ *ruptus*, infinitiv *rumpĕre*, „a rupe"), *supt* (‹ *suctus*, infinitiv *sūgĕre*, „a suge"), *frânt* (‹ *fra[n]ctus*, infinitiv *frangĕre*, „a frânge", „a zdrobi") etc. Pe de altă parte, în română apar, în număr remarcabil de mare la conjugarea a III-a, dar, sporadic, şi la foste verbe de conjugarea a II-a din latina clasică, trecute la a III-a în latina dunăreană (şi de aici în română), participii în *-s*, continuatoare ale formelor latine cu *-s* la PPP:

	Latină		Română
conjugarea a III-a	infinitiv	participiu	participiu
	mergĕre	*mersus*	*mers*
	abscondĕre	*absconsus* (paralel cu *abscondĭtus*)	*ascuns*
	excutĕre	*excussus*	*scos*
conjugarea a II-a	*respondēre*	*responsus*	*răspuns*
	ardēre	**arsus* (inuzitat în epoca clasică)	*ars*
	rīdēre	*rīsus*	*râs*
	manēre	*mansus*	*mas*
	remanēre	*(re)mansus* (forma cu prefix este inuzitată clasic)	*răma*s

După modelul acestor forme participiale moştenite din latină, româna a creat participii noi în *-s*, deşi participiile latine (care ar fi trebuit continuate) nu îl conţineau:

	Latină		Română
conjugarea a III-a	infinitiv	participiu	participiu
	incingĕre	*incinctus*	*încins* (arom. *ţimtu*)**
	stringĕre	*strictus*	*strâns* (arom. *strimtu*)
	dīcĕre	*dīctus*	*zis*
	dūcĕre	*dūctus*	*dus*
	pōnĕre	*posĭtus*	*pus*
	trahĕre	*tractus*	*tras*

* *ILR*, I, 194-195.

** Paralelele dialectale sud-dunărene sunt preluate din Al. Rosetti, *ibidem*.

Universitatea SPIRU HARET

5. **TIMPUL MAI MULT CA PERFECT**

5.1. *modul INDICATIV*

Asemenea imperfectului indicativ, mai mult ca perfectul (prescurtat, m.m.c.p.) era în latină un timp relativ, în sensul că valoarea lui semantică se preciza în raport cu un alt timp, în cazul de față perfectul (în cazul imperfectului, timpul reper era prezentul).

Valoarea originară a m.m.c.p. era aceea de a exprima o acțiune / stare încheiată în trecut, mai exact o acțiune / stare anterioară celei exprimate de perfect. Prin urmare, m.m.c.p. avea un sens aspectual, ceea ce îl apropia de imperfect, situație care va căpăta o deplină ilustrare în cazul particular al verbelor defective de prezent (numite şi cu *perfectum praesens*), la care perfectul are sens de prezent (perfectul „rezultativ", de tipul *memĭnī*, „îmi aduc aminte", *nōuī*, „ştiu", *ōdī*, „urăsc"), iar m.m.c.p. sens de imperfect (*memineram*, „îmi aduceam aminte", *nōuĕram*, „ştiam", *ōdĕram*, „uram").

Dar cele două preterite, m.m.c.p. şi imperfectul indicativului, prezintă şi contiguități formale. Astfel, în componența m.m.c.p. indicativ activ intră un element sufixal pe care îl regăsim la imperfectul indicativ al aceleiaşi diateze (*-ā-*).

Schema formativă la diateza **activă** este, în cazul m.m.c.p. indicativ, următoarea:

TPf + S_2 + DP,

unde S_2 = *-ĕrā-* (scurtat intern la persoana I sg.),
iar DP sunt cele întâlnite (şi nu este o coincidență!) la imperfectul indicativ activ.

Ex.: I *ornāu-ĕra-m*, „eu împodobisem"
ornāu-ĕrā-s, „tu împodobiseşi" etc.
III *scrips-ĕra-m*, „eu scrisesem"
scrips-ĕrā-s, „tu scriseseşi" etc.

Observații

1. M.m.c.p. indicativului este o formație verbală relativ recentă, caracterizată şi ea prin acumularea mărcilor de preterit: în ordine, sufixul [*] *-ĭs-* (modificat fonetic în interiorul latinei ca urmare a rotacizării intervocalice a siflantei şi a deschiderii subsecvente a timbrului vocalei sufixale: *-ĭ-* › *-ĕ-*) şi, respectiv, sufixul de preterit *-ā-*, scurtat numai la persoana I sg în contextul fonetic dat. Pentru formații similare în plan IE, a se vedea Gabriela Creția, *op. cit*., 148 (aoriste sanscrite şi greceşti).

2. În vorbirea curentă, chiar şi în aceea a oamenilor cultivați, circulau fără restricție, în regim uzual, forme de m.m.c.p. aşa-numite sincopate (corespunzătoare celor de perfect, cf. *supra*), şi anume, cu precădere la conjugările I şi a IV-a (şi sporadic la a II-a), forme verbale lipsite de sufixul bilabial *-u-*: în loc de *ornāuĕram* se folosea în mod obişnuit forma *ornāram*, în loc de *audīuĕram*, curent se rostea *audīeram* sau chiar *audīram*, ş.a.m.d. Ca urmare a acestui fapt, m.m.c.p. indicativului prezenta, din punct de vedere fonetic, „elemente de instabilitate"[*], adăugându-se şi posibilitatea confuziei fonetice cu conjunctivul imperfect, cu cel perfect şi cu viitorul II. Textele culte, din epoca preclasică şi clasică, atestă răspândirea formelor desufixate în vorbire şi pătrunderea lor în literatură, mai cu seamă în acele texte care purtau amprenta oralității[**].

[*] I. Fischer, *op. cit*., 111.

[**] Pentru atestări la Terentius şi Cicero (în *Epistulae*), a se vedea Gabriela Creția, *op. cit*., 148.

Universitatea SPIRU HARET

3. Încă din latina preclasică se poate observa o anumită oscilație între utilizarea m.m.c.p. și cea a imperfectului, pe care primul îl poate substitui, și aceasta pentru că ambele preterite căpătaseră, în vorbire și, de aici, în textele literare, o perceptibilă conotație modală, de irealitate[*]. Proza tardivă, a epocii imperiale din ultimele secole, mai ales aceea lipsită de pretenții culte, abundând în așa-numite „vulgarisme", atestă numeroase exemple de înlocuire a imperfectului indicativ cu m.m.c.p. aceluiași mod. Rar, m.m.c.p. a putut concura (mai ales în textele poetice, unde au intervenit și rațiuni metrice) chiar perfectul indicativului[**].

La diateza **medio-pasivă**, ca și la perfectul indicativ, m.m.c.p. prezintă o formă analitică, perifrastică, tradițional denumită „compusă", elementele componente fiind:

PPP	+	***esse***
(al verbului propriu-zis)		(la indicativ imperfect)

Ex.: I *ornātus* (3) *eram* „eu fusesem împodobit, -ă" etc.
ornātus (3) *eras*
ornātus (3) *erat*

Observație

Încă de timpuriu, probabil din epoca arhaică, uzul popular înlocuise imperfectul indicativ al auxiliarului cu m.m.c.p., uniformizând astfel forma și sensul perifrazei: *ornātus, -a, -um fueram* etc., în loc de *ornātus, -a, -um eram* etc. O atare regularizare a paradigmei (ca urmare a analizei pe elemente componente separate) se va extinde în latina târzie.

MOȘTENIREA ROMANICĂ. La diateza activă, în Romania occidentală se tinde – după modelul perfectului compus cu *habēre* sau *esse* la indicativ prezent și PPP – spre înlocuirea formației sintetice a m.m.c.p. indicativului cu aceea, analitică și perifrastică, alcătuită din *habēre* / *esse* la imperfect indicativ activ și PPP: *cantātum habēbam, factum habēbat, uenta erat* etc.

Totuși, m.m.c.p. indicativ activ latin sintetic nu a dispărut ca atare din spațiul latinofon occidental, unde a evoluat în direcția generării altor timpuri și moduri: imperfect indicativ în vechea franceză, perfect indicativ, în alte cazuri, în același stadiu vechi al francezei, dar condițional-optativ în spaniolă, portugheză și italiana sudică[***].

În latina dunăreană, m.m.c.p. indicativului activ a fost înlocuit cu același timp al conjunctivului activ, care posedă un corp fonetic mai expresiv, prin sonoritatea sa particulară. Nu avem nici un motiv și nici un argument pertinent pentru a admite, cum se susține, practic, în unanimitate, că tocmai (și numai!) persoana a III-a plural a m.m.c.p. indicativ activ (chiar și redusă fonetic, prin desufixare, la formele „sincopate" de tipul *cantārant, laudārant* etc.) s-ar fi moștenit în română, dar nu ca m.m.c.p., ci ca perfect sintetic („simplu": *cântară, lăudară* etc.)[****]: la același rezultat fonetic se ajungea direct prin perfectul latin sintetic (mai ales desufixat), precum *laudārunt, cantārunt, clāmārunt* etc., unde *-ŭ* din terminația *-u(nt)* a devenit *-ă* pe terenul limbii române și pe cale analogică (similar prezentului indicativ pentru aceeași persoană, la foarte frecventele verbe de conjugarea I: [ei] *cântă, laudă, ascultă, mănâncă* etc. ‹ *cantant, laudant, a[u]scultant, mandūcant* etc.).

---

[*] Exemplificări în *ILR*, 181; Gabriela Creția, *op. cit*., 149.
[**] Discuția apud Gabriela Creția, *ibid*.
[***] I. Fischer, *op. cit*., 112; Gabriela Creția, *op. cit*., 150.
[****] O atare ipoteză apare fragilă chiar și unui partizan al ei, ca I. Fischer, *op. cit.*, 126-127.

Universitatea SPIRU HARET

5.2. *modul CONJUNCTIV*

Exprimând, aşa cum am arătat mai sus (pp. 175-176), valorile modale ale irealităţii şi regretului, proiectate uneori în trecut, m.m.c.p. conjunctivului a cunoscut o utilizare relativ rară în latina arhaică, ocurenţa sa sporind ulterior. Cu toate acestea, nu se poate afirma[*] că ar reprezenta o formaţie recentă: m.m.c.p. conjunctivului utilizează, şi el, două mărci sufixale tipice sferei preteritului şi nu mai puţin vechi, reunirea lor într-un complex sufixal solid din punct de vedere fonetic[**] nefiind deloc opera unei epoci istoriceşte recente, iar analogia în cazul de faţă neaducând argumente probante.

Schema formativă este, aşadar, următoarea, la diateza **activă**:

TPf + S_2 + DP,

unde: S_2 = *-issĕ-*, sufix complex alcătuit din două mărci sufixale specifice preteritului: sufixul de perfect *-is-* şi sufixul caracteristic imperfectului conjunctiv, *-sĕ-*, aici nerotacizat, din cauza absenţei contextului fonetic adecvat.

DP sunt aceleaşi întâlnite la timpurile derivate din sfera prezentului, ca şi de la TPf (cu excepţia perfectului însuşi), la persoana I sg fiind preferată şi aici, din motive fonetice, desinenţa consonantică (*-m*).

Ex.: I *ornāu-isse-m*, „eu aş fi împodobit”
ornāu-issē-s, „tu ai fi împodobit”
ornāu-isse-t, „el/ea ar fi împodobit” etc.

La diateza **medio-pasivă**, forma este, ca şi în cazul celorlalte timpuri gravi-tând în sfera perfectului, analitică, perifrastică, deci compusă din PPP al verbului conjugabil şi imperfectul conjunctiv al auxiliarului:

I *ornātus* (3) *essem*, „eu aş fi fost împodobit(ă)” etc.
ornātus (3) *esses*
ornātus (3) *esset*
etc.

Observaţii

1. În vorbirea curentă, la diateza activă, la clasele de flexiune care îşi formau TPf prin sufixul bilabial [*]*-u≈-*, ca şi la perfectul conjunctivului, respectiv al indicativului, forma frecvent utilizată era cea desufixată, deoarece complexul fonetic *-sse-* rezista bine alterărilor survenite, între altele, şi datorită vorbirii rapide, haplologiei (*ornassem, laudassem, audissem* etc.).

2. La diateza medio-pasivă, pe cale analogică timpul auxiliarului la conjunctiv este adaptat, în vorbirea obişnuită, lipsită de pretenţii literare, timpului general, astfel încât îşi face apariţia, în latina imperială (inclusiv a textelor scrise), forma analitică alcătuită din PPP şi m.m.c.p. conjunctiv al lui *esse* (*fuissem, fuisses* etc.).

EVOLUŢIA ÎN LATINĂ ŞI MOŞTENIREA ROMANICĂ. În perioada târzie de evoluţie a latinei, m.m.c.p. conjunctivului atestă funcţii diferite faţă de cele îndeplinite în perioada clasică. Astfel, el ajunge să concureze imperfectul şi perfectul aceluiaşi mod (acestea din urmă tinzând, în pronunţarea populară, rapidă şi mai puţin îngrijită, să se confunde: *ornārim* ‹ *ornāuerim* şi *ornārem*, desigur la conjugările unde are loc desufixarea), fapt pe care limbile romanice, în marea lor majoritate, l-au moştenit, fostul m.m.c.p. al conjunctivului îndeplinind în romanicele occidentale (italiană, franceză, provensală, spaniolă, catalană, portugheză etc.) funcţiile conjunctivului imperfect. Încă din secolul al II-lea p.Chr.,

[*] Cum o face Gabriela Creţia, *op. cit*., 156.

[**] Şi „prea puţin supusă [secvenţa sufixală, *n.n*.] eroziunii” (*id*., *ibid*., 157).

Universitatea SPIRU HARET

fenomenul poate fi remarcat în textele literare (din proză cu precădere), şi se amplifică în epoca târzie, inclusiv în texte, probabil şi ca urmare a generalizării în vorbire.

Limba română moşteneşte o „deplasare modală”[*] survenită, în opinia noastră, la nivelul latinei dunărene. M.m.c.p. conjunctivului latin s-a moştenit în română ca m.m.c.p. indicativ: *lauda(ui)sset* › (el/ea) *lăudase*; *dormi(i)sset* › (el/ea) *dormise* etc.[**]. Au contribuit la aceasta, cel mai probabil, mai multe cauze: a) de natură morfologică (atracţia exercitată spre sfera indicativului de către perfectele latine sigmatice, de tipul *duxit* › rom. *duse*, marca de conjunctiv m.m.c.p. *-se-* căpătând şi funcţia de exprimare a anteriorităţii şi extinzându-se în întreaga paradigmă de indicativ m.m.c.p. din română; e posibil să fi contribuit la integrarea conjunctivului latin în sfera indicativului şi influenţa aoristului sigmatic din greacă exercitată asupra formelor din latina dunăreană[***]); b) de natură sintactică, la nivelul frazei (transferul conjunctivului din relativele circumstanţiale în cele determinative sau în alte circumstanţiale, ca temporalele, cauzalele etc.) [****].

6. VIITORUL ANTERIOR (VIITORUL II)

Este unicul timp ancorat într-o singură realitate modală, aceea a indicativului.

Însăşi modalitatea sa de formare, de la TPf, indică valoarea originară a acestui timp, şi anume valoarea perfectivă, prin care se indica încheierea unei acţiuni/stări, dar nu în raport cu momentul prezent al actului locuţionar, ci cu o acţiune/stare proiectată în viitor. Viitorului propriu-zis i se opunea, aşadar, în latina arhaică (cu prelungiri până târziu, în epoca imperială), un viitor deja încheiat, aşa cum perfectul se opunea prezentului.

Treptat, slăbind valoarea perfectivă, tinde să se opună cea pur temporală, de strictă anterioritate faţă de o acţiune/stare viitoare. Prin raportare constantă la viitorul propriu-zis (I), viitorul anterior (II) devine un timp relativ, care cunoaşte, începând cu epoca textelor plautine, un uz destul de larg. Totuşi, în epoca clasică, el se întâlneşte – exprimând valoarea anteriorităţii – mai puţin folosit decât alte timpuri, uzuale, ale indicativului, precum imperfectul (şi chiar m.m.c.p.)[*****].

Pe de altă parte, începând tot din epoca arhaică şi continuând până târziu, în aceea imperială, nu de puţine ori viitorul anterior atestă valoarea viitorului propriu-zis, pe care, astfel, îl concurează şi chiar – în cazuri semnalate din epoca clasică – îl substituie. Texte cu tentă familiară (spre exemplu, epistolele ciceroniene, senecane sau pliniene) dovedesc faptul că, în vorbirea familiară, la numite persoane mai ales (de pildă, I sg.), substituirea viitorului I cu viitorul II era curentă şi, prin urmare, putea dăinui, având atuul uzului generalizat.

De altfel, s-a constatat o strânsă coeziune, de-a lungul textelor literare, văzute ca un patrimoniu cultural, între cele două tipuri (şi trepte) de viitor. Mai ales în unităţi frazeologice complexe, de tipul perioadei condiţionale, s-a putut observa o veritabilă corelaţie între viitorul verbului din propoziţia regentă şi viitorul anterior al verbului (cu funcţie tot de predicat) din condiţională. În poezie, poziţiile în vers au stimulat, dar nu într-un mod determinant, ci doar ca factori de favorizare, utili-

[*] *Id*., *ibid*. Este vorba, indiscutabil, de o „trăsătură caracteristică a românei faţă de celelalte limbi romanice” (Al. Rosetti, *op. cit*., 155). Circumspect în privinţa fenomenului este I. Fischer, *op. cit*., 115.

[**] Pentru moştenirea în română a formelor latine de la celelalte persoane, a se vedea, sumar, Al. Rosetti, *ibid*.

[***] I. Fischer, *ibid*.

[****] Émile Bourciez, *Éléments de linguistique romane*. Ed. a III-a, Paris, 1930, § 252 e.

[*****] *ILR*, I, 183.

Universitatea SPIRU HARET

zarea viitorului anterior în locul celuilalt, atât în hexametru şi pentametru (ritmul dactilic), cât şi în versurile iambice (senar, septenar, cu variantele existente).

În sfârşit, sunt de semnalat şi două alte valori pe care, uneori, textele literare le evidenţiază în cazul acestui timp exclusiv al indicativului:

a) valoarea aspectuală, şi anume una momentană (posibil derivată din aceea originară, perfectivă), opusă valorii durative a viitorului propriu-zis;

b) valoarea modală (preponderent hortativ-deliberativă), contiguă valorilor semantice specifice conjunctivului.

Schema formativă este următoarea la diateza **activă**:

$$\mathbf{TPf + S_2 + DP},$$

unde $S_2 = \text{-}\check{e}r\check{\imath}\text{-}$,

sufixul având din nou un caracter complex, deoarece provine din alăturarea a două morfeme: marca specifică preteritului (sufixul *-*ĭs*-, cu rotacizarea intervocalică a siflantei şi deschiderea timbrală subsecventă a vocalei anterioare) şi, cel mai probabil, VT -*ĕ*- (închisă în contextul fonetic dat la -*ĭ*-) la toate persoanele, cu excepţia primeia, unde este substituită de varianta apofonică -*ō*.

DP sunt cele cunoscute la toate modurile personale şi timpurile aferente prezentate până acum, cu excepţia perfectului indicativ. La persoana a III-a pl., datorită confuziei care s-ar fi creat cu forma corespunzătoare de perfect indicativ (-*ĕr-ŭ-nt*), s-a menţinut gradul apofonic -*ĕ*- (› -*ĭ*-).

Ex.: I 1. *ornāu-ĕr-ō*, „eu voi fi împodobit”
sg. 2. *ornāu-ĕrī-s*
3. *ornāu-ĕrĭ-t*

1. *ornāu-ĕrĭ-mus*
pl. 2. *ornāu-ĕrĭ-tis*
3. *ornāu-ĕrĭ-nt*

După cum se observă, doar persoana I sg. creează o opoziţie formală faţă de conjunctivul perfect, în rest ea este complet anulată.

La diateza **medio-pasivă**, forma aşteptată este, desigur, una analitică, perifrastică, alcătuită din PPP al verbului conjugat şi viitorul indicativ al lui *esse*: *ornātus* (3) *erō*, „eu voi fi fost împodobit”, *ornātus* (3) eris etc.

Observaţii

1. La diateza activă, la clasele de flexiune a căror TPf se forma cu sufixul bilabial *-*u*-, în vorbirea obişnuită au circulat, ca şi la alte timpuri, forme aşa-numite „sincopate”, în realitate desufixate: *ornāro, ornāris; laudārō, laudāris* etc., concurente serioase (prin omonimie) ale perfectului conjunctiv.

2. La diateza medio-pasivă, ca urmare a reorganizării paradigmei în vorbirea cotidian-populară, viitorul I al auxiliarului a fost înlocuit, în vederea alinierii formal-logice, cu viitorul lui anterior (*fuĕrō, fuĕris* etc.).

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Aparent surprinzător, viitorul anterior nu a dispărut complet din peisajul romanic, dimpotrivă, în anumite zone ale latinofoniei, el a cunoscut o remarcabilă perpetuitate. S-a arătat* că au conservat formal viitorul anterior ariile laterale, iberică pe de o parte, dalmato-dunăreană pe de alta, cu modificări legate, însă, de semantismul lui: cu valoare de viitor simplu în spaniolă, portugheză şi dalmată, cu valoare de condiţional prezent în româna veche şi aromână.

* É. Bourciez, *op. cit*., § 211 et pass. Cf. şi *ILR*, I, 183; Gabriela Creţia, *op. cit.*, 153.

Universitatea SPIRU HARET

5. *PERSOANA ŞI NUMĂRUL*

Aşa cum am arătat mai sus, **DP** îndeplinesc un dublu rol:

A. în plan ***morfologic***, ele constituie, simultan, indicatorul persoanei gramaticale, indicatorul numărului gramatical şi indicatorul diatezei verbale. Singura informaţie morfologică absentă este, în cazul DP, aceea de gen (fără să o includem şi pe aceea de caz, proprie şi exclusivă numelui).

B. în plan ***sintactic***, DP reprezintă mărcile funcţiei predicative a verbului, ele fiind alese, în cadrul enunţării, în raport cu statutul pe care îl deţine numele ca subiect[*]. Astfel, DP alcătuiesc un sistem ternar de relaţii, reprezentabil sub forma următoarei scheme (indiferente la conceptul de număr):

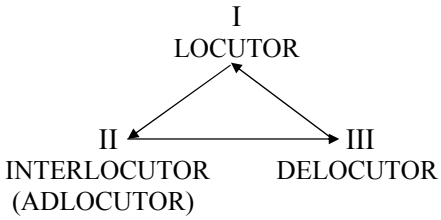

persoana I: numele-subiect desemnează locutorul (autorul actului vorbirii, comunicării, al mesajului transmis verbal etc.); locutorul poate fi singur sau un grup aflat în jurul lui şi cu care se identifică.

persoana a II-a: numele-subiect desemnează interlocutorul sau adlocutorul (destinatarul produsului rezultat din actul vorbirii, deci ţinta mesajului verbal). Interlocutorul poate fi, de asemenea, individual sau un grup identificat ca atare de locutor. De notat că primele două persoane alcătuiesc un cuplu special, acela al actanţilor (sau actorilor, în sens etimologic) *întotdeauna prezenţi* într-un act de comunicare[**].

persoana a III-a: numele-subiect nu desemnează nici locutorul, nici inter-/adlocutorul, şi nici vreo altă entitate prezentă şi activă în actul comunicării, ci un obiect gramatical (fiinţă, persoană, lucru, fenomen natural, proces, stare, calitate, cantitate etc.) la care acest act de comunicare (sau de vorbire) se referă. Persoana a III-a desemnează, aşadar, referentul, realitatea materială sau imaginară despre care se vorbeşte, deci delocutorul (‹ lat. *dē*, „despre” şi *loquor, loquī, locūtus sum*, „a vorbi”).

Există, în latină ca şi în greacă sau în alte idiomuri IE antice, şi forme verbale care nu desemnează nici un obiect gramatical ca subiect. Astfel de forme se numesc impersonale. Câteodată, în anumite formulări (mai cu seamă în enunţurile de tip paremiologic, gnomic, reflexiv în general), persoana a II-a asumă, la singular, valenţe impersonale, generice („tu” ca om, ca entitate intelectuală şi spirituală); într-o atare situaţie se vorbeşte de un „tu”, de o persoană a II-a impersonală (a se vedea, de pildă, o formulare din română de tipul *râzi ca prostul*, echivalabilă prin reformularea la persoana a III-a *cine râde fără noimă râde prosteşte*). În sfârşit, persoana a II-a singular a conjunctivului prezent deţine, în limba latină, suplimentare valenţe de denumire a nedefinitului, a genericului universal, indiferent

[*] Marius Lavency, *op. cit*., 81, § 130.

[**] După cum judicios s-a arătat (Gabriela Creţia, *op. cit*., 58), statutul diferit al cuplului de persoane I-II se reflectă în mod particular în latină prin absenţa pronumelui personal specializat pentru persoana a III-a.

Universitatea SPIRU HARET

la orice particularitate umană[*]: *Memoria minuitur nisi eam exerceās* (Cicero, *De senectute*, 21), „Memoria slăbeşte dacă nu o foloseşti".

Remarcăm, de asemenea, că persoana a II-a plural nu serveşte niciodată în limba latină exprimării ideii de politeţe, cu atât mai mult cu cât limba nici nu poseda un pronume de politeţe.

În ceea ce priveşte **numărul gramatical**, după cum este cunoscut, în raport cu IE comună şi cu anumite idiomuri IE antice, latina a inovat în mod remarcabil, sim-plificând seria ternară a numerelor gramaticale (singular-dual-plural) prin redu-cerea la opoziţia binară **singular-plural**[**].

Nu intenţionăm să oferim aici şi informaţii legate de *originea* desinenţelor verbale, întrucât această chestiune interesează strict şi exclusiv gramatica (recte, morfologia) istorică a limbii latine. Reamintim doar faptul că latina cunoaşte numai două tipuri de desinenţe, în funcţie de diateză: DP active şi DP medio-pasive. În cadrul DP active, se constată opoziţia între acelea utilizate la formele modal-temporale centrate pe ideea de *infectum* şi constituite pornind de la TP (T_1) [*-m/-o -s, -t, -mus, -tis, -nt*] şi, respectiv, DP utilizate exclusiv la formarea perfectului indicativ [*-ī, -istī, -it, -imus, -istis, -ēre / ērunt*]. DP medio-pasive se utilizau numai la timpurile aşa-numite simple, derivate de la TP (T_1): *-r, -re/-ris, -tur, -mur, -mini, -ntur*[***]. În sfârşit, menţionăm şi faptul că latina a pierdut opoziţia *infectum* (actual) – *perfectum* (preterit) pe care o crea, în IE, existenţa dublei serii desinenţiale: primare, respectiv secundare, serie păstrată în greacă şi sanscrită, dintre limbile IE clasice (desigur, şi în altele).

CLASELE DE FLEXIUNE ŞI EVOLUŢIA LOR. După cum am arătat la începutul capitolului de faţă (*supra*, pp. 156-157), repartizarea majorităţii absolute a verbelor latine – aşa-numitele verbe nomale – pe clase de flexiune s-a efectuat, pornind încă din Antichitate, pe baza temei tradiţional denumite a prezentului (TP, de *infectum*, numită de noi temă primară, T_1), formarea perfectului fiind independentă de această temă. Vocalele finale ale temelor primare (VT la conjugarea a III-a propriu-zisă, S_1 – deci, sufixe primare – la celelalte clase de flexiune) au devenit, astfel, indicatori morfologici, semnalizând tipuri de conjugare, respectiv de paradigme verbale[****]. Le vom trece, în încheierea prezentului capitol, pe scurt în revistă, semnalând dinamica lor în interiorul latinei şi finalizarea romanică.

1. **Conjugarea I**

După statisticile avizate[*****], totalul verbelor latine posedând ca vocală finală a temei de *infectum* caracteristica *-ā-* se ridică la peste 3600, dintre care aproximativ ½

---

[*] Reluăm un exemplu, de altfel foarte cunoscut, oferit de Marius Lavency, *op. cit.,* 75, § 125, 7.

[**] Despre presupusa diferenţă de conţinut gramatical între conceptul de număr la nume şi acelaşi concept la verb, a se vedea discutabilele consideraţii, în ansamblu neconvingătoare, expuse de I. Fischer, *op. cit*., 106 şi Gabriela Creţia, *op. cit*., 57-58, ambii autori neaducând în discuţie decât diferenţele posibile de sens între pluralul numelui şi cel al verbului numai la primele două persoane ale verbului, în vreme ce pentru a III-a, unde pluralul „ei/ele" este identic ca sferă semantică pluralului nominal, discuţia este evitată.

[***] O expunere sintetică asupra originilor IE ale DP latine oferă Gabriela Creţia, *op. cit*., 90-96. Cf. şi *ILR*, I, 173-174.

[****] „Coduri de apartenenţă", în terminologia Gabrielei Creţia, *op. cit*., 70.

[*****] În primul rând, cele oferite de Alfred Ernout, *Morphologie historique du latin.* Ed. a III-a, Paris, 1953, § 206 sqq.

Universitatea SPIRU HARET

(cca. 1800) sunt verbe-bază, simple, iar celelalte derivate de la nume (denominative) sau de la diverse forme verbale (deverbative).

Nucleul cel mai vechi îl reprezintă verbele aşa-numite atematice (cu radical mono- sau bisilabic), de tipul *fārī*, „a vorbi" sau *nāre*, „a înota", respectiv *cālāre*, „a chema", *arāre*, „a ara" etc. Au pătruns în această clasă de flexiune încă două verbe vechi, de origine IE: *dāre*, „a da" şi *stāre*, „a sta (în picioare)".

O altă subclasă este reprezentată de verbe, la rândul lor vechi[*], a căror trăsătură caracteristică o constituie perfectul (recte, TPf) format cu sufixul bilabial [*]*-u≈-*: *domāre*, „a îmblânzi", pf. *domuī*; *crepāre*, „a scoate un zgomot", pf. *crepuī*; *sonāre*, „a (ră)suna", pf. *sonuī*; *tonāre*, „a tuna", pf. *tonuī*; *uetāre*, „a opri", pf. *uetuī* etc.

Dintre deverbative, cel mai des întâlnite sunt verbele frecventative, simple sau duble, utilizând, în primul caz, sufixul [*]*-t-*, în al doilea sufixul [*]*-it-*. Indicând repetarea – altfel spus, frecvenţa ridicată – a desfăşurării acţiunii/stării, frecventativele au constituit o categorie morfo-semantică foarte productivă de-a lungul întregii latinităţi, mai ales a celei târzii. Iată câteva exemple:

Verb-bază	Frecventativ I	Frecventativ II
dīcere	*dic-t-āre*	*dict-it-āre*
„a zice"	„a zice mereu"	„a zice tot timpul"
canĕre	*can-t-āre*	*cant-it-āre*
„a cânta"	„a cânta mereu (şi continuu)"	„a tot cânta" „a cânta adesea"
capĕre	*cap-t-āre*	*capt-it-āre*
„a lua"	„a căuta să prindă"	„a prinde mereu"
„a apuca"	„a urmări"	„a capta"

În legătură cu alte tipuri de deverbative, a se vedea Gabriela Creţia, *op. cit*., 72-73. Despre moştenirea romanică, *ibid*.

Cele mai numeroase formaţii verbale secundare aparţinând conjugării I au fost denominativele, de tipul *cēna*, „prânz", „masă" – *cēnāre*, „a lua masa", „a mânca"; *corōna*, „coroană" – *corōnāre*, „a împodobi cu coroană", „a încununa"; *ex(s)ul*, „exilat" – *ex(s)ulare*, „a trăi în exil" etc. Prin falsă analiză, s-au detaşat diverse sufixe care au servit la îmbogăţirea bagajului lexical al primei clase de flexiune: *-iā-, -icā-, -itā-, -ilā-, (-c)-ul(l)ā-, -igā-*; acestei serii i se adaugă sufixul (de origine greacă) *-issā-/-īzā-* şi falsul sufix *-ficā-* (provenit din adjective compuse cu *-fic[us]* ‹ radicalul *fac-* al lui *facĕre* sau cu *-fex* ‹ [*]*-fec-s*, provenind din acelaşi radical). Exemple: *nuntiāre*, „a vesti" (‹ *nuntius*, „vestitor"); *cornīcārī*, „a croncăni" (‹ *cornix*, „cioară"); *uenditāre*, „a pune în vânzare" (‹ *uendĭtum*, „vânzare"); *ēiulāre*, „a se văicări" (‹ *[h]ēia*, „ei!", „vai", interjecţia fiind resimţită de vorbitori ca un nume); *uermiculārī*, „a fi plin de viermi", „a fi putred" (‹ *uermis*, „vierme"); *nāuigare*, „a călători pe mare" (‹ *nāuis*, „corabie"); *laetificāre*, „a bucura (pe cineva)" (‹ *laetum* + *facĕre*, cf. *laetificus*, „care te bucură"); *atticissāre*, „a vorbi ca atenienii"; *citharizāre*, „a cânta din citeră" etc.[**].

[*] „Primare", în terminologia Gabrielei Creţia, *op. cit*., 71.

[**] Despre alte serii derivative aparţinând conjugării I, a se vedea Gabriela Creţia, *op. cit*., 74-77.

Universitatea SPIRU HARET

2. **Conjugarea a II-a**

Este cea mai săracă dintre clasele de flexiune verbală, cuprinzând sub 600 de verbe, dintre care numai 180 simple, restul fiind derivate[*]. Se pot distinge câteva tipuri principale, ca şi în cazul precedentei clase:

a) verbe primare radicale, de tipul: *fl-ē-re*, „a plânge", [*]*pl-ē-re* (păstrat doar în derivate precum *complēre*, „a umple cu vârf, complet", *implēre*, „a turna", „a um-ple" etc.), *r-ē-rī*, „a gândi", „a socoti" etc.

b) verbe cu tema bisilabică (T_1), derivate cu sufixul *-ē-*[**], ca şi mai sus: *do-l-ē-re*, „a avea o durere", *ia-c-ē-re*, „a zăcea", *la-t-ē-re*, „a şedea ascuns", *pend-ē-re*, „a sta atârnat", „a atârna" etc. Sufixul *-ē-* provine dintr-o formă originară, prelatină, *-ei-* (redusă uneori la *-i-* şi alternând cu această formă redusă): de aici provin, în latină, dubletele de tipul *iac-ē-re* (indic. prez. act. *iac-e-ō*) şi *iac-ĕ-re* (indic. prez. act. *iac-i-ō*). Marea majoritate a verbelor din această subclasă indică starea (în opoziție netă cu verbele de deplasare şi, implicit, de acțiune) şi sunt, în consecință, intranzitive. Totuşi, au fost asimilate în această categorie şi verbe ce au dobândit ulterior valențe tranzitive, ca *ha-b-ē-re*, „a avea", *te-n-ē-re*, „a ține", *ui-dē-re*, „a vedea" etc. (inițial cu semantismul: „a fi în stare de a avea", „a fi în stare de a ține" etc.).

c) verbe cu temă bisilabică (T_1), derivate cu sufixul IE [*]*-eye-*/ [*]*-eyo-*[***] şi având drept rezultat aceeaşi formă a sufixului latin ca la punctul precedent: de aici forme de indicativ prezent activ, persoana I singular, precum: *moneō*, „sfătuiesc", *doceō*, „învăț (pe cineva)", *moueō*, „pun în mişcare" etc. Astfel de verbe sunt, în general, cauzativ-factitive, având de cele mai multe ori o valoare intensivă şi chiar iterativă, moştenită din IE.

d) verbe denominative (pornite, deci, de la diverse teme nominale), derivate cu sufixul IE [*]*-ye-*/[*]*-yo-*[****]: *clār-ē-re*, „a fi în lumină vie", „a străluci" (‹ *clārus*, „luminos"), *alb-ē-re*, „a fi alb" (‹ *albus*, „alb") etc. Şi în cazul acestei subclase (spre deosebire de cea precedentă, care posedă valențe dinamice, denumind operații fie fizice, fie ale spiritului), semantismul preponderent, asemenea subclasei b), este static.

Majoritatea verbelor de conjugarea a II-a se regăsesc în subclasele b) şi d), repectiv în acelea în care semantismul este static, chiar pasiv. Ca frecvență şi uz, şi celelalte două subclase sunt bine reprezentate în texte, compensând astfel deficitul numeric.

Unele dintre verbele conjugării a II-a au încercat să-şi regularizeze flexiunea, după modelul celei mai ordonate, conjugarea I. Rezultatele au fost, în această privință, foarte slabe, doar câteva, precum *dēlēre*, „a distruge" sau *im-/complēre*, „a umple", supunându-se tiparelor regularizatoare.

3. **Conjugarea a III-a**

Cuprindea aproape de 5 ori mai multe verbe decât precedenta clasă de flexiune, şi anume aproximativ 2400, dintre care doar 570 verbe simple[*****].

Se pot distinge, şi aici, următoarele subclase:

---

[*] *ILR*, I, 175; Gabriela Creția, *op. cit*., 78.

[**] Detalii despre originea lui IE apud Gabriela Creția, *op. cit*., 67.

[***] *Id*., *ibid*.

[****] *Id*., 68.

[*****] *ILR*, I, 175; Gabriela Creția, *op. cit*., 79.

Universitatea SPIRU HARET

a) verbele radicale tematice, simple: radicalului propriu-zis (R) i se adaugă VT (*-e-/-o-*), fără nici o altă particularitate morfologică.

Ex.: *lĕg-ĕ-* infin. prez. act. *lĕg-ĕ-re*, „a culege”
dūc-ĕ- *dūc-ĕ-re*, „a duce”
dīc-ĕ- *dīc-ĕ-re*, „a zice”
ag-ĕ- *ag-ĕ-re*, „a mânca”

N.B. Majoritatea verbelor acestei subclase conține vocala radicală pe timbrul normal, *-ĕ-*: *gĕr-ĕ-(re), pet-ĕ-(re), ed-ĕ-(re), teg-ĕ-(re)* etc. Rareori se întâlneşte cantitatea lungă a timbrului pe grad normal (*-ē-*): *cēd-ĕ-(re), rēp-ĕ-(re)* etc. Mai slab reprezentate sunt verbele cu timbrul radical *-ă-* (rar-*ā-*): în afara lui *ăg-ĕ-(re)*, citat mai sus, uzuale sunt *ăl-ĕ-(re), căn-ĕ-(re), căp-ĕ-(re)*, dar *uād-ĕ-(re)* etc.; timbrele vocalice *ō* şi *ī* sunt şi mai rare: *cŏl-ĕ-(re), cŏqu-ĕ-(re); dīc-ĕ-(re), fīd-ĕ-(re)* etc.

b) verbele cu reduplicare

Ex.: *dēd-ĕ-* infin. prez. act. *dēd-ĕ-re*, „a da (de la sine)”
(verbul bază: *dare*, „a da”)
gign-ĕ- infin. prez. act. *gign-ĕ-re*, „a naşte”
(radical **gen-*/**gn-*)

c) verbele infixate nazal

Ex.: *fi-n-d-ĕ-* infin. prez. act. *find-ĕ-re*, „a despica”
(TPf *fid-*, cf. perf. indic. act. *fidī*; TS *fid-*, cf. supin *fissum*)
fi-n-g-ĕ- infin. prez. act. *fing-ĕ-re*, „a modela”
(TS *fig-*, cf. supin *fictum*)
fu-n-d-ĕ- infin. prez. act. *fund-ĕ-re*, „a face să curgă”
(TPf *fūd-*, cf. perf. *fūdī*; TS *fūd*, cf. supin *fūsum*)
fra-n-g-ĕ- infin. prez. act. *frang-ĕ-re*, „a frânge”
(TPf *freg-*, cf. perf. *fregī*; TS *frag-*, cf. supin *fractum*)

d) verbele sufixate incoativ (cu *-sc-*): acest sufix, indicând începutul declanşării acțiunii sau al manifestării unei stări (inclusiv trecerea la o altă stare), este de origine IE şi se întâlneşte în foarte numeroase limbi IE vechi (pe lângă latină, în greacă, indo-iraniană, armeană, hitită), unde atestă valori identice sau foarte apropiate. Sufixul apare numai la T_1 (tema prezentului, TP), sensul lui făcându-i imposibilă utilizarea la alte teme. Se putea ataşa direct fie la R terminat în vocală lungă, fie la R pe grad Ø.

Ex.: *albē-sc-ĕ-* infin. prez. act. *albe-sc-ĕ-re*, „a se face alb”
frigē-sc-ĕ- *frige-sc-ĕ-re*, „a se răci”
frondē-sc-ĕ- *fronde-sc-ĕ-re*, „a înfrunzi”
senē-sc-ĕ- *sene-sc-ĕ-re*, „a îmbătrâni”
**didc-sc-ĕ-* › *disc-ĕ-* *di-sc-ĕ-re*, „a învăța (singur)”
(radical cu reduplicare: *di-d-* şi grad Ø: *di-dc-*)

Acest tip a fost cel mai productiv în latină, sufixul putându-se ataşa atât temelor verbale (cf. *supra*), cât şi celor nominale (*crebrescĕre, durescĕre, granascĕre* etc.)[*].

e) verbe denominative: de cele mai multe ori, ele sunt derivate de la teme nominale de declinarea a IV-a.

[*] Detalii şi clasificări apud Gabriela Creția, *op. cit.*, 81-82.

Universitatea SPIRU HARET

Ex.: *acu-ĕ-re*, „a ascuți” ‹ *acus, -ūs*, „ac”
metu-ĕ-re, „a avea o temere” ‹ *metus, -ūs*, „temere”
statu-ĕ-re, „a pune, a aşeza” ‹ *status, -ūs*, „fel de a sta”, „poziție”
tribu-ĕ-re, „a împărți” ‹ *tribus, -ūs*, „diviziune”, „trib”

N.B. Datorită anumitor similitudini de flexiune, o serie de verbe anomale, precum *esse, uelle*, „a vrea”, *ferre*, „a suporta”, au fost asimilate de vorbitori conjugării a III-a şi integrate în ea.

Aspectul în general puțin regularizat al acestei clase de flexiune, aspect datorat în primul rând vechimii remarcabile a majorității verbelor simple (urcând până la nivelul IE comune) – de exemplu, cu mari diferențe formal-morfologice între T_1, TPf şi/sau TS, prin intervenția infixării, a alternanțelor vocalice, a reduplicării, sigmatizării etc. la una sau la alta dintre teme –, a făcut ca o atare clasă de flexiune să apară şi să rămână incomodă pentru vorbitori, care au încercat regularizarea ei prin crearea unor formații lexicale ataşate morfologic celor mai productive conjugări, I şi a IV-a, dar pornind de la radicale/teme aparținând conjugării a III-a.

4. **Conjugarea a IV-a**

A reprezentat cea mai recentă, dar şi una dintre cele mai productive şi bogate clase de flexiune din limba latină. Ca vechime, ea nu a depăşit perioada comunității italice[*]. În ansamblul ei, conjugarea a IV-a a fost creată după modelul primei clase de flexiune.

În componența acestei conjugări intră următoarele tipuri formative:

a) un număr redus de verbe radicale: *fiĕrī* (‹ **f-ī-e-rī*), „a se face”
sc-ī-re, „a şti”, „a afla”

Radicalul este, după cum se observă, amplificat cu sufixul *-ī-* (‹ IE* *-y-*).

b) verbe denominative, create în număr foarte mare de la teme nominale în *-i-* (substantive şi adjective), în consoană (substantive, puțin numeroase) sau în *-ŏ-/-ĕ-* (adjective):

febris, „febră” – *febr-ī-re*, „a avea febră”
fīnis, „hotar” – *fīn-ī-re*, „a mărgini”
mollis, „moale” – *moll-ī-re*, „a muia”
potis, „puternic” – *pot-ī-rī*, „a pune stăpânire pe …”
rudis, „nelucrat”, „necioplit” – *ērud-ī-re*, „a cizela”, „a forma”
tussis, „tuse” – *tuss-ī-re*, „a tuşi”
uestis, „haină” – *uest-ī-re*, „a îmbrăca”, „a înveli”

fūror, „furie”, „nebunie” – *fūr-ī-re*, „a fi în delir”
custōs, „paznic” (G sg. *custōdis*) – *custōd-ī-re*, „a păzi”

fastīdium, „dezgust”, „scârbă” – *fastīd-ī-re*, „a fi dezgustat”
ineptus, „nepotrivit”, „prost” – *inept-ī-re*, „a aiura”, „a fi nebun”
superbus, „trufaş” – *superb-ī-re*, „a fi mândru”, „a se mândri”

Semnalăm o formație rară, de la un substantiv de declinarea a V-a:
ēsuriēs, „foame”, „poftă de mâncare” – *ēsur-ī-re*, „a fi înfometat”

S-a afirmat[**], în mod întemeiat, că acest tip formativ a alcătuit în limba latină un grup semantic unit de ideea exprimării unei stări, preponderent fizice, dar şi morale, de natură negativă.

[*] *ILR*, I, 176.
[**] Gabriela Creția, *op. cit*., 84-85.

Universitatea SPIRU HARET

c) verbe onomatopeice sau imitative, al căror radical este reprezentat de un grup de sunete care, prin limbaj, reproduc sunete emise, regulat sau nu, de animale ori, mai rar, de obiecte, respectiv oameni (în acest ultim caz, se poate vorbi de sunete „fiziologice"): *barr-ī-re*, „a mugi" (despre elefant); *bomb-ī-re*, „a bâzâi", „a zumzăi" (despre albine); *cūcūr(r)-ī-re*, „a face cucurigu"; *gann-ī-re*, „a schelălăi", „a scheuna"; „a bodogăni", „a mormăi" (despre oameni); *garr-ī-re*, „a trăncăni" (despre oameni); „a orăcăi"; „a ciripi"; *hinn-ī-re*, „a necheza"; *tinn-ī-re*, „a chicoti"; „a ciripi" (despre păsări).

Pe baza ultimelor două tipuri formative (primul rămânând cu totul izolat), s-au creat în latină, de-a lungul întregii ei evoluții, numeroase forme analogice. În plus, în alte situații, au fost atrase în câmpul flexionar al conjugării a IV-a alte formații flexionare.

N.B. Inițial, varianta scurtă a sufixului (*-ĭ-)* a permis crearea unui tip flexionar care şi-a păstrat, la timpurile şi modurile derivate de la T_1 („tema prezentului"), trăsăturile flexionare specifice conjugării a IV-a: *cupis, cupit, cupĭmus, cupĭtis* ca *fīnis, fīnit, fīnīmus, fīnītis* (mai puțin cantitatea vocalei predesinențiale la persoanele I-II pl.); *cupiēbam* etc. ca *fīniēbam* etc.; *cupiam, cupies, cupiet, cupias, cupiat* etc. ca *fīniam, fīnies, fīniet, fīnias, fīniat* etc.; *cupiens* ca *fīniens* etc. Trăsăturile specifice conjugării a IV-a s-au păstrat şi la alte teme, cel puțin în cazul verbului *cupĕre*: TPf *cupīuī* (*cupiī*); TS *cupītum*. La alte verbe, însă, formele derivate de la TPf şi/sau TS şi-au pierdut legătura cu flexiunea conjugării inițiale, a IV-a, integrându-se şi fiind tradițional integrate de către gramaticii latini, aşadar, încă din Antichitate, în tiparele conjugării a III-a: *capĕre, facĕre, fugĕre, iacĕre* etc.

EVOLUȚIA CONJUGĂRILOR ÎN LATINĂ ŞI ÎN LIMBILE ROMANICE. După cum s-a putut constata, clasele de flexiune verbală nu au cunoscut, în limba latină, „granițe rigide"[*]. Dimpotrivă, fenomenul morfologic al migrației de la o clasă la alta, cunoscut – ca şi în cazul flexiunii nominale – sub denumirea de metaplasmă, a afectat verbul latin de-a lungul întregii Antichități, manifestându-se cu precădere în limba vorbită a epocii târzii şi anticipând deplasările, respectiv disparițiile pe care le-a cunoscut perioada premergătoare formării limbilor romanice.

Direcțiile în care au evoluat cele 4 conjugări latine în deplasarea lor spre epoca romanică au fost, în esență, următoarele:

1) de la conjugarea a III-a la conjugarea I

Conjugarea a III-a a fost, după cum s-a arătat, una „neregulată şi neproductivă"[**]. Dinspre ea spre celelalte conjugări s-a petrecut un continuu proces de migrație. Încă din epoca clasică sunt citate dublete, precum *pinsĕre-pinsāre*, „a măcina", „a pisa" (› rom. [a] *pisa*), după care se creează altele, ca *minuĕre-minuāre*, „a micşora", *mēiĕre-mēiāre*, „a urina" etc. Grosul formațiunilor verbale de conjugarea I venind dinspre conjugarea a III-a se datorează derivatelor cu prefix, de altfel vechi în limbă, ca: *occupare* ‹ *capĕre* (precedat de *ŏb*), *com-/ad-/ap-pellāre* ‹ *pellĕre* (precedat de *cum-, ad-*) etc.

Conjugarea I s-a dovedit a fi cea mai productivă în decursul întregii latinități, numărul verbelor sporind permanent. Este firesc faptul că limbile romanice au moştenit, fără excepție, această clasă de flexiune. În toate limbile romanice, cele mai numeroase verbe latine moştenite aparțin conjugării I[***]. Şi în limba română – deşi, inițial, majoritatea verbelor latine moştenite aparținea conjugării a IV-a –, preponderente au devenit, în epoca modernă, verbele de conjugarea I[****].

---

[*] Gabriela Creția, *op. cit*., 85.

[**] *ILR*, I, 176.

[***] *ILR*, I, *ibid*., n. 46: „Din totalul verbelor moştenite de limbile romanice, 69,92% sunt de conjugarea I /…./".

[****] Bibliografie în *ILR*, *ibid*., n. 47.

Universitatea SPIRU HARET

2) de la conjugările a III-a şi a II-a la conjugarea a IV-a

Conjugarea a IV-a, cea mai nouă, a devenit şi ea, ca şi conjugarea I, productivă în limba latină, desigur în temeiul caracterului ei regulat. Ea s-a îmbogăţit, încă din epoca arhaică, ulterior clasică, cu verbele care aveau VT *-ĭ-*, trecute în mod firesc la clasa de flexiune având S_1 *-ī-*: *cupīre, morīre, parīre* etc. în loc de *cupĕre, mori, parĕre* etc.[*]. Tendinţa se accentuează în latina târzie, astfel încât „absorbirea tipului în *-ĭ-*" de către cel în *-ī-* ajunge să fie „aproape totală" (*ibid*.): sunt atestate forme ca *morīre* (cu fideli succesori romanici: it. *morire*, fr. *mourir* etc.), *fugīre* (cf. fr. *fuir*, rom. arh. *fugire*, span. *huir*), [*]*rapīre* (› rom. *răpire*, fr. *ravir* etc.).

Latina imperială, mai ales cea târzie, atestă migrarea, fonetic motivată, a unor verbe des utilizate, de conjugarea a II-a, la aceeaşi conjugare a IV-a. Fenomenul a pornit de la modificarea aspectului fonetic al unor verbe la persoana I singular, şi anume evoluţia sufixului primar *-ĕ-* (aflat în hiat la persoana respectivă) la *-i-* înainte de DP activă *-ō*: [*]*habio* (cf. imperfectul, atestat epigrafic, *habibat*, sau conjunctivul prezent *habias*, de asemenea atestat epigrafic), [*]*florio*, [*]*sorbio*, [*]*tenio* etc. Atari forme sunt atestate şi la autorii târzii, astfel încât moştenirea lor romanică este pe deplin justificată: fr. *fleurir*, rom. [a] *(în)flori(re)* – lat. [*]*florīre* (pro *florēre*); tot astfel, *lucire* (pro *lucēre*), *sorbīre* (pro *sorbēre*) etc.

Totuşi, în ansamblul ei, clasa a IV-a de flexiune verbală latină a încetat să fie productivă în limbile romanice occidentale, apropiindu-se astfel de conjugările a II-a şi a III-a. În raport cu limbile romanice, româna a complicat cel mai mult flexiunea acestei conjugări, scinzând-o în 4 tipuri distincte: în *-i* şi în *-î*, cu *-sc* şi fără *-sc*[**].

3) transferuri reciproce (II → III şi III → II)

Acest tip de migraţie dublă s-a datorat faptului că, pentru vorbitorul obişnuit, ambele clase de flexiune posedau aceeaşi vocală specifică, având timbrul *-e-*, diferenţa fiind dată doar de cantitate: *habē-(re),* faţă de *dicĕ-(re).* Vorbitorii le-au putut inversa, din neatenţie sau lipsă de educaţie şcolară şi cultură. Au apărut, astfel:

sapēre (› it. *sapere*, fr. *savoir*, catal., prov. *saber*), lat. cult. *sapĕre*
[*]*cadēre* (› it. *cadere*, fr. *choir*, rom. *cădere*), lat. cult. *cadĕre*
[*]*uolēre* (› fr. *vouloir*, rom. *vrere*), lat. cult. *uelle*

augĕre faţă de lat. cult.	*augēre*
mulgĕre	*mulgēre*
tenĕre	*tenēre*
respondĕre	*respondēre*

După cum s-a arătat[***], latina a atestat – cel puţin la nivelul oralităţii – o permanentă fluctuaţie între cele două clase de flexiune înrudite şi asemănătoare, fapt care a presupus „un considerabil efort de unificare"[****]. Practic, limbile romanice au tins să contopească, să suprapună verbele în *-ēre* şi *-ĕre* (cu precădere spaniola şi româna), dar în mod diferit: româna a avut (şi are, încă!) tendinţa de a trece la conjugarea a III-a aproape toate verbele de conjugarea a II-a din latină (*a rămâne*, în loc de *a rămânea*; *a ţine*, în loc de *a ţinea* [ieşit din uz], *a place*, în loc de *a plăcea* etc.), în vreme ce limbile iberice, spaniola şi portugheza în speţă, atestă tendinţa inversă, trecând la conjugarea în *-i-* verbe de conjugarea a III-a; totuşi, şi în limbile iberice numeroase verbe moştenite din latină trec de la conjugarea a II-a la a III-a[*****].

---

[*] Pentru alte exemple, a se vedea Gabriela Creţia, *op. cit*., 86: dominantă, dar nu unică – şi, subliniem, nici măcar decisivă –, este motivaţia metrică.

[**] Ultimele două tipuri apar şi la conjugarea I: *cânt, cânţi*, dar *lucrezi, lucrează*. A se vedea o analiză în detaliu a inovaţiilor survenite în latina dunăreană apud. I. Fischer, *op. cit*., 124.

[***] *ILR*, I, 176-177.

[****] *ILR*, I, 176. Totul s-a datorat aşa-numitei tendinţe generale de „reducere a diferenţelor dintre conjugări" (p. 177). Cf. şi Gabriela Creţia, *op. cit*., 89; 87 (despre circumstanţele morfologice adjuvante ale procesului).

[*****] Exemple în *ILR*, I, 177. Despre situaţia actuală a conjugărilor în limbile romanice, o succintă prezentare aflăm *ibidem*.

Universitatea SPIRU HARET

CAPITOLUL IX

MORFOLOGIA VERBULUI (II)
FLEXIUNEA NOMALĂ (ACTIVĂ ŞI MEDIO-PASIVĂ)

A. *Flexiunea nomală completă*

INDICATIV PREZENT

ACTIV

I	II	III		IV
1. *dōnō*[*]	*suādeō*[**]	*uincō*[***]	*cupiō*[***]	*audiō*[****]
2. *dōnās*	*suādēs*	*uincĭs*	*cupĭs*	*audīs*
3. *dōnăt*	*suādĕt*	*uincĭt*	*cupĭt*	*audĭt*
1. *dōnāmus*	*suādēmus*	*uincĭmus*	*cupĭmus*	*audīmus*
2. *dōnātis*	*suādētis*	*uincĭtis*	*cupĭtis*	*audītis*
3. *dōnant*	*suādent*	*uincunt*	*cupiunt*	*audiunt*
[*]„dăruiesc”	[**]„sfătuiesc”	[***]„învinge”	[***]„doresc”	[****]„aud”

MEDIO-PASIV

I	II	III		IV
1. *dōnor*[*]	*suādeor*[**]	*uincor*[***]	*cupior*[***]	*audior*[****]
2. *dōnāris*	*suādēris*	*uincĕris*	*cupĕris*	*audīris*
3. *dōnātur*	*suādētur*	*uincĭtur*	*cupĭtur*	*audītur*
1. *dōnāmur*	*suādēmur*	*uincĭmur*	*cupĭmur*	*audīmur*
2. *dōnāmĭnī*	*suādēmĭnī*	*uincĭmĭnī*	*cupĭmĭnī*	*audīmĭnī*
3. *dōnantur*	*suādentur*	*uincuntur*	*cupiuntur*	*audiuntur*
[*]„eu sunt dăruit, -ă”	[**]„eu sunt sfătuit, -ă”	[***]„eu sunt învins, -ă”	[***]„eu sunt dorit, -ă”	[****]„eu sunt auzit, -ă”

INDICATIV IMPERFECT

ACTIV

I	II	III		IV
1. *dōnābam*[*]	*suādēbam*[**]	*uincēbam*[***]	*cupiēbam*[***]	*audiēbam*[****]
2. *dōnābās*	*suādēbās*	*uincēbās*	*cupiēbās*	*audiēbas*
3. *dōnābat*	*suādēbat*	*uincēbat*	*cupiēbat*	*audiēbat*
1. *dōnābāmus*	*suādēbāmus*	*uincēbāmus*	*cupiēbāmus*	*audiēbāmus*
2. *dōnābātis*	*suādēbātis*	*uincēbātis*	*cupiēbātis*	*audiēbātis*
3. *dōnābant*	*suādēbant*	*uincēbant*	*cupiēbant*	*audiēbant*

[*]„eu dăruiam” [**]„eu sfătuiam” [***]„eu învingeam” [***]„eu doream” [****]„eu auzeam”

MEDIO-PASIV

I	II	III		IV
1. *dōnābar*[*]	*suādēbar*[**]	*uincēbar*[***]	*cupiēbar*[***]	*audiēbar*[****]
2. *dōnābāris*	*suādēbāris*	*uincēbāris*	*cupiēbāris*	*audiēbāris*
3. *dōnābātur*	*suādēbātur*	*uincēbātur*	*cupiēbātur*	*audiēbātur*

Universitatea SPIRU HARET

1. *dōnābāmur*	*suādēbāmur*	*uincēbāmur*	*cupiēbāmur*	*audiēbāmur*
2. *dōnābāmĭnī*	*suādēbāmĭnī*	*uincēbāmĭnī*	*cupiēbāmĭnī*	*audiēbāmĭnī*
3. *dōnābantur*	*suādēbantur*	*uincēbantur*	*cupiēbantur*	*audiēbantur*
*„eu eram dăruit, -ă”	**„eu eram sfătuit, -ă”	***„eu eram învins, -ă”	***„eu eram dorit, -ă”	****„eu eram auzit, -ă”

INDICATIV VIITOR I

ACTIV

I	II	III		IV
1. *dōnābō**	*suādēbō***	*uincam****	*cupiam****	*audiam*****
2. *dōnābis*	*suādēbis*	*uincēs*	*cupiēs*	*audiēs*
3. *dōnābit*	*suādēbit*	*uincet*	*cupiet*	*audiet*
1. *dōnābĭmus*	*suādēbĭmus*	*uincēmus*	*cupiēmus*	*audiēmus*
2. *dōnābĭtis*	*suādēbĭtis*	*uincētis*	*cupiētis*	*audiētis*
3. *dōnābunt*	*suādēbunt*	*uincent*	*cupient*	*audient*
*„eu voi dărui”	**„eu voi sfătui”	***„eu voi învinge”	***„eu voi dori”	****„eu voi auzi”

MEDIO-PASIV

I	II	III		IV
1. *dōnābor**	*suādēbor***	*uincar****	*cupiar****	*audiar*****
2. *dōnābĕris*	*suādēbĕris*	*uincēris*	*cupiēris*	*audiēris*
3. *dōnābĭtur*	*suādēbĭtur*	*uincētur*	*cupiētur*	*audiētur*
1. *dōnābĭmur*	*suādēbĭmur*	*uincēmur*	*cupiēmur*	*audiēmur*
2. *dōnābĭmĭnī*	*suādēbĭmĭnī*	*uincēmĭnī*	*cupiēmĭnī*	*audiēmĭnī*
3. *dōnābuntur*	*suādēbuntur*	*uincentur*	*cupientur*	*audientur*
*„eu voi fi dăruit, -ă”	**„eu voi fi sfătuit, -ă”	***„eu voi fi învins, -ă”	***„eu voi fi dorit, -ă”	****„eu voi fi auzit, -ă”

CONJUNCTIV PREZENT

ACTIV

I	II	III		IV
1. *dōnem**	*suādeam***	*uincam****	*cupiam****	*audiam*****
2. *dōnēs*	*suādeās*	*uincās*	*cupiās*	*audiās*
3. *dōnet*	*suādeat*	*uincat*	*cupiat*	*audiat*
1. *dōnēmus*	*suādeāmus*	*uincāmus*	*cupiāmus*	*audiāmus*
2. *dōnētis*	*suādeātis*	*uincātis*	*cupiātis*	*audiātis*
3. *dōnent*	*suādeant*	*uincant*	*cupiant*	*audiant*
*„eu să dăruiesc”	**„eu să sfătuiesc”	***„eu să învinge”	***„eu să doresc”	****„eu să aud”

MEDIO-PASIV

I	II	III		IV
1. *dōner**	*suādear***	*uincar****	*cupiar****	*audiar*****
2. *dōnēris*	*suādeāris*	*uincāris*	*cupiāris*	*audiāris*
3. *dōnētur*	*suādeātur*	*uincātur*	*cupiātur*	*audiātur*
1. *dōnēmur*	*suādeāmur*	*uincāmur*	*cupiāmur*	*audiāmur*

Universitatea SPIRU HARET

2. *dōnēmĭnī*	*suādeāmĭnī*	*uincāmĭnī*	*cupiāmĭnī*	*audiāmĭnī*
3. *dōnentur*	*suādeantur*	*uincantur*	*cupiantur*	*audiantur*
*„eu să fiu dăruit, -ă”	**„eu să fiu sfătuit, -ă”	***„eu să fiu învins, -ă”	***„eu să fiu dorit, -ă”	****„eu să fiu auzit, -ă”

CONJUNCTIV IMPERFECT

ACTIV

I	II	III		IV
1. *dōnārem*[*]	*suādērem*[**]	*uincĕrem*[***]	*cupĕrem*[***]	*audīrem*[****]
2. *dōnārēs*	*suādērēs*	*uincĕrēs*	*cupĕrēs*	*audīrēs*
3. *dōnāret*	*suādēret*	*uincĕret*	*cupĕret*	*audīret*
1. *dōnārēmus*	*suādērēmus*	*uincerēmus*	*cuperēmus*	*audīrēmus*
2. *dōnārētis*	*suādērētis*	*uincerētis*	*cuperētis*	*audīrētis*
3. *dōnārent*	*suādērent*	*uincĕrent*	*cupĕrent*	*audīrent*

*„eu aş dărui” **„eu aş sfătui” ***„eu aş învinge” ***„eu aş dori” ****„eu aş auzi”

MEDIO-PASIV

I	II	III		IV
1. *dōnārer*[*]	*suādērer*[**]	*uincĕrer*[***]	*cupĕrer*[***]	*audīrer*[****]
2. *dōnārēris*	*suādērēris*	*uincerēris*	*cuperēris*	*audīrēris*
3. *dōnārētur*	*suādērētur*	*uincerētur*	*cuperētur*	*audīrētur*
1. *dōnārēmur*	*suādērēmur*	*uincerēmur*	*cuperēmur*	*audīrēmur*
2. *dōnārēmĭnī*	*suādērēmĭnī*	*uincerēmĭnī*	*cuperēmĭnī*	*audīrēmĭnī*
3. *dōnārentur*	*suādērentur*	*uincerentur*	*cuperentur*	*audīrentur*
*„eu aş fi rugat, -ă”	**„eu aş fi sfătuit, -ă”	***„eu aş fi învins, -ă”	***„eu aş fi dorit, -ă”	****„eu aş fi auzit, -ă”

IMPERATIV PREZENT

ACTIV

I	II	III		IV
2. *dōnā*[*]	*suādē*[**]	*uince*[***]	*cupe*[***]	*audī*[****]
2. *dōnāte*	*suādēte*	*uincĭte*	*cupĭte*	*audīte*
*„dăruieşte”	**„sfătuieşte”	***„învinge”	***„goreşte”	****„auzi”

MEDIO-PASIV

I	II	III		IV
2. *dōnāre*[*]	*suādēre*[**]	*uincĕre*[***]	*cupĕre*[***]	*audīre*[****]
2. *dōnāmĭnī*	*suādēmĭnī*	*uincĭmĭnī*	*cupĭmĭnī*	*audīmĭnī*

*„fii dăruit, -ă” **„fii sfătuit, -ă” ***„fii învins, -ă” ***„fii dorit, -ă” ****„fii auzit, -ă”

IMPERATIV VIITOR

ACTIV

I	II	III		IV
2. *dōnātō*[*]	*suādētō*[**]	*uincĭtō*[***]	*cupĭtō*[***]	*audītō*[****]
3. *dōnātō*	*suādētō*	*uincĭtō*	*cupĭtō*	*audītō*
2. *dōnātōte*	*suādētōte*	*uincĭtōte*	*cupĭtōte*	*audītōte*
3. *dōnantō*	*suādentō*	*uincuntō*	*cupiuntō*	*audiuntō*

*„să dăruieşti” **„să sfătuieşti” ***„să învingi” ***„să doreşti” ****„să auzi”

MEDIO-PASIV

I	II	III		IV
2. *dōnātor*[*]	*suādētor*[**]	*uincĭtor*[***]	*cupĭtor*[***]	*audītor*[****]
3. *dōnātor*	*suādētor*	*uincĭtor*	*cupĭtor*	*audītor*
2. -	-	-	-	-
3. *dōnantor*	*suādentor*	*uincuntor*	*cupiuntor*	*audiuntor*
[*]„să fii dăruit, -ă”	[**]„să fii sfătuit, -ă”	[***]„să fii învins, -ă”	[***]„să fii dorit, -ă”	[****]„să fii auzit, -ă”

INFINITIV PREZENT

ACTIV

I	II	III		IV
dōnāre[*]	*suādēre*[**]	*uincĕre*[***]	*cupĕre*[***]	*audīre*[****]
[*]„a dărui”	[**]„a sfătui”	[***]„a învinge”	[***]„a dori”	[****]„a auzi”

MEDIO-PASIV

I	II	III		IV
dōnārī[*]	*suādērī*[**]	*uincī*[***]	*cupī*[***]	*audīrī*[****]
[*]„a fi dăruit”	[**]„a fi sfătuit”	[***]„a fi învins”	[***]„a fi dorit”	[****]„a fi auzit”

PARTICIPIUL PREZENT

ACTIV

I	II	III		IV
N *dōnans*[*]	*suādens*[**]	*uincens*[***]	*cupiens*[***]	*audiens*[****]
G *dōnantis*	*suādentis*	*uincentis*	*cupientis*	*audientis*
[*]„care dăruieşte”, „dăruind”	[**]„care sfătuieşte”, „sfătuind”	[***]„care învinge”, „învingând”	[***]„care doreşte”, „dorind”	[****]„care aude”, „auzind”

GERUNZIUL

ACTIV

I	II	III		IV
N -	-	-	-	-
G *dōnandī*[*]	*suādendī*[**]	*uincendī*[***]	*cupiendī*[***]	*audiendī*[****]
D ABL *dōnandō*	*suādendō*	*uincendō*	*cupiendō*	*audiendō*
AC *ad dōnandum*	*ad suādendum*	*ad uincendum*	*ad cupiendum*	*ad audiendum*
[*]„de a dărui”	[**]„de a sfătui”	[***]„de a învinge”	[***]„de a dori”	[****]„de a auzi”

GERUNDIVUL
(PARTICIPIUL VIITOR PASIV)

I	II	III		IV
dōnandus, -a,-um[*]	*suādendus, -a,-um*[**]	*uincendus, -a,-um*[***]	*cupiendus, -a,-um*[***]	*audiendus, -a,-um*[****]
[*]„care trebuie dăruit, -ă”	[**]„care trebuie sfătuit, -ă”	[***]„care trebuie învins, -ă”	[***]„care trebuie dorit, -ă”	[****]„care trebuie auzit, -ă”

Universitatea SPIRU HARET

SUPINUL

	I	II	III	III	IV
AC	*dōnātum*[*]	*suāsum*[**]	*uictum*[***]	*cupītum*[***]	*audītum*[****]
ABL	*dōnātū*	*suāsū*	*uictū*	*cupītū*	*audītū*

[*]„pentru a dărui” (AC), „de dăruit” (ABL)

[**]„pentru a sfătui” (AC), „de sfătuit” (ABL)

[***]„pentru a învinge” (AC), „de învins”(ABL)

[***]„pentru a dori” (AC), „de dorit” (ABL)

[****]„pentru a auzi”, „de auzit” (ABL)

PARTICIPIUL VIITOR

ACTIV

I	II	III	III	IV
dōnātūrus, -a,-um[*]	*suāsūrus, -a,-um*[**]	*uictūrus, -a,-um*[***]	*cupītūrus, -a,-um*[***]	*audītūrus, -a,-um*[****]

[*]„care va dărui”

[**]„care va sfătui”

[***]„care va învinge”

[***]„care va dori”

[****]„care va auzi”

INFINITIV VIITOR

ACTIV

I	II	III	III	IV
dōnātūrum *dōnātūram* *dōnātūrum* } *esse*[*]	*suāsūrum* *suāsūram* *suāsūrum* } *esse*[**]	*uictūrum* *uictūram* *uictūrum*	*cupītūrum* *cupītūram* *cupītūrum* *esse*[***]	*audītūrum* *audītūram* *audītūrum* } *esse*[****]

[*]„că va dărui”

[**]„că va sfătui”

[***]„că va învinge”

[***]„că va dori”

[****]„că va auzi”

MEDIO-PASIV

I	II	III	III	IV
dōnātum īrī[*]	*suāsum īrī*[**]	*uictum īrī*[***]	*cupītum īrī*[***]	*audītum īrī*[****]

[*]„că va fi dăruit, -ă”

[**]„că va fi sfătuit, -ă”

[***]„că va fi învins, -ă”

[***]„că va fi dorit, -ă”

[****]„că va fi auzit, -ă”

PARTICIPIUL PERFECT

MEDIO-PASIV

I	II	III	III	IV
dōnātus,-a,-um[*]	*suāsus,-a, -um*[**]	*uictus, -a,-um*[***]	*cupītus, -a,-um*[***]	*audītus, -a,-um*[****]

[*]„dăruit, -ă”

[**]„sfătuit, -ă”

[***]„învins, -ă”

[***]„dorit, -ă”

[****]„auzit, -ă”

INDICATIVUL PERFECT

ACTIV

I	II	III	III	IV
1. *dōnāuī*[*]	*suāsī*[**]	*uīcī*[***]	*cupī(u)ī*[***]	*audīuī*[****]
2. *dōnāuistī*	*suāsistī*	*uīcistī*	*cupī(u)istī*	*audīuistī*
3. *dōnāuit*	*suāsit*	*uīcit*	*cupī(u)it*	*audīuit*
1. *dōnāuĭmus*	*suāsĭmus*	*uīcĭmus*	*cupī(u)ĭmus*	*audīuĭmus*

2. *dōnāuistis*	*suāsistis*	*uīcistis*	*cupī(u)istis*	*audīuistis*
3. *dōnāuērunt (-ēre)*	*suāsērunt (-ēre)*	*uīcērunt (-ēre)*	*cupī(u)ērunt (-ēre)*	*audīuērunt (-ēre)*
*„eu am dăruit”	**„eu am sfătuit”	***„eu am învins”	***„eu am dorit”	****„eu am auzit”

MEDIO-PASIV

I III IV
dōnātus,-a,-um *uictus,-a,-um* *audītus,-a,-um*
II III
suāsus,-a,-um *cupītus,-a,-um*

1. *sum*
2. *es*
3. *est*

„eu am fost dăruit,-ă / sfătuit,-ă / învins,-ă / dorit,-ă / auzit,-ă”
„tu ai fost /…/”

I III IV
dōnātī,-ae,-a *uictī,-ae,-a* *audītī,-ae,-a*
II III
suāsī,-ae,-a *cupītī,-ae,-a*

1. *sumus*
2. *estis*
3. *sunt*

„noi am fost dăruiți,-te / sfătuiți,-te / învinşi,-se / doriți,-te / auziți,-te”
„voi ați fost /…/”

INDICATIVUL MAI MULT CA PERFECT

ACTIV

I	II	III		IV
1. *dōnāuĕram**	*suāsĕram***	*uīcĕram****	*cupī(u)ĕram****	*audīuĕram*****
2. *dōnāuĕrās*	*suāsĕrās*	*uīcĕrās*	*cupī(u)ĕras*	*audīuĕrās*
3. *dōnāuĕrat*	*suāsĕrat*	*uīcĕrat*	*cupī(u)ĕrat*	*audīuĕrat*
1. *dōnāuĕrāmus*	*suāsĕrāmus*	*uīcĕrāmus*	*cupī(u)ĕrāmus*	*audīuĕrāmus*
2. *dōnāuĕrātis*	*suāsĕrātis*	*uīcĕrātis*	*cupī(u)ĕrātis*	*audīuĕrātis*
3. *dōnāuĕrant*	*suāsĕrant*	*uīcĕrant*	*cupī(u)ĕrant*	*audīuĕrant*
*„eu dăruisem”	**„eu sfătuisem”	***„eu învinsesem”	***„eu dorisem”	****„eu auzisem”

MEDIO-PASIV

I III IV
dōnātus,-a,-um *uictus,-a,-um* *audītus,-a,-um*
II III
suāsus,-a,-um *cupītus,-a,-um*

1.*eram*
2. *erās*
3. *erat*

„eu fusesem dăruit,-ă / sfătuit,-ă / învins,-ă / dorit,-ă / auzit,-ă”
„tu fuseseşi /…/”

I III IV
dōnātī,-ae,-a *uictī,-ae,-a* *audītī,-ae,-a*
II III
suāsī,-ae,-a *cupītī,-ae,-a*

1. *erāmus*
2. *erātis*
3. *erant*

„noi fuseserăm dăruiți,-te / sfătuiți,-te / învinşi,-se / doriți,-te / auziți,-te”
„voi fuseserăți /…/”

Universitatea SPIRU HARET

INDICATIV VIITOR ANTERIOR (II)

ACTIV

I	II	III	III	IV
1. *dōnāuĕro*[*]	*suāsĕro*[**]	*uīcĕro*[***]	*cupi(u)ĕro*[***]	*audīuĕro*[****]
2. *dōnāuĕris*	*suāsĕris*	*uīcĕris*	*cupi(u)ĕris*	*audīuĕris*
3. *dōnāuĕrit*	*suāsĕrit*	*uīcĕrit*	*cupi(u)ĕrit*	*audīuĕrit*
1. *dōnāuerĭmus*	*suāserĭmus*	*uīcerĭmus*	*cupi(u)erĭmus*	*audīuerĭmus*
2. *dōnāuerĭtis*	*suāserĭtis*	*uīcerĭtis*	*cupi(u)erĭtis*	*audīuerĭtis*
3. *dōnāuĕrint*	*suāsĕrint*	*uīcĕrint*	*cupi(u)ĕrint*	*audīuĕrint*
[*]„eu voi fi dăruit”	[**]„eu voi fi sfătuit”	[***]„eu voi fi învins”	[***]„eu voi fi dorit”	[****]„eu voi fi auzit”

MEDIO-PASIV

I	III	IV	
dōnātus,-a,-um	*uictus,-a,-um*	*audītus,-a,-um*	1. *ero*
II	III		2. *eris*
suāsus,-a,-um	*cupītus,-a,-um*		3. *erit*

„eu voi fi fost dăruit,-ă / sfătuit,-ă / învins,-ă / dorit,-ă / auzit,-ă”
„tu vei fi fost /…/”

I	III	IV	
dōnātī,-ae,-a	*uictī,-ae,-a*	*audītī,-ae,-a*	1. *erĭmus*
II	III		2. *erĭtis*
suāsī,-ae,-a	*cupītī,-ae,-a*		3. *erunt*

„noi vom fi fost dăruiți,-te / sfătuiți,-te / învinşi,-se / doriți,-te / auziți,-te”
„voi veți fi fost /…/”

CONJUNCTIVUL PERFECT

ACTIV

I	II	III	III	IV
1. *dōnāuĕrim*[*]	*suāsĕrim*[**]	*uīcĕrim*[***]	*cupi(u)ĕrim*[***]	*audīuĕrim*[****]
2. *dōnāuĕris*	*suāsĕris*	*uīcĕris*	*cupi(u)ĕris*	*audīuĕris*
3. *dōnāuĕrit*	*suāsĕrit*	*uīcĕrit*	*cupi(u)ĕrit*	*audīuĕrit*
1. *dōnāuerĭmus*	*suāserĭmus*	*uīcerĭmus*	*cupi(u)erĭmus*	*audīuerĭmus*
2. *dōnāuerĭtis*	*suāserĭtis*	*uīcerĭtis*	*cupi(u)erĭtis*	*audīuerĭtis*
3. *dōnāuĕrint*	*suāsĕrint*	*uīcĕrint*	*cupi(u)ĕrint*	*audīuĕrint*
[*]„eu să fi dăruit”	[**]„eu să fi sfătuit”	[***]„eu să fi învins”	[***]„eu să fi dorit”	[****]„eu să fi auzit”

MEDIO-PASIV

I	III	IV	
dōnātus,-a,-um	*uictus,-a,-um*	*audītus,-a,-um*	1. *sim*
II	III		2. *sīs*
suāsus,-a,-um	*cupītus,-a,-um*		3. *sit*

„eu să fi fost dăruit,-ă / sfătuit,-ă / învins,-ă / dorit,-ă / auzit,-ă”
„tu să fi fost /…/”

I	III	IV	
dōnātī,-ae,-a	*uictī,-ae,-a*	*audītī,-ae,-a*	1. *sīmus*
II	III		2. *sītis*
suāsī,-ae,-a	*cupītī,-ae,-a*		3. *sint*

„noi să fi fost dăruiți,-te / sfătuiți,-te / învinşi,-se / doriți,-te / auziți,-te”
„voi să fi fost /…/”

CONJUNCTIVUL MAI MULT CA PERFECT

ACTIV

I	II	III		IV
1. *dōnāuissem*[*]	*suāsissem*[**]	*uīcissem*[***]	*cupi(u)issem*[***]	*audīuissem*[****]
2. *dōnāuissēs*	*suāsissēs*	*uīcissēs*	*cupi(u)issēs*	*audīuissēs*
3. *dōnāuisset*	*suāsisset*	*uīcisset*	*cupi(u)isset*	*audīuisset*
1. *dōnāuissēmus*	*suāsissēmus*	*uīcissēmus*	*cupi(u)issēmus*	*audīuissēmus*
2. *dōnāuissētis*	*suāsissētis*	*uīcissētis*	*cupi(u)issētis*	*audīuissētis*
3. *dōnāuissent*	*suāsissent*	*uīcissent*	*cupi(u)issent*	*audīuissent*

[*]„eu aş fi dăruit” [**]„eu aş fi sfătuit” [***]„eu aş fi învins” [***]„eu aş fi dorit” [****]„eu aş fi auzit”

MEDIO-PASIV

I	III	IV	
dōnātus,-a,-um	*uictus,-a,-um*	*audītus,-a,-um*	1. *essem*
II	III		2. *essēs*
suāsus,-a,-um	*cupītus,-a,-um*		3. *esset*

„eu aş fi fost dăruit,-ă / sfătuit,-ă / învins,-ă / dorit,-ă / auzit,-ă”
„tu ai fi fost /…/”

I	III	IV	
dōnātī,-ae,-a	*uictī,-ae,-a*	*audītī,-ae,-a*	1. *essēmus*
II	III		2. *essētis*
suāsī,-ae,-a	*cupītī,-ae,-a*		3. *essent*

„noi am fi fost dăruiți,-te / sfătuiți,-te / învinşi,-se / doriți,-te / auziți,-te”
„voi aţi fi fost /…/”

INFINITIV PERFECT

ACTIV

I	II	III		IV
dōnāuisse[*]	*suāsisse*[**]	*uīcisse*[***]	*cupi(u)isse*[***]	*audīuisse*[****]

[*]„că a dăruit” [**]„că a sfătuit” [***]„că a învins” [***]„că a dorit” [****]„că a auzit”

Universitatea SPIRU HARET

MEDIO-PASIV

I		I	
dōnātum,-am,-um[*]	*esse*	*dōnātōs,-ās,-a*[*]	*esse*
II		II	
suāsum,-am,-um[**]		*suāsōs,-ās,-a*[**]	
III		III	
uictum,-am,-um[***]		*uictōs,-ās,-a*[***]	
III		III	
cupītum,-am,-um[***]		*cupītōs,-ās,-a*[***]	
IV		IV	
audītum,-am,-um[****]		*audītōs,-ās,-a*[****]	

[*]„că a fost dăruit,-ă”
[**]„că a fost sfătuit,-a”
[***]„că a fost învins,-ă”
[***]„că a fost dorit,-ă”
[****]„că a fost auzit,-ă”

[*]„că au fost dăruiți,-te”
[**]„că au fost sfătuiți,-te”
[***]„că au fost învinși,-se”
[***]„că au fost doriți,-te”
[****]„că au fost auziți,-te”

B. ***Flexiunea nomală deponentă (medie)***[*]

INDICATIV PREZENT

I	II	III		IV
1. *uēnor*[*]	*uereor*[**]	*fungor*[***]	*patior*[***]	*partior*[****]
2. *uēnāris*	*uerēris*	*fungĕris*	*patĕris*	*partīris*

[*]„eu vânez” [**]„eu respect” [***]„eu îndeplinesc” [***]„eu sufăr” [****]„eu împart”

INDICATIV IMPERFECT

I	II	III		IV
1. *uēnābar*[*]	*uerēbar*[**]	*fungēbar*[***]	*patiēbar*[***]	*partiēbar*[****]
2. *uēnābāris*	*uerēbāris*	*fungēbāris*	*patiēbāris*	*partiēbāris*

[*]„eu vânam” [**]„eu respectam” [***]„eu îndeplineam” [***]„eu suferеam” [****]„eu împărțeam”

INDICATIV VIITOR I

I	II	III		IV
1. *uēnābor*[*]	*uerēbor*[**]	*fungar*[***]	*patiar*[***]	*partiar*[****]
2. *uēnāberis*	*uerēberis*	*fungēris*	*patiēris*	*partiēris*

[*]„eu voi vâna” [**]„eu voi respecta” [***]„eu voi îndeplini” [***]„eu voi suferi” [****]„eu voi împărți”

INDICATIV PERFECT

I	II	III		IV
1. *uēnātus, -a,-um sum*[*]	*ueritus, -a,-um sum*[**]	*functus, -a,-um sum*[***]	*passus, -a,-um sum*[***]	*partītus, -a,-um sum*[****]
2. *uēnātus, -a,-um es*	*ueritus, -a,-um es*	*functus, -a,-um es*	*passus, -a,-um es*	*partītus, -a,-um es*

[*]„eu am vânat” [**]„eu am respectat” [***]„eu am îndeplinit” [***]„eu am suferit” [****]„eu împărțit”

[*] La modurile personale sunt indicate mai jos numai primele două persoane gramaticale de la singular (respectiv, una singură la imperativ).

INDICATIV MAI MULT CA PERFECT

I	II	III		IV
1. *uēnātus, -a,-um eram*[*]	*ueritus, -a,-um eram*[**]	*functus, -a,-um eram*[***]	*passus, -a,-um eram*[***]	*partītus, -a,-um eram*[****]
2. *uēnātus, -a,-um erās*	*ueritus, -a,-um erās*	*functus, -a,-um erās*	*passus, -a,-um erās*	*partītus, -a,-um erās*

[*]„eu vânasem” [**]„eu respectasem” [***]„eu îndeplinisem” [***]„eu suferisem” [****]„eu împărțisem”

INDICATIV VIITOR ANTERIOR (II)

I	II	III		IV
1. *uēnātus, -a,-um ero*[*]	*ueritus, -a,-um ero*[**]	*functus, -a,-um ero*[***]	*passus, -a,-um ero*[***]	*partītus, -a,-um ero*[****]
2. *uēnātus, -a,-um eris*	*ueritus, -a,-um eris*	*functus, -a,-um eris*	*passus, -a,-um eris*	*partītus, -a,-um eris*

[*]„eu voi fi vânat” [**]„eu voi fi respectat” [***]„eu voi fi îndeplinit” [***]„eu voi fi suferit” [****]„eu voi fi împărțit”

CONJUNCTIV PREZENT

I	II	III		IV
1. *uēner*[*]	*uerear*[**]	*fungar*[***]	*patiar*[***]	*partiar*[****]
2. *uēnēris*	*uereāris*	*fungāris*	*patiāris*	*partiāris*

[*]„să vânez” [**]„să respect” [***]„să îndeplinesc” [***]„să sufăr” [****]„să împart”

CONJUNCTIV IMPERFECT

I	II	III		IV
1. *uēnārer*[*]	*uerērer*[**]	*fungĕrer*[***]	*patĕrer*[***]	*partīrer*[****]
2. *uēnārēris*	*uerērēris*	*fungerēris*	*paterēris*	*partīrēris*

[*]„eu aş vâna” [**]„eu aş respecta” [***]„eu aş îndeplini” [***]„eu aş suferi” [****]„eu aş împărți”

CONJUNCTIV PERFECT

I	II	III		IV
1. *uēnātus, -a,-um sim*[*]	*ueritus, -a,-um sim*[**]	*functus, -a,-um sim*[***]	*passus, -a,-um sim*[***]	*partītus, -a,-um sim*[****]
2. *uēnātus, -a,-um sīs*	*ueritus, -a,-um sīs*	*functus, -a,-um sīs*	*passus, -a,-um sīs*	*partītus, -a,-um sīs*

[*]„eu să fi vânat” [**]„eu să fi respectat” [***]„eu să fi îndeplinit” [***]„eu să fi suferit” [****]„eu să fi împărțit”

CONJUNCTIV MAI MULT CA PERFECT

I	II	III		IV
1. *uēnātus, -a,-um essem*[*]	*ueritus,-a,-um essem*[**]	*functus, -a,-um essem*[***]	*passus, -a,-um essem*[***]	*partītus,-a,-um essem*[****]
2. *uēnātus, -a,-um essēs*	*ueritus, -a,-um essēs*	*functus, -a,-um essēs*	*passus, -a,-um essēs*	*partītus, -a,-um essēs*

[*]„eu aş fi vânat” [**]„eu aş fi respectat” [***]„eu aş fi îndeplinit” [***]„eu aş fi suferit” [****]„eu aş fi împărțit”

Universitatea SPIRU HARET

IMPERATIV PREZENT

I	II	III		IV
1. *uēnāre*[*]	*uerēre*[**]	*fungĕre*[***]	*patĕre*[***]	*partīre*[****]
[*]„vânează”	[**]„respectă”	[***]„îndeplineşte”	[***]„suferă”	[****]„împarte”

IMPERATIV VIITOR

I	II	III		IV
1. *uēnātor*[*]	*uerētor*[**]	*fungĭtor*[***]	*patĭtor*[***]	*partītor*[****]
[*]„să vânezi”	[**]„să respecți”	[***]„să îndeplinești”	[***]„să suferi”	[****]„să împarți”

SUPIN

I	II	III		IV
AC *uēnātum*[*] ABL *uēnātū*	*ueritum*[**] *ueritū*	*functum*[***] *functū*	*passum*[***] *passū*	*partitum*[****] *partītū*
[*]„pentru a vâna”	[**]„pentru a respecta”	[***]„pentru a îndeplini”	[***]„pentru a suferi”	[****]„pentru a împărți”

INFINITIV PREZENT

I	II	III		IV
uēnārī[*]	*uerērī*[**]	*fungī*[***]	*patī*[***]	*partīrī*[****]
[*]„a vâna”	[**]„a respecta”	[***]„a îndeplini”	[***]„a suferi”	[****]„a împărți”

INFINITIV PERFECT

I	II	III		IV
uēnātum,-am, -um esse[*]	*ueritum,-am, -um esse*[**]	*functum,-am, -um esse*[***]	*passum,-am, -um esse*[***]	*partītum,-am, -um esse*[****]
[*]„că a vânat”, „a fi vânat”	[**]„că a respectat”, „a fi respectat”	[***]„că a îndeplinit”, „a fi îndeplinit”	[***]„că a suferit”, „a fi suferit”	[****]„că a împărțit”, „a fi împărțit”

INFINITIV VIITOR

I	II	III		IV
uēnātūrum,-am, -um esse[*]	*ueritūrum,-am -um esse*[**]	*functūrum,-am -um esse*[***]	*passūrum,-am, -um esse*[***]	*partītūrum,-am, -um esse*[****]
[*]„că va vâna”	[**]„că va respecta”	[***]„că va îndeplini”	[***]„că va suferi”	[****]„că va împărți”

GERUNZIU

I	II	III		IV
G *uēnandī*[*]	*uerendī*[**]	*fungendī*[***]	*patiendī*[***]	*partiendī*[****]
[*]„de a vâna”	[**]„de a respecta”	[***]„de a îndeplini”	[***]„de a suferi”	[****]„de a împărți”

Universitatea SPIRU HARET

GERUNDIV (PARTICIPIU VIITOR PASIV)

I	II	III		IV
uēnandus, -a,-um[*]	*uerendus, -a,-um*[**]	*fungendus, -a,-um*[***]	*patiendus, -a,-um*[***]	*partiendus, -a,-um*[****]
[*]„care trebuie vânat,-ă”	[**]„care trebuie respectat,-ă”	[***]„care trebuie îndeplinit,-ă”	[***]„care trebuie suferit,-ă”	[****]„care trebuie împărțit,-ă”

PARTICIPIU PREZENT

I	II	III		IV
N *uēnans*[*] G *uēnantis*	*uerens*[**] *uerentis*	*fungens*[***] *fungentis*	*patiens*[***] *patientis*	*partiens*[****] *partientis*
[*]„care vânează”	[**]„care respectă”	[***]„care îndeplineşte”	[***]„care suferă”	[****]„care împarte”

PARTICIPIU PERFECT

I	II	III		IV
uēnātus, -a,-um[*]	*ueritus, -a,-um*[**]	*functus, -a,-um*[***]	*passus, -a,-um*[***]	*partītus, -a,-um*[****]
[*]„vânând”, „care a vânat”	[**]„respectând”, „care a respectat”	[***]„îndeplinind”, „care a îndeplinit”	[***]„suferind”, „care a suferit”	[****]„împărțind”, „care a împărțit”

PARTICIPIU VIITOR

I	II	III		IV
uēnātūrus, -a,-um[*]	*ueritūrus, -a,-um*[**]	*functūrus, -a,-um*[***]	*passūrus, -a,-um*[***]	*partītūrus, -a,-um*[****]
[*]„care va vâna”	[**]„care va respecta”	[***]„care va îndeplini”	[***]„care va suferi”	[****]„care va împărți”

CAPITOLUL X

MORFOLOGIA VERBULUI (III)
FLEXIUNEA ANOMALĂ

Gramaticii latini ai epocii imperiale au denumit prin sintagma *uerba anōmăla* acel grup de verbe a căror flexiune se îndepărta cu totul de paradigmele ce constituiau structuri relativ fixe, previzibile, uşor de utilizat la nivelul oralităţii, în sfârşit uşor de învăţat şi de reţinut chiar şi de către persoane care nu erau nativ latinofone. În plus, caracterul viu, productiv, al flexiunii nomale, paradigmatic structurate, făcea ca noi şi noi verbe să apară, zicând aşa, sub ochii vorbitorilor. În schimb, un grup restrâns de verbe li se opunea aproape ostentativ şi, chiar dacă îşi lărgise sau avea să-şi lărgească în epocă istorică, treptat, efectivul numeric prin crearea de derivate cu prefixe sau de compuşi, acel grup de anomale continua să se manifeste prin trăsături morfologice arhaice, independente de modalităţile formative curente, regulate şi regularizatoare. Prin urmare, cauza fundamentală a comportamentului morfologic diferit al verbelor anomale în raport cu restul imensei majorităţi a verbelor latine a reprezentat-o vechimea, altfel spus **caracterul arhaic**, de sorginte IE, al formelor anomale conservate în latină.

Dintre aceste verbe, numai *esse* şi compusul lui, *posse*, au cunoscut o bună şi constantă reprezentare, efectiv panromanică. În rest, descendenţii anomalelor latine sunt doar parţial romanici.

În ce a constat acest caracter arhaic al verbelor anomale? Răspunzând pe scurt, am putea să îl definim ca pe o sumă de trăsături particulare constând din conservarea, parţială de la un verb la altul, a specificului flexiunii de tip IE în materie verbală. Menţionăm, dintre toate aceste trăsături generale, următoarele:

1) moştenirea sistemului IE de formare supletivă a temelor (de la radicale diferite): *es-, s- vs. fu-; fer- vs. tul-*.

2) atematismul, respectiv formarea unor moduri şi timpuri fără vocala tematică (*-o-*/*-e-*), prin ataşarea desinenţelor direct la radical: *es-t; uul-t; fer-s* etc.

3) apofonia radicalului în cadrul flexiunii la acelaşi mod şi timp: *s-um, s-unt* faţă de *es, es-t* etc.; *uŏl-o* faţă de *u-ī-s* etc.

4) moduri IE (în speţă, optativul) incorporate în alte moduri (aici, conjunctivul): *s-i-m, uĕl-i-m* etc.

În cele ce urmează, vom prezenta flexiunea completă a verbelor anomale din limba latină, flexiune în cadrele căreia am inclus şi un grup aparte, şi el vechi în limbă, reprezentat de **anomalele cu flexiune incompletă** sau – cum sunt mai curând cunoscute – **defectivă**, ale căror caracteristici le vom expune după prezentarea **anomalelor propriu-zise**. Trecerea în revistă a flexiunii acestora din urmă ne-am propus să o însoţim cu câte o scurtă prezentare (uneori explicativă) a specificului verbului în cauză şi a derivatelor / compuşilor săi, acolo unde este cazul.

Universitatea SPIRU HARET

După cum se va observa, verbele anomale au suferit, în ansamblu, influența regularizatoare a flexiunii tematice.

A. ***Anomale propriu-zise***

1. **SUM, ESSE, FUI**

DERIVATELE ŞI COMPUSELE SALE

Prezentare

1. La *indicativ prezent* se utilizau ambele grade apofonice ale radicalului (*-e-* şi Ø): **ĕs-/*s-*, respectiv gradul normal (sau „plin") pentru singular, Ø pentru plural (cu inversare la persoana a II-a plural: *es-tis*, analogic după *es*, şi la persoana I, *s-um* în loc de **es-mi*).

2. La *indicativ imperfect*, sufixul modal-temporal este *-ā-*, ataşat radicalului *ĕs-*; la frontiera dintre morfeme, *-s-* intervocalic se rotacizează, prin urmare se realizează ca *-r-*; din punct de vedere diacronic, fenomenul trebuie plasat, după toate probabilitățile, pe la mijlocul secolului al IV-lea a Chr.

3. Acelaşi fenomen se constată şi în cazul *viitorului simplu (I)*: de la o formă arhaică, epigrafic atestată, de tipul *esed* (*CIL* I^2, 1), prin rotacizare şi, simultan, preluarea, respectiv specializarea formelor IE de conjunctiv (**ĕs-ō, *ĕs-ē-s, *ĕs-ē-d* etc.), se va ajunge la aspectul clasic al viitorului auxiliarului latin (*er-o, er-i-s* etc.).

4. *Conjunctivul prezent* continuă optativul prezent din IE: *s-i-m, s-ī-s* etc. reprezintă vestigiile unei formații verbale prin intermediul sufixului **-ī-* ‹ IE **-iĕ̄-*; de altfel, latina arhaică păstrează încă forma originară (*s-iĕ-m, s-iē-s, s-iē-t*). Ulterior, paradigma se va unifica. Pe de altă parte, latina arhaică atestă şi forme derivate cu sufixul *-ā-*, pornind însă de la un radical diferit: IE **bheu-/*bhū-*, „a fi", radical ce stă, de altfel, şi la baza formelor care aparțin sferei perfectului lui *esse*. Aşadar, **bhū-* + *-ā-* + DP › *fu-a-m, fu-ā-s* etc. (= *sim, sīs* etc.).

5. La *conjunctiv imperfect, imperativ prezent, imperativ viitor* şi *infinitiv prezent*, radicalul **ĕs-* se conservă nemodificat, deoarece fie este urmat de o consoană (*-s-* sau *-t-*), care îi păstrează forma, fie nu este urmat de nici un alt sunet şi, prin urmare, rămâne, de asemenea, nemodificat.

6. Auxiliarul latin *nu posedă*: *participiu prezent, participiu viitor pasiv (gerundiv), gerunziu, supin*. De asemenea, este un verb defectiv (cu flexiune incompletă) şi pentru că *nu posedă diateza medio-pasivă*: în consecință, *nu posedă* nici *participiu perfect pasiv*. Totuşi, de la R **bhū-* , latina a creat analogic, în pofida absenței supinului, un *participiu viitor activ*, cu sufixul modal-temporal *-ūr-: fū-t-ūr-us* (3). La *infinitiv viitor activ*, *futurum esse* este substituibil, încă din latina arhaică, prin forma sintetică *fore*, având acelaşi înțeles.

7. Toate formele temporale gravitând în sfera semantică a *perfectului* (acțiune / stare încheiată) pornesc de la radicalul **bhū-* (vezi, *supra*, punctul 4).

PARADIGMA LUI *ESSE*	MODUL				
	INDICATIV	CONJUNCTIV	IMPERATIV	INFINITIV	PARTICIPIU
TIMPUL					
PREZENT	1. *sum* 2. *es* 3. *est* 1. *sumus* 2. *estis* 3. *sunt*	*sim* *sīs* *sit* *sīmus* *sītis* *sint*	*es* *este*	*esse*	

Universitatea SPIRU HARET

PARADIGMA LUI *ESSE*	MODUL				
	INDICATIV	CONJUNCTIV	IMPERATIV	INFINITIV	PARTICIPIU
TIMPUL					
IMPERFECT	1. *eram* 2. *erās* 3. *erat* 1. *erāmus* 2. *erātis* 3. *erant*	*esssem* *essēs* *esset* *essēmus* *essētis* *essent*			
VIITOR I	1. *ero* 2. *eris* 3. *erit* 1. *erimus* 2. *eritis* 3. *erunt*		*estō* *estō* *estōte* *suntō*	*futūrum* *futūram* } *esse* *futūrum* = *fore*	*futūrus* *futūra* *futūrum*
PERFECT	1. *fuī* 2. *fuistī* 3. *fuit* 1. *fuimus* 2. *fuistis* 3. *fuērunt* (*fuēre*)	*fuĕrim* *fuĕris* *fuĕrit* *fuerĭmus* *fuerĭtis* *fuĕrint*		*fuisse*	
M.M.C.P.	1. *fuĕram* 2. *fuĕrās* 3. *fuĕrat* 1. *fuerā-mus* 2. *fuerātis* 3. *fuĕrant*	*fuissem* *fuissēs* *fuisset* *fuissēmus* *fuissētis* *fuissent*			
VIITOR ANTERIOR (II)	1. *fuĕro* 2. *fuĕris* 3. *fuĕrit* 1. *fuerĭ-mus* 2. *fuerĭtis* 3. *fuĕrint*				

DERIVATELE ŞI COMPUSELE LUI *ESSE*. Singurul auxiliar din limba latină posedă o serie destul de numeroasă de derivate, formate pornind de la baza *esse* prin adăugarea unui prefix (sau preverb), la origine o prepoziție. Prefixarea lui *esse* a condus la apariția anumitor modificări semantice ale verbelor derivate în raport cu cel de bază:

absum, abesse, āfuī, „a fi departe", „a lipsi", „a fi absent"

adsum, adesse, adfuī (affuī), „a fi de față", „a fi prezent", „a lua parte la", „a asista", „a ajuta"

dēsum, dē(e)sse, dēfuī, „a lipsi"

insum, inesse, infuī (perfect rar uzitat), „a fi în / pe ", „a se afla", „a exista"

intersum, interesse, interfuī, „a fi între", „a fi la mijloc"; „a fi deosebire", „a se deosebi"; „a fi de față / prezent"

Universitatea SPIRU HARET

obsum, obesse, obfuī (offuī), „a sta în cale"; „a face rău", „a dăuna"

praesum, praeesse, praefuī, „a fi în fruntea", „a comanda", „a conduce"

subsum, subesse, subfuī (*suffuī*: perfectul este rar utilizat), „a fi / a sta dedesubt", „a fi aproape"; „a fi la bază", „a fi ascuns"

supersum, superesse, superfuī, „a mai rămâne", „a mai fi"; „a supraviețui"; „a fi din belşug", „a prisosi"

Derivatele lui *esse* se conjugă precum verbul-bază, forma prefixului rămânând neschimbată. În plus față de *esse, abesse* şi *praeesse* sunt singurele derivate care posedă participiu prezent: *absens,-entis* şi *praesens,-entis*.

Am lăsat de o parte un singur derivat cu prefix care prezintă neregularități, de ordin fonetic, în conjugare: *prōsum, prōdesse, prōfuī*, „a fi de folos", „a fi bun la", „a servi", „a folosi". Prefixul reprezenta, la origine, prepoziția *prod*, forma veche a lui *prō*: *-d* final a continuat să se păstreze, din motive eufonice, înaintea formelor lui *esse* care începeau cu o vocală, dar a dispărut înaintea formelor începând cu o consoană. A se compara:

prōdes cu *prōsum*
prōdest *prōsŭmus*
prōdestis *prōsunt*
prōderam etc. *prōsim* etc.

Unicul verb compus al lui *esse* este *possum, posse, potuī*, „a putea", „a fi în stare". Verbul bază a intrat, în epoca formării limbii latine, în compunere cu adjectivul *potis,-e*, „puternic", „capabil", „în stare", adjectiv care, de altfel, a continuat să fie uzual în limbă şi după crearea verbului *posse*. Apariția acestuia din urmă a fost înlesnită de existența şi folosirea – curentă până dincolo de epoca clasică – a adjectivului în combinație cu *esse*, dar păstrându-şi încă autonomia lexicală: *potis sum* (Plautus), *pote est* (Lucretius, Catullus, Cicero, Vergilius, Persius, Apuleius), *potes sunt* (Plautus).

În conjugarea verbului *posse* (provenit din forma arhaică *potesse*, atestată încă la Plautus), consoana radicală finală *-t-* a adjectivului (*pot-*) se menține înaintea formelor care încep cu o vocală, în schimb, înaintea formelor care încep cu *-s-* ale lui *esse* se produce asimilarea lui *-t-* la *-s-*, ca urmare a contactului fonetic direct. Iată paradigma:

TIMPUL / MODUL	INDICATIV		CONJUNCTIV		INFINITIV
PREZENT	1. *possum* 2. *potes* 3. *potest*	*possŭmus* *potestis* *possunt*	*possim* *possīs* *possit*	*possīmus* *possītis* *possint*	*posse*
IMPERFECT	1. *potĕram* 2. *potĕrās* 3. *potĕrat*	*poterāmus* *poterātis* *potĕrant*	*possem* *possēs* *posset*	*possēmus* *possētis* *possent*	
VIITOR I	1. *potĕro* 2. *poteris* etc.				
PERFECT	1. *potuī* 2. *potuistī* etc.		1. *potuĕrim* 2. *potuĕris* etc.		*potuisse*
M.M.C.P.	1. *potuĕram* 2. *potuĕrās* etc.		1. *potuissem* 2. *potuissēs* etc.		
VIITOR ANTERIOR (II)	1. *potuĕro* 2. *potueris* etc.				

Universitatea SPIRU HARET

Observaţii:

1^0 Tema perfectului (TPf) *potŭ-* nu se explică prin combinarea radicalului *pot-* cu formele de perfect ale lui *esse* (*fuī, fuistī* etc.), întrucât, conform acţiunii uniformizatoare a asimilării, rezultatul compunerii ar fi trebuit să dea forma **poffui* (‹ **pot-fui*), care nu a existat niciodată. *Potŭ-* se explică, probabil, pe cale analogică (după modelul *uolŭ-, nolŭ-, malŭ-* ‹ *uelle*, „a voi", *nolle*, „a nu voi", *malle*, „a prefera").

2^0 Infinitivul *posse* şi conjunctivul imperfect *possem* etc. reprezintă forme reduse fonetic (primul, după cum am arătat, din *potesse*, al doilea din *potessem* etc., analogic).

3^0 Latina populară a creat, de asemenea pe cale analogică, o paradigmă regularizantă după modelul clasei a II-a de flexiune: **poteo, -ēre, potuī*. Aceasta este paradigma moştenită în limbile romanice (a se vedea, de ex., rom. *pot, poţi, poate, a putea* ‹ *poteo, potes, potest, pōtere* etc.). Totuşi, în limba cultă a reuşit să pătrundă, venind din paradigma populară creată şi utilizată în paralel, forma de participiu prezent *potens, -entis*, explicabilă numai pe baza temei *pote*(*-o, -ēre* etc.), nu *pos*-(*-sum, -se*): de la ultima, participiul prezent ar fi trebuit să fie (şi nu a fost niciodată) **possens,-ntis*. Participiul prezent a fost resimţit şi a funcţionat întotdeauna în limbă ca un simplu adjectiv: „puternic", „bogat", „cu trecere", „capabil" etc.

4^0 Infinitivul prezent *posse* poate servi şi ca infinitiv viitor şi ca auxiliar al viitorului (de ex., *tenērī posse*, viitorul lui *tenērī*) şi ca marcă a valorii potenţiale.

5^0 Spre deosebire de verbul-bază, lipseşte imperativul lui *posse*. Acestei absenţe i se alătură cele, deja cunoscute la verbul-bază, ale gerunziului, supinului, gerundivului (PVP), participiului (perfect pasiv, viitor activ) şi infinitivului (viitor activ).

MOŞTENIREA LUI ESSE ÎN LIMBA ROMÂNĂ. Formele păstrate ale auxiliarului latin sunt numeroase şi particulare pentru limba română, intrând în discuţie, desigur, şi cele atestate de dialecte.

a) INDICATIV PREZENT

sum › rom. *su, s*-(de unde, ulterior, *îs*)

est › **est* + *-e* analogic după verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a[*].

sīmus (în loc de *sumus*, fenomen de substituţie datând din latina populară, încă din secolul I a. Chr.)[**] › rom. arh. *sem*; în română, această formă a fost, la rândul ei, înlocuită analogic, mai exact refăcută după modelul persoanei a III-a plural.

sītis (cu aceeaşi substituţie modală ca la persoana precedentă) › *setis* (atestată epigrafic)[***] › rom. arh. *seţi*, formă substituită analogic, ca şi *sem*.

sint (prin aceeaşi substituţie modală ca şi la celelalte persoane de la plural) › rom. *sînt*. Aceasta este forma moştenită din latină la persoana a III-a plural pentru indicativul prezent: „*sunt* e o formă savantă, introdusă de şcoala latinistă în secolul al XIX-lea"[****] şi reactualizată, în mod forţat şi arbitrar, fără o dezbatere publică, de către Academia Română după 1990.

b) CONJUNCTIV PREZENT

Substituirea lui *sim, sīs* etc. cu *fiam, fias, fiat* etc. (conjunctivul prezent al verbului anomal *fio, fieri, factus sum*) a condus la apariţia formelor româneşti de conjunctiv prezent ale auxiliarului *a fi*: (să) *fiu*, (să) *fii*, (să) *fie* etc.

---

[*] Al. Rosetti, *op. cit*., 158.

[**] *Messalla, Brutus, Agrippa pro sumus simus scripserunt*. (Marius Victorinus, în *Grammatici Latini*, ed. KEIL, VI, 9, 5-6; după mărturia lui Suetonius, *Aug*. 87, întemeietorul Principatului utiliza şi el curent în vorbire forma de conjunctiv prezent în locul celei de indicativ prezent. Cf. şi Alexandru Rosetti, *ibid*.

[***] Pentru atestări, cf. Al Rosetti, *ibidem*: *semŭ* şi *setsĭ* există în aromână.

[****] Al. Rosetti, *ibidem*.

Universitatea SPIRU HARET

c) INDICATIV PERFECT

fui › *fuiu* (formă atestată în sec. al XVI-lea)[*]; arom. *fuĭ*

fuit › *fu*; arom. *fu*

fuimus › *fumu*; arom. *fum*; forma din dacoromână este atestată şi ea în sec. al XVI-lea

fuērunt › *fură*; arom. *fură*

În româna (= dacoromâna) modernă, posterioară secolului al XVI-lea, regional (şi cu extindere limitată) s-a recreat paradigma perfectului simplu la plural, pe baza persoanei a III-a: (noi) *fúrăm*, (voi) *furăți*.

O situație aparte prezintă persoana a II-a (sg. / pl.). Formele atestate în secolul al XVI-lea: sg. *fuseşi* – pl. *fusetu* se explică[**] „prin introducerea paradigmei m.m.ca pf. conjunctiv în paradigma perfectului indicativ, fapt care se poate observa şi în latina târzie, când m.m.ca pf. conj. e întrebuințat cu valoare de imperfect". Aromâna, însă, a moştenit formele corespunzătoare ale indicativului perfect latin: sg. *fuşĭ* – pl. *fut*. Dacoromâna a îmbogățit, în decursul evoluției sale din ultimele secole, paradigma celui mai important auxiliar, prin crearea unei noi serii paralele, bazate pe combinația, la anumite persoane, dintre paradigma sigmatică a perfectului (provenită din mai mult ca perfectul conjunctivului latin) şi paradigma lichidă:

sg. 1.	*fusei*	pl. 1.	*fuserăm*
2.	*fuseşi*	2.	*fuserăți*
3.	*fuse*	3.	*fuseră*

ultimele trei persoane, de la plural, fiind create din necesitatea evitării omonimiei supărătoare cu formele corespunzătoare ale verbului *a fura*, în pofida deosebirilor de accentuare. Paradigmele au continuat şi continuă să fie folosite în paralel la nivelul, de bază, al oralității.

d) PARTICIPIU PERFECT

Atât aromâna, pe de o parte, cât şi dacoromâna şi meglenoromâna, pe de alta, au resimțit necesitatea de a-şi crea un participiu, pe care latina nu îl cunoştea, la timpul perfect al diatezei (medio-)pasive. Aromâna l-a creat pe *fut,-ă* (după modelul lui *avui-avut, văzui-văzut, pierdui-pierdut*)[***], iar celelalte două dialecte pe *fost,-ă*[****].

2. **FERO, FERRE, TULĪ, LĀTUM** ŞI DERIVATELE SALE

PREZENTARE. Verbul are la bază radicalul IE [*]*bher*-, „a purta", „a duce", care şi-a conservat semantismul în latină. Caracterul vechi, anomal, al flexiunii acestui verb este conferit de două elemente: a) supletivismul temelor: cea de perfect, *tŭl*- (arhaic apare şi cu reduplicație, [*]*tetŭl*-) provine de la verbul *tollĕre* (al cărui perfect este, de altfel, *sustŭlī*), şi anume de la gradul *o* al radicalului [*]*tŏl*-; tema supinului, *lāt*-, provine de la acelaşi radical, însă pe gradul Ø: [*]*tl*- + *-at*- + *-um* › [*]*tlātum* › *lātum*; b) caracterul atematic al unor moduri şi timpuri: indicativul prezent (cu forme, însă, mixte, căci apar şi unele tematice), conjunctivul imperfect, imperativul (de asemenea cu forme mixte, la ambele diateze), infinitivul

---

[*] Pentru întreaga paradigmă şi corespondențele dialectale, cf. Al. Rosetti, *op. cit*., 158-159.

[**] Al Rosetti, *op. cit*., 159.

[***] Al Rosetti, *ibidem*.

[****] Explicația propusă, în acest caz, de Al Rosetti, *ibid*. (cu bibliografia chestiunii) este suficient de complicată pentru a fi suspectată de neverosimilitate şi a rămâne, deci, neconvingătoare: dacă un participiu [*]*post* (‹ lat. *posĭtus,-a,-um*) nu a existat niciodată nici în dacoromână, nici în meglenoromână, în temeiul cărui fapt se postulează că, pe baza analogiei oferite de inexistentul [*]*post,* s-a creat participiul perfect *fost*?

Universitatea SPIRU HARET

prezent. Este greu de admis că formele originare, pentru latină, ar fi fost tematice, cele atematice apărând ulterior, prin sincopare[*]. Dimpotrivă, evoluția normală fiind, întotdeauna în limbă, aceea care conduce de la ano(r)malitate la no(r)malitate şi regularizare, este limpede că se impune să acceptăm ipoteza unei vechi (poate chiar de dată IE) influențe exercitate de flexiunea tematică (presiunea sistemului!) asupra celei atematice, prin definiție „neregulate".

Se numesc „atematice" acele forme modal-temporale, legate sau nu de ideea de persoană, la care se constată absența unei vocale – curent numite „tematice": *-ĕ-* sau *-ŏ-* – atașate temei primare sau radicalului şi realizând astfel „legătura" dintre temă / radical şi DP sau sufix(e): acestea din urmă (DP sau sufixele), ca urmare tocmai a absenței vocalei tematice, fac priză directă la tema primară / radical. Formele tematice posedă, în schimb, respectiva vocală.

PARADIGMA LUI *FERRE*

ACTIV			
INDICATIV PREZENT	CONJUNCTIV IMPERFECT	IMPERATIV	INFINITIV PREZENT
1. *fero* 2. ***fers*** 3. ***fert*** 1. *ferĭmus* 2. ***fertis*** 3. *ferunt*	***ferrem*** ***ferrēs*** ***ferret*** ***ferrēmus*** ***ferrētis*** ***ferrent***	2. sg. ***fer*** } prezent 2. pl. ***ferte*** } 2. sg. ***fertō*** } 3. sg. ***fertō*** } viitor 2. pl. ***fertōtĕ*** } 3. pl. *feruntō* }	*ferre*
MEDIO-PASIV			
INDICATIV PREZENT	CONJUNCTIV IMPERFECT	IMPERATIV	INFINITIV PREZENT
1. *feror* 2. ***ferris*** 3. ***fertur*** 1. *ferĭmur* 2. *ferĭmĭnī* 3. *feruntur*	***ferrer*** ***ferrēris*** ***ferrētur*** ***ferrēmur*** ***ferrēmĭnī*** ***ferrentur***	2. sg. ***ferre*** } prezent 2. pl. *ferĭmĭnī* } 2. sg. ***fertor*** } 3. sg. ***fertor*** } viitor 2. pl. - 3. pl. ***feruntor*** }	*ferrī*

Celelalte forme derivate de la tema [*]*fer-* (considerată ca temă a prezentului) sunt nomale, la ambele diateze: *ferēbam, -ās* etc.; *feram, ferēs* etc.; *feram, ferās* etc.; *ferens* etc.; *ferendī, ferendō* etc.; *ferēbar, ferar* etc.; *ferendus* etc.

Formele derivate de la temele [*]*tul-* şi *lāt-* prezintă o flexiune regulată: *tŭlĕram, tŭlĕro, tŭlĕrim, tŭlissem, tulisse*; *latus,-a,-um sum* etc.; *latus,-a,-um eram* etc.; *latūrus, -a,-um* etc.

DERIVATELE LUI *FERRE* prezintă, în cursul flexiunii, aceleaşi particularități ca şi verbul-bază. În plus, ca urmare a prefixării, au loc numeroase fenomene de asimilare fonetică:

ab-: ***au****fĕro,* ***au****ferre,* ***abs****tŭlī,* ***ab****lātum*, „a lua", „a ridica"

ad-: ***af****fĕro,* ***af****ferre,* ***at****tŭlī,* ***al****lātum*, „a aduce"

cum-/con-: ***con****fĕro,* ***con****ferre,* ***con****tŭlī,* ***col****lātum*, „a aduna", „a reuni", „a duce împreună"

dē-: ***dē****fĕro,* ***dē****ferre,* ***dē****tŭlī,* ***dē****lātum*, „a anunța", „a raporta"; „a denunța"

[*] Bibliografia problemei şi argumentare apud Gabriela Creția, *op. cit*., 207.

Universitatea SPIRU HARET

dis-: ***dif****fĕro, **dif****ferre, ***dis****tŭlī, **dī****lātum*, „a se deosebi”; „a împrăştia”; „a amâna”

ex-: ***ef****fĕro, **ef****ferre, ***ex****tŭlī, **ē****lātum*, „a lua din”, „a scoate”

in-: ***in****fĕro, **in****ferre, ***in****tŭlī, **il****lātum*, „a duce în”, „a aduce”

ob-: ***of****fĕro, **of****ferre, ***ob****tŭlī, **ob****lātum*, „a aduce”, „a prezenta”, „a oferi”

prae-: ***prae****fĕro, **prae****ferre, ***prae****tŭlī, **prae****lātum*, „a duce în față”, „a arăta”; „a pune mai presus”, „a prefera”

prō-: ***prō****fĕro, **prō****ferre, ***prō****tŭlī, **prō****lātum*, „a purta înainte”, „a scoate”

rĕ-: ***rĕ****fĕro, **rĕ****ferre, ***re****ttŭlī, **re****lātum*, „a aduce înapoi”; „a aduce la cunoştință”, „a raporta” (*rettŭlī* ‹ **retĕtŭlī*, prin sincopare)

sŭb-: ***suf****fĕro, **suf****ferre, ***sus****tŭlī, **sub****lātum*, „a pune sub”, „a suporta”, „a răbda”, „a suferi”

trans-: ***trans****fĕro, **trans****ferre, ***trans****tŭlī, **trans****lātum*, „a purta peste”, „a transporta”, „a transfera”

Verbul de bază nu are descendenți romanici. O parte din derivatele lui existente în limbile romanice reprezintă împrumuturi culte din latină, intrate de altfel în circuit internațional, ca neologisme.

3. VOLO, VELLE, VOLUĪ
ŞI COMPUSELE SALE

PREZENTARE. Verbul *uelle* se construieşte, la formele derivate de la tema prezentului, prin alternanța vocalei radicalului (apofonia vocalică): *-ĕ-/-ŏ-* (*uĕl-/uŏl-*). La indicativ prezent, formele tematice alternează cu cele atematice: sg. *uolo* (formă tematică); *uīs* (formă atematică, pornind de la radicalul **uei-/*uī-*); *uult* (formă atematică, pornind de la radicalul **uĕl-* › **uŏl-* › **uul-* + desinența **-tĭ* › *-t*); *uŏlŭmus* (formă tematică); *uultis* (arh. *uoltis*: cf. *uolt* › *uult*) provine din gradul Ø al radicalului (**ul-tes* › *uol-tis*); *uolunt* (formă tematică). Gradul normal („plin”) *-ĕ-* al vocalei radicale se păstrează la: conjunctiv prezent (unde se utilizează sufixul de optativ *-ī-* ‹ **-ei-*, ca la conjunctivul prezent *s-i-m* al lui *esse*), conjunctiv imperfect (**uel-sē-m* › *uel-le-m*) şi infinitiv prezent (**uel-sĕ* › *uel-le*), aşadar înainte de *-l-* palatal şi de *-l-* urmat de o consoană asimilabilă.

Forma inițială de imperativ prezent persoana a II-a singular *uĕl* a devenit în latina clasică o simplă conjuncție coordonatoare, cu valoare disjunctivă (*uel*, „sau”, „ori”, „fie că [vrei]”).

Tot pe cale orală, sintagma *sī uīs*, „dacă vrei”, s-a contras la *sīs*, „rogu-te”, „fii bun”, „te rog”, frecvent utilizată şi în dialogurile din comedie.

Participiul prezent *uolens,-ntis* a devenit un adjectiv obişnuit, cu sensul de „binevoitor”.

Se remarcă, în sfârşit, absența următoarelor moduri nominale: gerunziul, participiul viitor pasiv (gerundivul) şi supinul. Absența celui din urmă atrage absența corespunzătoare a timpurilor / modurilor derivate de la tema supinului. Aceste aspecte caracterizează şi comportamentul morfologic al compuselor lui *uelle*.

PARADIGMA LUI *VELLE*

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	INFINITIV
PREZENT	1. *uŏlŏ* 2. *uīs* 3. *uolt, uult* 1. *uolŭmus* 2. *uoltis, uultis* 3. *uolunt*	*uelim* *uelīs* *uelit* *uelīmus* *uelītis* *uelint*	*uelle*
IMPERFECT	1. *uolēbam* 2. *uolēbās* etc.	*uellem* *uellēs* etc.	

Universitatea SPIRU HARET

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	INFINITIV
VIITOR I	1. *uolam* 2. *uolēs* etc.		
PERFECT	1. *uolŭī* 2. *uolŭisti* etc.	*uolŭĕrim* *uolŭĕris* etc.	*uolŭisse*
M.M.C.P.	1. *uolŭĕram* 2. *uolŭĕrās* etc.	*uolŭissem* *uolŭissēs* etc.	
VIITOR ANTERIOR (II)	1. *uolŭĕro* 2. *uolŭĕris* etc.		

COMPUSELE LUI *VELLE*. Sunt numai două:

nōlŏ, nōlle, nōlŭī, „a nu voi", „a nu accepta", „a refuza"

mālŏ, mālle, mālŭī, „a voi mai bine", „a voi mai degrabă (curând)", „a prefera"

Ambele verbe compuse constituie forme contrase: primul provine din contragerea negației *nĕ-* şi formele verbului „a voi" (*uŏlŏ, uelle* etc.); al doilea din reunirea şi, apoi, contragerea adverbului *magis* împreună cu formele aceluiaşi verb. În cazul primului compus, exista în limbă un model precum *nescĭo* (‹ *nē* + *scĭo*), „nu ştiu": textele arhaice* depun încă mărturia formelor sudate de persoana a II-a şi a III-a singular *nēuīs*, „nu vrei" şi *nēuolt* şi de a II-a plural *noltis* (‹ **neuoltis*); treptat, ele vor fi, însă, înlocuite de formele corespunzătoare compuse (nesudate) cu *nōn*, vorbitorii pierzând pe parcurs sentimentul compunerii inițiale a verbului, cu *nē-*. La acelaşi prezent al indicativului se remarcă şi existența unor forme simple tematice: *nōlŭmus, nōlunt*. În sfârşit, notăm şi faptul că verbul *nōlle* nu prezintă niciodată alternanță vocalică, timbrul *ō* al vocalei radicale rămânând nemodificat în flexiune.

În ceea ce priveşte cel de-al doilea compus, paradigma sa este paralelă cu aceea a lui *nōlle*. Latina arhaică prezintă încă forme fără contragere: *māuolo* (‹ **magisuolo*), *māuelim* (‹ **magisuelim*), forme treptat înlocuite de cele contrase.

PARADIGMA COMPUSELOR LUI *VELLE* — *NŌLO, NŌLLE, NŌLUĪ*

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	IMPERATIV	INFINITIV
PREZENT	1. *nōlŏ* 2. *nēuīs*; *nōn uīs* 3. *nēuolt*; *nōn uolt; nōn uult* 1. *nōlŭmus* 2. *nē uoltis; nōn uoltis; nōn uultis* 3. *nōlunt*	*nōlim* *nōlīs* *nōlit* *nōlīmus* *nōlītis* *nōlint*	*nōlī* *nōlīte*	*nōlle*
IMPERFECT	1. *nōlēbam* 2. *nōlēbās* etc.	*nōllem* *nōllēs* etc.		
VIITOR I	1. *nōlam* 2. *nōlēs* etc.		2. *nōlītō* 3. *nōlītō* 2. *nōlītōte* 3. *nōluntō*	
PERFECT	1. *nōlŭī* 2. *nōlŭistī* etc.	*nōlŭĕrim* *nōlŭĕris* etc.		*nōlŭisse*
M.M.C.P.	1. *nōlŭĕram* 2. *nōlŭĕrās* etc.	*nōlŭissem* *nōluissēs* etc.		
VIITOR ANTERIOR (II)	1. *nōlŭĕro* 2. *nōlŭĕris* etc.			

* Pentru atestări, a se vedea Gabriela Creția, *op. cit*., 208.

Universitatea SPIRU HARET

Observaţii:

1^0 Ca şi participiul prezent al verbului-bază, cel al compusului *nōlle* (şi anume *nōlens,-ntis*) a devenit un adjectiv obişnuit, cu sensul de „ostil", „defavorabil".

2^0 În special formele de imperativ prezent ale lui *nōlle* (respectiv *nōlī* şi *nōlīte*) au devenit, în latina clasică, auxiliare pentru a exprima fie interdicţia (*Nōlī putāre*, „Să nu te gândeşti", Cicero, *Pro Lig*. 33), fie îndemnul politicos şi elegant, însă cu valoare negativă (*nōlī tangĕre*, „te rog să nu atingi", Titus Livius).

MĀLO, MĀLLE, MĀLUĪ

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	INFINITIV
PREZENT	1. *mālo* 2. *māuīs* 3. *māuolt*, *māuult* 1. *mālŭmus* 2. *māuoltis*, *māuultis* 3. *mālunt*	*mālim* *mālīs* *mālit* *mālīmus* *mālītis* *mālint*	*mālle*
IMPERFECT	1. *mālēbam* 2. *mālēbās* etc.	*māllem* *māllēs* etc.	
VIITOR I	1. *mālam* 2. *mālēs* etc.		
PERFECT	1. *mālŭī* 2. *mālŭistī* etc.	*mālŭĕrim* *mālŭĕris* etc.	*mālŭisse*
M.M.C.P.	1. *mālŭĕram* 2. *mālŭĕrās* etc.	*mālŭissem* *mālŭissēs*	
VIITOR ANTERIOR (II)	1. *mālŭĕro* 2. *mālŭĕris* etc.		

Observaţie:

Spre deosebire de verbul-bază şi de compusul său *nōlle, mālle* nu posedă participiu prezent. În privinţa celorlalte moduri şi timpuri care lipsesc verbului-bază, şi *mālle* se aliniază, ca şi *nōlle*, seriei defective.

MOŞTENIREA ÎN LIMBA ROMÂNĂ. Ca şi în cazul lui *posse*, latina populară din zona carpato-danubiană a refăcut paradigma anomală a lui *uelle* (compusele sale rămânând izolate, slaba lor utilizare în vorbire conducând inevitabil spre dispariţie), astfel încât a fost creată o nouă paradigmă, regularizatoare, după tiparele conjugării a II-a: **uŏleo, -ēre, uŏlŭī*. Au fost moştenite în româna comună şi, de aici, în dialecte următoarele forme:[*]

a) INDICATIV PREZENT

uŏleo* › drom. *voiŭ* (rom. mod. *voi*), arom. *voĭ* (prin muierea lichidei intervocalice); (uŏles* substituit prin conjunctiv prezent) *uelīs* › megl. *ver(i)*, drom. *vei* (prin muierea şi dispariţia ulterioară a lichidei intervocalice, posterior rotacizării ei)

**uŏlet* › drom. **voare* (prin diftongarea lui *o* sub accent şi rotacizare), *vare* (prin monoftongare ulterioară › *va* (prin scurtarea corpului fonetic)

**uŏlēmus* › drom., arom. megl. *vrem*, istr., *ren* (‹ **vrem*), prin rotacizare şi sincoparea posterioară rotacizării. Forma *vrem* a evoluat în primele trei dialecte în contexte fonetice

[*] Pentru nuanţări ipotetice suplimentare şi bibliografie, cf. Al. Rosetti, *op. cit*., 159.

Universitatea SPIRU HARET

proprii: arom. *vem*, megl. *văm*, drom. *vom*, dispariția lichidei *-r-* petrecându-se „prin analogie cu formele de la singular”[*], respectiv *voi, vei, va*. Prin urmare, *vrem* şi celelalte două forme de plural au continuat să subziste independent, ca verb non-auxiliar (parțial şi *voi*[*ŭ*], în româna veche şi în textele ulterioare arhaizante), în vreme ce paradigma de singular, mai ales persoanele a II-a şi a III-a, a devenit una de auxiliar în formarea timpului viitor. În paralel, s-a creat şi o paradigmă de singular corespunzătoare celei cu lichidă (*vrem, vreți, vor*) de la plural.

**uŏlētis* › drom. *vreți*, arom., megl. *vreț(ĭ)*, istr. *veți*: pentru primele două forme a avut loc dublul proces (rotacizare şi sincopare ulterioară) semnalat la persoana precedentă; istroromâna a evoluat mai repede, prin dispariția lichidei *-r-*, ajungând la acelaşi rezultat fonetic la care vor ajunge, mai târziu, şi celelalte dialecte, unde se va crea dubla paradigmă a verbului, ca independent şi ca auxiliar.

uŏlunt (şi nu **uolent*) a fost singura formă moştenită din paradigma clasică a indicativului prezent al lui *uelle*, prin rotacizare şi dispariția inițial doar a desinenței *-nt*, ulterior şi a vocalei scurte *-u*, ajunse în poziție finală (*vorŭ*).

b) INDICATIV PERFECT

uŏlŭī › drom. *vrui*, ca urmare a aceluiaşi dublu proces fonetic, survenit şi în cazul formelor discutate mai sus (rotacizare intevocalică şi sincopare ulterioară). Forma *vrusei* este – ca şi altele posibile, de tipul *voii* – posterioară, creată în interiorul limbii române, de regulă pe cale analogică.

c) INFINITIV (PREZENT)

**uŏlēre* › drom. *vrere* (infinitivul lung corespunzător celui scurt, „a vrea”), după acelaşi mecanism fonetic semnalat mai sus (rotacizare intervocalică şi sincopare ulterioară); substantivarea este posterioară (cf. şi **potēre* › drom. *putere*, it. *potere*, fr. *pouvoir* etc.; în mod similar, în franceză **uŏlēre* › *vouloir*).

4. ĔO, ĪRE, Ī(V)Ī, ĪTUM

DERIVATELE ŞI COMPUSELE SALE

PREZENTARE. Şi acest verb oferea, în latina clasică, o flexiune mixtă, atematică (aşa cum va fi fost, probabil, integral la origine, în epoca unității IE) şi, simultan, tematică. Radicalul IE de la care s-a alcătuit paradigma acestui verb a fost **ei-*; încă din perioada comunității IE, el alterna cu forma redusă **ī-*, ca şi verbul *esse*, şi anume gradul plin la singular – gradul redus la plural. Această alternanță s-a moştenit bine în greaca veche, în vreme ce în latină a tins să se generalizeze gradul redus *-ī-* (‹ **ei*, prin monoftongare), aşadar pe gradul Ø: *ī-s, ī-t* (› *ĭ-t*, prin scurtare secundară; cf. *ei-tur*, formă atestată epigrafic: *CIL* I, 1529)[**], *ī-mus, ī-tis*; part. prez. *ī-ens*; indic. impf. *ī-bam* etc.; indic. viit. *ī-bo, ī-bīs* etc. În schimb, înaintea unei vocale (cu excepția lui *-e-*: vezi *i-ens*), deci înaintea lui *-a-, -o-, -u-, *ei-* se realizează ca *ĕ-*: *e-o, e-am, e-unt*. Cu excepția amintită (*i-ens*), varianta redusă la gradul Ø (*ī*) se întâlneşte întotdeauna înaintea unei consoane.

Forme tematice sunt: *ĕ-o* (‹ **ei-o*), prin înlocuirea desinenței originare atematice **-mi* (**ei-mi* → **ei-o*) şi monoftongarea particulară a diftongului *ei-*; *e-unt* (‹ **ei-o-nt*), cu aceeaşi substituire de desinență personală şi monoftongare aparte a lui **ei-*, realizat ca *e-*; celelalte forme modal-temporale personale au suferit aceeaşi influență a flexiunii tematice.

Imperfectul indicativului adaugă sufixul direct la radical, deci într-o manieră atematică: *ī-ba-m* etc. La fel şi viitorul aceluiaşi mod, format analogic după imperfect: *ī-b-o* etc.

Prezentul conjunctivului nu provine din optativ, ci este cel autentic IE (*e-a-m* etc.). Imperfectul aceluiaşi mod este cel aşteptat: **ei-sē-m* › *ī-re-m* etc.

---

[*] Al. Rosetti, *ibid*.

[**] Apud Gabriela Creția, *op. cit*., 209.

Universitatea SPIRU HARET

La participiul prezent, pentru prima şi ultima oară în limba latină la acest mod, se poate constata alternanța vocalică *-ĕ-/-ŏ-: ī-e-ns* (‹ **ei-ĕ-nt-s*) la N sg.; *ĕ-ŭ-nt-is* (‹ **ei-ŏ-nt-es*) la G sg. şi pe acelaşi grad *-ŏ-* în continuare, la celelalte cazuri oblice.

La seria modurilor şi timpurilor derivate de la TPf, sufixul bilabial se reduce aproape întotdeauna, mai ales la nivelul oralității (de ex. *īuī › iī* etc.); înainte de *-s*, de regulă cei doi *-i-*, ajunşi în contact prin dispariția sufixului bilabial **-u≈-*, se contrag în *-ī-*: *iīstī › īstī; iīstis › īstis; iīsse › īsse*.

Deşi este intranzitiv, *īre*, „a merge”, posedă şi forme pentru diateza pasivă, dar numai la persoana a III-a singular, ca verb impersonal: cel mai des folosite sunt formele *ītur*, „se merge”, *ĭtum est,* „s-a mers”, *ĕātur*, „să se meargă”.

PARADIGMA LUI *ĪRE* ACTIV

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	IMPERATIV	INFINITIV	PARTICIPIU	GERUNZIU	SUPIN
PREZENT	1. *ĕo* 2. *īs* 3. *it* 1. *īmus* 2. *ītis* 3. *eunt*	*ĕam* *ĕās* *ĕat* *ĕāmus* *ĕātis* *ĕant*	*ī* *īte*	*īre*	N sg. *iēns* G *ĕuntis* D *ĕuntī* etc.	G *ĕundī* D *ĕundō* etc.	AC *ĭtum* (ABL nefolosit)
IMPERFECT	1. *ībam* 2. *ībās* 3. *ībat* 1. *ībāmus* 2. *ībātis* 3. *ībant*	*īrem* *īrēs* *īret* *īrēmus* *īrētis* *īrent*					
VIITOR I	1. *ībo* 2. *ībis* 3. *ībit* 1. *ībĭmus* 2. *ībĭtis* 3. *ībunt*		*ītō* *ītō* *ītōte* *euntō*	*ītūrum* *ītūram* *ītūrum* } *esse* etc.	*ītūrus (m.)* *ītūra (f.)* *ītūrum (n.)* etc.		
PERFECT	1. *ī(u)ī* 2. *ī(u)istī* 3. *ī(u)it* 1. *ī(u)ĭmus* 2. *ī(u)istis* 3. *ī(u)ĕrunt (-ēre)*	*ī(u)ĕrim* *ī(u)ĕris* *ī(u)ĕrit* *ī(u)ĕrĭmus* *ī(u)ĕrĭtis* *ī(u)ĕrint*		*ī(u)isse (īsse)*			
VIITOR ANTERIOR (II)	1. *ī(u)ĕro* 2. *ī(u)ĕris* 3. *ī(u)ĕrit* etc.						
M.M.C.P.	1. *ī(u)ĕram* 2. *ī(u)ĕrās* 3. *ī(u)ĕrat* etc.	*ī(u)issem* *ī(u)issēs* *ī(u)isset* etc.					

Universitatea SPIRU HARET

MEDIO-PASIV
PERSOANA A III-A

INDICATIV	PREZENT	IMPERFECT	VIITOR I	PERFECT	M.M.C.P.	VIITOR II
	ītur	*ībātur*	*ībĭtur*	*ĭtum est*	*ĭtum erat*	*ĭtum erit*
CONJUNCTIV	PREZENT	IMPERFECT	PERFECT		M.M.C.P.	
	ĕātur	*īrētur*	*ĭtum sit*		*ĭtum esset*	
PARTICIPIU	VIITOR	PERFECT				
	eundus,-a,-um	*ĭtum*				
INFINITIV	PREZENT	PERFECT	VIITOR			
	īrī	*ĭtum esse*	*ĕundum esse*			

DERIVATELE ŞI COMPUSELE LUI *ĪRE*. MOŞTENIREA ÎN LIMBA ROMÂNĂ. Formate în interiorul limbii latine, derivatele şi compusele acestui vechi verb, de origine IE, sunt relativ numeroase şi au fost frecvent folosite de-a lungul întregii latinități, unele dintre ele păstrându-se şi în limbile romanice. Toate se conjugă după modelul verbului-bază. Unele derivate şi compuse sunt tranzitive, iar toate derivatele au diateza medio-pasivă completă. Iată lista derivatelor, cu mențiunea că, în timpul flexiunii, prefixul rămâne neschimbat:

ab-: *abĕo, -īre, abī(u)ī, abĭtum*, „a pleca (de undeva)", „a se duce", „a se îndepărta"

ad-: *adĕo, -īre, adī(u)ī, adĭtum*, „a veni (către / la)", „a se apropia de", „a se îndrepta spre"; „a înfrunta"

circum-: *circumĕo / circueo, -īre, circumī(u)ī, circumĭtum*, „a merge de jur împrejur", „a face înconjurul"; „a încercui"; „a parcurge"

cum- / co-: *cŏĕo,-īre, coī(u)ī, cŏĭtum*, „a se aduna", „a se întruni", „a se uni", „a se alia"; „a se împerechea"

ex-: *exĕo, -īre, exī(u)ī, exĭtum*, „a ieşi", „a pleca"; s-a moştenit în limba română (*exīre* › rom. *ieşire*, cu întreaga paradigmă: *exĕo* › rom. *ies*; *exis* › *ieşi*; *exit* › *iese* etc.; *exi[ē]bam* › *ieşeam* etc.)

in-: *inĕo,-īre, inī(u)ī, inĭtum*, „a intra în", „a pătrunde", „a se duce în /la"; „a începe"

inter-: *interĕo, -īre, interiī, interĭtum*, „a se pierde în", „a dispărea (în)", „a se trece"; „a muri"

ob-: *obĕo, -īre, obī(u)ī, obītum*, „a merge contra", „a veni în faţă", „a se opune"; „a dispărea", „a pieri", „a muri"; „a atinge", „a înfrunta", „a lua asupra sa"

per-: *perĕo, -īre, perī(u)ī, perĭtum*, „a se duce de aici încolo", „a dispărea", „a pieri", „a se distruge", „a muri"; s-a moştenit în limba română, cu întreaga paradigmă uzuală, ca şi *exīre* (cf. *supra*): *perīre* › rom. *pie(r)ire*; *pereo* › *pier*; *peris* › *pieri* etc.; *peri[e]bam* › *piream* etc.; *perīī* › *pierii* etc.

praeter-: praeterĕo, -īre, praeterī(u)ī, praeterĭtum, „a trece (mai departe / pe lângă)"; „a lăsa la o parte", „a trece sub tăcere", „a omite"; „a depăşi", „a întrece"

rĕ(d)-: rĕdĕo, -īre, rĕdī(u)ī, rĕdĭtum, „a reveni", „a se întoarce"; „a ajunge până la urmă"; „a trece (asupra)"

sŭb-: *sŭbĕo, -īre, subīī, subĭtum*, „a veni sub", „a intra pe dedesubt", „a pătrunde"; „a lua asupra sa"; „a se apropia (de jos în sus)", „a înainta spre", „a se urca"; „a-şi aminti", „a se gândi". Verbul s-a moştenit, ca şi *perīre*, în română şi în alte limbi romanice, în română cu unul dintre sensurile bine reprezentate în latină: *subīre* › rom. *suire*; din punct de vedere fonetic, formele din română au pierdut

Universitatea SPIRU HARET

consoana finală a prefixului, ajunsă în poziție intervocalică: *sŭbĕo* › rom. (eu) *sui*; *sŭbit* › (el, ea) *suie* etc.; *subi[ē]bam* › (eu) *sui(e)am* etc.; *sŭbīī* › *suii* etc.

trans-: *transeo, -īre, transī(u)ī, transĭtum*, „a trece (dintr-un loc într-altul)", „a (se) schimba", „a trece (mai departe)"; „a trece peste", „a traversa", „a străbate"; „a întrece"; „a trece (cu vederea)"; a petrece"

Lista compuselor include trei verbe, dintre care primele două au o origine particulară:

1. *nequĕo, nequīre, nequī(u)ī, nequĭtum*, „a nu fi în stare / capabil", „a nu putea"; s-a format prin sudarea elementelor componente ale unei sintagme de tipul *neque it*, „(şi) nu merge", „nu se poate", vorbitorii creând pe baza unei analize sintetizatoare o nouă paradigmă, *nequĕo, -īre*. De aici, prin falsă segmentare (*nĕ-quĕo* în loc de *nequ[e]-ĕo*), au recreat un verb nou, cu paradigmă proprie:

2. *quĕo, quīre, quī(u)ī, quĭtum*, „a fi în stare / capabil", „a putea", „a reuşi"

Verbele de la punctele 1 şi 2 sunt, totuşi, defective, întrucât nu posedă toate modurile şi timpurile lui *eo, īre*. Sufixul bilabial de la tema perfectului este, în general şi de preferință, păstrat. Conjugarea verbelor *nequīre* şi *quīre* a suferit o restrângere progresivă în utilizare, rămânând până la sfârşitul latinității antice o marcă a exprimării culte, pretențioase.

3. *uēnĕo, -īre, uēnī(u)ī, uēnītum*, „a fi pus / scos în / la vânzare", „a fi vândut"

Verbul serveşte ca pasiv a lui *uenděre*, „a scoate la vânzare", „a vinde". S-a format prin reunirea cuvintelor *uēnum īre*, „a merge pentru a vinde", unde *uēnum* este un supin ieşit din uz, deşi revificat în latina imperială: AC *uēnum*, „la/în vânzare", D *uēnō, uēnŭī*, „spre / de vânzare".

Observații:

1[0] Prezența vocalei radicale *-ī-*, cu timbru specific şi cantitate preponderent lungă (cu excepția formei, izolate de altfel, a supinului, de la care s-a alcătuit paradigma participiului perfect) a determinat atragerea, în limba vorbită, a verbului *īre* şi a derivatelor şi compuselor sale în sfera conjugării a IV-a. Astfel încât, în latina imperială, se vor crea, la aceste derivate, forme analogice de a IV-a precum: *rediēbat, exiēbat, transĭet* etc., cu reflexele corespunzătoare (acolo unde este cazul) în limba română: *ieşea, sui(e)a, pierea* (cf. *supra*, *ad locos*).

2[0] Singurul compus care a trecut complet la clasa a IV-a de flexiune – inclusiv în latina cultă – a fost *ambĭo, -īre, -ī(u)ī, ambītum* (cantitatea scurtă a lui *-i-* la supin îi trădează, însă, originea şi îl face să nu fie asimilat integral paradigmei conjugării a IV-a). S-a format din sudarea cuvântului *amb(ō?ĕ?),* „de jur împrejur" (cf.: *ambāges*, „ocol", „înconjur"; *ambāgo*, „caracter enigmatic"; *Ambaruālĭa*, „ambarvalii"; *ambecīsus*, „tăiat de jur împrejur"; *ambedo*, „a roade de jur împrejur" etc.) şi verbul-bază *īre*. Se conjugă asemenea oricărui verb din clasa a IV-a de flexiune.

5. ĔDO, ĔDĔRE, ĒDĪ, ĒSUM
ŞI DERIVATELE SALE

PREZENTARE. Acest verb a cunoscut, încă de la originile cristalizării limbii latine, două particularități de bază: 1) radicalul verbal (având semnificația „a mânca") folosea în mod frecvent, în cursul flexiunii, chiar la acelaşi mod şi timp, alternanța de cantitate (**ēd- / ĕd-*) a vocalei radicale; 2) formele originare, atematice, au coexistat cu forme tematice, după modelul altor verbe anomale (*esse* şi *ferre*), de unde şi o anumită distribuție a cantității vocalice (lungă la formele atematice).

Prezentăm mai jos originea formelor atematice din flexiunea verbului *ĕdĕre*:

Universitatea SPIRU HARET

INDICATIV PREZENT: *ēs* (‹ **ĕd-s*); ulterior, prin modelarea după paradigma verbelor nomale (tipul *pōn-ĕ-re*), s-a creat o flexiune tematică utilizată paralel şi, probabil, preponderent la nivelul oralităţii: *ĕd-ĭ-s*.

ēst (‹ **ĕd-t*, prin disimilarea dentalelor); ulterior s-a creat forma nomală, tematică, *ĕd-ĭ-t;* la medio-pasiv există forma aşteptată atematică *ēs-tur* (‹ **ĕd-tur*).

ēstis (‹ **ĕd-tis*, prin disimilarea oclusivelor dentale în contact); ulterior s-a creat forma nomală, tematică, *ĕd-ĭ-tis*.

Trebuie precizat că formele de persoana I, singular şi plural, şi de persoana a III-a plural: *ĕdo, ĕdĭmus* şi *ĕdunt*, cu vocala radicală scurtă, au fost tematice încă de la originile formării paradigmei acestui verb.

CONJUNCTIV PREZENT: *ĕdim*, unde se observă folosirea sufixului modal-temporal *-ī-* (aici, scurtat ulterior) de optativ, ca şi în cazul lui *esse* şi *uelle*; în epoci posterioare s-a creat şi răspândit în utilizare forma nomală *edam*.

ĕdis, ĕdit: cf., *supra, ĕdim*

ĕdīmus, ĕdītis: păstrează cantitatea originară lungă a vocalei ce reprezintă sufixul modal-temporal de optativ IE.

CONJUNCTIV IMPERFECT: *ēssem* (‹ **ĕd-sē-m*, prin asimilarea oclusivei dentale sonore de către siflanta surdă)

ēssēs, ēsset etc.: paradigma continuă fără alte modificări; deşi veche şi originară, această paradigmă de imperfect al conjunctivului a tins să fie destul de repede înlocuită în vorbire de o paradigmă nomală, tematică, paralelă cu celelalte create la alte moduri şi timpuri, datorită omonimiei totale cu formele de conjunctiv imperfect ale lui *esse*: astfel a apărut paradigma *ĕd-ĕ-rem, ĕděres, ĕděret* etc., care a avut avantajul sporirii autonomiei lui *ĕděre* faţă de auxiliarul *esse*.

IMPERATIV PREZENT: *ēs* (în locul formei aşteptate **ĕd*: probabil prin analogie cu deja paralelele forme ale auxiliarului *esse*); ulterior s-a creat forma nomală tematică *ĕdĕ*.

ēste (‹ **ĕd-te*, prin disimilarea dentalelor); forma nomală, tematică, analogic creată ulterior, *ĕd-ĭ-te*, a eliminat omonimia cu imperativul corespunzător al auxiliarului.

IMPERATIV VIITOR: *ēstō* (‹ **ĕd-tō*, prin aceeaşi disimilare ca mai sus); forma nomală, tematică *ĕd-ĭ-tō*, analogic creată, a întărit autonomia lui *ĕděre* prin eliminarea omonimiei cu formele corespunzătoare ale auxiliarului.

ēstōte (‹ **ed-tōte*, prin disimilarea dentalelor în contact); forma ulterioară *ĕd-ĭ-tōte* a contribuit şi ea la regularizarea paradigmei lui *ĕděre*.

Forma de persoana a III-a plural *ĕd-u-ntō* a fost tematică de la originile creării paradigmei acestui verb, şi nu creată analogic ulterior.

INFINITIV PREZENT: *ēsse* (‹ **ĕd-se*, prin asimilarea oclusivei dentale sonore în contact cu siflanta surdă); confuzia omonimică totală cu infinitivul prezent al auxiliarului a condus la crearea unui alt infinitiv, nomal şi tematic, *ĕděre*, sprijinit de restul formelor nomale, tematice, preexistente (ca *ĕdo, ĕdĭmus, ĕdunt* etc.) sau create analogic ulterior.

INDICATIV PERFECT: *ēd-ī*: paradigma nu suferă, în continuare, modificări; vocalismul radical este, din punctul de vedere al cantităţii, cel aşteptat, lung, în opoziţie cu formele nomale, tematice, ale indicativului, conjunctivului şi imperativului (din sfera semantică a prezentului), analogic create ulterior (*ĕd-i-s, ĕd-a-m, ĕd-e* etc.).

SUPIN: *ēsum* (‹ **ĕd-tum*, prin disimilarea oclusivelor dentale în contact şi simplificare).

PARTICIPIU PERFECT: *ēsus,-a,-um* (‹ **ĕd-tus*, ca urmare a aceluiaşi proces fonetic).

PARADIGMA LUI ĔDĔRE. Într-un tabel-sinteză, prezentăm mai jos numai formele flexionare care prezintă şi paradigma atematică, paralel cu aceea regularizatoare, ulterior creată. Modurile şi timpurile cu flexiune exclusiv nomală se deduc pe această bază.

În privinţa diatezei medio-pasive, *ĕděre* atestă o flexiune nomală, de tip tematic, singurele forme anomale, atematice fiind: 1^0 *ēstur*, deja menţionat mai sus (indic. prez. pers. a III-a sg.); 2^0 *essētur* (paralel cu *ĕděrētur*, conj. imperf. pers. a III-a sg.).

Universitatea SPIRU HARET

MODUL TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	IMPERATIV	INFINITIV
PREZENT	1. *ĕdo* 2. *ēs ĕdis* 3. *ēst ĕdit* 1. *ĕdĭmus* 2. *ēstis ĕdĭtis* 3. *edunt*	*ĕdim ĕdam* *ĕdis ĕdas* *ĕdit ĕdat* *ĕdīmus ĕdāmus* *ĕdītis ĕdātis* *ĕdint ĕdant*	*es* *ēste*	*ēsse* *ĕdĕre*
IMPERFECT		1. *ēssem ĕdĕrem* 2. *ēsses ĕdĕres* 3. *ēsset ĕdĕret* 1. *ēssēmus ĕdĕrēmus* 2. *ēssētis ĕdĕrētis* 3. *ēssent ĕdĕrent*		
VIITOR			2. *ēstō ĕdĭtō* 3. *ēstō ĕdĭtō* 2. *ēstōte ĕdĭtōte* 3. *ĕduntō*	

DERIVATELE LUI *ĔDĔRE*. Sunt puţin numeroase. Dintre ele, trei sunt derivate cu prefix, iar unul singur are o origine incertă, părând a fi, mai curând, un cuvânt compus (*amb-ĕdĕre*):

1. *ambĕdo, -ĕre, -ēdī, -ēsum*, „a roade de jur împrejur"; „a ronţăi"; „a devora"

2. *comĕdo, -ĕre, -ēdī, -ēsum (comēstum),* „a mânca"; „a consuma", „a risipi"

3. *exĕdo, -ĕre, -ēdī, -ēsum*, „a mânca (de tot)", „a distruge (prin roadere)"; arhaic este atestat supinul *exessum* (‹ **exēd-sum*).

4. *perĕdo, -ĕre, -ēdī, -ēsum,* „a mânca tot", „a consuma", „a mistui".

6. FĪO, FIĔRĪ, FACTUS SUM

PREZENTARE. Cea mai vizibilă particularitate a acestui verb constă din caracterul mixt al paradigmei sale. La timpurile derivate de la tema primară, a prezentului (TP), verbul se conjugă asemenea unuia nomal, din clasa a IV-a de flexiune activă (de exemplu, *fīnīre*), exceptând forma de infinitiv (*fiĕrī*): la aceste timpuri, sensul este pasiv („a fi făcut"). În schimb, la seria perfectului (TPf), verbul posedă forma pasivă, având o structură compusă (PPP al lui *facĕre* + *esse*, la timpurile şi modurile corespunzătoare). Datorită caracterului mixt al paradigmei sale, *fīo, fiĕrī, factus sum* are aparenţa unui verb deponent. El serveşte, în latina literară, încă de la originile cristalizării acesteia, drept forma pasivă a verbului *facio, -ĕre*, care posedă numai paradigmă activă.

Originea admisă a verbului de faţă este comună, însă, cu aceea a auxiliarului *esse* (pentru tema de perfect): **bheu-*/**bhū-*/**bh-*, de la ultimul grad vocalic, Ø, amplificat cu (sufixul?) *-ī-*, formându-se tema **bh-ī-* ce stă la baza formelor lui *fiĕrī* derivate de la tema primară, a prezentului.

La INDICATIV PREZENT, formele atematice alternează cu cele tematice: *fī-s, fī-t, fī-mus, fī-tis* faţă de *fī-o, fī-unt*. Se observă că, în toate formele simple ale acestui verb, derivate de la TP, se conservă cantitatea lungă a vocalei *-i-* chiar dacă aceasta din urmă se află înaintea unei alte vocale, în silabe diferite; totuşi, chiar şi în formele simple, dacă acestea conţin lichida *-r-*, cantitatea lui *-i-* se scurtează: *fĭ-ĕ-rem* etc.; *fĭ-ĕ-rī*.

Universitatea SPIRU HARET

În texte arhaice se citează încă forme atematice de pasiv simplu (*fītur*) sau de pasiv compus (*fītum est*): ele au ieşit, ulterior, din uz. La fel şi în cazul unui infinitiv ca *fiĕre*, înlocuit în epoca preclasică de *fiĕrī*.

Semantismul „a deveni" a apărut, de asemenea, mai târziu în raport cu cel de bază, „a fi făcut".

Se mai poate remarca, în sfârşit, o particularitate a utilizării lui *fiĕrī* în raport cu *facĕre*. Verbele compuse ale lui *facĕre* (cu un adverb sau cu o rădăcină verbală ori nominală) utilizează, la pasiv, verbul *fiĕrī*, în vreme ce verbele derivate cu prefix ale aceluiaşi *facĕre* nu îl utilizează la pasiv pe *fiĕrī*: astfel, există pe de o parte *labefacio,-ĕre*, , „a zgudui", *patefacio,-ĕre*, „a deschide*", satisfacio,-ĕre*, „a satisface", „a mulţumi", *nigrefacio,-ĕre*, „a înnegri" etc. cu forme de diateza activă, dar *labefiĕrī, patefiĕrī, satisfiĕrī, nigrefiĕrī* etc., pentru pasiv; pe de altă parte, derivate precum *conficĕre, dēficĕre, perficĕre* etc. au pasivul obişnuit (*conficior* etc., *confectus sum* etc.).

Există, izolate şi defective (unipersonale), derivate: *dēfit* „lipseşte" (‹ *dēfiĕrī*), folosit numai la persoana a III-a singular indicativ prezent şi la infinitiv prezent; şi *infit* (‹ *infiĕrī*), „începe".

PARADIGMA LUI *FIĔRĪ* TIMPURILE DERIVATE DE LA **TEMA PREZENTULUI**

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	IMPERATIV	INFINITIV
PREZENT	1. *fīo* 2. *fīs* 3. *fit* 1. *fīmus* 2. *fītis* 3. *fīunt*	*fīam* *fīās* *fīat* *fīāmus* *fīātis* *fīant*	*fī* *fīte*	*fiĕrī*
IMPERFECT	1. *fīēbam* 2. *fīēbās* 3. *fīēbat* 1. *fīēbāmus* 2. *fīēbātis* 3. *fīēbant*	*fiĕrem* *fiĕrēs* *fiĕret* *fierēmus* *fierētis* *fiĕrent*		
VIITOR I	1. *fīam* 2. *fīēs* 3. *fiet* 1. *fīēmus* 2. *fīētis* 3. *fient*		*fītō* *fītō* *fītōte* *fīuntō*	*fore* *(futūrum* *futūram* } *esse)* *futūrum*

TIMPURILE DERIVATE DE LA **TEMA PERFECTULUI ŞI A SUPINULUI**

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	PARTICIPIU	INFINITIV
PERFECT	1. *sum* 2. *factus,-a,-um* *es* 3. *est*	*sim* *factus,-a,-um* *sīs* *sit*	*factus,-a,-um*	*factum,-am,-um* *esse*
	1. *sumus* 2. *factī,-ae,-a* *estis* 3. *sunt*	*sīmus* *factī,-ae,-a* *sītis* *sint*	*factī,-ae,-a*	*factos,-as,-a esse*

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	PARTICIPIU	INFINITIV
MAI MULT CA PERFECT	1. *eram* 2. *factus,-a,-um* { *erās* 3. *erat* 1. *erāmus* 2. *factī,-ae,-a* { *erātis* 3. *erant*	*factus,-a,-um* { *essem*, *essēs*, *esset* *facti,-ae,-a* { *essēmus*, *essētis*, *essent*		
VIITOR II (ANTERIOR)	1. *ero* 2. *factus,-a,-um* { *eris* 3. *erit* 1. *erĭmus* 2. *factī,-ae,-a* { *erĭtis* 3. *erunt*			*factum īrī*

NB. Participiul viitor pasiv (gerundivul) se confundă cu acela al lui *facĕre*: *faciendus,-a,-um.*

MOŞTENIREA ÎN LIMBA ROMÂNĂ. Ca atare, verbul nu s-a moştenit în româna comună şi, de aici, în dialecte, întrucât o paradigmă, fie şi parţială, a lui *fiĕrī* nu există în dacoromână sau dialecte.

S-a produs, totuşi, în româna comună – după toate probabilităţile – o integrare a unor forme modal-temporale ale lui *fiĕrī* în paradigma lui *esse*: astfel, conjunctivul prezent *fiam* etc. s-a substituit lui *sim* etc., poate tocmai pentru că acesta din urmă a servit, în latina vorbită, încă din epoca clasică, ca substituent al indicativului prezent al aceluiaşi verb (*sim* în loc de *sum* etc.); *fiam, fiās, fiat* etc. > drom. [să] *fiu*, [să] *fii*, [să] *fie* etc.[*]; acelaşi fenomen de transfer morfologic (metaplasmă) apare atestat şi în dialecte: „În aromână şi megl., 1 şi 2 pl sunt trecute de la conjunctiv la indicativ (*fimus, fitis*): ar. *h'im, h'iţĭ* /.../, megl. *im, iţ* /.../".[**]

Acestor forme trebuie să le adăugăm infinitivul (lung – ulterior substantivizat) *fire* (cu corespondentele dialectale sud-dunărene) < lat. *fiĕrī*, cu semantismul fundamental păstrat.

B. ***Anomale cu flexiune incompletă (defective)***

Verbele cu flexiune incompletă alcătuiesc cea de-a doua categorie – destul de bine reprezentată cantitativ şi ca uz în limbă – de verbe anomale. Trăsătura lor cea mai caracteristică din punctul de vedere al comportamentului morfologic este de ordin negativ, şi anume absenţa unui anumit număr de forme (moduri şi timpuri), cu alte cuvinte a unei părţi din conjugare. Cum absenţa este întotdeauna resimţită ca o lipsă, aceste verbe au fost denumite de gramaticii latini prin termenul corespunzător care semnifică „lipsa": *uerba dēfectīua* (< *dēficĕre*, „a lipsi").

La rândul lor, verbele cu flexiune incompletă sau defectivă se pot grupa după criteriul specificului respectivei absenţe formal-semantice. Prin urmare, se pot distinge 3 tipuri de anomale cu flexiune incompletă:

a) anomale *defective de seria prezentului*

În număr de 4, aceste verbe se conjugă numai la timpul perfect şi la cele derivate de la tema lui. Este vorba de verbele:

[*] Al. Rosetti, *op. cit.*, 158.

[**] *Id.*, *ibid.*

Universitatea SPIRU HARET

a.1. *coepī, coepisse, coeptus sum*, „a începe".

Acest verb utilizează la diateza activă forma *coepī*, „am început", iar la diateza pasivă *coeptus sum*, în funcție de forma activă sau pasivă a verbului care îl completează. Prin urmare, *coepī* se traduce, spre deosebire de celelalte 3 verbe de mai jos (din aceeaşi categorie de anomale) prin perfect şi alte timpuri aparținând aceleiaşi sfere.

Exemple: *dicere coepit*, „a început a zice"

amārī coeptus est, „a început să fie iubit"

Paradigma existentă este următoarea:

MODUL	DIATEZA ACTIVĂ			
TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	PARTICIPIU	INFINITIV
PERFECT	1. *coepī* * 2. *coepistī* 3. *coepit* 1. *coepĭmus* 2. *coepistis* 3. *coepĕrunt* (*coepēre*)	*coepĕrim* *coepĕris* *coepĕrit* *coeperĭmus* *coeperĭtis* *coeperint*		*coepisse*
M.M.C.P.	1. *coepĕram* 2. *coepĕrās* 3. *coepĕrat* 1. *coeperāmus* 2. *coeperātis* 3. *coepĕrant*	*coepissem* *coepissēs* *coepisset* *coepissēmus* *coepissētis* *coepissent*		
VIITOR ANTERIOR (II)	1. *coepĕro* 2. *coepĕris* 3. *coepĕrit* 1. *coeperĭmus* 2. *coeperĭtis* 3. *coepĕrint*		*coeptūrus, -a,-um* *coeptūrī, -ae,-a*	*coeptūrum,-am, -um esse* *coeptūrōs,-ās,-a esse*

MODUL	DIATEZA MEDIO PASIVĂ			
TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	PARTICIPIU	INFINITIV
PERFECT	*coeptus,-a,-um* 1. *sum* 2. *es* 3. *est* etc.	*coeptus,-a,-um* *sim* *sīs* *sit* etc.	*coeptus,-a,-um* etc.	*coeptum,-am, -um esse*
M.M.C.P.	*coeptus,-a,-um* 1. *eram* 2. *erās* 3. *erat* etc.	*coeptus,-a,-um* *essem* *essēs* *esset* etc.		
VIITOR ANTERIOR (II)	*coeptus,-a,-um* 1. *ero* 2. *eris* 3. *erit* etc.			

* „am început" etc.

Universitatea SPIRU HARET

a.2. *memĭnī, meminisse*, „a-şi aduce aminte", „a-şi aminti".

Acest verb şi următoarele 2, deşi au forme numai din seria perfectului, se traduc prin prezent şi timpurile gravitând în sfera prezentului (imperfect, viitor). Ele exprimă, în latină, rezultatul (în) prezent al unei acţiuni încheiate şi au fost denumite de gramaticii latini prin sintagma *perfectum praesens*, „perfect cu valoare de prezent", de unde denumirea (din gramaticile moderne) de perfect rezultativ. Se remarcă faptul că nici unul dintre aceste 3 verbe nu se mai conjugă la diateza medio-pasivă şi, de asemenea, că numai *meminisse* posedă modul imperativ.

Paradigma acestui verb este următoarea:

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	IMPERATIV	INFINITIV
PERFECT	1. *memĭnī* * 2. *meministī* 3. *memĭnit* 1. *meminĭmus* 2. *meministis* 3. *meminĕrunt* (*meminēre*)	*meminĕrim* *meminĕris* *meminĕrit* *meminerĭmus* *memineritis* *meminĕrint*		*meminisse*
M.M.C.P.	1. *meminĕram* 2. *meminĕrās* 3. *meminĕrat* 1. *meminerāmus* 2. *meminerātis* 3. *meminĕrant*	*meminissem* *meminissēs* *meminisset* *meminissēmus* *meminissētis* *meminissent*		
VIITOR ANTERIOR (II)	1. *meminĕro* 2. *meminĕris* 3. *meminĕrit* 1. *meminerĭmus* 2. *memineritis* 3. *meminĕrint*		*mementō* *mementō* *mementōte*	

a.3. *nōuī, nōuisse*, „a cunoaşte".

Paradigma existentă este următoarea:

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	INFINITIV
PERFECT	1. *nōuī* ** 2. *nōuistī* 3. *nōuit* 1. *nōuĭmus* 2. *nōuistis* 3. *nōuĕrunt/nouēre*	*nōuĕrim* *nōuĕris* *nōuĕrit* *nōuerĭmus* *nōuerĭtis* *nōuĕrint*	*nōuisse*

* „îmi amintesc" etc.
** „cunosc" etc.

Universitatea SPIRU HARET

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	INFINITIV
M.M.C.P.	1. *nōuĕram* 2. *nōuĕrās* 3. *nōuĕrat* 1. *nōuerāmus* 2. *nōuerātis* 3. *nōuĕrant*	*nōuissem* *nōuissēs* *nōuisset* *nōuissēmus* *nōuissētis* *nōuissent*	
VIITOR ANTERIOR (II)	1. *nōuĕro* 2. *nōuĕris* 3. *nōuĕrit* 1. *nōuerĭmus* 2. *nōuerĭtis* 3. *nōuĕrint*		

Observații:

1. Există o formă de prezent *nosco*, derivată de la radicalul **nō-* (<**gnō-*) prin intermediul sufixului de incoativ *-sc-*, de unde TP *noscĕ-*, încadrată în clasa de flexiune a III-a (tipul *pōn-ĕ-re*).

2. De la acelaşi radical **nō-* s-a format, prin sufixul specific **-t-*, supinul *nōtum*, iar de la TS s-a format PPP (ulterior devenit un simplu adjectiv) *nōtus,-a,-um.*

3. În vorbirea popular-familiară (şi, de aici, în aceea literar-cultă) circulau, ca urmare a acțiunii haplologiei, forme sincopate, prin dispariția din pronunțare a silabelor *-ui-* şi *-ue-*: *nōstī, nōstis, nōrunt, nōram, nōrim, nōssem* etc.

a.4. *ōdī, ōdisse*, „a urî"

Prezintă următoarea paradigmă:

MODUL TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	PARTICIPIU	INFINITIV
PERFECT	1. *ōdī* * 2. *ōdistī* 3. *ōdit* 1. *ōdĭmus* 2. *ōdistis* 3. *ōdĕrunt*	*ōdĕrim* *ōdĕris* *ōdĕrit* *ōderĭmus* *ōderĭtis* *ōdĕrint*	*ōsus,-a,-um* *ōsī,-ae,-a*	*ōdisse*
M.M.C.P.	1. *ōdĕram* 2. *ōdĕrās* 3. *ōdĕrat* 1. *ōderāmus* 2. *ōderātis* 3. *ōdĕrant*	*ōdissem* *ōdissēs* *ōdisset* *ōdissēmus* *ōdissētis* *ōdissent*		
VIITOR ANTERIOR (II)	1. *ōdĕro* 2. *ōdĕris* 3. *ōdĕrit* 1. *ōderĭmus* 2. *ōderĭtis* 3. *ōdĕrint*		*ōsūrus,-a,-um* *ōsūrī,-ae,-a*	*ōsūrum,-am,-um esse* *ōsūrōs,-ās,-a esse*

* „urăsc" etc.

Universitatea SPIRU HARET

b) anomale *defective de seria perfectului*

Verbele din această categorie şi-au pierdut TPf (ca şi pe aceea a supinului, de altfel), ele conjugându-se – şi aşa, incomplet – doar la anumite moduri/timpuri derivate de la tema primară, a prezentului. Toate aceste verbe aparţin, din punct de vedere semantic, sferei comunicării orale, exprimând, cu diverse nuanţe, actul locuţionar.

b.1. *aio*, „spun", „zic", „afirm"

Este un verb defectiv (la indicativ prezent nu posedă persoanele I-II plural), ale cărui forme s-au aliniat conjugărilor a III-a şi a IV-a. În textele arhaice se păstrează încă grafia iniţială, cu dublu *-i-,* în conformitate cu etimologia cuvântului (<**ag-i̯ō*>**ai-i̯ō*): *aiiunt, aiiebant* etc.[*]

Se întâlneşte frecvent în textele de comedie, bazate pe dialog, dar şi în altele, similare, forma interogativă sudată *aisne*, „zici oare?" „spui adevărat?" „aşa zici?" „într-adevăr?" formă care, prin comprimare şi simplificare haplologică, poate apărea şi redusă: *ain*?

Indicativul perfect are o unică persoană, identică celei corespunzătoare de la indicativ prezent.

PARADIGMA

MODUL / TIMPUL	INDICATIV	CONJUNCTIV	IMPERATIV
PREZENT	1. *aio* 2. *ais* } SG 3. *ait* *aiunt* PL	2. *aiās* } SG 3. *aiat* *aiant* PL	2. *ai*
IMPERFECT	1. *aiēbam* 2. *aiēbās* 3. *aiēbat* 1. *aiebāmus* 2. *aiebātis* 3. *aiēbant*		
PERFECT	3. *ait*		

PARTICIPIU PREZENT
N *aiens*
G *aientis* etc.

b.2. *inquam*, „zic", „spun"

Este un verb care apare utilizat numai în inciză (propoziţii incidente), şi anume întotdeauna intercalat, în vorbirea directă, după unul sau mai multe cuvinte.

Derivă dintr-o temă de aorist atestată în greacă şi în latina textelor arhaice (izolat)[**]. Persoana I singular indicativ prezent (*inquam*) este o formă de conjunctiv prezent, care a căpătat valoare de indicativ: sensul vechi va fi fost „să spun", „(aş vrea) să spun", „aş spune". Celelalte forme urmează paradigma unui verb de conjugarea a III-a în *-ĭ-* (tipul *cupio*). Cel mai frecvent utilizată este forma de persoana a III-a singular. *Inquam* şi *inquit* reprezintă formele comune pentru prezentul şi perfectul indicativului.

[*] Gabriela Creţia, *op. cit.*, 211.

[**] Detalii apud Gabriela Creţia, *ibid.*, 211-212.

Universitatea SPIRU HARET

PARADIGMA

MODUL /TIMPUL	INDICATIV	IMPERATIV
PREZENT	1. *inquam* 2. *inquis* 3. *inquit* 1. *inquĭmus* 2. *inquĭtis* 3. *inquiunt*	2. *inque*
IMPERFECT	3. *inquiēbat* 3. *inquiēbant*	
VIITOR (I)	2. *inquiēs* 3. *inquiet*	2. 3. } *inquĭtō*
PERFECT	1. *inquam* (refăcut: *inquiī*) 2. *inquistī* 3. *inquit*	

b.3. *(for), fārі, fātus sum*, „a vorbi", „a spune", „a grăi".

PREZENTARE. Este un verb cu înfăţişare aparentă de deponent; în realitate, indicativul prezent *for* este ca şi inexistent, nefiind uzitat. Rădăcina verbului este *fā-* (scurtată ulterior pe cale internă). Forma *fātur* reprezintă urma vechii flexiuni atematice. Izolat, există şi forme similare celor nomale şi tematice (*fābor, fābĭtur*). Nu se flexionează decât la diateza medio-pasivă.

MODUL TIMPUL	INDICATIV	IMPERATIV	GERUNZIU	PARTICIPIU	SUPIN	INFINITIV
PREZENT	3. *fātur*[*]	2. *fāre*		N *fans* G *fantis* etc.		*fārī*
VIITOR	1. *fābor* 2. *fābĭtur*					
PERFECT	*fātus,-a,-um* 1. *sum* 2. *es* 3. *est* *fātī,-ae,-a* 1. *sūmus* 2. *estis* 3. *sunt*			*fātus,-a,-um* *fātī,-ae,-a*		
M.M.C.P.	*fātus,-a,-um* 1. *eram* 2. *erās* 3. *erat* *fātī,-ae,-a* 1. *erāmus* 2. *erātis* 3. *erant*					
			G *fandī* D *fandō* etc.		ABL *fātū*	

[*] „(el, ea) vorbeşte"

Observaţie:

Singurul derivat atestat al verbului *fārī*, uzitat încă din epoca primului autor cult cunoscut, creator de literatură de imaginaţie – Livius Andronicus –, este *prōfor, prōfārī, prōfātus sum*, cu acelaşi înţeles ca şi verbul de bază. Utilizarea derivatului, datorită aurei arhaice a verbului anomal defectiv de bază, a fost exploatată şi în epoca clasică de către un Vergilius, Horatius şi chiar Ovidius, epocă după care derivatul a căzut în desuetudine.

b. 4. forme izolate

aueo,- ēre, „a dori mult", „a râvni"; „a se bucura".

Foarte rar se întâlneşte la modurile şi timpurile simple derivate de la TP. Curent utilizate sunt doar formele de imperativ prezent *auē* (II sg) şi *auēte* (II pl) şi de imperativ viitor, *auētō* (II-III sg). În epoca imperială s-a utilizat preponderent ca formulă reverenţioasă de salut (*auē, Caesar*, „te salut[ăm], o Caesar!") în contexte determinate (gladiatorii în arenă, publicul în amfiteatru, subordonaţii principelui faţă de acesta etc.).

cedo, „dă-mi", „arată-mi", „adu-mi", „spune-mi", „haide", „ei bine". Reprezintă o formă izolată de imperativ la singular. Când adresarea vizează mai mulţi interlocutori, forma devine *cette*, datorită haplologiei (< *cedīte* > **cedte*, prin sincopare).

quaeso, „vă rog", „rogu-vă/te"; *quaesŭmus*, „te/vă rugăm".

Formula provine de la un verb arhaic, *quaeso,- ĕre,-i(u)ī*, ajuns în epoca clasică şi ulterior inutilizabil la celelalte moduri/timpuri.

saluē, „(să) fii sănătos"; „rămâi/mergi cu bine"; „(te) salut"

saluēte, „(să) fiţi sănătoşi"; „rămâneţi/mergeţi cu bine"; „(vă) salutăm". Formele provin de la verbul *salueo,- ēre*, inuzitabil la seria perfectului. Ele au devenit formule generale de salut, de despărţire sau de regăsire (*saluē atque ualē*, „fii sănătos şi cu bine") şi chiar de omagiu (*salue /.../ Saturnia tellus,* Vergilius*, Georg*. II, 173, „fii salutat, pământ al lui Saturnus!").

ualē, ualēte, ualētō, „(să) rămâi/rămâneţi cu bine"; „adio".

Formele provin de la verbul cu flexiune exclusiv activă în latina literară *ualeo, -ēre,-ui (ualitūrus)*, „a avea forţă", „a fi puternic/tare/sănătos". Este cea mai uzuală formulă de despărţire, dar şi de respingere (*ualeās,-at,* „să fii/fie sănătos", „să-ţi/-i fie de bine", „ducă-se"). Se utiliza, în scris, şi ca formulă de debut, de regulă abreviată: S.V.B.E.V. = *si ualēs, bene est; [ego] ualeo*, „dacă eşti sănătos, mă bucur; eu sunt sănătos", sau S.V.B.E. = *si ualēs, bene est*, „dacă eşti sănătos, mă bucur / e bine". Se putea utiliza şi impersonal, cu medio-pasivul: *ut ualētur*? (la Plautus), „cum merge cu sănătatea?"

c) verbe utilizate *unipersonal*, cu valoare *impersonală*.

Gramaticii latini le-au grupat sub denumirea *uerba impersōnālia*, întrucât, din punctul de vedere al relaţiilor sintactice, ele nu pot poseda un subiect „personal" (exprimat, aşadar, printr-un substantiv sau un înlocuitor al acestuia care să denumească o persoană, o fiinţă în general, deci elemente din categoria animatelor). În al doilea rând, din perspectivă strictă morfologică, astfel de verbe apar utilizate la persoana a III-a singular (desigur, diateza activă), caracterul lor unipersonal reprezentând o consecinţă a naturii sintactico-semantice impersonale a verbelor respective. Semantismul a impus, în cazul primelor două subclase de mai jos, utilizarea unipersonală a verbelor în cauză, în vreme ce pentru celelalte două se poate presupune o restrângere şi o limitare a uzului la persoana a III-a fără efecte sau implicaţii la nivelul celorlalte persoane, prin urmare fără dispariţia acestora din urmă din uzul obişnuit.

Universitatea SPIRU HARET

Se pot distinge, în consecinţă următoarele 4 subclase:

c.1. uni- şi impersonale care exprimă fenomene naturale

fulget, perf. *fulsit*, „fulgeră”
fulgŭrat *fulgurāuit*, „id.”
fulmĭnat *fulmināuit*, „id.”; „trăzneşte”
gelat *gelāuit*, „îngheaţă”
grandĭnat *grandināuit*, „bate/cade grindina”
hiemat *hiemāuit*, „e frig de iarnă”, „dă gerul”, „geruieşte”
(il)lūcescit *(il)lūxit*, „începe să (stră)lucească”; „se luminează de ziuă”; „se face ziuă”
(lūciscit)
ningit/ninguit *ninxit*[*], „ninge”, „cade ninsoare”
pluit *plū(u)it*[*], „plouă”, „cade ploaia”
rōrat *rōrāuit*, „cade/se lasă rouă”
tonat *tonāuit* „tună”
(ad)uesperascit *(ad)uesperāuit,* „se face seară, „se înserează”, „se înnoptează”.

Observaţii:

1. Verbele de mai sus se conjugă la toate timpurile indicativului şi conjunctivului (desigur, la persoana a III-a singular), ca şi la infinitivul prezent şi perfect.

2. Uneori, aceste verbe pot cunoaşte şi o utilizare personală, cu un subiect determinat (exprimat printr-un substantiv denumind inanimate şi chiar animate), inclusiv un pronume pentru persoana I singular. Atari utilizări rămân, însă, fie figurate (cu valoare metaforică), fie de uz popular şi tardiv. Iată câteva exemple: *fulgent ocŭlī* (Plinius cel Bătrân); *fulgēbat indoles* (Cornelius Nepos); *Caesar fulmĭnat* (Vergilius); *gelant uultūs* (Lucanus); *gelat ōră pauor* (Statius); *aliī aquās* /.../ *hiĕmant* (Plinius cel Bătrân); *sol lūcescit* (Vergilius); *ueniunt nūbēs et pluunt* (Augustinus); *deus qui pluit* (Tertullianus); *pluam supra terram* (Vulgata); *fundae saxa pluunt* (Statius); *Aurōra* /.../ *rōrat in orbe* (Ovidius); *tonā ēloquio* (Vergilius); *uesperascente* /.../ *die* (Tacitus).

c.2. uni- şi impersonale cu subiect exprimat prin verb la infinitiv sau propoziţie.

accĭdit perf. *accidit* (+ *ut/ne*, + *quod*) „se întâmplă”
accēdit *accessit* (+ *quod*, + *ut*) „se (mai) adaugă”
appāret *appāruit*, „se vede bine”
condūcit *conduxit*, „aduce folos”, „este avantajos”, „ajută”, „este de folos”, „este în interesul (general)”
constat *constĭtit*, „e cunoscut”, „e clar”, „e evident”, „e sigur”, „e ştiut”
contingit *contĭgit* (+ *ut*), „este dat”, „se întâmplă”, „ajunge”, „are parte de”, „are norocul să ...”
conuĕnit *conuēnit* (± *ut*), „este lucru convenit”, „este acord deplin”, „este stabilit”, „se convine”
decet *decuit*, „stă bine”, „se potriveşte”, „se cuvine”, „se cade”

[*] Apare atestat şi la diateza medio-pasivă: *spatium qua pluitur* (Apuleius); *ninguĭtur* (la acelaşi autor).

Universitatea SPIRU HARET

dēdecet	*dēdecuit*, „nu şade bine", „nu vine bine", „nu se potriveşte", „nu se cuvine"
ēuĕnit	*ēuēnit* (+ *ut*), „are un rezultat (bun/rău)", „iese (bine/rău)"
expĕdit	*expedīuit* (± *ut/ne*), „este convenabil", „este avantajos", „este util", „este în avantajul"
fallit	*fefellit* (+ AC obiectului), (+ prop. infinitivală; + *quin*) „[îmi/îţi/îi etc.] scapă (din vedere/memorie)", „[mă/te/se] înşel/înşeli/înşeală", [îi/le]scapă"
fit	*factum est* (+ *ut*), „se întâmplă"
fŭgit	*fūgit* (+AC obiectului; + prop. infin.), „nu este văzut/observat/înţeles/cunoscut", „scapă"
interest	*interfuit* (+ G obiectului; + ABL obiectului; + *ut/ne*; + prop. infinitivală), „este în interesul", „prezintă interes/importanţă", „interesează", „este de importanţă"
iuuat	*iūuit* (+AC obiectului; + prop. infinitivală), „este bine", „este plăcut", „face plăcere", „place", „e încântat(ă)"
libet/lubet	*libuit / libĭtum est*, „place", „face plăcere", „există motiv"
licet	*licuit / licĭtum est*, „este permis/îngăduit", „este voie", „se poate"
liquet	*liquit / licuit*, „este limpede/clar/neîndoios/lămurit"
oportet	*oportuit*, „se cuvine", „se cade", „trebuie"
patet	*patuit*, „se vede clar", „se arată limpede", „este evident"
placet	*placuit* (+ D obiectului; + *ut*; + prop. infinitivală)/ *placitum est*, „este/sunt de părere", „cred(e) de cuviinţă", „socoteş-te/-esc (de bine)" „hotărăşte/-ăsc", „decid(e)", „susţin(e)"
praestat	*praestĭtit*, „este mai bine/preferabil"
praetĕrit	*praeteriit* (+AC obiectului; + prop. infinitivală), „scapă din minte", „[mă/te/îl etc.] înşeală memoria"
restat	*restĭtit* (± *ut*; + propoziţie infinitivală), „(mai) rămâne".

Observaţie:

Marea majoritate a acestor verbe se poate conjuga în mod obişnuit, la toate persoanele, în pofida semantismului impersonal impus de uzul vorbirii la persoana a III-a singular.

c.3. uni- şi impersonale de afect

misĕret	*miseruit* (+ AC obiectului şi G cauzei), „este milă", „are milă", „se face milă"
paenĭtet	*paenituit* (+ AC obiectului şi G cauzei; + prop. infinitivală), „se căieşte", „îi pare rău", „regretă"
piget	*piguit / pigĭtum est* (+ AC obiectului şi G cauzei; ± prop. infinitivală), „(îi) este silă", „este dezgustat", „este nemulţumit", „(îi) pare rău", „regretă", „se ruşinează"
pudet	*puduit / pudĭtum est* (+ AC obiectului şi G cauzei; ± prop. infinitivală), „(îi) este ruşine", „se ruşinează"
taedet	*taeduit/ taesum est* (+ AC obiectului şi G cauzei; ± propoziţie infinitivală), „(îi)este silă/greaţă", „este dezgustat".

Observație:

Verbele *miserēre* şi *pudēre* prezintă şi o flexiune obişnuită, compatibilă cu persoana I sg/pl (*misereo, pudeo* etc.), în vreme ce celelalte 3 verbe şi-au restrâns uzul, devenind unipersonale (a III-a sg.). Remarcăm, drept o consecință a faptului semnalat mai sus, că *miserēre* şi-a creat şi o flexiune medio-pasivă, încât paradigma din urmă s-a desprins şi autonomizat de paradigma activă, apărând, astfel, verbul dependent *misereor, -ērī, miser(ĭ)tus sum*, „a avea milă", „a se înduioşa". De aici, sfera lexical-semantică s-a îmbogățit, prin crearea unui incoativ ca *miseresco*, *-ĕre*, „a avea milă, „a-i fi milă" şi a unui alt deponent, regularizat prin integrarea în prima clasă de flexiune, *miseror,- ārī,- ātus sum*, „a deplânge", „a compătimi", „a se înduioşa".

c. 4. impersonale pasive

Valoare impersonală deține şi o serie de verbe aflate la diateza pasivă şi la persoana a III-a singular, desigur numai atunci când nu au, sintactic vorbind, un subiect determinat (exprimat printr-un substantiv sau un înlocuitor al lui), în locul acestuia din urmă funcționând doar o propoziție completivă infinitivală: *audītur*, „se aude (că)", *credĭtur*, „se crede (că)", *comperĭtur*, „se află", „se descoperă", „se ştie (sigur)", *dicĭtur*, „se zice", „se spune", „circulă vorba", *fertur*, „se zice", „se povesteşte", „se spune", *narrātur*, „se povesteşte", „circulă povestea" etc.

C. ***Alte aspecte anomale sau particulare ale flexiunii verbale***

1) *Iregularități* în sistemul *participiului perfect*

Este vorba de anumite aspecte anomale de ordin semantic, provenite dintr-un uz special al unor verbe cu largă răspândire.

a) Participiul perfect pasiv poate avea şi sens *activ* în cazul următoarelor 2 categorii de verbe:

a.1. tranzitive, fără obiect direct

cēnātus,-a,-um { „care a luat masa", „mâncat" (Cicero) / „petrecut la masă" (*noctēs cēnātae*, „nopți chefuite", „Plautus)

iūrātus,-a,-um { „care a jurat/depus jurământ (*iūrātī iūdicēs*, „judecători sub jurământ", Cicero) / „pe care s-a jurat", „care a fost invocat" (*iūrāta nūmĭna*, „zei invocați", Ovidius)

pōtus,-a,-um { „băut", „care a băut" (*anus pōta*, „babă băută", Horatius) / „înghițit", „sorbit", „băut" (*cadī pōtī*, „butoaie băute", Horatius)

pransus,-a,-um (numai sens activ), „care a prânzit", „care a mâncat" (*pransus, pōtus*, „bine mâncat şi bine băut", Cicero).

Verbele de bază sunt: *cēno,- āre,-āuī,-ātum*, „a lua masa", „a mânca"; *iūro, -āre,-āuī,- ātum*, „a jura", „a depune jurământ"; *pōto,- āre,- āuī, pōtātum/pōtum*, „a bea", „a se adăpa"; *prandeo,- ēre, prandī, pransum*, „a mânca la prânz", „a prânzi".

Universitatea SPIRU HARET

MOŞTENIREA ÎN LIMBA ROMÂNĂ. Această particularitate morfo-semantică a latinei s-a moştenit în română, ilustrându-se astfel o perfectă continuitate a unei maniere uzuale, pronunţat colocviale, din limba de bază în succesoarele ei. Dintre cele 4 verbe de mai sus, *potāre* a fost înlocuit în latina populară de panromanicul *bibĕre*, al cărui participiu *bibĭtum* (> rom. *băut*) a suferit în latina dunăreană influenţa sinonimului *pōtum* în privinţa ambivalenţei diatezice, căpătând, astfel, şi el sens activ (de unde sensul activ al lui *băut* în română, pe lângă cel pasiv). Celelalte 3 verbe latine s-au moştenit în română: participiul *cinat,-ă* este uzitat mai rar astăzi, ca şi *prânzit,-ă,* în schimb *jurat,-ă* a păstrat sensul pasiv, cel activ fiind prezent în cazul neologismului *jurat*, pl. *juraţi*. Seriei celor 4 verbe cu participiu perfect ambivalent diatezic i s-a adăugat în latina dunăreană *mandūcāre*, cuvânt popular şi foarte expresiv, moştenit cu aceeaşi ambivalenţă diatezică în română (pasiv: „[pâine] mâncată" *vs*. activ: „[om] mâncat").

a.2. intrazitive

adultus,-a,-um (< *adolesco,- ĕre, -ēuī, adultum*, „a creşte", „a se mări", „a se dezvolta") poate avea sensul activ de „mare", „puternic": *adulta uirgō*, „o fată mare" (Cicero, T.Livius), *adulta pestis*, „o molimă puternică" (Cicero), *adulta nox*, „în toiul nopţii" (Tacitus)

inueterātus,-a,-um (< *inuetero,- āre,- āuī,- ātum*, „a lăsa să se învechească", „a deveni vechi", „a se învechi" – la medio-pasiv: *inueterārī*) poate dobândi şi sens activ: „vechi": *inueterāta amicitia*, „o prietenie veche" (Cicero); *inueterātus error*, „greşeală veche, înrădăcinată" (Cicero).

quiētus,-a,-um (< *quiesco,-ere,- ēuī, -ētum*, „a se odihni", „a se linişti", „a se potoli", „a înceta") devine preponderent activ, ca adjectiv sinonim al lui *tranquillus*: „liniştit", „calm", „paşnic", „senin": *quiētus amnis*, „râu liniştit" (Horatius), *homo quietissimus*, „omul cel mai calm" (Plautus).

tacĭtus,-a,-um (< *taceo,-ēre,-uī,-ĭtum*, „a tăcea", „a nu vorbi", „a fi tăcut/ liniştit"): de-a lungul întregii latinităţi, participiul perfect a fost ambivalent diatezic (*tacĭtum aliquid tenēre*, „a ţine ascuns ceva", Cicero, *vs*. *tacĭtus auscultābat*, „asculta în tăcere", Plautus; *tacĭta domus*, „casă liniştită", Martialis; *tacĭtum mare*, „mare liniştită", Seneca; *tacĭtum nemus*, „pădurea tăcută", Vergilius etc.). Latina dunăreană a privilegiat al doilea semantism, cel activ – probabil datorită presiunii sistemului sinonimic –, singurul moştenit în română.

b) Unele *verbe deponente* pot păstra *sensul pasiv* al participiului perfect. Este cazul următoarelor verbe:

adeptus,-a,-um (< *adipiscor,- ī, adeptus sum*, „a ajunge"; „a obţine", „a câştiga", „a dobândi"): sens pasiv („câştigat", „dobândit"), ca în propoziţia *adeptā libertāte*, „libertatea fiind dobândită" (Sallustius).

comitātus,-a,-um (< *comĭtor,- ārī,- ātus sum*, „a însoţi [în mers]", „a întovărăşi"): sens pasiv („însoţit", „acompaniat"), ca în propoziţia *ut puĕrō ūnō esset comitātior*, „să fie însoţit de mai mult de un singur sclav" (Cicero).

confessus,-a,-um (< *confiteor,- ērī, confessus sum*, „a mărturisi", „a recunoaşte", „a declara"): sens pasiv, ca în sintagmele: *aes confessum*, „datorie recunoscută" (*Lex XII Tabularum*), *confessa signa*, „semne evidente", „recunoscute", „incontestabile" (Columella), *in confessō, ex confessō*, „evident", „incontestabil" etc.

dīmensus,-a,-um (< *dīmētior, -mētīrī, -mensus sum*, „a măsura [luând dimensiunile]"): sens pasiv frecvent, ca în propoziţiile şi sintagmele: *opĕre dīmensō*, „suprafaţa castrului fiind jalonată" (Caesar), *tigna dīmensa*, „ţăruşi calculaţi" (Caesar), *dīmensīs digĭtīs*, „degetele fiind numărate", „numărându-se pe degete" (Cicero).

Universitatea SPIRU HARET

expertus,-a,-um (< *expĕrior,-īrī, -pertus sum*, „a pune la încercare", „a proba", „a încerca"): sens pasiv în propoziții şi sintagme ca *libertātis dulcēdĭne nondum expertā*, „nefiind încă încercată dulceața libertății" (Plautus), *per omnia expertus*, „(om) trecut prin toate", „experimentat"(Titus Livius).

ratus,-a,-um (< *reor, rērī, ratus sum*, „a socoti, a gândi, a crede"): sens frecvent pasiv: a) „calculat", „determinat": *prō ratā (parte, portiōne)*, „în raporturi proporționale", „proporțional"; b) „stabilit", „fixat", „regulat": *ratō tempŏre*, „la o epocă determinată" (Cicero); c) „ratificat", „valabil": *lēgēs ratae*, „legi ratificate" (Cicero); *ratum iudicium*, „judecată valabilă" (Cicero).

c) Participiul perfect al tuturor *verbelor deponente şi semideponente* poate avea, din punct de vedere temporal, valoare de *participiu prezent*; de aceea, traducerea în română se va realiza – exceptând situațiile menționate *supra*, punctul b) – prin intermediul gerunziului: *arbitrātus*, „socotind", *(per)secūtus,* „urmând/ urmărind", *hortātus*, „îndemnând", *ueritus*, „temându-se", *ausus*, „îndrăznind", *fīsus*, „încrezându-se", „fiind sigur" etc.

2) *Conjugarea prin perifrază*

În afara paradigmei exprimate prin formele verbale diatezice (activă şi medio-pasivă), latina utiliza şi alte forme verbale în vederea redării anumitor nuanțe lingvistice. S-a creat, astfel, un dublu sistem perifrastic, special şi distinct, în cadrul căruia verbului copulativ *esse* i s-au asociat, ca nume predicative, participiul viitor activ (PVA) şi, respectiv, (medio-) pasiv (PVP), ultimul cunoscut şi sub denumirea de gerundiv. Această dublă construcție perifrastică a fost denumită (pornind de la terminologia gramaticală latină antică), în tratatele moderne, conjugare prin perifrază sau perifrastică, activă, respectiv pasivă (lat. *coniūgātiō periphrastica actīua uel passīua*).

2.1. Conjugarea prin perifrază activă (perifrastica activă) exprima intenția, gândul stăruitor sau iminența realizării acțiunii/stării exprimate de verbul respectiv: *cantātūrus,-a,-um sum*, „am intenția/de gând să cânt", „sunt pe punctul de a cânta". Verbul-copulă se conjugă numai la modurile indicativ, conjunctiv şi infinitiv, numele predicativ (reprezentat de PVA) acordându-se în chip firesc cu subiectul propoziției, în gen, număr şi caz.

La conjunctiv, perifrastica activă exprima ideea de posterioritate, iar la infinitiv era utilizată pentru a exprima, simultan, ideea de viitor, de potențial şi de non-real.

2.2. Conjugarea prin perifrază pasivă (perifrastica pasivă) dădea expresie nuanțelor complementare de necesitate, obligație, datorie: *amandus,-a,-um sum*, „trebuie să fiu iubit(ă)"; *faciendus,-a,-um est*, „trebuie/se cade/e necesar/e bine să fie făcut(ă)". Verbul-copulă se conjugă la modurile semnalate mai sus, la timpurile cunoscute în conjugarea nomală. Gerundivul (PVP) se acordă, ca şi PVA, cu subiectul propoziției, la aceleaşi repere morfologice.

Se pot distinge două tipuri de utilizări ale perifrazei pasive:

2.2.1. construcția personală

Posedă un subiect gramatical şi logic determinat. Subiectul logic se află întotdeauna la cazul dativ, cu valoare de agent (*datīuus auctōris*): *frāter mihi/nōbis rogandus est*, „fratele trebuie să fie rugat de (către) mine/noi", „fratele trebuie rugat

Universitatea SPIRU HARET

(de noi)”, „trebuie/e bine să-mi/ne rugăm fratele”; *multa mihi/nōbis petenda sunt*, „multe lucruri trebuie să fie cerute de (către) mine/noi”, „multe trebuie cerute de mine/noi”, „trebuie să cer(em) multe lucruri”.

2.2.2. construcția impersonală

Subiectul gramatical este unul generic („oamenii în general”, „lumea”, „se”), neraportabil la o anumită persoană gramaticală. Și în acest tip de construcție poate fi prezent subiectul logic, exprimat prin intermediul complementului de agent (un substantiv sau un înlocuitor al acestuia la cazul dativ, cu valoare de agent): *rogandum est*, „trebuie rugat”, „e necesar/bine, se cuvine să se facă o întâmpinare”; *mihi rogandum est*, „trebuie să fac o întâmpinare”, „e necesar să depun o cerere”; *moriendum est*, „trebuie să se moară”, „a venit vremea ca oamenii /omul să moară”, „să se moară”.

Universitatea SPIRU HARET

CAPITOLUL XI

MORFOLOGIA NEFLEXIBILELOR

GENERALITĂŢI. Cea de-a doua mare clasă a unităţilor morfologice care alcătuiesc inventarul general al părţilor discursului – tradiţional numitele părţi de vorbire – este reprezentată de ***neflexibile***. Trăsătura lor fundamentală este dată de ***caracterul invariabil*** al acestor părţi ale discursului, independente de categoriile care alcătuiesc reperele flexibilităţii: genul, numărul, cazul, diateza, modul, timpul etc.

Se grupează în această clasă a părţilor discursului din ansamblul limbilor IE (antice şi moderne) 4 tipuri de unităţi morfologice sau morfosintactice[*]: adverbul, prepoziţia, conjuncţia şi interjecţia. Rolul sintactic al acesteia din urmă, din perspectiva globală a frazei, este nul; din perspectiva mai restrânsă a propoziţiei, interjecţia, de asemenea, nu se implică sintactic, cu o singură excepţie (*uae*, care prezintă şi comportament prepoziţional, posedând recţiune: + ABL, rar + AC). Eliminarea interjecţiei păstrează intacte morfologia, sintaxa şi semantica oricărei unităţi minimale de text (sintagmă / propoziţie). În latină, interjecţia nu joacă nici un rol gramatical[**], ceea ce nu este cazul pentru celelalte 3 unităţi morfologice, care sunt, într-adevăr, şi unităţi morfosintactice.

Pe de altă parte, revenind la caracterul invariabil al celor 4 unităţi, se impune o nouă precizare. Propriu-zis invariabile ca structură morfologică se înfăţişează în limba latină numai prepoziţia, conjuncţia şi interjecţia, părţi ale discursului care nu îşi modifică în nici un fel aspectul fonetic, prin urmare nu reflectă, în acest plan, vreo implicare paradigmatică, flexionară. În orice poziţie contextuală din enunţ ar apărea, de la nivelul unei simple sintagme până la acela al frazei, cele 3 părţi ale discursului rămân neschimbate formal şi, implicit, semantic. Nu acelaşi este cazul

[*] După terminologia lui Marius Lavency, *op. cit*., 15-16, § 8-9. Perspectiva avansată de savantul belgian este, însă, valabilă – după cum se remarcă mai sus – doar pentru primele trei unităţi morfosintactice, a patra (interjecţia) neavând nici o implicaţie în plan sintactic (rol, funcţie, efect etc.), cel puţin în perimetrul latinei, unde absenţa interjecţiei din şirul vorbirii (comutare cu Ø) nu modifică absolut nimic din arhitectura morfo-sintactică şi semantică a propoziţiei / frazei: eliminată, interjecţiei nu i se resimte absenţa. Rezultă de aici că interjecţiile în limba latină, departe de a fi – cum afirmă Marius Lavency – unităţi morfosintactice „capabile să constituie prin ele singure o propoziţie” (*ibid*., 17, § 9) – sunt, de fapt, unităţi segmentale purtând o încărcătură prin excelenţă afectivă, deci suprasegmentală. Pe scurt, interjecţiile latine, chiar şi atunci când au sau par a avea o origine verbală (*age, agĭte, agĕdum, agitĕdum, macte / mactī*), sunt mărci morfologice ale afectivităţii, şi nu succedanee sau comprimate ale propoziţiilor.

[**] Amintitele forme *age, agĭte* etc. sunt, de fapt, imperative transformate în interjecţii. Chiar şi atunci când pot fi comutate / substituite printr-un verb, ele nu joacă nici un rol morfosintactic (nu devin predicate), deoarece sunt întotdeauna urmate de verbul propriu-zis, care astfel le explicitează: *age, ī tu* (Plautus), „hai, vino / treci tu!”; *fāre age* (Vergilius), „haide, vorbeşte!”; *agĭtedum, clamorem tollīte* (T. Livius), „haideţi, scoateţi un strigăt!”.

Universitatea SPIRU HARET

adverbului. Invariabil ca gen, număr şi caz, adverbul latin este variabil în planul morfosemantic al criteriului intensităţii, comportându-se în această privinţă absolut la fel ca orice adjectiv obişnuit: prin urmare, ca şi acesta din urmă, adverbul latin posedă trepte sau, în terminologia curentă, grade de comparaţie, care îi modifică structura fonetică în funcţie de rolul morfologic ce îi revine respectivei trepte (comparaţia de superioritate, superlativul).

Adverbul rămâne, în opinia noastră, o parte de vorbire nu complet, ci parţial invariabilă. Ea face trecerea şi legătura de la variabilele propriu-zise (grupul nominal, grupul verbal) la invariabilele propriu-zise (prepoziţia, conjuncţia, interjecţia). Nu întâmplător, adverbul se deosebeşte de invariabilele propriu-zise şi prin faptul că deţine un rol sintactic evident la nivelul propoziţiei – acela de complement al unei forme verbale, personale sau nu –, pe când celelalte 3 invariabile sunt, cel puţin în spaţiul latinei, complet lipsite de vreun rol sintactic.

În sfârşit, se impune să mai notăm şi faptul că, din perspectiva istorică a provenienţei neflexibilelor, numai adverbul, conjuncţia şi prepoziţia descind din idiomul comun IE. Originea spontană a interjecţiei, ca purtătoare morfologică a afectivităţii, se află în afara oricărui dubiu, dacă admitem că până şi anumite forme verbale (precum *age, agĭte* etc., deja menţionate) şi-au putut pierde, sub acest imperiu, caracteristica fundamentală a flexibilităţii.

I. **ADVERBUL**

DEFINIŢIE ŞI ROL MORFOSINTACTIC. Este partea de vorbire parţial neflexibilă care, determinând o altă parte de vorbire – în general şi preponderent, un verb, dar şi un substantiv, un substitut al acestuia, un adjectiv sau un alt adverb –, îi scoate în evidenţă o trăsătură caracteristică, de regulă prin circumstanţierea înţelesului general al părţii de vorbire respective. Să comparăm două situaţii din limba română.

În propoziţia *Ana merge la şcoală*, faţă de propoziţia simplă *Ana merge* (sau *doarme, cântă, mănâncă* etc.), complementul de loc *la şcoală*, exprimat printr-un substantiv determinat prepoziţional, indică direcţia deplasării, neoferind nici o informaţie privitoare la circumstanţele efectuării acestei deplasări. Într-o variantă îmbunătăţită informaţional a propoziţiei iniţiale, şi anume, de exemplu, *Ana merge repede la şcoală*, prin introducerea adverbului *repede* autorul enunţului aduce informaţii suplimentare, necesare de altfel, privitoare tocmai la circumstanţele modale ale respectivei deplasări: aici, „în viteză” (în opoziţie cu alte circumstanţe: „încet”, „devreme”, „târziu”, „azi”, „singură” etc.).

Determinând esenţialmente un verb, a cărui acţiune sau stare o circumstanţiază, dar şi un substantiv, un adjectiv, un pronume, un numeral sau chiar un alt adverb – deci, practic, putând determina orice parte de vorbire flexibilă sau pe sine însuşi, jucând astfel rolul unui „determinant universal” –, adverbul îndeplineşte din punct de vedere sintactic funcţia de complement, prin excelenţă.

ORIGINEA ADVERBULUI LATIN. După cum se cunoaşte[*], neflexibile cu rol / funcţie de adverb au existat încă din IE comună. Încă de atunci, unele forme,

[*] *ILR*, I, 197-198. Bibliografia recentă a neflexibilelor în general şi a adverbului în special apud Ioana Costa, *Neflexibile indo-europene*. Bucureşti, Editura Roza Vânturilor, 1999. Din bibliografia adverbului latin nu pot lipsi: I. Fischer, *Les adverbes latins en -im*, în *Bulletin Linguistique*, XV (1947), 62-68; F. Cupaiuolo, *La formazione degli avverbi in latino*. Napoli, Libreria Scientifica, 1967; Harm Pinkster, *On Latin Adverbs*. Amsterdam – London, North-Holland, 1972; W. Pecoraro, C. Pisacane, *L'avverbio*. Bologna, 1984.

Universitatea SPIRU HARET

„împietrite” (sau „încremenite”), ale flexiunii nominale funcţionau ca adverbe: este vorba de aşa-numitele cazuri „concrete” ale numelui – ablativ, instrumental şi locativ – care serveau, şi în epoca de comunitate a indo-europenităţii, exprimării unor valori circumstanţiale. Încetând, astfel, să fie vii în flexiune, respectivele cazuri se transformau în cuvinte autonome, deci într-o categorie morfosintactică nou apărută, aceea a adverbului.

Prin urmare, cel mai pertinent criteriu de clasificare a adverbului latin rămâne cel istoric, aşadar din perspectiva originii şi a formării acestei părţi a discursului. Perspectiva istorică luminează şi, în consecinţă, lămureşte descrierea gramatical-sincronică a acestei categorii, ca – de altfel – a oricărei categorii morfosintactice.

CRITERIUL ISTORIC DE CLASIFICARE A ADVERBULUI LATIN. Adverbele formate pe baza încetării funcţionării unuia dintre cazurile (concrete, dar nu numai) din IE comună au devenit în limba latină *adverbe primare*. Pe de altă parte, latina, ca oricare altă limbă IE antică, şi-a creat singură adverbe noi şi proprii, prin intermediul derivării cu sufixe sau prin transformare morfologică (adverbializare). Aceste *adverbe noi*, derivate cu sufixe sau provenind din alte părţi de vorbire, alcătuiesc, prin urmare, cea de-a doua clasă de adverbe latine, din perspectiva formării lor istorice. Le vom trece pe ambele rapid în revistă.

ADVERBE PRIMARE. Majoritatea acestor adverbe, vechi şi uzuale în latină, prezintă corespondente în alte limbi IE antice[*]: *ante*, „înainte”; *cōram*, „în faţă”, „de faţă”, „în persoană”; *herī* / *here*, „ieri”; *iam*, „acum”, „deja”; *immō*, „dimpotrivă”, „ba chiar”, „mai mult” (formaţie, în plus, expresivă); *ita*, „în acest fel”, „astfel”, „aşa”; *mox*, „în curând”, „de îndată”; „după aceea”, „apoi”; *num*, „poate că”, „oare”; *post*, „în urmă”, „înapoi”, „după aceea”, „apoi”; *satis*, „de ajuns”, „destul”, „suficient”; *secus*, „altfel (decât trebuie)”, „rău”; *tam*, „atât (de)”, „în aşa măsură”; *tum*, „atunci”, „apoi”.

Din acelaşi grup de adverbe vechi, primare din punct de vedere istoric, „pure” sau „independente” din punctul de vedere al formării lor, fac parte şi următoarele (obscure ca etimologie): *ferē*, „aproape”, „cam”, „de obicei”, „în general” (uneori postpus în raport cu cuvântul determinat); *fermē* (considerat superlativul lui *ferē*, dar nu în mod cert), „cam”, „aproape”, „aproape întotdeauna”, „de obicei”; *item*, „la fel”, „de asemenea”; *paene*, „aproape”; *palam*, „pe faţă”, „sub ochii tuturor”; *praesertim*, „mai cu seamă”, „mai ales”, „în special”; *saltem* / *saltim*, „cel puţin”, „măcar”; *uix*, „cu greu”, „de-abia”.

Ca şi în alte limbi IE antice, şi în latină adverbele primare aparţin fondului principal lexical, tocmai pentru că – deşi puţin numeroase – ele apar frecvent folosite.

ADVERBE NOI: I. DERIVATE. În epoca istorică, procedeul cel mai frecvent utilizat de formare de noi adverbe a fost acela de *derivare cu sufixe*, foarte productiv datorită comodităţii oferite vorbitorilor prin stereotipia aplicării elementului formativ, sufixul.

Încă din epoca arhaică s-au creat noi adverbe prin intermediul sufixului *-tus*, modelul fiind oferit de câteva adverbe vechi, conţinând un sufix (*-t-*) reperabil în plan IE: *intus*, „înăuntru”, „dinăuntru” (*in* + *-tus*); *subtus*, „dedesubt” (*sub* + *-tus*). Pornind de aici, utilizarea sufixului s-a extins, creându-se prin intermediul lui

[*] Pentru detalii comparative a se vedea *ILR*, I, 198. Unele dintre adverbele sus-menţionate au o etimologie neclară.

Universitatea SPIRU HARET

adverbe denominative (aşadar, formate de la baze nominale: substantive şi adjective): *antīquĭtus*, „din vechime", „de multă vreme", „în timpurile vechi"; *caelĭtus*, „din cer", „din înălţime"; *dīuīnĭtus*, „din / prin voia zeilor", „divin", „perfect", „minunat"; *fundĭtus*, „din temelie", „din rădăcină", „complet"; *humānĭtus*, „potrivit cu soarta omului"; „amabil", „generos"; *penĭtus*, „în adâncime", „în profunzime"; „din rădăcini", „complet"; *prīmĭtus*, „la început(uri)", „iniţial".

De o bună răspândire s-a bucurat, de asemenea încă din epoca arhaică, sufixul *-tim*. La origine, el a reprezentat secvenţa finală a unei forme de acuzativ singular al unor substantive de declinarea a III-a, teme vocalice: *parti-m* (‹ *pars, -rtis*, „parte"), „în parte"; *fati-m* (‹ **fatis*, cf. *fatērī*, „a arăta", „a exprima"), „din plin", „abundent". Odată „pietrificată", această secvenţă finală, analizată ca atare, a fost desprinsă şi ataşată ca sufix la teme adjectivale şi verbale (mai ales de conjugarea I). Prin urmare, nu se poate afirma că această formaţie este prin excelenţă nici nominală, nici verbală – cum s-a susţinut pe rând* –, ci în egală măsură denominativă şi deverbativă, câtă vreme exemplele existente aparţinând celor două tipuri de formaţie sunt sensibil egale:

-tim denominativ, în *tribūtim*, „pe triburi" (‹ *tribus,-ūs*); *proprītim*, „conform cu trăsăturile sale specifice" (‹ *proprius,-a,-um*); *fortunātim*, „în chip fericit" (‹ *fortūna* sau *fortunātus,-a,-um*? mai degrabă de la acesta din urmă); *scelerātim*, „în mod criminal" (‹ *scelus* sau *scelerātus*? de asemenea, mai ales aici, este mai probabilă originea adjectivală, substantivul *scelus* neposedând în flexiune vocala *-ā-); aceruātim*, „cu grămada", „în masă" (‹ *aceruus*); *cūriātim*, „pe curii" (‹ *cūria*); *centuriātim*, „pe centurii (‹ *centuria*) etc**.

-tim deverbativ, în *carptim*, „separat", „parţial" (‹ *carpĕre*); *contemptim*, „disprețuitor" (‹ *contemnĕre*); *raptim*, „în mare grabă", „în fugă" (‹ *rapĕre*); *certātim*, „pe întrecute" (*certāre*); *nōmināti*m, „indicând numele", „pe nume" (‹ *nōmināre*); *sēparātim*, „separat", „aparte" (‹ *sēparāre*) etc.

-tim ataşat la baze pronominale: *nostrātim*, „în felul nostru"; *uestrātim*, „în felul vostru"; *meātim, tuātim, suātim* (formate analogic, cu desprinderea sufixului *-ātim* prin falsă analiză, sprijinit şi de o serie de exemple similare de *-tim* denominativ, ataşat unor substantive de declinarea I şi nu numai: *centuriātim*, *curiātim, turmātim*, dar şi *generātim, gregātim, oppidātim* etc., şi sprijinit de asemenea de exemplul oferit de o serie de adverbe cu *-tim* deverbativ, ataşat temelor conjugării I: listei citate în paragraful precedent îi adăugăm adverbul *datātim*).

-tim ataşat unei baze neflexibile (alt adverb sau prepoziţie): *interduātim*, „arareori" (‹ *interdum*, plus *-ātim* prin falsă analiză: cf. paragraful precedent); *interatim*, „între timp" (‹ *inter* + *-ātim*, sufix desprins prin falsă segmentare – cf. *supra* – şi devenit foarte productiv în latina târzie); *iuxtim*, „de aproape", „alături" (‹ *iuxtā*, probabil prin haplologie ‹ **iuxtātim*); *uicissātim*, „rând pe rând" (‹ *uicissim*); *uīcātim*, „cartier de cartier", „stradă de stradă", „sat de sat"; „prin / în sate" (‹ *uīcus*, cf. *supra*).

-sim (ca variantă a lui *-tim*), creat analogic de la baze verbale cu tema de supin / participiu în **-so-*: *pulsum* (‹ *pellĕre*) a oferit baza adverbului *pulsim* (*pulsim*), „respingător", după modelul *carpt-im* (‹ supin *carpt-um*), *contempt-im* (‹ supin *contempt-um*), *rapt-im* (‹ supin *rapt-um*). Tot astfel: *cursim*, „în goană" (‹ supin *curs-um*, infin. *currere*); *sparsim*, „ici şi colo" (‹ *spars-um*, infin. *spargere*); adverbul

* Pentru ambele puncte de vedere, cf. *ILR*, I, 200.

** Exemple suplimentare în *ILR*, I, 200.

Universitatea SPIRU HARET

citat mai sus, *uicissim*, „invers", „iarăşi", „la rândul său", este printre rarele formaţii denominative în *–sim* (‹ *uicis*, „schimb[are]", „alternanţă").

Complexe ca formaţie, adverbele în *-im* s-au creat de-a lungul întregii latinităţi, mai ales în epoca imperială, când productivitatea lor ajunge maximă: se pare că, statistic vorbind, circa jumătate din numărul total al adverbelor în *-im* au apărut în epoca Imperiului[*].

Unul dintre cele mai productive sufixe în crearea de adverbe, din epoca arhaică până în aceea imperială târzie, a fost şi *-(ĭ)ter*. Baza de pornire au reprezentat-o în special adjectivele şi participiile cu flexiune după declinarea a III-a, iar în epoca arhaică şi în aceea de recrudescenţă a arhaizării (sec. al II-lea im-perial) şi adjectivele cu tema în *-o-/-e-*, deci flexionate după declinarea a II-a.

Modelul formativ este probabil să fi fost dat de adverbul modal-comparativ *aliter*, „altfel" (‹ [*]*ali-teros*), care conţine sufixul IE tipic pentru exprimarea ideii de comparaţie, [*]*-tero-*, întrucât prin intermediul acestuia se realiza, în plan mai general, opoziţia, contrastul dintre două obiecte gramaticale: el avea, prin urmare, o valoare diferenţială, atestată pe larg de greacă şi de grupul indo-iranian[**]. După modelul lui *alĭter*, prin atracţie semantică şi paralelism, s-a creat *parĭter*, „la fel", „în mod egal", „asemănător"; sufixul *-ter* s-a extins apoi la adjectivele de declinarea a III-a, care îl conţineau pe *-i-* în temă (*acrĭter, fortĭter, grauĭter, lēnĭter, turpĭter* etc.). În paralel, el s-a ataşat şi la temele unor foste participii, ca *prūdenter* (‹ *prūdens,-ntis*), *sapienter* (‹ *sapiens,-ntis*), *pudenter* (‹ *pudens,-ntis*) etc. Prin falsă analiză şi pe cale analogică s-a desprins sufixul *-ĭter* (de la adjectivele cu tema în *-i-*), utilizat în formarea de adverbe de la adjective cu tema în -o-/-e-: *aequĭter* (‹ *aequus,-a,-um*), *blandĭter* (‹ *blandus,-a,-um*), *largĭter* (‹ *largus,-a,-um*), *pūrĭter* (‹ *pūrus,-a,-um*), *saeuĭter* (‹ *saeuus,-a,-um*) etc.

Productivitatea sufixului *-(ĭ)ter* a crescut în epoca imperială, mai ales în cea târzie (secolele al IV-lea şi al V-lea), când autorii creştini îl utilizează cu predilecţie, dar nu numai ei, ci şi autorii de glose, de scholii, anonimii autori ai textelor epigrafice etc. Câteva exemple specifice: *affābilĭter*, „afabil", *corporālĭter*, „fizic", „materialmente", *incorporālĭter*, „imaterial", *dignanter*, „binevoitor", *incomparābilĭter*, „incomparabil", *ineffābilĭter* „în mod inexprimabil", *implācābilĭter*, „implacabil", „înverşunat", *immortālĭter*, „etern", *mortālĭter*, „ca muritor" etc.

ADVERBE NOI: II. CREATE PRIN TRANSFORMARE. Foarte frecvent utilizat în epoca istorică a fost şi procedeul *transformării în adverbe* a anumitor forme cazuale aparţinând unor adjective (inclusiv participii cu valoare adjectivală) şi substantive. Unor forme cazuale li s-au atribuit valori adverbiale în special în epoca arhaică şi în cea republicană, când, faţă de epoca imperială, procedeul a fost dominant. Cazurile afectate au fost în primul rând cele cu valenţe concrete, dar nu numai:

1) instrumentalul singular, desinenţa *-ē*

Procedeul a fost curent la temele nominale în *-o-/-e-*: *benē* (‹ *bonus,-a,-um*), *clārē* (‹ *clārus,-a,-um*), *lĭberē* (‹ *lĭber,-a,-um*), *pulchrē* (‹ *pulcher,-ra,-rum*), *ual(ĭ)dē* (‹ *ualĭdus,-a,-um*) etc. În epoca imperială, mai ales la autorii creştini, frecvenţa acestui tip de formaţie rămâne ridicată, datorită creării, pe cale analogică, de noi

[*] *Ibidem*.

[**] *Ibid*., 142, 201: se regăseşte, în latină, la câteva adjective pronominale cu valoare marcat opoziţională (*alter, uter* etc.), ca şi la anumite adjective propriu-zise, care indică plasarea în timp şi spaţiu (*dexter, extĕrus, infĕrus, postĕrus, sinister, supĕrus* etc.).

Universitatea SPIRU HARET

adverbe[*]: *angelĭcē, christiānē, correptē, extraordināriē, fructuōsē, imperfectē* etc. În latina imperială, în special în cea târzie, adverbele în *-ē* le concurează pe cele în *-ō* şi chiar, uneori, li se substituie.

2) ablativul singular, desinenţa *-ō*

Cele mai numeroase adverbe s-au format de la ablativul temelor în *-o-/-e-*, respectiv de la adjectivele corespunzătoare, ca şi de la participii, numerale, pronume: *continuō* (‹ *continuus,-a,-um*), *perpetuō* (‹ *perpetuus,-a,-um*), *rārō* (‹ *rārus,-a, -um*), utilizat în paralel cu *rārē* şi *rārenter*; *consultō* (‹ *consulĕre*), *merĭtō* (‹ *merēre* / *merērī*) etc.; *prīmō* (‹ *prīmus,-a,-um*), *secundō* (‹ *secundus,-a,-um*), *tertiō* (‹ *tertius,-a,-um*); *quartō* (‹ *quartus,-a,-um*) etc.; *eō* (‹ *is, ea, id*), *hoc* (‹ *hic, haec, hoc*), *hāc* (‹ *hic, haec, hoc*), *illō* (‹ *ille,-a,-ud*), *istō* (‹ *iste,-a,-ud*), *quō, quā* (‹ *qui, quae, quod*) etc.

Procedeul, fără să scadă semnificativ ca frecvenţă, rămâne productiv şi în latina imperială, când, pe cale analogică, apar pentru prima oară adverbe ca *dubiō* (faţă de clasicul *dubiē*), *iterātō* (faţă de clasicul *itĕrum*), *inspērātō* (paralel cu *inspērātē*) etc.

Adverbele în *-ō* au avut întâietate în uz faţă de adverbele, formate tot de la vechi ablative, aparţinând unor teme nominale de la alte declinări: în *-ā* (vezi temele pronominale de mai sus, la care se adaugă, de la teme adjectivale: *citrā*, *infrā*), în *-ĕ* (pentru declinarea a III-a: *fortĕ, noctĕ, rītĕ,* paralel cu *rītū*), în *-ū* (pentru declinarea a IV-a: *diū, noctū* – paralel cu mai vechiul *noctĕ* şi formând pereche cu *diū*, în sintagma *diū noctūque*, „zi şi noapte”, *noctū diūque*, „id.” etc.).

3) acuzativul singular, desinenţa *-m*

De la forma de AC sg de genul neutru – aşa-numitul acuzativ de relaţie sau de calificare – al temelor în *-o-/-e-*, în cea mai mare parte adjective sau numerale cu formă adjectivală, s-au creat şi au funcţionat de-a lungul întregii latinităţi numeroase adverbe cu valoare modal-cantitativă, precum: *ceterum*, „de altminteri”, „dar, de fapt”, „dar totuşi” (‹ *ceterus,-a,-um*, „celălalt”); *multum*, „(prea) mult”, „foarte”, „cu mult” (‹ *multus,-a,-um*, „mult”); *nimium*, „prea (mult)”, „foarte (mult)”, „extraordinar” (‹ *nimius,-a,-um*, „prea mare”, „peste / fără măsură (de)”, „foarte mare”); *paulum*, „(prea) puţin” (‹ *paulus,-a,-um*, „mic”, „puţin”); *prīmum*, „mai întâi”, „în primul rând”, (‹ *prīmus,-a,-um*, „cel dintâi”, „primul”); *secundum*, „în al doilea rând”, „în urmă” (‹ *secundus,-a,-um*, „următor”, „al doilea”); *sōlum*, „numai” (‹ *sōlus,-a,-um*, „singur”, „numai el / ea”) etc.

Acuzativul adverbial a fost productiv şi la temele în *-i-*, ale adjectivelor de declinarea a III-a, precum: *facĭle*, „uşor” (coincizând direct cu forma de neutru singular), *difficĭle*, „greu”, *dulce*, „plăcut”, „cu farmec”, *sublīme*, „în aer”, „în înălţime”, „(pe) sus”, *suāue*, „plăcut”, „încântător” etc.

Încă din epoca arhaică, adverbializarea adjectivului / numeralului şi a substantivului s-a produs atunci când acestea erau precedate de o prepoziţie: *admŏdum*, „în total”, „în întregime”, „cu totul” (‹ *ad* + *modus*); *extemplō*, „pe dată”, „imediat”, „la moment” (‹ *ex* + *templum*); *imprīmīs*, „mai întâi de toate”, „mai ales”, „în primul rând” (‹ *in* + *prīmus*), probabil prin simplificarea sintagmei *in prīmīs rēbus*, „printre primele lucruri”; *inuicem*, „cu rândul”, „cu schimbul”, „alternativ”, „reciproc” (‹ *in* + *uicis*), uneori substantivul adverbializat utilizându-se, la acelaşi caz, fără prepoziţie (*uicem*, „cu rândul”, „pe rând”, „succesiv”) etc.

[*] Bibliografie şi trimiteri suplimentare în *ILR*, I, 198.

Universitatea SPIRU HARET

4) nominativul singular

A servit şi el creării de adverbe, dar într-o măsură redusă şi limitată la epoca arhaică, după care procedeul s-a dovedit şi a rămas ineficient, slab productiv.

Baza de pornire au constituit-o anumite participii cu valoare adjectivală, conținând tema de perfect a verbului *uertĕre* / *uortĕre*, „a întoarce", „a schimba", temă precedată de prepoziții sau adverbe care nu au reuşit să oblige participiul-adjectiv să respecte recțiunea (în speță, cazul AC sg.): *aduersus*, „în față", „împotrivă"; „înainte", „în întâmpinare"; *prorsus* (arh. *prōsus*), „drept înainte", „direct"; „întru totul", „întocmai" (‹ *prō* + *uorsus*, PPP arhaic al verbului *uertĕre* / *uortĕre*); *quorsus*, „în ce / care direcție?", „încotro?", „în ce scop?", „la ce bun?" (‹ *quō* + *uorsus*); *rursus*, „înapoi"; „pe de altă parte", „apoi", „la rândul său" (‹ *re-* + *uorsus*). Inițial, este probabil că aceste participii derivate cu prefixe (preverbe) sau compuse (cazul lui **quōuorsus* › *quorsus*) au funcționat adjectival, caracterizând un substantiv. Ulterior, s-a trecut de la determinarea nominală la cea verbală, producându-se astfel adverbializarea adjectivelor cu formă de N sg masc.[*].

Dar şi substantivele au contribuit, pe cât se pare, la formarea de adverbe prin intermediul cazului N sg. La origine, au fost astfel de substantive (precedate, de asemenea, de prepoziții) şi adverbele *co(m)mĭnus*, „de aproape", „corp la corp", „în apropiere"; „imediat", „direct" (*cum* + *manus*?); *ēmĭnus*, „de departe", „de la distanță" (*ē[x]* + *manus*?); *prōtĭnus*, „drept înainte", „mai departe"; „fără oprire", „în continuare"; „numaidecât", „imediat (după)", „îndată"; „de aici încolo" (*prō* + *tenus* [?], ultimul fiind un substantiv neutru invariabil, cu sensul de „coardă", „frânghie întinsă"). În cazul unor adverbe ca *nūper* sau *super* (analizabile în *nūp-* + *-er, sup-* + *-er*: pentru primul există, totuşi, atestată forma adjectivală de AC sg *nūpĕrum*, la Plautus, *Capt*. 718), originea adjectivală, deşi plauzibilă, rămâne, totuşi, incertă[**].

Utilizarea adverbială a unor adjective de declinarea a III-a la N sg masc, precum *praeceps*, „în prăpastie", „la fund", *recens*, „de curând", „abia" sau *repens*, „deodată", „pe neaşteptate", aparține în exclusivitate registrului literar şi va fi avut loc, poate, sub impulsul modelului oferit de adjectivele neutre de aceeaşi declinare, adverbializate ca atare (cf., *supra*, *dulce, suāue, sublīme* etc.). Un argument în favoarea caracterului recent şi livresc al procedeului îl constituie existența în limbă a unor adverbe-dublet, uzuale de altfel, „replica" obişnuită, prozaică am spune, a unor formații cu un caracter prin excelență poetic: este vorba de dubletele *praecipiter* (în paralel, şi *praecipitātim* şi *praecipitanter*), *recenter* (cf. *recentissimē*, Plinius, *NH* XVIII, 192) şi *repente*.

CRITERIUL SEMANTIC DE CLASIFICARE A ADVERBULUI LATIN. Din punctul de vedere al sensului pe care îl conțin, adverbele reprezintă în limba latină,

---

[*] Bibliografie apud *ILR*, I, 199, notele 10-11. Se admite explicarea fixării nominativului în utilizare prepozițională şi, de aici, a adverbializării participiilor (după modelul lui *uorsus* / *uersus*) prin independența originară a numelui la cazul N sg, ca şi prin existența unor modele (adverbele în *-tus*: *intus, penĭtus, subtus* etc.).

[**] *Super*, ca şi *inter* (citat în *ILR*, I, 199), reprezintă, mai curând, utilizări adverbializate în epocă istorică şi cu valențe poetico-stilistice ale unor prepoziții propriu-zise, de aceea aducerea lor în discuția de mai sus considerăm că nu este suficient de relevantă. Pentru o segmentare *nū-per* (‹ **nunc-per*?) pledează adverbe de timp de tipul *parumper* (‹ *parum* + *-per*), *paulisper* (‹ *paulum* + *-per*, unde *paulīs* va fi reprezentat ABL pl ‹ *paulus,-a,-um*), *aliquantisper* etc.

Universitatea SPIRU HARET

ca, de altfel, în toate limbile IE antice şi în continuatoarele lor, indicatori ai circumstanţelor (legate în primul rând de o formă verbală, în al doilea rând evidenţiate şi pe alte căi), sub „patronajul" general al cărora se desfăşoară relatarea cuprinsă în enunţul auctorial dat.

Marea majoritate a adverbelor din latină prezintă un semantism legat de circumstanţe concrete:

a) adverbe de ***loc***

1. spaţiul general

hic, „aici"; *ibī*, „acolo"; *ibīdem*, „tot acolo", „în acelaşi loc"; *istic*, „în acest loc", „colea"; *illic*, „în acel loc", „acolo"; *intus*[*], „înăuntru"; *foris*[*], „(în) afară"; *undĭque*[*], „peste tot", „în toate direcţiile"; *alĭbī*, „într-alt loc", „altundeva" etc. Determinarea interogativă caracteristică acestei subclase este „unde?" (lat. *ubi*?).

2. punctul / spaţiul de pornire

hinc[**], „de aici", „din acest loc"; *illinc*, „de acolo", „din partea aceea"; *istinc*, „de acolo", „de-acolea"; *inde*[**], „din locul acesta", „de aici", „de acolo" (polarizare demonstrativă); *indĭdem*, „din acelaşi loc", „tot de acolo"; *intus*, „dinăuntru"; *foris*, „din / de afară", „de la străini"; *aliunde*, „din alt loc", „din altă parte"; *undĭque*, „din toate părţile", „de peste tot" etc. Determinarea interogativă specifică este „de unde?" (lat. *unde*?).

3. direcţia

hūc, „încoace", „spre acest loc"; *illūc*[**], „într-acolo", „spre acel loc"; *istuc* / *isthūc*, „într-acolo"; *eō*[***], „acolo", „în / la / spre locul acela"; *eōdem*, „spre acelaşi loc", „tot într-acolo"; *aliō*, „spre alt loc", „în altă direcţie", „în altă parte", „altundeva" etc. Determinarea interogativă corespunzătoare acestei subclase este „încotro?" (lat. *quō*?).

4. traseul ales

hāc, „pe aici"; *illāc*, „pe acolo", „de partea aceea"; *istāc*, „pe acolo", „prin partea aceea"; *eā*, „pe aici / pe acolo"; *eādem*[**], „tot pe aici / acolo", „pe acelaşi drum"; *aliā*, „prin / pe altă parte", „pe alt drum" etc. Caracteristica interogativă a subclasei de faţă este „pe unde?" (lat. *quā*?).

b) adverbe de ***timp***

1. timpul general

nunc, „acum", „în momentul acesta"; *hodiē*, „azi", „astăzi", „în prezent", „în ziua de azi"; *cras*, „mâine"; *nūper*, „adineaori", „nu e multă vreme de când", „de curând", „mai înainte"; *modo*, „acum", „în clipa asta", „de curând", „mai înainte", „curând după aceea"; *anteā*, „mai înainte", „altădată"; *posteā*, „după aceea", „apoi"; *quondam*, „odată", „cândva", „odinioară", „altădată"; *ōlim*, „în vremea aceea", „odată", „odinioară"; *dein(de),* „după aceea", „apoi", „mai departe"; *prīdiē*, „cu o zi înainte", „în ajun"; *postrīdiē*, „în ziua următoare", „a doua zi"; *māne*, „dimineaţa", „de dimineaţă"; *noctū*, „în timpul nopţii", „pe timp de noapte",

[*] Prezintă un dublu semantism local, cf. *infra*.
[**] Posedă şi semantism temporal, cf. *infra*.
[***] Pentru semantismul cantitativ, cf. *infra*.

Universitatea SPIRU HARET

„noaptea”; *(inter)diū*, „în timpul zilei”, „ziua”; *tardē*[*], „târziu”; *statim*[**], „pe dată”, „imediat”, „îndată”; *extemplō*, „id.”; *inde*, „apoi”, „după aceea”; *numquam* / *nunquam*, „niciodată”; *nonnumquam*, „uneori”; *illūc*, „atunci”, „în acel moment”; *eādem*, „în acelaşi timp”, „totodată” etc. Determinarea interogativă specifică acestei subclase este „când?” (lat. *quandō*?).

2. momentul iniţial (pornirea în timp)

dūdum, „de multă vreme”; „de puţin timp” (polarizare semantică), „de curând”, „adineaori”; *iam*, „deja”, „deja de…”; *iam dūdum* / *iamdūdum*, „încă de mult”; „pe dată” „imediat”, „fără întârziere” (polarizare semantică); *(iam)diū*[***], „(încă) de mult timp”; *prīdem*, „de mult timp”, „dinainte”, „de mai înainte”, „de altă dată”; *hinc*, „din acest moment”, „de acum (înainte)”; *inde*, „din acel moment”, „de atunci” etc. Determinarea interogativă caracteristică este „(începând) de când?”, „de cât timp?” (lat. *quamdūdum*?).

3. durata

diū[*], „mult timp”, „multă vreme”; *tam diū* / *tamdiū*, „atâta timp”, „aşa de multă vreme”; *parumper*, „pentru puţin timp”, „puţină vreme”, „o clipă”; „în scurt timp”; *paulisper*, „puţin timp”, „câteva clipe / momente”, „puţin”; *aliquantisper*, „câtva timp” etc. Caracteristica interogativă este „cât timp?” (lat. *quamdiu*?).

c) adverbe de ***cantitate***

1. cantitatea propriu-zisă

multum, „mult”, „foarte”; *parum*, „puţin”; *plus*, „mai mult”; *minus*, „mai puţin”; *plūrĭmum*[**], „foarte mult”, „în foarte mare cantitate”; *minĭmum*, „foarte puţin”, „cel (mai) puţin”; *nimis*, „prea (mult)”, „foarte / tare mult”, „extraordinar de / cât”; *nimium*, „prea (mult)”, „foarte (mult)”, „extraordinar”; *satis*[****] „suficient”, „destul”, „de-ajuns”; *aliquantum*, „destul de mult”, „o bună bucată de…”; *aliquantŭlum*, „puţin” etc. Determinarea interogativă specifică este „cât?” (lat. *quantum*?).

2. măsura

multō, „cu mult”; *paruē*, „(cu) puţin”; *nimiō*, „peste măsură de mult”, „extraordinar”, „cu mult prea mult”; *tantō opĕre* / *tantōpĕre*, „în aşa măsură”, „până-ntr-atâta”, „atât de mult”; *tantō*, „cu atât de mult”; *eō*, „cu atât”, „întru atât”, „până la un asemenea punct”, „până acolo”; *longē*, „cu mult / totul”; *plūrĭmum*, „în foarte mare măsură”, „cât mai mult posibil” (de obicei, precedat de *quam*); *aliquantō*, „întrucâtva”, „în bună măsură”, „oarecum”, „cu puţin”; *aliquantŭlō*, „(cu) puţin”; *aliquātĕnus*, „până la un anumit punct”, „întrucâtva”, „oarecum” etc. Interogaţia caracteristică acestei subclase este „în ce măsură?” (lat. *quantōpĕre*?).

3. frecvenţa

semel, „o (singură) dată”; „(pentru) prima oară”, „mai întâi”; *bis*, „de două ori”; *totiē(n)s*, „de atâtea ori”; *identĭdem*, „de multe ori”, „mereu”, „tot timpul”, „fără încetare” etc. Determinarea interogativă specifică este „de câte ori?” (lat. *quotiē[n]s*).

---

[*] Prezintă şi semantism modal: „încet”.

[**] Atestă şi semantism local: „fără a se mişca din loc”, „pe loc”.

[***] Pentru omonimul său, cf., *supra*, b. 1.

[****] Poate avea şi un semantism modal: „destul de / prea bine”, „binişor”, „aşa şi-aşa” etc.

Universitatea SPIRU HARET

Numeroase adverbe latineşti oferă şi un semantism asociat unor circumstanţe abstracte:

A) adverbe ***generale*** de ***mod***

Indică circumstanţa modală cea mai largă, în cadrul căreia se desfăşoară acţiunea / starea exprimată de verb, fără specificaţii precise:

– modale în *-ē: auārē*, „cu sete de câştig"; *aptē*, „strâns", „potrivit"; *benē*, „bine"; *malĕ*, „rău"; *misĕrē*, „jalnic", „nefericit"; *ornātē*, „cu grijă", „ales" etc. Baza de pornire o reprezintă adjectivele (inclusiv participiile perfecte) cu forme flexionare după declinările a II-a (pentru masculin şi neutru) şi I (pentru feminin).

– modale în *-ō*: *merĭtō*, „pe drept", „pe bună dreptate"; *sēcrētō*, „separat", „în secret", „pe ascuns"; *tūtō*, „în siguranţă", „fără primejdie" etc. Baza de pornire este aceeaşi ca la modalele în *-ē*: predilecte rămân, însă, participiile perfecte.

– modale cu finala dublă *(-ḗ/-ō)*: *certē / certō*, „sigur", „cu siguranţă", „desigur", „fără îndoială"; *rārē / rārō*, „rar", „rareori"; „din loc în loc"; *tacĭtē / tacĭtō*, „pe tăcute", „în tăcere"; „în secret"; *uērē / uērō*, „cu dreptate", „pe drept"; „cu adevărat", „realmente"; „într-adevăr", „desigur" etc. Diferenţele de sens sunt minime.

– modale în *-(ĭ)ter: alacrĭter*, „cu vioiciune"; *ferōcĭter*, „cu sălbăticie"; *fidēlĭter*, „cu credinţă"; *flēbilĭter*, „plângător"; *suāuĭter*, „(în chip) plăcut"; *ūtilĭter*, „folositor" etc. Baza de pornire o constituie adjectivele flexionate după declinarea a III-a (mai puţin participiile prezente). În *-ter* se termină adverbele derivate de la participii prezente (inclusiv de la cele devenite adjective sau substantive): *flagranter*, „cu ardoare" (‹ *flagrans*); *nocenter*, „dăunător" (‹ *nocens*); *sapienter*, „cu înţelepciune" (‹ *sapiens*); *uigilanter*, „atent", „vigilent" (‹ *uigĭlans*) etc.

– alte modale duble (*-ē/-ĭter*): *firmē / firmĭter*, „hotărât", „cu putere", „solid"; *hūmānē / hūmānĭter*, „ca / potrivit cu un om cu judecată"; „agreabil", „binevoitor"; „omeneşte"; *parcē / parcĭter*, „cu economie / moderaţie", „(prea) puţin". Diferenţele de sens între dublete sunt nerelevante.

– alte terminaţii: *-tus* (*hūmānĭtus*, „după soarta omului"), *-tim* (*raptim*, „repede"; *furtim*, „pe furiş"; *gregātim*, „în turmă", „în masă" etc.), *-sim* (*uicissim*, „la rândul său"; *exim*, „apoi" etc.), *-īs* (*grātīs*, „pe degeaba" ‹ *gratiīs; imprīmīs*, „mai întâi de toate", „în primul rând" ‹ *in prīmīs [rēbus], inprīmīs* etc.) etc.

B) adverbe ***speciale*** de ***mod***

1. dubitative

forte, „din întâmplare", „întâmplător" (ABL sg. ‹ *fors, -rtis*, „întâmplare", „soartă"); *fortasse*, „poate", „cumva"; „cam", „aproximativ"; *fortassean* (‹ *fortasse* + conjuncţia *an*), *fortassis* (‹ *fortasse* + conjunctivul *sīs*), „poate", „probabil"; *forsan*, „poate să fie cazul ca …", „poate (că)" (‹ *fors* + *an*); *forsit*, „să punem cazul că …", „poate", „să zicem că …" (‹ *fors* + *sit*); *forsĭtan*, „poate (că …)" (‹ *fors* + *sit* + *an*) etc.

2. interogative

-ne, „oare?", „oare nu ?" (enclitic, în interogaţii directe); „dacă", „sau" (enclitic şi corelativ în interogaţii indirecte)

nonne, „nu-i aşa că?", „oare nu?", „nu-i adevărat?" (în interogaţii directe, când se aşteaptă un răspuns afirmativ sau o confirmare); „dacă nu" (în interogaţii indirecte) (‹ *non* + *-ne*).

Universitatea SPIRU HARET

num, „oare?”, „poate că” (în interogații directe, la care răspunsul așteptat este negativ); „dacă într-adevăr”, „dacă (cumva)” (în interogații indirecte).

numne, „oare?” (în interogații directe, când răspunsul așteptat este negativ) (*num* + *-ne*).

numnam, „oare?”, „oare cumva?”, „căci oare?” (cf. *num, numne*: format din *num* + conjuncția coordonatoare copulativă explicativă *nam*).

utrum, „care lucru din două?”, de aici „oare?” (este forma de neutru singular acuzativ de relație a pronumelui interogativ *uter, utra, utrum*); prin encliza adverbului interogativ *-ne* sau prin compunere cu *nam, utrum* apare întărit în privința corpului fonetic: *utrumne, utrumnam*, „oare cum?”, „cum oare?”; în propoziții interogative indirecte apare cu rol de conjuncție disjunctivă: „dacă…”, „sau…” (în corelație cu *an* sau *-ne*).

quīn, „de ce nu”, „pentru ce nu?” (în interogații exclusiv directe: format din pronumele relativ *quī* + encliticul *-ne*)
cur, „de ce?”, „pentru ce?” (în interogații directe și indirecte)
quārē, „pentru / prin care lucru?”, „de ce?”, „pentru care motiv” (în interogații de ambele tipuri; format din *quā* + *rē*)
quamobrem, „din ce cauză?”, „pentru ce?” (ca mai sus; triplă compunere: *quam* + *ob* + *rem*)

} adverbe interogative motivaționale

quomodo, „în ce chip?”, „cum?” (ca adverb interogativ, apare numai în interogații directe; poate avea și valoare exclamativă, ieșind atunci din sferele interogativității propriu-zise; compus din *quō* + ABL sg. *modō*; cf., *supra, quārē*).

quemadmodum, „în ce chip?”, „cum?” (apare în ambele tipuri de interogații; poate deține și valori modale non-interogative, în speță comparative: „cum, de exemplu”, „precum”, „cum”; compunere triplă: *quem* + *ad* + *modum*; cf., *supra*, *quamobrem*).

numquandō, „oare uneori?” (în interogații directe); „dacă uneori” (în interogații indirecte); dublă compunere (*num* + conjuncția *quandō*).

quamprīdem, „de cât timp?”, „de câtă vreme?” (numai în interogații directe); dublă compunere (conjuncția *quam* + adverbul de tip *prīdem*), dar cu grafie oscilantă (există și forma nesudată *quam prīdem*, ca și în cazul altor compuse, unele citate mai sus: *quam ob rem, quem ad modum* etc.)

3. de afirmare / confirmare / întărire

ita, „astfel”, „așa [este]”, „da”: apare singur sau însoțit de adverbele modale de întărire *uērō, plānē* (*ita uērō, ita plānē*, „da, desigur”, „da, într-adevăr”, „chiar așa”, „adevărat”, „exact”)

etiam, „da, așa e”, „sigur”, „fără îndoială”; „da”, „desigur” (*et* + *iam*)

uērō, „într-adevăr”, „desigur”; „da, desigur” (‹ ABL sg *uērus,-a,-um*)

uērum, „id” (‹ AC sg n *uērus,-a,-um*)

profectō, „cu siguranță”, „fără îndoială”, „negreșit”, „de bună seamă” (‹ *prō* + *factum,-i,* cu închiderea silabei interioare prin compunere).

(e)quidem, „într-adevăr”, „desigur”, „fără îndoială”, „de fapt”, „este adevărat”, „ce-i drept”; originea particulei *e-* (proclitică?) pare a fi interjecțională (cf. *ēcastor*)

sānē, „da, desigur”, „da”, „de bună seamă” (‹ LOC sg *sānus,-a,-um*).

scīlĭcet, „desigur”, „bineînțeles”, „firește”, „de bună seamă” (compus din două elemente vebale *scire* + *licet*, „e permis a ști”, prin haplologie).

Universitatea SPIRU HARET

nīmīrum, „desigur", „fireşte", „de bună seamă", „vezi bine", „fără doar şi poate" (adverb compus din conjuncţia *nī* şi adjectivul *mīrus,-a,-um*, „minunat", „uimitor", „extraordinar").

immō, „ba chiar", „mai bine zis", „mai mult"; „dimpotrivă": deţine valori suplimentare în raport cu celelalte adverbe de afirmare / confirmare, şi anume de rectificare opoziţională şi de amplificare; este utilizat şi în asociere cu alte adverbe de confirmare şi întărire: *immō uērō, immō etiam, immō enimuērō, immō contrā, immō potius*, precum şi în asociere cu interjecţii: *immō ēcastor, immō hercle* etc.

nē[*], „desigur", „într-adevăr".

quinetiam, quinet „ba chiar"; adverbe compuse din adverbul *quīn* + adverbul *etiam* sau conjuncţia coordonatoare copulativă *et*; ambele adverbe compuse de confirmare şi întărire opoziţională pot fi dublate de alte adverbe, modale, cu care alcătuiesc sintagme adverbiale de confirmare opoziţională: *quinet(iam) contra, quin(etiam) potius*, „ba dimpotrivă", „ba, mai degrabă".

4. de negare

non, „nu" (poate nega orice parte de vorbire, mai puţin interjecţia); *haud* / *haut* / *hau*, „nu", „nu tocmai", „deloc" (în general, neagă alte părţi de vorbire decât verbul; apare frecvent folosit înainte de un alt adverb sau de un adjectiv, contribuind la crearea figurii stilistice numite litotă); *hauddum* / *haut dum*, „nu încă", „nu … încă"; *-nē* (= *non*): ca adverb de negare, *-nē* apare doar în compunere şi sudare cu un alt cuvânt (verb, substantiv, pronume, conjuncţie, adverb etc.), pe care îl precedă: *neuīs*, „nu vrei", *neuolt*, „nu vrea", *nescio* (= *non scio*), „nu ştiu", *nefas* (= *non [est] fas*), „nelegiuire", *nihil* (‹ *nē hīlum*, „nici / nu un grăunte"), „nimic", *nēmō* (‹ *nē homō*, „nici / nu un om"), „nimeni", *neuter* (= *nē* + *uter*, „nu unul", „nici unul"), „nici unul (din doi)", *nullus* (‹ *nē* + *ullus*, „nu cineva"), „nici unul (dintre mai mulţi)", *neque* (*nē* + *-que*), „şi nu", „nici", *nisi* (*nē* + *sī*), „dacă nu", *numquam* (‹ *ne umquam*), „niciodată" etc.; *nēquāquam*, „cu nimic", „în nici un chip", „deloc" (neagă întotdeauna un adjectiv, contribuind la crearea de litote); *minĭmē / minŭmē*, „cel mai puţin", „foarte puţin", „deloc", „nicidecum" (determină în special verbe şi adjective şi poate apărea, în răspunsuri, însoţit de determinanţi adverbiali sau nominali: *minĭmē uērō*, „absolut deloc", *minime gentium*, „pentru nimic în lume", „absolut deloc"); *nondum*, „nu încă", „încă nu" (determină exclusiv verbe) etc.

ALTE CRITERII DE CLASIFICARE. Au fost pe larg discutate de către H. Pinkster, *op. cit*., în special cap. 2. *Problems of classification* (pp. 17-33) şi 4. *The adverb in Latin linguistics* (pp. 45-61). Este vorba de 4 criterii conexe (unul dintre ele fiind deja expus de noi, criteriul semantic), şi anume, în afară de acela, criteriul fonologic, criteriul morfologic şi criteriul sintactic. Acestuia din urmă îi rezervă savantul olandez cea mai mare parte a investigaţiei sale analitice, adăugându-i şi aspectele legate de raportul dintre adverb şi celelalte invariabile în latină („conectori" şi „subordonatori", în terminologia autorului). Despre aceste criterii de clasificare, cf. şi Ioana Costa, *op. cit*., 22-24; pentru raporturile dintre adverbe şi alte invariabile, cf. *ibid*., 26-28.

[*] Pentru polarizarea semantică a acestui adverb, cf., *infra*, adverbele de negare. Astfel de cazuri au fost semnalate în latina arhaică de H. Thesleff, *Yes ans No in Plautus and Terence*. Copenhaga, 1960. Cf. şi Ioana Costa, *op. cit*., 137-139 (DA şi NU la Plautus şi Terentius).

Universitatea SPIRU HARET

COMPARAȚIA ADVERBULUI. Posedă grade de comparație în primul rând adverbele formate de la adjective, iar după modelul acestora şi o serie restrânsă de adverbe primare.

Gradele / treptele de comparație ale adverbului sunt aceleaşi cu cele ale adjectivului: pozitivul (sau forma de bază, nivelul Ø al comparației), comparativul (numai de superioritate) şi superlativul (ca şi la adjectiv, fără distincție între varianta semantică „relativă" şi cea „absolută").

Pentru exprimarea comparativului adverbial s-a utilizat sufixul formei de neutru a comparativului adjectival (la NACV sg), *-ius*, ataşat radicalului adverbului respectiv (obținut prin eliminarea sufixului adverbial *-ē* sau *-ō*):

POZITIV	RADICAL	COMPARATIV
aptē	*apt-*	*aptius*
fēcundē	*fēcund-*	*fēcundius*
misĕrē	*misĕr-*	*miserius*
tūtō	*tūt-*	*tūtius*

Adjectivele cu comparație supletivă au folosit forma de neutru singular (NACV) pentru crearea adverbelor corespunzătoare la comparativ, cu excepția lui *multus, -a,-um*, care, paralel cu forma comparativului propriu (*plūs, plūris*, utilizat mai ales în contexte tehnice), a recurs preponderent la adverbul *magis*:

ADJECTIV	ADVERB	COMPARATIV ADVERBIAL (= ADJECTIVAL)
bonus (3)	*benĕ*	*melius*
malus (3)	*malĕ*	*pēius*
magnus (3)	**magnē, magnō*	*māius*
paruus (3)	**paruē, paruō, parum*	*minus*
multus (3)	*multō, multum*	*magis, plūs*

Câteva adverbe primare s-au aliniat (uneori recurgând la false decupaje sufixale: cazul lui *diū*) adverbelor formate de la adjective obişnuite în crearea comparativului:

diū – diūtius
saepe – saepius
ualdē – ualdius etc.

Pentru exprimarea superlativului adverbial s-a apelat la superlativul adjectivului corespunzător, a cărui terminație de N sg (*-us,-a,-um*) a fost înlocuită de sufixul specific adverbial *-ē* (‹ arhaic *-ed*):

	SUPERLATIV
ADJECTIVAL	ADVERBIAL
altissĭmus,-a,-um	*altissĭmē*
breuissĭmus,-a,-um	*breuissĭmē*
facillĭmus,-a,-um	*facillĭmē*
celerrĭmus,-a,-um	*celerrĭmē / celerrĭmō*
fēlīcissĭmus,-a,-um	*fēlīcissĭmē*

Superlativele adverbelor corespunzătoare adjectivelor supletive sunt următoarele:

Universitatea SPIRU HARET

POZITIV	SUPERLATIV*
benĕ	*optĭmē / optŭmē*
malĕ	*pessĭmē / pessŭmē*
magnō	*maxĭmē / maxŭmē*
parum, paruō	*minĭmē, minĭmum*
multō, multum	*maxĭmē / maxŭmē* *plūrĭmum*

Superlativele adverbelor primare se aliniază adverbelor obişnuite: *diūtissĭmē, nūperrĭmē, paenissĭmē (‹ paenĕ), saepissĭmē, ualdissĭmē* etc.

EVOLUŢIA ÎN LATINA TÂRZIE ŞI POPULARĂ. MOŞTENIREA ADVERBULUI ÎN LIMBILE ROMANICE ŞI ÎN LIMBA ROMÂNA. Tendinţa generală în evoluţia adverbului latin, în special din epoca Principatului până la sfârşitul latinităţii antice, a fost întărirea corpului fonetic. Chiar şi adverbele primare, cel mai des folosite în limbă şi, de altfel, cele mai vechi, intră sub efectul acestei generale tendinţe, materializate prin întărirea, cu alte adverbe, cu prepoziţii sau chiar pronume, a corpului fonetic al adverbului respectiv, fie el primar sau creat de la forme flexionare. Se creează, astfel, forme compuse şi chiar complexe, duble şi triple, care devin curente în limba vorbită şi pătrund foarte uşor şi în cea scrisă, mai ales începând cu secolul al II-lea p. Chr. pentru textele literare (în sens larg). Iată doar câteva exemple, pentru adverbele primare de la care s-au creat diverse forme compuse**:

ante: *abante*, **addeante, deante, exante*, **inabante, inante(a), subante* etc.

post: *posthac, postilla* (modelat după clasicul *posteā*), *postmodum* (apare şi ca locuţiune adverbială: *post modum*), **adpost*, **inadpost*, **depost.*

După cum s-a observat mai sus, latina populară, ca şi cea târzie cultă, a preferat, în afara formelor adverbiale compuse, şi locuţiunile adverbiale, respectiv aglomerările de adverbe care nu au ajuns decât arareori să se sudeze. Iată câteva exemple de locuţiuni adverbiale foarte uzuale în latina vorbită, ca şi în cea scrisă târzie: *dē intus* (criticat de gramaticul Cledonius, sec. al IV-lea p. Chr., contemporan cu Marius Servius Honoratus), *post modum* (deja citat), *ulla tenus, usque māne, usque modo, usque tunc, dē longē, dē fŏrīs* (apare şi sudat, *dēfŏrīs*, formă de asemenea criticată de către Cledonius), *dē retrō, ā longē* etc.***

Atât compunerea, cât şi sintagmarea prin juxtapunere a adverbelor au fost generate, ca procedee cu efecte maxime la nivel lexical, de necesitatea de a conferi o cât mai mare claritate şi precizie tuturor detaliilor, în special de natură circumstanţială, aparţinând enunţului verbal.

Modificări importante se petrec, în latina târzie – în special la nivelul oralităţii –, în ceea ce priveşte sistemul de formare a noi adverbe. Aceste modificări s-au dovedit foarte active mai ales în perioada de trecere de la limba latină la limbile romanice. Datorită fenomenului morfo-sintactic, foarte extins la finele latinităţii antice, cunoscut sub denumirea de sincretism al cazurilor, având drept rezultat contopirea mai multor funcţii sintactice într-un număr redus de forme flexionare, procedeul creării de noi adverbe prin selectarea unor forme cazuale, care se „pietrifică" adverbial, iese, practic, din uz: adverbele în *-ō* şi *-um* ajung să se confunde reciproc datorită modificărilor fonetice marcante petrecute la nivelul oralităţii (*-m* final, slab pronunţat încă din epoca arhaică şi clasică, nu mai contează în vorbire, iar *-ŭ-* se deschide timbral la *-ŏ-*, diferenţa de cantitate sfârşind şi ea prin a se anula); astfel încât, în limba vorbită şi, de aici, în limbile romanice ajung să se

---

* Cea de-a doua formă de superlativ (cu excepţia lui *minĭmum*) prezintă un fonetism arhaic. În consecinţă, ea (ca şi forma corespunzătoare de superlativ adjectival) a fost întotdeauna preferată de scriitorii arhaizanţi.

** Pentru alte exemple, a se consulta lista adverbelor moştenite în limba română, *infra*.

*** Pentru trimiteri, a se vedea *ILR*, I, 201.

Universitatea SPIRU HARET

păstreze numai anumite adverbe în *-ē*, şi anume cele mai uzuale: *bĕnĕ, mălĕ, longē, tardē* etc. De altfel, sufixul *-ē* a contribuit, pe cât se pare, în latina dunăreană la crearea de noi adverbe, rămânând, aşadar, productiv (în raport cu utilizarea lui în latina din Occident): adăugat sufixului adjectival latin *-isc(us,-a,-um), -ē* ar fi creat sufixul adverbial complex *-iscē*, care este posibil să fi fost moştenit în limba română sub forma *-eşte*[*].

Apar, în aceeaşi epocă târzie şi mai ales la nivelul oralităţii, sufixe noi: este situaţia mai ales a sufixului *-mente*, la origine ABL sg al substantivului *mens,-ntis*; asociat unor adjective de calificare, ablativul fostului substantiv ajunge să creeze cuvinte noi, respectiv adverbe, deci să funcţioneze ca sufix, bine moştenit şi foarte răspândit în limbile romanice occidentale: *rapĭdā mente* › **rapidāmente*; *sānā mente* › **sanamente*; *clārā mente* › **clārāmente*; cf. it. *rapidamente, sanamente, chiaramente*; fr. *rapidement, sainement, clairement* etc.; *sēcūrā mente* › it. *sicuramente*, fr. *sûrement* etc. Şi româna a moştenit câteva formaţii în *-mente* (cf. *infra*).

În sfârşit, se impune să reţinem şi faptul că, în epoca de care ne ocupăm şi la acelaşi nivel, al vorbirii, o remarcabilă răspândire a cunoscut procedeul utilizării ca adverb a formei de NAC (masc / n sg) a adjectivului, întrucât forma aceasta tinde să devină un caz oblic general, antrenând şi dispariţia ablativului. Acest tip de adverbe, nesufixate, provenind direct din forma adjectivului, a devenit foarte productiv în latina târzie şi s-a continuat în limbile romanice, unde adjectivele servesc simultan şi ca adverbe: rom. *cald, rece, lin, frumos, tare* etc.; fr. *chaud, froid, bas, haut, clair, fort, pur* etc.; it. *alto, basso, caldo, chiaro* etc.

Prezentăm, în încheiere, lista principalelor formaţii adverbiale moştenite de limba română (şi, uneori, de anumite dialecte sud-dunărene ale acesteia) din inventarul adverbelor latine – unele doar reconstituibile –, precum şi, când se impune, câteva corespondente romanice occidentale[**]:

abia ‹ lat. *aduix*

aci ‹ *eccum hic* (varianta *aici* ‹ *ecce hic*)[***]: cf. arom. *atsia*, istrorom. *tŝi*; it. *ci*, fr. *ici*, *ci*, prov. *aissi*.

acmu, amu ‹ *eccum modo* (după Ovid Densusianu[****], etimonul latin îl reprezintă sintagma adverbială *admodo*, atestată la Gregorius Turonensis); cf. arom. *amu*, engad. *amo*, it. dial. *ammo*.

acolo ‹ *eccum illoc*: cf. arom. *akolo*, istrorom. *kolo* (după Al. Rosetti[*****], etimonul latin este *eccumhoc*, în continuarea căruia s-ar afla drom. *acole, acoloş* şi arom. *aco*.

acum ‹ *eccum modo*: cf. arom. *akmu*, istrorom. *akmo*, friul. *cumo*, log. *como*.

adineaorea, adineaori ‹ *dē in illā hōrā*, cu procliticul *a-* (cf. *a-colo, a-ici* faţă de *colo, ici*, probabil prin falsă analiză).

adinte ‹ *ad dē ante*

afară ‹ *ad foras, ad faras* (forma *faras* este atestată epigrafic: *CIL* VI, 13070): cf. arom. *afoară*, istrorom. *afore*; it. *affuori*, span. *afuera*.

aimintre, aimintrea, aimintri (forme populare şi zonale) ‹ *aliā mente*, cu *-r-* postdental analogic; cf., *infra*, formaţia adverbială similară *altminteri*.

ainte (formă atestată în sec. al XVI-lea) ‹ *ab ante* (locuţiune atestată epigrafic, *CIL* XI, 147): cf. istrorom. *montŝe* (= *mai ainte*); it. *avanti*, fr. *avant*, retorom. *avant*.

aiure(*a*) ‹ *aliubī rē*

---

[*] Detalii, alte ipoteze şi bibliografie în *ILR*, I, 202.

[**] Lista completă se află la Al. Rosetti, *op. cit.*, 159-161. Cf. şi Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*. Vol. I. *Originile*. Ediţie îngrijită de J. Byck. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961, 109, 118-119.

[***] *ILR*, I, 201. După Al. Rosetti, *op. cit.*, 160, drom. *aice*, *aici* ar proveni din lat. *adhicce*.

[****] *Op. cit.*, 119.

[*****] *Op. cit.*, 159.

Universitatea SPIRU HARET

altminteri ‹ *alterā mente*

apoi ‹ *ad post*

aproape ‹ *ad prŏpe*: cf. arom. *aproape*, istrorom. *aprope*; v.it. *aprovo*, friul. *apruv*, sard. *approbe*, v. fr. *apruef*.

aşa ‹ *eccum sic* (*ad sic*, după Al. Rosetti[*]): cf. arom. *ašitse*, istrorom. *aŝo*; it. *così*, lomb., gen. *asi*, fr. *ainsi*, prov. *aissi*, span. *aci*.

atât(a) ‹ *eccum tantum*: cf. arom. *ahtăntu, ahtântu*.

atunci ‹ *ad tunc(ce)*: cf. arom. *atumtsia*, istrorom. *atuntŝ*; etimonul latin apare atestat literar (*Peregrin*. *Aeth*. XVI), sub forma *ad tunc*.

azi ‹ *hāc diē*

bine ‹ *benĕ*: cf. it. *bene*, fr., sp. *bien* etc.

chiar ‹ *clārum*

când ‹ *quando*: cf. it. *quando*, fr. *quand* etc.

cum ‹ *quomodo*: cf. arom., istrorom. *kum*, it. *como*, v.fr., prov. *com*, span., port. *como*.

(o)dinioară ‹ *dē ūnā hōrā*, cu *o-* probabil analogic (cf. *odată* faţă de *dată*, *o dată*).

după ‹ *dē post* / *dēpost* (ultima formă apare atestată epigrafic, *CIL* VIII, 9162): cf. arom. *dupo*, istrorom. *dupe*; it. *dopo*, fr. *depuis*, port. *depois*, prov. *depois*.

foarte ‹ *forte*

ieri ‹ *herī*: cf. it. *ieri*, fr. *hier* etc.

înainte ‹ *inabante*: epigrafic apare atestată forma *inante* (*CIL* III, 961); cf. it. *innanzi*, prov. *enan(s)*, v. span. *enante*.

înapoi ‹ *in ad post*

încă ‹ *unquam* (cu o interesantă deplasare semantică, de la circumstanţa temporală, „vreodată", din latină, la cea modală, din română).

încoace ‹ *in eccum hocce*

încotro ‹ *in contrā ubī*

îndărăt ‹ *dēretrō, inretrō* (O. Densusianu[**]), *indēretrō* (Al. Rosetti)[***].

jos ‹ *deorsum*

lăuntru ‹ *illāc intrō* (*înăuntru* ‹ *în lăuntru*)

mai ‹ *magis* (arhaic *mage*)

mâ(i)ne ‹ *māne*

nemic(a), nimic(a) ‹ *ne(c) mīca*, „nici o fărâmă", „nici un pic"

nu ‹ *non*

numai ‹ *non magis* (atestat la glosatori[****], la care apare şi sintagma *nē magis*): cf. eng. *nomma*, friul., ven. *nome*, gen., lomb. *noma* (aşadar, în câteva dialecte italiene).

sus ‹ *sursus* / *sursum*, printr-o formă intermediară, atestată la Cato şi Plautus, *sūsum*; în latina târzie, ea devine curentă, fiind întâlnită frecvent la Tertullianus şi Augustinus.

unde ‹ *unde*, cu modificare semantică („de unde" → „unde").

II. **PREPOZIŢIA**

DEFINIŢIE ŞI ROL MORFOLOGIC. Dacă nu este unicul sau cel mai important criteriu, absenţa flexiunii, a variabilităţii formale, morfologice, rămâne, cu toate acestea, un reper major în definirea prepoziţiei (ca, de altfel, şi în aceea a conjuncţiei şi a interjecţiei), pornind cel puţin de la stadiul limbilor IE antice spre cele moderne.

Gramaticii antici au încercat, fie şi nesistematic, o atare definire a prepoziţiei utilizând, de fapt, două criterii fundamentale. Primul, mai sus menţionat, este cel de

[*] *Op. cit*., 160

[**] *Op. cit*., 119.

[***] *Op. cit*., 160.

[****] Ovid Densusianu, *op. cit*., 119.

Universitatea SPIRU HARET

natură morfologică. Pentru latină şi greaca veche, a fost întotdeauna evident faptul că prepoziția a reprezentat o categorie invariabilă în raport cu variabilitatea, altfel spus flexibilitatea celorlalte categorii alcătuind *ōrātiōnis partēs*, „părțile discursului". Lipsa flexiunii a fost pentru gramaticii antici şi rămâne pentru noi un criteriu vizibil şi major, formele duble de prepoziții din unele limbi IE moderne (germanice, de exemplu) sau chiar antice (germana veche) neputând fi nicidecum considerate drept forme flexionare[*].

Prepoziția rămâne – restrângând discuția la domeniul latinei – în mod manifest un cuvânt invariabil, chiar dacă semnificantul său este discontinuu, pentru a prelua terminologia şi concepția lui Marius Lavency[**]. Într-adevăr, în latină ca şi în limbile romanice sau în alte limbi IE, deopotrivă antice şi moderne, este posibil ca unul şi acelaşi semnificant să se manifeste în mai multe poziții concrete din şirul / lanțul vorbirii. În situația prepoziției, semnificantul ei este discontinuu, deoarece prepoziția, spre deosebire de interjecție, de exemplu, nu se află complet independentă de restul cuvintelor care alcătuiesc şirul vorbirii, ci, dimpotrivă, este legată direct de cazul numelui (substantiv sau adjectiv substantivizat, în speță) ori de cel al pronumelui care este solidar cu prepoziția respectivă.

Se ajunge, astfel, la cel de-al doilea criteriu fundamental (şi în opinia noastră) pentru definirea prepoziției, criteriu remarcat, de asemenea, de gramaticii antici: este vorba despre criteriul sintactic.

Prepoziția este capabilă să alcătuiască, împreună cu numele respectiv sau cu un substitut al acestuia, un complement *în interiorul propoziției* din care face parte[***]. Solidaritatea dintre nume / pronume şi prepoziție a fost observată încă din Antichitate, de către Aristotel şi de către gramaticii ulteriori, precum şi în Evul Mediu. Prepoziția a fost concepută, în această fază, ca element de legătură, συνδεσμός, deci din punct de vedere logico-discursiv şi sintactic. Prepozițiile se opuneau cuvintelor „independente" ca sens şi formă, precum substantivele, pronumele etc.[****]

Gramaticii antici au scos în evidență şi poziția acestor cuvinte în raport cu cele ce posedau sens deplin (şi, de cele mai multe ori, concret), şi anume au observat că primele se află, în propoziție (şi, implicit, în frază) înaintea celor cu sens deplin, drept care au denumit o atare categorie ca fiind aceea a părții de vorbire „puse înainte": gr. πρόθεσις, lat. *praepositiō*. Din punctul de vedere al sensului, un repurtat gramatic latin, precum Donatus, remarca faptul că prepozițiile completează sau reduc semnificatul numelui / pronumelui pe lângă care se află[*****].

Prin urmare, şi anticii au văzut în prepoziție expresia (definită ulterior, în Gramatica de la Port Royal, drept generală) a raporturilor circumstanțiale. Deşi nu au teoretizat-o, au remarcat solidaritatea dintre prepoziție şi (pro)nume, precum şi fenomenul recțiunii. A revenit lingvisticii moderne şi contemporane[******] sarcina să definească, atât conceptual, cât şi funcțional, categoria în discuție. S-a construit, astfel, pe baza acesteia, o veritabilă „logică a relațiilor"[*******].

---

[*] Ioana Costa, *op. cit*., 57.

[**] *Op. cit*., 17-18.

[***] Marius Lavency, *op. cit*., 17.

[****] Ioana Costa, *op. cit*., 56.

[*****] Ioana Costa, *ibidem*.

[******] I. Bassi, *I pronomi, le preposizioni e le particelle della lingua latina*. Milano, Hoepli, 1921; Vigo Brøndal, *Teoria delle preposizioni*. Milano, 1950; Jerzy Kuryłowicz, *Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg, 1964.

[*******] Ioana Costa, *op. cit*., 57.

Universitatea SPIRU HARET

În conformitate cu ea, s-a ajuns astăzi la concluzia că, sub raport simultan conceptual şi sintactico-funcţional, *prepoziţia exprimă o relaţie în general*, fapt vizibil în limbile IE clasice, precum latina şi greaca veche. În interiorul acestui „cadru general", prepoziţiile luate fiecare în parte exprimă, la rândul lor, câte o „sumă de relaţii speciale"[*]. Ele pot fi socotite *entităţi morfo-sintactice echivalente cazurilor şi chiar putându-li-se substitui*. Din punctul de vedere al structurii, nu împărtăşim punctul de vedere al unor lingvişti moderni[**], în conformitate cu care se impun a fi recunoscute drept prepoziţii „adevărate" sau „autentice"[***] numai „cuvintele cu structură simplă", toate celelalte formaţii, cu caracter compus sau „compozit", fiind, într-o atare concepţie, „false sau improprii" (prepoziţiile compuse, locuţiunile prepoziţionale etc.). Câtă vreme funcţionalitatea formaţiilor prepoziţionale simple este identică celei a formaţiilor compuse, utilitatea unei atari distincţii ne apare caducă.

Simple sau complexe (mai degrabă decât „compuse"), prepoziţiile formează o unitate împreună cu numele sau substituenţii săi. Utilizând o prepoziţie sau alta (indiferent de natura structurii ei), locutorul face o anumită alegere. De exemplu, el poate exprima ideea locală (a „şederii", a situării într-un anumit loc), în limba latină – pentru a restrânge domeniul discuţiei noastre –, cel puţin pe două căi principale: locutorul are de ales fie ablativul substantivului în cauză, deci cazul „pur", „autonom", adică nedependent prepoziţional, fie ablativul aceluiaşi substantiv „comandat", „cerut", „impus" de o anumită prepoziţie (şi, în general, numai de ea), de exemplu, *in*, „în". Cele două căi sunt echivalente în planul ideii generale, de „loc". Fiecare dintre cele două posibilităţi de exprimare a acestei idei generale posedă, însă, o nuanţă semantică aparte, altfel spus o valoare proprie.

Prepoziţiile posedă, în latină ca şi în celelalte limbi IE antice cunoscute, valori lexicale extrem de variate şi specifice. Din acest punct de vedere, ele aparţin sferei generale a lexicului şi sunt inventariate prin intermediul dicţionarului[****]. Primul şi, totodată, cel mai necesar criteriu de clasificare a prepoziţiilor rămâne, şi în acest caz, cel istoric.

PERSPECTIVA ISTORICĂ ÎN CLASIFICAREA PREPOZIŢIILOR DIN LIMBA LATINĂ. Se pot distinge două mari clase de prepoziţii, surprinse în formarea şi evoluţia lor:

1^0 prepoziţiile de origine IE

Sunt, desigur, formaţiile prepoziţionale cele mai vechi din limba latină. Pentru ele se regăsesc, în chip firesc, necesare corespondente în alte limbi IE antice. Este interesant faptul – remarcat, de altfel, de neogramaticii de la începutul secolului trecut[*****] – că inventarul prepoziţiilor de origine IE este mai bogat în latină decât în greaca veche: totodată, este, astfel, mai arhaic. Dintre aceste prepoziţii, curent sau foarte curent utilizate de-a lungul întregii latinităţi, fac parte: *ab, ad, ante, cis, cum, dē, e(x), in, inter, ob, per, post, prae, prō, secus, sine, sub*, *super, trans*. Lor li se adaugă şi grupul prepoziţiilor care posedă un corespondent şi în limbile italice: *contrā, extrā, pōne, suprā*.

---

[*] Ioana Costa, *ibid*.

[**] Precum Vigo Brøndal, *op. cit*., capitolele I şi II.

[***] A se vedea şi Ioana Costa, *op. cit*., 57-58, cu întreaga discuţie de acolo, în această privinţă.

[****] Acesta este motivul pentru care, în menţionările de mai jos (cu anumite excepţii, care se impuneau), am renunţat la traducerea respectivelor prepoziţii citate.

[*****] Detalii în *ILR*, I, 203-204.

Universitatea SPIRU HARET

O bună parte dintre aceste prepoziţii sunt, în acelaşi timp, şi adverbe. Datorită acestei ambivalenţe a unora dintre prepoziţiile vechi în latină, de origine IE, s-a presupus, cu suficient temei, că utilizarea prepoziţională derivă din cea adverbială. Fapt confirmat de o situaţie, de pildă, cum este aceea a prepoziţiei de origine IE *in*, prepoziţie care, în latina cultă, ca şi în cea vorbită până în epoca târzie, se omitea înaintea numelor proprii de oraşe (*Rōmam uenīre*, nu [*]*in Rōmam uenīre*, „a veni la Roma"): omisiunea prepoziţiei reflectă, aşadar, stadiul străvechi, protoistoric şi preistoric, în care prepoziţiile serveau ca adverbe. O atare ipoteză este legitimată şi de cea de-a doua mare clasă de prepoziţii latine, ordonată după criteriul istoric.

2^0 prepoziţiile create în interiorul limbii latine

Şi în cazul lor, pentru o bună parte se constată dubla utilizare, adverbială şi prepoziţională, încă din cele mai vechi texte. Prin urmare, şi pentru prepoziţiile create în interiorul limbii latine originea adverbială este de presupus, în cazul în care sunt ambivalente[*]. Exemple pentru acestea din urmă, nu întâmplător numite şi adverbe-prepoziţii, sunt, între altele, următoarele: *aduersus, circā, circum, insŭper* (primul exemplu cunoscut din limba latină de prepoziţie compusă)[**], *intrā, praeter, procul, secundum, subter* etc. Prin urmare, rolul adverbului ca sursă generatoare de alte categorii / clase morfologice, de alte părţi ale discursului în ultimă instanţă – câtă vreme el stă şi la baza anumitor conjuncţii, despre originea adverbială a acestora urmând să discutăm în subcapitolul subsecvent –, ne apare, în mod indubitabil, ca unul fundamental[***].

Latina şi-a creat prepoziţii şi din alte părţi de vorbire în afara adverbului: din forme nominale, pronominale sau verbale, aşa cum fusese cazul şi în ceea ce priveşte prepoziţiile de origine IE, unde nu toate proveneau din adverbe (de pildă, *contrā, extrā* şi *suprā*, din categoria prepoziţiilor vechi, cu corespondente IE, sunt la origine forme nominale, „împietrite" la un anumit caz).

Astfel, prepoziţiile: *penes* (fost LOC cu desinenţă Ø al substantivului *penus, -ŏris,* „provizii de hrană", „merinde"), *tenus* (fost NAC al unui substantiv neutru defectiv *tenus*, „coardă întinsă"), *ergō* (*e* + radic. nominal [*]*reg-*, la ABL), *causā*, *grātiā* (ABL substantivelor corespunzătoare) etc. prezintă o mai mult sau mai puţin evidentă origine nominală, provenind din forme cazuale. Alte prepoziţii, precum *ergā*, pot proveni din formele evoluate fonetic ale unor prepoziţii nu cu mult mai vechi. Prepoziţii ca *uls / ultis*, cu uz limitat, pot proveni din teme pronominale ([*]*ol-* › *il-*, în *ille* etc.), iar *apud*, mult mai răspândită decât precedenta, pare a avea o origine verbală (probabil, un participiu al verbului *apio,-ĕre,* „a lega", „a prinde").

După cum s-a remarcat[****], aproape toate părţile de vorbire – în orice caz, cele mai importante – au contribuit la îmbogăţirea, pe cale internă să spunem aşa, încă din latina arhaică, a inventarului prepoziţiilor latine.

Marea majoritate o deţin formaţiile de origine adverbială. Pe de altă parte, deşi mai puţin numeroase, prepoziţiile vechi exprimă relaţiile logico-gramaticale cele mai importante şi semnificative, fiind mult mai frecvent utilizate decât formaţiile mai recente.

---

[*] *ILR*, I, 204.

[**] *ILR*, I, *ibid*.

[***] Despre utilizarea anumitor prepoziţii latineşti (vechi sau mai recente, în orice caz uzuale) ca preverbe, ca şi despre raporturile, în plan IE, între prepoziţii şi preverbe, a se vedea *ILR*, I, *ibid*.; Ioana Costa, *op. cit*., 57-59.

[****] *ILR*, I, *ibidem*.

Universitatea SPIRU HARET

CLASIFICAREA PREPOZIȚIILOR DUPĂ CRITERIUL RECȚIUNII. Încă din epoca arhaică, prepozițiile şi-au manifestat solidaritatea cu numele sau substituenții acestuia, solidaritate exprimată prin selectarea unui caz sau altul ori de câte ori apărea utilizată prepoziția în cauză. Acest fenomen morfologic, înțeles rapid de vorbitori ca o „impunere" cu caracter obligatoriu a cazului de către prepoziție, este cunoscut sub denumirea generică de *recțiune*.

In IE, prepozițiile nu „impuneau", deci nu selectau în mod riguros şi imperativ un anume caz, tocmai datorită unei originare independențe a numelui-complement față de prepozițiile (multe, cum am arătat, provenind din adverbe) care le însoțeau. Situația din IE comună este continuată şi reflectată în latina arhaică de prepozițiile *in, sub* şi *super*, care selectează atât ACUZATIVUL, cât şi ABLATIVUL. În rest, celelalte prepoziții utilizate în epoca amintită apar fixate cu un singur caz, sunt, deci, monocazuale. Cele care selectează ACUZATIVUL formează în latina arhaică un grup considerabil mai numeros decât prepozițiile cu ABLATIVUL, fapt ce indică tendința latinei arhaice „de a considera acuzativul cazul prepozițional prin excelență"[*]. În schimb, extrem de restrâns – şi aşa va rămâne până la sfârşitul latinității – se vădeşte grupul prepozițiilor care selectează GENITIVUL, caz impus, pe cât se pare, de originea lor nominală.

Față de epoca arhaică, prepozițiile care îşi fac apariția în epoca clasică selectează aproape în exclusivitate ACUZATIVUL[**]. Se creează, în plus, posibilități de recțiune noi, mai ales în limbajul poetic, în sensul apariției bicazualității şi la alte prepoziții decât cele care erau deja bicazuale în latina arhaică (*in, sub, super*)[***]. Dar cea mai importantă tendință manifestată începând cu epoca clasică este aceea de atenuare progresivă a distincției semantice între recțiunile diverselor cazuri, concomitent cu sporirea numerică şi în utilizare a prepozițiilor cu regimul în ablativ[****].

În epoca postclasică (secolele I-II p. Chr.), tendințele anterior manifestate se mențin, cu revenirea, însă, a ACUZATIVULUI pe primul plan, mai ales în ceea ce priveşte formațiile prepoziționale mai recente, nou apărute. Continuă procesul, analogic după cât se pare, de extindere a dublului regim cazual[*****].

În paralel, latina vorbită îşi creează tendințe proprii, care se vor reflecta în textele scrise începând cu epoca postclasică şi vor ajunge dominante – chiar şi în textele culte, cu vădite aspirații literare – abia în epoca târzie (secolele III-V p. Chr.). Cele mai importante sunt modificările de regim cazual la cele mai uzuale prepoziții, la care în texte anonime, cum sunt cele epigrafice (de pildă, inscripțiile parietale de la Pompeii şi Herculanum), uzul cazual tradițional apare grav alterat, în locul unui caz (ABLATIVUL, spre exemplu) apărând altul (ACUZATIVUL). De altfel, şi în textele aşa-numite „vulgare", neîngrijite, precum cele epigrafice, dar nu numai în ele, se întăreşte tendința ACUZATIVULUI de a deveni cazul prepozițional prin

[*] *ILR*, I, 207. Totuşi, cum se arată (*ibid*.), ABLATIVUL apare selectat după unele dintre cele mai uzuale prepoziții din limba latină, datorită, probabil, valorii în general concrete (sau chiar foarte concrete) a acestui caz. ACUZATIVUL şi GENITIVUL posedă, începând cu latina arhaică, o valoare mixtă, simultan concretă şi abstractă.

[**] Pentru excepții (*intus, propius, proxime*, toate trei şi cu semantism adverbial), cf. *ILR, ibidem*.

[***] *Subter, tenus, clam*: pentru trimiteri şi alte detalii, *ibidem*.

[****] Pentru cauzele fenomenului, ca şi pentru exemple, a se consulta *ILR*, I, 207-208.

[*****] Exemple şi detalii în *ILR*, I, 208.

Universitatea SPIRU HARET

excelenţă. Confuziile de cazuri[*] şi dominanţa absolută a ACUZATIVULUI vor fi tendinţele fundamentale care vor caracteriza, în ansamblu, latina vorbită şi latina târzie, tendinţe care vor afecta, după cum am arătat, şi textele literare (sau posedând atari intenţii) din ultimele două secole ale Imperiului[**].

Prezentăm mai jos tabloul celor mai importante prepoziţii din limba latină, ordonate în funcţie de criteriul regimului cazual sau al recţiunii, cu menţiunea că am avut în vedere în primul rând formaţiile utilizate în textele epocilor clasică şi postclasică sau în cele modelate după acestea.

I. *PREPOZIŢII MONOCAZUALE*

1. cu regim de **ACUZATIV**

ad	*ergā*	*pōne*
aduersus	*extrā*	*post*
ante	*infrā*	*praeter*
apud	*inter*	*prope*
circā	*intrā*	*propter*
circum	*iuxtā*	*secundum*
cis	*ob*	*suprā*
citrā	*penes*	*trans*
contrā	*per*	*uersus*
		ultrā

Observaţie:

Ca o urmă a vechii independenţe topice a prepoziţiilor (create din adverbe sau din alte părţi de vorbire), unele dintre ele continuând şi în epoca clasică să funcţioneze şi adverbial, prepoziţiile următoare pot apărea şi ***după*** substantivul (ori înlocuitorii săi) cu care formează o unitate morfo-sintactică, deci pot funcţiona şi ca ***postpoziţii***:

aduersum / aduersus (arh. *aduorsum*): *mē aduorsum, tē aduorsum* (Plautus), „înspre mine", „în faţa ta".

ante: *diēs ante paucōs, paucōs ante diēs* (Titus Livius), „cu puţine zile înainte", „cu câteva zile mai înainte".

circum: *omnia circum* (Vergilius), „de jur împrejur"; *altāria circum* (id.), „în preajma altarelor"; *flumĭna circum* (id.), „de-a lungul râurilor", „pe maluri"; *Hectŏra circum* (id.), „alături de Hector".

contrā: *Italiam contrā* (Vergilius), „în faţa Italiei".

extrā: *urbem extrā* (Tacitus), „în afara oraşului".

inter: *Faesŭlās inter Arretiumque* (Titus Livius), „între Faesulae şi Arretium".

intrā: *praetūram intrā* (Tacitus), „dincolo de pretură".

iuxtā: *Ceraunia iuxtā* (Vergilius), „în apropierea Cerauniei"; *cubicŭlum* /…/ *iuxtā* (Tacitus), „alături de camera de culcare".

penes: mē /…/ *penes* (Plautus), „la mine"; *tē* /.../ *penes* (Terentius), „de partea ta"; (*usus*) *quem penes* (Horatius), „(uzul), în puterea căruia".

---

[*] Destul de bine atestat este şi fenomenul invers (datorat atât unei conştiinţe „hipercorecte", cât şi confuziei generale, fonetice şi morfologice, existente la nivelul vorbirii populare), şi anume utilizarea ABLATIVULUI în locul ACUZATIVULUI aşteptat. În plus, genitivul devine mai frecvent. În *ILR*, I, 209 se vorbeşte, pe drept cuvânt, de o „tendinţă de a confunda cazurile oblice după prepoziţii" în latina vorbită, ca şi în cea scrisă a epocii târzii.

[**] Pentru diverse exemplificări ale variatelor tendinţe manifestate în epoca târzie, cf. *ILR*, I, 209.

Universitatea SPIRU HARET

propter: *hostem propter* (Tacitus), „aproape de duşman”.

uersus / uersum (arh. *uorsus / uorsum*): *Romam uersus* (Cicero), „spre Roma”; *domum uersus* (Sallustius), „către casă”.

ultrā: (*finēs*) *quōs ultrā* (Horatius), „(limite) dincolo de care”; *Euphratem ultrā* (Tacitus), „dincolo de Eufrat”; (*modus*) *quem ultrā* (Cicero), „(măsură) dincolo de care”.

2. cu regim de **ABLATIV**

a (ab,abs)	*ē (ex)*
absque	*prae*
cōram	*prō*
cum	*sine*
dē	

Observaţie:

Ca şi mai sus, câteva prepoziţii funcţionează şi ***postpoziţional***, dovadă suplimentară a originarei independenţe topice a prepoziţiilor. Este vorba de:

cōram, „în faţa”: *diis cōram* (Tacitus), „înaintea / în faţa zeilor”.

cum, „cu”: este o postpoziţie întotdeauna când depinde de pronumele personal, reflexiv şi relativ, devenind chiar enclitic, de ex. *mēcum, tēcum, sēcum, quōcum, quācum, quibuscum* etc.; mai rar, în cazul pronumelui relativ, *cum* se poate întâlni şi proclitic: *cum quō, cum quā* etc.

sine, „fără”, probabil după modelul antonimului său, cu care formează pereche: *mē sine* (Vergilius), „fără mine”, extins şi la substantive: *uitiis sine* (Horatius), „fără defecte”.

3. cu regim de **GENITIV**

causā
ergō
gratiā

Observaţii:

1) Aceste prepoziţii funcţionează, exceptând-o pe *causā*, numai ***postpoziţional***: *honōris causā*, „în semn de onoare”, „pentru cinstire”; *exemplī causā*, „spre exemplu”; dar: *causā amicōrum* (Cicero), „în interesul prietenilor”; *hūius reī ergō* (Cato), „pentru acest motiv”; *uirtūtis ergō* (Titus Livius), „ca urmare a vitejiei lui”; *formidĭnis ergō* (Lucretius), „de frică”; *nuptiārum gratiā* (Terentius), „în vederea căsătoriei”; *exemplī / uerbī gratiā*, „spre / de exemplu / pildă”; utilizarea ablativului adjectivului pronominal posesiv în asociere cu *causā* şi *gratiā* nu înseamnă recţiune cu ablativul, ci acordul cu substantivul care a stat la baza formării prepoziţiei (*meā, tuā, suā, nostrā causā/ gratiā*, „pentru mine / tine / el / ea / noi”, „de hatârul meu / tău” etc.).

2) Nu am inclus în lista de mai sus cuvântul *instar*, care este, de fapt, un substantiv defectiv cu sensul de „mărime”, „valoare”, „formă” etc. (are doar N şi AC sg. neutru), al cărui AC funcţionează sau poate funcţiona, în latina literară, şi adverbial („de mărimea”, „de forma”, „cam de”), atrăgând astfel cazul G al substantivului devenit dependent sintactic de el.

II. *PREPOZIŢII BICAZUALE*

a^o^ cu regim de **ACUZATIV** şi de **ABLATIV**

clam
in
sub
subter
super

Universitatea SPIRU HARET

Observaţii:

1) Cu excepţia primei prepoziţii, celelalte bicazuale sunt asociate în primul rând ideii circumstanţiale locale, repartiţia pe cele două cazuri efectuându-se în funcţie de cuplul semantic: deplasare (mişcare) într-o direcţie – stare pe loc. Pentru exprimarea ideii de deplasare („spre", „către", „la" etc.), latina a folosit şi generalizat în mod obligatoriu cazul ACUZATIV. Ulterior, acest caz a fost utilizat şi pentru exprimarea altor idei, cu un grad (mult) mai mare de abstractizare, derivate însă de la aceea de deplasare, de exemplu: ideea de adversitate, de opoziţie, de contrarietate (*in urbem*, „[în] spre oraş", „către oraş" → *in urbem*, „împotriva oraşului", „[în] contra oraşului"). Opusă net ideii de deplasare (întotdeauna prin mişcare), ideea de şedere pe loc, de stare sau de situare s-a exprimat, în consecinţă, prin intermediul ABLATIVULUI: *in urbe*, „în interiorul oraşului", „în oraş". Celelalte două valori semantice şi-au repartizat, astfel, cazurile, diferenţiind net, pe această cale, valoarea semantică generică de circumstanţă locală. Aceleiaşi distincţii i s-a conformat şi ideea de circumstanţă temporală.

2) *Clam*, „fără ştirea", „pe ascuns de", care cunoaşte şi o răspândită utilizare adverbială („în secret", „pe furiş"), este o prepoziţie complexă. În realitate, ea a asumat un triplu regim cazual, care a funcţionat ca atare până în epoca clasică: astfel, *clam* selecta, în epoca arhaică, atât ABLATIVUL (*clam uxōre meā,* Plautus, „fără ştirea nevestei mele"), cât şi ACUZATIVUL (*clam nostrōs*, A.Hirtius, autorul celei de-a VIII-a cărţi a *Războiului cu galii*, aparţinând lui Caesar) şi GENITIVUL (*clam patris*, Plautus, „fără ştirea tatălui"). Latina clasică a privilegiat uzul ABLATIVULUI.

3) Dintre prepoziţiile mai sus menţionate, numai *super* funcţionează şi ***postpoziţional***: *fronde super* (Vergilius), „pe [un pat de] frunze"; „*nocte super mediā* (id.), „către miezul nopţii"; *bellō super* (Silius Italicus), „despre război" etc. Utilizarea postpoziţională a lui *super* selectează exclusiv ABLATIVUL.

b^{o} cu regim de **GENITIV** şi de **ABLATIV**

tenus

Observaţii:

1) Este asociată, ca şi prepoziţiile precedente (cu excepţia lui *clam*), ideii de circumstanţă locală, mai exact valorii particulare de „limită"; în consecinţă, sensul uzual este de „până la " (o limită, un prag anume). Nu există nuanţe de sens în utilizarea celor două cazuri, dintre care ABLATIVUL este mult mai răspândit. Totuşi, şi GENITIVUL cunoaşte atestări de epocă clacică (*lumbōrum tenus*, Cicero, „până la şale"; *latĕrum tenus*, Vergilius, „până la brâu"; *crūrum tenus*, id., „până la călcâi"; *Corcyrae tenus*, Titus Livius, „până la Corcyra" etc.).

2) Până în latina târzie (unde apar, în texte literare, ca spre exemplu, la Augustinus, *Confessiōnēs* III, 6, 10, confuzii topice), uzul ***postpoziţional*** al lui *tenus* este exclusiv.

PARTICULARITĂŢI ÎN UTILIZAREA PREPOZIŢIILOR.

a^{o} Atunci când prepoziţia este solidară cu un singur nume sau înlocuitor al acestuia, iar numele este însoţit de un adjectiv-epitet, acesta din urmă se poate plasa înaintea prepoziţiei. Stilistic, procedeul este cunoscut sub denumirea de **metataxă** (sau **inversiune**): *magnō cum labōre*, „cu mare efort"; *summā cum celeritāte* (Caesar), „cu cea mai mare iuţeală" etc. Turnura prepoziţională inversată afectează în special prepoziţiile cu valoare modală (*cum, per, sine* etc.), dar şi altele (*paucōs post diēs*, „după câteva zile" etc.). Ca urmare a funcţionării metataxei au apărut, prin sudarea elementelor componente ale sintagmei, adverbele compuse: *quam**ob**rem*, , „din ce cauză", „pentru ce"; *quā**propter***, „de ce?", „din ce motiv?"; *quem**ad**modum*, „cum", „în ce chip?"; *hac**tenus***, „până aici"; *quā**tenus***, „până unde oare?", „până când?" etc.; după cum se observă, în diverse situaţii, adjectivul (fie şi sub formă pronominală) poate lipsi.

Universitatea SPIRU HARET

b^0 Atunci când prepoziţia este solidară cu mai multe nume, se constată în diverse texte ale epocii clasice că ea se bucură de un dublu tratament: fie este repetată după primul nume, fie este omisă. Citǎm câte un exemplu pentru fiecare situaţie[*]: b.1. *Lēgātī ab Haeduīs et ā Trēuerīs ueniēbant* (Caesar, *BG* I, 37); b.2. *in labōre ac dolōre* (Cicero, *Tuscul. disp*. V, 41).

c^0 Atunci când acelaşi nume este solidar cu mai multe prepoziţii, numele apare întotdeauna repetat. De exemplu[*]: *In caede atque ex caede uīuunt*. (Cicero, *Pro Roscio Amerino*, 78).

d^0 Înaintea unei apoziţii, simple sau multiple, exprimate prin nume proprii, prepoziţia, în general, se omite; spre exemplu[*]: *Cum duōbus ducībus dē imperiō in Italiā est dēcertātum, Pyrrhō et Hannibăle*. (Cicero, *De amicitia*, 28); *Vercingētorix expellĭtur ex oppidō Gergouiā* (Caesar, *BG*, VII, 4).

e^0 De asemenea, prepoziţia se omite înaintea unui pronume relativ depinzând de acelaşi verb de care depinde şi antecedentul relativului din propoziţia principală, precum şi în întrebările şi / sau răspunsurile unui dialog. Citǎm următoarele exemple[*]: *In istā sum sententiā quā tē fuisse semper sciō*. (Cicero, *De legĭbus* III, 33); *Ā rēbus gerundīs senectūs abstrahit. – Quĭbus? – An iīs quae iuuentūte geruntur*. (Cicero, *De senectute*, 15).

EVOLUŢIA PREPOZIŢIEI ÎN LATINA TÂRZIE ŞI POPULARĂ. MOŞTENIREA ÎN LIMBA ROMÂNĂ. Am remarcat mai sus (pp. 310-311) faptul că latina vorbită şi-a creat în permanenţă tendinţe proprii de utilizare a prepoziţiilor şi că, de asemenea, a apelat constant la procedeul creării de noi prepoziţii fie din alte părţi de vorbire (adverbe, substantive, participii, locuţiuni prepoziţional-nominale), transformate în prepoziţii şi / sau locuţiuni prepoziţionale, fie prin combinarea prepoziţiilor deja existente între ele. Aceste tendinţe se vor reflecta cu precădere în textele secolelor al III-lea – al V-lea p. Chr., mai ales în cele lipsite de aspiraţii literare (aşa-numitele texte „vulgare"), dar şi în cele cu un conţinut şi finalităţi propriu-zis literare.

Din prima categorie de texte, un exemplu edificator îl constituie cunoscuta *Versio Itala* sau, pe scurt, *Itala*, reprezentând traducerea în latină a Bibliei, traducere efectuată înaintea celei realizate de Hieronymus în a doua jumătate a secolului al IV-lea şi răspândită sub numele de *Vulgata*.

Astfel, în *Itala* se întâlnesc primele prepoziţii împrumutate de latină din greacă (*ana* şi *cata*), transmise, chiar dacă parţial, limbilor romanice (cf., *infra*, rom. *cât,-ă*). Elementul caracteristic şi, totodată, reprezentativ pentru tendinţele generale ale epocii târzii în domeniul de care ne ocupăm îl constituie, în *Itala*, atestarea pentru prima oară a numeroase prepoziţii compuse[**]. Specialiştii[***] demonstrează, astfel, apariţia în acest text a 19 noi formaţii prepoziţionale, necunoscute până atunci (sau, cel puţin, neatestate) în latina scrisă: dintre acestea, numeroase formaţii cunosc o dublă utilizare, şi anume şi ca adverbe. Noile formaţii, toate compuse, prezintă mai multe avantaje, între care două sunt relevante: posedă, faţă de prepoziţiile simple (deşi uzuale), ca *a(b), e(x), in, dē* etc., un corp fonetic consistent şi rezistent la eroziune, în timp; pe de altă parte, devine mult mai uşoară exprimarea de nuanţe semantice (faţă de prepoziţiile-bază) şi chiar de sensuri noi, corespunzătoare distincţiilor sintactice noi care se impun în vorbire (de ex., în afara opoziţiei, vechi şi tradiţionale, între deplasare / mişcare şi stare / situare pe loc, în domeniul relaţiilor spaţiale se impun a fi evidenţiate raporturi noi, cum sunt acelea exprimate de prepoziţiile care indică:

[*] Au fost preluate din manualul lui Marius Lavency, *op. cit*., 180, § 275.

[**] Utilizarea în vorbire şi, de aici, în scris a prepoziţiilor compuse a fost condamnată de gramaticii epocii imperiale, precum un Pompeius (sec. al V-lea p. Chr.), de la care ni s-a transmis următoarea recomandare: *Praepositio praepositioni non iungitur* (*GL*, ed. Keil, V, 273).

[***] Detalii suplimentare în *ILR*, I, 205.

Universitatea SPIRU HARET

locul de unde porneşte o acţiune / stare, locul ocupat anterior de obiectul gramatical etc.). Numeroase prepoziţii compuse vor indica, în *Itala* sau în alte texte, inclusiv în cele cu veleităţi literare, simultan mai multe valori / nuanţe circumscrise valorii semantice circumstanţiale generice. În *Itala*, majoritatea formaţiilor prepoziţionale compuse au ca prim element prepoziţia *dē* sau prepoziţia *ab*: *abante, deante, deintrā / deintrō, dēsubtus* etc.

Tendinţele latinei vorbite reflectate în *Itala*, se regăsesc şi în textele literare târzii, deoarece toate aceste tendinţe aparţin spiritului epocii, spirit care tinde să elimine, prin înlocuire şi / sau ieşire din uz, vechile prepoziţii latine, inclusiv cele de origine IE, ceea ce, desigur, nu a echivalat cu pierderea totală a acestora din urmă, ci doar cu diminuarea strictă – redusă la necesităţile sintactico-semantice de bază – a uzului prepoziţiilor vechi, fie originar IE, fie create în interiorul limbii latine. Astfel, s-a arătat[*] că, din ultima categorie, a prepoziţiilor vechi create, în epoca arhaică, în latină, s-au moştenit în limbile romanice, parţial sau panromanic, doar: *apud, circā, infrā, intrā, iuxtā, prope, secundum, tenus* şi *ultrā*. Dintre prepoziţiile apărute în epoca clasică, s-au menţinut romanic numai: *desŭper, intus, palam, subtus, uersus*, iar dintre cele utilizate frecvent în epoca imperială timpurie şi atestate literar (sec.I-II p. Chr.), au fost moştenite în limbile romanice numai *forīs* şi *retrō*[**].

Cel mai bine s-au transmis limbilor romanice inovaţiile textelor vulgare şi târzii: statisticile[***] au demonstrat în acest sens că peste jumătate din prepoziţiile atestate pentru prima oară în *Itala* se regăsesc în limbile romanice (în toate, în majoritatea lor sau doar în câteva ori într-una singură, izolat)[****]: astfel, dintre prepoziţiile, respectiv formaţiile prepoziţionale apărute în latina vorbită / scrisă a epocii târzii, s-au moştenit în limbile romanice: *adprope, deintrā / deintrō, deintus, dēsubtus, forās, forīs dē, inante, intrō, latus*.

Ca o observaţie generală, se poate trage concluzia că s-au moştenit în limbile romanice cu precădere acele prepoziţii şi formaţii prepoziţionale latineşti care indicau şi / sau implicau raporturi concrete, preponderent spaţial-temporale[*****].

În sfârşit, o ultimă remarcă, de data aceasta de ordin sintactic. Încă din latina arhaică s-a manifestat, reflectată în textele literare, tendinţa de a utiliza turnuri prepoziţionale în locul exprimării sintetice, prin intermediul exclusiv al cazului numelui respectiv. Sunt cunoscute, spre exemplu, astfel de pasaje plautine, în care, în locul dativului obişnuit, cu funcţia lui fundamentală de atribuire (D atestat, în schimb, în alte pasaje din aceeaşi operă), apare utilizată o construcţie prepoziţională, şi anume întotdeauna cu *ad* (+AC): *hunc* /… / *ad carnifícem dābo* (*Captiui*, 1019), în loc de *carnifícī*; /…/ *mē ad mortem dēdit* (*Amph*., 809), în loc de *mortī*; cf., însă, *mē toxĭcō mortī dābo*, *Mercator*, 472[******]. Această tendinţă analitică se va extinde neîntrerupt la nivelul vorbirii şi va afecta şi alte cazuri, inclusiv cele utilizate literar şi cult neprepoziţional: este vorba de G; astfel, G partitiv va fi substituit, după o concurenţă îndelungată, de turnura prepoziţională *dē* (+ABL), singura moştenită în limbile romanice (în română *din, dintre* continuă formaţii prepoziţionale care îl au la bază pe *dē*, cf. *infra*). Construcţia prepoziţională va sfârşi prin a triumfa, în textele epocii târzii, asupra celei sintetice, ducând la cea mai deplină dezvoltare o tendinţă pornită din latina arhaică. Confuziile fonetice în finalul numelor şi pronumelor vor conduce, atât la nivelul oralităţii, cât şi la cel al scrierii neîngrijite (dar nu numai!) la confuzia morfo-sintactică a cazurilor: AC şi ABL tind, încă din sec. I p. Chr., să se suprapună, în textele vulgare ca şi la nivelul vorbirii, după prepoziţii. Astfel încât, cum s-a remarcat[*******], „în epoca târzie cazul complementului prepoziţional pare indiferent", fapt ce îndreptăţeşte ipoteza existenţei unui singur caz oblic, aşa-numitul caz oblic general (COG).

---

[*] *Ibidem.*
[**] *ILR*, I, 206.
[***] Reproduse *ibidem.*
[****] Detalii privind repartiţia pe limbi romanice sunt oferite *ibidem*.
[*****] *ILR, ibid*.
[******] Exemplele au fost preluate din *ILR*, I, 206.
[*******] *ILR*, I, 210.

Universitatea SPIRU HARET

Prezentăm mai jos lista principalelor prepoziţii latineşti moştenite în limba română (cu adăugarea, unde se impune, a unor paralele dialectale sud-dunărene şi a corespondentelor romanice semnificative):

a ‹ *ad*

asupra ‹ *ad suprā*; cf. arom. *asupra*.

către (arh. şi pop. *cătră*) ‹ *contrā*.

câte ‹ *cata* (atestat în *Vulgata*, *Ezech*. 46, 14 şi la Plinius Valerianus, *De re medica* II, 12), „în fiecare", „pentru"; forma aşteptată în română, cu *ă*, a fost substituită cu *â* datorită confuziei cu pronumele *cât* (‹ *quantus*)[*].

cu ‹ *cum*; poziţia lui *-m* final a fost debilă în toate epocile latinităţii.

de ‹ *dē*; româna preia câteva dintre valorile, uzuale mai ales în limba vorbită (dar reflectate şi în texte, inclusiv literare), ale prepoziţiei latineşti[**]: a) valoarea material-instrumentală: lat. *urbēs dē lapĭdĭbus* (Hieronymus), „oraşe (construite) din piatră", rom. *case / casă de piatră, inel de aur* etc.; b) valoarea cantitativă: *saccŭlum plēnum dē rādīcĭbus* (Gregorius Turonensis), „săculeţ plin de rădăcini", rom. *plin de bani* (*ifose, maşini* etc.); c) valoarea partitivă: *ūnus dē multīs* (Ovidius, *Trist*. I, 3), „unul singur din mulţi": rom. *din* (‹ *dē* + *in*), de ex. *unul din noi* / *voi* etc. (vezi şi traducerea sintagmei ovidiene); d) valoarea separativă (după un comparativ), în loc de *quam*; în română, *de* se folosea în epoca veche, înlocuit ulterior cu *decât*.

deasupra ‹ *de suprā*; după O. Densusianu, prepoziţia compusă s-a format în interiorul limbii române (*de* + *asupra*).

despre ‹ *dēsŭper*, cu *-e* analogic în română (după modelul *dintre, printre* etc.) sau poate chiar din etimonul latin popular (‹ * *dēsŭpere*, creat după modelul *prope*, *adprope* etc.); cf. şi istrorom. *despre*.

(de)desubt ‹ *dēsubtus*: cf. it. *(di) sotto*, fr. *dessous*, prov. *desotz*[***].

din ‹ *dein* (‹ *de in*, prin sudare, apoi cu asimilare vocalică, evitându-se astfel confuzia cu adverbul *dein*, „apoi"); cf. şi meglen. *di*, echivalent al drom. *din*.

dintre ‹ *deinter* (= *dē inter*): arom. *detru, ditru, ditu*; meglen. *dintru*; ital. dial. *denter* (în Tirol), *dantre* (în zona venetă)[****].

dintru ‹ *deintrō* (= *dē intrō*): arom. *dintru*, meglen. *dintru* (cele două formaţii latineşti populare compuse s-au confundat în meglenoromână); cf. şi it., span., port. *dentro*.

drept ‹ *dīrectum* sau *dīrectō*, „în linie dreaptă", „direct", „imediat", prin schimbarea valorii gramaticale (adverb → prepoziţie); adverbul *dīrectō* este atestat în latina clasică (Cicero).

după ‹ *dē post*; încă din latina populară (mai ales a epocii târzii, reflectată în texte), *post* era utilizat în asociere cu verbe ce exprimau ideea de deplasare (*īre, uādĕre post alīquem*, „a merge, a umbla după cineva"); turnura s-a moştenit în limba română (vezi traducerea de mai sus); se adaugă corespondentele dialectale româneşti: arom. *dipă, dipu*, meglen. *dupu*[*****].

fără ‹ *forās*, „în afara", bicazual în latina târzie: cu G *forās corpŏris* (Apuleius), „în afara corpului"; cu AC *forās portam* (Hieronymus), „în afara porţii". Latina populară a inscripţiilor pompeiene atestă şi forma *farās*[******].

în ‹ *in*: arom. *n*, meglen. *ăn*, istrorom. *on*; it. *in* (plus nenumăratele dialecte italiene), fr. *en*, prov. *en*, span. *en*, port. *en*, catal. *en* etc.

---

[*] Este opinia lui Al. Rosetti, *op. cit*., 161.

[**] Exemplele au fost preluate de la Ovid Densusianu, *op. cit*., 125-126 (cu adăugarea unor paralele româneşti şi a unor trimiteri care ne aparţin). Ne aparţine, de asemenea, schema şi denumirea valorilor prepoziţionale.

[***] Ovid Densusianu, *op. cit*., 119.

[****] Corespondentele dialectale româneşti şi italiene apud O. Densusianu, *op. cit*., 119; Al. Rosetti, *op. cit*., 161.

[*****] Al. Rosetti, *ibid*.

[******] Pentru atestări, cf. Al. Rosetti, *op. cit*., 161.

Universitatea SPIRU HARET

între ‹ *inter*: arom. *ntră*, meglen. *antri*.

întru ‹ *intrō*: arom. *ntru*, *tru, tu*; meglen. *tru*.

la ‹ *illāc*, cu schimbarea valorii gramaticale (adverb → prepoziție)[*].

lângă ‹ *longō*[**], sau, mai curând, după noi, [*]*longā* (› [*]*langā*), după modelul adverbelor-prepoziții în *-ā* (*citrā, ultrā, suprā, dextrā* etc.). De altfel, ca adverb *longō* nici nu există atestat în latină.

pe ‹ *per*, cu o notabilă modificare semantică[***], cf. şi arom. *pre, pi*, meglen. *pri*.

pentru ‹ *per intrō*, prin compunere şi sudare; cf. şi arom. *pintru*, istrorom. *pentru*.

peste ‹ *per extrā* (după etimologia propusă de Al. Rosetti, *ibid*.): se aduc în discuție şi formele vechi româneşti (de secol XVI) *preste, pestre*, comparabile cu meglen. *pristi*.

până ‹ *paene* (*ad*), după autorul mai sus citat (*ibid*.), care aduce spre comparație şi formele româneşti dialectale: arom. *păn(ă), pănu, pân*, meglen. *păn(ă)*.

prin ‹ *per in* (apoi, sudat, *perin*): arom., istrorom. *prin*.

printre ‹ *per inter* (ulterior sudat).

spre ‹ *super* (care a preluat o parte din valorile lui *in*; Densusianu, *ibid*.).

stră- ‹ *extrā*; în româna nord-dunăreană s-a transformat în prefix (*strămoş, străbun, străbunic* etc.), sudându-se complet cu substantivul-bază; cf. şi arom. *stră-*, meglen. *stră, stri*.

sub ‹ sub

subt, supt (arh.) ‹ *subtus*, „dedesubt", cu corespondente în aromână: *suptu, suntu, sun, sum* (Rosetti, *ibid*.).

III. **CONJUNCȚIA**

DEFINIȚIE, TRĂSĂTURI ŞI ROL MORFOSINTACTIC. În raport cu prepoziția, conjuncția constituie clasa conectorilor complecşi, întrucât funcționează pe un dublu plan: cel al prepoziției şi cel al frazei. În ambele situații, conjuncția se prezintă ca un cuvânt invariabil, trăsătură fundamentală care o leagă de categoria prepoziției. Cea de-a doua trăsătură comună este de ordin negativ: exact ca şi prepoziția, conjuncția propriu-zisă („originară", care nu provine dintr-o altă parte de vorbire) nu deține nici un rol sintactic la nivelul propoziției, este un instrument pur, un „conector". În clasa conectorilor conjuncționali au intrat, însă, de timpuriu, şi părți de vorbire diferite (pronume şi adverbe în special), care, prin natura lor morfologică, şi-au păstrat funcția sintactică deținută la nivelul propoziției (subiect, complement, atribut), dar au îndeplinit în acelaşi timp şi rolul de conectori la nivelul frazei, altfel spus rolul de elemente introductive şi, totodată, mărci ale unor propoziții, întotdeauna subordonate, non-independente. Desigur, şi celelalte propoziții din cadrul unei fraze, propozițiile nesubordonate, independente, au putut fi conexate prin intermediul conjuncțiilor, însă de un alt tip.

În consecință, în raport cu cele două planuri sau nivele la care funcționează, conjuncția se prezintă ca un conector care: a) ***la nivelul propoziției*** leagă două părți ale discursului în sens restrâns (deci, două părți de vorbire) şi, în acest caz, ***rolul sintactic*** al conjuncției este ***nul***, iar conjuncția este un ***conector*** exclusiv ***coordonator***; b) ***la nivelul frazei***, conjuncția funcționează simultan ca un ***conector coordonator***, dacă face legătura între două propoziții de acelaşi tip (independente, respectiv subordonate), şi ca un ***conector subordonator***, dacă realizează legătura între două

[*] Etimologia propusă de Al. Rosetti, *op. cit*., 162 este complicată şi neverosimilă: *illac-ad* (?).

[**] Etimologia este propusă de acelaşi Al. Rosetti, *ibid*.

[***] Despre confuzia latino-romanică dintre *per* şi *prō* (păstrate distinct numai în franceză), a se vedea O. Densusianu, *op. cit*., 126.

Universitatea SPIRU HARET

propoziții de tip diferit (o independentă, care devine regentă, şi o subordonată sau mai multe a[le] acesteia). Numai dacă funcționează în calitate de conector subordonator, conjuncția poate deține, în interiorul propoziției din care face parte şi pe care o introduce (devenind şi marca ei definitorie), un anumit rol sintactic.

În concluzie, conjuncția este un conector coordonator la ambele nivele (al propoziției şi al frazei) şi subordonator exclusiv la nivelul frazei. În ultima situație, semnificantul conjuncției/locuțiunii conjuncționale este discontinuu (în sensul lui Marius Lavency)*, deoarece, ca şi în cazul prepoziției, semnificantul conjuncției subordonatoare se manifestă în mai multe locuri ale şirului/lanțului vorbirii, fiind indisolubil legat de modul verbului ce constituie predicatul propoziției respective introduse de marcatorul conjuncțional. Acesta şi forma modală sunt constant solidare.**

TIPOLOGIA CONJUNCȚIILOR. INVENTARUL, ORIGINEA ŞI EVOLUȚIA CONJUNCȚIILOR ÎN LIMBA LATINĂ. Unul dintre criteriile operante în clasificarea conjuncțiilor din limba latină este cel al structurii lor. Dincolo de rolul morfosintactic, care rămâne indiscutabil criteriul fundamental de clasificare a conjuncțiilor în limbile IE (antice şi moderne), organizarea formală este edificatoare, inclusiv din punct de vedere istoric.

Se pot distinge 3 tipuri de formații conjuncționale:

1. conjuncții **simple**: *at, aut, cum, dum, et, nam, nĕ, ut* etc.; ele pot fi mono-, bi- sau polisilabice: *ergō, quandō, igĭtur, cetĕrum* etc. La origine, unele conjuncții simple (sau resimțite ca atare) au fost şi ele compuse, sudarea producându-se într-o fază foarte veche, protoistorică, de constituire a limbii: spre exemplu, *dōnec* <* *dōne-quom; quando* <* *quam-dō; quoniam* <* *quom-iam.****

2. conjuncții **compuse**: elementele lor formative (adverbe, prepoziții, alte conjuncții, substantive, pronume etc.) sunt analizabile; spre exemplu: *postquam, prout, quārē, quasī, quoad, quōmĭnus, quōmodo, quātĕnus/ quātĭnus, sīcut, uelut* etc. Elementele de compunere ale unor atari conjuncții erau clar perceptibile, ele însă erau sesizate şi funcționau ca unități morfo-lexicale de sine stătătoare.

3. **locuțiunī conjuncționale**: alcătuiau formațiile cele mai complexe, bi- sau plurimembre; de exemplu: *ac sī, cum/ut prīmum, prō eō ac, prō eō ut* etc.; cf., *infra*, paragraful *Îmbogățirea inventarului de conjuncții.*

Inventarul general al formațiilor conjuncționale (simple, compuse, locuțiuni) existente de-a lungul întregii latinități, indiferent de gradul lor de utilizare, indică un total aproximativ de peste 200 de conjuncții, dintre care cca 70 coordonatoare şi un număr relativ dublu de subordonatoare (spre 150).**** Dintre acestea, un număr de 16 conjuncții, mai ales simple, au fost utilizate constant şi foarte frecvent în tot timpul latinității, indiferent de funcția lor morfosintactică: *aut, cum, dum, ergō, et, nam, nĕ, nī, postquam, quandō, quia, quod, quoniam, sed, sī, ut.*****

ORIGINEA. În ceea ce priveşte originea, respectiv proveniența lor, semnalăm 3 direcții principale:

---

* *Op.cit.*, 17-18 şi § 11.

** *Id., ibid.*, 213, § 332.

*** A se vedea *ILR*, I, 210.

**** *ILR, ibid.*: sunt oferite cifre exacte, în care apar incluse şi particulele cu funcție conjuncțională.

***** *Ibid.*

Universitatea SPIRU HARET

a. conjuncţii provenite din teme pronominale, de exemplu:

cum < tema pronumelui relativ *qui* (mai exact, **quo-m* > *quum*)

ut < tema pronumelui interogativ *quis*, adverbializată (**qu- u-*)

quia < tema pronumelui interogativ, AC neutru pl

quod < tema pronumelui relativ, coincide cu AC neutru sg

quam < pronumele relativ la AC feminin sg

b. conjuncţii provenite din verbe (forme verbale pietrificate), de exemplu: *uel* < *uolo, uelle, uoluī*: imperativ prezent II sg activ

licet < *liceo, -ēre, licuī*: indicativ prezent III sg activ

igitur < *id agĭtur*: combinaţie pronominal-verbală: *ago, -ĕre, ēgī, actum*; indicativ prezent III sg pasiv impersonal

quamuis < *quăm* + *uīs*: combinaţie adverbial-verbală, indicativ prezent activ, II sg < *uelle*

quamlĭbet/quamlŭbet < *quam* + *li/ŭbet*: de asemenea o combinaţie adverbial-verbală, III sg indicativ prezent activ < *lĭbet, -ēre, uit*.

c. conjuncţii provenite din adverbe, precum:

modo, postea, qualiter, quantum, quātĕnus/ quātĭnus, quotiē(n)s, ubī etc.

Spre deosebire de alte părţi de vorbire, în cazul conjuncţiei s-a resimţit în permanenţă, de-a lungul latinităţii, necesitatea de a îmbogăţi inventarul deja existent, atât din raţiuni de claritate, de eliminare a ambiguităţilor şi interferenţelor semantice, cât şi din intenţii de expresivitate, chiar de plasticitate, întrucât, ca instrumente gramaticale complexe, conjuncţiile latineşti erau mereu supuse riscului tocirii, al golirii rapide de conţinut semantic, tocmai datorită foarte frecventei lor utilizări. Reînnoirea, periodică şi constantă, a inventarului conjuncţional latin, izvorâtă, aşadar, din necesităţi strict obiective, a cunoscut de asemenea 3 direcţii de bază, dintre care prima coincide cu tendinţa originară de creare a noi conjuncţii pe baza altor părţi de vorbire:

I. schimbarea categoriei/clasei gramaticale, respectiv transformarea în conjuncţii a altor părţi de vorbire (adverbe, particule, verbe);

II. acumularea conjuncţiilor, conducând la apariţia unor veritabile conglomerate conjuncţionale, realizate gramatical fie prin conjuncţii compuse (bi- sau plurimembre), precum: *antĕquam, postquam, dummŏdo, etsī, etiamsī, quandōque, quandōquĭdem, quamquam, quōmĭnus, quōmodocumque, quōmodolĭbet* etc.), fie ca locuţiuni conjuncţionale complexe, de asemenea bi- sau plurimembre, ca: *ut/cum prīmum, tamquam sī, ut/uelut sī, dummŏdo nē, non minus quam, prō eō ut* etc. Sunt puse, prin urmare, la contribuţie, în sprijinul şi pentru întărirea conjuncţiei ca instrument gramatical, şi prepoziţii, adverbe, particule sau chiar alte conjuncţii, totul având drept scop şi efect precizarea până la nuanţe a sensului conjuncţiei-bază. Astfel încât, în latina târzie se ajunge nu de puţine ori la complexe conjuncţionale pleonastice, de tipul: *cum quandō, dum cum, cum ut* etc.

III. conferirea de sensuri noi unei conjuncţii deja existente, având drept rezultat crearea de conjuncţii polisemantice. În decursul evoluţiei limbii latine, conjuncţiile cele mai uzitate au fost cele simple şi polisemantice, multiplicitatea de sensuri aglomerând şi făcând să interfereze nuanţele circumstanţiale, adesea greu de distins; de exemplu, de la origine şi în mod accentuat ulterior, conjuncţii precum *cum, dum* sau *quandō* îşi suplimentează valoarea iniţială temporală cu aceea cauzală, putându-le exprima simultan. Iată principalele conjuncţii polisemantice: *cum* (TEMPORAL, CAUZAL, CONCESIV, uneori CONDIŢIONAL); *dum* (TEMPORAL, CAUZAL, CONDIŢIONAL); *quandō* (TEMPORAL, CAUZAL, CONDIŢIONAL,

Universitatea SPIRU HARET

ADVERSATIV, COMPLETIV); *quod* şi *quia* (COMPLETIV, CAUZAL, TEMPORAL, uneori FINAL); *ut* (COMPLETIV, FINAL, CONSECUTIV, CONCESIV, COMPARATIV, TEMPORAL). Conferirea de sensuri noi diferitelor conjuncţii a fost un proces permanent, cu direcţie inversă faţă de tendinţa precedentă, deoarece a avut drept rezultat acumularea de sensuri noi pe centre conjuncţionale, deci concentrarea sau focalizarea semantică asupra unui număr din ce în ce mai redus de unităţi conjuncţionale. Prin urmare, încă de la finele perioadei arhaice (sec. al II-lea a.Chr.), au tins să se formeze câteva veritabile conjuncţii „universale", utilizate în exprimarea raporturilor logico-gramaticale de subordonare, pe o suprafaţă foarte întinsă: este cazul lui *ut*, în latina clasică şi postclasică, puternic concurat apoi, în epoca târzie, de *quod/quia*.

Cele două tendinţe precedente, aşa cum am arătat mai sus, au avut un sens contrar. Prima a corespuns necesităţii imperioase de analiză, de clarificare şi departajare a sensurilor şi nuanţelor de sens, necesitate manifestată, desigur, în primul rând şi în mod fundamental la nivelul oralităţii latinei. De aceea, după reperele statistice de care dispunem,[*] în latina târzie se constată o creştere considerabilă, din punct de vedere cantitativ, a unităţilor conjuncţionale în raport cu epocile precedente.[**] Cea de-a doua tendinţă a corespuns unei alte necesităţi imperioase acţionând la acelaşi nivel, şi anume aceea de simplificare a instrumentelor gramaticale, prin concentrarea şi reducerea lor. În latina târzie, cu o bună reflectare în texte, pare a avea câştig de cauză un anume segment al celei de-a doua tendinţe: din complexele conjuncţionale preferate de vorbitorii şi utilizatorii în scris ai latinei, se alege în anumite situaţii un singur element, de regulă un adverb în cadrul unei locuţiuni conjuncţionale, elementul respectiv (în speţă, adverbul) tinzând să capete el singur o funcţie conjuncţională. Adverbul instrumentalizat se substituie, în planul relaţiilor sintactice de la nivelul frazei, unităţii conjuncţionale[***]. Pe bună dreptate, s-a arătat[****] că între conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale concurente, sinonime, s-a dat, ca şi în restul vocabularului, o veritabilă luptă, care a durat secole şi s-a repercutat în selecţia romanică, unde au ieşit „victorioase" conjuncţiile cu un caracter popular (inclusiv o parte dintre cele folosite încă din epoca arhaică), cele mai multe având un corp fonetic mai solid, prin aceasta mai rezistent la diversele eroziuni lingvistice.[*****]

MOŞTENIREA ROMANICĂ. Reprezentate, parţial sau total, în limbile romanice, sunt următoarele unităţi conjuncţionale: *antĕquam, aut, dumque, dumintĕrim, et, magis, neque, post, quam, quamdiu, quamsī, quamuis, quandō, quantus, quārē, quăsī, quia, quod, quōmŏdo, sī.*[******] În conformitate cu aceleaşi statistici citate, din totalul conjuncţiilor atestate în limba latină s-au moştenit în limbile romanice numai 8%.

---

[*] Cf. *ILR*, I, 211.

[**] După statistica oferită în volumul anterior citat, latinitatea arhaică şi clasică înregistrează un total de 80 de conjuncţii compuse şi de locuţiuni conjuncţionale, în vreme ce, în latinitatea târzie (sec. III-V p.Chr.), numărul lor creşte cu încă 1/4, ajungându-se la peste 100, majoritatea recent apărute.

[***] Preluăm exemple oferite de aceeaşi sursă: *prīmum* pentru *ut prīmum*, *propterea* pentru *propterea quod, etiam* pentru *etiam sī* etc. (*ILR*, I, 212).

[****] *Ibid*., 213.

[*****] Pentru repartiţia pe epoci a totalului de 214 conjuncţii latineşti, a se vedea *ibid*., 213.

[******] *Ibidem*.

Universitatea SPIRU HARET

OBSERVAŢII ASUPRA UTILIZĂRII CONJUNCŢIILOR. 1. Spre deosebire de prepoziţii, unităţile conjuncţionale îşi manifestă caracterul discontinuu al semnificantului, în sensul indicat mai sus (cf. p. 318), şi prin faptul că, la nivelul frazei, unităţilor conjuncţionale care introduc (sau marchează) o propoziţie fie coordonată, fie subordonată le corespunde în cealaltă propoziţie coordonată sau în regentă un **corelativ**. În cazul în care este vorba de propoziţii coordonate, de cele mai multe ori se repetă aceeaşi conjuncţie, înaintea respectivelor coordonate sau se utilizează alte conjuncţii echivalente ca sens: *et /.../et; nec/.../nec/ .../nec; aut/.../aut; et/.../ -que; neque/nec/.../ et* etc. Repetarea unităţii/unităţilor conjuncţionale are drept scop întărirea raportului sintactic (copulativ, disjunctiv etc.). În cazul în care este vorba de subordonata/subordonatele unei regente, corelativul este reprezentat în majoritatea cazurilor de un adverb de mod (*sīc, ita, tamen, adeō* etc.), funcţia lui fiind aceea de semnalizator al unui anumit tip de subordonată care urmează să îşi facă apariţia sau şi-a făcut-o deja, corelativul având, în acest caz, şi rolul de a elimina posibilele ambiguităţi provocate de polisemia unităţilor conjuncţionale: *ita/.../ut, etsī/.../tamen, adeō/.../ut* etc.

2. În decursul evoluţiei sintactice a limbii latine, se poate constata tendinţa de reunire şi, respectiv, într-o fază mai avansată, de sudare a corelativului din propoziţia regentă împreună cu unitatea conjuncţională care introduce şi marchează subordonata. Pe această cale şi-au făcut apariţia diverse unităţi conjuncţionale noi, compuse şi cu rol subordonator, respectiv de a introduce şi marca raporturi de subordonare: *tam* (R)/.../*quam*(S) ⇒ *tamquam*; *sīc/.../ut* ⇒ *sīcut; quam/.../quam* ⇒ *quamquam* etc. După cum s-a arătat[*], apropierea corelativului regentei de unitatea conjuncţională introductivă a subordonatei a constituit o tendinţă specifică latinei populare: resimţite ca o nouă unitate conjuncţională, corelativul şi fosta conjuncţie s-au sudat în timp şi au atras apariţia în regentă a unui nou corelativ.

TABLOUL PRINCIPALELOR UNITĂŢI CONJUNCŢIONALE

A. ***COORDONATOARE***

1. ***COPULATIVE***

et : funcţionează şi ca adverb modal de întărire; apare deseori corelativ (*et/.../et*)

ac : întotdeauna înaintea unui cuvânt cu iniţială consonantică; funcţionează şi ca subordonatoare.

-que : întotdeauna enclitic; leagă perechi nominale sau verbale (*senātus pŏpŭlusque Rōmānus; uēnitque fūgitque*), repetat sau nu.

nĕque, redus la *nec*: constituie forma negată a lui *-que*, dar, spre deosebire de acesta, este întotdeauna autonom; dacă apare izolat, coordonează verbele a două propoziţii („şi nu..."); dacă apare corelativ, în perechi sau chiar în serie (*nec/.../nec/.../nec*), accentuează asupra fiecărui verb în parte („nici ... nici ... nici"), corelate însă.

nē/.../quidem: corelarea celor două adverbe modale, primul de negaţie, al doilea de întărire şi confirmare, conduce la apariţia unei locuţiuni conjuncţionale coordonatoare negative cu semnificant discontinuu: „nici chiar", „nici măcar".

quŏque: funcţionează în principal ca adverb de întărire („şi", „chiar şi"), întotdeauna postpus faţă de lexemul determinat; dacă înaintea lui se află un alt adverb de mod (*etiam, sīc* etc.), *quŏque* îşi pune în valoare capacităţile

[*] *ILR, ibid*.

Universitatea SPIRU HARET

conjuncționale, realizând un raport de coordonare copulativă (conotată emfatic) între propoziții de același rang, în cazul de față principale.

Alte copulative corelative:

cum/.../tum, „pe de o parte/.../pe de alta"; „atât/.../cât (şi /mai ales)"

nōn sōlum/modo/tantum/.../sed/uērum etiam, „nu numai (că)/.../ ci şi"

nōn modo nōn/.../ sed etiam, „nu numai (că) nu /.../ ci şi"

nōn modo nōn /.../ sed nē/.../ quidem, „nu numai (că) nu /.../ dar nici chiar/măcar nu/.../"

modo/.../modo
tum/.../tum } „când/.../când"

partim/.../partim „în parte/.../în parte", „o parte/.../o (altă) parte"

2. ***ADVERSATIVE***

at: singur, sau locuțional (*at uērō, at enim, at etiam, attămen* – prin sudare); variantă, *ast*.

atquī: format prin sudare (*at* + pronumele relativ adverbializat).

autem: întotdeauna postpus, pe locul al doilea în propoziție.

cētĕrum: de origine adjectivală, funcționează şi adverbial, întotdeauna pe primul loc în propoziție; poate constitui şi un element de tranziție la nivelul sintaxei textului.

sed: cea mai frecvent utilizată conjuncție, puternic încărcată semantic; cunoaşte o suplimentare de valori şi nuanțe de sens în latina clasică şi ulterior, când i se ataşează adverbe sau alte conjuncții coordonatoare, cu care formează unități conjuncționale coordonatoare complexe: *sed tamen*, „dar, cu toate acestea", „dar, totuşi"; *sed etiam*, „ci şi" (cf. *supra*); *sed quŏque*, „dar chiar"; *sed uērō*, „însă, pe de altă parte" (sintagma este uşor pleonastică, de tipul formei inculte din română „dar însă"); *sed enim*, „căci, însă", „dar" (apare şi sudat: *sedĕnim*, „dar"; cf. şi *at enim*, „dar vei/veți spune", ca formulă de obiecție); se află întotdeauna în cap de propoziție, eventualele metataxe atestate datorându-se unor rațiuni metrice (apar numai în poezie: *adde sed*, la Ovidius).

uērō
uērum } originea adjectivală a conjuncției este evidentă, fiind vorba de împietrirea la cazuri diferite a unei forme nominale; *uērō* apare şi el postpus, pe locul al doilea în propoziție, ca şi *autem*; poate forma o locuțiune conjuncțională (sau chiar o conjuncție compusă) cu adverbul *iam*: *iam uērō, iamuērō*, „acum, de altfel", „or", „pe de altă parte"; se asociază, de asemenea, cu adverbul *tum*, formând sintagma conjuncțională *tum uērō*, „atunci, însă"; la rândul lui, *uērum* (fost AC sg, ca şi *cēterum*), se asociază în unități conjuncționale coordonatoare complexe, de tipul *uērum enim, uērum enimuērō, uērum etiam* sau chiar, prin repetare poliptotică, *uērum uērō*, „dar, cu toate acestea" (indică o opoziție mai puternică), *uērumtămen/ uēruntămen*, „dar, în schimb/totuşi".

3. ***DISJUNCTIVE***

aut: pe lângă utilizarea corelativă (cf. *infra*), semnalăm asocierea conjuncției cu diverse adverbe sau cu alte conjuncții, ceea ce conduce la formarea unor sintagme conjuncțional-adverbiale cu diverse nuanțe, ca: *aut certē/saltem*, „sau cel puțin", „sau măcar"; *aut potius*, „sau mai degrabă/mai curând"; *aut etiam*, „sau chiar"; *aut dēnique*, „sau, în sfârşit"; *aut summum*, „sau cel mult" etc.

Universitatea SPIRU HARET

sīue (arh. *seiue*), *seu*: izolat, poate semnifica disjuncţia pură („sau”, „ori”), dar şi disjuncţia condiţională („sau dacă”); apare foarte des în corelaţie (cf. *infra*); poate forma şi sintagme conjuncţional-adverbiale, de tipul *sīue potius*, „ori mai degrabă”, „sau mai departe”; *sīue etiam*, „sau chiar”; a doua parte a conjuncţiei compuse (*-ue*, din *seiue, sīue*) este foarte probabil conjuncţia enclitică de mai jos, pe care o regăsim şi în alte conjuncţii compuse (*nēue*), cu evoluţie fonetică similară (*nēue > neu,* ca *sīue > seu*).

-ue este o conjuncţie disjunctivă exclusiv enclitică, apărând fie izolat, fie – mai frecvent – corelativ.

-uel are o origine clar verbală (< imperativul prezent II sg afirmativ al lui *uelle*) – situaţie rar întâlnită în peisajul conjuncţional; poate funcţiona şi ca adverb modal de întărire („chiar”, „foarte”), contribuind şi la supralicitarea valorii superlative a unui adjectiv sau adverb aflat deja la superlativ (*uel maxĭmus/-a, uel optĭmē* etc.); din valoarea etimologică verbală iniţială („dacă vrei”, „fie [cum] vrei” etc.) s-a dezvoltat valoarea conjuncţională („fie că”, „sau”). Apare utilizat izolat şi în corelaţie (cf. *infra*). Cu alte adverbe, formează sintagme conjuncţional-adverbiale ca: *uel etiam*, „sau chiar”; *uel potius*, „sau mai degrabă”; *uel certē*, „sau, desigur/fără îndoială” etc.

Disjunctive corelative:

aut /.../aut, „fie/.../fie”, „ori/.../ori”, „sau/.../sau”; după negaţii: „nici/.../nici”

sīue /.../ sīue	„fie (că) /.../ fie (că)”
seu /.../ seu	„sau (dacă) /.../ sau (dacă)”
sīue /.../ seu	„sau (că) /.../ sau (că)”
seu /.../ sīue	„ori (că) /.../ ori (că)”
sīue /.../ uel	„fie /.../ fie”
seu /.../ aut	„(sau /.../) sau”
sīue /.../ an	„fie /.../ sau”

N.B. Pot exista şi triple corelaţii: *sīue īrācundiā, sīue dŏlōre, sīue mĕtū*, „fie de mânie, fie de durere, fie de frică” (Cicero), nu numai la nivelul propoziţiei, ca în exemplul de mai sus, ci şi la acela al frazei.

4. *CAUZAL – EXPLICATIVE*

ĕnim: are o topică liberă în latina preclasică şi târzie (sec. al IV-lea p. Chr.), în schimb de regulă fixă în latina clasică, şi anume după primul cuvânt din propoziţie (deci, în poziţia a II-a) sau după mai multe, dacă acestea alcătuiesc o unitate morfosintactică şi semantică; are rolul de a explica sau motiva o aserţiune anterioară („căci”, „de fapt”, „în realitate”), uneori cu valenţe ironice sau în subsidiar (într-o paranteză imaginară). Apare şi în asociere locuţional-sintagmatică împreună cu alte conjuncţii, formând şi conjuncţii compuse prin sudare: *quia ĕnim* (pleonastică, în scopuri comice, la un Plautus şi Terentius, „asta pentru că”); *at ĕnim*, „însă vei/veţi zice” (ca formulă de obiecţie); *sed ĕnim/sedĕnim*, „dar”; *ĕnimuērō*, „căci, într-adevăr”, „fără îndoială”; *et ĕnim/etĕnim*, „într-adevăr”, „de fapt”, „de altfel”, „căci”, plasat de obicei, în latina clasică, pe primul loc în propoziţie; negat, apare sub formele *neque ĕnim*, mai rar *nōn ĕnim*, „căci nu”.

năm, namque (prin amplificare conjuncţională, cu encliticul *-que*); se află, în normele latinei clasice, literare, de regulă pe primul loc în propoziţie, deschizând o motivaţie sau o explicaţie mult mai amplă decât o simplă propoziţie subordonată

Universitatea SPIRU HARET

circumstanțială cauzală. Poate deține, în funcție de context, şi o suplimentară valoare adversativă, care, în propoziții interogative, scoate în evidență mirarea interlocutorului şi nevoia lui de lămurire, de motivare; în atari propoziții interogative directe, *nam* poate apărea şi enclitic: *quisnam*, „oare cine?", „cine, oare?"; *ŭbĭnam*, „în ce loc oare?", „unde oare?"; *quōnam*, „deci, unde?", „până unde?", „cu ce scop?". Conjuncția compusă *namque* exprimă şi ea, pe lângă valoarea fundamentală explicativă („căci, într-adevăr"), o suplimentară valoare adversativă („or, în ceea ce priveşte...", „dar").

nempe: utilizat conjuncțional, adverbul deține un veritabil complex semantic, putând avea multiple valori: cauzal-explicativă („adică", „şi anume"), ca în locuțiunea *nempe quod* (Iuvenalis), „în virtutea faptului că", „pentru că"; conclusivă („şi astfel", „prin/drept urmare", „deci") şi adversativă („dar", „însă"), cu atestări la acelaşi Iuvenalis.

5. ***CONCLUSIV – CONSECUTIVE***

ergō: funcționează, cum am semnalat *supra*, şi ca postpoziție (cu regim în G); se plasează, de regulă, ca al doilea cuvânt în propoziție; poate participa şi în argumentări cu formă interogativă, cunoscută fiind sintagma pronominal-conjuncțională *quid ergō*?, „de ce oare?", „cum oare?"

idcircō: la origine, o sintagmă de tipul celei semnalate anterior, pronominal-adverbială (ulterior conjuncțională), în timp sudată; semantismul originar al sintagmei se păstrează şi după transformarea ei în conjuncție compusă („de/pentru aceea", pentru acest motiv", „în acest caz/situație"); se plasează în mod predilect pe primul loc în propoziție. Ca şi o parte dintre conjuncțiile disjunctive, alunecă uşor spre domeniul subordonării, deoarece alcătuieşte, împreună cu conjuncții tipic subordonatoare, unități locuționale conjuncționale de subordonare: *idcircō quod*, „pentru motivul că"; *idcircō quia*, „id."; *idcircō ut/ne/quō*, „de aceea/ cu scopul (ca) să (nu)".

ideō: este, la origine, o sintagmă pronominal-adverbială, transformată, prin sudare, ulterior, într-o conjuncție compusă, a cărei valoare semantică este identică aceleia a conjuncției de mai sus („din acest motiv", „de aceea"); ca şi *idcircō*, este atras semantic şi sintactic de conjuncții subordonatoare, în asociere cu care formează unități locuționale conjuncționale de subordonare, precum: *ideō quod /quia/quoniam*, „pentru motivul că", „pentru aceea că", „pentru că"; *ideō ut/nē*, „(pentru) ca să (nu)", „cu intenția (ca) să (nu)".

ĭgĭtur: am semnalat (*supra*, p. 319) originea (probabil) verbală a acestei conjuncții cu valoare tipic conclusivă, reluând şi rezumând ideea anterior exprimată, inclusiv după o paranteză sau o digresiune; poate fi plasată, în funcție de opțiunea stilistică a autorului, pe ambele poziții inițiale ale propoziției; în latina preclasică, mai ales la poeții comici (Plautus în special), funcționează şi ca adverb de timp („atunci", „apoi"), dar şi ca o conjuncție subordonatoare cauzală („căci"). Formează locuțiuni conjuncționale împreună cu alte coordonatoare, de ex. *ergō*, pleonastică (*ergō ĭgĭtur*), sau cu altele, subordonatoare (*ĭgĭtur ut = ideō ut*).

ĭtăque: introduce şi ea o concluzie, o „încheiere" a unei relatări (demonstrații, ipoteze etc.) anterioare, alteori reia firul întrerupt al unei expuneri; de aici, nuanțele de sens: „ca/ prin urmare", „deci", „aşadar", „în concluzie", „în consecință", „iată de ce" etc., pentru prima valoare; „aşadar (revenind)", pentru cea de-a doua; cu valoare uşor pleonastică, de fapt pentru a întări finalul unei idei în manieră oratorică, se întâlneşte locuțiunea *ĭtăque ergō*, „prin urmare aşa stând lucrurile", cu

Universitatea SPIRU HARET

atestări la Terentius şi la Titus Livius. Originea adverbial-conjuncţională a lui *ĭtăque*, prin sudare, este manifestă.

proinde: conjuncţie şi ea compusă (de această dată, prin sudarea unei prepoziţii cu un adverb), şi-a păstrat utilizarea adverbială chiar şi după sudare; în calitate de conjuncţie coordonatoare conclusivă, se utilizează de preferinţă în propoziţiile principale hortativ-imperative (cu verbul la conjunctiv/imperativ); în calitate de conjuncţie subordonatoare, se utilizează în unităţi locuţionale conjuncţionale complexe, modal-comparative (*proinde ac/atque sī* etc.).

proptĕreā: din nou, la origine, o formaţie prepoziţional-pronominală, sudată în timp; în latina preclasică funcţionează şi ca adverb; se poate întâlni atât izolată, şi atunci valoarea semantică conclusivă, respectiv consecutivă, este puternică („iată de ce", „în consecinţă"), cât şi în asociere locuţionară cu conjuncţii tipic subordonatoare, cu care formează o unitate semantico-sintactică: *proptĕreā quod/ quia/ quŏniam*, „(de aceea) pentru că"; *proptĕreā ut/nē*, „pentru aceea, (ca) să (nu)"; apare şi în locuţiuni pleonastice cu valoare de întărire, de tipul *ergō proptĕreā*, „care va să zică aşa" (cu predilecţie la poeţii comici, de pildă la Terentius). Utilizarea ca prepoziţie rămâne accidentală, în latina arhaică.

quamobrem (apare şi nesudată: *quam ob rem*, indicându-se, astfel, păstrarea valorilor morfologice independente ale fiecărui element dinainte de sudare). Apare, în calitate de conjuncţie coordonatoare conclusivă compusă, întotdeauna pe primul loc în propoziţie, făcând legătura cu pasajul anterior: „iată de ce", „iată cum/ pentru ce", „prin urmare" etc. Funcţionează şi în calitate de conjuncţie subordonatoare (de ex., interogativă indirectă).

quāpropter (utilizat şi cu tmeză: *quā /.../ propter*): formaţie de asemenea compusă, prepoziţional-pronominală (ca şi *proptĕreā*), cu acelaşi formant prepoziţional, dar cu metataxă; indică motivaţia şi consecinţa („de aceea") şi apare, în această calitate coordonatoare, pe primul loc în propoziţie, făcând, ca şi *quamobrem*, legătura cu contextul. Cunoaşte şi utilizare adverbială, interogativă („de ce"), fie directă, fie indirectă, în acest ultim caz funcţionând în calitate de conjuncţie subordonatoare.

quārē: originea pronominal-nominală a acestei conjuncţii compuse este evidentă; ea posedă o valoare prin excelenţă conclusivă, având rolul de a marca finalul unei demonstraţii („din acest[e] motiv[e]", „de aceea"). Poate fi utilizată şi ca adverb, şi în calitate de conjuncţie subordonatoare (în ambele cazuri interogativ, direct sau indirect); restrâns, poate avea, ca subordonatoare, şi sens final („ca să", „cu scopul de a ").

quōcircā: formaţie de origine pronominal-prepoziţională, conjuncţia compusă de faţă – utilizată şi descompusă, prin tmeză, în elementele de bază: *quō/.../circā* – nu funcţionează niciodată ca subordonatoare sau adverbial, ci numai coordonatoare conclusivă, cu sporite valenţe consecutive: „drept/ca urmare", „în consecinţă", „iată de/pentru ce", „de aceea". Uzul ei este, practic, restrâns la epoca clasică.

B. ***SUBORDONATOARE***

1. ***COMPLETIVE***

a. *conjunctivale*: *ŭt(ī), nē, nē/.../nōn, quīn, quōmĭnus*

b. *interogative indirecte*: *-nĕ, nŭm, nonnĕ* (interogativa simplă); *utrum, -nĕ* (I) /.../ *an, -ne* (II) (interogativa dublă sau disjunctivă); *sī* (prin transfer)

c. *cu indicativul*: *quŏd*

Universitatea SPIRU HARET

2. ***CIRCUMSTANȚIALE***

a. *temporale*:
cŭm (+ INDICATIVUL/CONJUNCTIVUL)
dŭm, dōnĕc, quoad, quamdiu/quandiu
antĕquam, priusquam
post(eā)quam
ŭbĭ, ŭt (+ INDICATIVUL), *quandō; ŭbĭ/ŭt prīmum, cŭm prīmum, sĭmŭl* (± *ăc/atque*)

b. *cauzale*:
cŭm (+ CONJUNCTIVUL)
quŏd, quia, quŏniam, quandō, quandŏquĭdĕm, sĭquĭdĕm

c. *finale*:
ŭt (+ CONJUNCTIVUL)
nē, nē nōn, neue, neu
quō
quōmĭnus

d. *consecutive*:
ŭt (+ CONJUNCTIVUL); *quăm ŭt* (+ CONJUNCTIVUL)
ŭt nōn
quīn
nēdŭm

e. *modal – comparative*:
ŭt (+ INDICATIVUL)
uĕlŭt/ uĕlŭtī
sīcŭt/ sīcŭtī
quĕmadmŏdum
ăc
atque
ĕt (de regulă, cu elipsa verbului; uz restrâns)
} prin transfer de utilizare, de la conjuncțiile coordonatoare
quăm
quō
} de origine adverbială
ŭt sī
uĕlŭt sī
tam/nquam (± *sī*)
quăsĭ
proinde/perinde/aeque/nōn sĕcŭs ăc sī
proinde/perinde quăsĭ

f. *condiționale* (*ipotetice*):
sī (± *forte/autem/modo*)
sīn (± *autem*)
nĭsĭ (rar, *nĭsĭ sī*; ± *fortĕ/uērō*)
nī
sī nōn
quŏd sī/quodsī
quŏd nĭsĭ
dŭm
mŏdŏ
dummŏdŏ/dŭm mŏdŏ
dŭm nē
mŏdŏ nē
dummŏdŏ nē
sĭquĭdĕm

Universitatea SPIRU HARET

g. *concesive*: *quamquam*
cŭm (+ CONJUNCTIVUL)
ŭt (+ CONJUNCTIVUL)
quamuīs, *quamlĭbĕt*, *lĭcĕt* } de origine verbală (cf., *supra*, p. 319)
etsī
tămetsī
tămĕnetsī/tamen etsī
ĕtiamsī/ ĕtiam sī
sī (prin transfer sintactico-semantic)

MOŞTENIREA ÎN LIMBA ROMÂNĂ[*].

au: utilizare populară, restrânsă azi la sintagma conjuncţional-adverbială *au ba*, „sau nu" < lat. *aut* ; cf. arom. *a*.

ca < *quăm*: cf. sard., sicil. *ca*. [**]

că < *quŏd*: conjuncţia a fost moştenită cu certitudine în limba română (inclusiv în dialectele ei sud-dunărene: arom. *ko*, istrorom. *ke*) şi probabil în romanicele occidentale: în italiană, forma *che*, în franceză, spaniolă şi portugheză *que* nu par a proveni, după unii autori[***], din *quod*, ci din *quam* sau *quia*; corespondentul sard, respectiv sicilian al lui *che/que* este *ca*.

ci < *quĭd*, prin schimbarea completă a clasei morfologice; forma românească veche este *ce*.

când < *quandō*: arom. *kundu, cându, cân*; istrorom. *kond*; conjuncţia *cum* cu valoare temporală nu a fost moştenită în nici o limbă romanică.[****]

cum < *quōmŏdŏ*; cu valoare temporală, este atestat încă din epoca preromanică, unde îl concurează pe *quandō*, după cum o dovedesc numeroase texte creştine (începând chiar cu secolul al II-lea p.Ch.). *Quōmŏdŏ* – cu sau fără valoare temporală – este bine reprezentat în toate limbile romanice: în vechea italiană, în vechea spaniolă şi vechea franceză, succesorii lui *quōmŏdŏ* apar utilizaţi, ca şi *quōmŏdŏ* însuşi în latina târzie şi populară, după verbe de declaraţie (*uerba dēclārandī, dīcendī*),[*****] concurându-l astfel pe *quŏd* şi completiva infinitivală. În inscripţiile pompeiene apare atestată forma *como*.[******]

e (arhaic, dispărut ulterior) < *ĕt*; este atestat în textele de secol XVI; în aromână îi corespunde aceeaşi formă (*e*).

nici < *nĕquĕ*, mai curând decât *nĕc* (*-i* din *nici* nu se poate explica dintr-o formă latină terminată abrupt într-o oclusivă surdă; mai probabilă ne apare lărgirea corpului fonetic a lui *nĕc* cu un *-e* analogic: **nĕcĕ*, cu atât mai mult cu cât descendentul românesc al labiovelarei *qu* este *p*. După Al. Rosetti (*ibid*.), succesorul lat. *nĕc* ar fi *ni* (dispărut azi din uz), în vreme ce *nici* ar proveni din *nĕquĕ*.

să < *se* (atestat în surse de latină vulgară) < *sī*. În româna veche (secolul al XVI-lea) apare forma *se* cu valoarea condiţională din latină, ca şi în cazul suc-

[*] Pentru detalii, cf. Al.Rosetti, *op.cit*., 162; Ovid Densusianu, *op.cit*., 126-127, § 90.
[**] Posibil şi din *quia* în sardă, respectiv siciliană, după ipoteza lui Densusianu, *op.cit*. 127, § 90.
[***] A se vedea Ovid Densusianu, *ibid*. (şi p.126).
[****] Ovid Densusianu, *ibidem*.
[*****] Detalii şi exemplificări apud Ovid Densusianu, *ibid*.
[******] Al. Rosetti, *ibid*.

Universitatea SPIRU HARET

cesorilor romanici occidentali ai lat. *sī*: *spune-mi se crezi*, „spune-mi dacă crezi”.[*] Ulterior, în română, conjuncția s-a gramaticalizat, devenind o marcă modală, respectiv a conjunctivului. Aromâna prezintă formele corespondente *se* şi *si*.

şi < *sīc*, prin schimbarea clasei morfologice.

IV. **INTERJECȚIA**

DESCRIERE, TRĂSĂTURI SPECIFICE, ROL MORFOSINTACTIC. Din clasa generală a unităților morfologice neflexibile sau invariabile, interjecția este limpede că ocupă şi delimitează un teritoriu propriu, mult mai puțin accesibil decât în cazul celorlalte neflexibile[**]. Față de acestea din urmă, interjecția constituie, în cel mai înalt grad, rezultatul unei duble evoluții:

a) **spontane**, ca marcă lingvistică a afectivității

Prin intermediul ei se pot exprima:

– un sentiment oarecare, cu încărcătură pozitivă şi/sau negativă, uneori aceeaşi interjecție oferind expresie unor stări afective contrarii; pentru latină, câteva exemple:

ā, āh, „a!”, „ah!”

ēheu, „vai!” (redus adesea la *heu*, „id.”)

ĕhŏ (amplificat *ĕhŏdŭm*), „o(h)!”, „a(h)!”, „vai!”

eī/hei, „vai!”, „o(h)!”

hĕm, „a(h)!”, „o(h)!”, „aha!”, „ă?!”, „hm!”

ō/prō(h), „o(h)!”, „a(h)!”

uae, „vai!”, „ah!”

– un act de voință (mai puternică sau mai atenuată), un îndemn, o indicație/ invitație, o chemare/ solicitare, o confirmare:

ĕhŏ (amplificat *ĕhŏdŭm*), „(h)ei!”, „alo!”

eccĕ (obscur ca formație: nu este exclusă originea morfologică < *em/n* + particula deictică enclitică *-cĕ*, prin asimilare ca urmare a sudării), „uite!”, „na!”, „poftim!”, „iată”

ēn, „uite”, „iată”, „poftim”; „ei bine”, „hai” (mai ales în sintagmă interjecțională – sau locuțiune interjecțională – cu *ăgĕ*).

heus, „hei!”, „alo!”

– imitații ale unor zgomote din natură, din ambianța familiară a omului sau sunete fiziologice; în acest ultim caz, este vorba de categoria particulară a onomatopeelor:

tax, „plici!” (se imită zgomotul biciului)

tux, „pleosc!”

tuxtax, „poc-poc!” (Plautus, *Persa* 265)

tax pax, „bum-bum!” (Nævius apud Charisium 329, 12); nu este cazul să considerăm[***] interjecția onomatopeică *pax* drept un împrumut din greacă, întrucât ea formează pereche sonoră imitativă cu *tax* şi *tux*, ipoteza originii greceşti fiind superfluă, latina oferind prin ea însăşi un cadru explicativ suficient în cazul unor atari lexeme.

---

[*] Exemplu preluat de la Ovid Densusianu, *ibid*.

[**] Ioana Costa, *op.cit*., 19: din punctul de vedere al legilor fonetice şi al interpretărilor în general.

[***] Ca în *ILR*, I, 47.

Universitatea SPIRU HARET

Interjecţiile din categoria celor **spontane** pot fi numite şi **primare**, întrucât înapoia lor nu se situează nici o altă categorie/clasă morfologică. Ele cuprind, cum am arătat mai sus, variante tipologice pe care le putem denumi, în funcţie de încărcătura semantică pe care o poartă, interjecţii afective, indictive, apelative, confirmative, onomatopeice etc.

b. **gramatical-morfologice**

Prin schimbarea clasei morfologice, părţi de vorbire, care au continuat să evolueze ulterior în conformitate cu legile proprii categoriilor respective, au devenit la un moment dat invariabile, deci neflexibile, ca urmare a unei împietriri datorate excesului de încărcătură semantică – respectiv, de afectivitate – acumulat în contexte particulare. Specializându-se în exprimarea directă, chiar plastică, a afectivităţii, fostele părţi de vorbire flexibile au devenit invariabile, depărtându-se complet de originea şi funcţionarea lor normală. Astfel de interjecţii, indiscutabil mai recente în limbă faţă de celelalte, care aveau un caracter spontan-exclamativ (desigur, şi inventarul acelora se putea îmbogăţi, în timp, prin noi creaţii, analoge sau independente), pot fi denumite **secundare**.

Distingem la acest nivel 2 tipuri, în funcţie de originea lor morfologică:

1. formate *în interiorul limbii latine*

1.1. de origine nominală

– simple: *hercŭlēs/hercŭle/hercle*, „pe Hercules!"; provine din transformarea cazului N, respectiv V, într-o interjecţie invocativă; presupunerea unui verb-predicat în corelaţie cu substantivul *hercŭlēs*, într-o propoziţie de tipul *Ită mē Hercŭlēs iŭuet/ amet!*, „aşa să mă ajute Hercules!", este posibilă, dar nu obligatorie; *pŏl*, „pe Pollux!", este o altă interjecţie rezultată din transformarea unui substantiv propriu, nume de zeu (*Pollux*) aflat originar la V sau la N sg; ca şi precedenta, se utilizează exclusiv în formule de jurământ.

– compuse prin sudare: *mehercŭlēs/mehercŭlē* (şi în grafie separată: *mē hercŭlē/mehercle*), „pe Hercules!", „zău", „pe cinstea/legea mea!", formulă de jurământ tipic şi exclusiv masculină; şi aici, presupunerea verbelor *iŭuet/amet* („aşa să mă ajute/să mă iubească", „aşa să-mi dea") nu este obligatorie, deşi, teoretic, este posibilă; *ēcastor*, „pe Castor!", „zău", „pe legea mea!" (< *ē[h]* + *Castŏr*, fratele geamăn al lui Pollux, fiii lui Iuppiter), jurământ tipic şi exclusiv feminin, cu motivaţie incertă; teonimul e posibil să fi fost la V, mai curând decât la N sg; *ĕpŏl/ĕdĕpol* (< *ĕ[= eh?]* ± *dē* + *pŏl* < *Pollux*, prin segmentare haplologică a teonimului în jurăminte, cf. *supra*), „pe Pollux!"; *mēdius Fidius* (sau, cu o altă grafie, *mēdius fidius*), „pe legea mea!", „pe cinstea mea!", formulă complexă, o veritabilă propoziţie care a fost reconstituită în întregime astfel: *[ĭtă] mē dius Fidius [iŭuet/amet]!*, „aşa să-mi ajute zeul bunei Credinţe!" (= zeul Fidius, divinitate specific romană, fiu al lui Iuppiter, identificat cu divinitatea agrară umbro-sabină *Sēmō Sancus* – de unde şi dubletul *Fidius Sancus* –, ulterior cu Hercules, având un templu pe *Quirīnālis mons*).

1.2. de origine verbală

După cum s-a arătat[*], legătura dintre modul imperativ al verbelor (active, desigur) şi interjecţie este evidentă în toate limbile IE şi, prin urmare, ea trebuie presupusă şi în limba-sursă, IE comună. Motivaţia prioritară este de ordin semantic: ca şi cazul V al numelor, imperativul implică şi exprimă un apel, o chemare la ordin, mai fermă sau mai atenuată. Din punct de vedere formal, atât imperativul,

[*] *ILR*, I, 185.

Universitatea SPIRU HARET

cât şi vocativul se construiesc pe tema pură, nesufixată (respectiv, fără desinenţe cazuale). Următoarele imperative (II sg, dar şi pl.) ale timpului prezent au devenit interjecţii:

ēm „iată, uite!”, „na!” (< *ĕmĕ*, „cumpără!”, „câştigă!”, „ia!”)

ăgĕ (amplificat, *ăgĕdŭm*: cf., ca tip de formaţie, *supra*, p. 328, *ĕhŏdŭm*), „hai!”, „curaj!”, „ei bine!”, „ah!”; „fie”.

ăgitĕ (amplificat, *ăgitĕdŭm*), „haideţi!”, „ei bine!” (şi celelalte sensuri ale lui *ăgĕ*). Rămâne, ca şi în limba română (*hai-haideţi*), perceptibilă distincţia de număr în adresare (*ăgĕ* pentru singular în general, *ăgĭtĕ* pentru plural), ca urmă vizibilă a originii verbale a interjecţiei; totuşi, sunt atestate şi forme de aparent dezacord, în realitate de fază pietrificată a interjecţiei (*ăgĕ/.../ăbĭtĕ*, „hai, îndepărtaţi-vă!”)[*].

ī, „hai!” (propriu-zis, „cară-te!”, „du-te!” < *eo, īrĕ*).

iŭbē, „rogu-te” (< *iŭbeo, -ēre*), în latina târzie, utilizat în exprimarea rugăminţilor sau a cererilor.

uĭdē, „vezi”, „uite!” (< *uĭdeo, -ēre*).

După cum am menţionat la începutul capitolului (*supra*, p. 329), interjecţiile de origine verbală întăresc întotdeauna verbul la imperativ, absenţa acestuia din urmă, dacă are loc, lăsând uşor de presupus anterioara lui prezenţă[**].

2. *împrumuturi* din greacă

Intrarea unor atari împrumuturi – motivabile poate prin exotismul lor, creând o impresie de eleganţă şi/sau de snobism (ca, de altfel, în cazul oricăror împrumuturi, indiferent de spaţiu ori de timp, ca şi de clasă morfologică) – a avut loc permanent în limba latină, începând din epoca arhaică şi până la sfârşitul Antichităţii. Desigur, circulaţia şi durata lor de utilizare au fost variabile, depinzând nu doar de vechimea intrării în latină, ci şi de opţiuni de gust sau de modă, de sfera socială a utilizatorilor etc. Unele împrumuturi au pătruns evident pe cale strict cultă, prin intermediul textelor literare (comedie, tragedie, literatură etico-filosofică etc.), altele fără legătură cu literatura, dar prin intermediul unor forme instituţionalizate: şcoala (mai exact, învăţământul, inclusiv în forma lui superioară, cel retoric), armata, arte şi meserii, întreceri sportive, comerţ etc. Atestările oferite de texte pot reprezenta repere de cronologie relativă, implicând în mare epoca intrării unor astfel de împrumuturi în limba latină[***]. Iată lista principalelor interjecţii de origine greacă:

attăt (formă redusă), *attătae/attătē, attatatae* < ’αττατα῀ι, „ah!”, „vai”, ’αττατα῀ιττα, „id”. Este o interjecţie care exprimă durerea şi suferinţa (în poezia tragică greacă), uneori parodiate (la Aristophanes). În poezia latină, atestări notabile la Naevius, Plautus, Terentius şi Cato. De altfel, la Plautus apar atestate, în exclusivitate sau nu, aproape toate interjecţiile de origine greacă. În cazul interjecţiei de faţă, se remarcă o modificare de semantism, ea exprimând sau sugerând mirarea şi admiraţia, iar nu sentimente negativ conotate, ca în greacă.

băbae < βαβαί, „oh!” (de regulă repetat: βαβαὶ βαβαί, „oh! oh!”) exprima în greacă admiraţia şi uimirea; cunoaşte o largă răspândire în textele literare greceşti, inclusiv în dialogurile filosofice (Platon, Khrysippos, Euripides, Aristophanes etc.). În latină şi-a păstrat semantismul originar, exprimând, în plus, şi aprobarea: „foarte bine!”, „minunat!”. Apare atestat la Plautus şi la Petronius.

[*] Exemplu preluat din *ILR*, I, 186.

[**] Cf. şi *ILR*, I, 186.

[***] A se vedea şi *ILR*, I, 45, 47.

Universitatea SPIRU HARET

(h)ĕĭă/(h)ēĭă < εἶα, interjecție de încurajare în greacă („hai, curaj!", „curaj!"), uneori şi de îndemn („ei bine, hai!"), foarte răspândită. În latină, ea şi-a păstrat semantismul de origine (încurajare/îndemn), la care l-a adăugat şi pe cel de surpriză/mirare („o!", „a!"). Apare în poezia arhaică în special (Ennius, Terentius), sporadic şi în cea clasică şi postclasică (Vergilius, Valerius Flaccus).

eu < εὖ servea în greacă şi ca adverb, şi ca interjecție, în ultimul caz având în mod special o valoare hortativă („bine! hai!"). În latină s-a dezvoltat cu un semantism particular, acela al aprobării admirative: „bine!" „foarte bine!", „bravo!". După mărturia lui Priscianus, interjecția ar fi exprimat şi sunetele fiziologice ale râsului („ha! ha!"), căpătând astfel o valoare onomatopeică. Pentru valoarea de bază, există numeroase atestări la Plautus şi Terentius.

eugĕ, amplificat prin compunere şi sudare *eugĕpae* < εὖγε/εὖ γε, respectiv εὖγε παῖ; primul etimon, cu grafie variabilă, funcționează şi ca adverb, în ambele situații exprimând acelaşi sentiment de uimire admirativă: „de minune!", „perfect!", „bravo!", uneori în registru ironic; apare şi repetat, chiar de trei ori (εὖγε, εὖγε sau εὖγε, εὖγε, εὖγε); cel de-al doilea etimon conține şi vocativul substantivului παῖς, „copil": „bine, copile", „bine, măi". Semantismul s-a păstrat nemodificat în latină (atestări la Plautus şi la Terentius, dar şi, izolat, ulterior, în epoca postclasică, la un Persius I, 50, substantivizat: *euge tuum*, „bravo-ul tău"); *eugepae* pare a fi un hapax plautin*.

papae < παπαῖ, „ah!", „oh!", „vai!", interjecție cu polisemantism în greacă, unde exprimă în mod predominant un sentiment de durere (fizică şi morală), de suferință, dar şi o stare de uimire sau chiar de bucurie, putând apărea repetată, din rațiuni de expresivitate (παπαῖ παπαῖ sau παππαπαππαπαῖ, cu modificări fonetice rezultate din sudare). În latină, semantismul s-a concentrat pe ideea de admirație: „ah, da!", „o-la-la!", „ei, drăcie!". Uzul interjecției este restrâns la poezia comică (Plautus, Terentius).

pax <πάξ, „linişte!", „ajunge!", „destul!"; cunoaşte şi în greacă atestări restrânse (în uz doar la poeții comici, şi acolo apărând rar). Confuzia cu substantivul latin omonim – deşi, prin semantism, interferent cu interjecția şi putând să o ranforseze – i-a limitat uzul, astfel încât interjecția greacă, şi aşa puțin răspândită, a fost întrebuințată sporadic, doar în poezia comică (atestări la aceiaşi Plautus şi Terentius).

sophos < σοφῶς: adverbul grecesc apare utilizat şi ca interjecție exclamativă de aprobare, cu sensul: „perfect!", „excelent!", uzul ei fiind relativ târziu; astfel se explică faptul că, în latină, utilizarea împrumutului grecesc (ca interjecție) cunoaşte atestări doar în epoca imperială (Martialis, Petronius, Ennodius), cu acelaşi fenomen al substantivizării ca şi în cazul lui *euge* (Martialis, Ennodius): „aplauze", „strigăte de bravo".

tatae < ταταί, variantă pentru τοτοῖ, τοτοτοῖ, „vai!", „ah!", „oh!" (strigăt de durere); cu aceeaşi valoare în latină, la Plautus, suplimentar şi cu conotații pozitive (bucurie, surpriză): „aha!", „a, da!", „ei!" etc.

Pe o poziție aparte se situează interjecția *ăpăgĕ*, care reprezintă în latină forma nemodificată a interjecției greceşti corespunzătoare, ἄπαγε. La origine, ea constituia imperativul prezent activ II sg al verbului 'απάγειν, „a mâna", „a duce",

---

* Ca şi *euax*, al cărui etimon grecesc nu există; interjecția reprezintă, după toate probabilitățile, o creație plautină cu sonoritate tipic grecească, după modele ca: βαβαιάξ, παπαιάξ etc. (*ILR*, I, 47). A se vedea comediile *Bacchides,* 247 şi *Casina* (*pluribus locis*).

Universitatea SPIRU HARET

formă ce a continuat să rămână în uz şi după ce s-a specializat în exprimări injurioase, de tipul ἄπαγε (± ἑαυτόν), „îndepărtează-te", „du-te", „cară-te", cu indicarea direcţiei: ἄπαγε ες μακαρίαν, „du-te-n fericire" (= „du-te dracului", la Aristophanes), απαγε ες κόρακας, „du-te la corbi" („du-te naibii", *ibid.*, plus alte atestări). Interesant este faptul că, pătrunsă în latină ca o simplă interjecţie, *apage* nu şi-a pierdut semantismul verbal, astfel explicându-se utilizarea în dependenţă cazual-sintactică a unor complemente, la AC sau ABL: *ăpăgĕ istās/.../sorōrēs*, „lasă-mă în pace cu surorile astea", „dă-le dracului pe surorile astea" (Plautus); *ăpăgĕ tē ā mē*, „piei din faţa mea" (id.); *ăpăgĕ/.../sălūtem*, „ducă-se naibii sănătatea" (id.) etc. Prin alăturarea şi, apoi, sudarea conjunctivului *sīs*, s-a ajuns la o interjecţie nouă, mixtă, greco-latină, cu uz de asemenea frecvent în poezia comică: *ăpăgĕ sīs/ ăpăgĕsīs*, „cară-te", „du-te", „las-o naibii", „dă-o dracului" etc. (Plautus, Terentius).

RECŢIUNEA INTERJECŢIEI? Dependenţa cazual-sintactică a altor părţi de vorbire faţă de interjecţie este un fapt izolat. Am constatat-o în cazul unor interjecţii împrumutate din greacă, întrucât şi în latină ele îşi păstrează valoarea verbală originară: este cazul cel mai cunoscut al lui *ăpăgĕ* (cf., *supra*). Pentru interjecţiile proprii latinei, s-au semnalat cazuri de recţiune – cel puţin în aparenţă – după *em, pro* şi *uae*.

Originea verbală a lui *em* justifică utilizarea unui complement în AC, cu valoare de obiect: *em causam cur/.../*(Cicero), „iată pricina pentru care/.../". De aici şi uzul cazului D, pentru a indica destinatarul (obiectul indirect): *em tĭbĭ mălĕ dictīs prō istīs* (Plautus), „na-ţi, pentru vorbele astea rele (ale tale)". Dar *em* poate fi utilizat şi absolut, ca interjecţie pură, fără recţiune: *em, illae sunt aedēs* (Plautus), „uite, aia e casa"; *em, quid ais*? (Terentius), „ah, ce spui?" etc.

Pe de altă parte, *prō/prōh* se utilizează indiferent de un caz anume, astfel încât este eronat a vorbi de recţiune în legătură cu el. Diversele exemple pe care le posedăm indică fie un vocativ independent de *prō(h)*, ca în *prō dīī immortālēs* (Cicero), „oh! zei nemuritori!", *prō Iŭppĭter* (Terentius), „oh! Iuppiter!" etc., fie un acuzativ exclamativ, de asemenea independent sintactic de interjecţie, ca în: *prō deum hominumque (fidem)* (Terentius, Cicero), „ah! pe credinţa-n zei şi oameni!", „pe zei şi pe oameni!". După cum s-a arătat*, este inutilă presupunerea unui verb (de tipul *obtestor, iuro, imploro* etc.) pe lângă construcţii morfosintactice atât de vechi, de tipul *me miserum*! Adăugarea unei interjecţii (*ō, heu, ĕdĕpŏl, ēcastŏr, herclĕ*) pe lângă un acuzativ exclamativ nu înseamnă recţiunea interjecţiei, câtă vreme aceasta din urmă poate lipsi. O interjecţie precum *ō* s-a adăugat fie la un acuzativ exclamativ (celebru este exemplul vergilian *ō fortūnātōs/.../ agrĭcŏlās, Georg*. II, 458), fie la un nominativ cu aceeaşi valoare (la fel de cunoscut este exemplul horaţian: *ō fortūnātī mercātōrēs*, *Sat*. I, 1, 4).

Singura interjecţie pentru care se poate presupune un regim cazual (deci, o recţiune) relativ constant(ă) a fost *uae*, „vai!", „oh!", prin care se exprima nemulţumirea, compătimirea, în general reacţia verbală la o durere, indiferent de natura ei. În latina clasică şi târzie, interjecţia se întâlneşte utilizată şi în mod absolut, fără dependenţa sintactică a unui substantiv (ori a unui echivalent al acestuia) de interjecţie: *Mantua, uae, nimium uicina Cremonae* (Vergilius), „Mantua, ah, prea

---

* *ILR*, I, 277.

Universitatea SPIRU HARET

vecină cu Cremona"; *uae, quī dīcĭtis* (Hieronymus), „vai [vouă, celor] care ziceți".* Atunci când prin intermediul acestei interjecții se intenționa exprimarea unei amenințări, uneori neînsoțite de alte nuanțe şi destul de puternice, substantivul şi/sau înlocuitorii săi puteau intra în raporturi de dependență sintactică de interjecția respectivă care, în atari circumstanțe, era resimțită ca un verb autentic. De aici o aparență recțiune, cu AC (rar) şi cu D (cel mai frecvent). Pentru aşa-zisul complement în AC al interjecției *uae* se poate presupune, însă, valoarea relațională a cazului asociat înterjecției: *uae tē* (Plautus, *Asin*. 481), „vai (în legătură cu = de) tine!"; *uae mē* (Seneca, *Apok*. 4, 3), „vai (în legătură cu = de) mine!". În această situație, semantismul amenințării se dovedeşte destul de atenuat. El este însoțit de nuanța compătimirii şi atunci când interjecția apare urmată de un nume sau înlocuitor al lui aflat la cazul D: *uae mĭhĭ* (Terentius), „vai mie!"; *uae mĭsĕrō mĭhĭ* (Plautus), „vai nenorocitului/nenorocitul de mine!"; *uae tergō meō* (Plautus), „vai de spinarea mea!"; *uae uictīs* (Titus Livius), „vai de cei învinşi!" În toate exemplele citate, este posibilă presupunerea unui verb declarativ, de tipul *dīco, praedīco*, „spun dinainte", „te avertizez" etc., de unde valoarea recțională a relației dintre interjecție şi numele dependent de ea, după dispariția verbului (**uae dīco tibi* > *uae tĭbĭ*) sau în condițiile încărcării interjecției cu un rol funcțional atipic ei, cel verbal.

MOŞTENIREA ÎN LIMBA ROMÂNĂ. Produs morfologic al unei reacții generalmente spontane prin caracterul ei excepțional afectiv, interjecția este greu de presupus că a putut rezista în procesul transformării latinei în limbile şi dialectele romanice. Aici, ea s-a refăcut intern, prin mijloacele specifice fiecărei limbi şi la date diverse. Unele se creează şi azi, sub ochii noştri: este vorba în special de interjecțiile imitatoare de sunete diverse, aşa-numitele onomatopei, cea mai productivă categorie interjecțională. Nu este exclus, totuşi, să descoperim – fie şi surprinzător – perpetuarea în română a unei străvechi şi constant utilizate interjecții, exact aceea (şi unica, de altfel) întrebuințată pentru a exprima compătimirea (ironică sau nu) şi, respectiv, amenințarea: lat. *uae*, cu pronunțarea bilabială a semiconsoanei *u*, transformată în consoană fricativă labiodentală sonoră, *v*, va fi fost moştenită, cu păstrarea diftongului (fapt rar petrecut în latina populară), sub forma rom. *vai*.

Alte cazuri similare nu ne sunt cunoscute.

* În acest exemplu, presupunerea unui pronume personal ca *uōbīs* este atât de facilă, încât nici nu îl mai face necesar, spre deosebire de echivalentul aceleiaşi formulări în limbile romanice.

Universitatea SPIRU HARET

CONCLUZII GENERALE

Evoluția morfologiei latine a cunoscut, reduse la esențial, trei mari **direcții de dezvoltare**, proprii aproximativ unui mileniu şi jumătate de existență vie, istorică , a acestui idiom IE antic:

1^0 **expansiunea lingvistică**

Proporțional cu expansiunea istorică a statului roman, a instituțiilor şi administrației acestuia, limba în ansamblul ei şi morfologia în particular au cunoscut o dezvoltare a tuturor compartimentelor funcționale, ceea ce a avut drept rezultat punerea la punct, în timp, a unui mecanism morfosintactic din ce în ce mai perfecționat, capabil să răspundă, progresiv, în mod superior, tuturor necesităților de comunicare ale unei societăți aflate într-o constantă şi complexă creştere şi diversificare economică, social-politică, instituțională, culturală, demografică.

2^0 **progresul lingvistic**

S-a manifestat prin rezultatele finale ale evoluției istorice a latinei, atât la nivelul cult, cât şi la acela al exprimării vii, orale, directe. Progresul lingvistic pe care l-a cunoscut idiomul inițial al Romei, apoi al întregii lumii civilizate europene şi extraeuropene (un adevărat *commonwelth* al romanității oficiale, înglobând şi teritoriile originar nelatinofone), poate fi definit prin următoarele trei trăsături de bază, la nivelul în special al morfologiei:

a) simplificarea flexiunii şi, de aici, a exprimării

b) sistematizarea flexiunii, pe tipuri şi paradigme: tendința spre anulare a anomalismelor (formele „neregulate", „supletive" etc.)

c) clarificarea generală a exprimării, realizată printr-o permanentă înnoire a mijloacelor de expresie (morfologică şi, în egală măsură, sintactică)

3^0 **eficacitatea comunicării** prin intermediul latinei

Greaca vorbită în Antichitate s-a perpetuat ulterior numai pe teritoriile originar elenofone ale indo-europenității, şi anume exclusiv în Peninsula Helladică şi în insulele aferente. Expansiunea antică a limbii greceşti în afara acestui spațiu – în Asia Mică, în Egipt, în sudul Italiei şi în Sicilia, în sudul Galliei şi al Hispaniei, spre a numi reperele geografice cele mai importante – s-a dovedit, în mileniul întâi al erei noastre, neviabilă. Greaca antică nu s-a perpetuat sub forma unei complexe şi unitare familii de limbi neogreceşti. Ea şi-a rămas sieşi suficientă. Închisă în spațiul ei propriu, devenit rapid acela al unei religii victorioase – creştinismul în aria lui orientală –, şi aici greaca (medie) fiind puternic concurată de idiomul slavilor creştinați spre sfârşitul aceluiaşi mileniu. Închiderea porților Academiei de la Atena (529 p. Chr.) din ordinul împăratului Iustinianus a însemnat, mai devreme sau mai târziu, închiderea limbii greceşti, intrate deja în faza sa medie de evoluție, între fruntariile credinței lui Hristos, de la care a început şi pentru noi o lume nouă.

Universitatea SPIRU HARET

Cu totul alta a fost situaţia limbii latine. Ea s-a deschis tot timpul tuturor şi oricărei forme de comunicare, fără să se lase în vreun fel dominată de acestea. Nu creştinismul a „înghiţit" limba latină, transformând-o într-o unealtă a vorbirii rapide şi perfect inteligibile, ci invers, latina s-a deschis în faţa creştinismului, i-a permis să se comunice, l-a „comunicat", cum „comunicase" anterior şi atâtea alte experienţe cultural-literare, filosofice, politice, religioase etc. Latina a înglobat, deci, fenomenul creştin, l-a transformat într-unul din sectoarele ei de cel mai înalt interes. Latina nu a încetat să fie ea însăşi, ceea ce fusese şi înainte de experienţa creştină.

Dacă trăieşte şi azi, în substanţa şi expresia limbilor neolatine, toate îngemănate şi vii, este pentru că latina s-a multiplicat în oglinzile Istoriei, rămânând însă peste tot şi pentru totdeauna ea însăşi, cu întreaga ei structură genetică şi faptură interioară, repetată în spaţii geografice diverse. Latina este prima şi ultima, adevărata pasăre Phoenix a Istoriei.

Universitatea SPIRU HARET

TEXTE APLICATIVE

Texte alese ca exerciții de traducere pentru:

D. RECAPITULAREA PRONUMELOR

1. PRONUMELE PERSONALE, REFLEXIVE, POSESIVE

SOCIETAS LEONIS

Vacca, ouis, capella societatem cum leone faciunt et ceruum uasti corporis capiunt. Tunc leo ceruum in quattuor partes diuidit et dicit: „Ego primam partem tollo, quia leo sum; secundam uos mihi tribuetis, quia uobis socius sum; tertia erit mea, quia plus ualeo; quartam nemo uestrum sine magno periculo tangere potest".

EPISTULA

Paulus Lucio salutem dat.
Si tu uales, bene est; ego ualeo. Tua epistula me ualde delectauit et mihi bonam spem de te dat; memor enim mei es et mea consilia tibi semper in animo sunt. Te iterum atque iterum de ualetudine tua admoneo et antiquum prouerbium tibi commendo: sibi imperare maximum imperium est.

2. PRONUMELE DEMONSTRATIVE

HOMO ET NATURA

Natura nobis amorem indidit mutuum et sociabiles fecit. Ex illius imperio omnia habemus in commune. Illi animalia parent, illam homines magistram uitae existimant. Itaque ille Terentianus uersus semper in pectore et in ore sit: Homo sum, nihil humani a me alienum puto.

SOLON ET CROESUS

Solon multas terras peragrauit. Postremo Sardes peruenit, ubi Croesus regnabat. Rex ipse Solonem ad colloquium uocauit: „Dic, hospes, inquit Croesus, quis omnium hominum tibi felicissimus uidetur?". Solon non ipsum regem nominauit, sed Tellum Atheniensem. „Qua de causa istum Atheniensem felicissimum nominas et istius uitam laudas?" dixit rex. Solon respondit: „Non modo Tellus omnibus uirtutibus ornatus erat, sed etiam filios bonos habuit. Illorum probitatem et patriae amorem omnes ciues laudant".

MULIER VIDUA ET SUAE FILIAE

Mulier uidua duas filias habebat et eas ad cantum galli e somno excitabat. Filiae la-bore defatigatae eum gallum occidere parant: cantus eius matrem e somno exci-tabat; is ergo causa mali erat. Sed, postquam gallum occidunt, nihilo earum uita felicior est. Immo, uidua horam ignorans, maturius nunc filias excitat et eis somnum abrumpit.

Universitatea SPIRU HARET

3. **PRONUMELE RELATIVE, INTEROGATIVE ŞI NEHOTĂRÂTE**

SACRIFICIA GALLORUM

Natio Gallorum est admodum dedita religionibus. Ob eam causam ii qui sunt affecti grauioribus morbis, qui in proeliis sunt, et quorum uita in periculo est, pro uictimis homines deis immolant. Ingentia simulacra habent, quae uiuis hominibus complent quibusque ignem supponunt. Quem nostrum haec sacrificia non terrent? Quid crudelius hac saeuitia est?

TITUS MANLIUS TORQUATUS

Galli, qui prope Anienem fluuium castra habebant, Romanum aruum, quod fertilissimum erat, occupare cupiebant. Exercitus Romanus, cuius fortitudo nota erat, in citeriore ripa fluuii consistit. Hostes, quorum animus magnus erat, sed quibus superbia similis fuit, ponti appropinquauerunt. Gallus, cui erat eximia corporis magnitudo, in uacuum pontem processit et uoce minanti dixit: „Quis uestrum mecum pugnare audet? Quos milites Romani habent?" . Cui obuiam fuit T. Manlius, qui cepit arma quae sodales ei porrigebant et in pugnam processit.

MARCUS VALERIUS CORVUS

Bello Gallico, Gallus quidam ad aciem Romanorum processit et dixit: „Optimum quemque uestrum ad pugnam prouoco. Quicumque euentus pugnae erit, populus cuiusque nostrum eum accipiet. Quaelibet pugna mihi grata est. Si quis uestrum fortis est, ad pugnam ueniat!". Aliquis Romanorum, cui nomen Valerius erat, armatus procedit. Pugna incipit. Repente coruus in galea Valerii insedit et quidquid Gallus facere uult, ei se opponit. Tandem Valerius Gallum obtruncat. Romani Valerium Coruum quoque appellauerunt. Itaque in quouis casu probata sunt uerba cuiusdam: „Fortuna audaces iuuat".

E. **RECAPITULAREA VERBULUI**

1. **VERBUL *SUM, ESSE, FUI* ŞI COMPUŞII SĂI**

AMICUS MEUS

Paulus, amicus meus, filius fabri est. Paulus discipulus sedulus est et libros amat. Tu quoque, Quinte, discipulus sedulus es. Laeti sumus, nam magister diligentiam nostram laudat. At uos, Sexte et Aule, pigri estis et ideo magister pigritiam uestram castigat. Amici mei discipuli impigri sunt.

MAGISTRATUS ROMANORUM

Apud Romanos multi magistratus erant. Praetor iudiciis praeerat. Consul negotiis reipublicae in senatu atque foro intererat. Consul interdum, reipublicae officiis coactus, Roma aberat. Tribuni plebis contra patrum potentiam plebeiis aderant. Veterum magistratuum Romanorum austeritas multum moribus proderat.

BELLUM TROIANUM

Graeci et Troiani diuturnum bellum gesserunt quod Helena, uxor Menelai, praeda Paridis fuit. Huic bello multi duces Graecorum interfuerant. Exercitui Graecorum Agamemno praefuit. Dux autem Troianorum Hector erat. Achilles quoque bello aderat, qui tamen ob iram contra Agamemnonem diu a pugnis afuit.

Universitatea SPIRU HARET

Milites, qui ignorabant qui esset euentus belli, in maximis periculis inerant. Troiani Graecos superauissent nisi Iuno et Minerua eis infestae fuissent. Quarum ira tanta fuit, ut Troianis multum obfuerit. Aeneas et pauci Troianorum, qui bello superfuerant, in Italiam uenerunt et nouam urbem condiderunt.

LEONIDAS

Leonidas apud Thermopylas trecentos milites retinuit quibuscum angustias defendere posset. Ante pugnam Leonidas militibus dixit: „Hodie patriam seruare poteritis! Persae fortitudinem uestram superare non possunt neque poterunt: in angustiis magnus numerus militum non prodest. Nemo sine periculo gloriam obtinere potest". Fortitudo et tela eis prodesse potuissent, nisi unus Graecorum proditor fuisset. Sed nihil fortitudo, nihil arma Graecorum prosunt, nam proditione Persae Leonidam et Graecos superare et necare potuerunt.

2. FLEXIUNEA NOMALĂ ACTIVĂ. TEMA DE PREZENT

VIRGINES VESTAE

Numa Pompilius, uir inclita iustitia et religione, regnum post Romulum obtinet. Hic Vestae aram consecrat et quibusdam uirginibus dat curam seruandi ignem perpetuum. Rex enim initio his uirginibus dixit: „Seruate ignem perpetuum Romae et monete omnes ciues ut in templo Vestae taceant et immolent. Nisi ignem perpetuum seruabitis, uos deae Vestae deuouebo". Hae uirgines iussis regis parebant et in altaribus deae ignem diligenter curabant ut homines eas semper honorarent et laudes ciuium mererent. Ciues Romae inter se certabant amare deam Vestam et imperiis Vestalium parere.

SEDITIO GLADIATORUM

Dominus Spartacum ex captiuo gladiatorem facit. At ille gladiatoresque omnes pro sua libertate, non pro uoluptate spectatorum dimicare cupiunt. Gladiatores cum Spartaco ex ludo profugiunt et Vesuuium montem conscendunt. Ibi multi serui fugitiui, nonnulli etiam ingenui, ex agris affluebant. Contra exercitum dominorum prospere pugnabant. Tantillum obfuerat quin praetorem Romanum Spartacus caperet.

3. FLEXIUNEA NOMALĂ ACTIVĂ. TEMA DE PERFECT

EXEMPLUM AMORIS PATRIAE

Quintus et Camillus et Ahala uim iracundiamque populi incitati susceperunt; damnati sunt comitiis centuriatis. Cum in exsilium profugissent, idem populus in patriam eos reuocauit. Non modo non imminuerat calamitas clarissimi nominis eorum gloriam, sed etiam honestauerat. Optabilius erat tamen cursum uitae sine dolore et sine iniuria confecisse.

MILTIADES COLONIAM CHERSONESUM CONDIT

Post pugnam apud Marathonem qua Athenienses Persas superauerant, Miltiades plures naues obtinuit quibus coloniam Atheniensium in paeninsulam Chersonesum deduxit. Cum ibi aduenisset, Miltiades breui tempore copias barbarorum disiecit totamque regionem, quam petiuerat, occupauit. In ea re non minus prudentia Miltiadem quam felicitas adiuuit. Nam cum exercitus hostium uirtute sua

Universitatea SPIRU HARET

et militum deuicisset et eorum urbes cepisset, summa aequitate res constituit atque ipse ibidem manere decreuit. Expugnauisse Chersonesum ibique firmam coloniam condidisse magna gloria Miltiadis fuit.

4. FLEXIUNEA NOMALĂ MEDIO-PASIVĂ

SECESSIO PLEBIS ROMANAE

Romani plebeii multum a patriciis, hominibus diuitibus, premebantur. Paucorum arbitrio omnia agitabantur; Romani plebeii sedibus suis pellebantur et uitam miseram agebant. Ne in bellum ducerentur, plebeii contra patricios pugnare cogebantur. Multa de secessionibus plebis narrantur. Denique multae leges plebi utiles rogantur, ut plebs contra potentes defendatur. Ideo plebeii a nobilibus omnino uinci non potuerunt. Multum plebs, a tribunis adiuta, patriae profuit.

AVARITIA REGIS MIDAE

Cum a Baccho Midae regi muneris optio data esset, stulte ille respondit: „Omnia quae tacta erunt, in auro mutentur". Hoc uotum expletum est. Laetus Midas ramum de arbore detraxit, et subito ramus in aurum mutatus est. Tollit saxum; in auri massam statim mutatum erat. Exultabat rex stultus gaudio, sed ut primum panem tetigit, panis quoque in aurum uersus est. Midas Bacchum orauit ut illo pernicioso dono liberaretur, quod sibi concessum erat.

BELLUM ROMANORUM CUM SABINIS

Romulus aduersus Tatium procedit et pugna conseritur. Primo impetu Romani a Sabinis pelluntur et in fugam coniciuntur. Iam Sabini clamitabant: „Hostes perfidi a nobis uincuntur et sic semper uincentur quotiens uirgines rapientur". Clamor hostium a Romulo audiebatur. Ille manus et arma ad caelum tollens Iouem orauit ut Romani in fuga interciperentur. Proelium redintegratur. Tunc mulieres raptae, quae desiderabant animos rebelles componi et bellum finiri, hinc patres, illinc uiros orantes, dixerunt: „Finiatur bellum" et ita pacem conciliauerunt.

HORATII ET CURIATII

Cum Tullus Hostilius rex creatus esset, bellum inter Albanos et Romanos redintegratum est. Ducibus Hostilio et Fuffetio placuit ut fata utriusque populi paucorum manibus committerentur. Delecti sunt ex Romanis trigemini Horatii, trigemini quoque ex Albanis Curiatii, quorum uirtus iam antea cognita erat. Foedus ictum est inter populos ea lege ut unde uictoria ibi quoque imperium esset. Iuuenes tam fortiter inuaserunt ut primo impetu duo Horatii interfecti et tres Curiatii grauiter uulnerati sint. Cum tertius Horatius uidisset fratres suos necatos esse, fugam capere simulauit. Sed ex fuga Curiatios saucios uicissim trucidauit. Ita uictoria a Romanis obtenta est.

5. FLEXIUNEA VERBELOR DEPONENTE ŞI SEMIDEPONENTE

C. GRACCHUS

C. Gracchus, e Sardinia prouincia Romam reuersus, sic apud ciues locutus est: „Versatus sum in prouincia quomodo melius esse existimabam, non quomodo ambitioni meae utile esse arbitrabar. Zonas, quas Roma proficiscens plenas nummorum extuli, eas ex prouincia inanes retuli. Alii amphoras, quas uini plenas tulerunt, eas nummis repletas domum reportauerunt".

Universitatea SPIRU HARET

AUGUSTUS ET CINNA

Caesari Augusto nuntiatum est L. Cinnam insidias ei struere. Augusto Liuia uxor: „Fac, inquit, quod medici solent; qui, ubi usitata remedia non procedunt, tentant contraria". Augustus gauisus est hoc et uxori gratias egit. Cinnam ad se uocat. Diutius quam duabus horis locutus, dimisit ignoscens illi. Post haec detulit ultro consultum, questus quod non auderet petere: amicissimus fidelissimus ille fit.

6. FLEXIUNEA ANOMALĂ

CORNELIA

Quaedam Campana matrona Corneliam, matrem Gracchorum, uisere uoluit et ad eam uenit. Haec uolebat Corneliae ornamenta sua pretiosissima ostendere et ea explicuit. Postea ei dixit: „Vis tu quoque ornamenta tua mihi ostendere?" „Libenter uelim", respondit Cornelia. Cum Cornelia uellet superbiam matronae castigare, traxit eam sermone quousque a schola uenirent liberi. Postremo matrona proficisci uult. Tum Cornelia, ei liberos suos ostendens, dixit: „En haec sunt mea ornamenta".

ITINERA ROMANORUM

Ciues Romani iter saepe faciebant, nam agricolae Romam ibant, fructus agrorum uendebant, necessaria emebant atque domum redibant. Negotiatores et mercatores ad externas gentes adibant atque merces Romam transportabant. Re uera, mercatores in Graeciam euntes Romam pulchras tabulas pictas, statuas, pisces, oleum, uinum euehebant. Multi mercatores etiam in Asiam obierunt atque in Italiam aromata unguentumque deportauerunt.

ORATIO DUCIS AD MILITES

„Milites, patriae nostrae hostes bellum ferunt. Hi per agros euntes omnia abstulerunt. Hic nuntius, in urbem allatus, iram nostrorum ciuium concitauit. Circumferte oculos per campos. Omnia, quae auferri non potuerunt, ab hostibus incensa sunt. Quis hanc iniuriam fert aut ferre potest? Dii, quorum templa incensa sunt, nobis auxilium ferent. Ferte laborem pugnae ut uictoria uestra patriae auxilium feratur. Nemo uestrum in pugna pedem referat. Occasio uincendi uobis hodie offertur". Post haec uerba ducis milites fortiter arma tulerunt et hostes uicerunt.

AUGUSTI VETERANUS

Aliquando Augusto occurit ueteranus miles qui uocatus in ius periclitabatur. Veteranus, qui Augustum nouerat, eum rogare coepit ut sibi in ius adesset. Postquam ueteranum uidit, Augustus illius statim meminit et e suo comitatu aduocatum elegit. Illi ita ait: „Huic ueterano in ius adesto". Tum ueteranus Augusto: „Memento, inquit, Auguste, pugnae Actiacae! Dum tu in periculo eras, ego non uicarium quaesiui, sed ipse pro te pugnaui". Augustus quia suos ueteranos odisse non poterat, benigne huic fatus est et ipse in aduocationem uenit.

ANNI TEMPORA

Quattuor sunt tempora anni: uer, aestas, autumnus, hiems. Vere saepe fulminat, tonat et pluit. Aestate oportet agros laborari; ad bene laborandum interest boni agricolae ualidos boues habere. Dicitur caelo etiam sereno nonnumquam

Universitatea SPIRU HARET

fulgurare. Aestate pueris contingit ut gratas excursiones faciant. Agricolam ignauum poenitebit quod autumno sementes non fecerit. Hieme ningit et gelat. Tunc pauperes dolore afficiuntur. Hominem misericordem miseret et semper miserebit pauperum. Puero discere decet ne pauperum taedet.

7. CONJUGĂRILE PERIFRASTICE (ACTIVĂ ŞI MEDIO-PASIVĂ)

PRO PATRIA MORI

Leonidas et trecenti illi milites ad Thermopylas profecturi erant, unde redituros esse se non arbitrabantur. Ephori propter paucitatem militum eos retenturi erant. Sed illi: „Satis multi proficiscimur, inquiunt, ad id quod acturi sumus". Rogantibus illis, quidnam acturi essent, responderunt: „Proficisci uidemur ut hostes prohibeamus; re uera pro patria morituri erimus". Leonidas et trecenti illi milites omnes Thermopylis occiderunt.

DE BELLIS

Sunt duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per uim; illud proprium hominis est, hoc beluarum. Nec confugiendum est ad posterius. Semper hominibus pax seruanda est. Quare ideo tantum nobis suscipienda bella sunt ut in pace uiuamus. Post uictoriam conseruandos esse censeo eos qui non crudeles in bello fuerunt.

F. MORFOLOGIA NEFLEXIBILELOR

1. ADVERBUL

SERVI ROMANI

Serui Romani misere uiuebant, miserius etiam quam pecudes. Nam asperrime tractabantur et saepissime eis molestissimi labores postulabantur. Domini in eos semper uitae necisque ius habebant. Si neglegenter munera faciebant, grauissime puniebantur, uerberibus et uinclis crudeliter cruciabantur, ad bestias mittebantur et cruci affigebantur. Etiam illi aspere tractabantur, qui aetate prouecti erant et grauiter aegrotabant. Unde illud: „Quot serui, tot hostes". Pauci tantum domini seruos antiquitus humanius tractabant et cum iis familiariter uiuebant. At semel in anno, mense Decembri, omnes serui libertate fruebantur. Saturnalibus enim prorsus uacabant muneribus, togis pileisque induti cateruatim per uias urbis incedebant, more prisco communes iis erant cum dominis cenae, libere tunc et audacter uiuebant, dominos uerbis impune carpebant.

2. PREPOZIŢIA

POENA PRODITORIS

Mettius Fufetius, rex Albanus, Veientes et Fidenates contra Romanos ad bellum incitauit: „Apud quos uictoria erit – putabat rex – eis me adiungam". Tullus Hostilius, rex Romanus, suum exercitum in Veientem hostem direxit. Albani autem aduersus legionem Fidenatium collocantur. In ipsa pugna Mettius nec manere, nec aperte ad hostes transire ausus est. Quem cum animo fluctuantem Tullus intellexisset, ut ab hostibus audiretur: „Meo iussu – ait – circumducitur exercitus Albanus, ut Fidenatium terga inuadat". Tunc hostes perterriti, ne ab

Universitatea SPIRU HARET

Albanis intercluderentur, terga uertunt. Post pugnam Mettius Tullo uictoriam gratulatur, at Tullus graui poena proditorem afficit. Duabus quadrigis alligat perfidum socium, cuius corpus equi in diuersas partes concitati dilacerant.

3. **CONJUNCȚIA**

PANEM ET CIRCENSES

Tempore imperatorum, cum mores plebis corrupti essent, uulgus tantum res ad uictum necessarias et ludos appetebat. Homines nihil nisi panem et circenses clamabant, sed ludos uehementius flagitabant quam panem. Famem et sitim libentius patiebantur quam laborem. Praecipue delectabatur uulgus cum Christiani ad bestias traherentur. Horribile fuit visu illud spectaculum cum bestiae fame excruciatae dilacerarent Christianos insontes.

Universitatea SPIRU HARET

REPERE BIBLIOGRAFICE

A. GRAMATICI (TRATATE, MANUALE, CURSURI, MONOGRAFII) ALE LIMBII LATINE

N. I. BARBU, Toma VASILESCU, *Gramatica limbii latine*. Bucureşti, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, 1961; ed. a II-a, 1969.

I. I. BUJOR, Fr. CHIRIAC, *Gramatica limbii latine*. Bucureşti, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, 1958; ed. a II-a, cu întregiri substanţiale, Editura Ştiinţifică, 1971.

Jean COLLART, *Grammaire du latin*. IIe édition. Paris, Presses Universitaires de France, 1969.

Jean COUSIN, *Évolution et structure de la langue latine*. Paris, 1944.

Roland G. KENT, *The forms of Latin*. Baltimore, 1946.

R. KÜHNER, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*. II. Aufl. neubearbeitet von C. STEGMANN. Hannover – Leipzig, I, 1914; II, 1, 1912; II, 2, 1914.

Nicolae LASCU, *Manual de limba latină pentru învăţământul superior*. Bucureşti, Litografia şi Tipografia Învăţământului, 1957.

Marius LAVENCY, *VSVS. Grammaire latine. Description du latin classique en vue de la lecture des auteurs*. Paris – Gembloux, Duculot, 1985.

Id., *Grammaire fondamentale du latin. Tome V. 2. La proposition relative*. Leuven, Peeters, 1998.

Manu LEUMANN, *Lateinische Laut- und Formenlehre. Bd. I. Lautlehre; Bd. II. Formenlehre*. München, Beck, 1960; ed. a II-a, 1977.

Manu LEUMANN, J. B. HOFMANN, A. SZANTYR, *Lateinische Grammatik. Bd. I-II.* München, 1965.

W. M. LINDSAY, *The Latin Language*. NewYork – London, 1963.

Jules MAROUZEAU, *Le Latin*. IIe édition. Paris, Bibliothèque des parents et des maîtres, 1927.

Virgil MATEI, *Gramatica limbii latine*. Bucureşti, Editura Scripta, 1994.

S. MELLET, M.-D. JOFFRE, G. SERBAT, *Grammaire fondamentale du latin. Le signifié du verbe*. Leuven, Peeters, 1994.

Jacques-Henri MICHEL, *Grammaire de base du latin*. IIe édition. Paris, Klincksieck, 1962; ed. a VII-a, Bruxelles, 1978.

Fr. NEUE, *Formenlehre der lateinischen Sprache*. III. Aufl. von C. WAGENER. Bd. I-IV. Leipzig, 1892-1905.

Anna ORLANDINI, *Grammaire fondamentale du latin. Négation et argumentation en latin*. Leuven, Peeters, 2001.

Leonard R. PALMER, *The Latin Language*. London, Faber and Faber, 1954; ed. a VI-a, 1968 (1961 – ediţie corectată).

Maria PÂRLOG, *Gramatica limbii latine*. Timişoara, Editura Facla, 1974; ed. a II-a, revăzută şi adăugită de Gabriela CREŢIA. Bucureşti, All, 1996 (cu reeditări succesive).

Salomon REINACH, *Grammaire latine*. Paris, Hachette, 1886.

Radu I. SBIERA, *Gramatica latină pentru licee şi gimnazii*. Ediţia a III-a, revăzută şi corectată. Cernăuţi, Tipografia Modernă, 1929.

Salvatore SCIUTO, *Grammatica della lingua latina*. Torino, 1967.

Guy SERBAT, *Les structures du latin. Le système de la langue classique. Son évolution jusqu'aux langues romanes*. Paris, Picard, 1975; ed. a II-a, 1980.

Id., *Grammaire fondamentale du latin. Volume I: nominatif, vocatif, accusatif, génitif, datif*. Leuven, Peeters, 1997.

Universitatea SPIRU HARET

Dan SLUŞANSCHI, *Sintaxa limbii latine. Vol. I. Sintaxa propoziţiei. Vol. II. Sintaxa frazei*. Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită. Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 1994 (ediţia I, *Sintaxa propoziţiei latine*, Bucureşti, T.U.B., 1984).
Ferdinand SOMMER, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*. Heidelberg, Carl Winter, 1914; ed. a IV-a , 1977.
F. STOLZ, J. H. SCHMALZ, *Lateinische Grammatik. Syntax und Stilistik*. V. Aufl. München, Beck, 1928 (ediţie integral revizuită şi adusă la zi de Manu LEUMANN şi J. B. HOFMANN).
Alfonso TRAINA, Giorgio Bernardi PIERINI, *Propedeutica al latino universitario*. Bologna, Pàtron, 1977.

B. **ALTE SURSE BIBLIOGRAFICE**

Franz ALTHEIM, *Geschichte der lateinischen Sprache*. Frankfurt am Main, 1951.
I. BASSI, *I pronomi, le preposizioni e le particelle della lingua latina*. Milano, 1921.
Carlo BATTISTI, *Avviamento allo studio del latino volgare*. Bari, 1950.
Émile BENVENISTE, *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Paris, 1935 (ed. a III-a, 1962).
Id., *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*. Paris, 1948.
Albert BLAISE, *Manual de latină creştină*. Traducere de George Bogdan ŢÂRA. Timişoara, Editura Amarcord, 2000.
Edouard BOURCIEZ, *Éléments de linguistique romane*. IVe édition revue par l'auteur et par les soins de Jean BOURCIEZ. Paris, 1946.
Viggo BRÖNDAL, *Teoria delle preposizioni*. Milano, 1950.
B. COMRIE, *Aspect*. Cambridge University Press, 1976 (ed. a II-a, 1991).
Ioana COSTA, *Neflexibile indo-europene*. Bucureşti, Editura Roza Vânturilor, 1999.
Ion COTEANU, *Elemente de dialectologie a limbii române*. Bucureşti, 1961.
Gabriela CREŢIA, *Morfologia istorică a verbului latin*. Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 1999.
Fabio CUPAIUOLO, *La formazione degli avverbi in latino*. Napoli, 1967.
Ovid DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*. Vol. I. Paris, 1901. Vol. II, fasc. 1, 1914; fasc. 2, 1932; fasc. 3, 1938; varianta în limba română, *Istoria limbii române*, trad. de Jacques BYCK. Vol. I-II. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961.
Giacomo DEVOTO, *Storia della lingua di Roma*. Bologna, Licinio Capelli, 1940 (ed. a II-a, *ibid*., 1944).
Eugen DOBROIU, *Curs de istoria limbii latine*. Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 1994.
W. D. ELCOCK, *The Romance Languages*. London, 1960.
Alfred ERNOUT, *Morphologie historique latine*. Paris, Klincksieck, 1935 (ed. a III-a, *ibid*., 1953).
I. FISCHER, *Les adverbes latins en -im*, în *Bulletin Linguistique*, XV (1947), 62-68.
Id., *Latina dunăreană*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985.
Id., *Morfologia istorică a limbii latine. Vol. I. Substantivul*. Bucureşti, T.U.B., 1985.
Ernesto FARIA, *Fonética histórica do Latim*. Ed. a II-a. Rio de Janeiro, Livaria Academica, 1957.
P. FLOBERT, *Les verbes déponents latins, des origines à Charlemagne*. Paris, Les Belles Lettres, 1975.
Ecaterina GOGA, *Filologie romanică*. Bucureşti, Editura Fundaţiei *România de Mâine*, 1996.
*** *Grammatici Latini*. Ex recensione Henrici Keilii, Bd. I-VII. Leipzig, 1857-1880.

Universitatea SPIRU HARET

C. H. GRANDGENT, *Introduzione allo studio del latino volgare*. Milano, 1914 (trad. rom. de Eugen TĂNASE, Cluj, 1958).
G. GUILLAUME, *L'architectonique du temps dans les langues classiques*. Copenhague, 1945.
R. A. HALL, *External History of the Romance Languages*. New York, 1977.
J. HERMAN, *Le latin vulgaire*. Paris, 1967.
J. B. HOFMANN, *Lateinische Umgangssprache*. IIe Aufl. Heidelberg, 1936 (ed. a III-a, *ibid*., 1951).
Iorgu IORDAN, Maria MANOLIU, *Introducere în lingvistica romanică*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965.
*** (col.) *Istoria limbii române. Vol. I. Limba latină*. Bucureşti, Editura Academiei, 1965. *Vol. II., ibid*., 1969.
G. IVĂNESCU, *Istoria limbii române*. Iaşi, Editura Junimea, 1980.
A. C. JURET, *Dominance et résistance dans la phonétique latine* (Diss.). Heidelberg, Carl Winter, 1913.
Id., Manuel de phonétique latine. Paris, Hachette, 1921.
Roland G. KENT, *The Sounds of Latin. A descriptive and historical Phonology*. Baltimore, Wavely Press, 1932.
E. KIECKERS, *Historische lateinische Grammatik. Mit Berücksichtigung des Vulgärlateins und der romanischen Sprachen. Bd. I. Lautlehre. Bd. II. Formenlehre*. Berlin, 1931 (ed. a II-a, München, Max Hueber, 1960).
J. E. KING, C. COOKSON, *The principles of sound and inflexion: as illustrated in the Greek and Latin languages*. Oxford, at the Clarendon Press, 1888.
H. LAUSBERG, *Romanische Sprachwissenschaft. Bd. I-III*. Berlin, 1963 (traducere spaniolă, 1965-1966).
W. M. LINDSAY, *A short historical Latin Grammar*. 2 edition. Oxford, at the Clarendon Press, 1915.
Id., Die lateinische Sprache. Ihre Laute, Stämme und Flexionen in sprachgeschichtlicher Darstellung. Übersetzt von Hans NOHL. Lepzig, 1897.
Einar LÖFSTEDT, *Beiträge zur Kenntnis der späteren Latinität*. Uppsala, 1907.
Id., Vermischte Studien zur lateinischen Sprachkunde und Syntax. Lund, 1936.
Id., Late Latin. Oslo, 1959.
N. MARINESCU, *Fonetica istorică a limbii latine*. Bucureşti, Tiparul Universitar, 1937.
Jules MAROUZEAU, *Quelques aspects de la formation du latin littéraire*. Paris, 1949.
Id., La prononciation du latin. Histoire, théorie, pratique. IVe édition. Paris, Les Belles Lettres, 1955.
Antoine MEILLET, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*. IVe édition. Paris, Hachette, 1946.
Id., Jules VENDRYÈS, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*. IIIe édition, revue et augmentée par Jules VENDRYÈS. Paris, Honoré Champion, 1960 (ed. I, 1927).
Wilhelm MEYER-LÜBKE, *Grammaire des langues romanes. I-IV*. Paris – Leipzig, 1890-1906 (trad. fr.).
Id., Rumänisch und Romanisch. Bucureşti, 1930.
Bruno MIGLIORINI, *Storia della lingua italiana*. Firenze, 1964.
Haralambie MIHĂESCU, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*. Bucureşti, Editura Academiei, 1960 (varianta franceză, *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*. Bucureşti, Editura Academiei, 1978).
Id., La Romanité dans le Sud-Est de l'Europe. Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993.
P. MONTEIL, *Éléments de phonétique et de morphologie du latin*. Paris, 1970.
H. F. MULLER, *A chronology of Vulgar Latin*. Halle, 1929.

Universitatea SPIRU HARET

Id., Pauline TAYLOR, *A Chrestomathy of Vulgar Latin*. Boston, 1932.
Octave NANDRIŞ, *Phonétique historique du roumain*. Frankfurt am Main – Paris, 1963.
Alexandru NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuţii gramaticale*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965; vol. al II-lea, *ibid*., 1978.
Id.(coordonator), *Manual de lingvistică romanică. Latinitate – Romanitate. Vol. I.* Bucureşti, T.U.B., 1975; *Vol. II. Latina „vulgară", ibid*., 1979.
Max NIEDERMANN, *Phonétique historique du latin*. Paris, 1931.
Id., Précis de phonétique historique du latin. IIIe édition. Paris, Klincksieck, 1953 (ed. I, *ibid*., 1906).
Elio PASOLI, *Saggi di grammatica latina*. Bologna, Pàtron, 1966.
W. PECORARO, C. PISACANE, *L'avverbio*. Bologna, Pàtron, 1984.
Gian Battista PELLEGRINI, *Grammatica storica spagnola*. Bari, Adriatica, 1950.
Alexandru PHILIPPIDE, *Originea românilor. Vol. I.* Iaşi, 1923; *vol. II, ibid*., 1928.
Id., Istoria limbii române. I. Principii de istoria limbii. Iaşi, 1894.
Harm PINKSTER, *On Latin Adverbs*. Amsterdam, Hakkert, 1972.
Vittore PISANI, *Manuale storico della lingua latina. Vol. I-III.* Torino, Rosenberg & Sellier, 1950-1052.
Id., Grammatica latina storica e comparativa. Seconda edizione. Torino, 1952.
Id., Le lingue dell'Italia antica oltre il latino. Seconda edizione. Torino, 1964.
E. PULGRAM, *Tongues of Italy*. Cambridge, Massachussets, 1958.
Sextil PUŞCARIU, *Limba română*. *Vol. I. Privire generală*. Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1940. *Vol. II. Rostirea*. Bucureşti, Editura Academiei, 1959.
Lorenzo RENZI, *Introduzione alla filologia romanza*. Bologna, Capelli, 1976.
Gerhard ROHLFS, *Historische Grammatik der italienischen Sprache*. Bern, 1949 (versiunea italiană, I. Torino, 1966; II, *ibid*., 1968).
Id., Die lexicalische Differenzierung der romanischen Sprachen. Versuche einer romanischen Sprachgeographie. München, 1954.
Id., Romanische Sprachgeographie. München, 1971.
Alessandro RONCONI, *Il verbo latino. Problemi di sintassi storica*. Edizione rinovata e ampliata. Firenze, 1959.
H. RÖNSCH, *Itala und Vulgata. Das Sprachidiom der urchristlichen Itala und der katholischen Vulgata unter Berücksichtigung der römischen Volkssprache*. II. Ausg., Marburg, 1875.
Al. ROSETTI, *Istoria limbii române. I. De la origini până în secolul al XVII-lea.* Ediţia a doua, revăzută şi adăugită. Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.
M. SABANEEV, *Essai sur l'évolution du subjonctif latin. Problèmes de la modalité verbale.* Leuven, Peeters, 1996.
J. SAFAREWICZ, *Historische lateinische Grammatik*. Halle-Saale, 1969.
Hugo SCHUCHARDT, *Der Vokalismus des Vulgärlateins. Bd. I-III.* Leipzig, 1866-1868.
Felix SOLMSEN, *Studien zur lateinischen Lautgeschichte*. Strassburg, Trübner, 1894.
Sorin STATI, *Limba latină în inscripţiile din Dacia şi Scythia Minor*. Bucureşti, Editura Academiei, 1961.
F. STOLZ, *Historische Grammatik der lateinischen Sprache*. Leipzig, 1894.
J. SVENNUNG, *Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach- und Volkssprache.* Uppsala-Lund, 1936.
Carlo TAGLIAVINI, *Le origini delle lingue neolatine*. Ed. a VI-a. Bologna, Pàtron, 1972 (trad. rom. de Anca GIURESCU şi Mihaela CÂRSTEA-ROMAŞCANU, coordonare Alexandru NICULESCU, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977).
Id., Fonetica e morfologia storica del latino. Ed. a III-a. Bologna, Pàtron, 1962.

Universitatea SPIRU HARET

P. TOKAVCIC, *Grammatica storica della lingua italiana. Vol. I-III*. Bologna, Pàtron, 1972.
A. TOVÀR, *Estudios sobre las primitivas lenguas hispanicas*. Buenos Aires, 1949.
Alfonso TRAINA, *L'alfabeto e la pronunzia del latino*. Seconda edizione. Bologna, Pàtron, 1967.
Veikko VÄÄNÄNEN, *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*. Nouvelle édition revue et augmentée. Berlin, 1959.
Id., Introduction au latin vulgaire. IIIe édition. Paris, Klincksieck, 1981 (ed. a II-a, *ibid*., 1967).
Emanuel VASILIU, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*. Bucureşti, Editura Academiei, 1968.
B. E. VIDOS, *Manual de linguistica romanica*. Traducción da Fr. de B. MOLL. Madrid, 1963.
Karl VOSSLER, *Einführung ins Vulgärlatein*. Herausgegeben und bearbeitet von Helmuth SCHMECK. München, Beck, 1954.
Lucia WALD, *Fonetică indo-europeană*. Bucureşti, T.U.B., 1979.
Id., Dan SLUŞANSCHI (cu colaborarea Mariei-Francisca BĂLTĂCEANU), *Introducere în studiul limbii şi culturii indo-europene*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987.
Wilhelm von WARTBURG, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*. Bern, 1950.
R. WRIGHT, *Late Latin and Early Romance in Spain and Carolingian France*. Liverpool, 1982.

ianuarie 2005

Universitatea SPIRU HARET

INDICI

I. **INDICE DE LIMBI**

Acest indice cuprinde totalitatea limbilor citate (scrise cu majuscule), cu problemele de fonetică, respectiv morfologie specificate pentru fiecare limbă în parte. Caracterele îngroşate evidenţiază secţiunile importante ale articolului dedicat unei limbi.

INDO-EUROPEANA COMUNĂ (IE)
«limba mamă» 15; 16; 23; 24; 25; accentul liber 28; genul natural în ~ (mileniul al III-lea a.Chr.) 34; 86; numărul în ~ 37; cazul în ~ 39-40: sistemul cazual în ~ 40: LOC; ABL; I; G; D; N; AC; V 40.n3; sincretismul 40; vocala tematică 43; gradele de comparaţie 88, 89; numeralul cardinal 99; pronumele personal 123; pronumele reflexiv 127; pronumele demonstrativ 132; verbul 152, 153; cuvântul 154: radical; sufix; desinenţă 154; aspectul 157-158; 168; desinenţe (primare/ secundare) 160; diateza 162-163; modurile (indicativ; conjunctiv; optativ; desiderativ) 171-172; imperativul 177; infinitivul 178; participiul viitor/prezent 180 n.1; supinul 181; optativul 188-189; ~ verbului *a fi* 262; imperativul 190; participiul 195; preteritul durativ 199; morfemele conjunctivului imperfect 201; desinenţa *-tod* 207; perfect, aorist 215; reduplicarea 216; valorile perfectului 227; numărul gramatical 242; desinenţe primare/secundare 242; sufix incoativ 245; verbele conjugării a III-a latineşti 246; verbele anomale (supletivism; optativ) 261; verbul *eo* 271 (conjunctiv); 273; adverbul; conjuncţia; prepoziţia 292: adverb 292; 293; absenţa recţiunii prepoziţiilor 310; legătura imperativ-interjecţie 329

LIMBILE INDO-EUROPENE ANTICE

INDO-IRANICA valoarea comparativă a sufixului *-ter* 89; aspectul 158; desinenţe primare/secundare 160; optativul 172; 228; sufix incoativ 245; valoarea sufixului *-(ĭ)ter* 295

SANSCRITA (vechea indiană) 15; formarea infinitivului 173; mărci specific temporale (augment; desinenţe) 184; 199; sufixul de viitor 204; reduplicarea 216; aoristul cu sufixul *-s-* 218; 23

IRANIANA (VECHEA PERSĂ) 15; sufixul de viitor 204; desinenţa *-ēre/-ērunt* 226; desinenţe primare/secundare 242

HITITA 16; desinenţa *-ēre/-ērunt* 226; sufix incoativ 245

TOHARICA 16; desinenţa *-ēre/-ērunt* 226

ARMEANA sufix incoativ 245

GREACA: limbă clasică 16; **epoca micenian**ă 40; ***koiné*** 16; 78-79; **greaca medie** (bizantină) 16; 334; **neogreaca** (greaca modernă) 16; 334; **elina (greaca veche)** 15; 334; 53 (NV pl declinarea a II-a); 89 (valoarea comparativă a sufixului *-ter*); numeralul «unu» şi «doi» 101; aspectul 158; desinenţe primare/secundare 160; optativul 172; mărci specific temporale (augment; desinenţe) 184;199; moştenirea desinenţei IE *-so* 190; infinitivul 192; participiul 195; sufixul de viitor 204; sufixul **-rō-* 211; infinitivul în *-ɛv* 214; reduplicarea 216; aoristul cu sufixul *-s-* 218; 236; 239; aoristul gnomic 227; forme impersonale 241; desinenţe primare/secundare 242; sufix incoativ 245; valoarea sufixului *-(ĭ)ter* 295; prepoziţia (categorie invariabilă) 307; (originea IE) 308; interjecţii împrumutate din greacă 330

Universitatea SPIRU HARET

LATINA: limba Romei 15; *Latinus, -a, -um* 16; caracterul organizat, sistematic 161.
Surse 18: *fibula Praenestina* 19; inscripţiile Scipionilor 23; monezi 54; **scrierea**: cronologie: 600 a.Chr. 18; sec. al II-lea a.Chr. 18; sec. I p.Chr. 18; sec. al III-lea p.Chr. 18; **tipuri**: uncială (capitala primitivă; *litterae quadratae*) 19; *scriptio continua* 19; capitala gravată 19; capitala rustică 19; 20; minuscula primitivă 19; 20; unciala 19; 20; semiunciala 19; 20; cursiva recentă 20; **alfabetul** 20: silabarul micenian B 20; ideograme chineze 20; alfabetul grecesc 20; **alfabetul latin** 20: **cronologie**: sec. al III-lea a.Chr. 20; sec. I a.Chr. 20; 21; **litere**: *G* 20; *C* 20; *K* 20; *Q* 20; *J* 20; *U* 20; *Z* 21; *Y* 21; numărul grafemelor 20; 21.
Epoca arhaică 23: sec. al III-lea a.Chr. 23; 26; pierderea aspiraţiei consoanei 123; pronumele posesiv 128; apariţia flexiunii reflexive 167; combinarea sufixării incoative cu prefixarea 171; conjunctivul 175; prezentul istoric 186; forme apocopate de imperativ prezent 190-191; infinitiv prezent apocopat 192; participiul (caracterul verbal) 197; viitorul perifrastic 205; imperativul viitor 208; participiul viitor pasiv 212; sufixul bilabial de perfect 220; desinenţa *-ēre/ -ērunt* 226; sufixul *-i-* de conjunctiv perfect 228; adjective verbale în **-tŏ-/*-tă* 231; înlocuirea imperfectului indicativ cu m.m.c.p 237; conjunctivul m.m.c.p. 238; viitorul anterior 239; metaplasma (de la declinarea a III-a la declinarea a IV-a) 248; *fore* 262; compuşii lui *uelle* 269; *inquam* 282; adverbializarea adjectivelor 296; transformarea nominativului singular în adverb 297; adverbul *nē* 302 n.1; moştenirea adverbelor 306; îmbogăţirea inventarului de prepoziţii 309; recţiunea prepoziţiilor 310; Ac. şi G. (valori concrete şi abstracte) 310 n.1; *clam* 313; tendinţa analitică (cu turnură prepoziţioală) 315; *proptĕreā* ca prepoziţie 325; **latina clasică** 23; 24; 25: sec. I a.Chr. 23; 26; 27; 28 (după sec. al II-lea a.Chr.); 29; **latina posclasică** 25;26: sec. I-II p. Chr. 25; 26; recţiunea prepoziţiilor 310; interjecţia *euge* 331; **latina târzie şi populară** 23; (secolele IV-V p.Chr.); 25; 26; 27; 29; cazurile în ~ 42-43; declinarea a II-a 56-57; adjective 86-87; gerunziul 180; evoluţia conjugărilor 247; metaplasma (de la declinarea a III-a la declinarea a IV-a) 248; sistemul de formare a adverbelor 304; adjectivul la NAC folosit ca adverb 305; recţiunea prepoziţiilor 310; 311; evoluţia prepoziţiei 314-315; conjuncţiile 320;
epoca romanică 25: romanica occidentală 23; 36; NAC pl declinarea I 48-49; numeralul 111-114; conjunctivul m.m.c.p. – imperfect 238; sufixul adverbial *-mente* 305; **romanica orientală** 23; 36; (numeralul 11-20); **latina dunăreană** 114: metaplasma 49; declinarea a II-a 56, 57.1; conjunctivul m.m.c.p. 177; conjunctivul prezent 189; viitorul cu *uelle* 206; perfectul desufixat 223; desinenţe de perfect 226; conjugarea a III-a 235; evoluţia m.m.c.p. indicativ latin 237; conjunctivul m.m.c.p. – indicativ m.m.c.p 238; *bibĭtum* influenţat de *pōtum* 288; sufixul adverbial *-ē* 305

LIMBILE ROMANICE 17; 24; 29; 59; 72; 87; moştenirea declinării I 48-49; moştenirea declinării a II-a 56-57; simplificarea structurii paradigmatice la declinarea a III-a 59-60; moştenirea declinării a IV-a 72; adjective 86-87; moştenirea numeralelor 111-114: numeralul cardinal 111-113; numeralul ordinal 113-114; numeralul distributiv 114; pronumele de reverenţă 125; pronumele demonstrative 133; articolul 138; diatezele: 166-168: pasivul 165; diateza reflexiv-pronominală 164; 166; 167-168; moştenirea indicativului (interogativa indirectă) 174; imperativul negativ 191; moştenirea imperfectului indicativ 200; viitorul perifrastic 202.n3; condiţional-optativul prezent 229; participiul perfect pasiv 234; 235; moştenirea prepoziţiei 314-317; moştenirea conjuncţiilor 320-321; **panroman** 96, 111; 113; 127; gerunziul în ablativ 181; moştenirea conjugării I 247 n.3.; moştenirea anomalelor *esse* şi *posse* 261; *bibĕre* 288; moştenirea prepoziţiilor (cazul oblic general COG) 315; **ariile laterale** 96; realizarea perfectului „compus" 225; viitorul anterior 240

Universitatea SPIRU HARET

SPANIOLA 17; NAC pl declinarea I 49; 57; 96; 97; folosirea pronumelui personal 125; gerunziul 181; conjunctivul prezent 189; infinitivul 192; 193; imperfectul indicativ 200; viitorul cu *habēre* 206; realizarea perfectului „compus" 225; condiţional-optativ 237; conjunctivul m.m.c.p.-imperfect 238; viitor 240; conjugarea a II-a şi a III-a 248; (~ veche) succesorii lui *quōmŏdŏ* 327

PORTUGHEZA 17; 96; 97; conjunctivul prezent 189; condiţional-optativ 237; conjunctivul m.m.c.p. - imperfect 238; viitor 240; conjugarea a II-a şi a III-a 248

FRANCEZA 17; 87; 96; 97; 29; 57; folosirea pronumelui personal 125; 126; alternanţa vocalică în radical la indicativ prezent 187; (~ veche) imperativul negativ 191; imperativ 191; infinitivul 192; 193; imperfectul indicativ 200; viitorul cu *habēre* 206; realizarea perfectului „compus" 225; (~ veche) evoluţia m.m.c.p indicativ latin 237; conjunctivul m.m.c.p.- imperfect 238; distincţia *per/prō* 317; (~ veche) succesorii lui *quōmŏdŏ* 327

ITALIANA 17; 57; 96; 97; folosirea pronumelui personal 124-126; pronumele nehotărât 149; gerunziul 181; conjunctivul prezent 189; imperativul negativ 191; infinitivul 193; imperfectul indicativ 200; viitorul cu *habēre* 206; realizarea perfectului „compus" 225; condiţional-optativ (italiana sudică) 237; conjunctivul m.m.c.p. - imperfect 238

ROMÂNA 17; 87 declinarea I 49; dispariţia neutrului la adjective 87; genul adjectivelor 96; folosirea pronumelui personal 125-126; dispariţia lui *hic* 136; moştenirea interogativului 143; moştenirea pronumelui nehotărât 149-150; originile articolului nehotărât 150; moştenirea supinului 183; alternanţa vocalică în radical la indicativ prezent 187; conjunctivul prezent 189; (~ veche) imperativul negativ 191; imperativul 191; infinitivul 193; (scurt) 194; imperfectul indicativ 200; viitorul cu *uelle; habēre* 206; realizarea perfectului „compus" 225; (~ veche) desinenţa *-aru* 226; (sec.XVI) conjunctivul perfect cu valoare optativă 229; participiul perfect pasiv 235; evoluţia m.m.c.p. indicativ latin 237; conjunctivul m.m.c.p.–indicativ m.m.c.p 238; (sec.XVI) condiţional prezent 240; moştenirea conjugărilor 247; conjugarea a IV-a 248; conjugarea a II-a şi a III-a 248; moştenirea lui *a fi* 265-266; moştenirea verbului *uelle* 270-271: indicativ prezent 270.a-271; indicativ perfect 271.b; infinitiv prezent 271.c; moştenirea lui *fio* 278; moştenirea PPP cu sens activ 288; moştenirea adverbului (întărirea corpului fonetic: forme compuse; locuţiuni adverbiale) 304; sufixul *-iscē* > *-eşte* 305; moştenirea interjecţiei 333;
AROMÂNA 113; 143 n.2; 149; condiţional prezent 240; moştenirea lui *a fi* 265-266; moştenirea lui *fio* 278
MEGLENOROMÂNA 149; moştenirea lui *a fi* 265-266; moştenirea lui *fio* 278

DALMATA 17; 125; viitorul cu *uelle* 206; viitor 240

CATALANA 17; 87; 96; 125; articolul 138; realizarea perfectului „compus" 225; conjunctivul perfect cu valoare optativă 229; conjunctivul m.m.c.p. - imperfect 238

PROVENSALA 17; 57; 87; conjunctivul prezent 189; imperativul 191; viitorul cu *uelle* 206; realizarea perfectului „compus" 225; conjunctivul m.m.c.p.- imperfect 238

RETO-ROMANA 17

FRIULANA 17

SARDA 17; 126; articolul 138; conjunctivul imperfect 201; viitorul cu „a avea" 206 n.3; realizarea perfectului „compus" 225

LIMBI ITALICE 101; supinul 181; conjunctivul imperfect 201; (dialectul din Abruzzi) viitorul cu *uelle* 206; gerundivul

Universitatea SPIRU HARET

214; reduplicarea 216; sufixul bilabial de perfect 220; participiul perfect pasiv 232
OSCO-UMBRIANA 37; participiul prezent/viitor 180 n.1; optativul 188; sufixul de viitor 205; aoristul cu sufixul -*s*- 218; (oscă) desinența -*tod* 207

LIMBILE BALTO-SLAVE NV pl declinarea a II-a 53; aspectul 158; 168; supinul 181; **limbile baltice**: sufixul de viitor 204; **limbile slave**: sufix de preterit 199; **lituaniana** 15; sufix de preterit 199; **letona** 15; **vechea prusiană** 15; **paleoslava** (slava comuna) 15; aoristul cu sufixul -*s*- 218

LIMBILE CELTICE 15; 53 (NV pl declinarea a II -a); formarea infinitivului 173; sufix de preterit 199; aoristul cu sufixul -*s*- 218; **vechea irlandeză** moduri verbale 172

LIMBILE GERMANICE 16: **vechea germană** 101; prepoziția 307; **gotică** 101; aspectul 158; viitorul perifrastic 202 n.3; **limbile germanice moderne** prepoziția 307
TRACA 16

ILIRA 16

ETRUSCA 20

Universitatea SPIRU HARET

II. **INDICE DE SURSE ANTICE**

Sub numele autorilor latini (cu majuscule) sunt grupate titlurile de lucrări (în ordine alfabetică, în caractere cursive). Paginile din prezentul volum, unde apare trimiterea, sunt înscrise cu caractere îngroşate, pentru a le diferenția de trimiterile la textele antice. Pasajele în latină, plasate între ghilimele, sunt menționate numai în cazul în care pe aceeaşi pagină apar fie două citări ale aceluiaşi autor însă pentru chestiuni diferite, fie când sunt citate mai multe surse pentru acelaşi context gramatical. Sub *Varia* am plasat referințele de ordin general, multiple ori neidentificabile.

1. SCRIPTORES GRAECI

ARISTOPHANES **330; 330**
EURIPIDES **330**
HOMER **77**
HESIOD **77**
KHRYSIPPOS **330**
PLATON **330**

2. SCRIPTORES LATINI

AEGERIA (AETHERIA)
Peregrinatio Aegeriae (Aetheriae) 24,1; **114; 137; 138; 167;** 30,3; **197;** 16; **306**

AFRANIUS, LUCIUS
Materterae „ambo" v.217; **102**
Pantelius „ambos" v. 233, 234, 235; **102**

AMBROSIUS
Varia (metaplasma adjectivelor) **87**

ANDRONICUS, LIVIUS
Odyssia „filie" frag. 2, v. 1; „Laertie" frag. 38, v. 1; **52**; frag. 25, v.1; „inferus" **56**; „profata est" frag. 11, v.1; **284**

APULEIUS MADAURENSIS
Metamorphoses lactem 8,19; 8,28; **67**; „exanimem" 4,26; 9,30; „exanimis" 2,30; 10,5; 10,28; „sterilem" 1,10; „steriles" 11,7; **86**; „magis inritatiores" 9,36; **96**; „pote" 1,11; 2,5; 2,11; 8,16; **264**
Apologia siue de Magia „sterili" 88; **86**; „eccille" 53; „eccilli" 74; **138**; „forās corpŏris" 50; **316**
Florida „spatium qua pluitur" 2,18; **285**; „ninguĭtur" 2,19; **285**

AUDAX în *Grammatici Latini*, ed. Keil VII,357; **28**

AUGUSTINUS
Confessiōnēs 3,6,10; **313**
Varia **285; 306**

AVITUS
Varia „magis sublimior" **96**

CAECILIUS STATIUS **86**

CAESAR, GAIUS IULIUS
Bellum Gallicum „decem et nouem" 2,4,9; **104**; 1,2; **136**; 1,10; **135**; 6,13; **140**; „Ubiī, quīūnī mīsĕrant lēgātōs" 6,9,6; **147**; 6,29; **171;** 5,16,4; **224;** „opĕre dīmensō" 2,19,5; **288**; „tigna dīmensa" 4,17,3; **288**; 8,52; **313**; 7,4; **314;** 1,37; **314**
Bellum Ciuile 3,20,3; **130**; „una castra" 3,82,1; **147**;
Bellum Hispanicum 8,6; **224**;

Universitatea SPIRU HARET

Varia (genitivul declinării a V-a) **74**; (superlativele cu *per-*) **93**; (numerale cardinale) **113**; (perfectul compus) **224**

CASSIODORUS
(pronunțarea africatei) **26**

CATO, MARCUS PORCIUS (MAIOR)
De agri cultura 69**,**2; **42**; 40,4; **69**; (absența agentului prepozițional) **165**; 157,15; **306**; „eius rei ergo" 132,1; 139,1; 141,4; „eiusdem rei ergo" 134,3; 139,1; 141,3; „harum rerum ergo" 139,1; 141,3; „quoius rei ergo" 141,2; **312**
Origines 121; **192**
Orationes: De sumptu suo frag. 173,7; **330**

CATULLUS, GAIUS VALERIUS **24;** 13,1; **177**; 76,16; **264**

CHARISIUS
GL I**,**124 KEIL **192**; **152**
(Naevius) 329,12; **328**

CICERO, MARCUS TULLIUS
Pro Quinctio „non nēmō" 49; **148**
Pro Roscio Amerino 131; **74;** 78; **314**
In Verrem „non nēmō" 2**,**15; **148**; „nihil non" 3,115; **148**; „quietissimus" 4,40; **288**; 4,7; **332**
Pro lege Manilia „non nēmō" 62; **148**
Pro Sestio 142; **129;** „non nēmō" 16; 45; **148**
Pro Cluentiō 199; **135; „**nihil non" 68; **148**
De lege agraria 1,12; **287**
Pro Rabirio 7; **287**
In Catilinam „nēmō non" 2,8; **148;** I,30; **288**
Pro Murena „non nēmō" 84; **148**
De imperio Cn. Pompei 33; **332**
In Pisonem „non nēmō" 10; **148**; „nihil non" 7; **148**
Pro Plancio „nēmō non" 30; **148**
De haruspicum responso „nihil non" 3; **148**
Pro Milone 56; **287**
Pro Ligario 33; **270**
Pro rege Deiotaro 42; **287**
Philippicae 5,8; **289**; 5,15; **332;** 2,32; **332**
De oratore 3,191; **32**; „colu " 2,277; **50**; 1,132; **149**; 3,64; **288**
De partitione oratoria 52; **34**; **41**; 125; **289**; 46; **316**
Brutus „nihil non" 140; 265; **148**; „adultam uirginem" 330; **288**
Orator 18,58; **28;** 47,157; **222-223**
De republica 2,29; **288**
De legĭbus 3,33; **314**
Tusculanae disputationes 5,113; **288;** „quem ultrā" 4,38; **312;** 5,41; **314**
Lucullus 146; **287**
De natura deorum 1,69; **316**
De senectute 21 **242**; 15; **314**
Laelius siue de amicitia „nēmō non" 99; **148**; „causa amicorum"57; **312;** 28; **314**
De diuinatione 2,19; **289**
Epistulae ad familiares „duum" 12,15,2; **102**; 16**,**5**,**1; **147**; „nihil non" 9,20,2; 10,31,2; 10,33,3; **148**; 3,9,4; **288**; „Romam uersus" 2,6,1; **312**
Epistulae ad Atticum „nihil non" 1,20,2; 10,11,1; **148**; 2,22,6; **205**; 4**,**13**,**1; **264**; 10,4,6; **323**;
Variae epistulae (m.m.c.p. forme sincopate) **236**; (viitorul II) **239**
Arati Phaenomena frag. 34**,**83; **313**
In Sallustium „nihil non" 17; **148**
Varia (superlative derivate cu *per-*) **93**; (*duo* dual) **102**; „certus" **149;** (adjective in *-urus*) **212**; (perfectul latin compus) **224**

CLAUDIANUS MAMERTUS
Varia (metaplasma adjectivelor) **87**

CLEDONIUS (*GL*, ed. Keil, V**,** 49**,** 32); **125**; *dē intus* **304**; *dēfŏrīs* **304**

COLUMELLA, LUCIUS IUNIUS MODERATUS
De re rustica 2,2,14; **288**

DIOMEDES
Varia **152**; **184**

DONATUS **307**

ENNIUS, QUINTUS
Annales 1,65; 66; **36**; 378; **67**; sedis incertae, v. 603; **331**
*Hectoris lytra „*tumulti" 163; **69**
Achilles „sublimas" 3; **86**
Varia (genitivul în *-um*) **54;** (pronume reflexiv) **164**

Universitatea SPIRU HARET

ENNODIUS **331; 331**

GELLIUS, AULUS
2,17,19; **32**; 14,5,1-2; **41**; **-** Cato Maior 13,23,1; **56**; - Lucilius (XV, IX) 1,16,11-13; **103**; (deponente cu sens pasiv) **167**; - Cato Maior 10,14; **210**

GREGORIUS TURONENSIS
VP, 3,1; **224**
HF, 9-10; **224**
Varia **305; 317**

HIERONYMUS
Varia **316; 317; 333**

HORATIUS FLACCUS, QUINTUS
Carmina 1**,**37**,**1; **214**; „anus… pōta" 4,13,5; **287**; „pōtī… cadī" 3,15,16; **287**; „quiētus amnis" 3,29,40; **288**
Epistulae „res… ūna… sōlaque" 1,6,2; **147**
Sermones „profari" 1,6,57; **284**; „(finēs) quōs ultrā" 1,1,107; **312;** „uitiis sine" 1,3,68; **312**; 1,1,4; **332**
Ars poetica 78 " grammatici certant "; **11**; „(usus) quem penes" 72; **311**
Varia (superlativul) **95**; „nēmō alius" **148**

IUVENALIS
„nempe quod" 13,166; **324**

LIVIUS, TITUS
Ab Urbe condita 10,38,43-46; **20**; „ decem et octo" 9,33,4; 26,47,7; 34,52,5; „ decem et nouem" 40**,**40**,**13; 45**,**43**,**5; **104**; (numerale cardinale) **113**; „ quicumque" 1**,**32**,**8; 2**,**22**,**4; 3**,**27**,**3; **144**; „quisquis" 3**,**17**,**7; 25**,**29**,**6; 36,2,5; **145**; 21,18,13; **148**; 2,6,3; 3,14,4; 9,16,19; 28,35,9; **149**; (gerunziu) **180**; (supin) **181**; (infinitivul istoric) **193**; „noli erubescere" 10,8,5; **212**; 1,30,1; **228**; „nolite expectare" 7**,**24**,**6; „existimare" 34**,**4**,**19; 38**,**17**,**15; 38,46,1; **270**; 26,50,1; **288**; 1,34,12; 1,17,3; **289**; 3,62,4; **291**; „dies ante paucos" 31,24,5; **311**; 22**,**3**,**3; **311;** 25**,**7**,**4; 31**,**15**,**7; **312**; 26**,**24**,**11; **313**; 1,25,2; 3**,**31**,**5; 9**,**31**,**16; 28,12**,**12; 39**,**25**,**11; **325;** 5,48,9; **333**

LUCANUS, MARCUS ANNAEUS
Bellum ciuile „uoltos gelassent" 9,681; **285**

LUCILIUS, GAIUS
Saturae (genitivul plural în *-um*) **54**; „mīllī" 9,327; 15,506; **103;** (deponente cu sens pasiv) **167**

LUCRETIUS CARUS, TITUS
De rerum natura (genitivul în *-ai*) **23; 47; ,,**geli" 5**,**205; 6**,**156; 6**,**530; „gelum" 6**,**877; **69;** (infinitivul în *-ier*) **193**; 1**,**70; **223**; 6**,**762; **264**; 5,1246; **312**

MARIUS VICTORINUS
Grammatici Latini, ed. KEIL, VI,9**,**5-6; **265**

MARTIALIS, MARCUS VALERIUS
(DABLLI în *-is*) **54;** „tacĭtam… domum" 9,61,12; **288;** „sophos" 1,49,37; 3,46,8; **331**; „euge" 2,27,3; **331**

NAEVIUS, GNAEUS
Bellum Punicum „exerciti" frag. 32, v.2; **69**; „decorem" frag. 51 v.1; **86**
Corollaria 41; 42; **330**
Tarentilla 82; **330**

NEPOS, CORNELIUS
Epaminondas 2,1; **148**
Eumenes 1,4; **285**

OVIDIUS NASO, PUBLIUS
Heroides 2,23; **287**
Metamorphoses „cornu" 2,874; 5,383; 8**,**408; 12**,**451; **69**; „profatur" 9,473; 11,290; **284**; 13,622; **285**
Tristia 1,3; **317**
Epistulae ex Ponto 2,2,124; **322**
Varia (adjectivele verbale în *-urus*) **212**

PACUVIUS**,** MARCUS
Varia (dublete medio-pasive ale verbelor active) **166**

PALLADIUS 3,25,18; **168**

PERSIUS FLACCUS, AULUS 1,56; **264;** 1,50; **331**

Universitatea SPIRU HARET

PETRONIUS 57,8; **56;** 71,1; **67;** 76,11; **76;** 46,1; **166;** 37,9; **330;** 40,1; **331**

PLAUTUS, TITUS MACCIUS
Amphitruo 314; **102;** „scibat" 22; **200;** 551; **291;** 1008; **306;** „te aduorsum" 936; **311;** 809; **315;** 666, 1034; **323**; „attat" 263; **330**; „euge" 802; **331**; „eugepae" 1018; **331**; „ăpăgĕ tē ā mē" 580; **332**
Asinaria „magis sapiens" 704; **95;** 379; **186;** 392; **200**; 481; **333**
Aulularia „quaesti" 83; **69;** 416; **102;** 704; **138**; 72; **146**; „te aduorsum" 690; **311;** „euge" 677; **331**
Bacchides „ uas " 202; **56;** 580, 650; **102;** 611; **231**; „potesse" 559; **264**; „tacitus auscultabat" 983; **288;** 50; **323;** „attat" 411, 665, 712; **330; „**euge" 991, 1105; **331**; „papae" 207; **331;** 247; **331;** „ăpăgĕ istās/.../sorōrēs" 372; **332**
Captīuī 553; **207**; 718; **297;** 1019; **315;** 884; **323;** „attat" 1007; **330;** „eugepae" 274, 823; **331;** „uae mĭsĕrō mĭhĭ" 945; **333**
Casina „clam meam uxorem" 468; **313;** 262, 385; **323**; „attat" 434, 619, 723; **330; „**babae" 906; **330**; „papae" 906; **331;** (*pluribus locis*); **331;**
Cistellaria 622; **306**; „potesse" 29-30; **264;** „attat" 701; **330**
Curculio 615; **137, 138**; 442, 449; **323**; „attat" 390, 583; **330**; „em tĭbĭ mălĕ dictīs prō istīs" 195; **332**
Epidicus 299; **323**; „eu" 72; **331**; „euge" 9, 356, 493; **331**; „papae" 54; **331**; „uae mĭsĕrō mĭhĭ" 50; **333**
Menaechmi 957; **56;** „magis maior" 55; **96;** 228; **182**; „seruibo" 1101; **204**; „clam meam uxorem" 1138; **313;** „clam patris" 43; **313;** 472; **315**; „eu" 160, 174, 175, 316, 731, 872, 908; **331**; „papae" 918; **331**; „uae tergō meō" 275; **333**
Mercator 281, 432; **102;** „seruibo" 546; **204**; „potis siem" 331; **264;** 648; **323;** „eu" 601; **331**; „euge" 283; **331**; „eugepae" 626; **331**; „ăpăgĕ/.../sălūtem" 144; **332**; „uae mĭsĕrō mĭhĭ" 181, 759, 792; **333**
*Miles gloriosus „*sterilis" *609*; **86**; „me aduorsum" 1080; **311;** 834, 1001, 1140; **323;** „eu" 394, 899, 1056, 1062, 1066, 1146, 399, 856, 981; **331**; „euge" 213, 241, 967; **331** „pax" 808; **331**; „uae mĭsĕrō mĭhĭ" 1433; **333**
Mostellaria „quaesti" 1107; **69;** 823; **102**; „potesse" 1015; **264;** 1098; **323**; „euge" 260, 311, 587, 638, 686, 1076, **331**
Persa „quaesti" 66; **69;** 72; **102;** 594; **227**; „ut ualētur" 309; **284**; „me aduorsum" 200; **311;** 228, 592; **323;** 265; **328**; „attat" 722; **330**; „babae" 806; **330; „**eu" 156, 667, 706; **331**; „euge" 90, 462, 557; **331**
Poenulus 372; **36; „**quaesti" 95; **69; „** magis maior " 82; **96;** 139, 1401; **102;** 872; **230; „**potes sint" 227; **264**; „me aduorsum" 400; **311**; „attat" 821; **330**; „eu" 283, 603, 1107; **331; „**euge" 576; **331**; „ăpăgĕ sīs/ ăpăgĕsīs" 225; **332; „**uae mĭsĕrō mĭhĭ" 1379; **333**
Pseudolus 691, 705; **102;** „faciem" 142; **203**; „potesse" 1302; **264;** 325, 804; **323; „**babae" 365; **330; „**euge" 323, 692, 712; **331**; „eugepae" 743; **331**
Rudens „ uas " 986; **56**; „potesse" 55; **264;** 1116; **323**; „eu" 415; **331**; „euge" 164, 1037; **331**; „eugepae" 170, 437; **331**; „papae" 1320; **331;**
Stichus „te aduorsum" 589; **311**; „babae" 771; **330**; „eu" 243; **331**; „euge" 660, 766; **331**; „eugepae" 381; **331**; „papae" 425, 771; **331**; „pax" 771; **331**; „tatae" 771; **331**
Trinummus 35; **38;** 995; **102**; „me…penes" 1146; **311**; „euge" 705; **331**; „em, illae sunt aedēs" 3; **332**
Truculentus „ uasum " 53,54; **56;** „sterilis" 241; **86;** 250; **150**; „potesse" 90; **264**; „noctēs cēnātae" 279; **287;** 299, 733; **323**; „attat" 575; **330**; „eu" 7**,**695; **331**; „euge" 186, 503; **331**; „papae" 507; **331; „**uae mĭsĕrō mĭhĭ" 342, 794; **333**
Varia (genitivul plural în -*um*) **54;** (DABL -*is*) **54;** (superlativele cu -*per*) **92;** (superlative perifrastice) **95;** (*ambo*) **102;** (numele sutelor – forma adjectivală) **102;** (absența lui *ollus*) **134**;
(diateza pronominal-reflexivă) **164;** (reflexivul cu sens pasiv) **168;** (gerunziu acuzativ) **180;** (supinul dativ) **181; 239;** (prezentul indicativ) **187;** (infinitivul în -*ier*) **193;** (imperativul viitor) **208;** (conjunctiv perfect) **228**; „igitur" **324;** (interjecții de origine greacă) **330**

Universitatea SPIRU HARET

PLINIUS SECUNDUS, GAIUS (cel Bătrân)
Naturalis Historia (superlativele cu *per*-) **93;** 5,121; **168;** 27,3,8; **187**; „fulgent … ocŭlī” 11,151; **285;** „aliī aquās /.../ hiĕmant” 19,55; **285;** 18,192; **297**

PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS, GAIUS
Epistulae (viitorul anterior) **239**

PLINIUS VALERIANUS
De re medica 2,12; **317**

POMPEIUS *GL*, ed. Keil, V,273; **314**

POMPONIUS în *Grammatici Latini*, ed. Keil V,126; **31**

PRISCIANUS
2,27; **31;** (interiectio) **33, 331;** (numeral cardinal) **99;** (numeral distributiv) **99;** (gerundiv) **184**

PROBUS
GL, ed. Keil, IV**,**160**,**14; 182,2; **223**
Appendix Probi 57**,** 73 (169,170), 88; **26;** 220; **124**

QUINTILIANUS, MARCUS FABIUS
Institutiones oratoriae 9**,4,**47; **21;** 1**,**4, 19; **33;** *pluribus locis, e.g.* 1,6,5; **34;** 1,4,26; **40;** 1**,**6,26; **73;** 1,6,17; **223**

REMMIUS PALAEMO
Grammatica frag. 8; **33**

SALLUSTIUS CRISPUS, GAIUS
Catilinae coniuratio 7,3; **288**
Bellum Iugurthinum 5,3; **95**
Varia (genitivul în *-ai*) **47**; (infinitivul în *-ier*) **193; 312**

SENECA IUNIOR, LUCIUS ANNAEUS
Apocolocynthosis 4,3; **333**
Epistulae (viitorul anterior) **239**
Varia **288**

SERVIUS HONORATUS, MARIUS
(pronunțarea africatei) **26**

SILIUS ITALICUS
Punica 2,271; **313**

STATIUS, PUBLIUS PAPINIUS
Thebais „gelat ōră pauor” 4,497; **285;** „funda saxa pluunt” 8,417; **285;** „dis cōram” 9,97; **312**
Siluae 4,9,15 „trino…foro” **109**

SUETONIUS TRANQUILLUS, GAIUS
Augustus 87; **265**

TACITUS, CORNELIUS
De uita Agricolae 25,4; 28,2; **102**
Historiae 1,52; 2,18; 3,6; 3,66; 3,78; **102;** „uesperascente /.../ die” 2,49; **285;** „adulta nocte” 3,23; **288**
Annales „uesperascente /.../ die” 1,65; 16,34; **285; ,,**urbem extrā” 13,47; **311;** „praetūram intrā” 3,75; **311**; „cubicŭlum /…/ iuxtā” 13,15; **311;** „hostem propter” 4,48; **312;** „Euphraten ultrā” 15,17; **312**
Varia (superlativul cu *per*-) **93;** (numeralele cardinale) **104; 113;** (supinul) **181;** (infinitivul istoric) **193**

TERENTIUS AFER, PUBLIUS
Adelphoe **79**; „sublimem” 316; **86**; „heia” 868; **331**; „euge” 911; **331;** „prō Iūppĭter” 111, 366; **332**
Andria „sublimem” 861; **86**; „mage uerum” 698; **95;** 836; **312;** 125; **330**; „hem, quid ais” 665; **332**; „prō deum homĭnumque (fidem)” 246; **332**; „prō Iūppĭter” 732; **332**
Heauton timorumenos 188; 800; **323**; „heia” 521, 1063, **331;** „euge” 677; **331**; „pax” 291, 717; **331**; „prō deum homĭnumque (fidem)” 61; **332**
Hecyra „magis cautius” 738; **96;** 535; **311;** 311; **323**; „heia” 250; **331;** „ergō proptĕreā” 63; **325;** 449; **330**; „prō Iūppĭter” 713; **332; ,,**prō deum homĭnumque (fidem)” 198; **332**
Eunuchus „nemo…nec” 1082; „nec… nemo” 1072; **148**; „scibat” 113; **200; ,,**heia” 1065; **331;** „ĭtăque ergō” 317; **325;** 228; 727; 756; **330**; „eu” 154; **331**; „papae” 229, 279, 317, 416; **331**; „ăpăgĕ sīs” 756; **332;** „prō Iūppĭter” 550; **332;** 709; **333**

Universitatea SPIRU HARET

Phormio „scibat” 529; **200;** 332; **323**; „heia” 508, 525, 628; **331;** 600; 963; **330;** „eu” 398, 478, 869; **331**
Varia (genitivul plural în *-um*) **54;** (formele lui *duo*) **101;** (absența lui *ollus*) **134;** (diateza pronominal-reflexivă) **164;** (dublete medio-pasive la verbe active) **166;** (interogativa indirectă cu *si*) **174;** (infinitivul în *-ier*) **193;** (sincopa la m.m.c.p.) **236;**

TERTULLIANUS
Varia (metaplasma adjectivelor) **87;** (deponente cu sens pasiv) **167;** „deus qui pluit” **285;** „sursum” **306**

VALERIUS FLACCUS, GAIUS
Argonautica 8,110; **331**

VALERIUS MAXIMUS
Facta et dicta memorabilia 3,7,1d; **96**

VARRO (REATINUS), MARCUS TERENTIUS
De lingua Latina 5**,**144; **15;** 8**,**45; 9,94; **32;** 8,13; 9,96; **32**; „duum ” 10,11; **102;** 7,42; **134**
De litteratura (incertis sedibus) „lact” frag. 273; **67**
Saturae Menippeae „lact” *Andabatae,* frag. 26 v. 1; **67**; „gelo” *Sesculixes* frag. 476, v.2; **69**
De re rustica „lacte” 2,14; 2,2,19; 2,8,2; 2,11,1; 2,11,5; **67**; „gelum” 1**,**45**,**2; **69**
Varia „sale ” apud Non. 273,17; **67**; „duo” **102**

VERGILIUS MARO, PUBLIUS
Eclogae „pinu” 7,24; **50;** „cuium” 3,1; 5,87; **143**; „lucescere solem” 6,37; **285;** „altăria circum” 8**,**74; **311;** „flumĭna circum” 9**,**40; **311;** „mē sine” 10**,**48; 11,505; **312**; „fronde super” 1,80; **313**; „Mantua, uae, nimium uicina Cremonae” 9,28; **332**
Georgica „pinu” 2,389; **50;** 2,173; **284;** „Caesar… fulmĭnat” 4,561; **285**; „crūrum tenus” 3,53; **313;** 2,458; **332**
Aeneis „pinu” 9,72; 10,206; „colo” 7,805; **50;** „insignibat” 7,790; „vestibat” 8,160; „redimibat” 10,538; „nutribat” 11**,**572; **200**; „potis est” 9**,**796; 11,148; **264;** „profatur” 1,561; 4,364; 6**,**258; **284;** „tonā ēloquio” 11,383; **285**; „tacĭtum nemus” 6,386; **288;** 3,362; 6,389; **291;** „omnia circum” 1,32; 1,667; **311;** „Hectŏra circum” 6,166; **311**; „Italiam contrā” 1,13; **311;** „Ceraunia iuxtā” 3,506; **311**; „altăria circum” 2**,**515; 4**,**145; 8,825; **311;** „flumĭna circum” 9**,**679; **311;** „fronde super” 7,751; **313**; „nocte super mediā” 9,61; **313;** „latĕrum tenus” 10,210; **313;** 4,569; 9,38; **331**
Varia (genitivul plural în *-um*) **54;** „cornu” (13 ocurențe) **69;**

VITRUVIUS
De architectura (comparația adjectivelor) **96;** (gerunziul) **180**
Vulgata **205;** *In Euang. Ioh*. IV**,**1,2; **206; 285;** *Ezech*. 46**,**14; **317**
Itala **315**
Vitae Patrum **167**
Mulomedicina Chironis 57; **26**
Compositiones Lucenses 23; **114**

CIL
I 2**,**581; **24;** I^2**,**1531; **24;** I^2,1; **24;** I^2,45; **24;** I^2,7; **25;** VIII,13134; **125;** I,10; 5; **126;** IV**,**3494; **177;** XV**,**6754; **191;** XV,628; **191;** VIII**,**8369; **192;** I^2**,**501; **192;** I^2**,**366; **207;** III,37; **223;** I^2**,**1; **262;** I**,**1529; **271;** VI,13070; **305;** XI,147; **305;** III,961; **306;** VIII,9162; **306;**
CIL uaria **127; 166;** *Senātus consultum dē Bacchānālibus* **193**; Vasul lui Duenos; **207;** *Lex XII Tabularum* **208; 288;** Inscripții pompeiene **310; 316; 327;**

Universitatea SPIRU HARET

III. **INDICE LATIN INVERS**

Indicele cuprinde totalitatea numelor proprii şi comune latineşti. Am aranjat cuvintele în ordinea alfabetică a terminaţiilor lor pentru a uşura identificarea morfologică a acestora şi pentru a pune în evidenţă eventualele omonimii (au fost indicate numai părţile de vorbire omonime). Formele compuse (numerale, verbe) au fost menţionate în dreptul fiecărui element constitutiv (*e.g. amanda sum* figurează ca *amanda ~ sum 289* dar şi ca *sum ...~ amanda 289)*.

a *prep.* 115; 304; 312; 314; 332; 336; 337; 339; 340; *interj.* 328
faba 38
syllaba 28; 59
scriba 46
amba 112
barba 231
uerba 128; 143; 337; 340
uacca 35; 336
Seneca 46
syllabica 59
suauidica 91
munifica 91
respublica 116
mica 306
Punica 118
Africa 118
rhetorica 27
ioca 55
loca 53; 55
circa 309; 311; 315
quocirca 325
da 190
praeda 337
ualida 295
Numida 46
tyrannida 80
rapida 305
lepida 181
blanda 295
amanda ~ sum 289
uenanda 260
donanda 252
ornanda 183; 213
seruanda ~ est 341
uicenda 252
suadenda 252
fungenda 260
facienda ~ est 289
audienda 252
suscipienda 341
cupienda 252
patienda 260
partienda 260
colenda 213
urenda 260
Epaminonda 118
secunda 105; 106; 295
eunda 213; 273
rotunda 168
nuda 117
ea 131; 135; 136; 296; 298; 338; 339; 340
dea 36; 115
Rhea 116
Promethea 79
galea 337
mea 66; 128; 312; 313; 336; 340
Aenea 79
idonea 92
area 206
propterea 320; 325
antea 298; 339
inantea 304
postea 118; 142; 298; 304; 319; 340
fa 190
auriga 46
longa 21; 74; 116
larga 295
erga 309; 311
terga 341; 342
fuga 339
superbia 337
acia 49
audacia 116
sacrificia 116; 337
prouincia 339
media 140; 313
remedia 340
dimidia 110
iracundia 323
heia 178; 243
egregia 92
effigia 75
uestigia 118
alia 146; 298; 305
animalia 65; 336
Italia 118; 314
ambarualia 274
Cornelia 340
filia 36; 129
uigilia 107
milia duo ~ , quinque ~ , decem ~ , quinquaginta ~ , centum ~ , decies centena ~ 100; ~ , sex ~ 103; 104; singula ~ , bina ~ , terna ~ , tricena ~ , quingena ~ , centena ~ , decies centena ~ 108; 113; 118

Universitatea SPIRU HARET

consilia 336
auxilia 56
folia 55
spolia 116
nimia 296
eximia 337
Campania 117
moenia 38; 66
insignia 117
binia 107
Sardinia 339
omnia 289; 311; 336; 339; 340
Saturnia 284
Ceraunia 311
communia 35
quoia 143
pia 92
principia 86
barbaria 76
calcaria 65
maria 62; 116
contraria 340
necessaria 340
militaria 118
altaria 311
materia 73; 75
gloria 339
memoria 118; 241
uictoria 339; 340; 341
propria 130; 294
tria 102; 104; 109; 112; 118
patria 116; 341
curia 294
iniuria 338
pluria 86
centuria 294
luxuria 75
gratia 309; 312
amicitia 117; 288
mollitia 76
comitia 56
canitia 75
praecipitia 117
auaritia 339
iustitia 176; 338
uitia 115
saeuitia 337
amantia 196
ornantia 196
substantia 32
habentia 196
prudentia 338
ingentia 117; 337
desinentia 43
sententia 314
tertia ~ , ~ decima 105; ~ uicesima 107; 108; 110; 115; 296; 336
cuia 143
Liuia 340
Gergouia 314
quia 142; 174; 318; 319; 320; 323; 324; 325; 326; 327; 336; 340
noxia 115
mala *adj. fem. sg.* 22; 90; 303; *subst. fem. sg. "falcă"* 22; *subst. pl. "măr"* 168
tela 338
stila 27
aquila 35
Messalla 265
bella 118; 341
capella 336
puella 36; 48; 93
illa 28; 131; 134; 206; 296; 305
stilla 27
postilla 304
uilla 57
ulla 146; 149; 304
nulla 146; 148
nonnulla 146
Sulla 46
agricola 46
schola 115; 340
sola 146; 147; 296
maleuola 91
templa 50; 340
paula 296; 297
fabula 117
fibula 19
cubicula 116
lenticula 38
regula 28
tegula 38
singula 37; uicena ~ , centena ~ 108; ~ milia 108
quantula 143
epistula 336
suprema 90; 95
postrema 90; 95
extrema 90; 95
aenigma 80
ima 90; 95
decima tertia ~ , quarta ~ , quinta ~ , sexta ~ , septima ~, octaua ~ , nona ~ 105; 107; 110
undecima 105
duodecima 105
infima 90, 95
facillima 91; 303
simillima 91
humillima 91
minima 90
prima 94; ~ uicesima 105; centesima ~ 105
sacerrima 94
nigerrima 90
celerrima 90; 303
asperrima 90
deterrima 94
plurima 90
tricesima 105
undetricesima 105
duodetricesima 105
uicesima ~ , ~ prima, ~ altera 105; tertia ~ 105
undeuicesima 105
duodeuicesima 105
nonagesima 105
quadragesima 105; 107
quinquagesima 105
septuagesima 105
sexagesima 105
trigesima 105
uigesima 105
octogesima 105
millesima ~ , bis ~ , ter ~ , quinquies ~ , decies ~ , quinquagies ~ , centies ~ , decies centies ~ 106
centesima ~ , ~ prima 105
trecentesima 106
sescentesima 106

Universitatea SPIRU HARET

ducentesima 105
sexcentesima 106
quadringentesima 106
octingentesima 106
septingentesima 106
quingentesima 106
nongentesima 106
pessima 90
audacissima 89
felicissima 303
dulcissima 89
firmissima 117
clarissima 117
falsissima 94
pretiosissima 340
formosissima 93
altissima 89; 303
ornantissima 196
recentissima 93
suauidicentissima 91
munificentissima 91
maleuolentissima 91
breuissima 303
citima 90; 94
ultima 90; 94
intima 90; 94
septima ~ , ~ decima 105; 106
optima 90
extima 95
maxima 90; 118; 323
summa 90; 95; 313; 339
Roma 337; 339
arma 38; 56; 117; 337; 338; 339; 340
Numa 338
postuma 90; 95
ana 314
arcana 115
Diana 115
Romana 116
Campana 340
sana 301; 305
Sequana 46
cena 243
trecena 108
tricena 108; ~ milia 108
undetricena 108
duodetricena 108
uicena ~ , ~ singula, ~ bina 108
undeuicena 108
duodeuicena 108
ducena 108
sexcena 108
dena ~ , terna ~ , quaterna ~ , quina ~, sena ~ , septena ~ 108; ~ milia 109
undena 108
duodena 108
nonagena 108
quadragena 108
quinquagena 108
septuagena 108
sexagena 108
quadringena 108
octingena 108
septingena 108
quingena 108; ~ milia 108
nongena 108
octogena 108
Helena 337
millena 109
epicoena 35
amoena 115
poena 24; 341; 342
frena 55
sena ~ , ~ dena 107; 108; 109
centena decies ~ milia 100, 108; ~ , ~ singula 108; ~ milia 108
trecentena 109
ducentena 109
quotena 107
septena ~ , ~ dena 108
nouena 108
magna 90; 303; 339
signa 288
tigna 288
pugna 118; 337; 339; 340; 341
bina uicena ~ 108; ~ milia 108
uicina 332
pagina 107
Catilina 46
gallina 36
Salamina 80
femina 36
semina 117
nomina 35; 115
cognomina 46
carmina 30; 61; 115
flumina 311
numina 287
oina 101
Proserpina 117
quadrina 109
trina 109
Praenestina 19
quina 107 , ~ dena 108
scamna 30
Garumna 46
Cinna 46; 340
bona 87; 90; 295; 303
Helicona 80
dona 251
Babylona 80
nona ~ , ~ decima 105; 106
corona 243
matrona 340
tona 285
octona 108
zona 26
terna 107 , ~ dena 108; ~ , ~ milia 108
quaterna 107 , ~ dena 108; 109
sempiterna 30
interna 94
externa 95
orna 190
una 100; 101; 109; 111; 118; 147; 306
fortuna 116; 294; 337
heroa 80
ripa 337
Europa 25
Agrippa 265
lupa 36
cara 115
clara 295; 305
rara 296
Tartara 55
umbra 115
simulacra 337
sacra 116
socra 72
cathedra 30
gibbera 83

Universitatea SPIRU HARET

libera 83; 295
lacera 84
uiscera 38
armifera 84
infera 95
somnigera 84
iugera 55
genera 341
tenera 84
itinera 340
munera 341
aspera 83
prospera 84; 116
paupera 86
supera 95
misera 84
cratera 80
cetera 296
uetera 86
altera uicesima ~ 105; 106; 146; 306
postera 95
littera 38
extera 95
dextera 83
uera 301; 340; 341
papauera 61
infra 95; 296; 311; 315
pulchra 83; 115
ira 338
mira 302
ora 117; 285
frigora 67
hora 107; 305; 306
amphora 78
erectiora 117
tenuiora 117
mora 21
tempora 67; 340
Aurora 285
Hectora 311
pectora 30
aequora 116
capra 36
supra 95; 285; 297; 308; 309; 311; 316; 317
terra 22; 48; 83; 116
pharetra 30; 115
citra 94; 296; 311; 317
ultra 94; 311; 312; 315; 317
intra 94; 309; 311; 315
deintra 315
contra 118; 302; 306; 308; 309; 311; 316; 337; 338; 339; 341
castra 56; 101; 109; 145; 147; 337
uestra 340
magistra 36
nostra 115; 128; 312
rostra 56
utra 142; 147; 301
neutra 146
alterutra 147
extra 95; 308; 309; 311; 317
dextra 317
cura 124
secura 129; 305
plura 86; 90; 141
nura 49; 72
pura 295
suasura 253
tonsura 211
osura ~, ~ esse 281
passura 260
latura 267
natura 28; 46; 211; 336
uenatura 260
donatura 253
ornatura 183; ~ esse 210; ~ sum, ~ eram, ~ sim 211
satura 84
cantatura ~ sum 289
pictura 44; 211
uictura 253
functura 260
itura 272
auditura 253
cupitura 253
ueritura 260
partitura 260
coeptura ~, ~ esse 279
quaestura 211
futura 263
uasa 66
suasa 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essem, ~ esses, ~ esset, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256; ~ esse 257
esa 275
pransa 287
incensa ~ sunt 340
densa 115
dimensa 288
osa 281
ipsa 28; 132; 136; 341
Persa 46; 338
passa ~ sum, ~ es 257; ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis 258; 260
confessa 288
ossa 62; 117
causa 74; 213; 309; 312; 336
probata ~ sunt 337
cata 114; 314; 316
data ~ esset 339
laudata ~ sum 167
fata *vb.* ~ , ~ sum, ~ es, ~ est, ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eram, ~ eras, ~ erat, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 283; *subst.* 339
lata ~ sum 267
amata 48
aenigmata 80
aromata 340
cenata 287
uenata ~ sum, ~ es 257; ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis 258; 260
donata 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essem, ~ esses, ~ esset, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256; ~ esse 257
ornata 183; ~ sum 226; ~ sim 229; ~ esse 230; 233; ~ eram 237; ~ ero 240
fortunata 294
rata 289
inueterata 288
grata 115; 337

Universitatea SPIRU HARET

pirata 46
honorata ~ sunt 116
iurata 287
comitata 288
usitata 340
cantata 233
facta *subst.*116; 143; *vb.* ~ sum, ~ es, ~ est, ~ sim, ~ sis, ~ sit, ~ 277; ~ eram, ~ eras, ~ erat, ~ essem, ~ esses, ~ esset 278
tacta ~ erunt 339
perfecta 117
dicta 232
indicta 74
uicta 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essem, ~ esses, ~ esset, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256; ~ esse 257
functa ~ sum, ~ es 257; ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis 258; 260
docta 233
ducta 232
laeta 117
Geta 46
quieta 288
deleta 233
athleta 46
uineta 117
poeta 46; 134
ita 116; 293; 301; 321; 329; 339; 340
habita 233
tacita 288
dedita 337
condita 117
audita 233; 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essem, ~ esses, ~ esset, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256; ~ esse 257
alita 233
inclita 338
cognita ~ erat 339
finita 233
capita 60; 67
cupita 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essem, ~ esses, ~ esset, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256; ~ esse 257
uerita ~ sum, ~ es 257; ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis 258; 260
posita 33; ~ erat 117; 266
partita ~ sum, ~ es 257; ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis 258; 260
uita 115; 129; 336; 337
alta 83; 88; 89; 233
culta 233
adulta 288
multa 90; 118; 290; 296; 303; 339
tanta 338
quanta 142; 143
trecenta 102
tricenta 100
sescenta 100
ducenta 100; 102; 104
quadringenta 100
octingenta 100
septingenta 100
quingenta 100
nongenta 100
ornamenta 116; 340
impedimenta 56
iumenta 24
frumenta 117; 171
iouxmenta 24
tenta 233
obtenta ~ est 339
uenta 237
nonaginta ~ , ~ octo, ~ nouem 100
quadraginta 30; 100; 102; 104; 118
quinquaginta 100; ~ milia 100
septuaginta 100; 104; 118
sexaginta 100; 118
triginta ~, duo de ~ 100; 118
undetriginta 100
duodetriginta (duo de triginta) 100; 104
octoginta 100; 118
undeoctoginta 104
quinta ~ , ~ decima 105; 107; 110
nota 117; 281; ~ erat 337
pota 287
tota 146
quota 99; 143
adepta 288
coepta ~ , ~ sum, ~ es, ~ est, ~ sim, ~ sis, ~ sit, ~ eram, ~ eras, ~ erat, ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ essem, ~ esses, ~ esset 279
charta 27
quarta ~ , decima ~ 105; 106; 110
certa 28; 74
experta 289
hasta 231
molesta 115
ista 131; 133; 137; 296; 314
sophista 79
nauta 46
adiuta 339
Aluta 46
constituta 74
exta 38
sexta ~ , ~ decima 105; 106
iuxta 294; 311; 315
ua 191
octaua ~ , ~ decima 105
conspicua 92
dua 102
uidua 336
saeua 295
lingua 26
adiectiua 32
perpetua 296
silua 115
genua 69
continua 296
cornua 117

Universitatea SPIRU HARET

qua 139; 140; 141; 142; 144; 285; 296; 298; 301; 312; 314; 325; 336; 338
aqua 26
ecqua 142
equa 36
aequa 295
aliqua 144; 149
numqua 142
parua 90; 303
Minerua 115; 338
sua 128; 130; 131; 312; 338; 340
tua 127; 312; 336; 340
statua 117
Mantua 332
saxa 285
gaza 26
ab 54; 73; 117; 267; 273; 305; 308; 314; 315; 340; 341
ob 55; 116; 268; 273; 301; 308; 311; 325; 337
sub 268; 273; 293; 308; 310; 312; 317
C. 339
ac 103; 116; 150; 314; 315; 318; 321; 325; 326
fac 190; 340
hac 133; 296; 298; 306; 337
posthac 304
lac 67
illac 298; 306; 317
istac 298
haec 131; 133; 234; 296; 337; 340
istaec 134
nec 149; 306; 321; 327; 341
nec...nec 321
nec...nec...nec 321
neque...nec 321
donec 318; 326
dic 190; 336
addic 29
indic 29
hic 117; 125; 131; 136; 227; 296; 298; 305; 338; 340
illic 298
sic 306; 321; 328; 339
istic 134; 298
huic 23; 133; 134; 150; 337; 340
hanc 129; 133; 340
hinc 298; 299; 339
illinc 298; 339
istinc 298
hunc 133; 315
nunc 187; 214; 298; 336
istarunc 134
istorunc 134
tunc 304; 306; 336; 339; 341
hoc 118; 131; 133; 296; 339; 340; 341
eccumhoc 305
illoc 305
duc 190
adduc 29
huc 186; 298
adhuc 29
isthuc 298
illuc 298; 299
istuc 134; 298
ad 28; 38; 116; 148; 175; 179; 180; 193; 205; 213; 267; 273; 252; 296; 301; 305; 306; 308; 311; 315; 316; 317; 336; 337; 339; 340; 341; 342
illac-ad 317
quoad 318; 326
sied 189
med 123
red- 273
sed 116; 127; 200; 318; 322; 323; 336; 337; 338; 339; 340; 341; 342
esed 262
id 131; 134; 296; 319; 341
quid 28; 141; 144; 145; 175; 176; 187; 200; 207; 324; 327; 332; 337
ecquid 142
quidquid 145; 337
aliquid 144; 288
numquid 142
Gnaeod 52
prod 264
datod 207
uiolatod 207
statod 207
licetod 207
suntod 207
quod 131; 139; 141; 144; 148; 174; 296; 318; 319; 320; 324; 325; 326; 337; 339; 340; 341
ecquod 142
aliquod 144
numquod 142
haud 148; 302
fud 245
aliud 146; 148
illud 131; 134; 296; 341; 342
apud 117; 136; 309; 311; 315; 337; 338; 339; 341
magistratud 70
istud 131; 133; 296
e 118; 129; 147; 312; 336; 339; 340
babae 330
ambae 102; 112
Actiacae 340
reipublicae 116; 337
musicae 79
Midae 339
Pelopidae 118
fundae 285
eae 134; 135
deae 338
meae 339
Aeneae 79
hae 133; 338
deliciae 55; 76
insidiae 116
effigiae 75
aliae 116
Italiae 116
Corneliae 340
filiae 117; 129; 336
Vergiliae 38
Galliae 116; 140
foliae 55
Germaniae 116
Campaniae 117
barbariae 76
materiae 73; 75
patriae 115; 336; 338; 339; 340

Universitatea SPIRU HARET

luxuriae 75
amicitiae 117
militiae 47; 53
mollitiae 76
intelligentiae 115
Florentiae 47
tertiae 110
bestiae 342
Moldauiae 117
cuiae 143
pluuiae 117
noxiae 115
malae 24
puellae 115; 227
illae 72; 134; 332
ullae 149
agricolae 117; 340
incolae 115
tabulae 116
particulae 32
singulae 37; ~ , ~ uicenae, ~ centenae 108; 109
epulae 55
plurimae 93
rarissimae 117
Romae 47; 82; 117; 338
Dianae 115
Romanae 116; 339
cenae 341
trecenae 108
tricenae 108
undetricenae 108
duodetricenae 108
uicenae ~ , ~ singulae, ~ binae 108
undeuicenae 108
duodeuicenae 108
ducenae 108
sexcenae 108
denae ~ , ternae ~ , quaternae ~ , quinae ~ , senae ~ , septenae ~ 108; 109
undenae 108
duodenae 108
nonagenae 108
quadragenae 108
quinquagenae 108
septuagenae 108
sexagenae 108
quadringenae 108
octingenae 108
septingenae 108
quingenae 108
nongenae 108
octogenae 108
Athenae 85
millenae 109
senae ~ , ~ denae 108; 109
centenae ~ , ~ singulae 108
trecentenae 109
ducentenae 109
quotenae 107
septenae ~ , ~ denae 108
nouenae 108
magnae 115
pugnae 337; 340
binae ~ , uicenae ~ 108
Proserpinae 117
quadrinae 109
trinae 109
quinae 108
Cremonae 332
matronae 340
octonae 108
ternae ~ , ~ denae 108; 109
quaternae ~ , ~ denae 108; 109
unae 101; 109; 111; 147
lunae 115
papae 331
eugepae 331
arae 115
carae 115
rarae 117
tenebrae 30; 38
sacrae 115
ferae 115
alterae 149
litterae 19; 109; 147
uerae 117
pulchrae 115
amphorae 78
prae 94; 268; 308; 312
nostrae 115; 340
osurae 282
naturae 46
coepturae 279
Corcyrae 313
suasae ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 254; ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt 255; ~ simus, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256
osae 281
perniciosae 116
rosae 115
ipsae 136
Persae 338
aduersae 116
fatae ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 283
defatigatae 336
excruciatae 342
cenatae 287
donatae ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 254; ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt 255; ~ simus, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256
ornatae ~ sunt 116; ~ simus 229
ratae 289
quadratae 19
tatae 331
attatatae 330
attatae 330
factae ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ 277; ~ eramus, ~ eratis, ~ erant, ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 278
uictae ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 254; ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt 255; ~ simus, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256
poetae 115
auditae ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 254; ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt 255; ~ simus, ~ simus,

Universitatea SPIRU HARET

~ sitis, ~ sint, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256
cupitae ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 254; ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt 255; ~ simus, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256
uitae 336; 338; 341
multae 115; 227; 339
trecentae 102
sescentae 100
ducentae 100; 102
quadringentae 100
octingentae 100
septingentae 100
quingentae 100
nongentae 100
quintae 110
raptae 339
infestae 338
Vestae 338
istae 133; 134
sophistae 79
sagittae 116
nautae 116
uae 291; 328; 332; 333
duae 99; 100; 109; 110; 111
siluae 115
quae 28; 131; 139; 140; 141; 142; 143; 144; 296; 314; 337; 339; 340
ecquae 142
reliquae 30
antiquae 116
suae 118; 336
sibe 127
orbe 285
urbe 66; 313
iube 178; 330
-ce 29
pace 341
ecce 137; 138; 142; 305; 328
tuncce 306
hocce 306
dece 112
mirifice 95
supplice 85
amice 45; 50
musice 79
uice 66
dulce 87; 88; 89; 296; 297
uince 251
uoce 337
parce 190; 300
hasce 133
hisce 133
hosce 133
de 94; 100; 116; 206; 241; 267; 304; 305; 306; 308; 312; 314; 315; 316; 336; 339; 341
uade 190
suade 251
adde 322
ede 275
caede 314
fide 75
ualide 295
tyrannide 80
uiride 87
uide 178; 330
ualde 92; 95; 303; 336
inde 298; 299
deinde 117; 228; 298
proinde 325; 326
perinde 326
fronde 313
unde 298; 306; 339; 341
fecunde 303
aliunde 298
Rhode 79
tarde 299; 305
laude 60
age 177; 178; 291; 292; 328; 330
mage 306
apage 331; 332
lege 74; 339
rege 61
longe 93; 115; 135; 299; 304; 305
euge 331
fuge 190
coniuge 117
dubie 296
facie 75
specie 74
die 74; 75; 76; 107; 285; 306
pridie 298
postridie 298
hodie 116; 175; 298; 338; 340
egregie 95
filie 52
nimie 95
pie 83
Laertie 52
requie 76
Hannibale 314
male 95; 300; 303; 304; 305; 332
cardinale 99
pronominale 32
numerale 32; 98
sale 67
uale 284
quale 140; 143
hercle 302; 329; 332
mehercle 329
mirabile 182
admirabile 117
memorabile 92
horribile 182; 342
facile 91; 93; 182; 296
difficile 91; 182; 296
agile 87
simile 91
dissimile 91
humile 91
Aprile 85
Quintile 85
utile 339
Sextile 85
malle 189; 222; 230; 265; 269; 270
uelle 91; 189; 192; 196; 205; 206; 222; 230; 246; 248; 265; 268; 269; 270; 275; 319; 323
ille 72; 125; 131; 134; 136; 137; 138; 150; 296; 309; 336; 338; 339; 340
ecille 138
mille 100; 103
olle 134
molle 87

Universitatea SPIRU HARET

nolle 178; 189; 222; 230; 265; 269; 270
sole 61
aule 337
Hercule 329
mehercule 329
me 123; 130; 175; 311; 312; 315; 329; 332; 333; 336; 341
fame 76; 117; 342
eme 177; 178; 330
hieme 62; 341
sublime 296; 297
facillime 303
minime 302; 304
apprime 92
celerrime 303
asperrime 341
nuperrime 304
pessime 304
felicissime 303
ualdissime 304
paenissime 304
saepissime 304; 341
altissime 303
recentissime 297
diutissime 304
grauissime 341
breuissime 303
optime 92; 95; 304; 323
maxime 92; 95; 304
proxime 310
summe 95
ferme 293
firme 300
minume 302
pessume 304
optume 304
maxume 304
ne 27; 29; 133; 144; 175; 190; 269; 300; 301; 302; 306; 318; 319; 321; 322; 325; 326; 339; 341
plane 92; 301
mane 118; 177; 298; 304; 306
humane 300
sane 92; 301
paene 174; 227; 293; 304; 317
bene 40; 95; 284; 295; 300; 303; 304; 305; 306; 336; 340
lene 87
benigne 340
dulcedine 116; 289
ualetudine 336
magnitudine 117
origine 73
domine 57; 115
nomine 30
carmine 61
sine 117; 187; 308; 312; 313; 336; 338
omne 146
numne 301
utrumne 301
nonne 300; 325
leone 61; 336
condicione 118
religione 338
Scipione 118
prouocatione 118
educatione 118
proditione 338
optione 61
portione 289
sermone 340
pone 190; 308; 311
aisne 282
ut...ne 324; 325
commune 336
impune 341
Adelphoe 79
poploe 53
heroe 80
Canephoroe 79
dape 61
saepe 116; 303; 340
principe 61; 86
uolpe 59; 62
nempe 324
prope 94; 174; 227; 306; 311; 315; 316; 337
adprope 315; 316
cupe 251
lupe 57
re 74; 75; 141; 148; 268; 297; 301; 305; 338; 340; 341
cubare 221
necare 338
secare 221
ludificare 166
laetificare 243
multiplicare 99
dimicare 338
uocare 20; 41
manducare 193; 288
dare 40; 190; 217; 220; 243; 245
fare 283; 291
castigare 340
nauigare 243
rogare 340
meiare 247
nuntiare 243
calare 243
clare 40; 295
adpellare 247
compellare 247
appellare 135; 247
contemplare 166
eiulare 243
uapulare 163
exsulare 243
mare 57; 62; 65; 67; 116; 288
amare 338
lacrimare 171
collacrimare 171
domare 221; 243
armare 170
exarmare 170
nare 243
cenare 243; 287
uenare 259
pugnare 337; 339
nominare 40; 294
donare 251; 252
coronare 243
sonare 243
tonare 243
ornare 179; 190; 192; 211; 221; 233
crepare 243
occupare 247; 337
rare 296; 300
arare 170; 243
separare 294
exarare 170
numerare 30
imperare 336

Universitatea SPIRU HARET

superare 338
inueterare 288
demonstrare 130
fulgurare 341
iurare 287
pinsare 247
atticissare 243
accusare 40
dictare 243
uetare 243
uenditare 243
dictitare 243
cantitare 243
captitare 243
cantare 205; 233; 243
potare 287; 288
captare 243
certare 294
stare 171; 181; 220; 225; 243
obstare 171
putare 270
auare 300
lauare 164
minuare 247
quare 301; 318; 320; 325; 341
seruare 167; 168; 338
citharizare 243
acre 84; 86
habere 71; 192; 205; 206; 221; 222; 224; 225; 233; 237; 244; 248; 340
debere 174; 205
bibere 217; 218; 288
libere *adv.* 295; 341; *vb.* 174; 319
scribere 205; 205; 232
albere 244
sorbere 248
iubere 178; 182; 233; 330
facere 91; 163; 167; 186; 189; 190; 192; 243; 247; 276; 277; 278; 337
labefacere 277
calefacere 163
arefacere 163
nigrefacere 277
patefacere 277
satisfacere 277
iacere 33; 244; 247
tacere 231; 288
decere 174
icere 218
dicere 29; 91; 189; 190; 205; 232; 235; 243; 245; 248; 279
adicere 31
deficere 277; 278
conficere 277
perficere 277
licere 174; 319
uicere 254
uincere 251; 252
docere 233
granascere 245
albescere 245
frondescere 245
frigescere 245
quiescere 288
adolescere 171; 196; 288
senescere 245
crebrescere 245
miserescere 287
horrescere 170
durescere 245
maturescere 171
adsuescere 171
discere 245; 341
miscere 232
ducere 29; 167; 190; 232; 235; 245
lucere 248
cadere 40; 194; 218; 248
uadere 167; 206; 245; 316
suadere 182; 251; 252
edere 245; 274; 275; 276
ambedere 276
cedere 245
dedere 245
comedere 276
credere 189
peredere 276
sedere 233
exedere 276
accidere 217; 218
occidere 336
incidere 218
fidere 164; 245
diffidere 164
confidere 164
ridere 235
uidere 244; 330
scandere 117; 217
mandere 217
pandere 217
prandere 287
accendere 217
incendere 217
defendere 217; 338
pendere 244
ostendere 340
uendere 274
findere 245
abscondere 235
respondere 194; 235; 248
tondere 211
fundere 245
fodere 170
defodere 170
ardere 235
perdere 189
mordere 219
audere 164; 189; 234
gaudere 164; 234
cudere 217
pudere 287
fere 116; 293
agere 178; 245; 319
legere 220; 232; 245
neglegere 220
intellegere 220
tegere 223; 234; 245
figere 219
mulgere 248
frangere 232; 245
tangere 270; 336
incingere 235
fingere 245
pingere 211
stringere 235
ungere 232
fungere 259
iungere 219
pungere 220
compungere 220
appungere 220
spargere 294
mergere 219; 235
tergere 233

Universitatea SPIRU HARET

augere 232; 248
fugere 194; 247
here 293
trahere 235
meiere 247
fiere 277
alere 222; 233; 245
ualere 284
delere 221; 233; 244
flere 244
pellere 247; 294
uellere 217
tollere 206; 266
colere 233; 245
dolere 244
solere 164
implere 244
complere 244
consulere 222; 296
emere 189; 233
premere 219; 233
redimere 117
sumere 233
canere 243; 245
manere 177; 219; 235; 339; 341
remanere 235
tenere 221; 225; 233; 244; 248; 288
gignere 40; 245
cinere 62
meminere 280
desinere 43
obtinere 338
contemnere 294
monere 170; 221
admonere 170
ponere 33; 185; 186; 192; 222; 235; 275; 281
apere 309
capere 32; 186; 243; 245; 247; 339
rapere 222; 294
sapere 196; 248
coepere 279
repere 245
recipere 167
incipere 171; 205
opere 63; 288; 299
tantopere 299
quantopere 299
carpere 294
aspere 341
prospere 338
paupere 86
cupere 186; 247; 248; 251; 252
clarere 244
parere 196; 248; 338
quaerere 211
gerere 84; 245
merere 166; 296
serere 222
miserere 287
uerere 259
florere 248
horrere 170
abhorrere 170
torrere 232
currere 294
suasere 254
quaesere 284
misere 300; 303; 341
uisere 340
pinsere 247
latere 244
patere 259
cratere 80
flectere 233
amplectere 166
petere 245; 340
uetere 86
potere 265
uertere 197; 217; 234; 297
aduertere 234
oportere 174
uortere 297
excutere 235
uere 300; 340
auere 284
cauere 178; 190; 231
donauere 254
papauere 61
optauere 227
triere 246
distribuere 99
acuere 246
fuere 263
unguere 164
iuere 272
audiuere 254
cupiuere 254
saluere 284
fluere 170
defluere 170
uoluere 197
minuere 247
mouere 197
nouere 281
liquere 232
coquere 245
struere 340
statuere 246
metuere 246
texere 223
pulchre 95; 295
ire 170; 181; 182; 190; 196; 200; 204; 213; 271; 272; 273; 274; 316; 330
bombire 247
superbire 246
sorbire 248
scire 246; 301
lucire 248
fastidire 246
custodire 246
audire 192; 223; 233; 251; 252
erudire 246
fugire 194; 248
mollire 246
uenire 163; 181; 182; 309
inire 170
finire 221; 233; 246; 276
gannire 247
hinnire 247
tinnire 247
punire 24
coire 170
ineoire 273
coeoire 273
cupire 248
parire 248
febrire 246
aperire 222
operire 222
morire 248
barrire 247
garrire 247

cucurrire 247
haurire 219
furire 246
esurire 183; 246
parturire 183
transire 341
tussire 246
ineptire 246
partire 259
uestire 246
quire 274
nequire 274
ore 115; 336
labore 313; 314; 336
arbore 339
fore 262; 263; 277
citeriore 337
flore 62
dolore 314; 323; 338; 341
more 341
honore 61
tempore 116; 129; 289; 338; 342
corpore 73
pectore 115; 336
uxore 313
ferre 84; 190; 192; 246; 266; 267; 274; 340
praeferre 268
deferre 267
referre 268
afferre 267
efferre 268
offerre 268
sufferre 268
inferre 268
conferre 267
proferre 268
transferre 268
auferre 40; 267
matre 61; 117
iure 63
se 127; 130; 164; 167; 168; 327; 337; 338; 340; 341
sese 127
Atheniense 85
mense 341
impense 95
eapse 136
ipse 124; 125; 132; 136; 150; 336; 339; 340
eumpse 136
eopse 136
fortasse 300
esse 71; 153; 164; 165; 167; 182; 189; 190; 192; 196; 201; 203; 209; ornaturum, -am, -os, -as, -a ~; ornandum ~210; 211; 214; 222; 225; 226; 229; ornatum, -am, -os, -as, -a ~ 230; 234; 237; 238; 240; 246; auditurum, -am; donaturum, -am; suasurum, -am; uicturum, -am; cupiturum, -am ~253; donatum, -am, -os, -as, -a ~; suasum, -am, -os, -as, -a ~; uictum, -am, -os, -as, -a ~; cupitum, -am, -os, -as, -a ~; auditum, -am, -os, -as, -a ~ 257; uenatum, -am ~; ueritum, -am ~; functum, -am ~; passum, -am ~; partitum, -am ~; uenaturum, -am ~; ueritum, -am ~; functurum, -am ~; passurum, -am ~; partiturum, -am ~ 259; 261; 262; 263; 264; 268; iturum, -am ~ 272; eundum ~ 273; 274; 275; 276; futurum, -am ~; factum, -am, factos, -as ~ 277; coepturum, -am, -os, -as, -a ~ 279; osurum, -am, -os, -as, -a ~ 281; 289; 339; 341
abesse 263; 264
obesse 264
subesse 264
adesse 263
prodesse 264; 338
praeesse 264
deesse 263
inesse 263
superesse 264
interesse 263
potesse 192; 265
isse 272
confecisse 338
uicisse 256
condidisse 339
odisse 281; 340
iisse 272
deuellisse 230
tulisse 267
meminisse 280
coepisse 171; 279
suasisse 256
expugnauisse 339
donauisse 256
ornauisse 230
fuisse 263; 314
iuisse 272
audiuisse 256
cupiuisse 256
maluisse 270
noluisse 269
uoluisse 269
timuisse 230
nouisse 280; 281
potuisse 264
osse 62
posse 174; 192; 205; 222; 261; 264; 265; 270
te 123; 124; 205; 311; 314; 332; 333; 336; 340
date 190
amate 128
aenigmate 80
donate 251
ornate 190; 300
Socrate 80
insperate 296
aetate 341
celeritate 313
usitate 223
ciuitate 129
aequitate 339
uoluntate 129
uoluptate 338
libertate 288; 338; 341
aestate 340; 341
attate 330
seruate 338
macte 291
recte 40; 223
nocte 62; 296; 313
suadete 251

Universitatea SPIRU HARET

ualete 284
monete 338
tete 124
auete 284
cauete 178; 190
saluete 284
ite 190; 272
ageabite 330
tacite 300
uincite 251
edite 275
cedite 284
audite 251
fite 277
agite 291; 292; 330
fugite 190
milite 60; 85
tollite 291
nolite 178; 190; 270; 269
sumite 147
ponite 190
capite 60
cupite 251
rite 296
stulte 339
ante 30; 94; 115; 293; 304; 305; 308; 311; 338
abante 304; 315
inabante 306
subante 304
uadante 198
deante 304; 315
amante 196
pugnante 85
inante 306; 315
exante 304
habente 196
uesperascente 285
dente 65
uadente 198
gente 65
mente 305; 306
repente 297; 337
attente 115
quinte 337
fonte 65
sponte 42; 66
fronte 65
pote 264
donatote 251
ornatote 208
suadetote 251
itote 272
uincitote 251
editote 275; 276
auditote 251
fitote 277
nolitote 269
ponitote 207
cupitote 251
mementote 280
fertote 267
estote 263; 275; 276
-pte 124
apte 300; 303
meapte 129
tuapte 129
septe 112; 127
mihipte 124
suopte 129
arte 65; 117
parte 289
certe 300; 322; 323
ferte 267; 340
circumferte 340
aperte 341
forte 66; 296; 300; 306; 326
este 190; 262; 275; 276
iste 131; 133; 137; 296
sophiste 79
triste 117
hoste 62; 118
Auguste 340
cette 284
sette 112
mitte 190
tute 124
iuuentute 314
uirtute 213; 338
sexte 337
-ue 27; 323
aue 284
caue 178; 190
conclaue 116
naue 64
suaue 84; 296; 297
neue 323; 326
seiue 323
siue 323
salue 284
boue 63; 65
Ioue 65
noue 112
praecipue 342
-que 27; 47; 53; 103; 116; 146; 147; 302; 311; 321; 323; 332; 338; 340; 341
utraque 147
alterutraque 147
itaque 324; 325; 336; 337
quidque 145
unumquidque 145
quotumquidque 143
quodque 145
unumquodque 145
quotumquodque 143
aeque 326
quaeque 145
unaquaeque 145
quotaquaeque 143
neque 274; 302; 320; 321; 323; 327; 338
queque 337
ibique 228; 339
undique 298
denique 322; 339
cuique 145
namque 323; 324
- cumque 145; 147
utracumque 147
quodcumque 144
quaecumque 144
quicumque 144; 337
utrumcumque 147
quomodocumque 319
utercumque 147
quoduiscumque 145
quaeuiscumque 145
quiuiscumque 145
dumque 320
utrumque 147
alterutrumque 147
inque 283
cinque 112
quinque 99; ~ milia 100; 102; 106; 110; 112; 118
- cunque 145

Universitatea SPIRU HARET

quandoque 319
quoque 115; 145; 321; 322; 337; 339; 340
uterque 147
alteruterque 147
absque 312
quisque 145
unusquisque 145
quotusquisque 143
usque 118; 304
quibusque 337
utriusque 339
cuiusque 145; 337
quousque 340
atque 103; 118; 284; 314; 325; 326; 337; 339; 340
etque 321
diu...noctuque 70; 296
parue 299
sue 62
ah 178; 328
eh 178
proh 332
oproh 328
i 178; 187; 190; 272; 291; 325; 330
ai 282
probai 223
calcai 223
Menelai 337
terrai 74
labi 171
collabi 171
plebi 74; 76; 339
ibi 118; 298; 338; 339
alibi 298
sibi 116; 127; 167; 175; 336; 339; 340
tibi 123; 332; 333; 336
ambi 112
lumbi 37
uerbi 312
ubi 115; 298; 306; 319; 326; 336; 340
aliubi 305
audaci 85
Graeci 337
feci 169; 223
dici 192; 223
medici 340
carnifici 315
supplici 85
amici 44; 50; 337
inimici 57
uici 169; 227; 253
uinci 252; 339
ioci 55
loci 53; 55
atroci 117
peperci 219
nasci 71; 163; 211
irasci 163; 175
proficisci 225; 340; 341
reminisci 163
adipisci 288
gnosci 193
pauci 338; 341
duci 192
luci 63
cruci 341
di 55
cadi 287
edi 274; 275; 276
aedi 65
dedi 223
cecidi 223
decidi 227
credidi 223
fidi 74; 245
perfidi 339
tyrannidi 80
uidi 227
fandi 284
uenandi 259
donandi 252
ornandi 179
prandi 287
decertandi 341
seruandi 338
accendi 220
uincendi 252; 340
docendi 180
suadendi 252
defendi 220
fungendi 259
audiendi 252
cupiendi 252
patiendi 259
partiendi 259
ferendi 267
uerendi 259
prendi 220
petendi 213
abscondi 220
pondi 42
respondi 220
totondi 155
eundi 213; 272
odi 227; 236; 281
Rhodi 79
modi 145
momordi 219
audi 251
laudi 60
fudi 245
ei 118; 135; 337; 340
plebei 76
sibei 127
tibei 123
dei 55
hei 178
eihei 328
mihei 123
Promethei 79
aciei 49; 84
faciei 49
glaciei 49
deliciei 76
diei 74; 116
effigiei 75
barbariei 76
materiei 75
luxuriei 75
mollitiei 76
canitiei 75
requiei 76
Delei 52
mei 123; 336; 337
famei 76
Pompei 52
rei 74; 141; 148; 312
uirei 53
quei 142
fi 277
egi 319
legi 59; 169; 220; 223
pegi 219

Universitatea SPIRU HARET

regi 61; 339
fregi 169; 245
pepigi 169; 219
tetigi 155; 169
longi 116
fungi 259
pupugi 220
frugi 42
hi 133; 340
Bacchi 115
mihi 123; 214; 289; 290; 333; 336; 337; 340
ii 135; 272; 337
Vbii 101; 147
subii 273; 274
acii 74
facii 74
delicii 55
pernicii 74
dii 55; 74; 332; 340
dimidii 110
plebeii 118; 339
Pompeii 53
alii 146; 285; 339
Laelii 118
Ilii 79
auxilii 213
folii 55
progenii 74
matrimonii 116
Sunii 53
pii 83
sapii 196
cupii 247
Valerii 337
perii 273
interii 273
Brundisii 53
Curiatii 339
Horatii 339
inquii 283
fluuii 337
mali *subst. «măr»* 22; *subst. «nenorocire»* 22; 336
animali 65
obsidionali 118
caeli 116
mirabili 117
fili 52; 128
nihili 148
simili 118
Galli 117; 336; 337
belli 338
fefelli 155; 169
illi 134; 336; 340; 341
eccilli 138
milli 103
nulli 148
nonnulli 338
noli 178; 190; 270; 269
soli 61
templi 50
exempli 312
reniculi 56
oculi 285
Tusculi 53
singuli 37; ~ , uiceni, ~ centeni 107; 108; 109
epuli 55
discipuli 337
populi *subst. «popor»* 22; *subst. «plop»* 22; 53; 116; 338; 339
tuli 170; 266
obtuli 268
praetuli 268
detuli 267
retuli 339
intuli 268
contuli 267
protuli 268
abstuli 267
transtuli 268
sustuli 266; 268
attuli 267
rettuli 268
extuli 268; 339
mi 123; 128
fami 76
hiemi 62
animi 115
plurimi 118
quadragesimi 114
clarissimi 338
molestissimi 341
commi 42
cummi 42
gummi 42
domi 47; 53; 71; 118
ni 227; 302; 318; 326
Albani 341
cani 68
Troiani 337; 338
Christiani 342
Romani 33; 116; 337; 339; 340; 341
humani 336
treceni 108
triceni 108
undetriceni 108
duodetriceni 108
uiceni ~ , ~ singuli, ~ bini 108
undeuiceni 108
duodeuiceni 108
sesceni 108
duceni 108
sexceni 108
deni ~ , ~ terni, ~ quaterni, ~ quini, ~ seni, ~ septeni 108; 109
undeni 108
duodeni 108
geni 52
nonageni 108
quadrageni 108
quinquageni 108
septuageni 108
sexageni 108
quadringeni 108
octingeni 108
septingeni 108
quingeni 108
nongeni 108
octogeni 108
milleni 109
freni 55
seni ~ , ~ deni 107; 108
centeni ~ , ~ singuli 108
trecenteni 109
ducenteni 109
quoteni 107
septeni ~ , ~ deni 108
noueni 108
bini ~ , uiceni ~ 108; 118
Sabini 339
cecini 169

Universitatea SPIRU HARET

Sibyllini 20
donabamini 250
uincebamini 250
suadebamini 250
audiebamini 250
cupiebamini 250
uincamini 251
suadeamini 251
audiamini 251
cupiamini 251
donamini 249; 251
ornamini 190
uincemini 250
suademini 249; 251
trigemini 339; 339
audiemini 250
cupiemini 250
memini 124; 190; 227; 236; 280
nemini 148
donemini 251
donaremini 251
uinceremini 251
suaderemini 251
cuperemini 251
audiremini 251
ferremini 267
donabimini 250
suadebimini 250
uincimini 249; 251
audimini 249; 251
ponimini 185; 190
cupimini 249; 251
ferimini 267
domini 57; 115; 341
carmini 61
pini 69
quadrini 109
trini 109
uini 115; 339
quini ~ , ~ deni 108
omni 28
anni 117; 340
boni 68; 340
leoni 61
educationi 118
ambitioni 339
munitioni 135
praepositioni 314
optioni 61
Iunoni 116
poni 192
componi 339
octoni 108
Teutoni 116
terni ~ , ~ deni 108; 109
quaterni ~ , ~ deni 108; 109
uni 101; 109; 111; 147
tribuni 337
heroi 80
quoi 140
dapi 61
sinapi 42
cepi 223
coepi 279
principi 61
uolpi 62
uulpi 68
cupi 192; 252
ludificari 166
cornicari 243
calcari 65
fari 163; 234; 243; 283; 284
profari 284
clari 115
praeclari 118
contemplari 166
uermiculari 243
mari 62; 116
amari 279
uenari 259
conari 163; 200
donari 252
ornari 192
pari 117
miserari 287
inueterari 288
laborari 340
arbitrari 234
Caesari 340
comitari 288
percontari 193
hortari 163; 234
lauari 164
seruari 168
fabri 337
libri 20; 54; 80
decembri 341
Cimbri 116
acri 85
haberi 192
liberi 38; 56; 109; 340
suaderi 252
uideri 193
iugeri 55
heri 293; 306
fieri 163; 246; 265; 276; 277; 278
labefieri 277
defieri 277
calefieri 163
arefieri 163
nigrefieri 277
patefieri 277
infieri 277
satisfieri 277
numeri 32; 99
generi 115
teneri 265
cineri 62
peperi 196
temperi 63
imperi 52
reri 244; 289
mereri 166; 296
misereri 287
uereri 259
fateri 294
crateri 80
ceteri 116
confiteri 288
alteri 146
posteri 56
papaueri 61
pueri 50; 115; 227
pigri 337
impigri 337
iri 153; ornatum ~ 210; auditum ~, cupitum ~, suasum ~, donatum ~, uictum ~ 253; itum ~ 273; factum ~ 278
audiri 192; 252
finiri 339
experiri 289
metiri 288
potiri 246

Universitatea SPIRU HARET

partiri 259
uiri 50; 118
ephori 341
flori 62
mori 231; 248; 341
memori 86
honori 61
uxori 340
ferri 267
auferri 340
turri 64
matri 61; 65
patri 65
fratri 65
uestri 124
magistri 50; 115
nostri 124; 128; 136; 175
auri 339
lauri 69
Mercuri 52, ~ dies 57
ruri 63
osuri 282
acturi ~ essent 341
profecturi ~ erant 341
ituri ~ sunt 205
morituri ~ erimus 341
retenturi ~ erant 341
coepturi 279
si 142; 144; 148; 176; 268; 284; 302; 318; 319; 320; 325; 326; 327; 328; 336; 337; 341
quasi 28; 318; 320; 326
suasi 182; 253; ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 254; ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt 255; ~ simus, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256
poesi 79
nisi 144; 148; 241; 302; 326; 338; 342
uolsi 218
uulsi 218
etiamsi 319; 327
quamsi 320
accensi 220
defensi 220
absconsi 220
osi 281
ipsi 136
sorpsi 220
parsi 219
tersi 233
morsi 219; 220
egressi 197
pressi 233
cupressi 69
ossi 62
iussi 182; 233
tussi 62; 64
etsi 319; 327
tametsi 327
fati *subst.* 234; *vb.*~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 283
legati 314
aenigmati 80
nati 116
damnati ~ sunt 338
donati ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 254; ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt 255; ~ simus, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256
ornati ~ simus 229
fortunati 332
pati 163; 233; 259
Socrati 80
uulnerati ~ sint 339
iurati 287
incitati 338
concitati 342
facti *vb.*~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ 277; ~ eramus, ~ eratis, ~ erant, ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 278; *subst.* 301
macti 291
coacti 117
affecti 337
profecti ~ sunt 194
interfecti 339
delecti ~ sunt 339
amplecti 166
tecti 234
prouecti ~ erant 341
uicti ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 254; ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt 255; ~ simus, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256
nocti 61
laeti 337
steti 223
exerciti 69
auditi ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 254; ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt 255; ~ simus, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256
militi 60
capiti 60
cupiti ~ sumus, ~ estis, ~ sunt, ~ eramus, ~ eratis, ~ erant 254; ~ erimus, ~ eritis, ~ erunt 255; ~ simus, ~ simus, ~ sitis, ~ sint, ~ essemus, ~ essetis, ~ essent 256
perterriti 341
multi 118; 227; 337; 338; 340; 341
tumulti 69
amanti 196
minanti 337
habenti 196
trecenti 100; ~, sex ~, uiginti ~ 103; 341
sescenti 100; 103
ducenti 100; 102
sexcenti 100
ardenti 85
prudenti 85
ingenti 85
quadringenti 100
octingenti 100
septingenti 100
quingenti 100; quattuor ~ 103
nongenti 100
uenienti 196
Tarenti 78
uenti 113; 116

Universitatea SPIRU HARET

uiginti 37; ~, ~ unus, ~ duo 100; ~ trecenti 103; 104; 113; 118
undeuiginti 100; 103; 113
duodeuiginti 100; 103; 118
uinti 113
ponti 337
eunti 196; 213; 272
poti 287
corrupti ~ essent 342
parti 68
morti 315; 315
fasti 56; 74; 116
uasti 336
quaesti 69
isti 133; 134; 272
uicisti 253
odisti 281
iisti 272
meministi 280
coepisti 279
suasisti 253
donauisti 253
fuisti 263; 265
iuisti 272
audiuisti 253
cupiuisti 253
maluisti 270
noluisti 269
uoluisti 269
nouisti 280
inquisti 283
potuisti 264
hosti 59; 62; 68
nosti 281
Augusti 117; 340
uti 325
sicuti 326
induti 341
ueluti 326
ui 64; 66
probaui 223
calcaui 223
Moldaui 117
laudaui 169
amaui 169
naui 64
cenaui 287
pugnaui 340
donaui 253
ornaui 233
inueteraui 288
graui 342
iuraui 287
cantaui 227; 233
potaui 287
suaui 85
habui 169; 233
distribui 99
sorbui 220
cui 23; 139; 141; 337
tacui 288
dedecui 286
fecui 223
licui 319
docui 233
quercui 69
dui 112
cadui 223
dedui 223
credui 223
quieui 288
ualeui 284
deleui 233
adoleui 288
breui 338
fui ~, laudatus ~ 167; 170; ornatus ~ 226; ~, ornatus ~ 229; 262; 263; 265; 266
afui 263
obfui 264
subfui 264
adfui 263
praefui 264
defui 263
affui 263
offui 264
suffui 264
infui 263
profui 264
superfui 264
interfui 263
legui 223
ungui 164
iui 271; 272; 274
abiui 273
obiui 273
adiui 273
rediui 273
audiui 233; 253
Liui 52
circumiui 273
ueniui 274
iniui 273
finiui 169; 233
coiui 273
cupiui 247; 253
periui 273
praeteriui 273
quaesiui 284 ; 340
transiui 274
superlatiui 96
fugitiui 338
quiui 274
nequiui 274
exiui 273
alui 233
malui 269; 270
illui 23
colui 233
nolui 269
uolui 268; 269; 271; 319
domui 71; 116; 243
genui 69
ingenui 338
tenui 169; 233
uenui 274
sonui 243
tonui 243
boui 63; 65
Ioui 65; 116
noui 227; 236; 280
capui 223
crepui 243
qui 116; 131; 140; 141; 142; 143; 144; 147; 176; 285; 296; 301; 333; 337; 338; 340; 341
aqui 74
ecqui 142
equi 342
sequi 106; 163; 170; 213
consequi 170
aliqui 144
obliqui 40
antiqui 116
loqui 171; 234; 241

Universitatea SPIRU HARET

adloqui 171
alloqui 171
atqui 322
cerui 116
serui 115; 338; 341
sui 62; 127; 130
derisui 71
posui 223
tui 124
despicatui 71
senatui 23; 116
ornatui 181
memoratui 181
magistratui 69
stetui 223
uetui 243
exercitui 23; 118; 337
potui 264
texui 223
flexi 233
neglexi 220
intellexi 220
texi 223
dixi 169
uixi 169
panxi 219
pinxi 169
compunxi 220
appunxi 220
L. 340
Hannibal 118
animal 65; 117
sal 59; 67
fel 67
mel 67
semel 109; 111; 118; 299; 341
uel 28; 93; 268; 319; 323
nihil 117; 148; 205; 302; 336; 338; 342
nil 148
pol 329
epol 329
edepol 329; 332
sol 58; 61; 117; 285
procul 309
simul 326
consul 118; 230; 337
exsul 243
laudabam 169
syllabam 28
existimabam 339
donabam 249
ornabam 200
habebam 237
uincebam 249
ducebam 199
suadebam 249
aiebam 282
subiebam 274
faciebam 199
audiebam 199; 200; 249
fiebam 277
ueniebam 199
finiebam 247
cupiebam 199; 247; 249
periebam 273
exiebam 273
malebam 270
nolebam 269
uolebam 200; 268
ferebam 267
ibam 200; 204; 271; 272
rempublicam 116
tunicam 118
grammaticam 115
uincam 250
quiddam 144
quoddam 144
edam 275; 276
quaedam 144; 340
credam 188; 189
Leonidam 338
quidam 144; 149; 337
leuandam 28
premendam 28
uendam 129
quondam 117; 298
secundam 336
quorundam 144
perdam 189
quibusdam 338
cuiusdam 337
eam 134; 135; 207; 228; 241; 271; 272; 337; 340
deam 338
suadeam 250
paleam 206
Aeneam 79
foueam 227
agam 176
adiungam 341
togam 118
fugam 339; 339
iam 20; 107; 186; 293; 299; 301; 322; 339
superbiam 340
audaciam 116
faciam 175; 203
Graeciam 340
iracundiam 338
audiam 203; 250
fiam 265; 278; 277
aliam 146
Italiam 117; 311; 338; 340
Corneliam 340
Galliam 116
finiam 247
coloniam 338; 339
quoniam 318; 324; 325; 326
quodpiam 145
quaepiam 145
quippiam 145
quispiam 145
cupiam 247; 250
-piam 145
gloriam 117; 338
uictoriam 341; 342
propriam 130
patriam 115; 175; 338
iniuriam 340
Asiam 340
etiam 96; 116; 301; 302; 320; 321; 322; 323; 327; 336; 338; 340; 341
quinetiam 302
pigritiam 337
diligentiam 115; 337
scientiam 116
potentiam 337
uiam 117
obuiam 337
cuiam 143
malam 270
palam 293; 315
clam 310; 312; 313
illam 134; 336
nullam 118

Universitatea SPIRU HARET

agricolam 341
nolam 269
uolam 269
paeninsulam 338
tulam 188
simillimam 118
primam 336
Romam 117; 309; 312; 339; 340
firmam 339
nam 115; 142; 301; 318; 323; 324; 337; 338; 340; 341
quidnam 142; 341
ecquidnam 142
numquidnam 142
quodnam 142
ecquodnam 142
numquodnam 142
quaenam 142
ecquaenam 141
numquaenam 141
magnam 118
pugnam 337; 338; 342
ubinam 324
feminam 135
sinam 203
Latinam 115
utinam 175; 176
quinam 142
numnam 301
utrumnam 301
Cinnam 340
bonam 336
ponam 203
quonam 324
quisnam 142; 324
ecquisnam 142
numquisnam 142
unam 101; 150
aram 115; 338
ornaram 236
umbram 115
eram laudatus ~ 167; 199; ornaturus, -a, -um ~ 211; hortatus ~ 234; ornatus, -a, -um ~ 237; 263; latus, -a, -um ~ 267; donatus, -a, -um ~, uictus, -a, um ~, auditus, -um, -a ~, suasus, -a, -um ~, cupitus, -a, um ~ 254; uenatus, -a, um ~, ueritus, -a, um ~, functus, -a, -um ~, passus, -a, um ~, partitus, -a, um ~ 258; factus, -a, um ~ 278; coeptus, -a, -um ~ 279; fatus, -a, -um ~ 283
suasuram ~ esse 253
osuram ~ esse 281
passuram ~ esse 259
uenaturam ~ esse 259
donaturam ~ esse 253
ornaturam ~ esse 210
uicturam ~ esse 253
functuram ~ esse 259
ituram ~ esse 272
audituram ~ esse 253
cupituram ~ esse 253
uerituram ~ esse 259
partituram ~ esse 259
coepturam ~ esse 279
futuram ~ esse 277
suasam ~ esse 257
passam ~ esse 259
uenatam ~ esse 259
donatam ~ esse 257
ornatam ~ esse 230
factam ~ esse 277
uictam ~ esse 257
functam ~ esse 257
auditam ~ esse 257
cupitam ~ esse 257
ueritam ~ esse 259
partitam ~ esse 259
decem ~ octo 99; ~ octo, ~ nouem 104; 110; 112
essem *« a fi »* ornatus ~ 238; donatus, -a, -um ~, uictus, -a, -um ~, auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~, cupitus, -a, -um ~ 256; 263; uenatus, -a, -um ~, ueritus, -a, -um ~, functus, -a, -um ~, passus, -a, -um ~, partitus, -a, -um ~ 258; factus, -a, -um ~ 278; coeptus, -a, -um 279; *« a mânca »* 276
potessem 265
uicissem 256
odissem 281
audissem 238
tulissem 267
meminissem 280
coepissem 279
suasissem 256
donauissem 256
ornauissem 238
fuissem 238; 263
iuissem 272
audiuissem 256
cupiuissem 256
maluissem 270
noluissem 269
uoluissem 269
nouissem 281
potuissem 264
nossem 281
possem 264; 265
esssem 263
Socratem 80
Euphratem 312
societatem 336
probitatem 336
paucitatem 341
calamitatem 130
potestatem 28
lactem 67
noctem 61
quietem 76
item 116; 293
militem 60; 230
saltem 293; 322
ornantem 196
fluctuantem 341
adulescentem 118
ingentem 118
uenientem 341
montem 338
pontem 337
spontem 42
septem 103; ~, tria milia ducenta septuaginta ~ 104; 110; 112; 118
partem 146; 336
mortem 315
sortem 117
hostem 62; 64; 118; 312; 341

Universitatea SPIRU HARET

autem 30; 118; 322; 326; 337; 341
salutem 332; 336
uirtutem 213
ciuem 64
niuem 49
bouem 63; 65; 117
Iouem 65; 116; 339
nouem ~ , nonaginta ~ 99, 100; 104; 111; 112
quem 139; 141; 301; 311; 312; 337; 341
aliquem 71; 316
suem 62
im 135
decim 103
tredecim 100
sedecim 100
septemdecim 100
quindecim 100
undecim 99; 113
duodecim 100
quattuordecim 100; 118
edim 189; 275; 276
malim 189; 270
uelim 189; 261; 268; 340
mauelim 269
olim 298
nolim 189; 269
Neapolim 64
enim 28; 224; 322; 323; 336; 338; 341
sedenim 322
enim…sedenim 323
enim…etenim 323
ornarim 238
cantarim 228
Tiberim 64
uicerim 256
oderim 281
egerim 176
tulerim 267
meminerim 280
coeperim 279
suaserim 256
duminterim 320
donauerim 256
ornauerim 228; 238
cantauerim 228
fuerim ~, ornatus ~ 229; 263
iuerim 272
audiuerim 256
cupiuerim 256
maluerim 270
noluerim 269
uoluerim 269
nouerim 280
potuerim 264
norim 281
turrim 64
sim 188; 189; ornaturus, -a, um ~ 211; ornatus, -a, -um 229; donatus, -a, -um ~, uictus, -a, -um ~, auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~, cupitus, -a, -um ~ 255; uenatus, -a, um ~, ueritus, -a, -um ~, functus, -a, -um ~, passus, -a, -um ~, partitus, -a, -um ~ 258; 261; 262; 268; factus, -a, um ~ 277; coeptus, -a, um ~ 279
poesim 79
pulsim 294
prosim 264
empsim 189
sparsim 294
cursim 294
uicissim 294; 295; 300; 339
possim 264
tussim 62; 64
ausim 189
uicatim 294
oppidatim 294
meatim 294
fatim 294
gregatim 294; 300
curiatim 294
centuriatim 294
turmatim 294
nominatim 294
fortunatim 294
separatim 294
sceleratim 294
generatim 294
interatim 294
uestratim 294
nostratim 294
uicissatim 294
datatim 294
praecipitatim 297
certatim 294
statim 299; 339; 340
interduatim 294
aceruatim 294
cateruatim 341
suatim 294
tuatim 294
propritim 294
sitim 342
saltim 293
raptim 294; 300
contemptim 294
carptim 294
partim 294; 322
praesertim 116; 293
furtim 300
tributim 294
iuxtim 294
uim 64; 66; 341
nauim 64
buim 338
duim 189
creduim 189
perduim 189
faxim 189
exim 300
dixim 189
Romanom 54
oinom 26; 101
tuom 128
bobum 56
uerbum 32; 223
cum 117; 140; 171; 267; 273; 297; 308; 312; 313; 314; 316; 318; 319; 326; 327; 336; 339; 340; 341; 342
Spartacum 338
quacum 140; 312
eccum 138; 142; 305; 306
mecum 124; 312; 337
secum 118; 127; 312
tecum 124; 312
syllabicum 59
suauidicum 91
magnificum 117
munificum 91

Universitatea SPIRU HARET

amicum 45; 50
Punicum 118
domesticum 117
quicum 140
locum 116
uocum 116
quocum 140; 312
quercum 69
circum 273; 309; 311
nobiscum 124
uobiscum 124
noscum 124
quibuscum 140; 312; 338
utcum 319
dum 177; 302; 318; 319; 326; 340
Padum 117
agedum 177; 291; 330
nedum 326
manedum 177
sedum 65
agitedum 291; 330
perfidum 342
ualidum 295
tyrannidum 80
oppidum 117
manducandum 193
rogandum ~ est 290
blandum 295
amandum ~ sum 289
uenandum 260
donandum 252; 252
ornandum ad ~ 179; 183; ~ esse 210; 213
orandum ~ est, ~ erit 205
laborandum ad ~ 340
bibendum ~ est 214
uicendum 252
ad 28; 38; 116; 118; 148; 175; 179; 180; 193; 205; 213; 267; 273; 252; 301; 305; 306; 308; 311; 315; 316; 317; 336; 337; 339; 340; 341; 342
suadendum ~, ad ~ 252
fungendum 260
faciendum ~ est 289
audiendum ~, ad ~ 252
confugiendum ~ est 341
cupiendum ~, ad ~ 252
moriendum ~ est 290
patiendum 260
partiendum 260
urendum 260
utendum ad ~ 180; ad ~ 213
nondum 289; 302
secundum 105; 106; 118; 295; 296; 309; 311; 315
eundum ad ~ 213; ~ esse 273
faciundum ad ~ 213
dummododum 326
ehodum 328; 330
Rhodum 79
modum 301; 304
admodum 92; 296; 337
quemadmodum 301; 313; 326
postmodum 304
interdum 294; 337
laudum 60
dudum 299
iamdudum 299
quamdudum 299
dum 177; 302; 318; 319; 326; 340
eum 134; 135; 200; 234; 336; 337; 340
deum 54; 55; 332
Prometheum 79
oleum 340
mausoleum 117
meum 128
idoneum 92
regum 61
largum 295
iugum 45
Bacchum 339
aduerbium 32
prouerbium 336
urbium 65
audacium 85
iudicium 67; 289
sacrificium 115
delicium 55
socium 54; 342
aedium 66
sedium 65
dimidium 110; 117
fastidium 246
modium 54
studium 180
Pompeium 227
egregium 92
animalium 65
uestalium 338
fidelium 117
felium 116
proelium 339
Ilium 79
milium 102; 103
exsilium 338
auxilium 56; 213; 340
folium 55
nimium 296; 299; 332
Manium 66
moenium 66
finium 66
triclinium 116
omnium 336
quoium 143
pium 92
apium 65
participium 32
uolpium 62
uulpium 116
uicarium 340
calcarium 65
marium 62
denarium 54
acrium 85
Valerium 337
imperium 20; 52; 118; 336; 339
uirium 66
proprium 117; 130; 294; 341
trium 102; 118
atrium 116
plurium 86; 90
poesium 79
uisium 66
A1theniensium 338
Carthaginiensium 118
mensium 65
tussium 62
optimatium 65
fidenatium 341
Penatium 65
spatium 285

Universitatea SPIRU HARET

Tatium 339
ciuitatium 65
noctium 61; 116
Arretium 311
comitium 56
Quiritium 65
amantium 196
dentium 65
gentium 302
ingentium 85
hauentium 196
fontium 65
montium 117
frontium 65
artium 65
partium 66
tertium ~, ~ decimum 105; ~ uicesimum 105; 106; 107; 113; 118; 296
sestertium 54
hostium 62; 118; 338; 339
suauium 85
cuium 143
ciuium 103; 338; 340
colloquium 336
suium 62
fluuium 337
diluuium 117
Vesuuium 338
malum *adj.* 90; *subst. «rău»* 24; 187; «măr» 22; 303
caelum 50; 339
gelum 69
hilum 302
nihilum 148
Gallum 336; 337
bellum 89; 118; 147; 213; 337; 339; 340; 341
macellum 30
tellum 336
castellum 224
illum 134; 227
eccillum 138
tantillum 338
tranquillum 116
collum 50; 117
ullum 146; 149
nullum 146; 149; 187
nonnullum 146
solum 61; 146; 296; 322
maleuolum 91
templum 50; 83; 296
exemplum 338
paulum 296; 297
spectaculum 342
sacculum 316
cubiculum 311
articulum 33
famulum 54
Romulum 338
epulum 55
populum 116
consulum 118
quantulum 143
aliquantulum 299
ramum 339
hiemum 62
supremum 90; 95
postremum 90; 95
extremum 90; 95
imum 90; 95
decimum ~, tertium ~, quartum ~, quintum ~, sextum ~, septimum ~, octauum ~, nonum ~ 105; 107
undecimum 105
duodecimum 105
infimum 90
limum 117
facillimum 91; 303
simillimum 91
humillimum 91
magnanimum 54
minimum 90; 299; 304
primum 94; ~, uicesimum ~ 105; centesimum ~ 105; 106; 114; 118; 296; 318; 319; 320; 326; 339
sacerrimum 94
nigerrimum 90
celerrimum 90; 303
asperrimum 90
deterrimum 94
plurimum 90; 299; 304
tricesimum 105
undetricesimum 105
duodetricesimum 105
uicesimum ~, ~ primum, ~ alterum 105; ~ tertium 105; 107
undeuicesimum 105
duodeuicesimum 105
nonagesimum 105
quadragesimum 105; 118
quinquagesimum 105
septuagesimum 105
sexagesimum 105
trigesimum 105
uigesimum 105
octogesimum 105
millesimum ~, bis ~, ter ~, quinquies ~, decies ~, quinquagies ~, centies ~, decies centies ~ 106
centesimum ~, ~ primum 105; 118
trecentesimum 106
sescentesimum 106
ducentesimum 105; 118
sexcentesimum 106
quadringentesimum 106
octingentesimum 106
septingentesimum 106
quingentesimum 106
nongentesimum 106
pessimum 90
audacissimum 89
felicissimum 303; 336
dulcissimum 89
fertilissimum 337
falsissimum 94
altissimum 89; 303
ornantissimum 196
suauidicentissimum 91
munificentissimum 91
prudentissimum 118
maleuolentissimum 91
recentissimum 93
grauissimum 117
breuissimum 303
citimum 90; 94
ultimum 90; 94
intimum 90; 94
septimum ~, ~ decimum 105; 106
optimum 26; 90; 337

Universitatea SPIRU HARET

extimum 95
maximum 90; 336
proximum 94
nummum 54
summum 90; 95; 322
domum 71; 129; 182; 312; 339; 340
optumum 26
postumum 90; 95
num 142; 144; 293; 301; 325
canum 65
sanum 301
Troianum 337
manum 71
Romanum 337; 338
ueteranum 340
Labienum 135
alienum 336
plenum 223; 316
frenum 55
senum 65
uenum 274
iuuenum 65
magnum 116; 303
regnum 338
tablinum 116
dominum 57
hominum 28; 38; 115; 332; 336
carminum 61
trinum 109
uinum 24; 50; 115; 340
scamnum 72
somnum 336
annum 107; 118
bonum 87; 90; 295; 303
donum 115
leonum 61
optionum 61
nonum ~, ~ decimum 105; 106
internum 94
externum 95
cornum 69
diuturnum 337
unum 26; 99; 100; 111; 114; 118; 147; 150; 341
boum 63; 65; 116
heroum 80
apum 65
dapum 61
principum 61; 86
opum 66
episcopum 224
earum 134; 336
dearum 115
mearum 128
harum 133
deliciarum 55; 76
nuptiarum 312
hostiarum 116
clarum 295; 306
illarum 134
incolarum 115
epularum 55
pugnarum 116
parum 297; 299; 303; 304
rarum 296
caprarum 117
pulcherrarum 295
terrarum 117
uestrarum 128
nostrarum 128
uostrarum 128
naturarum 46
ipsarum 136
poetarum 115
istarum 133
duarum 101
beluarum 341
siluarum 115
quarum 139; 338
aquarum 116
tuarum 128
uuarum 115
fabrum 54
librum 213
zimbrum 117
acrum 86
gibberum 83
liberum 54; 83; 295
lacerum 84
armiferum 84
inferum 95
somnigerum 84
iugerum 55
dierum 74; 116
tenerum 84
cinerum 62
asperum 83
prosperum 84
pauperum 86; 116; 341
nuperum 297
superum 95
rerum 74
miserum 84; 332
laterum 313
craterum 80
ceterum 296; 318; 322
ueterum 86; 337
iterum 296; 336
alterum ~ uicesimum 105; 106; 146; 341
posterum 95
uterum 50
exterum 95
dexterum 83
uerum 69; 301; 322
papauerum 61
puerum 50
pulchrum 83; 116
mirum 302
nimirum 302
uirum 50; 54; 102
lumborum 313
Graecorum 337; 338
amicorum 50; 312
Francorum 57
paucorum 339
oppidorum 117
eorum 134; 338; 339
deorum 54; 55; 116
meorum 128
forum 109; 118
horum 118; 133
Gracchorum 340
maiorum 66
uitiorum 115
florum 62
Gallorum 337
illorum 134; 336
templorum 50
famulorum 54
memorum 86
magnanimorum 54
nummorum 54; 339
domorum 71; 116

Universitatea SPIRU HARET

armorum 56
Troianorum 337; 338
Romanorum 116; 337; 339; 340
Germanorum 116
Poenorum 118
dominorum 338
bonorum 26
honorum 61
barbarorum 338
Tartarorum 55
liberorum 54; 56; 118
posterorum 56
puerorum 50; 115
agrorum 340
impigrorum 115
uirorum 50; 102
uestrorum 128
magistrorum 50
nostrorum 128; 340
uostrorum 128
uasorum 66
ipsorum 136
gladiatorum 338
imperatorum 342
spectatorum 338
scriptorum 115
fastorum 56
istorum 133
duorum 101; 102; 118
captiuorum 118
quorum 118; 139; 337; 339; 340
antiquorum 115
ceruorum 116
seruorum 115
tuorum 128
currum 71
theatrum 27
matrum 61; 65
patrum 65; 337
fratrum 65
tonitrum 69
castrum 56
uestrum 124; 336; 337; 340
magistrum 50; 115
nostrum 124; 128; 337
rostrum 56
uostrum 128
utrum 142; 147; 301; 325
neutrum 146
alterutrum 147
aurum 339
purum 295
crurum 313
suasurum ~ esse 253
osurum ~, ~ esse 281
passurum ~ esse 259; 260
laturum 267
uenaturum ~ esse 259; 260
donaturum ~ esse 253
ornaturum 183; ~ esse 210; ~ sum, ~ eram, ~ sim 211
saturum 84
cantaturum ~ sum 289
uicturum ~ esse 253
functurum ~ esse 259; 260
iturum ~ esse 272
auditurum ~ esse 253
cupiturum ~ esse 253
ueriturum ~ esse 259; 260
partiturum ~ esse 259; 260
coepturum ~, ~ esse 279
futurum ~ esse 262; ~, ~ esse 263; ~ esse 277
sum natus ~ 71; secutus ~ 106; laudatus ~ 153; ausus ~, gauisus ~ , solitus ~ , fisus ~ 164; castigatus ~ 165; laudatus, -a ~ 167; 170; conatus ~ 200; ornaturus ~ 205; ornaturus, -a, -um ~ 211; profectus ~ 225; ornatus, -a ~ 226; ~ , ornatus ~ 229; ausus ~ 234; locutus ~ 241; donatus, -a, -um ~ , uictus, -a, -um ~ , auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~ , cupitus, -a, -um ~ 254; uenatus, -a, -um ~ , ueritus, -a, -um ~ , functus, -a, -um ~ , passus, -a, -um ~ , partitus, -a, -um ~ 258; 261; 262; 264; 265; latus, -a, -um ~ 267; factus ~ 276; confectus ~ 277; factus, -a, -um ~ 277; coeptus, -a, -um ~ 279; fatus, -a, -um ~ 283; profatus ~ 284; miseritus ~ , miseratus ~ 287; adeptus ~ , comitatus ~ , confessus ~ , dimensus ~ 288; expertus ~ , ratus ~ , cantaturus, -a, -um ~ , amandus, -a, -um ~ 289; 314; 336; uersatus ~ 339
casum 182
uasum 56
suasum ~, ~ iri 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ essem, ~ esses, ~ esset 256; ~ esse 257
absum 263
obsum 264
subsum 264
adsum 263
esum 274; 275; 276
praesum 264
taesum ~ est 286
desum 263
Chersonesum 338; 339
uisum 182
pulsum 294
pransum 287
mensum 65
dimensum 288
insum 263
osum 281
prosum 264
ipsum 132; 136; 336
sparsum 294
supersum 264
intersum 263
uersum 312
aduersum 311
deorsum 306
uorsum 312
aduorsum 311
cursum 294; 338
sursum 306
passum 71; ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis, ~ essem, ~ esses 258; ~ esse, ~ 259; 260
concessum ~ erat 339
confessum 288

Universitatea SPIRU HARET

exessum 276
fissum 245
promissum 224
ossum 56; 62
possum 205; 264
fusum 245
susum 306
tum 116; 141; 293; 322; 340
aduocatum 340
datum 40
laudatum 153
fatum *subst.* 117; *vb.* 234; ~, ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 283
legatum 135
nuntiatum ~ est 340
latum 266; ~ sum, ~ eram 267
ablatum 40; 267
oblatum 268
sublatum 268
elatum 268
praelatum 268
delatum 267
relatum 268
allatum 267
illatum 268
collatum 267
prolatum 268
translatum 268
clamatum ~ est 165
aenigmatum 80
natum 118
cenatum 287
uenatum ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis, ~ essem, ~ esses 258; ~ esse, ~ 259; 260
pugnatum ~ est 165
donatum ~, ~ iri 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ essem, ~ esses, ~ esset 256; ~ esse 257
ornatum 181; 183; ~ iri 210; ~ sim 229; ~ esse 230; 233; ~ eram, ~ fueram 237; ~ ero 240
fortunatum 294
ratum 289
inueteratum 288
redintegratum ~ est 339
magistratum 69
iuratum 287
spectatum 182
comitatum 288
ciuitatum 65
inuitatum 224
cantatum 233; 237
potatum 287
decertatum ~ est 314
mutatum 339
uatum 65
actum 319
factum ~ est 118; ~ itur 210; 237; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ sim, ~ sis, ~ sit, ~ esse, ~ 277; ~ eram, ~ eras, ~ erat, ~ essem, ~ esses, ~ esset, ~ iri 278; 286; 301
fractum 245
dilectum 116
intellectum 38
perspectum 224
directum 316
tectum 234
ictum ~ est 339
dictum 232
fictum 245
uictum ~, iri 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ essem, ~ esses, ~ esset 256; ~ esse 257; 342
functum ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis, ~ essem, ~ esses 258; ~, ~ esse 259; 260
doctum 233
ductum 232
laetum 243
demaetum 200
quietum 288
deletum 233
expletum 339
itum 271; 272; ~ est, ~ erat, ~ erit, ~ sit, ~ esset, ~, ~ esse, ~ iri 273
abitum 273
habitum 233
bibitum 288
ambitum 274
obitum 273
subitum 273
tacitum 288
exercitum 338; 341
aditum 273
reditum 273
uenditum 243
auditum 233; ~, ~ iri 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ essem, ~ esses, ~ esset 256; ~ esse 257
puditum ~ est 286
fitum ~ est 277
pigitum ~ est 286
alitum 233
militum 60; 102; 103; 338; 339; 341
comitum 117
circumitum 273
genitum 40
uenitum 274
cognitum 224
initum 273
finitum 233
coitum 273
capitum 60
cupitum 247; ~, ~ iri 253; ~ sum, ~ es, ~est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ essem, ~ esses, ~ esset 256; ~ esse 257
peritum 273
praeteritum 273
interitum 273
ueritum ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis, ~ essem, ~ esses 258; ~, ~ esse 259; 260
transitum 274

Universitatea SPIRU HARET

positum 33; 266
partitum ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis, ~ essem, ~ esses 258; ~, ~ esse 259; 260
diuitum 117
quitum 274
equitum 103
nequitum 274
exitum 273
altum 83; 88; 89; 233
cultum 233
adultum 196; 288
multum 90; 95; 117; 296; 299; 303; 304; 337; 338; 339
consultum 340
cum…tum 322
cantum 336
tantum 306; 322; 341; 342
quantum 142; 299; 319
aliquantum 299
centum ~, ~ unus 100; ~ milia 100; 102; 110; 118
accentum 28
undecentum 100
trecentum 102
sescentum 102
ducentum 102
incitamentum 115
impedimentum 56
monumentum 117
Tarentum 78
tentum 233
uentum 21
unguentum 340
peruentum ~ est 225
quintum ~, ~ decimum 105; 106; 110
notum 281
potum 287; 288
totum 146
uotum 339
quotum 99; 143
raptum 294
coeptum ~, ~ esse, ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat, ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ essem 279
contemptum 294
carptum 294
partum 196
quartum ~, ~ decimum 105; 106
compertum 224
expertum 289
hortum 115
comestum 276
istum 133; 336
Christum 118
Augustum 340
distributum 99
imminutum 223
Carnutum 140
constitutum 224
sextum ~, ~ decimum 105; 106; 107; 118
ignauum 341
octauum ~, ~ decimum 105
uacuum 337
conspicuum 92
quercuum 69
duum 102
aeuum 50
saeuum 295
adiectiuum 32
substantiuum 32
domuum 71; 116
genuum 69
continuum 296
quum 319
aequum 295
antiquum 336
aruum 337
paruum 90; 303
ceruum 336
coruum 337
suum 127; 128; 341
tuum 128; 331
magistratuum 69; 337
perpetuum 296; 338
exercituum 118
mutuum 336
saxum 339
an 144; 300; 301; 314; 323; 325
Aenean 79
fortassean 300
forsan 300
forsitan 300
en 328; 340
musicen 79
tamen 117; 321; 322; 337; 338
etsitamen 321
tamenetsitamen 327
attamen 322
nomen 32; 59; 67; 98; 118; 337
pronomen 32
carmen 58; 59; 61
legumen 38
Socraten 80
sophisten 79
in 28; 73; 115; 116; 117; 118; 140; 146; 218; 227; 268; 273; 285; 288; 293; 296; 300; 305; 306; 308; 309; 310; 312; 313; 314; 316; 317; 336; 337; 338; 339; 340; 341; 342
ain 282
dein 316
perin 317
sin 326
Troasin 80
Dryasin 80
poesin 79
Charisin 80
quin 301; 302; 325; 326; 338
Chalybon 80
con- 267
Georgicon 54; 80
Bucolicon 54; 80
Rhodon 79
poeseon 79
Metamophoseon 80
Ilion 79
Solon 336
non 26; 33; 72; 86; 88; 115; 116; 117; 122; 129; 148; 175; 223; 269; 300; 302; 306; 314; 319; 322; 323; 326; 336; 337; 338; 339; 340; 341
nenon 325
Cathemerinon 54; 80
tanton 29

Universitatea SPIRU HARET

uerun 322
o 176; 332
dabo 315
laudabo 169
negabo 207
donabo 250
ornabo 204
dicebo 204
suadebo 250
exsugebo 204
tenebo 204
uiuebo 204
deuouebo 338
ibo 207; 271; 272
audibo 204
dormibo 204
aperibo 204
seruibo 204
ambo 37; 102; 104; 112; 147
incumbo 170
uerbo 28
cubo 170
co- 273
Spartaco 338
ico 218
dico 169; 333
praedico 333
Gallico 337
amico 44; 50
toxico 315
uinco 169; 249
loco 118
prouoco 337
idcirco 324
quiesco 288
adolesco 288
adulesco 196
miseresco 287
floresco 170
prisco 341
nosco 281
duco 25
douco 25
edo 274; 275; 276
ambedo 274; 276
cedo 284
comedo 276
peredo 276
exedo 276
diffeido 24
fido 164
diffido 24
oppido 95; 117; 314
fando 284
donando 252
ornando 179
quando 299; 301; 306; 318; 319; 320; 326; 327
aliquando 340
numquando 301
uincendo 252
suadendo 252
praehendo 23
prehendo 23
praihendo 23
audiendo 252
cupiendo 252
colendo 213
commendo 336
ferendo 213; 267
prendo 23
pondo 42
scribundo 213
secundo 296
dicundo 213
eundo 213; 272
Rhodo 79
modo 116; 298; 301; 304; 305; 319; 322; 326; 336; 338
admodo 305
dummodo 319; 326
modomodo 322
quomodo 301; 306; 318; 320; 327; 339
cardo 99
ordo 99
laudo 169; 185
ludo 338
magnitudo 337
fortitudo 337; 338
eo *pron.* 134; 298; 299; 318; 319; *vb.* 271; 272; 296; 330
Gnaeo 52
abeo 273
habeo 140; 169; 205; 224; 233
debeo 205
obeo 273
iubeo 233; 330
subeo 273; 274
iaceo 244
taceo 288
liceo 319
doceo 233; 244
adeo 273; 321
suadeo 249
redeo 182; 273
ideo 115; 324; 337; 339; 341
uideo 330
prandeo 287
tondeo 155
audeo 164
gaudeo 164
pudeo 287
Prometheo 79
leo 61; 336
ualeo 284; 336
deleo 233
soleo 164
meo 130; 333; 341
circumeo 273
teneo 169; 233
ueneo 274
moneo 244
admoneo 336
pereo 273
misereo 287
praetereo 273
intereo 273
floreo 170
transeo 274
censeo 122; 341
aueo 284
circueo 273
salueo 284
moueo 244
queo 274
nequeo 274
exeo 273; 273
ago 187; 319
ambago 274
ego 123; 124; 125; 136; 186; 284; 336; 340
lego 163; 169; 186
pango 169
frango 169
tango 155; 169

Universitatea SPIRU HARET

pingo 169
longo 317
ergo 28; 141; 309; 312; 318; 318; 324; 325; 336
tergo 233; 333
uirgo 288
Baccho 115; 339
eho 328
Pyrrho 314
aio 282
ambio 274
dubio 296
facio 169; 187; 188; 202
labefacio 277
nigrefacio 277
patefacio 277
satisfacio 277
iacio 33; 244
icio 218
iudicio 145
scio 269; 302; 314
nescio 175; 269; 302
lucio 336
audio 24; 233; 249
gaudio 339
studio 85
fio 265; 276; 277
regio 140
alio 149; 298
Ilio 79
consilio 85
Hostilio 339
auxilio 118
Capitolio 116
nimio 299
uenio 163
finio 169; 233
apio 309
capio 32; 188
sapio 196
cupio 282; 249
pario 196
imperio 118; 314; 336
arbitrio 339
Liggurio 27
Ligurio 27
occasio 340
secessio 339
contusio 45
coniugatio 152
natio 58; 337
declinatio 152
oratio 340
-iectio 33
iunctio 33; 45
fuffetio 339
pretio 129
seditio 338
initio 338
positio 33
praepositio 33; 314
mentio 49
optio 61; 339
tertio 114; 145; 296
eloquio 285
alo 233
malo 269; 270
Patroclo 118
caelo 340
gelo 69
nihilo 93; 148; 336
fallo 155; 169
bello 118; 213; 313; 337; 338; 341
illo 134; 296; 339
Apollo 78
tollo 336
nullo 116; 148
tullo 342
colo 233
nolo 269
uolo 145; 205; 261; 268; 269; 319
mauolo 269
templo 50; 338
extemplo 296; 299
periculo 336; 337; 338; 340
Romulo 339
aliquantulo 299
amo 163; 169
nemo 124; 135; 148; 302; 336; 338; 340
premo 233
postremo 336; 340
semo 329
limo 116
humillimo 118
animo 129; 336; 341
primo 296; 339
celerrimo 303
duodeuicesimo ducentesimo ~ 118
undequinquagesimo ~ centesimo 118
sexagesimo ducentesimo ~ quarto 118
millesimo bis ~ 107
centesimo ~ undequinquagesimo 118
ducentesimo ~ sexagesimo quarto, ~ duodeuicesimo 118
immo 293; 302; 336
summo 117
como 327
domo 71
homo 27; 59; 67; 148; 288; 302; 336
sermo 33; 77; 78
optumo 26
cano 169
Herculano 117
Romano 118
humano 115
ueterano 340
ceno 287
sereno 340
ueno 274
magno 116; 303; 304; 313; 336
omnino 92; 339
oino 26
uino 115
Agamemno 337
somno 336; 336
autumno 341
anno 107; 114; 118; 145; 168; 341
bono 187
dono 249; 339
pono 185
orno 233
uno 101; 111; 288
Iuno 116; 338
caro 116
laudaro 240
Maro 116
ornaro 240

Universitatea SPIRU HARET

raro 296; 300
libro 107; 180; 213
sepulcro 117
ero ornatus, -a, -um ~240; donatus, -a, -um ~, uictus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~, cupitus, -a, -um ~, auditus, -a, -um ~ 255; uenatus, -a, -um ~, ueritus, -a, -um ~, functus, -a, -um ~, passus, -a, -um ~, partitus, -a, -um ~ 258; 262; 263; factus, -a, -um ~ 278; coeptus, -a, -um ~ 279
uicero 255
odero 282
fero 170; 267
praefero 268
defero 267
refero 268
affero 267
effero 268
offero 268
suffero 268
infero 268
confero 267
profero 268
transfero 268
aufero 267
tulero 267
numero 118
meminero 280
coepero 279
suasero 255
misero 333
inuetero 288
potero 264
uero 141; 300; 301; 302; 322; 326
laudauero 169
donauero 255
gornauero 240
fuero 240; 263
iuero 272
audiuero 255
cupiuero 255
maluero 270
noluero 269
uoluero 269
iamuero 322
enimuero 302; 322; 323
nouero 281
puero 50; 288; 341
potuero 264
uiro 50
foro 337
imploro 332
duonoro 26
pro 32; 116; 264; 265; 268; 289; 297; 301; 308; 312; 317; 318; 319; 332; 337; 338; 340; 341
ferro 266
recurro 186
retro 304; 315
deretro 306
inderetro 306
inretro 306
ultro 340
intro 207; 306; 315; 316; 317
deintro 315; 316
magistro 50; 115
quattro 112
auro 117; 339
lauro 69
iuro 287; 332
quaeso 284
dimenso 288
pernicioso 339
capso 204
ipso 136
amasso 204
lacesso 204
confesso 288
capesso 204
donato 251
ornato 208
rato 289
insperato 296
iterato 296
profecto 301
lecto 118
flecto 233
directo 316
octo 37; ~ , ~ decem, nonaginta ~ 99; 100; 103; 104; 112; 118
hocto 112
suadeto 251
ualeto 284
secreto 300
aueto 284
caueto 178
ito 272
subito 339
tacito 300
uincito 251
scito 74
edito 275; 276
audito 251
fito 277
nolito 178; 230; 269
ponito 207
cupito 251
merito 296; 300
inquito 283
multo 93; 299; 303; 304
consulto 296
canto 233
donanto 251
ornanto 208
tanto 29; 93; 299
aliquanto 93; 299
suadento 251
ornamento 115-116
memento 190; 280; 340
uento 116
quinto 107; 118
uincunto 251
edunto 275; 276
eunto 272
audiunto 251
fiunto 277
cupiunto 251
nolunto 269
ponunto 207
ferunto 267
sunto 263
poto 287
toto 28; 116; 149; 168
Aegypto 117
quarto ducentesimo sexagesimo ~ 118; 296
certo 300
ferto 267
horto 115
esto 263; 275; 276

Universitatea SPIRU HARET

adesto 340
isto 133; 134; 296
Augusto 340
otto 112
puto 336
tuto 300; 303
pauo 35
distribuo 99
duo 37; 99; ~, uiginti ~ 100; ~, ~ milia 100; 101; 102; 103; 104; 109; 111; 118; 339; 341
captiuo 338
uiuo 130; 169
continuo 296
quo 139; 140; 141; 296; 297; 298; 301; 312; 326
utnequo 324
aliquo 187
paruo 304
suo 117; 129; 130; 145; 340
perpetuo 296
faxo 204
dixo 204
laudabar 168
uenabar 257
donabar 249
arbitrabar 339
uincebar 249
ducebar 199
suadebar 249
fungebar 257
faciebar 199
audiebar 199; 249
capiebar 199
cupiebar 249
patiebar 257
partiebar 257
ferebar 267
uerebar 257
calcar 65
uincar 250
dar 189
suadear 250
uerear 258
fungar 257; 258
audiar 203; 250
capiar 203
cupiar 250
patiar 257; 258
partiar 257; 258
ponar 203
par 59
impar 59
ferar 267
Caesar 135; 224; 227; 284; 285
instar 117; 312
utar 140
loquar 207
haber 192
gibber 83
biber 192
liber 54; 83; 84; 117; 192; 295
september 85
zimber 117
october 85
acer *subst. «arţar»* 22; *adj.* 22; 84
lacer 84
alacer 94
macer 87
sacer 87; 94
socer 51
fer 190; 267
armifer 84
ager 51; 117
niger 90
somniger 84
impiger 115
tanger 192
pulcher 83
gnoscier 193
mulier 86; 336
percontarier 193
uiderier 193
celer 90; 117
gener 51
tener 84
uener 258
doner 250
per 117; 127; 273; 289; 297; 308; 311; 313; 317; 340; 341
caper 36
semper 116; 314; 336; 338; 339; 341
parumper 297; 299
asper 83; 87; 90
paulisper 297; 299
aliquantisper 297; 299
prosper 84
pauper 86
nuper 297; 298
super 297; 308; 310; 312; 313; 317
desuper 315; 316
insuper 309
uenarer 258
donarer 251
ornarer 201
uincerer 251
suaderer 251
fungerer 258
cuperer 251
uererer 258
paterer 258
audirer 251
partirer 258
ferrer 267
miser 84; 87
ter ~ millesimus, -a, -um 106; 109; 118
ater 94
mater 35; 47; 61; 65; 117
pater 35; 47; 65; 116
quater 109
crater 80
frater 35; 65; 289
subter 309; 310; 312
audacter 341
praeter 116; 273; 309; 311
iter 59; 340
ferociter 300
parciter 300
blanditer 295
largiter 295
aliter 116; 295
corporaliter 295
incorporaliter 295
mortaliter 295
immortaliter 295
qualiter 319
fideliter 300
crudeliter 341
implacabiliter 295
affabiliter 295

ineffabiliter 295
incomparabiliter 295
flebiliter 300
utiliter 300
firmiter 300
humaniter 300
leniter 295
praecipiter 297
Iuppiter 65; 116; 332
turpiter 295
familiariter 341
pariter 295
acriter 295
alacriter 300
puriter 295
fortiter 95; 295; 339; 340
grauiter 295; 339; 341
suauiter 300
saeuiter 295
aequiter 295
alter 89; ~ uicesimus 105; 106; 107; 146; 149; 295
uigilanter 300
dignanter 295
flagranter 300
praecipitanter 297
libenter 340
recenter 297
nocenter 300
pudenter 295
prudenter 295
neglegenter 341
diligenter 338
sapienter 295; 300
uehementer 95
rarenter 296
inter 33; 117; 124; 127; 273; 294; 297; 308; 311; 316; 317; 338; 339
deinter 316
propter 127; 311; 312; 325; 341
quapropter 313; 325
pedester 93
uester 129
magister 27; 30; 36; 50; 51; 83; 115; 337
sinister 89; 295
noster 33; 115; 128
uoster 129
uter 89; 142; 146; 147; 295; 301; 302
neuter 146; 148; 302
alteruter 147
dexter 83; 89; 295
presbyter 67
uer 114; 340
papauer 61
puer 36; 50; 51; 83; 115
uir 50; 115; 141; 338
laudabor 168
fabor 283
fabulabor 207
uenabor 257
donabor 250
ornabor 204
suadebor 250
tenebor 204
uerebor 257
fatebor 207
uincor 249
nascor 71
adipiscor 288
laudor 167; 168; 185
suadeor 249
reor 289
misereor 287
uereor 257
confiteor 288
for 283
profor 284
legor 163
fungor 257
maior 71; 89; 90; 93; magis ~ 96
audacior 88
conficior 277
felicior 336
dulcior 88
audior 249
peior 90
melior 90
debilior 93
sublimior magis ~ 96
senior 89; 94
iunior 94
propior 94
cupior 249
alacrior 94
inferior 95
superior 95
experior 289
deterior 94
citerior 90; 94
ulterior 90; 94
anterior 94
interior 90; 94
posterior 90; 95
exterior 95
prior 89; 94
atrior 94
patior 257
comitatior 288
irritatior magis ~ 96
locupletior magis ~ 96
dimetior 288
altior 88
ornantior 196
recentior 93
suauidicentior 91
munificentior 91
adulescentior 94
maleuolentior 91
partior 257
uetustior 93
nequior 89
dolor 67
amor 163
clamor 339
memor 86; 336
uenor 257
minor 71; 90
conor 200
donor 249
honor 58; 61
ponor 185
feror 267
miseror 287
soror 35; 67; 116
error 288
furor 246
bellator 118
uenator 259
donator 252
ornator 208
imperator 67
orator 44; 147

Universitatea SPIRU HARET

hector 337
pictor 44
praetor 337
suadetor 252
ueretor 259
uincitor 252
proditor 338
auditor 252
fungitor 259
comitor 288
cupitor 252
patitor 259
partitor 259
donantor 252
ornantor 208
suadentor 252
uincuntor 252
audiuntor 252
cupiuntor 252
feruntor 267
fertor 267
castor 329
ecastor 301; 302; 329; 332
obtestor 332
quattor 112
pauor 285
sequor 106
loquor 241
quattuor 102; ~ quingenti 103; 109; 110; 112; 118; 336; 340
uxor 116; 337; 340
cur 148; 301; 332
iecur 59
donabamur 250
uincebamur 250
suadebamur 250
audiebamur 250
cupiebamur 250
uincamur 250
suadeamur 250
audiamur 250
cupiamur 250
donamur 249
uincemur 250
suademur 249
uidemur 341
femur 59
audiemur 250
cupiemur 250
donemur 250
donaremur 251
uinceremur 251
suaderemur 251
cuperemur 251
audiremur 251
ferremur 267
donabimur 250
suadebimur 250
uincimur 249
proficiscimur 341
audimur 249
ponimur 185
cupimur 249
ferimur 267
donabatur 249
delectabatur 342
periclitabatur 340
uincebatur 249
suadebatur 249
audiebatur 249; 339
cupiebatur 249
ibatur 273
uincatur 250
defendatur 339
laudatur 168
eatur 272; 273
suadeatur 250
fatur 283
audiatur 250
finiatur 339
cupiatur 250
gratulatur 342
donatur 249
feratur 340
redintegratur 339
narratur 287
satur 84
habetur 140
uincetur 250
suadetur 249
uidetur 165; 336
audietur 203; 250
capietur 203
cupietur 250
ualetur 284
donetur 250
ponetur 203
modularetur 28
donaretur 251
liberaretur 339
uinceretur 251
suaderetur 251
ederetur 275
cuperetur 251
iretur 273
audiretur 251; 341
ferretur 267
essetur 275
itur 210; 272; 273
fabitur 283
donabitur 250
ornabitur 204
suadebitur 250
tenebitur 204
ibitur 273
dicitur 165; 287; 340
uincitur 249
scitur 165
circumducitur 341
creditur 287
auditur 287; 249
eitur 271
fitur 277
agitur 319
igitur 318; 319; 324
iungitur 314
expellitur 314
cognitur 165
ponitur 185
cupitur 249
comperitur 287
conseritur 339
ninguitur 285
pluitur 285
minuitur 241
cruciabantur 341
pronuntiabantur 116
postulabantur 341
donabantur 250
arbitrabantur 341
tractabantur 341
agitabantur 339
uincebantur 250
suadebantur 250
affigebantur 341
cogebantur 339

Universitatea SPIRU HARET

circumgrediebantur 200
audiebantur 250
puniebantur 341
cupiebantur 250
patiebantur 342
pellebantur 339
premebantur 339
mittebantur 341
fruebantur 341
uincantur 251
collocantur 341
suadeantur 251
rogantur 339
audiantur 251
cupiantur 251
donantur 249
narrantur 339
uincentur 250; 339
proficiscentur 194
suadentur 249
audientur 250
rapientur 339
cupientur 250
donentur 251
donarentur 251
uincerentur 251
ducerentur 339
suaderentur 251
intercluderentur 342
traherentur 342
interciperentur 339
cuperentur 251
committerentur 339
audirentur 251
ferrentur 267
mutentur 339
donabuntur 250
suadebuntur 250
uincuntur 249; 339
proficiscuntur 194
afficiuntur 341
coniciuntur 339
audiuntur 249
cupiuntur 249
pelluntur 339
feruntur 267
geruntur 314
fertur 267; 287
offertur 340
estur 275
quattur 112
donabas 249
uincebas 249
suadebas 249
aiebas 282
audiebas 249
fiebas 277
cupiebas 249
malebas 270
nolebas 269
uolebas 268
tenebas 200
ferebas 267
ibas 200; 204; 272
uenibas 200
uincas 250
escas 47
edas 276
Midas 339
Leonidas 338; 341
laudas 336
eas 134; 272; 336; 338; 339
exerceas 241
suadeas 250
ualeas 175; 284
oleas 117
Aeneas 79; 338
fas 42; 66; 302
nefas 42; 66; 302
attigas 188
attingas 188
has 133
habias 248
facias 175
insidias 340
audias 250
fias 265; 278; 277
filias 336
familias 47
paterfamilias 147
uenias 175
finias 247
copias 338
cupias 247; 250
agrarias 118
necessarias 342
uictorias 116
gratias 340
bestias 341; 342
hostias 115
angustias 338
Sextias 116
uias 47; 341
cuias 143
Thermopilas 338
Pallas 80
Vercellas 116
illas 134
agricolas 332
tabulas 340
Faesulas 311
Thermopylas 341
amas 175
optimas 65; 118
anas 35
plenas 339; 339
nominas 336
donas 249
zonas 339
externas 340
fortunas 47
heroas 80
faras 305; 316
cras 298
eras ornatus ~ 237; donatus, -a, -um ~ , uictus, -a, -um ~ , auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~ , cupitus, -a, -um ~ 254; uenatus, -a, um ~, ueritus, -a, um ~, functus, -a, -um ~, passus, -a, um ~, partitus, -a, um ~ 258; 263; factus, -a, um ~ 278; coeptus, -a, -um ~ 279; fatus, -a, -um ~ 283; 340
uiceras 254
oderas 281
feras 267
memineras 280
coeperas 279
suaseras 254
scripseras 236
crateras 80
poteras 264
donaueras 254
ornaueras 236
fueras 263

Universitatea SPIRU HARET

iueras 272
audiueras 254
cupiueras 254
malueras 270
nolueras 269
uolueras 269
noueras 281
potueras 264
pulchras 340
foras 177; 197; 305; 315; 316
horas 116
amphoras 339
terras 47; 336
uestras 29
nostras 29
osuras 281
naturas 46
ornaturas ~ esse 210
coepturas ~ esse 272
suasas ~ esse 257
umbrosas 117
ipsas 136
diuersas 342
donatas ~ esse 257
ornatas ~ esse 230
gratas 341
factas ~ esse 277
pictas 340
uictas ~ esse 257
societas 336
auditas ~ esse 257
cupitas ~ esse 257
repletas 339
Monetas 47
felicitas 338
calamitas 338
quaeritas 200
austeritas 337
dispositas 224
ciuitas 65
multas 115; 336
uoluntas 196
totas 146
paupertas 93
aestas 340
tempestas 116; 206
istas 133; 332
sagittas 115
uas 56; 66
duas 101; 336
fuas 262
siluas 115
quas 139; 339
Aquas 116; 285
statuas 340
ababs 312
plebs 76; 339
urbs 20; 65
es *«a fi»* 115; 190; donatus, -a, -um ~ , uictus, -a, -um ~ , auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~ , cupitus, -a, -um ~ 254; uenatus, -a, -um ~ , ueritus, -a, -um ~ , functus, -a, -um ~ , passus, -a, -um ~, partitus, -a, -um ~ 258; 261; 262; factus, -a, -um ~ 277; coeptus, -a, -um ~ 279; fatus, -a, -um ~ 283; 336; 337; *« a mânca »* 276
aes 66; 288
habes 224
plebes 74; 76
urbes 316; 339
nubes 285
audaces 117; 337
iudices 67; 287
musices 79
uices 66
uinces 250
feroces 117
merces 340
pisces 340
duces 337
des 188
Miltiades 338
clades 58; 64; 76
Troades 80
suades 249
Dryades 80
aedes 38; 66; 332
pedes 117; 164
sedes 65; 117
fides 74
tyrannides 80
uides 117
Druides 140
prodes 264
Sardes 336
laudes 60; 338
pecudes 341
ambages 274
strages 58; 76
leges 118; 289; 339
reges 61
acies 49; 76; 84
facies 50; 76; 203
glacies 49; 76
decies 100; ~ millesimus, -a, -um, ~ centies millesimus, -a, -um 106; 108
species 74
delicies 76
dies Mercuri ~ 57; 68; 72; 74; 116; 311; 313
meridies 74
audies 203; 250
fies 277
quinquagies millesimus, -a, -um ~ 106
effigies 74; 75
progenies 73
finies 247
cupies 247; 250
barbaries 76
series 116
materies 73; 75
esuries 246
luxuries 75
sies 189; 262
mollities 76
canities 75
centies ~ millesimus, -a, -um, decies ~ millesimus, -a, -um 106
quoties 109
quies 76
quinquies ~ millesimus, -a, -um 106
requies 76
inquies 283
sodales 337
males 270
cardinales 99
natales 116
immortales 332

Universitatea SPIRU HARET

uales 284; 336
crudeles 341
feles 35
sociabiles 336
nobiles 118
miles 38; 58; 60; 93; 340
utiles 339
perutiles 118
malles 270
rebelles 339
uelles 268
Achilles 118; 337
nolles 269
indoles 285
moles 58
noles 269
soles 61
uoles 269
Hercules 329
mehercules 329
consules 118
fames 64; 76
hiemes 62
canes 68
Manes 66
inanes 339
penes 309; 311
renes 57
iuuenes 339
fines 66; 312
uirgines 338; 339
homines 67; 103; 118; 336; 337; 338; 342
omnes 118; 336; 338; 341
dones 250
leones 61
Septentriones 38
excursiones 341
declinationes 34
stationes 224
optiones 61
pones 203
communes 341
oloes 54
heroes 80
pes 59
dapes 61
principes 61
Alpes 117
uolpes 58; 62; 64
uulpes 35; 59; 68
opes 66
caespes 38
hospes 67; 336
res 72; 74; 116; 147; 148; 181; 339; 342
nares 38
donares 251
ornares 201
Ceres 117
uinceres 251
suaderes 251
ederes 275; 276
crederes 175
feres 267
heres 35
fieres 277
mulieres 339
cineres 62
pauperes 341
cuperes 251
crateres 80
ires 272
audires 251
uires 66
labores 341
fores 201
maiores 66
peiores 118
altiores 117
flores 62
mores 342
honores 61
sorores 332
mercatores 332; 340
gladiatores 338
negotiatores 340
imperatores 116
scriptores 116
ferres 267
tres 99; 100; 102; 109; 110; 112; 118; 339
matres 61
patres 339
fratres 339
aures 116
plures 37; 86; 90; 338
Lemures 37
poeses 79
censes 122
circenses 342
Athenienses 338
Carthaginienses 118
esses *« a fi »* ornatus ~ 238; donatus, -a, -um ~, uictus, -a, -um ~, auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~, cupitus, -a, -um ~ 256; 263; uenatus, -a, -um ~, ueritus, -a, -um ~, functus, -a, -um ~, passus, -a, -um ~, partitus, -a, -um ~ 258; factus, -a, -um ~ 278; coeptus, -a, -um 279; *«a mânca»* 276
adesses 227
uicisses 256
odisses 281
meminisses 280
coepisses 279
suasisses 256
donauisses 256
ornauisses 238
fuisses 238; 263
iuisses 272
audiuisses 256
cupiuisses 256
maluisses 270
noluisses 269
uoluisses 269
nouisses 281
potuisses 264
posses 264
tusses 62
Fidenates 341
Penates 66
Socrates 80
ciuitates 93; 118
uates 65
noctes 61; 146; 287
pedites 101
milites 60; 118; 175; 337; 338; 340; 341
hospites 67; 68
Charites 80
Quirites 38
diuites 118
ornantes 196

Universitatea SPIRU HARET

orantes 339
cantantes 194
uastantes 117
gentes 340
ueientes 341
uenientes 117
sementes 341
parentes 118; 128; 175
furentes 116
potentes 339
montes 116
insontes 342
euntes 340
potes 264; 265
partes 31; 66; 110; 336; 342
sophistes 79
hostes 62; 68; 117; 200; 337; 339; 340; 341
aues 116
naues 338
breues 116
ciues 104; 116; 129; 336; 338; 339; 340
boues 63; 65; 340
ques 142
eques 38
sues 62
is *pron.* 118; 125; 131; 134; 135; 136; 187; 296; 336; *vb.* 271; 272
ais 282; 332
bis ~ millesimus, -a, -um 106; ~ millesimo 107; 109; 118; 299
donabis 250
ornabis 204
suadebis 250
plebis 76; 118; 337; 339; 342
tenebis 204
ibis 271; 272
ambis 112
nobis 123; 289; 290; 336; 339; 340; 341
uobis 123; 333; 336; 340
imberbis 86
uerbis 341
morbis 337
urbis 341
cis 308; 311
siccis 117
necis 341
amicis 45; 50; 117
uicis 66; 295; 296
ciuicis 118
dulcis 87; 88; 89
uincis 249
locis 117
ducis 118; 340
lucis 116
dis 48; 55; 268
Miltiadis 339
Palladis 80
edis 275; 276
pedis 59
sedis 65
tyrannidis 80
oppidis 117
paridis 337
uiridis 87
Thetidis 80
glandis 49
frondis 49
scribundis 213
gerundis 314
custodis 246
audis 249
laudis 60
rudis 246
eis 134; 336; 338; 341
deis 48; 55; 116; 337
pileis 341
castreis 54
aureis 118
fis 276; 277
magis ~ , ~ egregius, ~ pius, ~ conspicuus 92; ~ , ~ facilius, ~ cautius, ~ locupletior, ~ irritatior, ~ sublimior, ~ formosus 96; ~ idoneus 118; 269; 303; 306; 320
legis 59
regis 61; 338; 339
quadrigis 342
togis 341
his 118; 133; 338
iis 134; 135; 314; 341
iudiciis 337
officiis 337
patriciis 339
diis 48; 55
plebeiis 118; 337
Pompeiis 117
proeliis 118; 337
filiis 48
imperiis 338
gratiis 300
comitiis 338
uitiis 312
negotiis 337
bestiis 115
angustiis 338
alis 116
secalis 49
uocalis 30
malis 270
animalis 65
cardinalis 99
pronominalis 32
Quirinalis 329
numeralis 32
salis 59; 67
talis 131
qualis 140; 142; 143
uinclis 341
uelis 268
memorabilis 92
facilis 91; 181
difficilis 91; 181
perdifficilis 93
aidilis 23
agilis 87
similis 91; 337
dissimilis 91
humilis 91
sterilis 86
Aprilis 85
Quintilis 85
Sextilis 85
bellis 116; 341
illis 134; 341
Achillis 118
armillis 118
follis 87
mollis 87; 246
ullis 54
incolis 115
nolis 269

Universitatea SPIRU HARET

Neapolis 117
solis 61
templis 50
caulis 57
paulis 297
periculis 338
sedulis 115
Thermopylis 341
mis 123
famis 76
hiemis 62; 116
Remis 57
sublimis 86
nimis 299
magnanimis 87
exanimis 86
primis 296; 300
imprimis 296; 300
inprimis 300
plurimis 118
antiquissimis 117; 118
uictimis 337
ultimis 117
maximis 338
nummis 339
summis 116
uermis 243
Albanis 339; 342
canis 65
Troianis 338
Romanis 116; 339
panis 339
lenis 87
Poenis 118
communis 87
iuuenis 65; 93; 94
ignis 59
insignis 117
pugnis 337
Sabinis 339
cinis 62
iecinis 59
formidinis 312
cardinis 99
ordinis 99
finis 66; 246; 247
feminis 59
dominis 115; 341
hominis 59; 175; 341
nominis 59; 338
carminis 59; 61
amnis 288
omnis 146; 149
tyrannis 80
leonis 61; 336
regionis 117
contusionis 45
educationis 118
orationis 31
iunctionis 33; 45
mentionis 49
optionis 61
Apollonis 78
ponis 185
coronis 118
tribunis 339
herois 80
apis 35; 65
dapis 61
lapis 38
principis 61; 86
uolpis 62; 64
opis 66
cupis 247; 249
aris 115
uenabaris 257
donabaris 249
uincebaris 249
suadebaris 249
fungebaris 257
audiebaris 249
cupiebaris 249
patiebaris 257
partiebaris 257
uerebaris 257
calcaris 65
uincaris 250
laudaris 168; 240
suadearis 250
uerearis 258
uulgaris 77; 78
fungaris 258
audiaris 250
familiaris 77
cupiaris 250
patiaris 258
partiaris 258
claris 117
primipilaris 86
maris 62; 67; 116
uenaris 257
donaris 249
ornaris 240
paris 59
imparis 59
cantaris 228
febris 246
celebris 117
acris 24; 84
eris donatus, -a, -um ~,
uictus, -a, -um ~, suasus, -a,
-um ~, cupitus, -a, -um ~,
auditus, -a, -um ~ 255;
uenatus, -a, -um ~, ueritus,
-a, -um ~, functus, -a, -um ~,
passus, -a, -um ~, partitus,
-a, -um ~ 258; 262; 263;
factus, -a, -um ~ 278;
coeptus, -a, -um ~ 279
aeris 66
uenaberis 257
donaberis 250
ornaberis 204
suadeberis 250
teneberis 204
uereberis 257
feceris 175
uiceris 255; 256
sinceris 87
uinceris 249; 250
suaderis 249
oderis 281; 282
fungeris 257
iugeris 55
audieris 203; 250
capieris 203
cupieris 250
patieris 257
partieris 257
generis 59; 145
Veneris 68; 258
cineris 62
memineris 280
itineris 60
doneris 250
poneris 185; 203
muneris 339

Universitatea SPIRU HARET

peris 273
coeperis 279; 279
operis 59
pauperis 86
cuperis 249
uenareris 258
donareris 251
ornareris 201
uincereris 251
suadereris 251
fungereris 258
cupereris 251
uerereris 258
patereris 258
uereris 257
audireris 251
partireris 258
ferreris 267
suaseris 255; 256
pateris 257
crateris 80
ueteris 86
poteris 264
ueris 114
donaueris 255; 256
ornaueris 228; 240
papaueris 61
cantaueris 228
treueris 314
fueris 229; 240; 263
iueris 272
audiueris 255; 256
cupiueris 255; 256
malueris 270
nolueris 269; 270
uolueris 269
noueris 280; 281
pueris 50; 115; 341
potueris 264
agris 338
pulchris 116
audiris 249
partiris 257
uiris 50
Quiris 65
oris 66; 117; 309
decoris 86
foris 298; 304; 315
deforis 304
horis 340
floris 62
doloris 67
amoris 338
memoris 86
iecinoris 60
feminoris 60
honoris 61; 312
corporis 316; 336; 337
sororis 67
imperatoris 71; 117
pictoris 44
proditoris 341
ferris 267
turris 64; 231
tris 102
matris 61; 65; 135
patris 65; 71; 313
fratris 65
magistris 50
illustris 117
auris 24; 231
lauris 69
iuris 66
pluris 3
naturis 46
sis 189; 262; 268; donatus, -a, -um ~, uictus, -a, -um ~, auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~, cupitus, -a, -um ~ 255; uenatus, -a, um ~, ueritus, -a, -um ~, functus, -a, -um ~, passus, -a, -um ~, partitus, -a, -um ~ 258; 262; 268; factus, -a, um ~ 277; coeptus, -a, um ~ 279; 300; 332
uasis 66
apagesis 332
poesis 79
Atheniensis 85
mensis 65; 85
dimensis 288
ipsis 136
aduersis 116
fortassis 300
ossis 62
possis 264
iussis 338
tussis 62; 246
tis 123
donabatis 249
uincebatis 249
suadebatis 249
aiebatis 282
audiebatis 249
fiebatis 277
cupiebatis 249
ibatis 272
uincatis 250
edatis 276
eatis 272
suadeatis 250
audiatis 250
fiatis 277
quoiatis 143
cupiatis 250
centuriatis 338
cuiatis 143
aenigmatis 80
optimatis 65
donatis 249
Socratis 80
eratis 263; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 254; facti, -ae, -a ~ 278; fati, -ae, -a 283
uiceratis 254
oderatis 281
memineratis 280
coeperatis 279
suaseratis 254
poteratis 264
donaueratis 254
fueratis 263
audiueratis 254
cupiueratis 254
noueratis 281
gratis 300
quairatis 23
nostratis 29
satis 115; 293; 299; 341
rixsatis 177
aetatis 118
nobilitatis 137
ciuitatis 65
libertatis 289

Universitatea SPIRU HARET

aestatis 116
tectis 116
dictis 332
uictis 333
noctis 61; 116
uincetis 250
suadetis 249
Thetis 80
audietis 250
fietis 277
cupietis 250
requietis 76
donetis 250
poetis 116
donaretis 251
uinceretis 251
suaderetis 251
ederetis 276
fieretis 277
cuperetis 251
iretis 272
audiretis 251
ferretis 267
setis 265
essetis *« a fi »* 263; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 256; facti, -ae, -a ~ 278; « *a mânca »* 276
uicissetis 256
odissetis 281
meminissetis 280
coepissetis 279
suasissetis 256
donauissetis 256
fuissetis 263
audiuissetis 256
cupiuissetis 256
nouissetis 281
possetis 264
tribuetis 336
itis 177; 271; 272
donabitis 250
seruabitis 338
suadebitis 250
ibitis 272
dicitis 333
uincitis 249
editis 275; 276
auditis 249
fitis 276; 277; 278
digitis 288
malitis 270
uelitis 268
militis 60; 128
nolitis 269
ponitis 185
capitis 60
cupitis 247; 249
eritis *« a fi »* 263; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 255; facti, -ae, -a ~ 278
uiceritis 255; 256
oderitis 281; 282
memineritis 280
coeperitis 279
suaseritis 255; 256
poteritis 338
donaueritis 255; 256
ornaueritis 240
fueritis 263
iueritis 272
audiueritis 255; 256
cupiueritis 255; 256
noueritis 281
Quiritis 65
sitis 189; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 256; 262; 265; facti, -ae, -a ~ 278
possitis 264
inquitis 283
noltis 269
uoltis 268; 269
mauoltis 270
ultis 309
multis 115; 147; 316
uultis 268; 269
mauultis 270
fantis 283
uenantis 260
donantis 252
uincentis 252
suadentis 252
prudentis 295
pudentis 295
fungentis 260
aientis 282
audientis 252
sapientis 295
cupientis 252
patientis 260
partientis 260
nolentis 270
uolentis 268
mentis 305
ornamentis 116
uerentis 260
absensentis 264
praesensentis 264
potentis 265
spontis 42
sontis 196
euntis 196; 213; 272
potis 246
artis 65
Martis 82
partis 32; 66; 110; 294
fertis 267
fortis *subst.*300; *adj.* 337
fastis 116
hastis 118
amastis 222
cenastis 222
estis *« a fi »* 115; 262; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 254; facti, -ae, -a ~ 278; fati, -ae, -a 283; 337; *«a mânca»* 275; 276
prodestis 264
delestis 222
pestis 288
potestis 264
uestis 246
istis 133; 272; 332
uicistis 254
odistis 281
audistis 222
iistis 272
meministis 280
coepistis 279

Universitatea SPIRU HARET

tristis 86; 117
suasistis 254
donauistis 254
deleuistis 222
fuistis 263
iuistis 272
audiuistis 222; 254
cupiuistis 254
nouistis 281
hostis 38; 57; 59; 62; 64
nostis 281
uirtutis 312
uis 42; 57; 65; 66; 122; 135; 145; 261; 268; 269; 319; 340
mauis 270
nauis 243
utrauis 147
suauis 84
Haeduis 314
quiduis 145
quoduis 145
quaeuis 145
neuis 269; 302
breuis 21; 30
sanguis 116; 128
ciuis 35; 36; 57; 59; 118
niuis 49
uiuis 337
quiuis 145
siluis 115
quamuis 319; 320; 327
utrumuis 147
ouis 35; 336
bouis 63; 65; 117
Iouis 65; 68; 116
quouis 337
quis 140; 141; 143; 144; 175; 319; 336; 337; 340
ecquis 142
aliquis 144; 207; 337
antiquis 116
numquis 142
inquis 283
quisquis 145
paruis 115
uteruis 147
suis 62; 339
exis 273
uls 309
hiems 58; 62; 340
fans 283
glans 49
uigilans 300
amans 195
uenans 260
donans 252
ornans 183
superans 117
flagrans 300
ignorans 336
trans 268; 274; 308; 311
habens 195
recens 198; 297
dicens 91
benedicens 197
uincens 252
nocens 300
adulescens 94; 196
proficiscens 339
ignoscens 340
dens 196
suadens 252
ostendens 340
prudens 295
pudens 295
agens 107
ingens 84; 110; 116
fungens 260
iens 271; 272
aiens 282
faciens 91
insciens 196
audiens 195; 252
finiens 247
capiens 195
sapiens 110; 196; 295; 300
cupiens 247; 252
patiens 260
totiens 299
quotiens 109; 299; 319; 339
partiens 260
tollens 339
nolens 270
uolens 91; 268
beneuolens 196
mens 305
ponens 195
repens 297
serpens 67; 198
parens 196; 198
ferens 267
uerens 260
petens 197
potens 265
feruens 198
congruens 196
diffeideins 24
mons 329
spons 42
frons 49
sons 196
os 56; 62; 66
bos 56; 58; 63; 65
ambos 112
Graecos 117; 338
amicos 50
paucos 311; 313
Pallados 80
grados 69
ualidos 340
nidos 116
Thetidos 80
conseruandos 341
fecundos 117
Rhodos 56
sacerdos 35
ludos 342
eos 118; 134; 338; 341
deos 55; 116; 175
Prometheos 79
poeseos 79
hos 133
sophos 331
patricios 339
saucios 339
alios 227
filios 336
Curiatios 339
Heluetios 135
flos 62
Gallos 117
illos 134
articulos 33
oculos 115; 340
singulos 114
populos 339
animos 339

Universitatea SPIRU HARET

pessimos 118
domos 71; 116
nos 116; 123; 124; 136; 197
Albanos 339
Christianos 342
Romanos 116; 118; 337; 339; 341
ueteranos 340
magnos 116
dominos 341
hymnos 114
bonos 336
Teutonos 116
nepos 58
campos 117; 340
Pharos 56
claros 116
libros 337
Cimbros 116
liberos 340
inferos 117
heros 80
superos 117
pueros 50; 115; 180
agros 340
pigros 115
uiros 50; 339
uestros 128
magistros 50; 118
nostros 116; 313
lauros 69
osuros ~ esse 281
ornaturos ~ esse 210
redituros 341
coepturos 279
suasos ~ esse 257
ipsos 136
aduersos 118
necatos 339
legatos 147
donatos ~ esse 257
ornatos ~ esse 230
factos ~ esse 277
uictos ~ esse 257
auditos ~ esse 257
cupitos ~ esse 257
fortunatos 332
multos 116
trecentos 338
uentos 227
corruptos 118
uastos 117
istos 133
custos 246
uos 123; 124; 336; 337; 338
duos 101
quos 139; 312; 337; 341
seruos 341
suos 117; 339; 340
daps 58; 61
praeceps 297
princeps 61; 86
ops 58; 66
ars 65; 179
pars 32; 38; 66; 110; 124; 294
fers 261; 267
fors 66; 300
aus 26
laus 60
deabus 48; 115
filiabus 48
duabus 101; 340; 342
diebus 74; 116
rebus 74; 116; 296; 300; 314
radicibus 316
amicibus 55
uicibus 66
quercibus 69
ducibus 314; 339
sedibus 339
tyrannidibus 80
lapidibus 316
laudibus 60
regibus 61
Saturnalibus 341
muralibus 118
occidentalibus 117
nobilibus 339
filibus 55
milibus 103
solibus 61
consulibus 118
hiemibus 62
domibus 71
manibus 339
genibus 69
finibus 140
uirginibus 338
hominibus 115; 337; 339; 341
carminibus 61
omnibus 116; 336
leonibus 61
regionibus 116
religionibus 337
secessionibus 339
optionibus 61
heroibus 80
dapibus 61
principibus 61
uolpibus 62
maribus 62
altaribus 338
uerberibus 341
iugeribus 55
cineribus 62
muneribus 341
crateribus 80
papaueribus 61
uiribus 66; 116
arboribus 116
grauioribus 337
floribus 62
moribus 337
honoribus 61
temporibus 116
corporibus 117
tribus *subst.* 68; 70; 294; *num.* 102; 118; 246
matribus 61
lauribus 69
poesibus 79
uisibus 66
Carthaginiensibus 118
ossibus 62
tussibus 62
aenigmatibus 80
magistratibus 69; 116
noctibus 61
militibus 60; 338
capitibus 60
diuitibus 339
rogantibus 341
montibus 117
hostibus 62; 340; 341
uirtutibus 336

Universitatea SPIRU HARET

auibus 116
quibus 118; 139; 140; 314; 337; 338
torquibus 118
suibus 62
albus 244
bobus 63; 65
duobus 101; 118; 314
imberbus 86
superbus 115; 246
bubus 63; 65
quercubus 69
genubus 69
acus 70; 84; 246
Dacus 38
lacus 27; 70
Spartacus 338
laccus 27
Flaccus 116
Graecus 93
specus 70
secus 42; 293; 308; 326
syllabicus 59
Dacicus 93
medicus 72
suauidicus 91
ficus 68; 69
munificus 91
laetificus 243
amicus 44; 50; 72; 337
inimicus 57
Punicus 24
uicus 24; 294
sancus 329
iocus 55
locus 53
arcus 70
Marcus 337
quercus 68; 69; 70
hircus 36
gradus 96
foedus 24; 89; 339
idus 68
ualidus 295
lepidus 181
blandus 295
amandus ~ sum 289
uenandus 260
donandus 252
ornandus 183; 213
dicendus 213
uincendus 252
suadendus 252
faciendus 213; 278; ~ est 289
audiendus 213; 252
ueniendus 213
finiendus 213
cupiendus 252
patiendus 260
partiendus 260
colendus ~ est 214
ponendus 213
ferendus 267
uerendus 260
uoluendus 213
pondus 42
moribundus 213
furibundus 213
iracundus 213
secundus 105; 106; 107; 146; 213; 295
iucundus 181; 213
eundus 213; 273
oriundus 213
mundus 176
Rhodus 50
modus 296; 312
ludus 118
Gnaeus 20
deus 36; 52; 55; 57; 115; 285
heus 328
Prometheus 56
meus 130; 136; 337
spontaneus 42
aheneus 93
ligneus 93
idoneus 92; 118
aureus 93
argenteus 93
fagus 50
pelagus 51; 56
frigus 67
uolgus 51; 56
uulgus 51; 56; 342
longus 88
largus 295
Bacchus 115
Gracchus 118; 339
Antiochus 107
Saphus 80
Corinthus 50
ius 66; 340; 341
Gaius 20; 118
maius 90; 303
audacius 88
dulcius 88; 117
socius 336
inscius 196
dius 329
gladius 128
medius 83; 329
fidius 329
ualdius 303
fecundius 303
Clodius 24
Claudius 24
eius 129; 134; 135; 336
peius 90; 303
Pompeius 52
egregius ~, magis ~ , maxime ~ 92
oblongius 117
alius 146; 148; 149
Publius 116
crudelius 337
melius 90; 93; 219; 303; 339
optabilius 338
facilius magis ~ 96
filius 36; 47; 52; 57; 337
Vergilius 116
Aimilius 23
Pompilius 338
Atilius 118
Hostilius 339; 341
illius 134; 336; 340
nullius 148
Manlius 118; 337
nimius 296
humanius 341
genius 52
senius 94
Sicinius 118
unius 101; 118
iunius 94
quoius 140; 143

Universitatea SPIRU HARET

pius 83; ~ magis / maxime, ~ 92
saepius 303
propius 94; 310
rius 26
primipilarius 86
Marius 116
ordinarius 99
rarius 93
ebrius 232
sobrius 92
alacrius 94
Tiberius 118
inferius 95
Valerius 21; 337
superius 95
miserius 303; 341
deterius 94
citerius 90; 94
ulterius 90; 94
anterius 94
interius 90; 94
posterius 90; 95; 341
exterius 95
prius 94
proprius 130 ; 294
atrius 94
patrius 83
Mercurius 52; 117
maturius 336
Valesius 21
ipsius 136
Dionysius 107
Horatius 116; 339
Quinctius 106
Fufetius 341
altius 88
ornantius 196
libentius 342
recentius 93
suauidicentius 91
munificentius 91
adulescentius 94
maleuolentius 91
uehementius 342
nuntius 117; 243; 340
potius 302; 322; 323
aptius 303
Martius 82
Laertius 52
tertius ~, ~ decimus 105; ~ uicesimus 105; 106; 107; 109; 114; 296; 339
Sestius 106
istius 133; 336
uetustius 93
Mettius 341; 342
cautius magis ~ 96
diutius 303; 340
tutius 303
cuius 135; 139; 141; 143; 337; 342
alicuius 71
huius 133; 312
Liuius 52
Vesuuius 117
malus *subst.* 50; *adj.* 90; 303
caelus 50
scelus 294
gelus 69
Nilus 117
sterilus 86
Gallus 36; 38; 337
plus 28; 95; 96; 118; 299; 303; 336
tellus 284; 336
Camillus 117
tranquillus 288
ollus 134
collus 50
ullus 145; 146; 302
nullus 146; 148; 302
nonnullus 146
Tullus 339; 341; 342
colus 50; 69
solus 146; 147; 296
maleuolus 91
beneuolus 196
plus 28; 96; 118; 299; 303; 336
triplus 110
simplus 110
duplus 110
quadruplus 110
octuplus 110
Paulus 296; 336; 337
coliculus 56
cauliculus 56
articulus 33
sedulus 337
Regulus 118
Romulus 30; 339
discipulus 337
populus *subst. «popor»* 22; *subst. «păr»* 22; 82; 321; 337; 338
quantulus 143
mus 57
donabamus 249
uincebamus 249
suadebamus 249
aiebamus 282
audiebamus 249
fiebamus 277
cupiebamus 249
ibamus 272
uincamus 250
edamus 276
laudamus 116
eamus 272
prohibeamus 341
suadeamus 250
audiamus 250
fiamus 277
cupiamus 250
donamus 249
ramus 339
eramus 263; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 254; facti, -ae, -a ~ 278; fati, -ae, -a 283
uiceramus 254
oderamus 281
numeramus 116
memineramus 280
coeperamus 279
suaseramus 254
poteramus 264
donaueramus 254
fueramus 263
audiueramus 254
cupiueramus 254
noueramus 281
portamus 147
uiuamus 341
habemus 224; 336

Universitatea SPIRU HARET

uincemus 250
suademus 249
audiemus 250
fiemus 277
cupiemus 250
nemus 288
donemus 250
donaremus 251
uinceremus 251
suaderemus 251
ederemus 276
fieremus 277
cuperemus 251
iremus 272
audiremus 251
supremus 90; 95
ferremus 267
postremus 90; 95
extremus 90; 95
essemus *«a fi»* 263; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 256; facti, -ae, -a ~ 278; *«a mânca»* 276
uicissemus 256
odissemus 281
meminissemus 280
coepissemus 279
suasissemus 256
donauissemus 256
fuissemus 263
audiuissemus 256
cupiuissemus 256
nouissemus 281
possemus 264
imus 90; 95; 271; 272
donabimus 250
suadebimus 250
ibimus 272
decimus ~, ~ tertius, ~ quartus, ~ quintus, ~ sextus, ~ septimus, ~ octauus, ~ nonus 105; 107; 231
undecimus 105
duodecimus 105
dicimus 219
uicimus 253
uincimus 249
edimus 275; 276
odimus 281
audimus 249
fimus 276; 277; 278
infimus 90; 95
malimus 270
sublimus 86
uelimus 268
facillimus 91; 303
simillimus 91
humillimus 91
nolimus 269
animus 337
magnanimus 87
exanimus 86
finimus 247
minimus 90
meminimus 280
ponimus 185
coepimus 279
cupimus 247; 249
erimus *« a fi »* 263; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 255; facti, -ae, -a ~ 278; morituri ~ 341
uicerimus 255; 256
oderimus 281; 282
ferimus 267
meminerimus 280
aperimus 115
coeperimus 279
suaserimus 255; 256
donauerimus 255; 256
ornauerimus 240
fuerimus 263
iuerimus 272
audiuerimus 255; 256
cupiuerimus 255; 256
nouerimus 281
primus 94; ~, uicesimus ~ 105; centesimus ~, ~ 105; 231; 296
celeberrimus 118
sacerrimus 94
nigerrimus 90
celerrimus 90 ; 303
asperrimus 90
deterrimus 94
plurimus 90
simus 189; ornati, -ae, -a ~ 229; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 256; 262; 265; facti, -ae, -a ~ 278
suasimus 253
tricesimus 105
undetricesimus 105
duodetricesimus 105
uicesimus ~ , ~ primus, ~ unus, ~ alter 105; ~ tertius 105; unus et ~, alter et ~ 105
undeuicesimus 105
duodeuicesimus 105; 107
nonagesimus 105;
quadragesimus ~,
centesimus ~ quintus 105
quinquagesimus 105
septuagesimus 105
sexagesimus 105
trigesimus 105
uigesimus 105
octogesimus 105
millesimus ~, bis ~, ter ~, quinquies ~, decies ~, quinquagies ~, centies ~, decies centies ~ 106
centesimus ~, ~ primus, ~ quadragesimus quintus 105
trecentesimus 106
sescentesimus 106
ducentesimus 105
sexcentesimus 106
quadringentesimus 106
octingentesimus 106
septingentesimus 106
quingentesimus 106
nongentesimus 106
pessimus 90
audacissimus 89; 93
felicissimus 303; 336
amicissimus 340
dulcissimus 89
piissimus 197
fidelissimus 340
nobilissimus 135
carissimus 197
falsissimus 94

Universitatea SPIRU HARET

quietissimus 288
altissimus 89; 303
amantissimus 197
ornantissimus 196
recentissimus 93
suauidicentissimus 91
munificentissimus 91
pientissimus 197
uiolentissimus 150
maleuolentissimus 91
fortissimus 93
breuissimus 303
nouissimus 93
possimus 264
citimus 90; 94
finitimus 90
maritimus 90
ultimus 90; 94
intimus 90; 94
septimus ~, ~ decimus 105; 106; 231
optimus 90; 145
extimus 95
donauimus 253
fuimus 263; 266
iuimus 272
audiuimus 253
cupiuimus 253
nouimus 281
inquimus 283
maximus 71; 90; 91; 323
proximus 90; 94
ulmus 50
summus 90; 95
domus 68; 69; 71; 72; 116; 288
humus 50; 56
malumus 270
nolumus 269
uolumus 268
sumus *«a fi»* 197; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 254; 262; 265; facti, -ae, -a ~ 278; fati, -ae, -a 283; 337; 341; *«a mânca»* 275; 276
quaesumus 284
prosumus 264
possumus 264
postumus 90; 95
anus 287
Thebanus 148
Albanus 341
Terentianus 336
manus 49; 68; 71; 72; 164; 297; 339
Romanus 30; 82; 93; 118; 321; 337; 341
ueteranus 340
sanus 301
genus 58; 59; 69
Poenus 24
penus 309
tenus 297; 304; 309; 310; 313; 315
quatenus 313; 318; 319
aliquatenus 299
hactenus 313
agnus 52
magnus 90; 115; 303; 337; 338
permagnus 93
Inus 80
minus 88; 90; 148; 299; 303; 319; 338
eminus 297
comminus 297
dominus 27; 83; 338
quominus 318; 319; 325; 326
pinus 50; 68; 69
Palatinus 30
quatinus 318; 319
protinus 297
uinus 50
autumnus 340
annus 116
uannus 50
Campanus 117
onus 117
bonus 84; 87; 90; 115; 295; 303
nonus ~, ~ decimus 105; 106
sonus 30
internus 94
hesternus 93
externus 95
Saturnus 116
unus ~ , uiginti ~, ~ centum 99; 100; 101; 104; 107; 111; 118; 147; 148; 150; 316; 338
tribunus 118
prunus 50
senatous 70
capus 67
papus 27
campus 82; 116
tempus 58; 63; 67
opus 59; 96
episcopus 197
pappus 27
Philippus 138
Damasippus 30
corpus 58; 164; 342
lupus 33; 36
rus 63
carus 84
clarus 51; 244; 295
praeclarus 93
rarus 296
Tartarus 55
sacrus 87
socrus 68; 72
macerus 87
sincerus 87
socerus 56
inferus 56; 89; 95; 295
herus 51
Homerus 134
humerus 51
numerus 32; 99; 338
asperus 87
superus 89; 95; 295
miserus 87
ceterus 296
posterus 89; 95; 295
uterus 50
exterus 89; 95; 295
uerus 301
grus 57
mirus 302
pirus 50
Epirus 50
uirus 51; 56
decorus 86
norus 49
aprus 56

Universitatea SPIRU HARET

asprus 87
Cyprus 50
currus 71
tonitrus 69
laurus 69; 115
taurus 35; 51
nurus 49; 68; 72
purus 295
suasurus 253
osurus 282
passurus 260
laturus 267
uenaturus 260
donaturus 253
ornaturus 183; ~ sum 205; ~ sum, ~ eram, ~ sim 211
cantaturus ~ 289
facturus 211
uicturus 253
functurus 260
iturus 272
auditurus 253
ualiturus 284
cupiturus 253
ueriturus 260
positurus 211
partiturus 260
uenturus 211
coepturus 279
futurus ~ est 205; 262; 263
Zephyrus 26
sus 57; 62
casus 40
cerasus 50
uasus 56
suasus 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ essem, ~ esses, ~ esset 256
esus 275
Peloponnesus 50
Cherronesus 50
Chersonesus 50
Croesus 336
ambecisus 274
fisus ~ sum 164; 289
risus 235
derisus 71
gauisus ~ sum 164; 234; ~ est 340
falsus 94
praecelsus 93
mansus 219; 235
remansus 235
pransus 232; 287
dimensus ~ , ~ sum 288
absconsus 235
responsus 220; 235
osus 281
formosus magis ~ 96, 116
prosus 297
ipsus 136
mersus 219; 235
tersus 233
uersus 234; 297; 311; 312; 315; ~ est 336; 339
aduersus 234; 297; 309; 311; 339; 341
reuersus 339
morsus 220
prorsus 297; 341
uorsus 297; 312
quorsus 297
rursus 297
sursus 306
passus 71; 233; ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis, ~ essem, ~ esses 258; 260
confessus ~ , ~ sum 288
egressus 170
ingressus 170
pressus 219; 233
cupressus 69
sessus 233
excussus 235
iussus 71; 220; 233
iniussus 71
usus 311
ausus ~ sum 164; ~ sum 234; 289; ~ est 341
barbatus 231
despicatus 71
uocatus 340
laudatus ~ sum 153; ~ sum, ~ fui, ~ eram 167; ~ fueram 168
creatus ~ esset 339
fatus ~, ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 283; ~ est 340
profatus ~ sum 284
castigatus ~ sum 165
rogatus 71
latus *vb.* ~ sum, ~ eram 267; *subst.* 315
allatus 340
appellatus ~ est 118
armatus 337
natus *subst.* 72; *vb.* ~ sum 71; 211
cenatus 232; 287
senatus 22; 116; 321
uenatus ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis, ~ essem, ~ esses 258; 260
conatus ~ sum 200; 234
donatus 118; 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; ~ essem, ~ esses, ~ esset 256
ornatus 183; ~ sum, ~ fui 226; ~ sim, ~ sum, ~ fui, ~ fuerim 229; 233; ~ eram, ~ eras, ~ erat, ~ fueram 237; ~ essem, ~ esses, ~ esset 238; ~ ero, ~ eris 240; 336
fortunatus 294
ratus ~ sum 289
sceleratus 294
miseratus ~ sum 287
inueteratus 288
gratus 116
pergratus 93
arbitratus 234; 289
magistratus 69; 337
iuratus 231; 287
uersatus ~ sum 339
concitatus 116
comitatus ~, ~ sum 288
cantatus 233
Dentatus 118
hortatus ~ eram 234; 289
status 246
hastatus 231
mutatus 339

Universitatea SPIRU HARET

Torquatus 337
subtus 293; 297; 315; 317
desubtus 315; 316
factus ~ sum 265; ~ sum 276; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ sim, ~ sis, ~ sit, ~ 277; ~ eram, ~ eras, ~ erat, ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ essem, ~ esses, ~ esset 278
coactus 337
fractus 232
tractus 235
profectus ~ sum 225
lectus 232
senectus 314
rectus 40
ictus 27
dictus 232; 235
lictus 232
strictus 235
uictus 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; essem, esses, esset 256
incinctus 235
Quinctus 106
unctus 232
functus ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis, ~ essem, ~ esses 258; 260
doctus 92; 233
auctus 232
ductus 71; 232; 235
fructus 340
laetus 339
quietus 288
deletus 233
metus 116; 246
uetus 86; 93
habitus 233
tacitus 231; 288
exercitus 72; 116; 337; 338; 341
absconditus 235
funditus 294
auditus 233; 253; ~ sum, ~ es, ~ est,~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; essem, esses, esset 256
alitus 233
caelitus 294
solitus ~ sum 164
primitus 294
humanitus 294; 300
penitus 294; 297
finitus 233
infinitus 116
diuinitus 294
cupitus 253; ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat 254; ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit 255; essem, esses, esset 256
miseritus ~ sum 287
ueritus ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis, ~ essem, ~ esses 258; 260; 289
turritus 231
auritus 231
positus 33; 235; 266
Titus 337
partitus ~ eram, ~ eras, ~ ero, ~ eris, ~ sim, ~ sis, ~ essem, ~ esses 258; 260
antiquitus 294; 341
altus 83; 88; 89; 233
praealtus 93
uoltus 143
cultus 233
adultus 288
multus 90; 296; 303
stultus 339
uultus 26; 285
cantus 336
quantus 142; 316; 320
accentus 28
tentus 233
aduentus 116
euentus 337; 338
intus 293; 297; 298; 304; 310; 315
deintus 315
quintus ~, ~ decimus 105; centesimus quadragesimus ~ 105; 106; 110; 231
Quintus 116
notus 287
potus 231; 232; 287
totus 146; 149
quotus 99; 143
adeptus ~, ~ sum 288
ineptus 246
coeptus ~ , ~ sum, ~ es, ~ est, ~ eram, ~ eras, ~ erat, ~ ero, ~ eris, ~ erit, ~ sim, ~ sis, ~ sit, ~ essem, ~ esses, ~ esset 279
scriptus 232
emptus 233
sumptus 233
Aegyptus 50
artus 70
partus 70
quartus ~, ~ decimus 105; 106; 231
certus 149; 231
expertus ~ 289
uirtus 339
hortus 26; 72; 115; 214
portus 26; 70
maestus 231
sestus 106
questus 340
tristus 86
tostus 232
haustus 219
perangustus 93
Augustus 340
cautus 231
incautus 30
secutus ~ sum 106; 234
persecutus 289
locutus 234; ~ sum 241; 339; ~ est 340
incendutus 234
pendutus 234
perdutus 234
solutus 234
uenutus 234
cornutus 231
Brutus 265
constitutus 234
sextus ~, ~ decimus 105; 106; 231
mixtus 232
auus 26

Universitatea SPIRU HARET

octauus ~, ~ decimus 105; 106
conspicuus ~, magis ~,
maxime ~ 92
aeuus 50
saeuus 115; 295
riuus 26
uocatiuus 41
datiuus 40
ablatiuus 40
nominatiuus 40
comparatiuus 96
accusatiuus 40
adiectiuus 31
genitiuus 40
distributiuus 99
uiuus 93
aluus 50
praecaluus 93
strenuus 118
continuus 296
nouus 93
equus 36
aequus 295
antiquus 92
paruus 90; 303
aceruus 294
neruus 26
seruus 152
congruus 196
coruus 35; 337
suus 128; 129; 130
tuus 128; 130; 136
perpetuus 296
mortuus 231
flexus 233
complexus 231
fixus 219
T. 337
at 117; 318; 322; 323; 337; 338; 341; 342
regnabat 336
pugnabat 118
donabat 249
ignorabat 117
excitabat 336
auscultabat 288
exultabat 339
putabat 341
habebat 237
uincebat 249
suadebat 249
fulgebat 285
pergebat 118
surgebat 118
aiebat 282
rediebat 274
audiebat 249
fiebat 277
ueniebat 118
cupiebat 249
inquiebat 283
exiebat 274
uolebat 340
appetebat 342
resistebat 200
induebat 118
ibat 204; 272
habibat 248
scibat 200
audibat 200
uincat 250
obtruncat 337
uocat 340
dat 336; 338
inuadat 341
edat 276
credat 175
laudat 115; 337
eat 272
suadeat 250
pereat 176
alligat 342
castigat 337
aiat 282
audiat 250
fiat 176; 265; 278; 277
ueniat 337
finiat 247
cupiat 247; 250
gelat 285; 341
peruigilat 146
amat 116; 129; 337
hiemat 285
regnat 107
grandinat 285
fulminat 285; 340
donat 249
sonat 28
tonat 285; 340
parat 117
consecrat 338
erat ~ , posita ~ 117; ornatus ~ 237; 263; donatus, -a, -um ~ , uictus, -a, -um ~ , auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~ , cupitus, -a, -um ~ 254; 273; factus, -a, -um ~ 278; coeptus, -a, -um ~ 279; fatus, -a, -um ~ 283; ornatus ~ , ~ 336; ~ , nota ~ 337; 338; concessum ~ , cognita ~ 339
aberat 337
fecerat 135
praefecerat 135
uicerat 254
aderat 337
desiderat 33
oderat 281
proderat 337
praeerat 337
referat 340
meminerat 280
coeperat 279
superat 117
uituperat 115
intererat 337
suaserat 254
poterat 264; 340
donauerat 254
superauerat 338
honestauerat 338
fuerat 263
obfuerat 338
iuerat 272; 273
audiuerat 254
cupiuerat 254
petiuerat 338
imminuerat 338
nouerat 281; 340
rorat 285
narrat 117
fulgurat 285
ualeat 284
uetat 230
excitat 336
inritat 223
portat 115

Universitatea SPIRU HARET

praestat 286
restat 286
constat 286
attat 330
aequat 117
iuuat 286; 337
lact 67
et 28; 100; 103; 104; 105; 107; 108; 115; 116; 117; 118;147; 223; 227; 285; 301; 314; 318; 320; 321; 323; 326; 327; 336; 337; 338; 339; 340; 341; 342
habet 28; 117; 206; 224
libet 286; 319
utralibet 147
quidlibet 144
quodlibet 144
quaelibet 144; 337
quilibet 144
quamlibet 327
utrumlibet 147
quomodolibet 319
uterlibet 147
lubet 286; 319
quamlibet…quamlubet 319
placet 147; 286
decet 286; 341
dedecet 286
dicet 207
licet 286; 301; 319; 327
scilicet 301
uincet 250
docet 115
suadet 249
taedet 287; 341
audet 337
pudet 287
piget 287
fulget 285
faciet 203
audiet 203; 250
fiet 277
finiet 247
accipiet 337
cupiet 247; 250
siet 189; 262
transiet 274
inquiet 283
uellet 340
-met 124; 127; 128
amet 329
suamet 128
semet 127
tibimet 124
egomet 124
tumet 117
obtinet 338
attinet 148
quinet 302
donet 250
ponet 203
donaret 251
ornaret 201
apparet 285
uinceret 251
suaderet 251
ederet 275; 276
auderet 340
fieret 277
caperet 338
cuperet 251
miseret 286; 341
iret 272
audiret 251
foret 201
ferret 267
esset *« a fi »* ornatus ~ 238; donatus, -a, -um ~, uictus, -a, -um ~, auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~, cupitus, -a, -um ~ 256; 263; factus, -a, -um ~ 278; coeptus, -a, -um 279; itum ~ 272; 338; ~ , data ~ , creatus ~ 339
« a mânca » 276
adesset 340
uicisset 256
deuicisset 339
uidisset 339
odisset 281
coegisset 175
aduenisset 338
meminisset 280
cepisset 339
coepisset 279
suasisset 256
donauisset 256
ornauisset 238
fuisset 263; 338
iuisset 273
audiuisset 256
cupiuisset 256
nouisset 281
intellexisset 341
posset 264; 338
patet 115; 286
paenitet 286
oportet 286; 340
liquet 286
iuuet 329
it 271; 272; 274
ait 282; 340; 341
donabit 250
ornabit 204
suadebit 250
tenebit 204
miserebit 341
poenitebit 341
ibit 272
subit 274
facit 96; 338
fecit 135; 336
disfecit 338
iniecit 116
dicit 336
afficit 342
uicit 116; 227; 253
uincit 249
aduesperascit 285
lucescit 285
illucescit 285
luciscit 285
conducit 285
edit 275; 276
accedit 285
procedit 337; 339
dedit 315
oboedit 115
expedit 286
sedit 193
insedit 337
accidit 285
cecidit 118
indidit 336
uidit 340
diuidit 336

Universitatea SPIRU HARET

ostendit 117
condit 338
respondit 30; 336; 339; 340
odit 281
momordit 219
audit 115; 223; 249
fit 140; 276; 277; 286; 340
defit 277
infit 277
egit 340
legit 22
elegit 340
regit 116
tetigit 339
contigit 286
ningit 285; 341
contingit 286; 341
fugit 286; 321
abstrahit 314
praeteriit 286
malit 270
uelit 268
fallit 286
fefellit 286
tollit 339
nolit 269
tulit 118
detulit 340
retulit 118
uenit 22; 141; 321; 340
euenit 286
conuenit 286
peruenit 336
finit 247
meminit 280; 340
ponit 185
opponit 337
capit 228
cepit 118; 337
accepit 118
coepit 279; 340
incipit 337
abrumpit 336
cupit 247; 249
erit orandum ~ 205; donatus, -a, -um ~, uictus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~, cupitus, -a, -um ~, auditus, -a, -um ~ 255; 263; itum ~ 273; factus, -a, -um ~ 278; coeptus, -a, -um ~ 279; 336; 337; 341
fecerit 341
uicerit 255; 256
oderit 281; 282
meminerit 280
coeperit 279
operit 117
suaserit 255; 256
praeterit 286
donauerit 255; 256
ornauerit 228; 240
fuerit 229; 263
obfuerit 338
iuerit 272
audiuerit 255; 256
cupiuerit 255; 256
nouerit 281
occurit 340
sit 175; 189; donatus, -a, -um ~, uictus, -a, -um ~, auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~, cupitus, -a, -um ~ 255; 262; 273; factus, -a, um ~ 277; coeptus, -a, um ~ 279; 300; 336
suasit 253
misit 103
dimisit 340
fulsit 285
mansit 118
forsit 300
morsit 219
accessit 285
processit 337
excessit 118
possit 135; 264
praestitit 286
restitit 286
constitit 286
consistit 337
indicauit 117
dimicauit 118
uocauit 336
reuocauit 338
trucidauit 339
gelauit 285
simulauit 339
hiemauit 285
pugnauit 118
grandinauit 285
fulminauit 285
nominauit 336
donauit 253
tonauit 285
occupauit 338
comparauit 116
liberauit 116
aduesperauit 285
superauit 118
peragrauit 336
orauit 339; 339
rorauit 285
errauit 117
fulgurauit 285
delectauit 336
habitauit 228
incitauit 341
concitauit 116; 340
inritauit 223
habuit 116; 224; 336
libuit 286; 319
placuit 286; 339
decuit 286
licuit 286; 286
explicuit 340
taeduit 287
puduit 287
saeuit 116
decreuit 339
fuit 116; 117; 118; 129; 135; 147; 263; 266; 337; 338; 339; 342
afuit 337
praefuit 337
profuit 339
interfuit 286
piguit 287
ninguit 285
iuit 272
expediuit 286
audiuit 253
cupiuit 253
quaesiuit 117
uoluit 340
pluit 285; 340
obtinuit 338

Universitatea SPIRU HARET

retinuit 338
nouit 281
liquit 286
inquit 282; 283; 336; 340
relinquit 117
apparuit 285
miseruit 286
posuit 28
patuit 286
paenituit 286
constituit 339
oportuit 286
iuuit 286
adiuuit 338
pluuit 285
traxit 340
detraxit 339
exit 273
direxit 341
dixit 336; 337; 338; 340
uixit 227
ninxit 285
deduxit 338
reduxit 118
conduxit 285
illuxit 285
uolt 268; non ~ 269
mauolt 270
neuolt 269; 302
uult 261; 268; non ~ 269; 337; 340
mauult 270
uacabant 341
iudicabant 116
dabant 118
laudabant 118
appellabant 116
immolabant 115
clamabant 342
pugnabant 116; 338
donabant 249
ornabant 115; 116
celebrabant 116
desiderabant 339
memorabant 117
ignorabant 338
curabant 338
tractabant 341
flagitabant 342
clamitabant 339
aegrotabant 341
certabant 338
transportabant 340
computabant 116
seruabant 116
habebant 117; 118; 337; 341
uincebant 249
suadebant 249
incedebant 341
uendebant 340
agebant 339
porrigebant 337
euehebant 340
aiebant 282
faciebant 340; 341
audiebant 249
fiebant 277
aiiebant 282
ueniebant 314
cupiebant 249; 337
inquiebant 283
emebant 340
carpebant 341
parebant 118; 338
uiuebant 341
affluebant 338
ibant 272; 340
adibant 340
redibant 340
probant 116
dedicant 116
uincant 175; 250
uocant 117
edant 276
laudant 336
eant 272
taceant 338
suadeant 250
fatigant 116
aiant 282
faciant 341
audiant 250
fiant 277
perueniant 188
cupiant 250
gelant 285
appellant 116
immolant 337
amant 115
hiemant 285
existimant 336
peruenant 188
donant 249
ornant 115
laudarant 237
parant 115; 336
cantarant 237
erant 115; 116; 117; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 254; 263; facti, -ae, -a ~ 278; fati, -ae, -a 283; 337; ~, ~ profecturi, ~ retenturi, ~ prouecti 341
dilacerant 342
uicerant 254
aderant 337
oderant 281
praeerant 118
inerant 338
meminerant 280
coeperant 279
suaserant 254
miserant 147
poterant 264
donauerant 254
fuerant 263
superfuerant 338
interfuerant 337
audiuerant 254
cupiuerant 254
nouerant 281
laborant 115
honorant 115
pererrant 116
delectant 115
habitant 115
tentant 340
habent 33; 337
uincent 250
suadent 249
obsident 117
fulgent 285
audient 250
fient 277
cupient 250
immolent 338

Universitatea SPIRU HARET

solent 340
complent 337
obtinent 116
donent 250
donarent 251
parent 336
dilacerarent 342
honorarent 338
dicerent 24
deicerent 24
uincerent 251
suaderent 251
ederent 276
ferent 340
fierent 277
inciperent 171
cuperent 251
mererent 338
irent 272
audirent 251
uenirent 340
forent 201
ferrent 267
terrent 337
essent *«a fi»* 263; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 256; facti, -ae, -a ~ 278; acturi ~ 341; corrupti ~ 342; «*a mânca»* 276
uicissent 256
odissent 281
profugissent 338
meminissent 280
coepissent 279
suasissent 256
donauissent 256
superauissent 338
fuissent 263; 338
audiuissent 256
cupiuissent 256
nouissent 281
potuissent 338
possent 264
feruent 116
edint 276
malint 270
uelint 268
nolint 269
uicerint 255; 256
oderint 281; 282
meminerint 280
coeperint 279
suaserint 255; 256
donauerint 255; 256
ornauerint 240
fuerint 263
iuerint 272
audiuerint 255; 256
cupiuerint 255; 256
nouerint 281;
sint 189; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 256; 262; 265; facti, -ae, -a ~ 278; ulnerati ~ 339
possint 264
donabunt 250
suadebunt 250
ibunt 272
uincunt 249
edunt 275; 276
procedunt 340
occidunt 336
considunt 140
conscendunt 338
eunt 271; 272
spargunt 117
aiunt 282
faciunt 38; 186; 336
audiunt 115; 186; 249
fiunt 276; 277
profugiunt 338
aiiunt 282
ueniunt 285
capiunt 336
cupiunt 249; 338
uestiunt 117
inquiunt 283; 341
malunt 270
nolunt 269
uolunt 268; 271; 268
ponunt 116; 186
supponunt 337
laudarunt 226; 237
clamarunt 237
cantarunt 237
erunt *«a fi»* 263; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 255; facti, -ae, -a ~ 278; tacta ~ 339
eiecerunt 129
didicerunt 118
uicerunt 118; 254; 340
occiderunt 341
condiderunt 338
responderunt 341
oderunt 281
ferunt 267; 340
obierunt 340
delerunt 222
tulerunt 339; 340
abstulerunt 340
uenerunt 128; 338
meminerunt 280
susceperunt 338
coeperunt 279
inuaserunt 339
suaserunt 254
scripserunt 265
processerunt 118
gesserunt 337
poterunt 338
necauerunt 118
laudauerunt 226
promulgauerunt 118
conciliauerunt 339
appellauerunt 337
pugnauerunt 118
donauerunt 254
superauerunt 118
deportauerunt 340
reportauerunt 339
appropinquauerunt 337
deleuerunt 222
fuerunt 115; 116; 118; 263; 266; 341
iuerunt 272
audiuerunt 254
cupiuerunt 254
tenuerunt 118
nouerunt 281
potuerunt 338; 339; 340
dixerunt 339
norunt 281

Universitatea SPIRU HARET

sunt ~ , honorata ~ , ornatae ~ 116; profecti ~ 194; ituri ~ 205; donati, -ae, -a ~, uicti, -ae, -a ~, auditi, -ae, -a ~, suasi, -ae, -a ~, cupiti, -ae, -a ~ 254; 261; 262; 264; facti, -ae, -a ~ 278; fati, -ae, -a 283; petenda ~ 290; 332; 336; ~, probata ~ 337; damnati ~ 338; delecti ~ 339; incensa ~ , ~ 340; 341
prosunt 264; 338
possunt 168; 264; 338
uertunt 342
uiuunt 314
uoluunt 116
pluunt 285
ruunt 116
tot 341
quot 141; 143; 341
fert 190; 267; 340
ast 322
est *«a fi»* 28; 30; ~ , factum ~ , appellatus ~ 118; 135; 141; 148; 150; pugnatum ~ , clamatum ~ 165; 187; futurus ~ , orandum ~ 205; colendus ~ , ~ bibendum 214; peruentum ~ 225; donatus, -a, -um ~ , uictus, -a, -um ~ , auditus, -a, -um ~, suasus, -a, -um ~ , cupitus, -a, -um ~ 254; 261; 262; 264; 265; itum ~ 272; fitum ~ 277; factus, -a, -um ~ 277; coeptus ~ 279; fatus, -a, -um ~ 283; pigitum ~ , puditum ~, taesum ~ 286; faciendus, -a, -um ~ 289; rogandum ~ , moriendum ~ 290; 302; ~ decertatum 314; ~ , uersus ~ 336; 337; redintegratum ~ , ictum ~ , obtenta ~ 339; locutus ~ , nuntiatum ~ , gauisus ~ , fatus ~ 340; confugiendum ~ , seruanda ~, ausus ~, ~ 341
« *a mânca »* 275;
prodest 264; 338
interest 286; 340
potest 93; 117; 264; 265; 336; 338; 340
post 95; 117; 293; 304; 306; 308; 311; 313; 316; 320; 338; 340; 341; 342
depost 306
ut 135; 176; 284; 288; 318; 319; 320; 324; 326; 327; 338; 339; 340; 341
aut 207; 318; 320; 322; 323; 327; 340
haut 302
donaut 222
ita … ut 321
aut…aut 321
sicut 147; 318; 321; 326
uelut 318; 326
utuelut 319
cumut 318
adeout 321
prout 318
caput 60; 67; 117
hau 302
pecu 69
quercu 69
eu 331
heu 25; 178; 328; 332
eheu 25; 178; 328
Prometheu 56
neu 323; 326
seu 323
diu 70; 296; 299; 303; 337
iamdiu 299
tamdiu 299
quamdiu 299; 320
quamdiuquandiu 326
interdiu 299
gelu 68; 69
domu 71
manu 129
genu 56; 68; 69
cornu 69; 70; 116; 231
ueru 69
tonitru 69
lauru 69
casu 337
suasu 253
uisu 182; 342
passu 259
iussu 71; 341
iniussu 71
tu 123; 125; 126; 291; 336; 337; 340
fatu 284
rogatu 71
natu 71
senatu 337
uenatu 259
donatu 253
opsonatu 182
ornatu 181
magistratu 69
comitatu 340
dictu 182
uictu 253
functu 259
noctu 70; 296; 298
ductu 71
metu 116; 323
impetu 339
auditu 253
cupitu 253
ritu 296
ueritu 259
partitu 259
audax 85; 89
pax 328; 331; 341
tax 328
tuxtax 328
euax 331
ex 118; 268; 273; 288; 296; 297; 308; 312; 314; 336; 338; 339
iudex 67
lex 28; 59
triplex 109
decemplex 110
septemplex 110
simplex 109
supplex 85
quincuplex 110
duplex 109
quadruplex 109
centuplex 110
quintuplex 110
senex 65; 94

Universitatea SPIRU HARET

rex 58; 61; 138; 336; 338; 339; 341
sex 102; ~ trecenti, ~ milia 103; 111; 112; 118
ueruex 35
felix 85
nix 49
cornix 243
Vercingetorix 314
Orgetorix 135
cicatrix 30
nutrix 24
noutrix 24
uix 293
aduix 305
uelox 85; 117
mox 293
nox 58; 61; 288
ferox 85; 117; 213
dux 118; 337
coniux 35
lux 63
Pollux 329
frux 42
tux 328

Universitatea SPIRU HARET

IV. **INDICE LEXICAL**

Cu excepția indicelui latin, toți ceilalți indici de cuvinte sunt rânduiți în ordine alfabetică. Din motive de spațiu, pentru toți indicii am notat în dreptul fiecărui lexem numărul paginii o singură dată, fără a ține cont de numărul de ocurențe al acestuia.

1. INDICE DE MORFEME IE

*bher- 266
bheu-/ bhū-/*bh- 199, 201, 204, 262, 276
*deu-k-/ *dou-k- 25
*ī-,*ei- 271
* -iōs 88, 89
*-issŏm-(-ŏ/-ă) 89-90
*k^{u}i- 139, 141
*k^{u}o- 139
*- mŏ- 106
* oino- 101
*-(t)er(o)-/ *-tr(o)- 89
-sĕ /-sŏ 190
*sī-bhei 127
*-som-(-o-,/-a) 89-90
*teu- / *tū- 173, 181
*-tom-(ŏ-/- a) 90

2. INDICE GRECESC

αἰτιατικὴ πτῶσις 40
ἀμφοφεύς, -έως 78
᾽απάγειν 331
᾽άπαγε (± σεαυτόν) 332
᾽άπαγε 331
άπαγε ες κόρακας 332
᾽άπαγε ἐς μακαρίαν 332
Ἀπόλλων,- ονος, 78
ἀτταταῖ 330
ἀτταταῖττα 330
βαβαὶ βαβαί 330
βαβαί 330
γενικὴ πτῶσις 40
γραμματικὴ τέχνη 31
διασπορά 76
δοτικὴ πτῶσις 40
δύω, δύο 101
εἶ 331
εἰα 331
εὖγε παῖ 331
εὖγε, εὖγε 331
εὖγε, εὖγε, εὖγε 331
εὖγε/εὖ γε 331
᾽Ιησοῦς 80
καθ᾽ένα 114
κατά 114
κατὰ δύο 114
κατὰ μίαν 114
κατὰ τρεῖς 114
κλητικὴ πτωσις 41
λόγος 31
μέλλειν 205
μέρη λόγου 31
μετοχή 32
μορφαί 31
οἶκος 24
οἶνή 101
οἶνος 24
ὄνομα 31
ὀνομαστικὴ πτῶσις 40
ὀρθὴ πτῶσις 40
παῖs 331
πάξ 331
παπαῖ 331
παπαῖ παπαῖ 331
παππαπαππαπαι 331
πρόθεσις 307
Προμηθεύς, -έως 79
Σαπφοῦς 80
σοφωs 331
συνδεσμος 307
Τάρας,-ντος 78
ταταί 331
τόποι 53
τοτοῖ, τοτοτοῖ 331
τρεῖς ,τρία 102

3. INDICE ROMANIC

3.1. INDICE FRANCEZ

3.1.1. FRANCEZA

ainsi 306
apruef 306
avant 306
avec 136
avoir 192
bas 305
bien 306
bon, bonne 87
ce, cet(t)e 137
celle 138
chanta (il / elle) 226
chantai (je) 226
chantas (tu) 226
chanter 192
chanterai 206
chantèrent (ils / elles) 226
chaud 305
choir 248
ci 305
cinq 112
clair 305
clairement 305
com 306
depuis 306
dessous 316
dix-huit 113
dix-neuf 113

Universitatea SPIRU HARET

douleur 67
douze 113
dui 112
elle 137
en 316
être orné(e) 230
face 76
fils 57
finir 192
fleurir 248
fleurissant 197
fort 305
Francourville 57
froid 305
fuir 194; 248
glace 76
haut 305
hier 306
huit 112
ici 305
il 137
ist 137
je 125
jeudi 68
jo 125
lequel 140
leur[s] 130
lui 137
mardi 68
meilleur 97
mercredi 57
moindre 97
mourir 248
nom 67
on 27
onze 113
parent 197
pire 97
pouvoir 271
pur 305
quand 306
quatorze 113
quatre 112
que 327
qui 140
rapidement 305
ravir 248
Reims 57
répondre 194
rien 76
sainement 305
savoir 248
sept 112
serpent 197
soeur 67
souffrir 194
suivant 197
sûrement 305
treize 113
tu 126
un, une 111
vendredi 68
(ver) glas 76
vingt 113
vouloir 248; 271

3.1.2. ALTE LIMBI ROMANICE PE TERITORIUL FRANCEZ

PROVENSALĂ

aissi 306
bons, bona 87
com 306
depois 306
desotz 316
en 316
enan(s) 306
saber 248

3.2. INDICE ITALIAN

3.2.1. ITALIANĂ

affuori 305
alcuno 149
alto 305
ambedue 112
ambidue 112
amenduoi 112
ammo 305
aprovo 306
avanti 305
basso 305
bene 306
buono, buona 87
cadere 248
caldo 305
cantai 226
cantarono 226
cantò 226
che 327
chi 140
chiaramente 305
chiaro 305
ci 305
ciascuno 149
cinque 112
ciò 136
como 306
così 306
denter 316
desso 139
dì 76
dieci 112
dodici 113
dopo 306
due 112
dui 112
egli 137
essere ornato 230
esso 137
esto 139
faccia 76
giovedi 68
ieri 306
in 316
innanzi 306
io 125
lei 137
loro 130
lui 137
(le) mano 72
martedi 68
mercoledi 57
migliore 97
minore 97
morire 248
nemico, nemici 57
noi 126
nome 67
nove 112
otto 112
parente 197
peggiore 97
potere 271
(il) quale 140
quando 306
quattordici 113
quattro 112
quello, quella 138
questo, questa 137
qui 140
rapidamente 305
sanamente 305
sapere 248
serpente 197
sette 112
sicuramente 305
soffrire 194
(di) sotto 316
sta pensando 181
tredici 113
undici 113
uno, una 111
uomo 27
uomo, uomini 67
venerdi 68
venti 113
verde 87
voi 126

3.2.2. DIALECTE ITALIENE

FRIULANĂ	LOMBARDĂ	VENETĂ	SICILIANĂ
cantasti 226	como 305	nome 306	ca 327
cumo 305	asi 306	dantre 316	
apruv 306	noma 306		

3.3. INDICE PORTUGHEZ

cinco 112	depois 306	ménor 97	um, uma 111
como 306	en 316	péor 97	
dentro 316	melhor 97	que 327	

3.4. INDICE ROMÂNESC

3.4.1. ROMÂNA

a 316	amândoi, amândouă 112	bou 56	ci 327
a fi fost împodobit 230	amu 305	bun 87; -(ŭ) 87; -ă 87	cinat,-ă 288
a(i)est(a) 137	ana 292	ca 241	cinci 112
abia 305	anţărţ 114	că 327	cine 125; 140; 143; 241
acea 138	apoi 306	câ(i)ni 68	cineva 150
această 137	aproape 306	căđea (a) 194	coase 30
aceea 138	ars 235	căđere 194; 248	copt 235
acel(a)138	arse 220	câine 68	corn 72
acest(a) 137	ast 137	cald 305	crezui 223
aci 305	aşa 306	când 306; 327	cu 316
acmu 305	ascultă 237	cânt 248	cum 306; 327
acole 305	ascuns 235	cântà 200	curechi 56
acolo 305	ascunse 220	cântă 223; cântắ 223;	cutare 149
acoloş 305	ăst 137	cântă 226; 237; 292	dădui 223
acum 305	astă 137	cântai 226	dânsul,-a 139
adineaorea 305	aste 137	cântară 226; 237	de 316
adineaori 305	asupra 316	cântaşi 226	deasupra 316
adinte 305	aţă 49; 76	cânţi 187; 248	dedesubt 316
aeste 137	atare 149	cap 67	dediu 223
afară 305	atât 143; 149; -(a)	capete 67	despre 316
ai 187	306	care 140; 143	devreme 292
ai(a)sta 137	atinse 220	careva 149	din 315; 316
aiasta 137	atunci 306	casă de piatră 316	dintre 315; 316
aici 305	au 187	casei 137	dintru 316
aimintre 305	au 327	cât 143; 149; 316	Doamne 57
aimintrea 305	au ba 327	câte 316	doarme 292
aimintri 305	auzea 200	câţiva 150	doauă 112
ainte 305	auzit 235	către 316	doi 112
aiure(a) 305	avut, -ă 234, 235	către 316	doisprezece 113
alb, -ă 87	azi 292; 306	căzui 223	domn 57
alt(ul), -a 149	bărbatului 137	ce 143; 327	dormise 239
altminteri 306	băut 288	ceva 150	două 112
am a cânta 206	bine 306	chiar 306	drept 316

Universitatea SPIRU HARET

du! 191
duc 189
ducă (să) 189
duce 189
dulce 87
Dumnezeu 57
după 306; 316
durere 67
dureri(lor) 67
duroare 67
dus 235
duse 239
e 327
ea 137
eastă 137
ei 137
el 137
ele 137
este 137; 265
eşti 137
eu 125
fă! 191
fac 187
făcui 223
făcut, -ă 234
fără 241; 316
faţă 49; 76
feciu 223
(să) fie 265; 278
fiecare 150
fiecine 150
fierbinte 181; 197
fiere 67
(să) fii 265; 278
(să) fiu 265; 278
foarte 306
fost,-ă 266
frânt 235
frig 67
friguri 67
fripse 220
fript 235
frumos 305
frunză 49
fu 266
(a) fugi 194
fugire 248
fuiu 266
fumu 266
(a) fura 266
fură 266
fúrăm 266
furăţi 266
fuse 266
fusei 266
fuseră 266
fuserăm 266
fuserăţi 266
fuseşi 266
fusetu 266
genunchi(u) 56
gheaţă 49; 76
ghindă 49
hai 328
haideţi 328
hotărât 235
iastă 137
ieri 306
ies 273
iese 273
ieşea 274
ieşeam 273
ieşi 273
ieşire 273
împărat 67
în 316
în viteză 292
înainte 306
înapoi 306
înăuntru 306
încă 306
încet 292
încins 235
încoace 30; 306
încotro 306
îndărăt 306
inel de aur 316
înfloresc 187
înflorire 248
îns, însul 139
însă(şi) 139
însu(şi) 139
întâiul,-a 114
întrare 229
întrari 229
întraru229
între 317
întru 317
io 125
îs 265
îşi (forma atonă) 127
ist(a) 137
işti 137
joacă 187
joc 187
joi 68
jos 306
jucăm 187
jude 67
judeci 67
judeţ 67
jurat 288; ~, -ă 288
juraţi 288
la 292; 317
lângă 317
lapte 67
laudă 189; 237
láudă 223
lăudă 223
lăudai 223
lăudară 237
lăudase 239
lăudaşi 223
(să) laude 189
lăuntru 306
lauzi 187
lin 305
lor 130; 137
lucrează 248
lucrezi 248
lui 137
lup[ul]e 57
m- (formă atonă) 125
m(i)ei 130
mă 125
mâ(i)ne 306
mai 306
(mă)mâne (-sa) 49
mân 72
mănâncă 237; 292
mâncat 235; ~, -ă 288
mare 67
marţi 68
mas 235
mea 130
mele 130
merge 292
mers 235
merse 220
mi (formă atonă) 125
mia 113
mie (formă tonică) 125
mie 113
miercuri 57
miere 67
minciună 49
mine 125
n(ă) (formă atonă) 126
ne- (formă atonă) 126
nea 49
nemic(a), nimic(a) 306
nemica 149
neşchit 149
neştine 149
ni (formă atonă) 126; 327
nici 327
nici un(ul) 149
nimeni 149
nimic 149
noastră 130
noastre 130
noi 126
noimă 241
nor(u) 72
noră 49
noştri 130
nostru 130
nouă 112; (forma tonică) 126
nu 306; ~ zice 191; ~ zicereţi 191
numai 306
nume 67
nusul 139
o dată 306
o 111
oameni 67
oare 150
oarecare 150
oarece 150
oarecine 150
oaspe 67
oaspeţi 67; ~ buni 68
odată 306
odinioară 306
om 67
opt 112
oricare 150
orice 150
oricine 150
oşti 68

Universitatea SPIRU HARET

până 317
Păresimi 114
părinte 180; 197
părți 68
patru 112
pe 317
pentru 317
pestre 317
pie(r)ire 273
pier 273
pierea 274
pieream 273
pieri 273
pierii 273
pisa (a) 247
place (a) 248
plăcea (a)
plăcut 235
plin de bani 316
prânzit, -ă 288
preot 67
preste 317
primăvară 114
primul,-a 114
prin 317
prinse 220
printre 316; 317
prostește 241
prostul 241
pus 235
puș[ŭ] 223
puse 220; 223
pusei 223
puseră 223
putere 194; 271
râde 241
(a) rămâne 248
(a) rămânea 248
răsmas 235
răpire 248
râs 235
(a) răspunde 194
răspuns 235
răspunse 220
râzi 241
rece 197; 305
repede 292
rinichi 56
rupt 235
ș(e)apte 112
ș(e)arpe 67; 197
sa 130
să 327
săi 130
sale 130
șase 112
său 130
scaun 72
școală 292
scos 235
se 174; 327; ~ crezi 328
se, s- (forma atonă) 127
șease 112
secară 49
sem 265
seți 265
și 328
șie 127
sie(și) 127
sine (forma tonică) 127
singură 292
sînt 265
soacră 72
sor(u-) 67
spre 113
spre 317
spune-mi 328
spuse 220
stătui 223
stră 317
străbun 317
străbunic 317
strămoș 317
strâns 235
su, s- 265
sub 317
subt 317
sui 274
sui(e)a 274
sui(e)am 274
suie 274
suii 274
suire 273
sunt 265
supt 235; 317
surori(lor) 67
sus 306
sută 113
ta 130
tac 187
tăceà 200
tăi 130
tale 130
tare 305
târziu 292
tătâne (-su) 49
tău 130
țesui 223
ție 126
timp 67
timpuri 67
(a) ține 248
tine 126
ținea (a) 248
ținut, -ă 234, 235
tot omul 146; ~149
toată 149
tras 235
trei 112
tu 126
un 111; ~ (ul), una 149
unde 306
unse 220
unsprezece 113
unul din noi/voi decât 316
v(ă) (formă atonă) 126
va 271
vai 333
vare 270
văzui 223
văzut 235
vedere 193
vei 270; 271
verde 87
vezi 187
vi (formă atonă) 126
vineri 68
voastră 130
voastre 130
voi 126; 270; 271
voi[ŭ] 270; 271; ~ da 206
voii 271
vom 271
vor 271
vorŭ 271
voștri 130
vostru 130
vrem 270; 271
vrere 194; 248; 271
vreți 271
vreun(ul), vreuna 149
vrui 271
vrusei 271
vulpi 68
zece 112
zi 76
zi! 191
zic[u] 187
zis 235
zise 220

3.4.2. AROMÂNA

a 327
aco 305
afoară 305
ahtântu 306
ahtăntu 306
akmu 305
akolo 305
amu 305
aproape 306
ašitse 306
asupra 316
atsia 305
atumtsia 306
avui, avut 266
cân 327
cându 327
detru 316
dintru 316
dipă 316
dipu 316
ditru 316
ditu 316
dupo 306
e 327
fu 266
fuĭ 266
fum 266
fură 266

fuşĭ 266
fut,-ă 266
h'im, h'iţĭ 278
ko 327
kundu 327
n 316
ntră 317
ntru 317
pân 317
păn(ă) 317
pănu 317
pi 317
pierdui, pierdut 266
pintru 317
pre 317
prin 317
se 328
semŭ 265
setsĭ 265
si 328
stră- 317
strimtu 320
sum 317
sun 317
suntu 317
suptu 317
ţimtu 320
tru 317
tu 317
văzui, văzut 266
vem 271
voĭ 270
vrem 270
vreţ(ĭ) 271

3.4.3. MEGLENOROMÂNA

ăn 316
antri 317
di 316
dintru 316
dupu 316
fost,-ă 266
im 278
iţ 278
păn(ă) 317
pri 317
pristi 317
stră 317
stri 317
tru 317
văm 271
ver(i) 270
vrem 270
vreţ(ĭ) 271

3.4.4. ISTROROMÂNA

afore 305
akmo 305
aprope 306
aŝo 306
atuntŝ 306
despre 316
dupe 306
ke 327
kolo 305
kond 327
kum 306
montŝe 305
on 316
pentru 317
prin 317
ren 270
tŝi 305
veţi 271

3.5. INDICE RETO-ROMAN

avant 305

3.6. INDICE HISPANIC

3.6.1. SPANIOLĂ

aci 306
afuera 305
amosdos, amasduas 112
bibir 192
bien 306
cantaste 226
canté 226
cinco 112
como 306
Dios 57
en 316
enante 306
estar 192
estoy cantando 181
haber 192
haz 76
huir 248
mejor 97
menor 97
peor 97
que 327
un, una 111

3.6.2. ALTE LIMBI ROMANICE PE TERITORIU HISPANIC

CATALANĂ

cantá 226
en 316

3.7. INDICE SARD

app'a a cantar 206
approbe 306
ca 327
nois 126
sepre 112
vois 126

V. **INDICE ONOMASTIC**

1. INDICE TOPONIMIC

Indicele de toponime cuprinde o primă parte rezervată realităților antice şi o a doua parte celor moderne. Toponimia antică este organizată în funcție de ideea de timp (cronologia Romei) şi de spațiu (cuceririle Romei, repartizate pe cele trei continente). Caracterele îngroşate pun în evidență această structură şi marchează numele de provincii romane. Caracterele cursive diferențiază denumirile latine de cele folosite astăzi.

1.1. INDICE DE TOPONIMIE ANTICĂ

ROMA 15**;** 118**;** 338, 339, 340;
Urbs (aeterna) 16; 77;
Cronologie. sec. al VIII-lea (754/753) 15;
colonizarea greacă 76-77;
sec al VII-lea – sec. al VI-lea (600) 15, 18;
epoca regalității sec. VII-VI a.Chr. 77;
240 a. Chr. 15;
sec al V-lea 16;
27 a.Chr.-sec.I p.Chr 77;
sec. I-II p.Chr. 17;
sec. al II-lea p.Chr. 17;
106 p.Chr. 17;
117 p.Chr. 17;
sec al III-lea – sec. al IV-lea p. Chr. 18;
395 p.Chr. 17; 77;
476 p.Chr. 77;
sec. al III-lea, al IV-lea, al V-lea p.Chr. 18;
sec. al VI-lea p.Chr. 77;
sec. V-VIII p.Chr. 18;
Topografie. *Quirīnālis mons* 329
Expansiunea teritorială. *Oikumene* 17
Africa (de Nord) 17, 118: *Libya* 17; *Carthago* 17, 118; *Numidia* 17; ***Aegyptus*** 17, 18, 117 : *Nilus* 77, 117;
Asia ~ de est şi de vest 17, 340: Orientul palestiniano-fenician 17; Asia Mică 17: *Sardes* 336; ***Arabia*** 17; ***Armenia*** 17; Asiria 17**;** *Euphratis* 312; *Mesopotamia* 17;
Europa 17: ***Britannia*** 17,18; ***Dacia*** 17*,* *Moldavia* 117; ***Dalmatia*** 17; ***Gallia*** 17, 77, 116, 140: Anien 337; *Aquae Sextiae* 116; *Vercellae* 116; ***Germania*** 116; **Graecia** 18, 340: Atena 334; *Corcyra* 313; *Marathon* 338; *Termopylae* 338; ***Iberia*** 17; ***Italia*** 17, 118, 311, 338: *Alpes* 117; *Arretium* 311; *Campania* 117; *Corsica* 17; *Cremona* 332; *Cumae* 20; *Faesulae* 311; *Herculanum* 310; *Latium* 16, 77**;** *Mantua* 332; *Padus* 117; *Pompeii* 310; *Praeneste* 19; *Sardinia* 17, 339; *Sicilia* 17; *Vesuvius* 117, 338;
Macedonia 18; ***Moesia*** 17; ***Moesia Inferior*** 17; ***Thracia*** 17; regiunile retă şi euganeană 17; regiuni pannonice 17,18; regiuni renane 18; Marea Mediterană 16: *Mare Internum, Mare Nostrum, lacus Romanus, Mediterraneum mare* 17; Pontul Euxin 17: *Chersonesus* 338.

1.2. INDICE DE TOPONIMIE MODERNĂ

Anglia 17;
Austria ~, granița cu Elveția 17;
Bulgaria 17;
Dobrogea 17;
Elveția ~, granița cu Austria 17;
Franța ~, sud-estul ~17;
Friuli 17;
Iugoslavia (nord) 17;
Lazio 16
Spania ~, estul ~ 17;
Ungaria (vest) 17;

Universitatea SPIRU HARET

2. INDICE DE ANTROPONIME

Indicele cuprinde nume reale şi mitologice. Lipsesc însă autorii menționați în indicele de surse antice. Caesar, Cicero, Marius sunt prezenți în ipostaza de personaje istorice, simboluri ale unei epoci.

Achilles 118; 337
Aeneas 338
Agamemno 337
Agrippa 265
Ahala 339
Arcadius 17
Atilius Regulus 118
Augustus 77; 117; 265; 340
Bacchus 115; 339
Brutus 265
Caesar 193, 227; 284; 313
Camillus 117; 339
Castor 329
Ceres 117
Cicero 21; 207
(Lucius) Cinna 340
Clodia 24
Publius Clodius 24
Cornelia 340
Croesus 336
Curiati 339
Diana 115
Epaminondas 118
Fidius Sancus 329
Fuffetius 339
(Gaius) Gracchus 118; 339
(Tiberius) Gracchus 118
Hadrianus 17
Hannibal 118
Hector 311; 337
Hercules 329
Hieronymus 314
Homer 134; 193
Honorius 17
Horati 339
Horatius 116; 339
(Tullus) Hostilius 339
Iuno 116; 338
Iuppiter 116; 329
Iustinianus 77; 334
Laelius 118
Leonidas 338
Livia 340
Manlius 118
(Titus) Manlius Torquatus 337
Marius 116
Menelaus 337
Mercurius 117
Messalla 265
Midas 339
Milo 24
Miltiades 339
Minerva 115; 338
Numa Pompilius 338
Paris 337
Patrocles 118
Pelops 118
Pollux 329
Pompeius 227
Proserpina 117
Quintus 339
Remus 15
Rhea 116
Romulus 15; 339
Saturnus 116
Scipiones 77-78; 101; 118
Sēmō Sancus 329
(Marius) Servius Honoratus 304
Sibylla 20
Sicinius Dentatus 118
Solon 336
Spartacus 339
Spurius Carvilius Maximus Rugas 20
Terentius 336
Theodosius 17; 77
Traianus 17
(Marcus) Valerius Corvus 337
Vergilius 116
Vesta 339

Universitatea SPIRU HARET

VI. **INDICI GRAMATICALI**

Indicii gramaticali reprezintă tabloul subiectelor fonetice, respectiv morfologice, tratate în volum. Majusculele marchează subtitluri (structura tratării fiecăreia dintre cele două părți), iar caracterele îngroşate fie caracteristicile fonetice, fie categoriile morfologice.

1. INDICE FONETIC

Fonetica 21. Foneme 25.

SISTEMUL VOCALIC 21: ~ al latinei clasice 25; VOCALA 25; Caracteristicile vocalice: **timbru** 21, 22: neutru 22; palatal *e, i* 22, 25; labial 22. **Grad de apertură** 21, 22: medii 22; închise 22;Y 21; **Cantitatea vocalică** 21, (durata de pronunțare 22): *mora* 21, *breuis* (scurtă) 21, 22, silabe scurte prin natura lor («deschise») 30.II.1, prin poziție (*uocalis ante uocalem*) 30.II.2; *longa* (lungă) 21, 22, (silabe ~ prin natură) 30.I.1, (silabe ~ prin poziție) 30.I.2; *anceps* 30.I, 123, 137; *muta cum liquida* 30.I.; scurtare iambică 123, 127, 186; rolul fonologic 22; notare 22; dispariția ~ 28, 29 (atestarea gramaticilor, influența alofonilor); criterii prosodice de determinare a ~ 29–30. **Loc de articulare** 22: anterioare 22; posterioare 22. Triunghiul vocalelor 22. Vocale corelative 22. Evoluția sistemului vocalic 22–23. DIFTONGUL 22; 23; 25; diftongi scurți–lungi 23; diftongii latini şi evoluția lor istorică 23–25: *ai>ae>e* 23, 25; *ei>e lung închis >i* 23; 24; *oi>oe>u/i* 24, 25; *au>o* 24; *eu/ou>u* 24–25; *eu* în lat. cls. 25; **ou>u* 24. Monoftongare 23; 24; (sinereză) 74. Contragere 74, 123. Semivocală 23; *u* 26.6°. Semiconsoană *u*– apendice labial 30. Hiat 23. Alternanță vocalică (apofonie) 24. Scurtarea iambică 103.

SISTEMUL CONSONANTIC 25: **Consoane aspirate** 25: *f, d, b, h* 25; ~ de origine greacă *ph, ch, th, rh* 27. Pierderea aspirației consoanei 123. Sonoritate 25: **surde** *p, t, k, qu, f, s, h* 25; **sonore** *b, d, g, gu, m, n, l, r* 25. Trăsături articulatorii 25: **Oclusive** 25: labiale *p, b* 25; dentale *t, d* 25, 136; asibilarea dentalei surde 25, 26, dispariția in poziție finală *t, nt* 26, disimilarea 275; africata [*ts*]; velare *k, g* 25: palatalizarea ~ [*k'*], [*g'*] 25, africatizarea palatalizatelor *č, ğ* 25; labiovelare *qu, gu* 25, monofonematice 26, (o singură consoană) 30; apendicele labial 26, 30; nazale/labiale *m* 25, 136: caracterul instabil fonetic 26; nazale/dentale *n* 25, 136. **Continue** 25: labiodentale *f* 25, fricativă sonoră *v* 26.6°; siflanta surdă *s* 25, 136, dispariția în poziție finală 26, ~ sonoră *z (ss)* 26.6°; laringale *h* 25, aspirația *h* 26.7°; lichide/laterale *l* 25, *muta cum liquida* 30.I; lichide/vibrante *r* 25, *muta cum liquida* 30.I. Lichidele şi nazalele 26.5°. Consoanele duble (geminate) 27.8°, 30.I.2; lichida geminată 91, 103.

ACCENTUL şi evoluția accentuării 27: accentul tonal (tonic, muzical) 27, 28; *ictus* (/) 27; accentul de intensitate (dinamic, de forță, expiator) 28. Poziția şi „regula" accentului 28: accentul liber în IE 28; accentul liber în latina târzie 29; cantitatea penultimei silabe 29; accentuarea pe finală 29.a), ~ pe penultima 29.b), ~ pe antepenultima 29.b); rolul ~ 29 c).

FENOMENE FONETICE: **Alternanțe** 59–60: de timbru 59.1; de cantitate 59.2; consonantice 59–60. **Apocopă** 133 (encliză), 191, 192, 193. **Asimilare** 29, 91, progresivă în contact 192; 217; 219. **Consonantizare** 21. **Diereză** 133. **Disimilare** 182; 189; 196 n.1.

Universitatea SPIRU HARET

Eliziune 26, 142. **Eufonie** 264. **Haplologie** 127, 217, 218, 238, 284; 301, 329. **«Legea» lui Lachmann** 232. **Omofone** 22. **Omonime** 22. **Rotacizare** 21, 236, 240, 262, 270, 271. **Sincopă** (sincopare)29, 64–65, 83, 222, 223, 226, 228, 236, 240, 267, 268, 270, 271, 284. **Tmeza** 325

2. INDICE MORFOLOGIC

Gramatica 31;
GENERALITĂŢI DESPRE PĂRŢILE DE VORBIRE. MORFOLOGIA NUMELUI (I). SUBSTANTIVUL 31–81; gramaticii romani şi morfologia 31;
PĂRŢILE DE VORBIRE (CLASIFICARE) 31: **flexionabile/flexibile** 31: grupul numelui (I) 31**,** 34–81: (declinabilele) 34: SUBSTANTIVUL ŞI CATEGORIILE LUI 31.1, 34–81: **genul** 34: ~ natural 34: inanimat 34, neutru 35, neutrul românesc ambigen 37.n4; animat: masculin 34, 35, feminin 34, 35; gramaticalizarea genului 34–35; subcategorii de gen 35: substantive epicene 35.1, substantive cu gen comun 35.2; alte diferenţieri de gen 35: de natură lexicală (heteronimie) 35, determinativ exclusiv 36, moţiunea (substantive mobile) 36; evoluţia ~ de la latină spre limbile romanice 36; **numărul** 34, 37: dual 37; singular 37, plural 37, opoziţia binară originară în latină 37; substantivele defective 37: *singularia tantum* 37, *pluralia tantum* 37, 38; singularul colectiv 38; accordul logic (după înţeles) 38; diferenţe de sens între singular şi plural 38; **cazul** 34, 38–39: situaţia în IE comună 38, 39–40; cazurile în limba latină 40–41: *nominatiuus casus* 40.1; *genitiuus casus* 40.2; *datiuus casus* 40.3; *accusatiuus casus* 40.4; *ablatiuus casus* 40.5; *uocatiuus casus* 41.6.

CLASELE DE FLEXIUNE (DECLINĂRILE) ŞI SISTEMUL DESINENŢELOR CAZUALE 41–45; omonimia cazurilor (cazuri sincretice) 41–42: caracterul sistematic al ~ 41; substantivele nedeclinabile 42; substantivele defective 42; ~ în latina târzie 42; Structura morfologică nominală 42: tema 43.a, 44, 45; elementele constitutive ale ~ 43: rădăcina (radical, semantem) 43.a.1, 44, 45: forme radicale 44; sufixe 43.a.2, 44, 45: valoare morfologică 43.a.2.1, valoare lexicală 43, a, 2.2; vocala tematică (vocala temei) 43.a.3, 44, 45, (declinarea I) 47; prefixe 44.a.4, 44, 45; infix 44.a.5, 44, 45; desinenţa 43.b, 44, 45, (declinarea I) 47–48: ~ zero 44, 46, 47; terminaţie 44, (declinarea I) 47–48; DECLINĂRILE 46–81: **declinarea** I (a temelor în *a*) 46–49: genul 46; paradigma 46; explicarea formelor 47–48: singular: NV 47, G 23, 47, (monoftongare) 49, D 47, (monoftongare) 49, AC 47, ABL 47, L 47; plural: NV 48, (monoftongare) 49, G 48, D 48, ABL 48, L 48, AC 48; moştenirea în limbile romanice (metaplasmă de la declinările a III–a, a IV–a şi a V–a la declinarea I) 48–49; recapitulare 115; **declinarea a II–a** 49–57: genul 50: particularităţi 55, confuzia masculinului cu neutrul 56; paradigma 50: particularităţi 55; explicarea formelor 51–54: singular: N 51, G 52, D 52, AC 52, ABL 52, L 52–53, I 53; plural: NV 53, G 54, D 54, ABL 54, L 54, I 54; formele greceşti 56; particularităţi de număr (defective de plural, defective de singular, sens modificat la plural) 56; evoluţia în latina populară şi târzie. Moştenirea în limbile romanice 56–57: modificări de paradigmă (metaplasma) 56.1, modificări ale cazurilor 56.2; recapitulare 115; **declinarea a III–a** 57–68: tipuri de teme 57–58: teme consonantice: 57, 58.C (oclusivă C.1, sonantă C.2, siflantă), teme vocalice: vocală (lungă, scurtă) 57.A, diftong 58.B, vocala lungă *ē* 58; genurile 58–59; silabicitatea 59: parisilabice 59, recapitulare 116, imparisilabice 59, recapitulare 115-116; simplificarea structurii paradigmatice 59–60; alternanţe 59–60: de timbru 59.1; de cantitate 59.2; consonantice 59–60; desinenţe: evoluţie 60; tabloul ~ 62; paradigme: teme consonantice 60–62: oclusivă: dentală 60.1.1; velară 61.1.2; labială 61.1.3; sonantă: lichidă 61.2.1; nazală 61.2.2; bilabială 62.2.3; siflantă 62.3; teme vocalice 62–63: în vocală:

Universitatea SPIRU HARET

vocală scurtă 62.1.1; lungă 62.1.2; diftong 63.2; explicarea formelor cazuale 63–64: teme consonantice 63–64: singular (N, G, D, Ac, Abl, L) 63; plural (NV, G, DAbl, Ac) 63–64; teme vocalice (singular NV,G,Ac, Abl; plural NV,G,DAbl,Ac) 64; situații particulare 64–66: temele mixte 64–65, falsă temă mixtă 65; temele izolate și defective 65–66; metaplasma 66; *plurale tantum* 66; opoziție de număr / opoziții de sens 66; moștenirea în română și în limbile romanice 67–68; **declinarea a IV–a** 68–72: genul 68–69; metaplasma 69: spre declinarea a II–a 69, 72; de la declinarea a II–a 69; spre declinarea I 72; paradigma 69; explicarea formelor cazuale (singular: NV, G, D 23, Ac, Abl; plural: NV, G, DAblLI, Ac) 70–71; situații particulare: analogia (contragerea la G.pl.) 71; nume verbale defective 71.2–72.4; flexiunea lui *domus* 71; moștenirea în limbile romanice 72; recapitulare 116; **declinarea a V–a** 72–76: *diēs*/*rēs* 73.a–73.b; flexiune nesistematică 73.c; dubletele de declinarea I 73; originile declinării a V–a 73; genul 74; paradigma 74; explicarea desinențelor și a terminațiilor 74–75: singular: N, G 74, D, Ac, Abl 75; plural NV, G, DAbl, Ac 75; situația dubletelor 75–76; moștenirea în limbile romanice 76; recapitulare 116; GRAECA IN LATINA LINGVA 76–80; împrumuturi: epoca regală 77; epoca Scipionilor 77; epoca Principatului timpuriu 77; triunghiul influențelor reciproce: latina cultă–*koine*–*sermo uulgaris* 77–78; adaptarea grecismelor 78; păstrarea în forma originală 78; declinări mixte 78: declinarea I 78; declinarea a II–a 79; declinarea a III–a 79–80; declinări duble 78; prepoziția *cata* 114; CONCLUZII GENERALE (tendința de simplificare a flexiunii) 81.

MORFOLOGIA NUMELUI (II). ADJECTIVUL 31.2, 34, 82–97: generalități 82 (definiție; raporturile cu substantivul: (in)dependența morfologică); clasificarea tipologică 82–83: calificative (caracterizante, propriu–zise) 82, referențiale (denominative) 82, pronominale 83; clasificarea morfologică 83: adjectivele de declinarea I și a II-a 83.A, 83–84, (adjective cu trei terminații) recapitulare 117, adjectivele de declinarea a III–a 83.B, 84–86: subclasa temei vocalice 84–85: Nsg: o formă comună 84, 84–85, recapitulare 117; două forme 84, recapitulare 117; trei forme 84, recapitulare 117; forme cazuale 85, cazuri particulare (Abl sg); sub-clasa temei consonantice 85–86; evoluția flexiunii adjectivale și moștenirea în limbile romanice 86–87; gradele de comparație 88–97: comparativul (superioritate) 88–89: flexiune 88, formare 88–89, recapitulare 117; superlativul 89–97: formare (sufix *-issim-*) 89; alte sufixe de superlativ (origine și specific) 89–90; (superlativul analitic absolut 88), recapitulare 117-118; superlativele radicale 90; situații particulare 90–95: supletivismul 90.1, recapitulare 118; superlativul în lichidă 90.2–91; comparația adjectivelor compuse cu un element verbal 91.3; comparația analitică 92.4, 95; superlativul intensiv cu valoare absolută 92.5–93; comparativul intensiv 93.6; serii defective 93.7: fără comparație 93.7.1; supletivism 93.7.2; cu forme numai de comparativ /superlativ 94.7.3; fără pozitiv 94.7.4; evoluția comparativului și superlativului în latină și moștenirea lui în limbile romanice 95–97.

MORFOLOGIA NUMELUI (III). NUMERALUL 31.3–32, 34, 98–114: Generalități 98; numerale invariabile (indeclinabile), adverbe multiplicative (numerale) 98, 99; tipologia numeralului latin 98: **numeralul cardinal** 98–104: întrebarea 98, tabloul numeralelor de bază 99-100, numerale cardinale declinabile 100: primele trei 101.a, 101.1–102; sutele de la 200 la 900: 102, 103–104, numele miilor 103, 104, celelalte numerale cardinale 103–104, moștenirea numeralului cardinal 111-113; **numeralul ordinal** 99, 104–107: întrebarea 104, tabloul numeralelor de bază 105–106, formarea numeralului ordinal 106–107, utilizarea numeralului ordinal 107; moștenirea numeralului ordinal 113-114; **numeralul distributiv** 99, 107–109 (110): întrebarea 107, lista 107–108; moștenirea numeralului distributiv 114; **numeralul multiplicativ** 99, 109 (110),

Universitatea SPIRU HARET

numeralul proporţional 110, flexiunea numeralului multiplicativ 110; enunţarea fracţiilor 110–111; moştenirea numeralului în limba română şi în limbile romanice 111–114; recapitularea numeralelor 118 (cardinal 118, ordinal, distributiv, multiplicativ 118).

MORFOLOGIA PRONUMELUI (categorie morfologică intermediară 23, 32.4) TIPOLOGIE ŞI PARTICULARITĂŢI 121. Grupul pronominal (definiţie) 121; complexitatea morfologică a grupului pronominal (categorii morfologice) 121; valenţele sintactice ale grupului pronominal (rol substantival–adjectival) 122; varietăţile tipologice ale pronumelui 122: pronumele dependente de ideea de persoană 122–139: **pronumele personal** 122–126: trăsături fundamentale 122–123; paradigma 123; explicarea formelor, observaţii privitoare la utilizarea lor 123–124; evoluţia în latina târzie şi moştenirea romanică 124–126; **pronumele reflexiv** 122, 126–127: trăsături particulare 126; paradigma ~ 127; originea formelor şi utilizarea lor 127; moştenirea romanică 127; **pronumele posesiv** 29, 122, 127–130: generalităţi (posesivul personal 128, posesivul reflexiv 128, 129) 127–128; paradigma ~ 128, flexiunea ~ (observaţii) 128–129, evoluţia în latină şi în limbile romanice 129–130; **pronumele demonstrativ** 122, 130–139: generalităţi 130–131; organizarea pronumelui demonstrativ 131–132; trăsături specifice şi comune ale demonstrativelor 132; originea demonstrativelor 132; paradigme 132–136: demonstrativele de bază 132.a°–134: apropierea de persoana I 132.1–133, particularităţi 133; apropierea de persoana a II–a 133.2, particularităţi 134; depărtarea (rapor- tarea la persoana a III–a) 134. 3, particularităţi 134; celelalte demonstrative 134.b°–136: demonstrativul diaforic 134. 4, particularităţi 135, observaţii privind utilizarea morfosintactică 135; demonstrativul de identitate 135.5, particularităţi 136; demonstrativul de întărire (intensiv) 136, particularităţi 136; evoluţia demonstrativelor de bază şi moştenirea romanică 136–138; evoluţia şi moştenirea altor demonstrative 138–139; pronumele independente de ideea de persoană 139–150: **pronumele relativ** 139.1–140: paradigma 139; originea formelor 139; particularităţi 140; utilizare şi valori 140: atracţia relativului 140, relativul de legătură 140; moştenirea în limbile romanice 140; **pronumele interogativ** 141.2–143: generalităţi 141; paradigme 141; particularităţi 141; originea formelor 141-142; alte pronume interogative 142–143; moştenirea romanică 143; **pronumele nedefinit** (nehotărât) 143–150: repertoriul pronumelui nedefinit 144–148: *quis* şi compuşii săi 144–146; nedefinitele cu formă şi funcţie adjectivală 146–147; nedefinitele negative 148; evoluţia în limba latină 149; moştenirea în limba română 149–150; originile articolului nehotărât 150; concluzii 150–151; recapitularea pronumelui 336–337: personale, reflexive, posesive 336.1, demonstrative 336.2, relative, interogative, nehotărâte 337.3.

MORFOLOGIA VERBULUI (I). GENERALITĂŢI. GRUPUL VERBAL. 31, 32: verbul 32.1; DEFINIŢIE. TRĂSĂTURI GENERALE 152–161: definiţie (verb–grup verbal) 152–153; forme 153; principalele trăsături caracteristice (caracterul sistematic, dinamic, logic) 153; elementele constitutive ale formei verbale simple 153–161: cuvântul IE 154; structura morfematică a verbului 154–161: morfeme 45, (funcţia actualizantă) 161; radicalul 154.I–155: IE 154, modificări ale radicalului (infixare–infix, reduplicare–afix) 154–155; su-fixul (de rang/grad primar/secundar S_1, S_2) 155.II–156; tema verbală 156.III–159: ~ primară 156–157: conjugări (metaplasmă 194 n.1, 247) conjugarea I 156, conjugarea a II–a 156, conjugarea a III–a 156, conjugarea a IV–a 157; ~ secundară 156, 157; aspectul 157–159; vocala tematică 159.IV–160; desinenţele personale 160.V–161: tabloul ~ 161; **diateza** 162.I–168: categoriile gramaticale ale verbului latin 162; diateza în IE (activ şi mediu) 162; diateza activă 163.1.1: tranzitiv–intranzitiv 163; diateza medio–pasivă 163.1.2.–166: mediul 163.1.2.1.–165: verbe deponente 163–164; verbe semideponente

Universitatea SPIRU HARET

164; exprimarea sensului mediu 164–165; pasivul 165.1.2.2.–166: valoarea impersonală 165; evoluția diatezelor în latină și moștenirea romanică 166–168: diateza medie (verbele deponente) 166.1–167; apariția și consolidarea flexiunii reflexive 167.2; diateza pasivă 167.3–168; **aspectul** 168.2–171: schema latină 169; mărci formale 169–171: morfologice 169, 169.a–170; lexicale 169, 170.b–171; sintactice 169, 171.c; **modul** 171–184: definiție 171–172; modurile în IE 172; modurile în latină 172–184: moduri personale 173, 174–178: indicativul 174.1: nuanțe exprimate 174, evoluția în latina târzie și moștenirea în limbile romanice 174; conjunctivul 174–177: valori semantice (potențială, eventuală, volitiv–hortativă, iusivă, prohibitivă, desiderativă, deliberativ–dubitativă, concesivă) 175–176; repartiția pe timpuri a valorilor semantice modale 176, moștenirea în limbile romanice 176–177; imperativul 177–178: evoluția spre interjecții 177; întărirea prin interjecții 178; moștenirea în limbile romanice 178; moduri nepersonale 173, 178–184: infinitivul 173, 178–179: recțiunea infinitivului 178.a, utilizarea infinitivului 179.b, moștenirea romanică 179; gerunziul 179–181: definiție 179, flexiune 179–180, originea și evoluția 180, moștenirea romanică 180–181; supinul 181–183: originea IE 181, flexiunea 181–182, evoluția în latină și moștenirea romanică 182–183; participiul 183–184: configurația temporal–diatezică 183, gerundivul 184; **timpul** 184.4–248: mărcile de diferențiere temporală IE/latină 184; funcționalitatea relațională 184; timp–aspect 185; **timpul prezent** 185.I–198: modul indicativ 185.1.1–187: forme 185–186, valori particulare 186–187, moștenirea romanică 187; flexiunea nomală completă 249, flexiunea nomală deponentă 257; modul conjunctiv 187–189: sufixe 187–189, moștenirea romanică 189, flexiunea nomală completă 250–251, flexiunea nomală deponentă 258; modul imperativ 190–191: schema formativă 190–191, imperativul negativ 191, moștenirea romanică 191, flexiunea nomală completă 251, flexiunea nomală deponentă 259; modul infinitiv 191–194: schema formală (sufixe) 191–193, utilizări particulare 193, evoluția în latină și moștenirea romanică 193–194, flexiunea nomală completă 252, flexiunea nomală deponentă 259; modul participiu 194.1.5–198: exprimarea simultaneității 194–195, formarea 195–196, comportamentul morfologic 196–197, evoluția în latină și moștenirea romanică 197–198, flexiunea nomală completă 252, flexiunea nomală deponentă 260; gerunziul: flexiunea nomală completă 252; flexiunea nomală deponentă 259; supin: flexiunea nomală completă 259; **timpul imperfect** 198.2–202: modul indicativ 198.2.1–200: semantica 198–199; originea sufixului 199–200; alte valori semantice 200; moștenirea romanică 200; flexiunea nomală completă 249–250, flexiunea nomală deponentă 257; modul conjunctiv 201.2.2–202: formare 201–202; moștenirea romanică 202, flexiunea nomală completă 251; flexiunea nomală deponentă 258; **timpul viitor** (I) 202.3–214: modul indicativ 202.3.1–207: valori 202; formare 202–205; evoluția în limba latină 203–206; moștenirea romanică 206; alte valori 206–207; flexiunea nomală completă 250, flexiunea nomală deponentă 257; modul imperativ 207.3.2–208: formare 207–208; utilizare 208, flexiunea nomală completă 251–252, 259, flexiunea nomală deponentă 252, 259; modul infinitiv 209.3.3–210: activ 209–210; medio–pasiv 210; evoluție și dispariție 210, flexiunea nomală completă 253; flexiunea nomală deponentă 259; modul participiu 210.3.4–214: activ 210–212: schema formativă 211, evoluție și dispariție 211–212; flexiunea nomală completă 253; flexiunea nomală deponentă 260; pasiv (gerundiv) 212–214: schema formativă 212–214, origine, evoluție, dispariție 214, flexiunea nomală completă 252; flexiunea nomală deponentă 260; **timpul perfect** 214.4–235: modul indicativ 214.4.1–228: diateza activă 214.4.1.1.–226: origine 214–215; schema formativă 215; temele de *perfectum* 215.A–225: teme radicale 215.A.1–218: subtipul radical alternant 216.A.1.1.: alternanță de cantitate 216.1.1.1; alternanță de timbru 216.1.1.2; subtipul radical redu-

Universitatea SPIRU HARET

plicat 216.A.1.2.–217; subtipul radical nemarcat 217.A.1.3.–218; temele sigmatice 218.A.2–220: formare 218–219; evoluţie şi moştenire 219–220; temele cu sufix (semi)vocalic bilabial 220.A.3.–223: sufix bilabial semivocalic 221.A.3.1.; sufix bilabial vocalic 221.A.3.2.; evoluţie şi moştenire romanică 222–223; apariţia perfectului «compus» 224–225; desinenţele personale 225.B–226: tablou 225; moştenirea romanică 226; diateza medio–pasivă 226.4.1.2.–227; valorile perfectului latin (finită, preterită, de generalizare, ireală, ingresivă) 227–228; flexiunea nomală completă 253–254, flexiunea nomală deponentă 257; modul conjunctiv 228.4.2.–229: diateza activă 228.4.2.1.; diateza medio–pasivă 229.4.2.2.; moştenirea romanică 229, flexiunea nomală completă 255–256, flexiunea nomală deponentă 258; modul infinitiv 229.4.3–230: activ 229.4.3.1.–230; medio–pasiv 230.4.3.2; moştenirea romanică 230, flexiunea nomală completă 256–257, flexiunea nomală deponentă 259; modul participiu 230.4.4.–235: originile şi valorile iniţiale 231–232; evoluţia şi utilizarea 232; forma 232–234; dinamismul categoriei şi moştenirea romanică 234–235; flexiunea nomală completă 253; flexiunea nomală deponentă 260; **timpul mai mult ca perfect** 236.5–239: modul indicativ 236.5.1–237: schema formativă 236–237: diateza activă 236–237, diateza medio–pasivă 237; moştenirea romanică 237; flexiunea nomală completă 254, flexiunea nomală deponentă 258; modul conjunctiv 238.5.2–239: schema formativă 238; evoluţia în latină şi moştenirea romanică 238–239; flexiunea nomală completă 256; flexiunea nomală deponentă 258; **viitorul anterior (viitorul II)** 239.6–240: schema formativă 240, moştenirea romanică 240; flexiunea nomală completă 255, flexiunea nomală deponentă 258; **persoana şi numărul** 241.5–242: **clasele de flexiune şi evoluţia lor** 242–247: conjugarea I 242–243 (atematice, deverbative, denominative); conjugarea a II–a 244.2; conjugarea a III–a 244.3–246; conjugarea a IV–a 246.4–247; **evoluţia conjugărilor în latină şi în limbile romanice** 247–248.

MORFOLOGIA VERBULUI (III) FLEXIUNEA ANOMALĂ 261–290: caracterul arhaic (supletivism, atematism, apofonie, optativ) 261; **anomalele propriu–zise (flexiune completă)** 262.A–278: *sum, esse, fui* 262.1–263; derivatele şi compusele lui *esse* 263–265; moştenirea în limba română 265–266: indicativ prezent 265.a, conjunctiv prezent 265.b, indicativul perfect 266.c, participiul perfect 266.d; *fero, ferre, tulī, lātum* 266.2–268: prezentare 266–267; paradigma ~ 267; derivatele ~ 267– 268; *uolo, uelle, uoluī* 268.3–271: prezentare 268, paradigma 268–269, compusele 269–270: paradigma lui *nolle* 269, paradigma lui *malle* 270; moştenirea în limba română 270–271: indicativ prezent 270.a–271, indicativ perfect 271.b, infinitiv prezent 271.c; *ĕo, īre, ī(u)ī, ītum* 271.4 –274: prezentare 271–272, paradigma 272–273, derivatele şi compusele lui ~ . Moştenirea în română 273–274; *ĕdo, ĕdĕre, ēdī, ēsum* 274.5– 276: prezentare 274, originea formelor atematice 274–275, paradigma ~ 275–276, derivatele ~ 276; *fĭo, fiĕrī, factus sum* 276.6–278: prezentare 276–277, paradigma 277–278, moştenirea în limba română 278; **verbe anomale cu flexiunea incompletă (defective)** 278.B–287: ~ de seria prezentului 278.a–281: *coepī, coepisse, coeptus sum* 279.a.1; *memĭnī, meminisse* 280.a.2; *nōuī, nōuisse* 280.a.3–281; *ōdī, ōdisse* 281.a.4; ~ de seria perfectului 282.b–284: *aio* 282.b.1; *inquam* 282.b.2–283; *(for), fārī, fātus sum* 283.b.3–284; forme izolate 284.b.4; verbe utilizate *unipersonal*, cu valoare *impersonală* (4 subclase) 284.c–287: ~ care exprimă fenomene naturale 285.c.1; ~ cu subiect verb la infinitiv sau propoziţie 285.c.2 –286; ~ de afect 286.c.3.–287; ~ pasive 287.c.4; **alte aspecte anomale** sau particulare ale flexiunii verbale 287.C–290: iregularităţi în sistemul participiului perfect 287.1– 289: PPP cu sens activ 287.a–288 (verbe tranzitive a.1., intranzitive a.2.), PPP al deponentelor 288.b–289, PPP al deponentelor şi semideponentelor cu sens de participiu prezent 289.c; conjugarea prin perifrază (perifrastică) 289.2–290: activă 289.2.1, pasivă 289.2.2.–

Universitatea SPIRU HARET

290: construcţia personală 289.2.2.1.–290, construcţia impersonală 290.2.2.2.; **recapitularea verbului** 337–341: verbul *sum, esse, fui* şi compuşii săi 337.1–338; flexiunea nomală activă. Tema de prezent 338.2; flexiunea nomală activă. Tema de perfect 338.3–339; flexiunea nomală medio–pasivă 339.4; flexiunea verbelor deponente şi semideponente 339.5–340; flexiunea anomală 340.6–341; conjugările perifrastice (activă şi medio–pasivă) 341.7.

MORFOLOGIA NEFLEXIBILELOR (**non–flexionabile / neflexibile** 31, 32–33: prepoziţia 33.1, rol morfologic 33.1; conjuncţia 33.2, rol morfologic 33.2, rol sintactic 33.2; interjecţia 33.3; articolul 33), 291–333: generalităţi (caracterul invariabil) 291–292; **adverbul** 32.2, categorie morfologică de tranziţie 32.2; 292.1 –306: definiţie şi rol morfosintactic 292, originea ~ 292–293, criteriul istoric de clasificare a ~ 293 (primare, secundare): adverbe primare 293, adverbe secundare (noi) 293–297: derivare 293.I–295: (sufixul *-tim* 294–295, sufixul *-(ĭ)ter* 295), transformare 295–297: instrumentalul singular 295.1–296, ablativul singular 296.2, acuzativul singular 296.3, nominativul singular 297.4; criteriul semantic de clasificare a ~ 297–302: circumstanţe concrete 298–299: adverbe de loc (1.spaţiul general, 2.punctul/spaţiul de pornire, 3.direcţia, 4.traseul ales) 298.a; adverbe de timp (1.timpul general, 2.momentul iniţial, 3. durata) 298.b–299; adverbe de cantitate (1.cantitatea propriu–zisă, 2. măsura, 3. frecvenţa) 299.c; circumstanţe abstracte 300–302: A) adverbe *generale* de *mod* (modale în *-ē,* în *-ō*, cu finala dublă *(-ē/-ō*), în *-(ĭ)ter*, cu finala dublă (*-ē/-ĭter*), alte terminaţii: *-tus, -tim, -sim*, *-īs*) 300, B) adverbe speciale de mod 300–302: dubitative 300.1, interogative 300.2–301, de afirmare / confirmare / întărire 301.3–302, de negare 302.4; alte criterii de clasificare 302; comparaţia adverbului 303–304; evoluţia în latina târzie şi populară. Moştenirea adverbului în limbile romanice şi în limba română 304–306. **Prepoziţia** 306.II–317: definiţie şi rol morfologic (criteriul morfologic, criteriul sintactic) 306–308, perspectiva istorică în clasificarea prepoziţiilor din limba latină: prepoziţiile de origine IE 308. 1^{0}–309, prepoziţiile create în interiorul limbii latine 309. $2^{0;}$ clasificarea prepoziţiilor după criteriul recţiunii 310–313: prepoziţii monocazuale 311.I–312: cu regim de acuzativ (funcţionând ca postpoziţii) 311.1– 312, cu regim de ablativ 312.2, cu regim de genitiv 312.3; propoziţii bicazuale 312–313: cu regim de acuzativ şi de ablativ 312. a^{o}–313, cu regim de genitiv şi de ablativ 313. $b^{o;}$ particularităţi în utilizarea prepoziţiilor 313–314: metataxa (inversiunea) 313, postpoziţii (*aduersum, ante, circum, contra, extra, inter, intra, iuxta, penes, propter, uersus, ultra*) 311–312, (*coram, cum, sine*) 312, (*super, tenus*) 313; evoluţia prepoziţiei în latina târzie şi populară. Moştenirea în limba română 314–317. **Conjuncţia** 317.III–328: definiţie, trăsături şi rol morfosintactic (la nivelul frazei/propoziţiei: conector coordonator, conector subordonator) 317–318; tipologia conjuncţiilor; inventarul, originea şi evoluţia conjuncţiilor în limba latină 318–321: tipologie (simple, compuse, locuţiuni conjuncţionale) 318; originea (din pronume, verbe, adverbe; direcţii de reînnoire a inventarului conjuncţional: schimbarea categoriei gramaticale, conglomerate conjuncţionale, noi sensuri–conjuncţii polisemantice) 318–320; observaţii asupra utilizării conjuncţiilor (corelativul, sudarea conjuncţiei şi a corelativului) 321; tabloul principalelor unităţi conjuncţionale 321–327: coordonatoare 321.A–325: copulative 321.1 –322, adversative 322.2, disjunctive 322.3–323, cauzal–explicative 323.4–324, conclusiv–consecutive 324.5–325; subordonatoare 325.B – 328: completive (conjunctivale, interogative indirecte, cu indicativul) 325.1, circumstanţiale [temporale, cauzale, finale, consecutive, modal–comparative, condiţionale (ipotetice), concesive] 326.2–327; moştenirea în limba română 327–328. **Interjecţia** 328.IV–333: Descriere. Trăsături specifice. Rol morfosintactic 328–332: spontane (primare: caz special, onomatopeele) 328.a–329, gramatical–morfologice (secundare) 329.b–332: for-

Universitatea SPIRU HARET

mate în interiorul limbii latine 329.1: de origine nominală (simple, compuse) 329.1.1, de origine verbală 329.1.2; împrumuturi din greacă 330.2–332; recțiunea interjecției 332–333; moştenirea în română (onomatopee) 333. **Recapitularea** morfologiei neflexibilelor 341.F–342: adverbul 341.1; prepoziția 341.2–342; conjuncția 342.3.

CONCLUZII GENERALE (TREI DIRECȚII DE DEZVOLTARE A LIMBII LATINE) 334–335: expansiunea lingvistică 334.1; progresul lingvistic (simplificarea, sistematizarea, clarificarea) 334.2, eficacitatea comunicării 334–335.

Universitatea SPIRU HARET

Tehnoredactori: Brîndușa DINESCU
Magdalena ILIE
Vasilichia IONESCU
Coperta: Stan BARON

Bun de tipar: 22.01.2005; Coli tipar: 27
Format: 16/70×100

Editura și Tipografia Fundației *România de Mâine*
Splaiul Independenței nr.313, București, s. 6, O.P. 83
Tel./Fax: 410 43 80; www.spiruharet.ro
e-mail: contact@edituraromaniademaine.ro